

РІДНИЙ КРАЙ

АЛЬМАНАХ ПОЛТАВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

№ 2 (29) 2013

ЗМІСТ

ПОЕЗІЯ

<i>Павло Романюк</i>	3
<i>Станіслав Конак</i>	8
<i>Ольга Пилинчук</i>	13
<i>Іван Цілуйко</i>	17

ПРОЗА

<i>Тетяна Дуньова</i> . Українська хата у стилі Воргола.....	20
Силогізми Бродського.....	21
Срібних справ майстри.....	21
Копенгагенська Русалонька.....	22
Дещо про золото.....	22
<i>Микола Шакін</i> . Крит-садівник. <i>Казка</i>	23
<i>Володимир Карпенко</i> . Арешт. <i>Уривок із роману «Амба»</i>	25
<i>Аліна Борцова</i> . Запах.....	33
Льонька.....	35
Банькатиї капелюх.....	36
Ломбард.....	37

ПРЕЗЕНТАЦІЯ

<i>Василь Горбатюк</i> . Ярема Байрак – поет із Байрака.....	39
<i>Ярема Байрак (Харитон Бородай)</i> . Поезії.....	44
Проза.....	50

ПУБЛІЦИСТИКА

<i>Галина Вишневська</i> . Головна пісня України.....	53
<i>Микола Рябчук</i> . Лексикон націоналіста.....	55
<i>Три есеї про ідентичність</i>	55
<i>Олексій Вертій</i> . На шляхах утвердження нашої Незалежності.....	59
<i>Микола Безотосний</i> . Національна ідея – основа консолідації українського суспільства на сучасному етапі.....	69
<i>Іван Дичко</i> . Ноосфера і біосфера: проблеми співіснування. <i>До 150-ліття від дня народження Володимира Вернадського</i>	73

ІМ'Я В УКРАЇНІ

<i>Віра Мелешко</i> . Грані творчого світу	
Миколи Степаненка.....	76

МОВОЗНАВСТВО

<i>Анатолій Поповський</i> . Сакральний світ Олеса Гончара.....	80
<i>Альбіна Ковтун</i> . Семантичні можливості релігійної лексики у творах Олеса Гончара.....	85
<i>Галина Вишневська</i> . Астральні іменники <i>зоря</i> і <i>зірка</i> на українському мовному просторі.....	90
<i>Людмила Корнева, Любов Сологуб</i> . «Двоголосе слово»: до проблеми внутрішнього мовлення в повісті Леоніда Бразова «Втеча з-під слідства».....	96

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

<i>Марина Богданова</i> . Специфіка моделювання образу головного героя Валентія Босаковського в історичній повісті Богдана Лепкого «Крутіж».....	102
--	-----

<i>Марина Луцицька.</i> Прояви свідомості автора в наративі великої прози Євгена Гуцала.....	106
<i>Сергій Рук.</i> Феномен віри у філософських працях Григорія Сковороди.....	115
<i>Микита Самсоненко.</i> Діахронічний процес поезії хайкай: феномен сучасного північноамериканського хайку та класичного японського хайку.....	120
<i>Валентина Саєнко.</i> Концепт «дзеркало» в драматургії Миколи Куліша.....	124

ДІАЛОГИ

<i>Галина Білик.</i> Річище і береги літературознавчої діяльності професора Михайла Наєнка. До 75-річчя від дня народження.....	130
<i>Ігор Михайлин.</i> Поет в оптиці свого часу. Розмова з Іваном Перепеляком.....	141

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

<i>Іван Дичко.</i> Сім'я талановитих.....	148
<i>Михайло Шкурка.</i> Лебединське літо в житті і творчості Сергія Рахманінова. До 140-річчя від дня народження та 120-річчя з часу перебування на Лебединщині видатного композитора.....	151

ШЕВЧЕНКОВІ – 200 РОКІВ

<i>Сергій Шебеліст.</i> Пам'ятник Тарасові Шевченку в Полтаві: монументальне одкровення Івана Кавалерідзе.....	159
<i>Віктор Ребезук.</i> Шевченкіана Михайла Гаврилка.....	161

У «РІДНОМУ КРАЇ» ПРО «РІДНИЙ КРАЙ»

<i>Ніна Степаненко.</i> «...Ратай на ниві нашого слова» (часопис «Рідний Край» про «...розманітну постать Кулішеву»).....	170
---	-----

СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

<i>Ірина Діптан.</i> «Договори і постанови...» 5 (16) квітня 1710 року: контраверсії прочитання.....	175
--	-----

IN MEMORIAM

<i>Світлана Коробченко.</i> Останній дім над кручею (Найдовша дорога додому Ігоря Качуровського).....	189
<i>Алла Ротач.</i> Петро Ротач про поему «Сталін у пеклі» Василя Онуфрієнка.....	194
<i>Віктор Денисенко.</i> Музей академіка Володимира Пащенка.....	196
<i>Галина Білик.</i> Відлетіла Горлиця.....	199

СТОРІНКИ МАЙБУТНЬОЇ КНИГИ

<i>Микола Степаненко.</i> Ще одна сторінка майбутньої енциклопедії «Полтавіка».....	200
---	-----

«РІДНИЙ КРАЙ» ПРО КРАЯН

<i>Євген Аничин.</i> З історії славного дворянського роду Стеблін-Камінських.....	205
<i>Віктор Азьомов.</i> У вимірах національних цінностей (Спроба герменевтичного аналізу п'єси І. П. Котляревського «Наталка Полтавка»).....	206
<i>Микола Селецький.</i> Із Лесею Степовичкою нас здружив Олесь Гончар.....	216

ЮВІЛЕЙНІ ДАТИ

<i>Раїса Танана.</i> О. О. Андрієвський – побратим В. Г. Короленка по в'язниці. До 160-річчя від дня народження В. Г. Короленка.....	219
<i>Володимир Подрига.</i> «Трісочка шевченківсько-кулішівського часу». Штрихи до літературного портрета Наталки Полтавки з нагоди 95-річчя від смерті.....	223
<i>Ярослава Городницька.</i> Зачарований красою слова. До 100-річчя від дня народження Миколи Пойдеменка.....	229

РЕЦЕНЗІЇ

<i>Духовно-мистецьке краєзнавство. Відгуки на книгу: Степаненко М. І. Літературно-мистецька Полтавищина : довідник / М. І. Степаненко. – Гадяч : Вид-во «Гадяч», 2013. – 500 с.</i>	234
<i>Світлана Педченко, Світлана Галаур.</i> Безмежна широчінь душі й таланту в «Полудневих нотатках» професора М. І. Степаненка. Рецензія на книгу: Степаненко М. І. Думки вголос і про себе / М. І. Степаненко. – Полтава : ПП Шевченко Р. В., 2013. – 412 с.....	235
<i>Алла Діба.</i> Стешенків ломикамінь через призму осягнень полтавця Григорія Титаренка.....	240
<i>Олександр Пушко.</i> «Деся між заходом сонця і сходом». Роздум над збіркою: Трикаш Н. Вертикаль / Наталія Трикаш. – Полтава : ПП Шевченко Р. В., 2009. – 72 с., іл.....	245
<i>Галина Білик.</i> В об'єктиві – доля і творчість Петра Ротача. Рецензія на книгу: Антипович Ю. А. Петро Ротач: «Я вицент був нищений не раз, та скрес з любові до України» / Ю. А. Антипович. – Полтава : ФОП Говоров С. В., 2013. – 268 с., з іл.....	247

НАУКОВО-КУЛЬТУРНА ХРОНІКА

<i>Віта Саранин.</i> Геній міста. 110-річчя відкриття пам'ятника Іванові Котляревському в Полтаві.....	252
<i>Дмитро Щеній.</i> Від моря до моря: Перша Міжнародна наукова конференція «Образ Одеси в слов'янських літературах»	260

НАШІ АВТОРИ	263
-------------------	-----

CONTENTS.....	265
---------------	-----

Павло РОМАНЮК – сучасний українсько-румунський поет, прозаїк, перекладач, член Спілки письменників Румунії (1990) і Національної спілки письменників України (1994), педагог, науковець, громадський діяч.

Народився 2 вересня 1953 року в українському селі Рона де Сус (Вишня Рівна) Марамороського повіту Румунії в селянській сім'ї. Закінчив місцеву восьмирічку (1968) та український відділ лицю імені Драгоша Воде в місті Сигіт (1972). Після служби у війську (1972–1974) розпочав педагогічну діяльність учителем початкових класів у селі Репедя (Кривий) та викладачем української мови в рідному селі. Упродовж 1975–1979 років навчався на філологічному відділі (секція українська-російська мови) Бухарестського університету, по закінченню якого отримав посаду професора української мови в селі Русь-Поляна, де викладав до 1981 року, завідуючи кафедрою української мови. Від 1981 року й по сьогодні працює у Вишній Рівні: спочатку на посаді виховного директора й викладача української мови та музики (має музичну освіту по класу акордеон-гітара) та директора Будинку культури й бібліотекаря, наразі має перший ступінь професора. Закінчив аспірантуру Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича за спеціальністю українська література (2000).

Із юних літ збирає фольклор – пісні, легенди, казки; у лиці долучився до активної творчої діяльності, виступав на сцені як музикант і поет. Уперше опублікувався 1972 року – з віршем в українській бухарестській газеті «Новий Вік». 1976 року, будучи студентом, видав першу збірку поезій – «Замок перелітних птахів» (бухарестське вид-во для меншин «Критеріон»). Згодом у цьому видавництві побачили світ ще кілька книг митця: «Непорочність мовчання» (1978, поезії), «Неповернення» (1981, роман, премійований Товариством імені Івана Франка в Чикаго 1982), «Спектри» (1986, поезії), «Неспокій плинності» (1994, поезії), «Сорочка Несуса» (1997, роман-есе, румунський варіант – 2010), «Дзвони полудня» (1999, вибране, поезії). Також у творчому набутку письменника – «Елегії Заратустри» (2004, поезії, вид-во «Мустанг», румунський варіант – 2007), «Монолог в Пантеоні, або Райдуга над Стіксом» (2009, поезії, вид-во «РЧ Едіторіал»), «Червоні коні серця» (2013, поезії, вид-во «РЧ Едіторіал»).

П. Романюк переклав із румунської українською поезії Нікити Стенеску, Екіма Ванчі, з української румунською – поезії Василя Махна. Його власні вірші перекладалися румунською, польською, англійською, німецькою, мадярською мовами, увійшли до різних антологій, як-от: «Beyond tradition», *An Antology of Modern Ukrainian Poetry in Diaspora; Canadian Institute of Ukrainian Studies and Ukrainian Studies and Research Endowments, University of Ottawa-Kiev, Toronto, Edmonton, Ottawa 1993*; «Зерна», «Carpathian World», *Journal of regional studies, history, literature and arts, Ujgorod, Ukraine, 2008*; «Archeus», 2, *revistă de artă, №№ 1–3, ianuarie-martie 1994*; «Antologie literară», *Editura didactică și pedagogică, 1999, București*; *Mica antologie a poezie ucraïnene contemporane din Romania: Șt. Tcaciuc, M. Mihailiuc, I. Covaci, V. Corsiuc, P. Romaniuc, I. Negriuc, în revista «Dzvin» (Clopotul), Lvov, Ucraina, (№ 8, 1997)*; «Naș Holos». *Revistă literar-artistică a scriitorilor ucraïneni din Romania (№№ 118–119, 122–123, 124, 125–126, 130, 131–132, 133–134, 135, 136, 139, 141, 147, 2006–2007)*; *Revista social-culturală «Nașa Dumca» («Gândul Nostru»), Suceava, Anul I (№ 2–3 (4), 2006) тощо.*

П. Романюк має досвід кореспондентської та редакторської роботи, він один із засновників Союзу українців Румунії (1990), активний учасник міжнародних наукових конференцій, симпозіумів.

Творчість літератора відзначено преміями: імені Івана Франка, 1982, Чикаго; *Corona Carpatica* – 2006, *Ujgorod*; імені Богдана Лепкого, 2008; імені Остапа Грицяя, 2009.

НАДЛІТАЮТЬ ЗІ СНІГОМ КОНІ, КОХАНА

скажи, благаю,
в яке душло розуму заховатись мені? –
скажи, в яку нору мого стану
заховати мій важкий шолом з Каяли?..
– Бачиш,
трави клекочуть в надрах,
пруться вверх,
хочуть вибухнути,
але я все біжу,
аж дороги зіщулюються,
питаючи мене:
– «Що з тобою, дитино?
Невже приснилась тобі Мавка,
чи Чугайстер?..»

«НАДЛІТАЮТЬ ЗІ СНІГОМ КОНІ!» –

кажу їм
і біжу поміж молоді паростки,
що проколють мої п'яти,
заплітаючись сльозами
минулої весни,
вчорашньої,
з часу,
з іншого міжчасся,
зі спогадів,
що розстелились,
затінились в схованках хитрих лисиць
високого пагорба,
бо туди я добирався –
поміж вибочини
ровів,
узлісся,
аж до гір,
які чекали мене заховатись
під плач ялиць,
там збудувати собі житло,
з ніччю потанцювати
й мовчати.

...НАДЛІТАЮТЬ ХМАРИ З КІНЬМИ

караючи мій молодий подих
з мого роз'ятреного тіла,
з ока вітру,
з коней,
що думку мою осіддали
й погладжували,
колихали,
немов власне дитя з квітів –
з пахощів забутої весни,
вчорашньої,
думаю, –
з того часу,
коли я бігати вчився,
колесом спускався з гори

крізь сади переповнені
виноградними китицями життя,
що не знали заховати мене вчасно
в чийсь-то погляд.

СХОВАТИСЯ В ХМАРИ З КІНЬМИ

або в нору,
як та,
з долини суєти,
куди направився я в бігу –
іншою дорогою,
крізь зовсім інший дим стану весілля,
куди прямуватиме молода пара
весняного погляду,
запаленого жаром проходження,
підіймаючись до гори,
де трава проколюватиме п'яти:
«Ой, який біль! Який спогад, дитино!» –
сказав подорожній
і осідлав мого вороного
з мене – з самого серця.
«Ой! Ой!.. –
знову напливають у думку
хмари з кіньми!
Ой!.. Ой!..»

ОКО

Забрело моє око
по коліна,
в рожеву осінь
забрело,
пошерхлі погляди – тишу колишуть
на кінчиках вій.
– «Ти не мій!..
– Ти не мій!..
Ти не рій
Перецвілого саду!..»,
– сказала й пішла
до божественного саду
по воду цілющу ...
Пролине вже й осінь,
а я, вп'явшись у хмари,
птахом-паднем
впасти не впаду!..
– танці весільні
зірчасті
під небом заведу.

МОРЕ

Перлини й сіль,
риби і біль – по лискучих спинах
моряків
стікали айстрами неба.
Ковчеги з Арарату,
мов гриби,
повиростали

аж до вежі планет.
Перлини й сіль
і – гавані, сіті
й лиск
західного сонця:
диво-творіння в журбі!..

АМНЕЗІЯ

По руслі моєї аорти,
на кониках-човнах
плавають вікінги
минулих світів:
ностальгія
за втраченими очіпками неба
торкається
прозорого шуму потойбіччя.
Залізні бабки
впали в задум,
підпираючи скроні
червоним горизонтом крові.
Сунуться,
пруться до русла човни.
Списи горизонту
круто й боляче
встромляються в забутий спогад.

СНІЖИНКИ ІНЕЮ

У моїх зелених очах
пірнають
білі сніжинки інею,
губи доторкаються
проміння –
і воно плаче синьо,
створивши глибоке
солоне сльозосховище.
Подорожній зупинив
крилатого коня-ангела
коло єдиної тіні
дерева життя
з суглоб...
Нестямний крик рознісся
по всіх монадах тіла. –
«То, мабуть, волхви
завітали до нас!..», –
сказала ліва стопа,
скинувши сандалю
Голгофи:
нехай цілують піски і камінь
подорожні
крізь мої зелені очі!..

КРІЗЬ СЯЙВО...

Крізь сяйво мрій
поскакали сині коні,
волосся моє потолочивши,
мов трави зеленого дитинства.

Скоро сірі дощі
заллють провулки
моєї любові,
німб стремлінь
розмиють
у кольорові форми,
по яких ти ступала колись,
волосся своє простеливши,
наче ниву колосся пшениці.
Прибула – волошкою грайливою.
Я був воїном степовим,
коня розсідлавши
коло лавини небесного моря.
Я був вороном чорним,
чавунною кулею опускався
у пам'ять
сяйва мрій.

КОМПЛІМЕНТ

Мимобіжно,
ти простора,
мов світ,
мов степ,
запряжений маками,
– безмірна у вимірі.
Мимобіжна.

СВІЧКА

Сиджу на острові суєти,
припалюючи люльку
в темному
дуплі життя
одинокого дуба,
що з серця мого розрісся; –
острів перетворюється в планети.
Сиджу,
огорнутий хмарами,
ляним полотном Голгофи
та Мекки.
Міркую метеликом,
павуком,
павутиною,
мурашкою.
Чи вони сповіють мене назавжди?..
Чорний птах
звиває гніздо
на стовбурі,
звірі
бігають довкола
припаленої свічки,
вишкірюючи
свої
блискучі зуби.
Паду жолудем у задум,
а дуб все росте і росте,
місяць поглинаючи,
овдовівши ніч.

СПОВІДЬ

я став хворим на хмари,
я став хворим на зірки,
з неба внутрішнього,
порепаного серця
безкровного,
але – все в крові
розіп'ятого...

РВУ СВІЙ ГОЛОС ОБ ПЛЯМУ МІСЯЦЯ

Рву свій голос об пляму місяця,
об лезо твоєї душі,
об протуберанці сонця,
об жарину малого Мойсея,
об цвях з хреста Голгофи,
об душу твою, –
тільки об самого себе
власний голос не можу рвати,
щоб ненахить
небо в собі розірвати не розірвати!

БОЯЗНЬ

Боюсь я болю,
немов списів гарячого слова
з рову чорної душі пропащого,
боюсь форми клепсидри,
боюсь трикутника,
фарбованих хрестів,
де серцевина плаче, –
випурхнути пташкою хоче
й блукати з душами Великої Плеяди.

ВІТРОВИЙ ОПРИШОК

І все таки:
коли шарудить
у твоїй тіні
висока до неба
шовкова трава,
коли никне малина
в кущах
за оком, – знаю,
що я тільки гість на цій галявині,
де батько зорі,
мов дикі коні, ловив,
опришкоком вітровим ставши
на розп'ятті,
на роздоріжжі,
отроків протиріч
чекаючи
для великої дороги
у небозвід,
вповитий
шалом
галактики.

БІГ

Біжу,
втікаю
босоніж
по кістяному виблиску
вечірньої зорі,
спіткаюсь
і
плутаючись об бинти
колишньої третьої війни,
об метеори
первинної кужелі
отари зірок –
об хмари роздуті,
наповнені чайками
і днищами океанів
шумливих;
шаленим поглядом
відчиняю віконце
у небозвід:
там ти чекатимеш мене,
осяяна моїм бігом.

ЧИ ЗУСТРІЧАВ ТИ...

Чи зустрічав ти
сльозу зернини пшениці,
щоб бігла
асфальтом гарячого літа,
втікаючи з серця поля:
від волошок неба,
від крові маків полудня,
тримаючи за вуздечки все поле,
переповнене спрагою,
гніздечками птахів,
лігвами лисиць,
норами мишенят,
ще й корінням
високої до неба
тополі.
– Чи зустрічав?..

ТРИ

...встанеш,
тричі поклонися
заплющеними ще
внутрішніми зіницями
до огняного стовпа
одвічного пробудження
і подашся в безмежне поле
зібрати врожай
нічного падіння зірок,
янголів,
сов,
уламків з хоралу
палаючого престолу,
шаблі невідбутої війни,

й закинеш все
у торбину думок,
де хліб щоденний
жевріє смарагдом
любові.

ЕТЮД

я бачу етюди
інших світів
на крилах метеликів,
коли крокую
стежками
росяного вітру
до твого корабля,
пливучого
понад сходом
полудня
з побережжя моря
твого погляду, –
агов!.. – агов!
кличе вітер,
відкривши хвіртку
до сходу,
загладжуючи
сліди твоїх стоп.

НЕВДОВЗІ

Невдовзі зустріну тебе
одинокую,
засніженою
й замурованою, –
царице снігів,
у звуках золотого дзвона,
окарбованого, –
клекотом морів
повернусь
до святого вогню
з білих замків,
із серцевини кременю,
разом з піснею,
оповитою
спалахом місяця.

СІЛЬСЬКИЙ НАТЮРМОРТ

Глечик (з молоком) –
глечик (порожній) –
вазончики (з глиною) –
вазончики (з квітами);
горня,
тарілка,
яблука і груші,
вазончики (з хризантемами в молитві) –
вазончики (без молитви – з хризантемами),
скатерка (ткана тіткою Пенелопею) –
скатерка (без тітки, але тканина зорями),
скрипка (з струнами – з пальцями скрипаля) –

скрипка (з скрипалем – без пальців);
флюяр (з ніжки солов'я – солов'їний) –
флюяр (без ніжки – несолов'їний),
а далі: абрикоси – трава –
засохлі роси – оси –
погляди зоцвілі –
шепіт хмар, підвішений
на клинку ув сінях, –
кукурікання півня, застрягле
в горлі свічки (там, може, і я!)...

СПАСЬКИЙ ХРЕСТ

...мов на спаський хрест,
мов на топірець
ватажка вершин,
підпиралась моя зоря,
падати захотівши, –
став дибки мій рожевий кінь,
заіржала просторість,
аж і моє
розколоте небо
покотилось ярами,
дїбровами заячавши, –
і повиходили предки-анголи
з позолотою глибин
в крилатих,
мов орел,
кресанях
і стали танцювати
гуцульської:
«ой зорі, каже, зорі,
погодіте мало,
бо ще моє соколятко
не спало німало!..»
– Був перший
передвесільний день,
хвилина крутилась,
мов веретено,
у наймитських просторах,
а я підпиривсь на зорі,
мов на багет...

ЗОРІ ДУМКИ

... і вийшла стара мати
зорі порахувати
у променях моєї зеленої думки –
з протуберанцями,
зі зморшками на порозі кроків,
в яких ячить – і по сьогодні –
мій птах без лівого крила;
зупинюсь серед океану дивування
і припалю останню свічку,
щоб молитва приплила до мене в гості,
бо так далеко тїнь її одвічна –
і болить мене її відсутність шепотіння,
горіння, палання, картання за те,
що зупинивсь на роздоріжжі хмар –

у променях золотистих
маків підземелля болів;
з нічного крику думки
відлучу мій ковчег від заграва –
без мрій,
без див,
і пірну у тінь нового шепоту
з новою лічбою
під руку з материнською тінню...

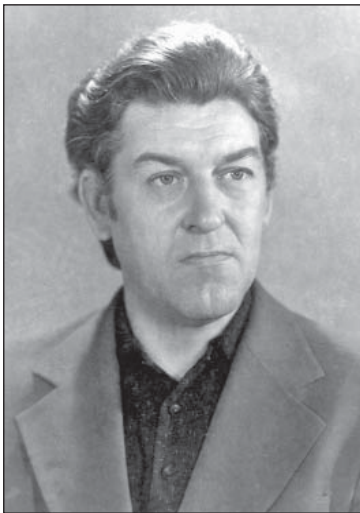
ПЕЛЕНА

Зустрів тебе
в пелені світу,
у красі небесного марення, –
тіло лебедем ячало
до запаху твоєї тіні,
я красу побудував
з музики сфер –
високу цитадель хотіння;
ронили пелюстки
своїх повік
всі анголи,
що вийшли на променаду
надвечір'я,
де нові райдуги,
випивши і моє сяйво,
готовились в червону путь,

до нової
симфонії дня...

ЗОЛОТА ЧАША

...і покинемо цей світ!..
і чашу золотого неба –
з нею-бо поїдемо пити
меди потойбіччя,
зустрічати інші суцвіття,
інших небес із каштанів,
із бузків:
небесні сили волошкових туг;
закритих у шкаралупі земного світла,
руки піднесуться у вись
і стануть плакати
очима рубіновими –
бруньками
з-поза і за цим світом
з німбу болю,
в своїй утробі, гнилій
ще з народження,
почорнілій від сажі
миттєвого пекла...
... і будуть скакати
в безмежжя,
червоні коні
з мого серця!..

Станіслав КОНАК – сучасний український поет, журналіст, член Національної спілки письменників України та Національної спілки журналістів України. Народився 6 грудня 1937 року в селищі Братському Миколаївської (тоді Одеської) області в родині службовців. 1968 року закінчив літературний факультет Таганрозького педінституту. Працював у багатьох газетах на Миколаївщині. Від квітня 1972 року мешкає в Одесі, майже весь час віддає журналістській роботі в газеті «Чорноморська комуна» (нині «Чорноморські новини»).

Автор поетичних збірок «Вогонь», «До отчого дому», «Несподівана осінь», «Вербляниця», «Вербовая свирель», «Тій, що годує чайок», поеми-симфонії «Бетховен», збірки «Вода незабуття», книги поезій «Дух України», двотомника вибраних поезій «Прогулянка світом» та ін. Чимало добірок поезій Станіслава Конака публікувались у журналах «Радуга», «Ранок», «Дніпро», «Україна», «Прапор» (тепер «Березіль»), «Київ», «Вітчизна», «Дзвін», «Бористен», «Літературна Одеса», «Море», газеті «Літературна Україна», колективних збірниках тощо.

* * *

Слова звичайні – то не скарби, ні...
Тих скарбів людство бачило немало,
Та скільки їх змертвіло у вогні
І скільки їх забулось і пропало...

А добре слово кожен день живе
І жде терпляче слухної години...
Воно почує – серце хай позве –
Найменші порухи в душі людини.

Ввійде, мов злива на сухі поля,
Підніме все правдиве, чисте, суще,
Відкине все пусте й скороминуще
Ще й усміхнеться, мовби немовля...

Щасливець той, хто вміє розділять
Це вічне сонце – крапельку на брата...
Слова хороші у душі не сплять,
Та як буває важко їх сказати...

28 серпня 1977 р., м. Одеса

ПРОЩАННЯ

В тишині твоїх кіс,
що охоплені цвітом багряним,
Я осінню мелодію чую
свою і твою...
Ти мовчиш. І не плачеш,
у пурпур пекучий убрана.
Заспокійливо голову обійняла мою...
Все забуто...
І світ прихилився до серця
дитинно.
По душі струменить
тихоплинна і світла жура...
Проводжать мене вийшла з тобою
уся Україна.
Часу поїзд прибув.
І прощатись настала пора...
Маю вищий наказ.
Маю мудру пораду народу.
Проти серця – депеша, що зрине зі мною
в світи,
Де я мушу істотам
поки що незнаного роду
Нашу гідність людську,
нашу силу й красу довести...
Вірчій грамоті там,
може, спершу, гляди,
й не повірять...
Лазер думки мене
перетрусить від чуба й до п'ят.
«Так, це справді людина... З планети,
здається, чотири...
Втім, тепер вона числиться в нас
вже під номером п'ять...»
«Так, ви славні істоти, –
чемненько господарі скажуть. –
Ви у всьому нам рівні.
І все-таки щось у вас є,
Чого розум наш точний
не може збагнути і вразить...»
...І тоді їм засяє
омудрене серце моє...
...Я про тебе повім
і про землю у цвіті багрянім,
Про осінню мелодію серця –
твою і мою...

І тоді вони всі –
в знак святого земного прощання, –
Як закоханий люд,
на коліна усі постають...

20 жовтня 1977 р., м. Одеса

КАВУНИ

Сказання

Присвячується

*Семену Максимовичу Криволапову –
одному з перших голів колгоспів
у Братському районі на Миколаївщині*

Отож про кавуни.

Хоча вони
По темі наче й нижчі, ніж ракети,
Чи синхрофазотрони, чи комети...
Але, пробачте, я – про кавуни...

...Село гуло, як вулик навесні...
Мов бджоли в холод, дружно люди мерли...
Ні мірки хліба, ані кварта меду.
Для діточок – пилиночки на дні...

То був жажний, колгоспний перший рік.
І голова – опухлий, синій, лютий –
В старій шинелі зранку йшов між люди.
Просив, кричав... і сіяв чоловік.

В ту ніч, коли безвихідь і відчай
Його тримали вже в страшній облозі,
Старий Данило виріс на порозі,
Мов Саваоф: «Ну, запроси на чай...»

На дідові полатані штани,
Стара шинель, сорочечка до ладу...
«Посій, Семене, – каже, – на леваді,
Що за ставком, херсонські кавуни...»

Як майський грім, сміявся голова...
І вже старого пойняла обида.
Та сміх немов розтав: «Пробачте, діду...
Я зважу ваші золоті слова...»

...До гибелі зросло тих кавунів...
Таких багатирів не те в районі,
В республіці – на всім її осонні –
Ні з прадідів не знали, ні з дідів...

...І рік колгосп, немов трава з води.
В зерні і в сонці піднімались діти.
Відкрились їм безмежні далі світу
І душ людських непізнані світи...

Вже їхні діти гарні, як вони,
Вже дожили до певного моменту,
Коли минуле ближче до легенди,
Як це сказання ось – про кавуни...

Візьми кавун. Хіба не чуєш ти,
Як в ньому серце сонячне тріпоче,
Немов пробити оболонку хоче
І все теплом багряним освітить?..

23 листопада 1977 р., м. Одеса

ШЛЯХ СОНЦЯ

*...І не названо сонце, але його могутність
поміж нами, і море на світанку,
немов погорда духу.*

Сен-Жон Перс

Ти, що нечутно торкаєш віолончельну струну
поблідлого від напруги місяця, – а зблід він
від невтолимого потягу до зірок
і до текучо-похмурого кришталю,
що погойдуеться
велетенськими хвилями в розмито-цнотливих
вигинах
тіла землі, – ти уриваєш той
первісний солод – звук віолончелі;
і засновуєш у близькій і далекій світі
свій потужний бджільник.

Ти пускаєш на землю стріли золотого меду,
настояного на звуках живих і померлих квітів,
прискаєш стрілами – немов лихий і розумний
Тамерлан у розгублене військо Баязета
Блискавичного під Ангорою; виграєш ними
у просторі – мовби то іскри в ясних багаттях
танцюючих пітекантропів, – багрянієш, мов квіти
крові, що сумно цвітуть на поблідлих коралях
загиблого в бою воїна;
і на кінці кожної з твоїх життєдайних
і водночас отруєних стріл – бджоли життя.

Вони – невисипущі і вічні – проколюють темне шатро;
і чорні атласні галузки темряви – мов умираючі душі
чарівничої ночі – розповзаються й тануть, як дим,
що зникає в безвітря;

Вже бджоли твої познімали маски ночі
з усього суцього;
напилися з квіту земного роси; упилися терпкою
білизною (жовтизною, чорнотою) розпуки –
о найживіші троянди! – жіночих грудей, що
ненароком уві сні вирвалися із теплої неволі ковдри;
вони пробігли по ніжних персиках дитячих щік,
граючись безкінечними формами і барвами
першородних вій, вуст, носиків і брівок;
вони погойднули жорстке волосся задубілих
у праці рук, пестячи спокійний подих голосистих,
мов ковальський міх, грудей чоловіків;

Вони поламали нетривкі, мов стара рогівка,
сни жорстоких, ділових людей,
котрим ніколи не сниться золотий мед,
а тільки золото – кожного разу
солодкі бджоли нагадують їм про смерть.

Ти – могутнє – піднімаєш, нарешті, усе і всіх.
І просинаємось ми – хто від болю, хто від радощів,
хто від страху, а хто просто для того,
щоб подати тобі теплу, невинну долоню.
Рука Природи тріпоче у твоїй руці, мов благаючі
пальці нареченої.

Прояснені води і скелі, живі світлотіні трав і дерев,
запалені тобою пристрасті і турботи
ув очах, руках, бурхаючих жилах рік буття.
Незбагненне, як море, світанкове обличчя світу!

Страшне і прекрасне, погордливе і
спокійне, мов синя мелодія,
що лється з дитячих очей, –
той далекий відгук віолончелі світу, що
ледь долітає з безодні неокрайого неба.

...І не хочеться думати про урагани і хмари, які
тільки на мить – але яку страшну! –
ховають тебе – всюдисуще –
від наших нескінченних, як життя, – прохолодно
свіжих, неситимих, шалених, колючих,
жагучих очей...

Слава тобі, медоносний птаху, що розпросторив
неозорно життєдайні крила над землею людей...
Ти завжди приходиш до нашого берега...

28 лютого 1978 р., м. Одеса

* * *

Запах степу легесеньким повівом,
Терпкуватим, як радісна вість,
Доринає до шостого поверху –
Мій нежданий-негаданий гість...
Мов хлопчисько, танцює в коректорській,
Заглядає в мої словники,
У рукопису оком інспекторським
Пробігає ще свіжі рядки...
Посадив би за стіл перелесника,
Але ж повів – то щастя на мить...
Краще мовчки послухаю неслуха,
Як він в серці відрадно щемить...
Сів я мамі писати, засмучений,
І рука вже виводить сама:
«Так за степом душа моя скучила,
Що терпіти вже сили нема...».

31 березня 1978 р., м. Одеса

* * *

Масний чорнозем хвилями ріллі
Стрічає осінь, проводжає літо...
Снагою сонця, вогкістю налита,
Радіє кожна грудочка землі...

В теплі вместилося молоде зерня
І жде своєї голубої зливи,
Щоби зеленим пострілом щасливим
Пробитись в світлу шкаралущу дня...

Тоненькі стріли вглядить хлібороб –
І скрикне серце, мов хлопчак зухвалий,
Бо з краю в край озимі в полі встали,
Немов ряди зеленочубих рот...

Він, полководець, дасть простий наказ
Дивізіям зеленим готуватись,
Щоби в боях були найменші втрати;
А там – весна і сонця мирний час...

...Юнак всміхнувся думці молодій
І подививсь на батька винувато.
...Немовби необстріляні солдати,
Озимі йшли безстрашно в перший бій...

4 травня 1978 р., м. Одеса

* * *

Гойднулись в літі блискавки й громи,
Зметнулись крила степу в синь і спеку...
У просторі душі і серцю легко,
І дорога проста, звичайна мить...
Пишу. І світло, й радісно мені.
Пишу й не бачу, як злетілись хмари.
І давній біль тихенько в серце вдарив
І влігся там, мов камінець на дні...
Мою печаль не чують вороги,
Про неї лиш здогадуються друзі...
Душа моя спинилася нарузі,
Щоб викликати спомин дорогий.
Далекий образ, а тому сумутний...
Яке ж ти диво!

Все, що відболіло,
Забрунькувало раптом, зашуміло,
Як на старій березі віковій...
І років кільця кинулися вмить
В зворотну путь – натхненно і зухвало...
Невже це я? Та що зі мною сталось?
Чом, як тоді, душа моя щемить?..
Невже то ти, кохана, там стоїш –
Налита вся, як висончене жито?
І степ, немовби золотом розшитий,
По ньому стьожки, – де пройшов леміш...
...Мовчїть, мовчїть, мої думки чудні –
Мої ромени й маки стоголосі...
То не вона – дівчатко у колосі
Пройшло і посміхнулося мені...

18 травня 1978 р., м. Одеса

СОН ГОЛОЇ ІСТИНИ

Сон розуму породжує чудовиська.

Ф. Гойя

I
Вечір тихий нечутно зняв
Тонесеньку дня оболонку.
Змотавши останні промінці в клубок,
Зупинилося сонце на хвильку
Над широким сувоєм хмар –

і зненацька проїло отвір
й зникло,
як привид...
Тільки сполох оранжевий
Вихлюпнувся угору...

II
І родилось над світом озеро,
Дивно схоже на кратер
Вмираючого вулкана...
Лівий, високий, берег
Обліг небесне творіння
Ніжно-зеленим півколом.
Правий – кипів фонтанами
Між червоними брилами,
Аж захилялося горло
Багряного водоспаду...
Оранжеві хвилі бродили
Між обома берегами,
Відкочуючись, обливали
Продовгувату жарину,
Що пламеніла журно
Там, де впірнуло сонце...
Безгучно ходили хвилі,
Аж поки ясна жарина
Не вкрилася попелом смутку.
І ось потьмяніло озеро.
Лишилася світла пляма,
Схожа на слід від лопати –
На виїмку у піску...

III
Бачили ліс і річечка
Витівку давню вечора.
Люди подивувалися
Й рушили до села...
Раптом із хащі темної
Рухливий клубок з гадюками
Напереріз їм кинувся,
А люди врозтіч – біда!..
Чорні поганки гналися,
Сичали услід, котилися;
Хитрі й мудрі у підлості,
Вже досягали п'ят...
Глум той лихий скінчився би
Ляком чи й смертю глупою,
Та вискочили з гущавини
Стривожені їжаки...
Гадюки зле настромлялися,
Відскакували, звивалися,
Своєю кров'ю вмивалися,
Наштовхуючись на голки.
Поміж охлялими зміями
Цвіли ті голки, мов промені,
Мовби маленькі сонечка,
Рухались їжачки,
Гризли тіла потворні,
Гризли їх лжу умудрену...

Чорний сморід обпалював
Ще молоду траву...
Люди, як дим, розтанули...
Тільки зненацька вибігла
Гола, як істина, дівчина –
Афродіта із Афродіт...
Крикнула: «Годі, сонечка!
Ну ж бо, сховайте промені...
Хай-но спробують кинутись
На білий жар чистоти...»
...Гадюча темрява ринула
І тіло все обліпила їй,
Полискуючи холодною
Вільгістю чорних кілець...
Впивалися в тіло, вгризалися,
Глумилися з досконалості
І, наскрізь її проходячи,
Виходили з голови...
...Я крикнув. І кров схолонула.
Беззбройна, вмирала істина...
Немовби свій скальп, зачумлений,
Я сон зірвав з голови...
*24 вересня 1978 р. – 24–27 червня 1980 р.
– 5 серпня 1998 р., м. Одеса*

* * *

Не змінюй свого імені, любове.
І не ховайся: все одно знайдуть.
Не в'янь від першого лихого слова,
Бо шлях любові – то тернистий путь...

Іди, світи, мов полум'я високе.
Хай серце, де олжа гніздечко в'є,
Тремтить, як від ознобу, самоті,
Побачивши святе лице твоє...

Твоїх сестер багаття обмивало,
Встромляла зрада в груди їм голки.
Та залишалось те, що не вмирало
І на коліна ставило віки...

Тож хай звучить твоя первісна мова
І дивосвітлом сяє між людьми...
Не змінюй свого імені, любове,
Бо поки ти жива, живі і ми...
27 вересня 1978 р. – 27 червня 1980 р.

* * *

Оспіваймо любов, бо нічого у світі немає,
Що б свавілля всесильне її подолати могло.
Рівна тільки життю, вона вічно життя означає;
І без візи її, може, навіть життя не було б...

Кажуть, смерті можуть, мовби тінь без вогню,
огортає
Наймухніші серця, наймудріші на світі уми...
Це не страх перед смертю. Це тільки одне
означає:
Що не можем з любов'ю повік
розлучитися ми...

Оспіваймо любов.
Оспіваймо Царицю Щедроти,
Що навчила нас бути віддавна й понині людьми.
Ми ніколи не вмеремо!
Бо в плоті вирує Робота,
Що світи обертає. Хоч того й не бачимо ми...
15 листопада 1978 р., м. Одеса

* * *

Цей золотистий дощ... Ця синя втіха,
Що сум в очах пригашує й лікує.
Цей погляд річки, мова її тиха,
Цей голуб, що з голубкою воркує...
Цей небокрай, що у хліба стікає
Блакитно-золотою водою,
Ця піна хмар,
що плине понад гаєм;
Дівча, що йде повільною ходою...
Ці висвітлені в променях цеберки,
Коромислом підхоплені лискучим;
Цей дід на призьбі, ще зіркий,
мов беркут,
Що пригорта онуків балакучих...
Ці: вечір, ніч і зорі над хлібами,
І в тиші – гуркіт древньої безтарки;
Рука брунатна чоловіка з жбаном,
І усмішка смаглява господарки...
Люцерни дух. Корови подих теплий
І лагідні її великі очі;
І шепіт за ворітьми –
серце терпне,
Приймаючи ті хитрості дівочі...
І тік, залитий світлом. І машини.
І золоті горби живого статку.
І ніч ясна – вінець ясної днини.
І рідні лиця. Й подихи світанку...
Це все в мені – душі моєї межі,
Де стільки фарб, що серце завмирає...
О вічності! Не загуби в безмежжі
Просте лице мого малого краю...

11–12 грудня 1978 р., м. Одеса

Ольга ПИЛИПЧУК – сучасна українська письменниця, журналіст, культурно-громадський діяч. Член Національної спілки журналістів України, Спілки літераторів «Славутич» м. Кременчука та Полтавської спілки літераторів.

Народилася на хуторі Мотронівка Борзнянського району Чернігівської області. 1958 року закінчила Ніжинське медичне училище, за фахом – фельдшер. Працювала завідувачем ФАП в Олевському районі Житомирської області. Із 1973 року мешкає в Кременчуці.

Авторка понад двадцяти книг поезії та прози: «Осінній зореспів» (1999), «На долонях долі» (2001), «Хуторянка» (2004), «Зойк чайки» (2006), «Полісянка» (2006), «Шляхами України» (2008), «Галаслива дітворя» (2009), «На березі надій» (2010), «Сонячні мрії» (2011), «У просторочасі» (2011) та ін. Крім того, друкувалася в періодиці й колективних збірниках: у буклетах «Копище» (Житомирищина) і «Пантелеймон Куліш» (Чернігівщина), літературно-художніх виданнях «Проникновенність» (Кременчук, 2006), «Сміхограйчик» (Полтава, 2007), альманаху «Кременчук літературний» (1996, 2000, 2005, 2008), антології літераторів Полтавщини «Калинове гроно» (2010).

Лауреатка кременчуцьких літературних конкурсів «Золота осінь» (2000, 2001, 2003), VI загальнонаціонального конкурсу «Українська мова – мова єднання» в номінації «Квітни, мово наша рідна» (2005), Полтавської обласної премії імені С. А. Ковпака в номінації «Мистецький арсенал» (2013).

МОЛИТВА

Щиро молюся за долю країни,
що в полях аж по груди стоїть.
Страднице зморена, нене єдина! –
В ветхій свитині ти йдеш із століть.

Праведний Боже!
Дай трунок цей спити,
щоб зберегти всенародне добро.
Роси священні на трави розлити,
змити з лиця полинове тавро.

Сили дай, Господи, ниву зорати,
в землю посіять добірне зерно,
та урожай для народу зібрати –
вищого права мені не дано.

І хоч на серці буває полинно,
хоч і печалить калиновий цвіт,
щиро молюся за тебе, Україно,
хай тебе прийме
весь праведний світ!

22.01.2011

У ПРОСТОРОЧАСІ

Край неба злився із землею –
і я пірнаю, як у сні,
розпрозорілою душею
в глибини чисті даліни.

Хмарина, граючись, накрила
все білим пухом доокіл...
Згортаю виморені крила
і невідь-звідки вітрокрил

через часи влітає рвійно
в простору білину снігів.
Чому ж на серці неспокійно?
Неначе світ весь занімів.

Аж раптом Ангел в одночасі
блакиттю вмив весь небосхил –
і я стою в просторочасі
посеред зоряних світил.

7.12.2010

НА МАЙДАН

Січневий день
засипаний
снігами,
а людям би
Різдвяного тепла
і Слова Божого,
а не омани,
й води Хрещенської
із джерела.

Щоб не розгул,
не безлад
на Майдані,
а український
залунав пеан!

Тоді б, в сорочки
вишиті убрана,
вся Україна
вийшла б
на Майдан.

10.01.2010

СЛОВО ЛЕБЕДИНЕ

Сивіє вечір...
Затяжна знемога...
А я молюся
і прошу у Бога,
щоби наповнилося
Слово світлом
і лебедем злетіло
понад світом.

Надія щоб жила
у Слові вічним,
й міцне коріння
дідове правічне
не загубилося
у грішнім світі,
а забувало
у вишневім цвіті.

Щоб лебедине Слово
люд зігріло,
у кожному хату
гостем залетіло.

Стою у храмі
перед ликом Бога –
і молиться
душа моя убога...
3.01.2010

ПЛАЧІ ОСІННЬОЇ ДУШІ

Такі журні й холодні
йдуть дощі,
немов з'єдналось
небо із землею.

Чи то плачі
осінньої душі
бредуть босоніж
голою стернею?

Змивають вщент
усі земні сліди,
і на сьогодні
день вчорашній схожий.

Так дзвінко ллються
струмені води...

Що принесе нам завтра
ранок Божий?

Чи заясніє
небо в вишині?
А чи покриють
землю сніговиці?
Чи просвітліє в душах,
а чи ні?
Чи на Майданах
стихнуть громовиці?

Аж ось... злетіли
сиві журавлі
й крильми прорвали
хмар тісну блокаду.
І на святій
розтерзаній землі
лунає знов
Шопенова балада.
10.10.2010

ЗАПІЗНИЛИЙ ЧАС

Спізнивсь дорогоцінний час,
і мудре Слово запізнилось.
Гадала – в осені Пегас
згубився й стежка загубилась...

Але мене гривастий кінь
привів до рідної калини,
до нових юних поколінь,
які шляхами України
ідуть сміливо на Парнас,
щоб всьому світу розказати:
– Настав благословенний час
священну землю засівати
добірним зоряним зерном,
щоб проросло в земному лоні,
щоби зродилося воно
і впало золотом на долоні.

Спішу за молоддю мерщій,
шукаю праведну криницю.
Нехай осінні йдуть дощі,
а я – запалюю зірницю.
4.10.2010

ОДА ЖИТТЮ

Постало все життя на терезах:
з одного боку – молодість вродлива,
а з іншого – іде на битий шлях
самотня старість, стомлена й безсила.
Котра з них переважить? Як то знати?..
Здається, більше в молодості шансу.
Для неї все в цьому світі – благодать...
Затято просить в доленьки авансу,
щоб втримати на хвилях те життя,
яке не дасть в дорозі їй упасти.
На світле претендує майбуття
і оберіг від всякої напасти.

А старість... Та її усе одно
віджити доведеться в самотині.
Засяяло вже зоряне зерно,
Співає куц калини при долині
і гронцями видзвонює довкіл.
Розноситься той дзвін понад світами,
підносить дух літам наперекір,

хоч рясно вже й посипана снігами.
Несе в руках священний світлий Перст,
що дарувала доля незрадлива.
Тримає на плечах свій Божий Хрест.
і в цьому суть її, либонь, щаслива!

24.08.2010

ПОМИНАЛЬНА НЕДІЛЯ

Здійнявся вітер. Хмари розігнав –
і сонце променем сягнуло.
Життя до вирію майнуло...
Церковний дзвін за душу обійняв.

Стікають воском, скрапують свічки...
Звучить молитва покаянна.
Свята неділя поминальна –
і люди йдуть на цвинтар. На гробки.

Тремтлива тиша. Тиша навкруги...
Шепоче хтось: «Царство небесне...»
На жаль, ніхто вже не воскресне.

Ятрить у серці щемний спомин.
Пекучі сльози. І поклони.
Церковний дзвін...

Хрести і корови.

11.05.2010

ЗУСТРІЧ ІЗ МИНУЛИМ

*У дорозі до незабутнього
поліського міста Олевськ*

Невпинно кличе,
зве мене минуле
у молодість, до друзів,
до рідні.
Все, що було,
нічого не забула,
і от – стрічають:
присмерк і вогні.

Дощі осінні
вулиці полощуть,
усе довкіл окутує імла...
Ще не заснула
привокзальна площа –
(у цьому місті
я ж колись жила).

І скільки б літ
в майбутнє не сягнуло, –
я повертатись буду
знов і знов!

Щоб бідне серце
в сотий раз відчуло
цю зустріч з містом,
святість і любов.

12.07.2010

НАРОДЕ МІЙ!

Стань, мій стражденний народе,
біля Святого Хреста.
Вибори право Свободи –
час і прозріння настав.

Чуєш, як дзвони церковні
вітер розносить довкруг.
Вийди з глибин, із безодні,
рви міцні пута наруг.

Вітер хай серце остудить,
зніме покров із олжі.
Голос братерства розбудить
совість у кожній душі.

Час подолати незгоди,
стати на праведний шлях.
Сила твоя, мій народе,
в Правді, у Слові, в піснях!

25.12.2010

У БЕЗБЕРЕЖ

Вже падолист вкрива
твою стежину,
в високім небі
зіронька тремтить.

А я ж до тебе,
мов на крилах, лину...
Жаль! Не вернути нам
щасливу мить.

Навстріч по стежці йде
свята Пречиста –
і я збираюсь в далеч,
в безбереж...

А навкруги – лише
пільма імлиста,
моєму болю вже
немає меж...

26.06.2010

ПІЗНЯ ОСІНЬ

Життя вступило в пізню осінь,
яка завіялась притьма.
Іскрить імлісто-сіра просинь,
у серце проситься зима.

Земля укрилась падолистом,
завмерли стомлені двори.
Стоять в зажурі,
вже безлисті,
поодинокі явори.

Лиш кущик терену синіє,
що на узбіччі край села.
Це ж моя осінь половіє...
Відбагряніла. Відцвіла...
20.11.2010

ІСКРИНКА НАДІЇ

Що не день – то дощі.
Полоскають дощі...
А коли ж теплий вітер повіє?

Лиш глибоко в душі,
десь на денці в душі
ще жевріє іскринка надії.

Мо', прискаче мій кінь
в золотих стременах
й заясніє світанок погожий.

Заіскрить наяву...
Наяву – а не в снах!
Світлий день
подаруй мені, Боже!
10.04.2010

НЕЗДІЙСНЕНІ МРІЇ

Заховалося сонце у вечір,
у безодню нездійснених мрій.
Сива втома лягає на плечі,
я ж шукаю стежину надій,
щоби душу самотню зігріти,
доки ще не спинився мій час.

Мені б ранок
з коханим зустріти
і щоб день той
ніколи не згас...
2.03.2010

ЦИГАНКА-НІЧ

Колобродить доокіл
циганка-ніч,
у вікно спроквола заглядає.
Сумні думи обсідають зусібч
і до ранку спокою немає.

По спіралі... По спіралі
думи йдуть –
і назад вертаються до хати.
Чи знайдуть вони
єдиновірний путь? –
Почина на обрії світати...
5.08.2010

ОМРІЯНИЙ ШЛЯХ

Шукаю єдину
дорогу у світі,
яка привела б
на вершину пізнань
захованих чар,
що квітують у літі,
в барвистому літі
моїх сподівань
на долю щасливу,
на радість і спокій.
Будь милостив, Боже!
Подай мені знак!
Живу, як в безодні...
В безодні глибокій,
і вибратись з неї
не можу ніяк.

Коли ж то здійсняться
мої сподівання?
Чи так вже і буду
блукать по світах?
Коли ж то настане
блаженне світання
і вийду на світлий
омріяний шлях?
8.04.2010

РОЗДУМИ

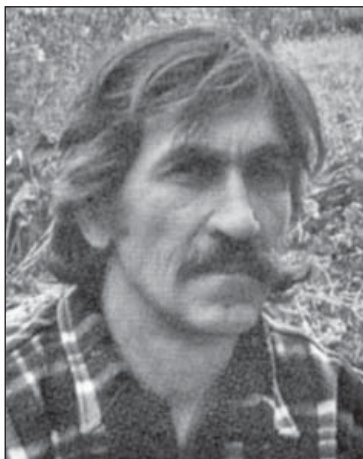
Такі високі небеса –
і дна не видно...
Голубить зоряна краса
ті краєвиди,
де я блукаю цілу ніч
поміж зірками.

А що отам, у потойбіч,
буде із нами?
Чи зорі звеселять серця
в раю небеснім?
І чую слово Мудреця:
– Душа воскресне!
23.02.2011

* * *

На стежку зоряну ступаю,
Немов у дивний сон пірнаю,
Шукаю неземного раю,

Де квітне мамина калина
і благоденствує країна,
в якій, понад усе, людина!
25.02.2011

Іван ЦІЛУЙКО – сучасний український поет, перекладач, краєзнавець, книгознавець. Народився 4 вересня 1958 року на хуторі Писарщина поблизу села Біленченківка Гадяцького району Полтавської області. Навчався в Лієпайському морехідному училищі, служив у війську, працював трактористом. Закінчив філологічний факультет Київського національного університету імені Т. Г. Шевченка (1986), аспірантуру Інституту літератури НАН Вірменії імені М. Абеґяна (1989). Працював у Київському літературно-меморіальному музеї Лесі Українки. Викладав курс української культури в Національному технічному університеті «Київський політехнічний інститут».

Автор низки публікацій у періодиці, збірки поезій «Мушля» (2009). Лауреат фестивалю авторської пісні «Лесині джерела» (Гадяч, 2007), де виконав пісні на власні слова.

* * *

Заховатися б у мушлю
і слухати себе:
Кожен порух душі...
Бути там довго-довго...
А час скрапує перлинами...
Настане весна.
Струмки понесуть
спогоди у море.
Таке синє-синє,
аж душа змерзне.
Але я того не злякаюся,
Бо мені буде так добре,
Як ще ніколи не було...

* * *

Лише світла тінь на видноколі,
Потаємне слово на вустах,
І душа, що спрагло прагне волі,
Наче білий птах у небесах.

* * *

О музо кохання, розрадо й надіє,
Я раб твій назавжди, навек.
Живу в нереальності, тільки у мріях,
І часу давно втратив лік.

Світанків чарівних бузкового цвіту
Тобі лиш одній принесу.
Одна ти у мене на всім білім світі
І більше нікого. Знесу,

Здолаю, стерплю, перемучусь, зігрію
Єдину тебе в самоті,
Єдину на світі, найкращу надію
В моєму самотнім житті.

ДИПТИХ

1

Мене зустріла і усміхнулась,
Сказала щиро на самоті:
– Чого мовчиш, від мене криєшся,
Кого зустрів у своїм житті?
– Не сподівайся, – промовив гірко, –
До тебе більше не повернусь.
Я замість тебе самотню зірку
Знайшов у небі і не журюсь.

2

Твоїх очей п'янила глибина,
Їх ніжний смуток серце розтривожив,
І душу висотав до дна,
Усі думки стриножив,
В полон узяв... І я навекі твій
Одвічний бранець – іншого не хочу.
Нехай палають із-під віі
Твої чарівні неповторні очі!
Тебе не бачив я, ніколи не стрічав
І голосу не чув, та добре знаю:
Твоє життя, як вічності свіча,
В очах душі вогнем святим палає.

* * *

Лебедем до тебе злину тихо,
Під вікном тужливо заячу.
О моя єдина світла втіхо,
Я без тебе в небо не злечу.

Не здолаю грізне понадхмар'я,
В самоті відради не знайду.
Так, один-однісінький без пари,
Склавши крила, долілиць паду.

І ніхто від того не заплаче
І не зронить співчутливих слів.
Тільки життєлюбний соловейко
Свій на мить припинить ніжний спів.

* * *

Ти – моя надія і безвілля,
Ніч і день, як гріх і каяття.
Послана Перстом Святої Волі,
Щоб не згасли наші почуття.

На безмежжі страчених ілюзій,
В хаосі людської суєти,
Одинокий птах на сонцекрузі,
Міряю думками засвіти.

Перелети, лети і печалі –
Все здолаю, лише б ти була
Срібною, прозорою, святою,
Як вода цілюща з джерела.

САМОТНІСТЬ

Гірка омана давніх днів,
Де ранки буйнотрав'ям
Скачують.
Забута ніжність почуттів
Уже не манить, а відлякує.

Відколосилось літо жнив,
Відколисали трави росами,
Вже не приходиш ти у сни,
В думки піснями стоголосими.

Бо я не сам і ти не ти,
А лише зболена самотність.
Самотніх слів позасвіти,
Що вже заходять в невагомість.

* * *

Тихий часу плин долає вечір,
Догорає зранена свіча.
У самотність вимріяв я втечу,
Без стрічань і болісних прощань.

Може, так воно усе й минеться,
Як минувся власний родовід,
І в тривозі серце не заб'ється,
І душа не згіркне від зневір.

Хоч без тебе я краплина в морі,
Порошинка в безмірі ночей.
На людських загублених просторах
Я незрячий без твоїх очей.

* * *

Я до тебе повернуся знову
Крізь гірку задуху віщих снів.
Тільки ти не промайни повз мене,
Як колись було. Я так хотів

Лиш тебе, тебе одну зустріти,
Щоб докруг нікого не було.
Тільки ти і я та сонце вічне
Дарувало нам своє тепло...

Я про тебе мріяв на чужині,
Кленучи самотні вечори.
Краялося серце щохвилини,
Викидало тугу на вітри.

Завивала осінь понад гори,
Гуркотом повзла над містом мла...
Раптом зрозумів, що вже ніколи
Не відчую я твого тепла.

* * *

Брала воду із криниці,
Чисту воду дзвінкову!
Запросила до світлиці –
Сон чи мрії наяву?

І не знав, як бути-жити –
День зайшов за небокрай.
Чи забути, чи любити?
Грай, музико, далі грай!

* * *

В краю чарівнім і казковім,
Де зорі падають в траву,
Де лине пісня колискова,
Я із стражданнями живу.

Злетіти б вільним птахом в небо,
Не повертатися сюди.
Нехай і так – втечу від тебе
Самотнім птахом назавжди.

* * *

Вічні пошуки –
Часу дотики
До оголених
Підошов.

Хоч і вік шукай,
Пролетить мій вік.
Я тебе шукав –
Не знайшов.

Очі стрілили
В далеч весняну,
У твою весну.
Не зустрілись ми,

Та тебе одну
Бачу в снах своїх,
В снах загублених...
В сум очей твоїх
Я залюблений...

* * *

Лілеє, леліє, лебідко!
З весни прилітаєш у сни,
Тебе виглядаю нізвідки.
Та в серці лунають пісні
Твої, що самотні блукають
Без ласки твоєї й тепла,
Я й сам вже про тебе не знаю
І знати не хочу.

Хай зла
Недоля, що нас розлучила,
Плете павутиння в п'їтьмі...
У мене ще виростуть крила,
Вуста заговорять німі.

* * *

Я до тебе прийшов,
лісу, друже єдиний!
Як до храму святого
добра і краси,
Щоб думками вплестися
в густе верховиння
І відбитись в промінні
дзвінкої роси.
І збагнути не можу,
як жив я без тебе,
Без твоїх білокрилих
і ніжних беріз
І крислатих дубів,
цих атлантів, що небо,
Дужим віттям підперли...
Якби ж то я міг
Твою мову палку
ще тоді зрозуміти –
Я б не смів промінять
на міську суєту
Ту єдину стежину,
що в серці жила.
Ту єдину дорогу
до джерела.

ПРЕЗЕНТУЄМО НОВЕ ВИДАННЯ

Мистецьке гроно. Альманах культурно-мистецької спілки Гадяцького краю та Гадяцького райкомунпрофспілки працівників освіти і науки України. – Гадяч : видавництво «Гадяч», 2013. – 64 с.

Черговий випуск альманаху традиційно вміщує краєзнавчий і літературно-мистецький матеріал, ознайомлює читачів із новими здобутками освітян і науковців Гадяцького краю, висвітлює перші напрацювання молодих дослідників.

Так, спраглим художнього слова радимо прочитати поетичну добірку В. Шевченка, ліричну поему «Полиновий трунок любові» Г. Литовець-Гайдаш, комедію «Отака історія нашого народу» Н. Крамаренко. Шанувальників музики привернуть до себе твори В. Близнюка, В. Бондаренко, В. Рубана. А допитливі інтелектуали, зокрема старші школярі, мають нагоду ознайомитися з науковими відкриттями своїх однолітків та педагогів у галузях краєзнавства (В. Кочур, С. Маслова, І. Чайка), літературознавства (А. Петрик, В. Кравченко), народознавства (В. Лисоконь, Н. Козороз), релігієзнавства (Л. Лобода, Л. Васюта). Крім того, видання публікує історичну розвідку «Злеті і падіння гетьмана Івана Брюховецького» К. Кулик й автобіографічний нарис «Золоті дні мого дитячого віку» незабутньої Олени Пчілки. Та, як завжди, приваблює своїм художнім оформленням.

Для широкого кола читачів.

Тетяна ЛУНЬОВА – сучасна українська письменниця і науковець. Народилася 6 квітня 1976 року в м. Києві, в дитинстві разом із родиною переїхала до Полтави, де мешкає і сьогодні. Закінчила філологічний факультет Полтавського державного педагогічного інституту імені В. Г. Короленка, аспірантуру Київського національного лінгвістичного університету зі спеціальності германські мови, кандидат філологічних наук.

Авторка книги новел та акварелей «Рукописи не форматуються» (Полтава, 2010), роману-перформатива «Знайти Лева» (Полтава, 2010), казки для дітей «Усі ми будемо королевами, або Казка про Маринку та Мишенятко» (Київ, 2012), низки філософсько-художніх і публіцистичних есеїв, а також наукових робіт у галузі лінгвістики.

Лауреат конкурсу «Книжковий дивосвіт України» (листопад 2010 р., м. Київ) у номінації «Дебют молодого автора» та літературної премії імені Леоніда Бразова (листопад 2011 р., м. Полтава).

УКРАЇНЬСЬКА ХАТА У СТИЛІ ВОРГОЛА

Це виглядає так. Пластикова пластинка розміром 30x40 см, на яку нанесено повнокольорове зображення: темно-фіолетове небо і яскраво-оранжева земля, а між ними – біла-білосніжна хата. На наступній пластинці, точно такій же за розміром, – малинове небо і салатова земля, на фоні яких – біла хата. На третій пластинці небо ультрамаринове, земля кольору сепії і хата – знову біла. І так ще кілька варіацій: червоне, жовта і біла-біла; бузкове, бірюзова і біла-біла; смарагдове, коричнева і біла-біла.

Якби міняти колір хати, то було б більше можливих комбінацій – але її колір неможливо змінити! Її можна занедбати, покинути, забути, віддати на поталу руйнуванню, перетворити на дачу, перебудувати, осучаснити – але її не можна перефарбувати: вона залишається собою, поки вона біла. Нехай хоч як важко їй вистояти проти вітрюганів і дощів, нехай хоч як сумно їй з битими шибками і немазаною долівкою, нехай хоч як гніять її і вганяють у землю роки – вона живе і радіє світові у своїй білій білизні, причетна до незаплямованої істини про джерело життя і про його суть. Вона біла – мов льоля дитини, біла – немов цнотливість нареченої, біла – немаче саван праведника, що прожив життя, не согрішивши перед Богом і не образивши ні людини.

А коли вже не біла, коли зелена чи синя, чи, може, червона, вона перестає бути сама собою, вона вже не хата, – а будинок, котедж, особняк, вілла. І весняному сонцю ні за чим звиряти свою яскравість, а весняному небу – свою синяву, і вишням і яблуням ні до кого горнутися своїм білим квітом, і споршину ні до кого вистрибувати із ще холодної землі.

І тоді лише птахи зберігають про неї пам'ять у своїх співах-переказах.

Там, далеко від вирію, там, у рідній землі, біліють хатки-мазанки нам назустріч здалеку. Є Білі гори, і Біле море, є білий мрамур і білий пісок, білим квітують магнолії і маслини, але їхню білизну не сплутати ні з чим. Вони білі, мов чиста пісня, білі, немов заповітна мрія, білі, немаче найщиріша вірність.

Сучасна дитина запитає: «Мамо, на що була схожа білизна української хати: на пташине молоко? на зефір? на крейдований папір?»

Ні, вона була схожа на білизна рятівних ма-яків.

Це пам'ятають птахи...

Байдуже, чи слітить яскраве сонце, чи темно від чорної хмари, – вони біліють незмінно і незрадливо. Вони білі, мов материнська коліска, білі, немов батьківське благословення, білі, немаче сокровенна молитва.

У нашому сучасному крикливо розцвіченому житті, схожому на розквациані яскравими фарбами відбитки чужого трафарету, наші домівки все більше перетворюються на спопсовані малозначущі об'єкти в стилі Енді Воргола: узято чужий образ і розфарбовано в модні кольори. У таких домівках цілком можна жити, у них легко не помічати, як сутнісне спотворюється й підмінюється несуттєвим; такими помешканнями можна бути повністю задоволеними, про них навіть можна мріяти, але зустріти істину і не змигнути перед її пильним важким поглядом можна тільки в білій хаті.

СИЛОГІЗМИ БРОДСЬКОГО

Якщо повітря – це сировина для мережива¹, то, дихаючи, ми сплітаємо фриволіте: шалі, накидки, комірці, рукавички, кольє; палаци, фортеці, в'язниці; романи, легенди, пересуди, забобони. Ми давно знайшли б філософський камінь, але ми занадто фривольно ставимося до важливих речей.

Якщо півні відкрили матеріальність світу²,

то квочки – материнство;
а курчата підростуть і знайдуть зерно істини.

Якщо листи – це мости³,

то листи бувають балочні, консольні, висячі, вантові, арочні, понтонні, розвідні; залізничні, автомобільні, пішохідні; кам'яні, дерев'яні, металеві, залізобетонні; зведені над рівчаком, рікою, проливом, яром, ущелиною; недобудовані, напівзруйновані, закриті на реконструкцію, відремонтовані, розширені; такі, на яких двом не розминутися;

а мости бувають написані ручкою, надряпані олівцем; недописані, зім'яті, непрочитані,

нерозпечатані, довгоочікувані, загублені, збережені у старій скрині, виставлені в музеї; такі, які мають сенс тільки для двох.

Якщо каміння – це жорна, що перемелюють наші кроки⁴,

то з одних кроків вони намелють борошно, а з інших – полу; і ті, що ітимуть за нами, наситяться нашими ділами або залишаться голодними, скуштувавши нашого марночасся.

Якщо хмари навчаються в школі розпливчатості⁵,

то вітри – в університеті вітрюності, зорі – в академії мінливості, а місяць закінчив аспірантуру мрійливості, але не захистив дисертацію.

Якщо ця дзвіниця пустила коріння у венеціанському небі⁶,

то ця – у небі Санкт-Петербурзькому, і їх не можна пересадити – вони не приймуться, навіть якщо їх поливати срібною водою. Є невідділюваність, яка з'являється при народженні – якщо нею нехтувати, коріння чіплятиметься за порожнечу замість ґрунту.

СРІБНИХ СПРАВ МАЙСТРИ

Срібло – непростий матеріал для ювелірної і поетичної праці. На відміну від золота, воно не вражає розкішним блиском, гламурністю чи комерційною вартістю. Срібло потребує надзвичайно витонченого естетичного смаку і копійкої філігранної праці.

Так вони – *Поети Срібного Слова* – ритм за ритмом, образ за образом, рима за римою створювали вишукані поетичні шедеври.

Срібло – живий метал в алхімії. З нього не вдасться наштампувати панегіриків володарям, ні натиражувати стандартних римовок і заскорузлих ідіологем: у таких випадках воно одразу почорніє і втратить свою силу.

Для них – *Посвячених у Таємницю Живо Срібла* – вибір себе і вибір тем своїх поезій були так тісно переплетені, що їхні життя стали їхнім живим словом, і їхнє слово не почорніло ні від плину часу, ні від змін політичного та економічного курсу, ні від технологічного прогресу, ні від навали комп'ютерних технологій.

Срібне сяйво місяця, на відміну від золотого сонячного, не вичерпує таємницю, а поглиблює її. У сонячному світлі усе виглядає однозначним і ясним, усе має чітко окреслені обриси, усе знаходиться на своїх місцях. У срібному місячному сяйві таємниця міниться і мерехтить, кличе загадовими перспективами. Срібне місячне сяйво розкриває те істинне, що було прихованим, і водночас приховує те другорядне, що оманливо виблискувало в сонячному світлі.

Вони – *Чарівники Срібного Місячного Сяйва* – створили вірші багатомірні, неоднозначні, сповнені недомовленостей, натяків і водночас невичерпно глибоких одкровенень.

*Срібна зброя – магічна зброя: вона відтинає омертвілі частинки душі, наносячи рани, що ніколи не загоюються, не заростають загарбаними рубцями, тож уцілені *Майстерним Срібним Пером* назавжди залишаються вразливими до краси.*

¹ Тут і далі в основу покладено ті чи ті рядки Йосипа Бродського: Но, видимо, воздух – только сырье для кружев... («О если бы птицы пели и облака сучали...», 1994).

² ... я вижу материю времени, / открытую петухами («Петухи», 1958).

³ А письма сожги, / как мост («Прощай, позабудь и не обессудь...», 1957).

⁴ ... камни, перемалывающие нашу поступь, – / вечные жернова вечного хлеба («Камни на земле», 1959).

⁵ И за полночь облака, воспитаны высшей школой / расплывчатости... («Воспоминание», 1995).

⁶ Удары колокола с колокольни, / пустившей в венецианском небе корни... («С натуре», 1995).

Неперевершені *майстри*, їхні імена поставили з різних стихій: із мінливої морської піни, із шелесту пальмових віт, із дзвону мечів конкістадорів, із галопу ханських коней, із пучка іскор, викресаних кременем, – але в їхній праці вони навіки *закарбувалися в живому і таємни-*

чому сріблі; це вони: *Марина Цветаєва, Максиміліан Волошин, Ніколай Гумільов, Анна Ахматова, Осип Мандельштам.*

Ви, чії серця відгукнулися на мелодії і гармонії їхніх *Срібних Струн*, знаєте, як продовжити...

КОПЕНГАГЕНСЬКА РУСАЛОНЬКА

Зверху жінка, а знизу риба; жіноче обличчя, руки і груди та вкритий лускою хвіст – усі так звикли до такого образу русалки, що уявити її якоюсь іншою навіть не спадає на думку. У казках, у легендах, на картинах, а пізніше (і навально) у мультфільмах та кінострічках, на стікерах, наліпках, повітряних кульках і різноманітних іграшках, на дівчачих футболках, платтячках і портфеликах – усюди вона однакова: жінка з хвостом риби замість ніг.

Вигадати такий образ було елементарно просто, вважає Оксана Забужко: подумки розрізати гарненьку панянку та шуку або пліточку і стулити до купи половину однієї й половину другої. Колись давно хтось невідомий чи група незнаних нам людей здійснили цю операцію, – й відтоді і поети та художники, і звичайні люди користуються цим образом. Навіть великий данський казкар створив свою героїню за зразком таких русалок.

Але є одна – не така, як інші. Це Маленька Русалонька, що сидить на гранітній брилі в гавані Копенгагена.

Коли підходити до неї спереду, одразу й не здогадаєшся, що то русалка: тендітна дівчинка вместилася на камені, підібгавши під себе ніж-

ки. Її гарненькі колінця нічим не прикриті, і її постать наскільки зворушлива, настільки й еротична. Коли дізнаєшся, що вона – Русалонька, у першу мить у серце закрадається надія: можливо, їй, котрій не поталанило в слові, пощастило хоча б у бронзі і її мрія збулася, вона отримала стрункі ніжки, щоб жити заради коханого людським життям. Однак досить трохи обійти статую, щоб сподівання розвіялися: якщо дивитися на неї збоку, видно, що ніжки Русалоньки закінчуються не стопами, а плавцями.

Мені видається, що копенгагенська статуя Русалоньки – найщемливіше втілення близького, але не досягнуто щастя: ніжки Русалоньки не зросилися в один риб'ячий хвіст – ні, вона має красиві стегна й гомілки, але вона не може ступати.

Немає загадки таланту, є вічна загадка любові, – писав Григорій Тютюнник. Скільки ж потрібно було любові, щоб подолати силу тяжіння багатотисячолітньої традиції, магнетизм визнаного майстра казки, інерцію загальноприйнятого мислення і створити Іншу Русалоньку.

І ось вона – диво любові і чудо творчості – маленька Русалонька Копенгагена.

ДЕЩО ПРО ЗОЛОТО

Золото сосни – гаряче, червлене. Як рояль і скрипка настроюють чистоту свого звучання за камертоном, так і вечірнє сонце перевіряє свої промені на осяйність, пропускаючи їх крізь тонку кору, що відлущилася від стовбура бахромчастими пластинками. Якщо кора спалахне дорогоцінним сяйвом, значить, промені найвищого гатунку; якщо ж лиш зблисне тьмяно, – притлумилися вони чи то від пилу, чи від втоми, і сонце має їх за ніч переплавити, за день заново відлити, щоб надвечір вони знову запалювали гарячим червоне золото.

Золото липи – спокійне, біле. Бджоли кохаються в цій розкоші і носять із золотих квіток пахучий мед.

Золото осінньої берези – яскраво-жовте, тремтливе. Воно щедро сиплеться на землю, і журавлі, відлітаючи у вирій, кидають у нього своє прощальне «курли».

Золото важко добувати, тому воно дороге коштує. Хіба часто вирвешся з міста, від звичних і безкінечних клопотів і турбот, марноти і суєти, що видаються чи то важливими, чи то непереборними, хіба швидко зможеш зосередитися і придивитися до одного-однісінького дерева, до тієї тонісінької смужечки кори, що відділилася від соснового стовбура? Хіба встигнеш завважити скороминучу пишноту квітучої липи, коли навколо так багато крикливого, що нагло і нагально вимагає твоєї уваги? Хіба не піддаєшся підступу нудьги і приступу суму, що заливають душу так само настійливо, як осінні зливи місто, коли тебе наполегливо переконують, що восени всі цивілізовані городяни мають страждати від депресії, – і все-таки втішишся тремтливим березовим листочком?

Золото не іржавіє, не гниє, не розчиняється в кислоті, тому так високо цінується. Чи серце

зганьбилосся зрадою, чи спокусилосся оманною, чи здалосся зневірі, – вони так само золотавітимуть: і сосна, і липа, і береза, – і ми зможемо завжди повернутися до них, до їхнього незнецінюваного золота.

Так добре, що його не треба знервовано замикати в сейфі, що над ним не скнітимуть у підземеллях засліплені страждальці, що воно не

запалить серце вогнем жадоби і не підштовхне сестру позаздрити сестрі, а брата вбити брата, – воно підкаже нам, що слід пам'ятати про важливість зникомості і непроминальності, засвідчить зв'язок легкості (але не легководухості) і легчості, і буде знаком, символом, талісманом, але не тягарем, – це живе вічнооновлюване золото.

Микола ШАКІН – сучасний український письменник, науковець, громадський діяч, меценат, засновник Всеукраїнської літературно-мистецької і краєзнавчої премії імені Петра Василенка (2013).

Народився 22 травня 1952 року в багатодітній родині колгоспників у селі Петрівка Шевченківського району на Харківщині. Трудову діяльність розпочав 1969 року – завідувачем бібліотеки в Петрівському сільському клубі. Служив у війську. Закінчив Харківський інститут механізації та електрифікації сільського господарства (1977), Академію державного управління при Президентові України (2001), став кандидатом технічних наук, магістром державного управління, знаним дослідником, автором 41 винаходу, захищеного авторськими свідоцтвами і патентами, понад 70 технічних, правових, краєзнавчих наукових праць, опублікованих в Україні та за кордоном. Працював за фахом, а також на комсомольсько-партійній і виробничо-господарській роботі на керівних посадах в обласних структурах Харківщини.

Друкувався в газетах та часописах Харківщини. Співавтор двох окремих книжкових видань: «Еліта країни» (т. 1) та «Хлібороб – Іван Шакін»,

підготував до друку книги: «Відлуння Слобожанського жайвора», «Перлинний слід журавлини» та «Митці Печенізького краю».

Микола Шакін – «Видатний випускник ХІМЕСГ – ХНТУСГ імені Петра Василенка», член Національної спілки краєзнавців України, член Спілки археологів України, почесний член Харківської письменницької організації Національної спілки письменників України, художник (має понад 600 робіт), автор ідеї та виконавець 15 проектів увічнення пам'яті видатних людей Слобожанщини у вигляді меморіальних дощок.

КРИТ-САДІВНИК

Казка

Водному селі жили собі чоловік та жінка. Чоловік опікувався господарством: були в нього кури, качки, гуси та кролі, була ще й коза з козенятами... А жінка з ранньої весни до пізньої осені поралася на городі та біля плити. Рано-вранці зварить їсти – і мерщій на город. Поле цілісінський день, доки сонце не зайде. На її городі не було жодної бур'янинки. Рядочки картоплі рівненько посаджені вздовж городу. Ближче до подвір'я – рядочки цибулі. А посеред городу латочка сіріє, немов рядно, – то баштан: кавунці, дині. Далі – морква. За морквою викинули зелену гичку буряки. Там, поруч із межею, розпустили свої вуса огірки. Неподалік він них, мов солдати, стоять помідори. Збоку розклала своє широке листя капуста. А в капусту врізалися гарбузи... Уздовж стежки, яка біжить через усе це рослинне царство, жінка посадила багато квітів. Вона просто обожнює квіти.

Було, висадить зернятко – і чекає його сходу. Зернятко зійде зеленим стебельцем, жінка його поливає, піклується про нього. А як з того стебельця розквітне ще й квіточка – то милується та радіє, мов мала дитина...

Першими почали квітнути тюльпани. Вони переливалися різними кольорами: жовтим, червоним, рожевим, фіолетовим. Одні тюльпани цвіли, другі опадали, а треті тільки пуп'янки викидали. Поміж тюльпанів вилазили з-під землі й інші квіти: кручені паничі, чорнобривці, лілії.

Та якогось дня жінка помітила, що з квітами коїться щось неладне. Раніше стрункі, мов солдатики, тепер вони похилилися до землі. Навіть стебла з нерозквітлим пуп'янком полягли і зів'яли. Жінка пожалілася чоловікові:

– Щось із моїми квітами діється. Лежать майже всі на землі.

А той відповів:

– Мабуть, потрібно поливати.

Пішли вони вдвох подивитися на пригоду. Чоловік узяв квітку із землі, а вона начебто відламана від самого кореня. Так одну підняв, другу, третю, четверту... Всі стебла однаково відломлені від цибулини. Жінка почала розгортати землю в тому місці, де повинна бути цибулина. Глибоко розгорнула, проте цибулини не було...

– Чоловіче, цибульок від тюльпану немає в землі, – каже жінка.

– А де ж вони поділися? – запитав чоловік.

– А я звідкіля можу знати?!

Чоловік і собі почав розгортати землю, де повинні були рости цибульки, але даремно. Аж ось в одному місці рука його провалилася мало не по лікоть.

– Ой лишенько! – злякалася за господаря дружина.

Та чоловік легко визволився із земляного полону.

– Це нора, – промовив він. – І нора ця – кротяча.

– Ти, чоловіче, впіймай того крота, бо він наробить нам немало лиха.

Чоловік узяв лопату і почав розкопувати горбики землі, які нагорнув кріт. Що не розкопає, а кріт знову нагорне, що не розкопає, а він знову нагорне. І так цілісіньке літо намагався чоловік зловити крота-шкідника, а все марно: кріт продовжував рити свої нори і красти з господарського городу все, що траплялося йому.

Настав час копати картоплю. Пішли чоловік із дружиною на город. Чоловік що не викопав кущ картоплі, а там тільки стебла – бульби немає. А якщо є, то ледь не з горошину або з ліщиновий горіх.

– І в картоплі кріт погосподарював, – бідкається жінка. – Що ж ми будемо взимку їсти?

– Не знаю, що будемо їсти ми, а кріт буде їсти нашу з тобою картоплю, – заклопотано відповів чоловік.

Із лихом навпіл набрали кілька мішків картоплі. Потім узялися до буряків. Але і з буряками та сама історія, що й із картоплею. По півплоду понад'їдав кріт. А місцями і цілі позабирав. Залишив тільки пожовклу гичку.

– Що ж будуть їсти мої кролі взимку?! – нарікає вже чоловік. – Це ж як буряки перепсував!..

– Не знаю, що будуть їсти твої кролі, а кріт буде їсти картоплю, а буряками заїдати, – з досадою відповіла дружина.

...Настала зима. Вона того року була ранньою та затяжною. Снігу накидало до самого даху. Тріщали надворі суворі морози. Ледве перезимували чоловік із дружиною. Ледь вистачило їм картоплі на зиму. А кролям буряків не вистачило, – кукурудзою та вівсом підгодовував їх чоловік.

А що ж кріт? Він-то почувавсь узимку дуже добре. Їжі було вдосталь. Усю зиму їв картоплю та буряками заїдав. Друзям-кротам роздавав. Навіть і лишок зостався. А ось цибульки від тюльпанів виявилися неїстівними. Скуштував одну, то так плювався, ще й лаяв господарів, що насадили неїстівного. Взяв і відклав цибульки, щоб весною викинути їх геть із нори.

...Прийшла весна. Усе живе почало прокидатися від зимового сну. Прокинувся від зимівлі і кріт. Почав вигрібати непотріб зі свого сховища. Дійшла черга й до цибульок... Одну ближче викинув, другу – далі, а третю – ще далі. Із залишками картоплі так само вчинив: порозтягував їх довкіл нори.

Із весною й жінка заспішила на город. Дивиться: потяглись угору її квіти, деякі й квітнути почали. І трава біля городу добре підросла. Тож чоловік говорить дружині:

– Піду кроликам нарву молоденького зела.

Він узяв мішок і рушив межею. За городом росли великі кущі тернику. Там і став рвати траву. Коли ж бачить кротячий горбик землі нагорнутий. А на тім горбику – розквітлий жовтий тюльпан! Нарвав він трави вдосталь і пішов додому. Підходить до подвір'я – такий же тюльпан, як і біля тернику.

– Жінко! Жінко! – гукав він дружину.

– Що там трапалося, чоловіче?

– А йди-но сюди!

Жінка, не поспішаючи, підійшла до свого подружжя.

– Я біля тернику бачив таку самісіньку квітку, як оця, – вказав він рукою на жовтий тюльпан.

– Та не може такого бути. Де б йому там узятися? – не повірила дружина.

– Я бачив своїми очима.

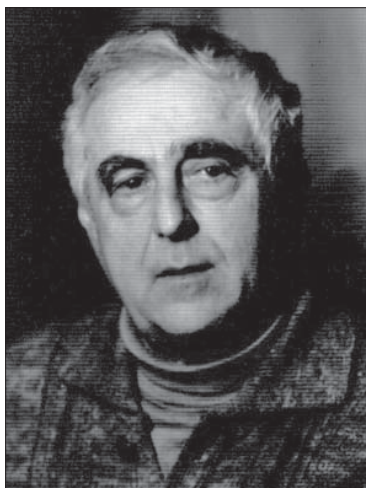
– Тобі завжди щось видається, – відмахнулася.

А в самої та квітка не йде з ума. Як би вона могла там вирости? Це ж не дика квітка, а культурна. Її треба саджати, доглядати за нею. Кортить їй таки подивитися, пересвідчитися, але сама боїться йти до терну. Пішли разом із чоловіком.

– Ось, поглянь, – указав чоловік на кротову купину.

Жінка аж очам не повірила. Справді виріс жовтий тюльпан. А потім ще розглянулася навсібіч – і узріла диво. Скрізь по городі попроростали тюльпани, які зникли минулоріч. А між ними вже почала пробиватися й картопля.

– От який у нас кріт-садівник!.. – лагідно мовила жінка.

Володимир КАРПЕНКО (псевдонім – Влад Землянин) – сучасний український російськомовний письменник, член Полтавської спілки літераторів (1991), Національної спілки письменників України (1995).

Народився 22 травня 1935 року в м. Ромнах Сумської області. 1943 року, після визволення краю від окупантів, вступив до першого класу української середньої школи № 3. Згодом закінчив геологічний факультет Московського державного університету імені М. В. Ломоносова. Зі студентських років був завзятим мандрівником – прокладав свої стежки в Криму, на Алтаї, в Якутії, у Середній Азії, на Далекому Сході. Однак у 26 років, захворівши на кліщовий енцефаліт, став інвалідом праці другої групи і змушений був рішуче змінити свої життєві плани.

1965 року переїхав до Полтави і взявся за перо літератора. 1972 року закінчив філософське відділення університету марксизму-ленінізму, 1973 року – відділення прози Московського літературного інституту імені М. Горького.

Протягом 25 творчих років наполегливо прокладав свій непростий шлях до читача: в кінці 1960-х – на початку 1970-х років мав одне оповідання, озвучене програмою «Маяк» усесоюзного радіо; сім оповідань, опублікованих на шпальтах обласних газет; уривок із його роману вмістили в колективній збірці (1976), однак у шухляді лежали 4 романи в 6 томах, інші оповідання та повість, із якими не міг пробитися в друк. Так, видавництво «Прапор» у темпрані на 1975 рік анувало його повість «Трудные азимуты» (скорочений роман), але згодом зняло її з виробництва як «слабую в идейно-художественном отношении». Справжньою ж причиною «неблагонадійності» автора стала його дипломна робота в Літінституті – роман «Амба» (1973). Так само пізніше, після розпаду СРСР, – 1992 року – видавництво «Молодая гвардия» припинить роботу над першим томом «Амби».

Першою книгою митця став «Побег» (уривок з «Амби»), відзначений премією міністра внутрішніх справ колишнього СРСР (1990). Пізніше високо пошанованими будуть й інші його твори: «Зона на воле» (1992), «Исповедь после смерти» (1993), «Племя Ярри» (1994), перший том роману «Амба» (1997), перший том роману «Идолы» (2000) – радою Полтавської спілки літераторів визнавалися кращими книгами року; двотомний роман «Амба» приніс прозаїкові звання лауреата премії імені В. Г. Короленка НСПУ (2003). На сьогодні в опублікованому набутку В. Карпенка також є повість «Изгнанники» (1995), роман «Грех» (2001), другий том роману «Идолы» (2007), наступні томи (поки що їх п'ять) роману «Амба» (2002, 2008, 2013); чекають на видавця роман «Азимут», оповідання, повість та публіцистика.

2005 року В. Карпенко став почесним громадянином № 1 Полтавського району. Про його життя і творчість видали книги М. Костенко (2003), М. Зелень (2008).

Пропонуємо читачам авторський український переклад уривка з «Амби».

АРЕШТ

Уривок із роману «Амба»

1

Після Революції життя не раз примушувало люде́й ходити по лезу ножа. «Талантище Геній», – шанобливо відгукувалися про молодого слідчого й вусаті дядьки. Безвусий Геній, як кликав його чекіст Захватаєв, товариш Іванов Іван Іванович працював слідчим. Робота подобалася, хоча постійно доводилося занурюватися в нечистоти людської мерзоти. Інколи після першого допиту він відчував нутро людини, знав, хитрує підслідний чи каже правду. Інтуїція практично не підводила. З часом найважчі і запутані справи доручали безвідмовному Івановичу. Тяжкий злочин – мов незнайому і Глаха тайбола. Подобалося продиратися крізь вітровали, хащі, відшукувати стежку в потоці слобуддя, діставатися до витоків, притискувати

речовими доказами спритну душу ворожу, тонкими запитаннями висвітлювати злодійський бруд, щоб тому, хто переступить закон, стало соромно й боляче від скоєного.

Рідкісний дар швидко підіймав кар'єрними сходами. Здавалося, ніщо не віщувало лиха. І раптом – наказ згори: слідчий власноруч виконує смертний вирок. Після закінчення першої ж підстрільної справи Іванов постав перед суворим керівництвом.

– Як єнто не можеш? – Захватаєв, розхитуючись на носках, здивовано, наче вперше бачив, низиу розглядав гордість кримінального розшуку.

– Не можу і все! – без страху, дивлячись в ясні очі начальства, заперечив слідчий.

– Не можу, не можу... – передражнив

Захватаєв. – Ти що, солдат Революції чи воша вчена?! Я тебе-е не може-є-єш! Ти що – манірне дівчицько? Чи ще гірше – тендітиська панночка киселева?!

– Я – слідчий! Не кат! І не тендітиська киселева, – тихо, але твердо повторив Іванов.

– А-ах, ти не ка-а-т? Хочеш бути чистюсінким. А Світову Революцію за тебе дядько сотворять? – ще тихіше почав низькорослий чоловічок, затим мирна розмова вибухнула басовитим семиповерховим матюком у Бога, душу й матір. Захватаєв гримнув кулаком по столу. Рука смикнулася до кобури нагана, і знову кулак врізався в стіл. – Та я-я... Та-а я тебе своєю рукою пуш-шу в розпил. Пуш-ш-у разом із контрою. Ти дивись, жалісливий який! Каво жалкуєш?! Чи можець добру людину підвів під наган? А? Каво питаю?

– Чого запитувати? Контра! Тут без сумнівів.

– А якщо контра, та без сумління – зараз же наган в зуби і веди гідру світову до стінки!

– Сказав – не можу! – по-хлопчачому насупився слідчий, намагаючись стримати сміх.

– Ти чево, на революційних хронтах не був? Смерті не бачив?

– Мало, але воював, – знаючи вибухову гарчковість півтораметрового чоловічка, Іванов усе ще не відчував справжньої небезпеки.

– Воював-воював... Як же ти воював, якщо слабо курок спустити? З бабами на хуторах, либонь, воював! Підштанки в обозі відмивав. Від першої кулі в штани накладував, після першого залпу...

– Та я... – Іванов смикнувся вперед.

– Сто-я-яти! – Захватаєв спритно вихопив із кобури нагана. – Кому сказано – сто-я-яти, розтудить твою матір! Дивись, який прудкий та хоробрий?! На мене, на своєю командира, можець руку підняти, а з контрою жалостішці! Моєць, ти сам замаскована контра? Ото ж то мене завжди відвертало, коли тута всілякі невгамовні язиками цмокали: «Талан! Талан! Ге-н-нін!» Я тя поталаню – навпіл перекусю! Либонь, у документах липа, шо з контрою бився на хронтах Революції. Перевірю! Особисто перевірю. І ш-шльопну.

– Перевіряйте, – Іванов посміхнувся своїй думці. – На фронті хто кого. Нарівні, а тут...

– Ти зачого шкіришці? Ворог – він завжди і скрозь ворог.

Ще не раз Захватаєв гримав кулаком об стіл, хапався за наган, але зрозуміти, чому цей хлопчина, що не ввійшов у чоловічу силу, жаліє білу кістку, – не міг.

– Добром говорю. В найостанніший раз говорю: чи стрелиш особисто контру, стрелиш на моїх очах, чи здавай левольвер і ступай у підвал. Не охолонеш у підвалі – братайся з кровя-

ми голубими, а я вас єнтою рукою обох пу-шу в розхід к єдреній матері... Он тама, біля стінки. І подивлюся – яка у тебе кровушка. Нехай всі видять шо голуба, а не кольборів Революційних знамен!

У сирому й задушливому, але холодному підвалі Іванов не охолонув. Можливо, якогось убивцю, гвалтівника-садиста і відвів би до стіни, але не по літах стриманого майже однолітка, з усього видно, переконану у своїй правоті людину, – не зможе.

Через день, знову почувши відмову слідчого виконати вирок, Захватаєв справді помістив його і контру в одній камері. Недавній підслідний, зрозумівши нарешті що до чого, довго реготав, а дізнавшись про селянське коріння колишнього слідчого, сторопів не менше Захватаєва. Син мужика не міг підняти руку на пана. Що це? Не можна ж усерйоз говорити про шляхетність! Сам ніколи не сумнівався, що подібне поривання властиве лише справжньому інтелегенту, людині, яка ввібрала з молоком матері поняття добра й честі, порядності і справжньої гідності. І друзі його кола так само вважали. Ніні, тут щось не так. Швидше за все – підлота. Чекистська хитрість. «Утка» підсадна... Справжня інтелегентність можлива тільки в третьому поколінні. Не буває винятків.

Як і обіцяв, Захватаєв пустив у розпил білу кістку на очах недавнього підлеглого. Одна куля потрапила точно в серце. Інша, контрольна, – в голову. Стріляти Захватаєв умів. Умів і пишатися своїм мистецтвом.

– А кров – червона! – Сам не знаючи чому, не стримався іронії Іванов, добре усвідомлюючи, що жарти закінчилися.

– Нічаво. Вона єш-шо поголубієць, – Захватаєв подув у ствол нагана, ввігнав зброю в кобуру. – А ти, контро жаліслива, рушай покеда в «хороми палацу». Панькаються-панькаються, а чого панькатися, якщо і так усе ясніше ясного... Нічаво, ми люди не горді. Падаждьом...

Не знав Іванов, за чий наказом його відправили з тюрми в будинок губчека. Після допиту й очної ставки із Захватаєвим Іванов знову опинився в камері. Розумів: смерть чатує поряд, але не чекав, що після полудня за ним прийде мовчазно-підтягнутий служивий. Арештант завмер перед вікном-душником біля самої стелі, намагаючись востаннє вдихнути ковточок блакитного неба. Це останнє бажання смолистим варом прихопило ноги. Чекист підштовхнув у спину. Перед східцями в'язень попросив конвоїра:

– Будь людиною, товаришу. Я такий самий комуніст. Виведи на волю. Дай востаннє поглянути на неба синь. Волею дихнути...

– Комуністи за ґратами в нас не сидять. Кисню захотілося... Нюхом відчуваю панську

кров. – Ствол маузера натиснув між лопатками. Людина в шкірянці нічим не відрізнялася від Захватаєва. Тільки мова правильна, гладка, хоч інтонація та слова ті самі.

На повороті Іванов зробив крок униз.

– Сто-яти! Туди ще встигнеш. Нутром, гаде, відчуваєш, куди треба топати. Чистоплюю смердючий. Та я заради Світової Революції батька рідного з неньою не пожалю. А йому, дивись, кисню ковтнути...

Куди ведуть – арештант не зрозумів. На допит дорога в інший бік. Слова конвоїра ледве торкалися свідомості. В останні дні вони стали звичними, як шелестіння листя в осінньому лісі. «Та поряд же кабінет „Дзержинського”», – заарештований сповільнював крок. У спину знову ткнули стволем.

– Топай-топай, контро!

«А якщо рвонути в кабінет? Не стрілятиме ж у кабінеті керівництва? А пощастить, якщо на місці опиниться «Сталевий Федір» – повинен вислухати. Полюбляє пофілософствувати. Пограти словом». Різні легенди ходили про голову губчека. Але всі знали: при крутості й нещадності до ворогів справедливий навіть до контри.

Заарештований прискорив ходу. На щастя, хтось вийшов із приймальні. Іванов зробив крок у розчинені двері. Позаду не почулося грізного окрику. Швидше. Швидше! Арештант зіштовхнувся зі знайомою фігурою у довгій шинелі. Витягнуте благовидне обличчя. Борідка клинцем. Вуса. Все, як на фотографії. Навіть розріз очей трохи подовжений, а погляд гострий, мов два клинки.

2

– Як наказано – доставив, Федоре Карловичу! Тільки даремно час витрачаємо – контра, – зі знанням справи доповідав конвоїр. – Захватаєва я з фронту знаю. Віддана Революції людина. Рідного батька не пожаліє.

– Дякую. Ви вільні, – нетерпляче зупинив «Дзержинський» доповідь чекіста, ховаючи посмішку у вусах. Захватаєва не тільки знав, але і двічі рятував від лютої смерті.

Від несподіванки Іванов оторопів. Виявляється, не він обкрутив конвоїра круг пальця, а голова викликав до себе. Чи то від здивування, чи то від п'яного, як вино, після сморідної камери повітря арештант задихнувся і розгубився так, що не зумів відновити в пам'яті початок розмови.

– Не можу. Розумієте, рука німіє! Робіть, що хочете, але не можу, Феліксе Едмундовичу, – дивлячись на фотографію Дзержинського, випалив, як зіпсований грамофон, Іванов, і відразу виправився. – Пробачте, Федоре Карловичу...

– Та ви заспокойтеся. З різних причин не можуть, – голова губчека уважно роздивлявся

безвусого юнака – не бреше, але не це головне. Найважливіше зрозуміти, чому людина вчиняє так або інакше. Що нею рухає? Страх чи користь. Кар'єра чи внутрішнє переконання, чистота помислів.

– Але я не міг! Розумієте, не зміг!

– Можливо, ви не впевнені у винуватості тієї людини?

– Як не впевнений? Я ж слідчий! – Іванов здивовано поглянув на «Дзержинського». – Контра! Справжнісінька, махрова контра.

– Інтуїція інколи підводить.

– При чому тут інтуїція? Повторюю, я слідчий. Не бабка-ворожка. – Іванов здивовано подивився на людину в шинелі, не в змозі приховати розчарування: «Як таке говорить той, хто знає Першого чекіста Республіки?» – Та він і сам зізнався в скоєному.

– Арештант із різних причин зізнається, – голова губчека, здавалося, не помічав здивованого погляду.

– Зрозуміло, зізнання – ще не головний доказ провини. Тільки в цій справі речових доказів вистачить на двох. Логіка, показання свідків – ні-ні, все чисто, як погожий день. Тут без помилки.

– У чому ж справа? Революція – не гра в козаки-розбійники. У всі часи революція – жорстока і кривава справа. Тут – хто кого.

– Усе розумію, але не можу, – від уважно-проймаючого погляду, який, здавалося, пропалював до самісінького денця душу, стало ніяково. – У бою – рубав, стріляв. Там нарівні. Там, ви правильно сказали, хто кого. А біля стінки... Біля стінки – відчуваєш себе, як перед немовлям однорічним. Ні-ні, не зможу. Як в очі поглянути? А в спину – не по-чоловічі. Наче бандит із-за рогу...

Мовчки, не перебиваючи, слухав старший за віком і посадою, але ще молодий і твердий духом революціонер. Що довше і гарячковіше доводив Іванов, то більше проймав гострий відчутно-гарячий погляд. Живий погляд і ніби з каменя або дерева витесане обличчя. Обличчя-фреска. Не жива людина – пам'ятник. Хоч зараз на майдан. На п'єдестал.

А Іванов усе говорив і говорив, ніби знав: як тільки замовкне – тієї ж миті опиниться біля стіни. І Захватаєв із наганом у руці. Щоправда, інколи хотілося зупинитися: який сенс нагромаджувати слова перед кам'яною статуєю, але живі очі знову і знову запрошували до розмови.

– Вчиняйте, як знаєте, Федоре Карловичу, але стріляти в неозброєну, по-своєму порядну і переконану у своїй правоті людину, не зможу. Розумієте...

– Розумію. Все розумію, – голова губчека витягнув руку з кишені шинелі, сперся об стіл. – Смертна кара – це протиприродне явище. Але

в певні періоди історії людства, як видно, бувають випадки, коли вища міра – необхідність.

– У житті все буває. Але навіщо перегинати палицю? Навіщо терор проти жінок або...

– Ви про що? – запитання пролунало нестерпляче суворо. На вилицях ожили тугі жовенці. – Слова... Слова... Приклади. Факти.

– Хоча б Нижній.

– А якщо самодіяльність на місцях?

– У Нижньому не самодіяльність. Мабуть, знаєте про телеграму з Центру, – Іванов звів повіки, ворущачи губами. – Розстріляти. Ні-ні, пробачте. Розстріляти потім. «Треба напружити всі сили, навести масовий терор, розстріляти і вивести сотні повій, які спуюють солдатів, колишніх офіцерів».

– Оце так пам'ять у вас! – господар кабінету знову з пильною цікавістю подивився на заарештованого, відчуваючи, що той не переказав, а процитував текст телеграми. – З такою пам'яттю більше користі принесете в ЧК, ніж у кримінальному розшуку.

– Не скаржуся. Це в мене з дитинства. Раз прочитав – на все життя. Само собою, якщо цікаво або страшно.

– Нумо, – «Дзержинський» схилився над аркушем паперу.

Цього разу Іванов без запинання повторив текст телеграми.

– Можливо, пропустив яке слово. Або зробив перестановку. Щось миготить, але не піймаю. Але в цілому – вірно.

Пізніше, перевіривши ще раз текст телеграми, голова губчека переконався, що Іванов пропустив лише одне слово: «негайно» та в самому кінці не згадав після слова «офіцерів» – «і т.п.».

– Так що сталося з дамами найдревнішої професії?

– Як що? – здивувався Іванов. – Ви сумніваєтеся, що такі накази Центру саботують? Про щось путнє можуть і призабути. А палити патрони – охочих хоч греблю гати. Особливо, якщо натура в людини гнилувата.

– А що б ви запропонували? Що робити з жінками, які розбещують солдатів, знижуючи боєздатність армії. Шпигують. Заражають хворобами.

– Не знаю.

– Ви не знаєте. Я не знаю. Він не знає. Хто ж знає? Легше за все критикувати, – господар кабінету зробив кілька квапливих кроків, подивився на запис. – По-перше, легше за все критикувати. По-друге, телеграма складена, як би це сказати, не зовсім чітко. Або навпаки – надто добре і для мислячої людини, а не для фельдфебеля-виконавця. «Розстріляти і вивести сотні повій...» За відомим історичним висловом царя: «Помилувати не можна стратити». Ось і думай, як учинити: чи то всіх стріляти і вивозити, чи

то розстрілювати, щоб налякати найзлісніших і вороже налаштованих, а решту – вивести геть. Мабуть, текст розрахований на розумну і кмітливую людину.

Голос годинника приглушив останні слова чекіста. Мелодійний бій нагадував поминальний дзвін за загиблими випадково чи по злобі людській або вбитих, покараних за законами суспільства через користь або лиходійство.

– Гаразд, із телеграмою і дамами розібрався, – в тиші голос пролунав особливо гучно. – А як же накажете вчиняти з контрою?

Іванов низав плечима, мовляв, навіщо повторюватися. Не знаю – та й край.

Очі господаря кабінету заблищали, потім примружилися, погляд поринув крізь скло в далечінь, ніби в тій прихованій роками майбутній далечині шукав не тільки відповідь на болючо-важкі запитання, але й прагнув знати, як поглянуть нащадки, заради щасливого життя яких затіяли всю цю колотнечу. Революція переросла в громадянську бійню. Вона розоряє країну. Проливає стільки крові й сліз, знищуючи найцінніше, святе і неповторне на землі – життя... Боляче й прикро. Одне втішає, що сам по собі терор, як і будь-яке явище в житті, ані благо, ані зло. Усе залежить від того, заради досягнення якої мети здійснюються вчинки. А в чистоті помислів і цілей тих, хто все це затіяв, голова губчека не сумнівався. Інакше не варто було проходити всі ті нелюдсько-жорстокі випробування, котрі випали на їхню долю. Інакше взагалі не варто було жити... Майбутнє бачилося безхмарним і світлим, як чиста і прекрасна за віком сонячна блакить.

– Хто розпочав терор? Ми відпускали під чесне слово офіцерів та козаків. Біляки і слово порушили. І терор перші розпочали. Революція повинна вміти себе захищати, – нагадав заарештованому господар кабінету. – У всі часи в Революцію лилася кров. Згадайте Англію, Францію: рубали голови не народу – королям, гноїли жінок і немовлят у в'язницях. І ми відзначилися. Без революцій. Рвали ніздрі. Четвертували. Саджали на палю. Царевич Дмитрій, Тараканова – чи варто й далі перелічувати?!

– А як же його слова? – арештант кивнув у бік фотографії, – про чекіста з холодною головою, гарячим серцем...

– ...і з чистими руками, – вперше господар кабінету перебив співрозмовника. На худих вилицях здувалися і опадали жовенці.

– Не тільки красиві, але і правильні слова, – від полум'яного погляду кам'яного і водночас живого обличчя чекіста Іванову все більше ставало зле. Почувався, ніби на морозі, і вперше в житті зрозумів вислів «у грудях усе обірвалося», але зупинитися вже не міг. – Ув'язнювали, різали царевичів темні експлуататори. Ми ж

більшовики. Несемо людям свободу, світло і щастя.

– Та ви не тільки слідчий – філософ... Не чекав при вашому походженні. Хоча справжні філософи і поети – рідкість. Так, руки, як і душа чекіста, повинні бути чистими. Але лікар-хірург, рятуючи людину, користується не тільки голкою! А з операційної виходить, самі розумієте... Не кожна людина, і навіть лікар, може стати хірургом. А справжнім чекістом – і поготів...

– Згоден. Цілком згоден. Але це не стосується моєї справи. Чому я, слідчий, повинен виконувати чужу роботу? Хірург ріже, але не шие чоботи...

– Ми з вами говорили, що страта людини – протиприродне явище, і в майбутньому, можливо, буде вважатися протиправним діянням. Усе можна виправити, будь-яку помилку. Повторюю, будь-яку. Тільки відібраного життя ніхто, навіть найсильніша людина, не поверне. Життя неоціненне і неповторне. І якщо ви, слідчий, підводячи людину до прірви, впевнені в її винуватості цілком і повністю – будьте люб'язні, виконайте вирок... Не перекладайте брудну роботу на інших. Якщо совість чиста – ви спатимете спокійно. Мисливець страждає?! Приємні сни бачить. А полювання – забава. Без полювання людина може жити. А скажених собак, лева-людоїда, самі розумієте, – іншого виходу немає...

Господар кабінету покосився на годинник, стрімко крокуючи від стіни до стіни.

– Вибачте, Федоре Карловичу, не треба переконувати мене, що скажених собак завжди знищували. Я про кров. Велика і безвинна кров непокоїть. Де і в чому виправдання? Скільки себе пам'ятаю – батько завжди повчав: «Усьому свій строк. А великі справи, як і влада, кров'ю сповіряються...»

– Революції без крові не буває! – людина в довгій шинелі несподівано сіпнула, обличчя спотворила гримаса, ніби голова губчека торкнувся рукою оголеного дроту під напругою, а коли знову заговорив, здавалося, переконував більше себе, ніж арештанта. – Добровільно ніхто і ніколи не віддавав владу, а багатство – особливо вабить. Жовтий диявол править світом із споконвіку, править зараз і, на жаль, ще невідомо, скільки правитиме в майбутньому.

– Не віддають і править... – погоджуючись, кивнув Іванов, але тут же заговорив із запалом, із болем. – Якщо і вчасно, але на крові та кістках зводити Світле Майбутнє... Та ще на мерзлоті... Швидше за все через це і Велика Французька революція пішла іншим руслом. Прорахувалися Творці. Захопилися боротьбою за владу... А народу стало мокро та прохолодно...

– Ви маєте рацію. Багатьом зараз холодно. Революція морозить накіп у душах. Маховик Революції важким котком країною котить.

– Ото ж бо. А кров же гаряча і солоня. Звичайна вода не споруди – корінні скелі підточує, – підслідний повільно підбирав слова, щоб точніше висловити думку. – Побоююсь, що біль людський та сіль – розм'якшать мерзлоту. Через десятиріччя фундамент просяде під тягарем – усе впаде.

– Те, що ви кажете, – жахливо, – «Держинський», уявивши, як руйнується мерзлота, закрокував швидше. – Але храми і костьоли, цілі міста в Європі, як і Пітер, теж зведені на сльозах і кістках, а в цемент у всі часи додавали не тільки яйця, але і кров. Вистачає і людської! І нічого – стоять, століття милують око...

– Милують... Однак народ пам'ятає про кров і сльози. До того ж чи варто, якщо люди не хочуть, силоміць їх загнати будувати світле майбутнє. Адже навіть добро, піднесене до крайнього ступеня, рано чи пізно переходить у свою протилежність. Табори споруджуємо... Не з руки нам те, що дозволено буржуям.

– У великі нетрі забираємося, – чекіст задумливо поглянув на заарештованого: вже не юнак, але ще і не зрілий чоловік. – Життя покаже, що ми зводимо, чи виправдані жертви теперішні і ті, яких, на жаль, ще не уникнути... На повну потужність розкрутили Маховик Революції, самі не підозрюючи, яку силу набирає Він. Інколи, на нещастя, і безвинні в безладі потрапляють під його некеровану, чавунну силу.

– Ось тут і регбус, сказав би Захватаєв! – арештант переможно поглянув на господаря кабінету, за спиною якого висіла фотографія Держинського.

– Який регбус? – Федір Карлович полюбляв час від часу ставати між співрозмовником і фотографією, аби кожен переконався, що він схожий на Першого чекіста Республіки. – Що за регбус?

– Немає знаку рівності між тваринами й людьми, – не сумніваючись у своїй правоті, Іванов не боявся гніву всесильної людини під фотографією. – Маховику ж усе без різниці!

– Знак рівності? – чекіст обпалив співрозмовника поглядом. Треба ж, схибив! Гострий Філософ. Не по літах гострий. – М-та-а-ак, знак рівності...

– Скажена собака – хвора і невиліковна. Вона небезпечна для всього живого, а людина – може помилятися, усвідомити неправоту. Порозумнішавши, змінити погляди. Грубо кажучи, – «виліковна», – нагадав Іванов, думаючи, що голова губчека нічого не зрозумів або забув нещодавню розмову. – І тигр-людоїд... Як би це сказати точніше... На відміну від вовка, амба – тварина благородна. Зайвого не дозволяє. І на людину нападає швидше не від злоби – старість голодна змушує...

– Кажете, «ам-ба-а». Це ж якою мовою?

– По-удегейськи, – арештант знову і знову мимоволі порівнював господаря кабінету з фотографією. У певному ракурсі – як близнюки. Коли ж чекіст вимовив знайоме, але з іншим значенням слово, з його обличчя-фрески зникла льодиста замороженість, поступившись місцем допитливому теплу і посмішці, що на мить проступила, від чого повна схожість із Дзержинським розпилася, наче змазалася туманом.

– А-ам-м-мба-а-а-а! Красиво звучить, – від знову вимовленого в розтяжку слова в кабінеті ніби потепліло і стало затишніше. Якщо поставити на стіл самовар та чашки – допит перетвориться на розмову двох співбесідників. – А-амба-а-а! Шкода, що красиво-таємниче слово на злодійському жаргоні має інше...

3

Фраза залишилася незакінченою, а жива з плоті й крові людина перетворилася на монумент. У кабінет немовби повернувся залізньо-непрístupний Фелікс, про якого легенд ходило більше, ніж про Федора Карловича. В голові арештанта промайнула думка: жива людина примарилася. І мабуть, немає такого жару, щоб розтопити кригу очей на фотографії або голови губчека. Посмішці, а тим більше сумніву ніде утриматися і на льодистому вигині заморожених губ.

– Бачите, молодий чоловіче, одне й те саме слово може мати різне значення. А в житті... – господар кабінету поставив поряд два стільці і показав рукою на один із них. – Ви не замислювалися, що люди часто не розуміють одне одного, хоч і розмовляють однією мовою? Різні поняття... інший стиль мислення... Можливо, через це нас і не розуміють ті, заради кого заварився куліш цей?!

Мовчав Іванов. Надто слизькою стежкою пропонують прогулятися... Небезпечна стежинка, хоч і принадна. Про щось подібне думав на волі й уже тут, у камерах... У безправ'ї...

– Зізнайтеся, і вас бентежить це ж запитання, – вгадавши думку колишнього слідчого, продовжував чекіст. – Не бійтеся! Роздуми – не крамола. Мислячі люди конче потрібні Республіці. Революції!

– Розумієте... – після паузи обережно почав арештант. – Спілкуватися можна і через перекладача. А розуміти... Сприйняти... Повірити, врешті-решт...

– Саме так, молодий чоловіче, – запально вигукнув господар кабінету. – Переворот здійснювався односторонньо, а не купкою випадкових злодіїв, як намагається подати обивателю злостива преса. Йдемо під кулі не через користь, а на благо більшості!

¹ Борода – Карл Маркс.

² Гирі та ланцюги – обряди і звичаї.

– Існує цікава закономірність: протягом історії людства, доступної для огляду, всі благі справи здійснювалися в ім'я більшості. Потім руками цієї ж більшості та знову в ім'я й задля блага більшості лилися моря безмірної крові та сліз...

– В і-ім'я-я і ру-у-ука-ами-и більшості, – прошепотів Сталевий Федір, знову дивлячись крізь арештанта у віконну далечінь.

У шепітному розтягуванні почулося стільки холоду й страху, ніби над головою пролетіли кулі. Іванов пошкодував, що погодився зробити крок на лід і прогулятися біля краю прірви; господар кабінету не дозволив повернутися назад і, взявши за руку, знову повів за собою.

– Нерозуміння – не тільки найстрашніше в нашій справі, але й образливе. Людина «в ім'я» вивертає себе навиворіт, жертвує собою, а їй, у кращому випадку, плюнуть у душу і підуть. Можуть і кулею в спину провести. Що солодше Свободи, Рівності та Братерства?! Тисячоліття людство мріяло про це. Боролось! Кращі уми не тільки мріяли, але заради Цієї Ідеї свідомо робили крок під дибку й на багаття Інквізиції. І що? Розкололася Держава. Кров на кров пішла. Син батька не розуміє.

– Можливо, зарано?!

– Зара-ано-о?! Невже зарано?! – все ще дивлячись удалечінь, повторив чекіст.

Інтуїтивно арештант відчув: це не гра, не провокація, не звичайна слідча пастка. Виявляється, сумніви шматують і сталевих людей! Мабуть, вони частіше за звичайних смертних заганяють тривоги подалі від чужих очей і самих себе, щоб вірити в те, що коять праве діло...

– Прислів'я навчає: кожному овочу свій час...

– Вважаєте, зарано?! Різного начувся про Революцію. Був присутнім при щиросердних і відвертих розмовах ТАМ, – палець чекіста показав на фотографію, а потім піднявся в напрямку стелі. – Про такий хід ніхто не заїкався. Не додумалися найсвітліші й найрозумніші голови. Що ж, вони дурніші за нас?

– Не в дурості справа, – трохи забарившись, заперечив арештант. – Світлу ідею спроможні сприйняти озброєні знаннями розум і чиста, безкорислива душа. Звичайна людина скута пільмою незнання і звичками, заповітами дідів і звичаями, вірою і...

– Правий Борода! Як завжди, правий! Висять... Гирями висять... Як прокляття, – перебивши співрозмовника, шепотів господар кабінету. – Через це звільнені раби залишилися з рабовласниками. І зовсім поряд: після реформи 61-го року вчорашні кріпаки трималися доброго пана.

Не зрозумів Іванов, хто такий Борода?!

Про які гирі та ланцюги розмова? Інтуїція підказала: вони забираються в такі нетрі, крізь які й вузю важко проповзти.

– Оригінально міркуєте, молодий чоловіче. Нестандартно, – з далекої далечини в кабінет повернувся двійник Першого чекіста.

У розмові він зазвичай рідко з ким забувався. Слова і погляд, манера триматися під знаменитого шефа – усе використовував, щоб, вивчивши, зрозуміти й розпізнати підслідного. Як? Чим зачепив безвусий юнак? Стривожив те, про що з деякого часу боявся замислюватися не тільки наяву, але і в напівдрімоті. В темряві. Не зрозуміло, що відносило найміцніший і водночас сторожкий сон, яким зазвичай забувається втомлений мисливець або втікач. Голова губчека під час інструктажу полюбляв порівнювати чекістів із мисливцями, але сам він тепер спав не біля тайгового багаття просто неба, а за товстими цегляними стінами, під надійним замком. Рука мимоволі потягнулася до маузера, з яким не розлучався ні вдень, ні вночі. – У вас яка освіта? Після школи навчалися?

Арештант, помітивши незрозумілий рух руки, підвівся зі стільця.

– Ні-ні... Можливості не було. Сім'я велика... І час надто бурхливий. Не до навчання.

– Вам би не завадило вчитися... Та ви сидіть. Сидіть.

Не зрозумів Іванов: почув його «Сталевий Федір» чи, думаючи про своє, відповідав швидше собі, ніж співрозмовникові. Часом, полинувши за стіни кабінету, голова губчека і справді не помічав у розмові щось незначне, але підмічав будь-яку дрібницю або рух, які розкривали підслідного зі ще не відомого боку. Чекіст уже давно визначив, хто сидить перед ним. Не по літах розумний юнак. Правду казали – самородок. Такого трішки огранити, де потрібно, відполірувати, навести ювелірний лиск, – будь-який Наркомат ошасливить. Справжній набуток народу. Республіки...

– Мабуть, із навчанням доведеться почекати, – гучніше повторив нещодавній слідчий.

– А чому рано?! – у запитанні вчувалося не тільки здивування, але й обурення. – Чи не вважаєте ви, що сама ІДЕЯ КОМУНІЗМУ – утопія?!

– У теорії слабак. На сором, не читав справжньому і основоположників.

– Хіба потрібні університети для розуміння, що добре і що погано, – нетерпляче заперечив господар кабінету, знову і знову пригладжуючи борідку.

– На історію дивлюся як слідчий. Метод аналогії, – арештант відчував: лід під ногами стає тоншим і більш слизьким, а стежка звивистішою і крутішою. Хибних півкроку – і в прірву. Але зупинитися не міг і не хотів. Сподівався й на чуття слідчого. Не відчував наразі пастки. Та і якщо вже падати, то з розгорнутими крилами. – Як би сприймали в кам'яному віці або в рабовласниць-

кому суспільстві ідею капіталізму? Впевнений, не тільки рабовласники – самі раби підняли б бунт. Тому про комунізм не варто, мабуть, і натякати. Людство й окрема людина не готова своїм нутром навіть до соціалізму. Не знаю, як сказати по-вченому. Усвідомлення не те. МОЄ надто міцно тримає. Увібралося з молоком матері в усі пори. Із селянина легше шкіру здерти, ніж відібрати корівку чи аршин землиці...

– Як не зрозуміти, коли пропонується своїми руками будувати світле життя зараз, а не у віддаленому майбутньому?! Мільйони повірили в релігійну нісенітницю. Брехню. Про світлий рай загробного життя. Вірили і вірять сліпо в те, що не можна перевірити дослідними або...

– Помацати руками, – підказав арештант, відчуваючи, що й чекіста розмова зачепила за живе.

– Са-а-ме так!

– Прочитавши усвідомлено Біблію, важко залишитися віруючим. На собі випробував. А рідні не зрозуміли, – губи Іванова хворобливо викривилися.

– Не такі чисті витоки християнства, як навіюють служителі культу. За дві тисячі років такого негативу назбиралося... Стільки загублених душ. Стільки крові пролито під релігійними знаменами! Справді, не моря – океани! Кров не тільки теперішніх, але і майбутніх Революцій виявиться відром в озері. Півтори тисячі років під зеленими знаменами схід б'є невірних на заході, і дві тисячі років християни, осінені хрестом, б'ють своїх ворогів...

– Що казати про мусульман і буддистів, коли в храмі християнства немає єдності, – вперше співрозмовники не суперечили, а доповнювали одне одного. Іванов зручніше вмоствився на стільці. – Служителям важливіше не віра, а обряди: як і скількома пальцями хреститися? Згинати коліна перед дівою Марією чи перед Ісусом?!

– Хотілося б подивитися на вождів перших християнських громад, котрі вели вірян на смерть заради Свободи, Рівності і Братерства, – чекіст раптом зайшовся звичайним людським сміхом. Обличчя його знову втратило фрескову нерухомість. – Боролися за одне, а через століття спалахнула багаттям інквізиція... Але багаття й найжорстокіші тортури не об'єднали людей. У всьому світі зростає кількість атеїстів.

– Історія майже ніколи й нічого не навчає, – Іванов не приховував гіркоту й біль, – укотре маятник, досягнувши своєї максимальної висоти, завмер на мить і, набираючи швидкість, понісся в інший бік, розвалюючи на шляху храми, хоронячи під руїнами не тільки служителів культу, але і віруючих.

– Ви не згодні, що релігія – опіум для народу? – У запитанні чекіста раптом задзвенів метал, а обличчя знову застигло маскою.

– При чому тут я? – в голосі арештанта вперше прорвалися нотки зверхності. – Як зробити, щоб не силоміць, не через страх мої бабця і мати, та й уся рідня стали справжніми, свідомими атеїстами?! Руйнувати ж храми – неймовірна дурниця. В чому винні історія і краса?! Згадайте бунти британських ткачів. Працю машини полегшували, а робітничий люд їх громив. Мільйони вживають тютюн, хоча більшість курців чули, що нікотин – отрута. Чути і знати – дві великі різниці.

– Логіка у вас справді залізна, – металу в похвалі співбесідника зменшилося. Прорвалися нотки неусвідомленого болю й розгубленості. – Але слідує подібній логіці, ми, та й ви, займаємося даремною справою, щоб не сказати міцніше... Це жахливо!

– У політиці, ймовірно, страшніше за все наділені владою дурні й фанати. І само собою – пристосуванці. Флюгери...

– Продовжуйте... Не бійтеся...

– Мені вже боятися нічого, – подоба усмішки перекосила губи арештанта. – Можна довести до абсурду найгарніше і найчистіше...

– Усе більше переконуюсь, молодий чоловіче, що ви не по віку мудрий. Тільки не життєвою мудрістю, що приходить із роками після набитих синців і гультя, а тією ідеалістично-науковою, теоретичною, яка йде не від знань – від природи, від внутрішнього стану душі. Мудрий самородок зустрічається рідко, як і благородні метали. Платина, золото й срібло стійкі до окислення і корозії, але, на жаль, не мають механічної міцності. Бояться удару. Камінь і навіть дерево, не кажучи про сталь, легко перетворюють твори мистецтва на брухт. Хоч і на благородний. Але брухт...

4

Відчужений погляд підвів чекіста зі стільця і спрямував до вікна. Мовчав арештанта, «перетравлюючи» сказане. Плечей торкнувся холодок, розтікаючись по спині і грудях, просочувався в глибини єства. Мимовільний страх торкнувся чогось більшого, ніж побоювання за свою долю, відкривши обом співрозмовникам безодню, про яку рідко підозрюють люди; вона назавжди рве не тільки дружні узи, але і кровні; прірву вмільо поглиблюють і розширюють фанати та владолюбні, хитромудрі голови, використовуючи найчистіші й найсвятіші поривання шляхетно-непідкупних душ і тих, у кому тліють і чадять жадоба, злоба й ненависть...

– Довести до абсурду... До абсурду, – все гучніше повторював чекіст, повертаючись від вікна. – Як ви дійшли такої думки? Чи хтось підказав?

– Життя навчило, – гірко посміхнувся арештанта. – Часто-густо навіть добро, піднесене в крайній ступінь, переходить у свою протилежність.

– У свою протилежність... Ваша формула жахлива!

Чекіст, куйовдячи борідку, квапливо закрокував по кабінету, не помічаючи безвусого юнака. Зникли стіл і стільці, шафа з книжками й підлоговий годинник, сейф і телеграфний апарат. Кабінет заповнили гранітні брили слів; слова важкі, гострі та безжалні, як шаблі і штики в руках озвірілих солдатів під час атаки.

Мовчав арештанта. Розумів: вирішується його доля. Щоки господаря кабінету стали такого кольору, як і у фотографії на стіні. Голова губчека носився від столу до дверей. Здавалося, ще трохи – і з кроку він зірветься на біг, змахне довгополою шинеллю, вилетить через напіввідчинену квартиру й порине в далечінь часів, аби там, у майбутньому, знайти і пізнати правду сьогодення.

Різко, як уміють це робити лише малюки, Федір Карлович зупинився перед співрозмовником. Арештанта здригнувся.

– Розумієте! Це ножиці життя! А в ножиць – два леза! Вашому поколінню зводити Світле Майбутнє! Чи подужаєте? Старі партійці-кавторжани розкрутили Маховик Революції та готують насип під рейки. А будувати таким, як ви: безвусим хоробрим людям мудрим, чи то самогубцям-дурням.

– Усе це зрозуміло, – несподівано арештанта пальцями вибив на столі нервовий дріб. – Тільки не витримає насип із кісток, злоби та жорстокості майбутніх поїздів. Кров – вона...

– Пробачте, молодий чоловіче, повторюсь, але за такою логікою ваші думки, як і наші діяння, жахливі. Зараз неможливо все передбачити і розрахувати. Як і всі попередні Революції, нашу розсудять час і нащадки. Те, що майбутнє за соціалізмом, – немає жодного сумніву. Жовтень для Світу багато зробив: робочий день до 8 годин крокує, першу допомогу з безробіття коли виплатили? Де? Чому? Від любові до робочого класу?

– Не знаю.

– Отож-то й є! У 19-му році. В Америці... Революції в Німеччині та в Угорщині прискорили. Побоялися розумні люди втратити мільйони і мільярди – сотні кинули. Гризіть свою кістку... Бачте, я гарний учень: припустимо, розмова про комунізм передчасна; тоді він, м'яко кажучи, мало корисний. Якщо ж народ не готовий до найближчого Світлого Майбутнього, то нас, сподіваюсь, вибачать лише далекі нащадки; розберуться і зрозуміють наші діяння, враховуючи, як ви зробили ласку висловитися, усвідомлення народу в наш жорстокий і кривавий час. До речі, у всьому світі. Не можна судити про минуле, стоячи на плечах предків, не зрозумівши їхньої моралі й суспільної свідомості, їхні поняття про добро і зло. В оцінці подій минулого повинен бути присутній дух того часу, який панував як у

передових умах, так і в народних масах. Мені до віддаленого майбутнього не дотягти, а ви, якщо вцілієте, багато побачите... І, сподіваюсь, згадаєте нашу розмову, Філософе...

Нещодавній арештант відкрив було рота, але так нічого й не сказав, очікуючи, коли «Сталевий Федір», мисляча людина з майбутнього, повернеться до кабінету. Зашарудів підлоговий годинник. Ударив раз, нагадуючи про безмірність часу.

– Цікава розмова. Не очікував. На жаль, повинен їхати, – не чекіст, а Федір Карлович, як і при зустрічі, з ніг до голови оглянув арештанта. – Справді було дуже цікаво. Дякую за бесіду. А насамкінець – одна порада. У різномудстві немає криміналу, але захватаєви не зрозуміють і, як сказав ваш конвоїр, батька рідного не пожаліють. Їх теж треба зрозуміти. Їхніми руками коїться зло... І добро. Тому в смуту такі думки краще тримати навіть не в сейфі, – при собі. Інакше легко потрапити під Маховик...

Слова господаря кабінету віддавалися арештанту ударами в скронях. Раптом зрозумів: прогулювався з чекістом біля прірви, а перей-

шов її по тонкій жердині. Його страхувала тільки відвертість. Пригнувши голову, добре бачив, як під гімнастеркою стукає серце. Здавалося, пересохлі губи ось-ось лопнуть, а волосся на голові стане дибки.

– Бачите, молодий чоловіче, життя багатоманітне. Одні вас вважають контрою, інші називали слідчим від Бога: «Талан. Генін. Пілосоп», – здається, так величає вас Захватаєв. Але з вашими переконаннями, вірніше, зі схильністю до роздумів і аналізу, краще спробувати себе на кордоні. Якби не одне «але» – відмінний вийшов би комісар. Думаю, не помиляюсь. Рекомендацію дам. Тільки не забувайте, як казав Володимир Ілліч, навчатися, навчатися й навчатися... Будь-якій людині в наш час без знань не обійтися. Чекіст же без книг – мов птах без крил... Падає з висоти...

Останнє речення Федір Карлович ледь прошепотів: чи то не хотів, аби почув нещодавній арештант, чи то від несподіванки, побачивши, як у юнака смоляниста копиця волосся раптом стала вкриватися білим інеем...

Аліна БОРЩОВА – сучасна українська поетка, прозаїк, член Національної спілки письменників України з 2005 року.

Народилася 1 липня 1982 року в селищі Комсомольському на Харківщині. Закінчила Харківський державний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, факультет української мови та літератури. Із 2006 року працює в редакції газети «Vivat Lex!» Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого: спочатку на посаді редактор-кореспондента, а з 2009 року – заступником головного редактора.

Брала участь у фестивалях молодієї поезії, в обласних та республіканських семінарах, учасниця та переможець багатьох літературних конкурсів.

Видала чотири збірки віршів: «Музей неслухняних фігур» (2004), «Система самозахисту» (2004), «Філософія весни на двох» (2005), «Моя душа воскресає» (2008). 2010 року отримала II премію в четвертому об-

ласному конкурсі імені О. С. Масельського в номінації «Проза» та здобула I місце у III Всеукраїнському літературному конкурсі оповідань «Прекрасне поруч».

ЗАПАХ

Сьогодні на вечерю смажена печінка з цибулею. До неї – пюре. Ще солені огірки та бутерброди... Обов'язково чай із цукерками... Усе як завжди. Дерев'яний стілець, на ньому – їжа... Тільки він ще не приходить. Затримується. У справах...

На блоці товчуться хлопці. Сьогодні понеділок, а значить, вони збираються це відзначити. Замикаються в кімнаті, п'ють пиво, весело щечечуть, грюкають дверима, лупцюють один одного, ганяють дівчат – життя в гуртожитку триває, так і має бути.

Але він іще на роботі. Затримується, у справах.

Порпаюся в речах, щось прибираю, смикаюся по кімнаті, не знаючи, що робити. Я вдома і начебто ні.

Двері відчиняються. Він заходить. Худий і блідий, зморений і знервований. Я вітаюся з ним, цілую, примушую одразу мити руки... З милком... Він щось бовкає у мій бік, але виходить на блок, мие руки, водночас гарчить на хлопців і примушує їх винести сміття з туалету. Ті не хочуть. У

них свято. Понеділок. Попривозили з дому гроші та сало. Але сміття таки виносять. Через силу...

Ми вечеряємо. Майже не говоримо. Він завжди мовчить про свою роботу.

– Як справи? – питаю. – Що трапилося нового?

– Нічого, – відповідає. – Нічого.

– Так не буває, – кажу. – Не хочеш говорити?

– А що говорити? – нервує. – Колючі дроти навкруги. Атмосфера пригнічує...

– Шукай іншу роботу, – відповідаю. – Розумію, тобі важко там...

Мовчить. Нічого не каже. Я чую від нього запах, який майже в'ївся в його шкіру. Чоловік щодня приносить додому запах тюрми. Я все примушую його митися, але все одно чую, як від нього доноситься запах тих людей, що сидять там роками. Це запах їхніх гріхів, агресії, суму, божевілля, безвиході, параної, відчаю.

– Шукай іншу роботу, – повторюю. – Скоро зовсім загубиш себе.

Він мовчить. Не слухає, іде на роботу, життя триває...

Одного разу я прийшла додому раніше. Біля ліжка стояв пакунок. Розгорнула. Першим, що побачила, – очі. Ясні та розумні. Чисті та прозорі. Це була ікона Божої Матері. «Не можна ікону тримати в пакунку, їй не місце там... Гріх...» – подумала й поставила на стіл. Гарна ікона, у дерев'яній рамці, красива й незвичайна.

– Звідкіля, – кажу, – таке диво?

– З тюрми, – відповідає чоловік. – Подарунок на день народження.

– А як же так? – не розумію. – Ті ж люди, що там сидять, грішні такі. А святині малюють... Ти знаєш, хто саме створив цю ікону?

– Ні, – дивується. – Їх там триста чоловік сидить. Може, вбивця якийсь малював...

– Від щирої душі?

– А я звідки знаю?! – відповідає чоловік.

Бачу, вже заходиться збирається. Більше із запитаннями не лізу. Змовчую. Дивлюся на ікону й не знаю, як із нею бути. Може, до церкви віднести, хай посвятить її священник, адже енергетика в неї, мабуть, не проста. Уявляю, що тими руками зроблено було, а потім Божу Матір малювати... Дивуюся... А чоловік уже й спокійний... Не зважає на мою реакцію. Сама собі й думаю, може, й правда? Кожен має шанс на інше життя... І ті люди, що сидять у тюрмі... Почала молитися Божій Матері, що на тій іконі зображена, щоб допомогла тим художникам і чоловікові моєму...

Сьогодні на вечерю – борщ. Свекруха капusti передала, томату. До нього – сметанка. А після обов'язково чай із цукерками.

Усе як завжди. Дерев'яний стілець, на ньому – їжа... Тільки він ще не приходить. Затри-

мується. У справах...

На блоці товчуться хлопці. Сьогодні вівторок, а вони все одно щось святкують.

Порпаюся в речах, щось прибираю, смикаюся по кімнаті, відчуття того, що знаходжуся вдома.

Двері відчиняються. Він заходить. Худий і блідий, зморений але усміхнений. Я вітаюся з ним, цілую. Він сам іде мити руки. З милом. Виходить на блок, розмовляє з хлопцями, сміється.

Ми вечеряємо. По телевізору – новини. Десь знову щось трапилося...

– Як справи? – питаю. – Що нового?

– Сьогодні перевірка з Києва нагрнула... Цілий день мотався, як навіжений. В управління їздив... Потім картоплю вигружали... Купа всього... Сергій на іншу роботу перейшов...

– А ти збираєшся переходити? – як голкою в серце.

– Думаю ще... – відповідає.

А потім – як наче вдаль кудись дивиться і говорить:

– Розумієш, із такою роботою починаєш цінувати речі, на які раніше не зважав.

– Але як же? – дивуюся. – Ти ж іноді такий похмурий через свою роботу?

– Тепер я впевнений, що свобода – це вже щастя. – Чоловік загадково примружує очі та продовжує свою думку. – Смажена печінка з цибулею – щастя, борщ – щастя, наша вечеря на дерев'яному стільці – теж щастя, навіть оцей наш гуртожиток і маленька кімната... У мене є, з чим порівняти... Там, де я працюю, інші люди... У них такого немає... Треба цінувати те, що маєш...

– Можливо, – сказала я.

– Звичайно, це не означає, що для щастя більшого не треба, – продовжує розмірковувати чоловік, як наче йому сьогодні язика хтось розв'язав, – але я тепер знаю, як я не хочу жити. І як не варто жити.

Замислився. Я теж. Бо насправді не знала, як розцінювати його слова. Розуміла, що в чомусь він правий, але і не могла порівнювати себе з тими людьми, що відбувають покарання.

– Але як же тоді боротися з твоєю злістю, що виникає через роботу, з атмосферою, яка пригнічує? – розгублено запитала я.

– Відмивати. Милом, – відповів чоловік. – Тільки не зі шкіри. А з душі...

Мені більше не хотілося нічого в нього запитувати. Ми робили вигляд, що дивимося телевізор, але насправді кожен думав про щось своє.

На столі стояла ікона, яка назавше ввібрала в себе запах тюрми. Божа Матір, зображена на ній, чула про все, що ми говорили. Вона знала багато історій, із поганим та добрим кінцем...

Я зміряла оком нашу маленьку кімнату, притулилася до чоловіка й усміхнулася. Я більше не чула від нього запаху тюрми...

ЛЬОНЬКА

Льонька щоранку приходив на зупинку біля школи й намагався запхатися в автобус, який возив пасажирів із вокзалу до центру.

– Чи поспішаєш куди, Льонько? – гукнув чоловік років п'ятдесяти з білою, мов крейда, головою.

– Спішу, спішу... – гмикає Льонька, потупивши погляд.

– Дивись, не перечепися, – говорить чолов'яга. – Шнурки матюком зав'язані...

Льонька чорно так, подавлено на черевки дивиться, а шнурки й правда не церемоняться, бовтаються, як попало.

– Грець із ними, – промовляє Льонька. – Хоч падати, хоч ні... Синці – пусте, як душа побита...

Чолов'яга сивий співчутливо обдає поглядом Льоньку, а тому, здається, все одно, що на нього всі витріщаються. Стоїть – підтоптаний, висмоктаний, чекає автобуса, та всі знають, що їхати Льоньці нікуди не треба. Ні роботи вже, ні сім'ї.

Ходить Льонька зупинкою туди-сюди. Люди звикли до нього. І звикли до того, що буває він тихим, а буває й буйним. Настрій у Льоньки мінливий. Бува, стане скромно й стоїть, щось під ніс торочачи. А коли-не-коли капелюха надіне, кулака підніме й давай лаятися на чому світ стоїть. Його мови ніхто не розбере. Кого кляне, кого славить?... Те, що шкоди не завдасть, теж усі знають. Тому й не обходять, а інколи й забалакають до нього.

Льонька автобус нутром чує. Ще не видно його, а чоловік уже топчється на місці. Жінка одна по Льоньці, як по годиннику, розуміє, коли автобуса ждати. А як під'їжджає, для Льоньки не завжди в ньому місце знаходиться. Бо забитий людьми щент. А тих, кого підбира на зупинці біля школи, – багато, серед них і Льонька, але ж людям працювати, а тому сердезі – що?

– Не лізь, кажу! – наказує строго жінка з різнокольоровим волоссям. – Не лізь, Льонько! Бачиш, що й так місця нема.

Сама ледве стоїть на сходинках. Двері зачинитися не можуть. Пасажири вглиб автобуса не йдуть. Ще й Льонька підштовхує з вулиці.

– На тобі! – як дасть сумкою по голові. Льонька отетерів. Нічого не сказав, тільки кулаком погрозив і по-своєму щось пробубнів.

Люди знали, як починає бідолаха заплітатися в мові, то значить, дуже хвилюється. А як спокійний, то кожне слово розбереш.

– Він не дурний, – заперечує бабця в картатій хустці.

– Дурний, тобі кажу, сусідко, дурний. Він на зупинці товчється щоранку. І верзе таке, що й нечиста не розбере. Кулаками на людей махає,

катається в автобусі туди-сюди, – доказує своє бабуся з вузькими-вузькими очима.

– Мій дід із ним балакав... Каже, що він має розум, – перечить бабця в картатій хустці.

– Та яка вам різниця, який Льонька, дурний, недурний, – втручається в розмову молода дівчина. – Може, горе яке в людини. А ви...

– Та яке там горе! – верещить бабця з вузькими очима, – то все горілка проклятуща. Губить чоловіків...

– Не п'є він, – стверджує чолов'яга з вибитими спереду зубами, – не п'є. Точно знаю...

– Та хоч і дурний, – мовить сухенька маленька бабця, що міцно тримається за поручень, здається, не руками, а життям. – Яке нам діло? Не нам судити... У гріхах живемо й за собою нічого не бачимо.

– Може, й так... Може, й так, – хитають головами люди.

Дмитричиха, сусідка Льоньчикова, правду про нього знала. По подругах не бігала чесати язиком. Льоньчик для неї був як прикмета. Якщо зранку сусід лається, – вісті погані будуть. Якщо Льонька тихше води, – радість настане.

Як не намагалася Дмитричиха Льоньку уникати, щоб правду про день не довідатися, не виходило. Як навмисно, вона сміття викидати, і той з-за хвртки виглядає. Бабця за молоком – і він поряд. Дмитричиха на Льоньку не ображалася за те, що він, бувало, і на неї кулаком махав. Усміхалася до нього й тоді, як вісті погані отримувала...

Льонька все кудись їхав, їхав, їхав. На нього гримали, кричали, сумками по голові били, та він не зважав, у нього було діло, своє діло, діло життя.

Він їздив шукати дружину.

Дмитричиха її добре пам'ятає. Пишна така жінка, червонощока, з густим чорним волоссям, що змією обвивало плечі. Вона завжди просто-волосою ходила. Навіть узимку. Сніг мете, хурделиця. Жінка йде з довгим, мов ніч, волоссям, а на ньому – білі намистинки-сніжинки сяють. Весела й жвава. Поздоровкається до сусідів, потеревенить. Роботи не боялася, город швидше за всіх убирала. Любив її Льонька дуже. Більше за життя любив. Ніжно так її називав: ягідкою. Чоловіки після роботи до кіоску. Льонька додому. До жінки. Прийде, чмокне у волосся, поглядом обпече і радіє, що ягідка поряд. Ось тільки діточок ніяк нажити не могли. Тільки в чому там біда, Дмитричиха не знала. Ніхто не знав, окрім Бога.

Одного разу Льонька додому з роботи дуже спішив. На серці кішки шкреблися. До ягідки своєї хотів, як ніколи. Чоловіки за воріт тягнуть, мовляв, ходімо по чарчині, за компанію, а той сердега

рветься до коханої, як уперше. Додому приходиться – і серце обірвалось. Нікого. Він тоді вже чітко знав, що більше ніколи ягідки не побачить.

Де дружина пропала, ніхто не зна і досі. Льонька об'їздив усю округу. Кожну собаку допитав. Тільки даремно. Міліція шукала й теж не знайшла. Наче крізь землю провалилася. Ні записки не залишила, ні речей не забрала. Тільки город наостанок прибрала. Мучився Льонька, дуже мучився. Занедбав відтоді своє життя. Тільки й знав, що селом нишпорити, дружину виглядати. Дмитричуха наставляла Льоньку, молилася за нього, водою свяченою поїла, маслом церковним лоб мазала, щоб порозумнішав.

– Жити треба далі, – говорила бабуся чоловікові. – Не знищуй себе, Бог гніватиметься...

Та Льонька далеко був від тих слів. Далеко...

– Хоч би знати, що жива, – скиглив чоловік, – хоч би знати, де вона та з ким...

Дмитричуха Льоньку жаліла. Бачила, що чоловік до нитки себе зводить. Але що вона могла зробити проти сили тієї нетямущої, проти кохання?

Льонька відтоді щоранку став на автобус виходити, люди на роботу їдуть, а він – дружину шукати. І так уже років із десять.

– Льонько! А Льонько? Де ти все їдеш, де? – гукає дід із бородою, тримаючи в руках рибальські снасті. – Чи вдома тобі не сидиться?

– Не сидиться, діду, не сидиться, – відповідає Льонька, намагаючись запхатися в повний автобус. – Діло маю, діло...

– Яке діло? – не розуміє дід. – На риболовлю – оце діло, з хлопцями – по сто грамів – теж діло, город перекопати чи кукурудзи намолоти – ще ліпше, а ти мотаєшся туди-сюди... Чи ти остаточно здурів?

Льонька з автобуса вийшов, на діда похмуро поглянув, хотів щось сказати, та язик не слухався, промимрив під носа, зітхнув, хвилику так постояв, заспокоївся, а потім виважено вичавив із себе:

– Діло моє найважливіше за всі ваші разом узяті. Тільки ви того не зрозумієте...

Дід потилицю почухав. Закинув снасті на плече й побрів геть від зупинки. Льонька не рушив, чекав, вдивлявся в далечінь... Із-за рогу показався автобус – чолов'яга нестямно зробив кілька кроків назустріч...

Він бачив, як водій автобуса спантеличено бігав над ним. Люди галасували, хтось набирав швидку. Льонька лежав у пилюці, з рота текла цівка крові. Очі заплющувалися, гвалт стихав. І Льонька побачив її – його єдину прекрасну ягідку з чорним довгим волоссям, а на ньому – сніжинки-намистинки... Жінка йшла, усміхалася, простягала до Льоньки руки, а він до неї...

БАНЬКАТИЙ КАПЕЛЮХ

Кожен мій ранок починався з привітання із ним. Він був приблизно мого зросту, мав ту атлетичну розкішну статуру, від якої дівчата завчай мліють. Я теж од нього мліла. Але найбільше в ньому я любила його очі – дивовижно небесні, янгольські й разом із тим розбещені, безсоромні... Мої подруги називали його банькатим. «Он, дивись, – кричали дівчата. – Твій банькатий стоїть...» І так було майже щоранку. Він рідко всміхався до мене. Та я не зважала на це. Можливо, день не задався або ще щось. Хтозна, про що він думає, коли бачить мене, а може, й узагалі не думає. Щодня на його голові з'являвся новий капелюх. Як не дивно, але дуже часто колір того капелюха збігався з кольором мого настрою. Коли мені було весело, він горів на його голові сліпучо помаранчевим кольором, коли сонячно – яскраво жовтим, коли я почувалася розлюченою – з'являвся палахкий червоний, коли мені було самотньо – то й капелюх був сумно сірим... Подруги не любили тих дивних капелюхів. Мовляв, у них твій банькатий як опудало. А я так не вважала. Захищала його і просто мовчки обожнювала. Одного разу я все ж таки насмілилася з ним поговорити. Ввечері боязко підійшла, коли на його голові впевнено

сидів синій капелюх. Я рішуче зазирнула йому у вічі: там пробігли сотні янголят – він посміхнувся... Далі я навіть не пам'ятаю, що саме говорила. Мова моя була не зовсім зв'язною, але, я сподіваюся, він мене зрозумів. Розказувала йому про своє життя, про все на світі, навіть про те, що сьогодні ненароком упала на сходах, що люблю ловити гав, гуляючи вулицями, й мріяти, що люблю говорити невідомою мовою, валятися в осінньому листі, пити чай по сто разів на день, махати рукою маленьким незнайомим діткам, купувати в метро всілякі дрібниці, призначати собі побачення під градусником, їсти зелені абрикоси, питати в перехожих, котра година, і ще багато-багато чого... Він покірно вислуховував мене, здавалося, він ловить кожне моє слово... А потім я замовкла, відчувши небувале задоволення від нашої буцім розмови. Я подякувала своєму співрозмовникові й рушила додому... У моїй душі загомоніли сині волошки...

Тієї ночі я міцно спала... Прокинувшись, швидко зібралася та пішла знайомими вулицями. Я шукала його очима, хотіла привітатися, та мого банькатого ніде не було. Там, за вітриною магазину, де він стояв, демонструючи нові капелюхи, висів плакат. «Вибачте, магазин

переїжджає...». Несвідомо я постукала в двері; як не дивно, мені відчинили: жінка, певно, власниця цього магазину. «Перепрошую, – несміливо запитала. – А отой манекен, що стояв на вітрині, теж переїжджає?» «А як же... – відповіла жінка... – Правда, ще не відомо куди...» «Ясно... – прошепотіла я. – Дякую». Мені стало до болю сумно, наче я втратила щось дуже значне для себе. Розвернулась і побрела далі, та несподіва-

но почула голос власниці магазину. «Почекайте, – промовила вона. У її руках я побачила білого капелюха, якого вона простягнула мені. – Це вам». Розгубившись, я навіть не зрозуміла, що в цю мить мені треба було говорити. Мовчки взяла подарунок, одразу його наділа. «Який гарний. – подумала. – Схожий на янгола...» А потім рушила далі своєю дорогою – шукати собі нового співрозмовника, а може, новий магазин...

ЛОМБАРД

Відчуття безбарвності існування переслідувало Богдану цілий день... Дівчина завзято влаштувала своїй душі картання та глуми, крокуючи поміж високих кленів парку. Намагалася вичавити із себе усмішку, але не виходило. Лише вдавалося хмикати отим химерним думкам. Хто повісив на неї тягар примітивності? Батьки? Життя? Доля? Богдана з недовірою подивилася на перехожих... Вони теж – такі, як усі, роблять певні вчинки, ходять на роботу, а мріють зробити щось зовсім інше... Богдана знала, їй набридло місити тісто буденності і випікати з нього несмачне печиво, яке просто не лізе до рота. Зрештою, десерт склався із непоганих інгредієнтів: дому, сім'ї, роботи, але хотілося – свята!!!

У рюкзаку Богдани лежало її спасіння – фотоапарат... Дівчина не уявляла свого життя без фотографування людей... На її знімках можна було побачити кого завгодно: життєрадісного неформала в куртці із залізними шипами; бабусю з переходу метро, що просить милостиню; маленьку наївну дівчинку, яка тримає в руках улюблену ляльку; закоханих, що йдуть трамвайними коліями; дідуся, котрий гуляє берегом моря зі своїми кращими друзями – собаками; дівчину, яка підстрибує до неба від щастя... Богдана й години не могла прожити без того, щоб не скористатися своїм розрадником, вона дуже любила фотографувати...

Цього разу прогулянка парком могла закінчитися повною депресією, але дівчина вчасно схаменулася й витягла фотоапарат, мов якесь рятівне коло. Важка чорна стіна думок посувалася, і перед нею відкривався новий світ – цікавих образів і персонажів... Палець був напоготові, тільки б зловити когось оригінального і – клац! – маленький фрагментик життя у кадрі... Кожен у парку був на своїй хвилі. Богдана випиналася, стійко вичікувала «здобич». Є! Дівчина... Рожеві панчохи... Кеди... Зелена довга спідниця в клітинку... Біла майка із написом «Я люблю літати...». Сережки – два палаючих серця... Очі світяться... Вуста – азартні... У руках – повітряний змій... Як наче разом готуються до польоту... У космос, у новий всесвіт, де всі такі – легкі та безтурботні... Не дівчина, а справжній експонат... Фотоапарат

працює... Богдана щаслива... Дівчина в кадрі... Аж раптом – дзвінок... Мобільний... «Алло, – задумливо сказала Богдана... – Так... Авжеж... Прийду... Залюбки...» Вона загорілася від радощів... «Він зателефонував! Сам... Перший! От і свято... Нарешті свято...»

Вадим був «недугою» Богдани... Вона закохалася в нього по вуха ще в університетські роки, коли вчилися на одному потоці, а потім стали працювати в одній компанії... Та хлопець ніколи не проявляв симпатії, нічого більшого, крім дружніх стосунків, а тут раптом дзвінок – запрошення на день народження... Так і завмерла, ошелешена, посеред парку. «Я буду... Авжеж...» – тільки й мовила. Обернулася – рожеві панчохи пішли, а може, полетіли зі змієм... Фотоапарат – у рюкзак, добру новину – в кишеню... Свято – під серце... «Я люблю літати», – подумала дівчина й нарешті рушила з місця.

Перша думка, що промайнула, – купити гідний подарунок... У Вадима мусила бути за півгодини... Звичайно, так не робиться. Треба було заздалегідь попередити... Але Богдана куди важливіше інше... Нарешті він про неї згадав, запросив... Так, тепер подарунок, купити подарунок... А гроші? Дівчина зовсім забула про те, що в гаманці тирлувалося лише двадцять гривень. Зарплатні ще не видавали, а батьки поїхали до родичів... «Може, в когось позичити?» – подумала, аж розглянулася до вкола: ні в кого. Богдана просто йшла уперед, як ті перехожі, і не знала, що робити. Раптом на розі вулиці вивіска – ломбард «Заволока»... Дівчина вхопилася за вуха... Так – золоті сережки на місці... Подарунок тата... «Але це ж не назавжди... – зітхнула. – До зарплатні... А там викуплю і все...» – подумала і гайнула до ломбарду. Всередині – приємне світло, у віконці – жінка хитро мружить очі...

– Добридень, – привіталася Богдана. – Я хочу здати свої золоті сережки... От... Дивіться... Скільки я за них отримаю? – дівчина вимушеним жестом простягнула жінці прикрасу.

– Ми не приймаємо дорожочінності... – бай- дуже промовила жінка.

– Як це? А що? – здивувалася Богдана.

– Любов... Ми приймаємо любов до улюбленого заняття... У вас є улюблене заняття?

– Не знаю... – замешкалася дівчина, не розуміючи, чи сприймати все це всерйоз. – Авжеж, є улюблене заняття... Я люблю фотографувати людей...

– От і добре... – зазначила жінка. – Ви нам свою любов до фотографування. А ми вам гроші. От вони. – Жінка дістала із шухляди чималеньку суму і простягнула Богдані. «Це навіть краще, ніж здавати сережки. Тато нічого не запідозрить», – подумала дівчина, взяла гроші й вибігла із «Заволоки».

Тримаючи в руках невелику коробку синього кольору у вигляді троянди (нічого кращого не придумала, як придбати в ювелірному магазині срібний ланцюжок на руку), дівчина тицьнула у дзвінок Вадимової квартири. А звідтіля – галас, регіт, музика... Іменинник відчиняє двері – вродливий, у блакитній сорочці та чорних брюках. Очі – стріляють, подих – лава алкоголю...

– Привіт, – холодно сказав Вадим. – Заходь. Уже всі зібралися.

Богдані – мурахи по спині.

– Вітаю з днем народження... Це тобі... – Дівчина простягнула коробочку.

Узяв. Не відкрив. На полицю – до інших подарунків. Там їй і місце, укупі з усіма.

У кімнаті – гучна компанія. Великий стіл – повно страв, шампанського... Колеги по роботі, однокурсники, а це хто, у кріслі? Білявка – прихована загроза...

– Знайомся, Богдано. Це моя дівчина – Вікуся. – Тиць на білявку – шкіриться, головою махає.

Богдані – кров у скроні, а в горлі – клубок застряг... Ледве-ледве: «Дуже приємно...»

Напроти – усміхнені обличчя. А Богдані хоч плач. Який там тост, та й пити не хочеться. Не заважатиму, піду... Дівчина на вулицю. Сльози котяться по щоках. От і свято. А хотіла ж свята! Білявка в кріслі, Вадим поряд із нею, як собача... І синя коробочка запеклася від болю на полиці серед пилу...

Ще хвилька – і в прірву... У такі миті є рятівне коло... Фотоапарат із рюкзака... Але – пустота... Що з ним робити? Кнопку тиснути... Не тиснеться... А як фотографувати? А навіщо? Що за маячня... Персонажів – не видно, і не тягне зовсім на маленькі кадрики з чужого життя... Богдана зовсім розгубилася... Але ж було! Рятувало не раз те фотографування... Чому ж тоді зараз? А – ломбард... Здала любов до улюбленої справи в ломбард... Виміняла на гроші... Ото ще божевільна... Хутко до «Заволоки»... Відчинено... Добре... Це добре... У віконці – жінка... Але інша... Молодша, гарніша...

– Добрий вечір... – Богдана ледве стримувала сльози. – Я годину тому у вас здала свою

любов до улюбленої справи... Виміняла на гроші... Я от вам сережки віддам золоті, тільки поверніть мою любов... Бо я не зможу без неї...

– Яку таку любов?.. Дівчино, ви що? – загорланила жінка. – Міліцію викликати чи швидко? У нас люди золото здають, а ви про любов, це вам не готель якийсь, поплутали, мабуть, ану йдіть, а то охоронця покличу...

Богдана посунула до виходу. Як же це може бути?.. Та ж адреса... На розі... Ломбард... А назви взагалі немає... Маячня... Може, сон? Ущипнула себе за руку... Ні, не сон, реальність...

Через півгодини Богдана відчиняла двері власної квартири... Тиша... Батьків немає... Незграбно всілася на диван... Згадала про Вадима – серце закалатало від люті... Згадала про ломбард – ще більше... Знову полізла в рюкзак – ось він фотоапарат... Спасіння... Повернення до життя... Руки самі включають... Добре, що перший поверх... Вікно відчиняє... А там – дід на лаві... У роті цигарка... У руках – гітара... А шорти – смугасті, смішні, мабуть, в онука позичив... А на голові – шапка солдатська... Мабуть, ще з війни... Палець Богданин на кнопку тисне – клац! клац! Дід у смугастих шортах – у кадрі... Веселий і щасливий назавжди...

Поки фотографувала, – заспокоїлась... Але як це сталося? Бо не хотілося ж... Невже повернулася любов? Так, повернулася... Богдана фотоапарат цілує, радіє: «Більше ніколи не віддам свою любов... Ніколи не проміняю на гроші улюблену справу...»

На ранок Вадимові боліла голова. Шампанське протягом усієї ночі далось взнаки. Вікуся під боком, на столі – безлад... Добре, що не йти на роботу... Підвівся з ліжка, пішов на кухню по воду. Зирк – на полиці в коридорі синя коробочка... Богдана подарувала... Ще не зовсім тверезий, він підійшов ближче, узяв у руки, замислився, відкрив, а там – порожньо... «От тобі і подруга, порожні коробки дарує...» – подумав Вадим і посунувся далі на кухню...

Богдана знала: все повернулося на свої місця... Вхопила фотоапарат, кинула в рюкзак і вискочила на вулицю свіжим ранком... Трамваем – повз ломбард... Вийшла на зупинці... Вивіски немає... Присіла поряд на лаві... Раптом до ломбарду заскочила дівчина з парку – в рожевих панчохах, дивній майці «Я люблю літати» і повітряним змієм... Через хвильку туди ж поплентався дід у смугастих шортах і з гітарою... А ще через мить – Вадим із білявкою...

Богдана бачила, як люди заходили і виходили в ті дивні двері, як легко вони розлучалися зі своєю любов'ю... Вона знову щипнула себе за руку... Ні, не сон... Стрибнула в трамвай... Поїхала легко і бадьоро... За кадром із чийогось життя, де ще кожен займається улюбленою справою...

Василь Горбатюк

ЯРЕМА БАЙРАК – ПОЕТ ІЗ БАЙРАКА

Нинішнього року минає століття з дня народження поета Яреми Байрака, але його творчість, його літературний псевдонім та ім'я справжнє – майже не відомі в Україні. Така доля багатьох письменників, чиє життя, чиє творче піднесення припали на роки радянської влади, часи репресій, війни...

Розпочати дослідження життєвого й творчого шляху письменника спонукав мене один аркуш із літературно-культурного журналу Спілки письменників Румунії «Наш голос» (серпень 1990 р.). До Хмельницького обласного літературного музею він потрапив разом з іншими документами від нашого земляка, родом із Кам'янецьчини, Івана Григоровича Безручка, який мешкає на Буковині. Одна сторона аркуша була присвячена поетові початку 40-х років минулого століття Яремі Байраку (справжнє ім'я та прізвище – Харитон Бородай).

Під криптонімом М. М., за яким угадувався редактор часопису Михайло Михайлюк, подавалася розповідь про трагічний життєвий шлях письменника, а творчість його була представлена добіркою поезій та новелою «Зойк серед ночі (з хроніки 1933)».

Харитон Бородай походив із Полтавщини, однак мав безпосередній стосунок до Поділля: в період німецької окупації мешкав у Кам'янці-Подільському, працював у місцевій газеті «Подільський». Ця обставина, а ще напрочуд висока поетична майстерність і вправне перо прозаїка неабияк схвилювали й зацікавили мене. Захотілося дізнатися більше про цього невідомого в Україні письменника, особливо ж відкрити таємничу завісу його смерті. А ще – розшукати його творчу спадщину, аби донести її до українського читача.

Лист до Румунії на адресу часопису залишився без відповіді. Отже, слід було обирати інші шляхи пошуків.

Розповідь про Харитона Бородаю з добіркою віршів я опублікував у газеті «Зоря Полтав-

щини» – з надією, що хтось відгукнеться на неї. І справді, озвалася одна з читачок, яка уточнила місце та рік народження поета, повідомила, що й нині живуть його дві рідні сестри – Галина і Наталка. Згодом, усе при тій же щирій підтримці редакторки відділу культури і мистецтва газети, поетеси Лідії Віцені, я видрукував у «Зорі Полтавщини» новелу Яреми Бородаю «Зойк серед ночі».

Тим часом у Державному архіві Хмельницької області розшукав підшивки газети «Подільський» (м. Кам'янець-Подільський) і виявив у них чимало публікацій Харитона Бородаю під різними псевдонімами, зокрема й до двох десятків поезій. На ім'я Яреми Байрака натрапив і в інших часописах і документах. Урешті, вирішив поїхати на Буковину, в селище Берегомет, де колись мешкав Харитон Бородай. Уже й намітив собі дату такої подорожі...

Харитон Бородай (1913–1944), український письменник, педагог, журналіст

Однак саме в ті дні випадково дізнався: до Кам'янця-Подільського недавно приїжджав із Румунії син поета Остап Бородай-Шандро і привіз щойно видану книгу творчої спадщини свого батька – «Стривожені зорі» – з розповіддю про його життєвий шлях і трагічну смерть. Через дослідника історії Кам'янця-Подільського Олега Будзея випросив у подарунок музеєві книгу в редактора газети «Подільський» Віталія Бабляка, нині покійного.

І все ж прагнулося дізнатися про Ярему Байрака якомога більше. Це й спонукало до поїздки в рідний край Харитона Бородаю. Завдяки публікаціям у «Зорі Полтавщини», харківському «Березолі» тут уже трохи знали про життя і творчість свого земляка. А втім, із цікавістю сприймали розповіді про нього, його книгу «Стривожені зорі». У свою чергу, і мені хотілося запам'ятати кожне слово про поета з вуст його рідних та близьких.

Народився Харитон Бородай 11 жовтня 1913 року в селі Байрак Диканського району Полтавської області в сім'ї з козацьким

родоводом, але бідній, багатодітній – десятеро дітей було в ній.

– Харитон був п'ятою дитиною наших батьків – Архипа Івановича і Тетяни Іллівни (з дому Волошко – В. Г.), – згадувала сестра поета Галина Архипівна Бородай із Диканьки. – В сім'ї ж нас було п'ятеро хлопців і п'ять дівчат. Спали всі разом, як галушки, на великому саморобно-

Харитон Бородай із сестрою Настею

му ліжку – на полу. Жили ми на хуторі із семи хат, що називався Момотами або Момотівкою. І взагалі, довкола села Байрак було багато хуторів. У часи колективізації поступово їх ліквідували, переводили в село. Наша хата була покрита бляхою, то керівництво колгоспу запропонувало батькові: віддай нам бляху, а за те ми дамо хату в селі. Батьки мусили погодитися. Так ми опинилися майже в Байраку – за кілометр від нього, теж ніби на хуторі – у Петринках. По один бік поблизу – річка Голтва, по другий – село. Туди Харитон ходив до школи.

В одному з віршів про своє дитинство Ярема Байрак згадує річку Голтву, в іншому – «два клени з кореня одного», які «ростуть за школою в селі».

У Байраку розшукав ще одну сестру Харитона Бородая – Наталку Архипівну Сало. Вона згадувала брата як найталановитішого з їхньої родини.

– Дуже любив малювати... Ото сидить на подвір'ї, малює й мугика собі щось... Не дивно, що став письменником...

У світ хлопець подався після закінчення семи класів. Притулок знаходив у мешканнях то найстаршого брата Івана, то в сестри, теж старшої, Насті, що вже прижилися в Полтаві. Працював у редакції газети «Більшовик Полтавщини», навчався (мабуть, заочно) у Полтавському педагогічному інституті.

Найраніша дата, що позначає час написання двох віршів («Ранок» та «Урожай»), – липень 1939 року – свідчить, що Харитон Бородай свої сили в літературі пробував ще на рідній Полтавщині. А про нелегкі обставини його життя там читаємо в незавершеному вірші «Самотність»:

*Тепер я мов після уколу –
Біда прийшла: хто зна за що
Мене погнали з комсомолу,
В редакції дали «рощот».
Як сумно у моїй кімнаті...
Хоч би прийшли товариші!
Нема: одні вже в казематі,
В других тривога на душі.
Товчусь по сірому помості,
Нема роботи ні мети,
І страшно ночі – може, в гості
Ще й «чорний ворон» прилетить.*

І коли б так сталося, вороття додому поет не мав би – це безсумнівно, досить було б енкаведистам побачити бодай один його вірш, приміром, «Урожай», що закінчується такими рядками про українського селянина:

*...Його потом земля ця полита,
А врожай дозрива – не його.*

– Він переживав тоді тяжкі часи, – продовжувала спогади Галина Архипівна, – а тому, як випала нагода, поїхав на Буковину, влаштувався вчителем.

Ось так, тікаючи від «чорного ворона», юнак знайшов на зеленій Буковині чарівну й співучу голубку – Мирославу Копачук, на три роки молодшу від нього (народилася Мирослава-Ольга 16 травня 1916 року в Gtarces (?) Радівецького повіту).

Батьки її – Іван та Олена Копачуки – прибули в гуцульське село Берегомет працювати в школі, коли Мирослава мала тільки чотири роки. Вони активно включилися в культурне життя села, зокрема в діяльність читальні «Української Бесіди», хору, драматичного гуртка. Тож із самого дитинства дівчина

Харитон Бородай. 1934

вбирала в серце українську та місцеву гуцульську культуру, народну творчість, звичаї, обряди, музику та слово. У ній Харитон Бородай – учитель-історик за фахом, поет за покликом душі – знайшов рідну людину.

*Візьми ці квіти. Я привіз
Їх із Диканьщини моєї,
Та не мені краса їх – скрізь
Шукаю усмішки твоєї.*

*Візьми і жовті, й голубі –
Для тебе рвалась квітка кожна.
Приніс би й сонце я тобі,
Коли б його зірвати можна, –*

так писав поет у вересні 1940 року. А 26 жовтня 1941-го вони взяли шлюб у православної румунської парафії с. Берегомет н/С (на річці Серет). Як записано в перекладі з румунської мови українською, «тайну вінчання виконав священник Волошенко у присутності свідків Лагодин Дарій і Лагодин Софія».

Через рік, 11 жовтня, в день свого народження, Харитон Бородай отримав подарунок від дружини – двох синів-близнюків. Назвали їх знаменитими іменами синів Тараса Бульби: Остап та Андрій. Але невдовзі Андрій помер.

На той час Буковина знову перебувала під румунською окупацією, і влада віддала наказ покинути територію всім вихідцям зі Східної України. Навесні 1942 року Харитона Бородая вислали за кордон, і він поселився в найближчому до Буковини місті – Кам'янці-Подільському, що перебував у зоні німецької окупації.

Мабуть, перед тим, у квітні, Харитон приїжджав у рідний край, у Байрак, бо саме цим місяцем позначено написання вірша «Два клени». Але довго побути тут він не встиг: тільки навідав свого колишнього однокласника, який працював секретарем сільської управи, як той порадив йому: «Негайно тікай, бо на тебе вже написали донос і можуть заарештувати».

Із деяких віршів можна зробити висновок, що тоді він побував і в Києві, де: «*Чорніють з-під снігу розірвані бруки, / Будинки розбиті – пекельні сліди / Північного ворога...*», а також у Чернігові. Є в його доробку й чимало віршів, присвячених Полтаві.

На Поділлі Харитон Бородай опублікував свої вірші під псевдонімом Ярема Байрак в газеті «Подільнин» – органі Кам'янець-Подільської міської управи. Це відбулося 21 і 28 травня 1942 року. А 14 червня газета подала таке оголошення: «Нашого дописувача Байрака просимо прибути негайно до редакції». І вже 24 червня з'явилася перша публікація Яреми Байрака як штатного працівника. Це була стаття «Бій під Крутами».

Газета «Подільнин» уходила до низки часописів, які пропагували ідею створення Української держави, редакція діяла в мережі Організації українських націоналістів під проводом Андрія Мельника, а на теренах України – під загальним керівництвом Олега Ольжича.

У Кам'янець із Проскурівської (нині м. Хмельницький) окружної газети «Україн-

ський голос» унаслідок загрози арешту німцями перебрався член окружного проводу ОУН: спершу заступник редактора Петро Януш, а пізніше – й редактор Юхим Кошельник. До речі, Кошельник, колишній студент Кам'янець-Подільського державного українського університету і Київського інституту народної освіти (у який більшовики перетворили університет Святого Володимира), перед війною теж працював учителем на Буковині, як і Бородай.

У місті над Смотричем-річкою Юхим Кошельник став начальним редактором «Подільнина». Харитон Бородай писав театральні ре-

Мирослава і Харитон Бородай. 1939

цензії, інформацію з культурного життя краю, про роботу «Просвіти», замітки, статті про видатних українських письменників (Івана Франка, Лесю Українку та ін.), а також оповідання, поезії. Очевидно, в газеті вів відділ культури і мистецтва. Можна припустити, що він замінив на посаді Петра Януша, який 1942 року покинув місто. Дуже цікаво, що Петро Януш підписував деякі свої матеріали та вірші псевдонімом Ярема – першим складником псевдо свого наступника. За другу частину свого літературного імені – Байрак – Харитон Бородай, безсумнівно, взяв назву рідного села на Полтавщині. Крім того, чимало публікацій Харитона Бородая можна знайти під іншими псевдонімами і криптонімами: Я. Б., Б. Яр. тощо.

Ім'я Харитона Бородая зустрічається і в протоколах допитів колишніх працівників «Подільнина», яких після «визволення» репресивні органи СРСР притягали до відповідальності за роботу в газеті. Він згадується як один з активних діячів руху за відродження українства, «націоналіст». Про його український патріотизм свідчить і вірш-акrostих «Моя віра», який поет надіслав у листівці дружині в день її народження – 16 травня 1943 року:

МОЯ ВІРА

*Сонце зникло за хмари зловісні,
Лиш згадка про нього живе;
Але вірю! Як дівчина в пісні,
Воно вийде – привітне й нове.
Ані буря, ні люта негода
У мене віри тієї не вб'ють, –
Кожен рік завмирає природа,
Ріки скуті морозом стають,
А година рішуча настане –
І пробудить природу весна,
Ненависная крига розтане
І заграє весна золота!*

Цікаво, що цей вірш був опублікований у львівському молодіжному журналі «Дорога» (березень 1944 року), але редакція трохи поправила його, внаслідок чого деякі літери змінилися, й акростих зі словами «Слава Україні» в ньому не зберігся. У новій редакції вірш справді став звучати краще: зникли деякі збої в ритміці, поліпшилось римування (весна – голосна, а не золота), але постає питання, чи редактор не усвідомлював наслідки своєї правки, чи навмисне зламав акростих, остерігаючись німецької цензури?

Перебуваючи в Кам'янці-Подільському, Харитон Бородай сумував за рідними краями, за близькими людьми, що залишилися на Полтавщині. Листувався він із молодшою сестрою Галиною, яку вивезли на роботу в Німеччину. Їй присвятив поезію «Волошки». Тужив і за дружиною, за сином, присвятив їм немало поетичних рядків. 2 березня 1943 року писав дружині в листівці:

«Моя кохана Мирославо!

*Тепер ніч. Сиджу один в своїй кімнаті,
слухаю, як шумить річка, що звільняється
від криги, і мчу в згадках туди, до тебе, до
синка. Іноді так боляче відчую свою самотність,
що хоч вішайся. Тільки підбадьорює мене надія,
що ти таки десь скоро прийдеши до мене.
Це вже настає весна, тож небезпеки для
Останчика не буде. Аби ти лише перепустку
дістала...»*

Врешті, дружина зуміла отримати дозвіл приїхати до нього разом із сином, і вони прибули до міста над Смотричем. Сім'я з'єдналася! Але ненадовго, бо зі сходу вже гриміла кано-нада чергового «визволення», яке несло із собою нові репресії і знущання.

*Минуле в безвість утіка,
А дні гримлять у марші війська.
І ось на вулицях подільських
Полтавська вимова м'яка.
Знайомо пестять вуха звуки,
А серце в спогади пливе.*

Ці рядки – з вірша Яреми Байрака, опублікованого 7 жовтня 1943 року «Подольняном».

То були часи, коли на окуповану німецькими фашистами Україну насувалася «стара», добре знайома навала – сталінського тоталітарного режиму. Тисячі людей знімалися з рідних місць і вирушали на захід, аби уникнути нового голоду, переслідувань, злиднів, терору, смерті.

Саме тоді й «полтавська вимова м'яка» залунала з вуст біженців на вулицях Кам'янця-Подільського. Зокрема і з вуст Миколи Коркішка, згодом відомого письменника української діаспори Миколи Лазорського, який уже двічі потрапляв за колючі дроти «комуністичного раю», а тепер прибув до Кам'янця і після Юхима Кошельника очолив редакцію «Подольнянина»; з вуст священника села Ріпинці Миколи Соколовського, згодом відомого письменника Сарма-Соколовського; колективу Полтавського драматичного театру, який тимчасово розмістився в недалекому від Кам'янця й тих же Ріпинець містечку Оринині... Усі вони, а також чимало інших земляків-полтавців, на короткий час зупинилися на Поділлі й невдовзі знову рушали далі, на захід.

Під кінець року Мирослава Копачук-Бородай із сином повернулася додому, на Буковину, а чоловікові вдалося дістатись у Берегомет аж у березні 1944 року. Однак затримуватися тут уже не було ніякого сенсу: від комуністичних «визволителів» добра чекати не випадало.

Сім'я Копачуків – Олена-Ольга з дому Григорій та її молодша дочка Маруся – студентка Чернівецької консерваторії, а також Бородай – Харитон, Мирослава й Остапко – в середині квітня вирушили залізницею до Румунії, де їх очікував професор Володимир Копачук – брат Харитонового тестя, Івана Копачука, який минулого, 1943, року помер від серцевої недуги.

Згодом з'ясувалося, що в поїзді біженців їде і студент Чернівецької політехніки Тарас Кисилиця, родом із Сторожинця.

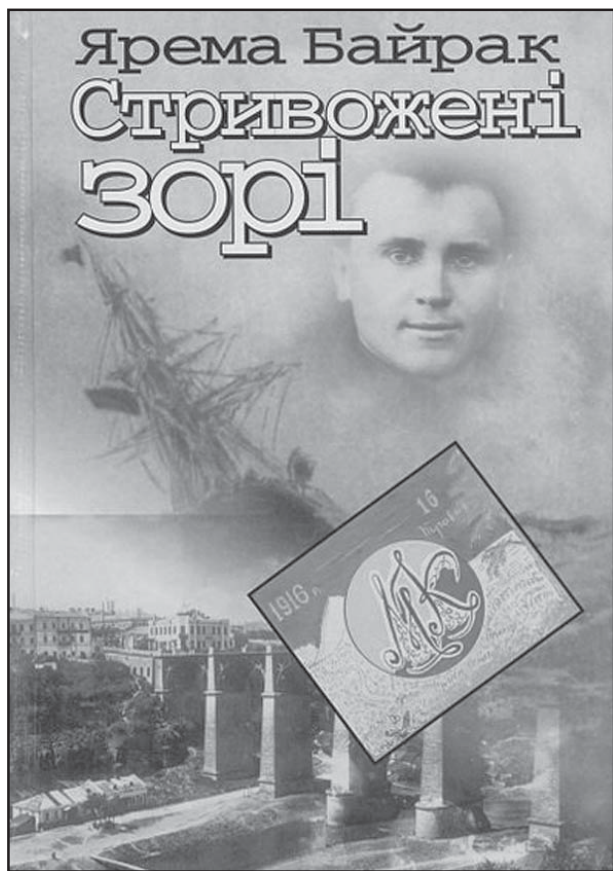
Тарас Кисилиця і Марія Копачук були закохані одне в одного, але мати дівчини хотіла іншого зятя. Тому на станції Шиміян, поблизу міста Турну-Северин, під час зупинки поїзда юнак та дівчина вийшли на перон, щоб крадькома зустрітися. Коли вони розмовляли, до них наблизилися родичі Марії: мати і Харитон Бородай. У цей час і сталася трагедія: розлючений студент вихопив револьвер і застрелив усіх трьох.

Ця трагічна подія стала темою публікацій багатьох часописів. 16 квітня 1944 року румунська газета «Евеніментул» («Подія») так описала цей жахливий момент: «...Смерть усіх трьох жертв була моментальною, вони упали на перон станції, де зупинився поїзд на кілька хвилин, а вбивця почав бити себе по голові рукояткою розрядженого револьвера». Інша газета наводила пізніші слова Кисилиці: «...Не можу пояснити, що спонукало мене вийняти

револьвер і стріляти. Шкодою, що я застрелив і швагра коханої, який став на її захист, бо я дуже його поважав...» Ще одна газета згодом повідомила, що «через два місяці ув'язнення злочинець, вимучений сумлінням, покінчив життя самогубством, повісившись за допомогою шматків тканини, вирваних із простирадла...»

Лише дивом Мирослава Копачук вижила після цієї трагедії. Згодом знову працювала в школі. 1947 року одружилася з учителем Даніелем Шандро, і в них народився син Богдан. Вона стала відомою збирачкою фольклору, уклала дві збірки української народної поезії («Ой ковала зозулечка», 1974 р., і «Співаночки мої любі», 1977 р.) та першого в Румунії альбому гуцульських вишивок. Берегла не тільки пам'ять про першого чоловіка Харитона Бородая, але й твори поета: зошит під заголовком «Стривожені зорі» з наклеєними віршами, друкованими в газеті «Подільчанин», вирізки з різних газет і чимало фотографій.

«Все своє життя, – згадує Остап Бородай-Шандро, – мама приховувала їх, час від часу міняючи схованку. Вона боялася, щоб їх не знайшла всесильна комуністична Секурітатя і щоб її не вигнали із шкільництва через те, що вона змінила автобіографію. Це було секретом її життя».

Коли синові Остапу виповнилося вісімнадцять літ, мати подарувала йому кишеньковий годинник і залізну ложку з монограмою Х. Б. Їх він зберігає досі.

Остап Бородай-Шандро із Галиною Бородай та її сином Георгієм. Диканька

Але головним скарбом була творча спадщина батька. На початку 1990-х років окрема публікація творів Яреми Байрака з'явилася в літературно-культурному журналі Спілки письменників Румунії «Наш голос», 1993-го – у чернівецькій літературно-мистецькій газеті «Яровит». 2007 року здійснилася свята мрія Остапа Бородая-Шандро: за фінансової підтримки Союзу українців Румунії він видав батькову книгу «Стривожені зорі». До неї ввійшли поезії, шість невеликих прозових творів, а також «Гумористична енциклопедія» гострого антисталінського характеру.

Мирослава Шандро перейшла у вічність 25 березня 1983 року, якраз на свято Благовіщення. Похована поряд зі своїм другим чоловіком.

Могили Харитона Бородая, Олени і Марії Копачук у Шиміянні Остапу Бородаєві-Шандро так і не вдалося знайти. Однак він здійснив ще одну свою мрію: побував на батьковій Полтавщині, погостював у його рідних сестер – Галини і Наталки. Привіз із Румунії підготовлену й видану ним батькову книгу «Стривожені зорі», кілька примірників якої передав і Хмельницькому обласному літературному музею та обласним бібліотекам, залишив нам архів Яреми Байрака (рукописи, світлини, поштівки тощо).

Десятки років не відомий як письменник, Ярема Байрак, урешті, своїм життям і творчістю схвилював рідну Полтавщину, де народився, Буковину, де пізнав високе почуття кохання й глибокі батьківські переживання, Подільський край, де він створив свої найкращі поезії, і Румунію, де так несподівано і жорстоко обірвався його земний шлях.

Ярема БАЙРАК (Харитон Бородай)

Поезії

РАНОК

Підійми скоріш фіранку,
Загостри і зір, і слух –
Тишину спокійну ранку
Раптом розірвав пастух.
Пісня жайворонком звилась.
Ой, яка ж вона дзвінка!
Зачудовано спинилась
Та й задумалась ріка.
А з-за лісу з криком гуси –
Там, дивись, який пожеар!
Вийшло сонце рудовусе.
Наче золотий їжак.
І побігли довгі тіні,
Мов розпущена коса;
Міліярдами рубінів
Заіскрилася роса.

Листопад 1939 р.

ВЕСНА

I
Ще сном дерева оповиті,
Та вже брунькам кора тісна,
А на лавках, докупи злиті,
Сидять закохані: весна.

Ще тулиться на косогорі
У затінку глибокий сніг,
Та проліски голубозорі
Усюди дивляться з-під ніг.

Сади розбіглись по долині –
Їм, знаю, сняться солов'ї;
Сміється сонце у краплині,
Як в зоряних очах твоїх.

II
Кричать качки і гуси лунко
З-під неба голубої стелі,
Замислуваті візерунки
Малюють діти на панелі.

Про тебе, весно-чарівнице,
Я завжди радий заспівати.
Зове у ліс мене синиця
Коханій пролісків нарвати.

Березень 1940 р.

ГОПАК

Друзі в крузі. Ну, за ними!
Хоч народу тут битком –
Вдар підківками сталйними,
Вдар червоним чобітком
І метнись, як хвиля в річці,
Наче вихор, полети –
Хай палає сонце в стрічці,

У намисті миготить.
Я закоханий і мрійний.
Не люблю нічого так,
Як оцей поривно-вільний
Український мій гопак.

ОСІННЕ

Люблю я саду гомін вересневий,
Привабливо-печальну неба синь.
Ще сад шумить, та скоро вже засне він,
Зів'януть квіти скромної краси.

Люблю збивати з жовтих віт алеї
Роси краплини – сонце вже не п'є їх,
І думати про Ту, що для одної Неї
Осінні квіти юності моєї.

Цвітять же, квіти скромної краси,
Як подихом весни, піснями вас зогрію.
Морози ранні, вітре, пронеси,
І квіти доцвітуть, і зернята дозріють.

Вересень 1940 р.

ДВА КЛЕНИ

Два клени з кореня одного
Ростуть за школою в селі.
І вже думки, мов журавлі,
Летять в минуле. Дуже вбого
Жили батьки. Дітей орава,
А я до школи рвавсь і рвавсь,
Аж поки вчитель обізвавсь,
Сказав, що це можлива справа.
І я у школі. Світку мій!
Налинули не знати звідки
Нових думок рожевий рій
І очі дівчинки-сусідки...
Дитячих мрій пройшла пора,
Та образ той завжди зі мною,
Той погляд, що, мов плуг весною,
Цілини серця поорав.
Вона давно вже у землі,
Але як свідки часу того,
Два клени з кореня одного
Ростуть за школою в селі.

Квітень 1942 р. –

«Подільнини», 25 лютого 1943 р.

* * *

Очима фіялок весна посміхалась,
Хвиль сині отари гнав вітер по полю –
І я не помітив, як хмара підкралась,
І вдарило громом, і впали тополі...

Мінлива погода – то сонячна згода,
То вихор стовпами над степом устане.
Отак і дівчина – то вабить очима,
То вирок суворий промовить устами.

Червень 1940 р. – 31 січня 1943 р.

В ГОРАХ БУКОВИНИ*Мирославі*

Шумить на камені Серет,
І хвиля хвилю доганяє.
(Для рими треба б – очерет,
Та тут його ніде немає);

І верб нема – і не ходи,
І не шукай – одні лиш буки,
Та ще смереки до води
Мохнаті опустили руки.

Тут царство звірини і птиць.
Все дивовижне дококола:
Ведмідь шука смачних суниць,
Спішить до водопою олень;
Майнула серна – і нема,
Ходу старого вепра чути,
На гілці білочка сама
Ворожить: бути чи не бути.

В денцівку грає десь пастух,
Зачарувавши все живе.
І над усім, як гордий дух,
Орел під хмарами живе.

А ліс задумано шумить,
Хоч вітер і не ворухнеться.
Отак заплющитись на мить –
І все це казкою озветься.

*Вересень 1940 р.***НЕЗАБУДЬКИ**

*Мила, очі твої сині –
Незабудьки при долині.
(Пісня)*

При долині синім-синьо –
Незабудьки зацвіли.
Усміхнись, моя дівчино,
І скажи, прийти коли.
Ти не бійся поговору,
Не побачить нас ніхто.
Про дівчину яснозору
Хто щось зле подума? Хто?
Нас чекають теплі чари
Літніх лагідних ночей.
Розженіть же, чорні хмари,
Сині блискавки очей.

*Червень 1942 р.***ВЕРХОВИНА**

Ніжна зелень букового листу
І смереки безпричинний сум.
Верховино, де візьму я хисту,
Щоб твою прославити красу!

Щоб в піснях правдиво розповісти
Про безмежні прояви життя,
Щоб пісні мої, як добрі вісті,
Кликали хоробрих до звитяг.
Зашуміли буки у задумі,
І смереки стрепенулись наче –
Відповідь почув я в тому шумі:
Шлях важкий обрав собі, юначе,
Із народом злийся та зростися,
Ближче будь до матері-природи!
І не тільки ніжну зелень листу
Та смереки безпричинний сум, –
Знайдеш силу і достаток хисту
Оспівать життя всього красу!

*«Подольнин», 6 травня 1943 р.***ВЕСНЯНИЙ ВЕЧІР**

Тихо вечір весняний на землю спустився,
М'яко так, парашутом шовковим.
Я, говорять батьки, в такий вечір родивсь,
Таким вечором мрійно-чудовим.
А тепер ось виходжу назустріч йому,
А навколо пісень переливи.
Композитор де той, пощастило кому
Ці вечірні створити мотиви?

Я за місто іду, там дерева в ліску
Верховіттям шепочуть потиху
Про збентежений світ і мізерність людську,
Що навколо посіяла лихо.
Як розвіять думки, де подіти журбу,
З ким свій біль поділити без шкоди?
І чи вихід: від всього в непевну добу
Утікати на лоно природи?..

Я вертаюсь назад через сад-виноград,
Наді мною гірлянди пахучі:
Яблуні розцвіли, абрикоси ростуть,
Виноград постелився по кручі.
Буйним цвітом садів завітчалась земля –
Як люблю ці весняні узори!
В серці гасить неспокій сріблиста імла,
Кличуть в безвість стривожені зорі...

СОНЕТ

Весняні води бистрі й каламутні,
Такі й думки мої – неспокій родить їх.
Та води натиском і силою могутні –
Думки ж безсилі, немає з них утіх.

Хотів би з водами я злитись весняними –
Немає їм кордонів, ні постів, –
Через степи й ліси разом би з ними
До милої своєї полетів.

Без втоми йшов би, і хай ніч чи днина, –
А щастя б те було: поцілувати сина,
Дружину пестити. Гей, зупинися, час!

О, муко лютая! – нездійснені мрії
Рвуть серце біднее, печуть, але не гріють, –
Прокляття тим, що роз'єднали нас!

Квітень 1942 р.

ХМІЛЬ

Ой, хмелю мій, хмелю, – співають дівчата,
Голубкою пісня та б'ється в вікно,
І книга із рук випада лиш почата.
Люблю я цю пісню з дитинства. Давно
Ходили у луг ми за Голтву повільну
І грона пахучі шукали весь день,
Про хміль кучерявий, про битви і війни
Співали чудових старинних пісень.
П'янів я в нестямі від хмелю чи, може,
Від ягід калини, хмільних, як вино.
Росою спадає на луг вечір погожий,
І ми повертались додому, щоб знов
Дзвінкою ватагою завтра сюди
Прийти та із хмелю вінків наплести,
Розрити солонців дивовижні пласти,
Шукати джерела ясної води.

ВОЛОШКИ

Сестрі Галині

Неба клаптики у житі
Голубіють голубі, –
Це волошки сумовиті,
Що подобались тобі;
Що примарились-приснились
У далекій чужині, –
Квіти й там уже розвилися,
А таких немає, ні.
Ой, волошки, любі квіти,
Хоч у сні розвійте сум!
Де ж мені журбу подіти,
Де сховатися від дум?
Чи до вітру говорити,
Чи до місяця-зорі?..
Ніч тривогою сповита,
Б'ють безсонні дзигарі.
І примарились волошки –
Наша втіха степова,
Смутку маю ще й не трошки –
Аж зів'яла голова...
Як же смуток розігнати,
Що на втіху розповім?
Вір, ще будем разом рвати
Дивні квіти степові!

РОВЕСНИКОВІ

З холодного мороку ночі
Ми вийшли й забули біду,
Далекі зірниць пророчі
Цвіли, наче квіти в саду.

У звуків нечуваних гами
Вслухались ми – звала мета.
А вітер північний снігами
Дороги усі заміта.

І знову з тобою, ровеснику,
Всю силу свою молоду
Вкладаємо в мрії про весну,
Про квіти чудові в саду.

МАТУСИ

Звичайного хліба ви знаєте смак?
Його я не відав донині.
В житті, та й не раз ще, буває отак,
Що тайни не знаєм святині.

Так матері серце – найперше сини.
Їм вигода й пестошів чари.
Невдячні! Ті линуть у мрії і сні,
А інші ідуть в яничари!

Журби й обов'язку немає таким –
Лиш хліба їм дайте – і досить;
Забудуть і матір та й підуть за тим,
Хто хліб той дає, а не просить.

А серце матусі, що все їм дало,
Обдурене, все ще їх гріє...
Скажіть, чи у вас оцього не було,
Чи й з вас хто тепер червоніє?
О, ньенько моя! Я один із синів
І раз назавжди поклянуся:
Турботи про хліб не заглушать в мені
Турботів про тебе, матусю!

Я все офірую, щоб ти ожила,
Щоб молодо знов усміхнулась,
Щоб мала й собі, що синам віддала,
І з горя на старість не гнулась.

Травень 1942 р.

БОЛЮЧА ТУГА

Чого так сосни шумлять?

М. Хвильовий

Це про нього так сосни шумлять,
Верховіття схиляючи низько.
Ой, як трудно тим лісом іти, –
Слизько.
Ноги в'язнуть у мокрий глей:
Йду навпомацки, наче незрячий.
Чи то сосни навколо шумлять,
Чи хтось плаче?

В грудях туга болюча пече,
Серце птахом підстріленим б'ється –
Чи то справді так сосни шумлять,
Чи здається?

Ой, шумлять таки сосни стрункі,
Мов ряди легендарних старшин.
Стежка ширшає, легше їти
До вершин!

Тут гіганта я бачу сліди,
Це про нього співає земля,
Сосни гнуть верховіття свої
І шумлять.

«Подільнин», 13 травня 1943 р.

ЗУСТРІЧ

Уночі у саду восени
Двоє якомсь зустрілись.
Перший мовив:
– Сукини сини
Революцію з'їли!
Ці слова Хвильовий написав,
І за це його вбили.
Він дмухняну епоху кохав
Та ще шведські могили.
А епоха та згинула в млі,
І тепер тут скажені
Соберателі русской землі
З партквитками в кишені.
Так чому ж ти дивуєшся тут,
Що у нашій Полтаві
Помосковщино геть інститут,
На якій, мов, підставі?
Ти, хлопчина, я бачу вже, свій,
Та чортів їм стонадцять!
Бережись, бо потрапиш, як стій,
На Жовтневу, сімнадцять.
Ну, а там не жартують, ой ні!
У підвалі, замість привітання,
Б'ють чекісти, печуть на вогні
За такі запитання.
Другий сміло промовив на те:
– Я на муки готовий
За свій край і за діло святе,
Але хто ви?
Там нікого немає, де перший стояв,
Тільки голос шепоче:
– Я – обов'язок твій і свідомість твоя,
Милий хлопче.

ПІСНЯ ПОЛЕГАИХ

В суворі, незабутні дні
Несли ми помсту й кару,
Тепер лиш черепи одні
В яру біля Базару, –
Лежать зіницями на схід,
Біліють просто неба –
То значить, ми ішли, як слід,
І вмерли так, як треба.
Рука загарбників чужих
Слідів наших не стерла,
Звитяжців кличемо живих,

Щоб слава та не вмерла.
Покажем шлях вам у п'їтьмі,
І йдїть вперед залїзно –
Бо наші черепи нїмі
До помсти кличуть грїзно.
Хай спека мучить і снїги
Заносять нам дорогу –
Не тратьте мужности й снаги
І вїри в перемогу!

«Подільнин», 3 грудня 1942 р.

* * *

Минуле в безвість утіка,
А дні гримлять у марші війська.
І ось на вулицях подільських
Полтавська вимова м'яка.
Знайомо пестять вуха звуки,
А серце в спогади пливе.
Деся там жила чи ще живе
Та, що завдала стільки муки.
І раптом в очі, мов туман –
Родина ціла – мати, діти...
Куди ж свій біль тепер подіти,
Воскреслий біль забутих ран?
Минуле жалем припіка,
А серце, мов на вістрі піки:
Отак, буває, у каліки
Болить відрізана рука.

«Подільнин», 7 жовтня 1943 р.

ЖОВТЕНЬ

Даремно, жовтень, твориш ти безчинства,
І хоч кругом багно, я сяду ось на пні,
Зірву червоний глід, він пам'ятні
з дитинства
Чиїсь дзвінки вірші нагадує мені:
Нагадує мені глуху далеку осінь, –
Тоді, як і тепер, дзвеніли жолуді,
Дівчата гомінкі тіпали сиву плоскінь,
Мочили матірку у крижаній воді.
А ми блукали у вогкому лузі,
Я рвав для неї грона вогняні.
Занило серце в невимовній тузі:
О, де тепер ви, кучері льняні?
Хто вас цілує, хто вас розплітає,
Як я тоді в осінні вечори?
Пожовкле листя з дуба облітає,
Як спогади щасливої пори.

«Подільнин», 17 жовтня 1943 р.

БІЛЯ ВІКНА

Ну й зима. Аж по запалі груди
У заметах порина село.
І нема доріг – нема нікуди –
Всі дороги снігом замело.
Ті дороги, що блукав я ними
І в розпуці сірим вовком вив,
Серце біль пальцями кам'яними

До нестями, до корчів давив.
 Я блукав забутий, одинокий...
 Чи давно було це, чи ж давно,
 А тепер синок мій ясноокий
 У замерзле дивиться вікно.
 Він не зна, що в світі є дороги,
 Що бувають бурі і сніги.
 Без турбот і зайвої тривоги
 Вирастає, набира снаги.
 Виростай, готуйся до змагання –
 В боротьбі життя уся краса.
 Не вдавайся в мрії та зітхання,
 Пробивай собі дорогу сам.
 Може, це тобі судилось, хлопче,
 Крізь сніги, крізь бурі й градобій
 Проти зла, що правду гне і топче,
 Повести нарід в рішучий бій.

Лютий 1942 р.

СИН

Коли болять з утоми груди
 І затихає крові плин,
 Тоді надію знову будить
 Коротке й ніжне слово: син;

Коли вогню бракує слову
 Й робота валиться із рук, –
 Я сина згадую – і знову
 Готовий до терпіння й мук;

Готовий наново прожити
 Найтяжчі дні свого буття,
 Щоденну працю закріпити
 Законом вічного життя;

Закон той сталий і суворий:
 Виборюй все, а не проси!
 Хай не для рабської покори,
 А для борні зростає син.

«Подільнин», 3 грудня 1942 р.

БУРЯ

*Коли помирав старий і вже глухий
 Бетховен, то закримів сильний грім.
 Композитор почув і посварив угору кулаком.
 (З біографії Бетховена)*

З усіх сторін розгніваного неба
 На землю наляга важка облога хмар.
 Затихло все, благає: ой, не треба...
 Та раптом тишу розтрощив удар, –

То грім загуркотів! У грізному двобою
 Аж сколихнулась зранена земля,
 Засипані кругом шрапнеллю градобою
 Застили в розпачі беззахисні поля.

Дерева, горблячись, упали на коліна,
 На хвилях річки закипіла піна.
 І лиш один протесту гордий знак –

Назустріч громові – димар заводу,
 Як пісня генія великого народу,
 Як гнівного Бетховена кулак.
*Серпень 1940 р. –
 «Подільнин», 14 січня 1943 р.*

Т. Г. ШЕВЧЕНКОВІ

Народу син. Землі титан,
 Святої волі месник грізний –
 Таким твій образ виростав
 Із-під різця Кавалерідзе.
 Щебече соловей в гіллі,
 Назустріч сонцю пнуться квіти.
 Колись таки на цій землі
 Твої здійсняться заповіти.

ШВЕДСЬКА МОГИЛА

Немов дівчата в хороводі
 Тополі срібні – синя путь
 Поза могилою. В народі
 Могилу шведською зовуть.
 А в ній гниють московські кості,
 Навалені в холодні склепи.
 Коли ж підіймуть в високості
 Могилу козакам Мазепи?

ПАМ'ЯТНИК ПОЛТАВСЬКОЇ БИТВИ

Хижий птах за вінок ухопивсь,
 Озираючись люто довкола.
 Кров'ю він України упивсь
 І лежить юна, зганьблена й квола.
 Хмуристь всім полтавчанам лице
 Символ рабства й московського гніту.
 Підложити б під пам'ятник цей
 Динаміту.

НАЙКРАЩИЙ САД

Приїжджий запитав,
 Я відповісти рад.
 Гарненьке з ним дівча –
 Берізка золотава.
 Скажіть мені,
 Де тут найкращий сад?
 Полтава!

ЧЕРНІГІВ

Ліси билинні розпустились,
 Щоб пропустить Десну-ріку.
 Багато на своїм віку
 Чернігів бачив. Таборились
 Князів дружинники колись,
 Хоробрий Муромець Ілля
 Тут Солов'я звалив з гілля
 І з ворогами смертно бивсь.
 Ішли віки, пливли тумани
 З боліт і диких трясовин.
 Чернігів зустрічав нових

Богатирів своїх, гетьманів.
 Як вітер-легкокрил волинський,
 Минуло все. Лишив тут слід
 Байкар ліричний Леонід,
 Сонцепоклонник Коцюбинський.
 Події йшли. В глеїстий ґрунт
 Із них застряла не одна.
 Раз донесла глуха луна
 Гарячі вибухи з-під Крут.
 А потім скрізь червоний жах
 Розлився дикою рікою.
 Можливо, хто пішов до бою
 І вмер на щерблених ножах,
 Та й знов події стороною,
 Гудуть вітри, шумлять ліси.
 Новітні, вогняні часи
 Перепелелись з старовиною.

МІСТО ЛЕГЕНД

Кам'яна, нерукотворна миска,
 А в ній місто – дідуган сідий,
 Це легенд привабливих колиска:
 Що не крок – історії сліди.
 Тут ось ляхи згинули в повстанні,
 Там горів аутодафе хмиз,
 А тут панна, зраджена коханням,
 З мінарету кинулася вниз.
 Тут бували і князі, й вельможі –
 Їхній слід ховає камінь кожний,
 Кожний метр піщаної землі.
 Тут народи бились до загину,
 Із-за моря йшли сюди купці,
 Тут співали «Червону калину»
 Українські Січові Стрільці...
 Зарівнялись, загубились межі,
 Між собою спутались віки,
 І сумують стародавні вежі
 Край долини Смотрича-ріки.
 Може, їм пригадуються віча,
 Тиха згода і запальний гнів,
 Може, відгук бур середньовіччя
 Чують вежі в бурі наших днів.
 Може, сниться тая княжа слава
 І татарський войовничий клич...
 Відкотилась геть турецька лава,
 Щербить меч гонористий шляхтич.
 Не орли клеочуть з високості,
 І не струни кобзи рокотять –
 Гей, то їдуть запорожці в гості,
 Соколами бистрими летять.
 І скорились волі переможця
 Непроступні мури і рови,
 Лиш пожар жупанів проти сонця,
 Блиск шаблук загрозливо кривих...

В'ється Смотрич, блискаючи плісню,
 Аж до мурів підступа вода.
 Тут свою, як лезо, гостру пісню
 Кармалюк, нудьгуючи, складав.
 Ще і досі зберігають мури

Слів отих і силу, і порив.
 Не зламали заклик торттури,
 Пил віків мотиву не покрив.
 Завмирають річки тихі води,
 Звідкись пісня лине – уважайте!
 Це ж мотив знайомий: сонце сходить,
 Дужий заклик: хлопці, не зівайте!
 І не знати – чи співає камінь,
 Чи дівчата, може, на Підзамчу.
 Я хапаю пісню ту руками,
 Наче шаблю, щерблену, козачу...
 Зачепився місяць срібним рогом
 За руїни вежі вуглової –
 Це легенди Кам'янця старого
 Оживають з силою новою.

ПОДИХ ВІЙНИ

Важкий туман, мов зранене сумління,
 Наліг кругом – і дня як не було.
 Завмерли в серці прагнення й хотіння,
 Глибокі борозни прорізують чоло.
 Ти не питай мене, де пісня перемоги, –
 Зневір'я серце вже взяло в полон.
 Та як співатиму, коли шипить тривога,
 Коли замість троянд росте чортополох?

А на серці смуток,
 А на серці туга –
 Дні летять приречено
 У бентежну даль.
 Десь покрите поле
 Трупами запеченими,
 І в квилінні вітру
 Дихає біда.
 Впав із дуба жолудь
 Просто на дорогу,
 В землю перепалену –
 Де ж йому рости?
 І тривожить вітер
 Думку неусталену
 Про похмурі згарища,
 Зірвані мости.
 Люлі, люлі, смутку,
 Туго ненаситная,
 Вами вже засіяно,
 Як зерном, лани,
 Як же тут співати
 Ніжно та замріяно,
 Коли вітер спалений
 Подихом війни?

Тримайсь, поет, і не цурайся ліри,
 Хоча нести тягар вже сили не стає,
 І пазурі хвилинної зневіри
 Шматують серце стомлене твоє.
 Гони зневіру геть! Ще сонцем день засяє,
 І морем колосків накриються лани.
 В кривавій боротьбі лиш той перемагає,
 Хто дух гартує свій у подиху війни.

12 вересня 1943 р.

Проза

КОБЗАР

Новела

I

Сів під тинном, голову на руки схилив і заплакав. Вітер грався сивою чуприною, сонце наскрізь пропікало старече тіло, а він був до всього байдужий. Ні свіжа прохолода вітру, ні гаряче проміння сонця, ні всі чарівні звуки природи, – ніщо не радувало його душу. Із незрячих очей текли гіркі сльози, голова опускалась усе нижче й нижче.

– Діду Прокопе, діду! – смикало його за рукав хлоп'я-проводир. – Нам вже на ярмарок. У Кропив'янку треба йти. Чуєте, діду?

Дід нічого не чув. Горе було занадто велике. Він так поспішав! Старечими ногами топтав кілометр за кілометром. Серце ніби віщувало щось недобре, стискалося якось боляче, а він ішов та йшов без відпочинку. Навіть цей жвавий хлопчина, що тепер смикає його за рукав, не міг зійти за ним.

Поспішав. Зарані вгадував, якими словами зустріне його старий приятель, перебирав у пам'яті все, що мав йому розповісти, і довідався про жахливу річ.

Його приятеля, старшого письменника, вже не було тут. Та й чи був він взагалі де-небудь? Сусіди сказали: «Вночі приїхав автомобіль, повний енкаведистів. Перерили все в квартирі, забрали нашого Остапа Захаровича і повели з собою». Наче громом ударили діда Прокопа ці слова. Він стояв якусь хвилину на місці, а потім сів ось тут під тинном і заплакав.

Остапа Захаровича він знав давно. Багато пісень і дум записав від кобзаря письменник. Багато і дід Прокіп узнав пісень від свого приятеля. Та все пісні гарні – про Україну, про долю народную. Пісні, що самі за серце беруть.

Оце й тепер брів дід Прокіп до свого приятеля, щоб поговорити з ним, відвести серце, тугу розвіяти. А тужити було з чого. Селами немов чума пройшла. Зігнані в колгоспи люди голодували, бо весь хліб у них забрали, вивезли десь в московські землі. І не то біда, що хліба немає дістати – старому небагато і треба. Біда таки та, що нарід гинув. Змучені працею, виснажені голодом, люди й пісні були нераді. Де тут до пісні! Та й зібратися до купи, щоб слухати кобзаря, люди не мали часу і не мали де. Тільки оце тепер власть почала базари влаштовувати. Зовуться вони колгоспними базарами, та пуття з них немає, як і з тих колгоспів. А все-таки дід Прокіп ходив на ці базари. Чого там тільки не наслушаєшся. В одному селі половина людей вимерло, в іншому селі якась жінка зварила труп чоловіка та й годувала дітей м'ясом померлого батька. Слухає, було, слухає старий кобзар, а

потім сяде собі десь у затишку і заспіває сумної-сумної пісні. І слухали його люди, і плакали гірко: бо ті сумні пісні – то було їхнє життя.

Блукаючи по селах, багато нових пісень почув кобзар. Були то пісні про голод, про кривду, яку заподіяла советська влада, про те, що «хата боком, клуня боком, ще й кобила з одним оком», про те, що люди обірвані: «ноги босі, штани в клітку – виконує п'ятилітку»...

Пам'ять старого кобзаря була наповнена тими піснями, як легені повітрям. Поспішав дід до Остапа Захаровича поділитися з ним, розвіяти тугу...

– Діду Прокопе, діду! – смикав кобзаря проводир. – Уставайте та підімо вже, бо пізно.

II

На майдані шум базару. Але це не той радісний ярмарковий гамір, який підіймався колись над українськими селами, коли там бував ярмарок. Гей, пам'ятає кобзар ті ярмарки! Заслухається було в ярмарковий гамір і немов на хвилях попливе. А потім, прокинувшись від мрій, заспіває собі веселої, забренчить на бандурі.

Тепер не те. Шум базару був якийсь немов вимушений, придавлений. Не виривався з нього ні радісний вигук, ні веселий жарт. Усе було одноманітне, сумне.

– Діду Прокопе! А чого це так міліцаїв та енкаведистів багато? – запитує проводир.

– Багато, кажеш? Я так і знав. Значить, діло мають. То ж вони базаром керують. То багато їх – кажеш?

– Та багато, діду. Скрізь вештаються, до всього придивляються.

– Ну, добре, хай собі вештаються. Ми на це зважимо.

Походивши трохи по базару, старий присів на якийсь камінь і тихо загравав на бандурі.

– А чи вештаються ще ті? – запитав він хлопця.

– Та вештаються, діду. І на вас уже не один поглядав.

– Ага! Ну то я іншої заграю.

І кобзар загравав якоїсь безтурботної, мелодійної пісні. Навколо нього збиралися люди. Підійшло кілька і тих, що вешталися. Прислухалися.

– Хорошо пойот дед, – сказав один із них до іншого. – Вот ево би на олімпіаду. Знаєте, завтра районная колхозная олімпіада. Только знает ли он необхідніе песні?

– Дед, а дед! – торкнувши старого, говорить один. – А брось ти ето тянуть. Скажі лучше, знаеш ли ти песні о нашем любімом вожде Сталіне?

– Про Сталіна питаєте? Та хто ж про це не знає? Знаю, чому не знати.

– Вот ето здорово! Ето прямо замечательно! Завтра будете на олімпіаде петь. Пошли з нами.

Іде дід Прокіп з ними і думає: «Ну, пропав, це вже щось довідалися. Може, дізналися, що я Остапа Захаровича приятель. Кажуть на олімпіаді про Сталіна заспівати. Оце морока. Не співатиму ж я їм те, що по селах чув. Ну, та щось втну, коли вже до того дійшло».

III

У залі районного клубу повно людей. Це з усіх сіл звезли колгоспників на нечуване диво, на олімпіаду. А щоб розвіяти хоч трохи сумний настрій, людей перед цим нагодували в їдальні і привели сюди:

– Співайте, грайте і танцюйте...

На сцені за червоним столом сидять районні «керівники», слухають і придивляються. Слухає і дід Прокіп. Він сидить в самому кутку, спершись на кобзу. Заслухався, задумався непомітно і не дочув, що вже його викликають. Проводир десь побіг, і нікому було діда від мрій збудити.

– Что, дед, заснул? – раптом чує він над собою. – Пошли на сцену.

А з сцени вже об'являють:

– Сейчас наш колхозный кобзар пропойот нам песню о нашем любимом, гениальном вожде Сталине.

Вивели старого на сцену. Постояв він, задумався на хвилинку і пригадав свої розмови з Остапом Захаровичем, пригадав усі страхіття, які тепер переживає народ. Узяв бандуру в руки і ніби самі собою з'явилися слова одної з тих пісень, яких так багато чув він у селах. Він заспівав про Сталіна. Але чому це так раптом затихло все в залі, чому це аж перекошилися зі злости та несподіванки обличчя районних «вождів», а один із них, як опечений, схопився з-за столу. Дід співав. Звуки пісні тільки-тільки набрали повної сили й уже чиїсь дужі руки схопили кобзаря за плечі і потягнули зі сцени.

А в притихлій залі ще бриніли правдиві, гострі слова пісні, яка народилася в народі і яку так сміливо кинув у обличчя катів народний співець.

ОЙ ДІБРОВО, ТЕМНИЙ ГАЮ!..

*І сповіє дорогою
Білою габою.
Т. Шевченко*

На свято для дітей потрібна ялинка. І ось я в лісі. А він сьогодні незвичайний. Таємничий, як душа мого народу, спокійний, як його удача, і привабливий, як його поезія, – таким здається мені ліс. Є ще якась подібність, але я вже не можу шукати порівнянь, – увійшовши сюди, відчуваю себе маленькою, загубленою істотою. Дерева, покриті свіжим снігом, виглядають зовсім таємничо. Вони нагадують мені щось – ніяк не пригадаю що – із дійсності чи з казки? Пам'ять

до краю напружена, а думки неспокійно ворушаться і вже оформлюються у якісь слова – та це ж Шевченкові: «Ой діброво, темний гаю!..».

І справді: багатого собі батька має діброва. Бач, як причепурич її, в дороге убрання убрав, самоцвітами обсіпав. Аж по коліна настелив білого пуху, щоб тепло було, щоб не замерзла доненька люба.

Он там стоять могутні дуби, мов зачаровані велетні. В одному чорніє дупло: може, в ньому русалка спить, а може, білка має там свою комору. А ось тут марить про щось берізка. Я замилувався нею. Вона аж гнеться під вагою розкішного вбрання. Довгі, волохаті від снігу віти, мов коси русалки, опустилися додолу. Від легкого дотику руки берізка здригається, віти її шепочуть ледве чутно. Вона мов говорить: ти милуєшся, а мені важко... Що? Важко, красуне? Так навіщо ж краса, коли вона – тягар? І я обіймаю берізку обома руками і трушу нею зі всієї сили. На плечі й на голову шматками падає пухкий сніг, потрапляє за комір і холодними гадючками пробігає по спині. А я все трушу берізкою, поки на ній не лишається й сніжинки. Стомлений випускаю її з рук, вона випрямляється, стає рівна і... неприваблива. На молочному тлі кучерявих дерев моя берізка чорніє, як обгоріла, стоїть гола, як правда. Не знаю, чому, але саме в ту хвилину мені пригадуються слова: правда очі коле. Може, тому, що звільнена від снігу берізка і справді колола очі. Я вже не міг дивитися на неї, милуватися не було чим.

Відвертаюсь від розвінчаної красуні, шукаю іншої принади. Мої очі вже знайшли її. Он там уся в снігу стоїть ялинка. Її мені й треба. Поспішаю до неї, ідучи, дістаю сокиру з-за пояса. Але, не дійшовши, зупиняюся вражений її красою. Яка ж вона чудова під своїм білим покривалом! Мільярди сніжинок сліпучо блищать проти сонця і переливаються всіма кольорами веселки. Її крилаті гілки опустилися, мов лапи білого ведмедя. Стовбура зовсім не видно. Обходжу її кругом, щоб роздивитися, з якого боку краще підійти, і раптом відчуваю, що не можу зрубати цієї ялинки: руки не підіймаються, серце стискає жаль. Шкода знищувати цю красу, порушувати казкову гармонію лісу. Боюся оголити ялинку, як ту берізку. Вона стоїть, оповита білою габою. Може, й важко їй у таким дорогім вбранні, але я чомусь не маю сили цюкнути сокирою. Будуть діти святкувати без ялинки, – скажу, що заєць не дав зрубати, вигадую якусь байку, то й заспокояться малята.

А заєць і справді притаївся тут під засніженими гілками ялинки. Я раптом побачив його сповнені жахом очі. Роблю ще один крок вперед – і кущий вискакує зі своєї схованки: скок-скок – і мов поплив на хвилях – побіг у гліб лісу шукати безпечнішого місця. Я сміюся й гукаю йому

вслід, щоб якось повідомив мене, де він знає тепер безпечне місце... Мій сміх і вигук відразу ж завмирає в пухких снігових шатах, що одягли ліс. Найближчі дерева відзиваються ледве чути-ним, м'яким шепотом.

А я вже замерз. Благеньке, військового часу взуття не розраховане на далекі прогулянки по глибокому снігу. Озираюсь навколо, бачу оголену берізку і відчуваю себе в чомусь глибоко винуватим перед цим казковим лісом.

А ЖИТО ПОЛОВІЄ...

Етюд

Понад запиленим шляхом летів пустотливий вітерець. Злегка торкався гілок придорожніх дерев, грався колючими колосочками жита і поспішав до шовковистих ланів пшениці. Йому назустріч линув супротивний вітер. Ударились вони, сплелися та й піднялися вихором над ланами. І, ніби женучись за примхливими викрутами вихору, над полем летіла мелодійна дівоча пісня:

*Ой, у полі вітер віє,
А жито половіє, –
А козак дівчину вірнесенько любить,
Та сказать не посміє.*

Слідом за вихором та дівочою піснею звертаю і собі з битого шляху на стежку. Серце б'ється прискорено, немов у закоханого перед побаченням. А я і справді закоханий! Закоханий у це прозоре блакитне небо України, в ці безмежні золотисті лани рідної землі. І тому прискорено б'ється серце. Бо це велика радість – відірватися від щоденних турбот і опинитися самому в полі, серед безмежного моря всякої пашниці, що дозріває, ніжитись у теплім сонячній промінні.

Відчуваю, як приємне почуття вдоволеності розливається у всіх частинах тіла, спостерігаю власні думки та спогади. А вони роються,

мов бджоли над розквітлою липою. Спогади з власного життя переплітаються з картинами прочитаних книг. Перед очима оживає барвиста палітра Коцюбинського. Мене вражає подібність оточення. Я навіть відчуваю, що мушу зустрітись тут з людиною, як і автор «Intermezzo». І справді, вдалині вже маячить чиясь постать. Вона все виразніше вимальовується на тлі жовто-сивих ланів. Раптом вона зникає, мов човен у хвилях моря. Прискорюю кроки і якось несподівано бачу ту постать біля себе.

Припавши до землі, людина цілує її зі всією пристрасстю.

На звук мого привітання людина підводить голову, і перше, що я побачив, були її очі. Вони горіли вогнем невимовної радості.

– Тут була моя земля! – відповіла людина на мій запитливий погляд.

Присідаю й собі, ховаюся в житах від доволишнього світу та вислуховую одну з тих страшних історій, якими навіки оганьбили себе большевики. Прокляті, жахливі роки! Примусова колективізація і далекі, засніжені простори Сибіру... Все переплелось і повстало перед очима у своїй жахливій реальності.

– Та, слава Богу, щезло все те! – говорить людина. Слова її бринять невідробленою щирістю. – Тепер знову земля наша і горнеться до нас. Десь і мені припаде тут пайка. Може, саме ця, що колись була моєю, моїх батьків і дідів. Дай, Боже!

При цих словах людина підводить голову до бездонної блакиті неба і випростовується на весь зріст. Оглянувши лани вогким від щастя поглядом, говорить:

– Далеко побувати довелось, але ніде таких ланів не бачив. Тільки на нашій Україні такі вони гарні, рідні!

Галина Вишневецька

ГОЛОВНА ПІСНЯ УКРАЇНИ

Основними атрибутами нації є герб, гімн і прапор. Герб України має дуже глибоке коріння. Це тризуб – родовий герб Київського князівського роду Рюриковичів, у найдовершенішій своїй формі збережений на монетах князя Володимира Великого. Походження українського гімну, як і прапора, не таке вже й давнє. До речі, найдавніший у світі – англійський гімн. Він датується 1774 роком, а більшість європейських державних гімнів були створені у XIX столітті. Саме тоді й українці почали шукати пісню, яка б стала ознакою національної ідентифікації.

Уперше така потреба постала під час Весни народів 1848 року. На Всеслов'янському з'їзді в Празі українці, за відсутності офіційного гімну, співали «Многая літа». На національних маніфестаціях того часу в Галичині залюбки співали складену Юліаном Добриловським (1760–1825) пісню «Дай Боже, в добрий час» і твір Івана Гушалевича (1823–1903) «Мир вам, браття, всім приносим», визнаний Головною руською радою у Львові (1848) як національний гімн галицьких українців. Карпатські українці співали пісню Олександра Духновича (1803–1865) «Я русин бив, есьм і буду». А на центральних і східних землях роль національного гімну довгий час відігравав «Заповіт» Тараса Шевченка.

Першим композитором, який поклав «Заповіт» на музику, був священик Михайло Вербицький. Він народився 4 березня 1815 року в селі Явірник Руський, недалеко від міста Перемишля (нині Польща) в сім'ї священика. Ще за життя М. Вербицький здобув визнання як творець улюблених і популярних хорів, солоспівів і театральної музики. Його кантата-поема «Заповіт» прозвучала на святковому шевченківському концерті у Львові 1868 року. Цікаво, що в цьому концерті було виконано ще один «Заповіт» для чоловічого хору, тенора, соло в супроводі фортепіано. Це був твір молодого, майже нікому не відомого тоді композитора з Києва Миколи Лисенка, який відгукнувся на пропозицію львівської інтелігенції написати хор на слова Т. Шевченка. Ось так символічно перетнулися творчі шляхи двох корифеїв – зачинателя української професійної музики в Галичині

і фундатора української школи. З цього часу розпочалася музична шевченкіана, що охоплює понад півтисячі творів, авторами яких стали не тільки українські композитори (загалом більше 120-ти). Тільки одного «Заповіту» налічується понад 50 музичних інтерпретацій у різних жанрах – від пісні до симфонічної поеми. Спершу це була сольна пісня, яка незвично швидко спопуляризувалася. У вісімдесятих і дев'яностих роках XIX століття її співали майже на кожному концерті й урочистості, а після її переробки для хору вона стала національним гімном.

Національний гімн «Ще не вмерла Україна» вперше прозвучав 10 березня 1865 року в Перемишлі на першому в Західній Україні шевченківському концерті. Після прем'єри пісня стала настільки популярною, що вважалася народною. Насправді ж слова до національного гімну «Ще не вмерла Україна» написав Павло Чубинський (1839–1884), родом із Борисполя на Київщині. Його товариш засвідчував, що на одній із зустрічей київської громади із сербами в домі на Великій Васильківській співали сербську пісню, в якій були слова: «Серце біє и кров ліє за свою свободу». П. Чубинський раптом зник, а згодом повернувся з текстом «Ще не вмерла Україна».

Не виключено, що на наш гімн мав вплив польський «Марш Домбровського», більше відомий за версією «Ieszcze Polska nie zginęła» («Ще не вмерла Польща»), почутий П. Чубинським від польських засланців (відомо, що за народницьку пропаганду він був засланий в Архангельську губернію). У XIX столітті польські революційні віяння були популярними серед багатьох поневолених імперіями народів. Так, приміром, мотиви «Маршу Домбровського» були в словацькій та болгарській музичній традиції.

Текст П. Чубинського вперше було опубліковано в грудневному числі часопису «Мета» (який фактично вийшов у січні 1864 року), і незабаром він був покладений на музику М. Вербицьким. Ця потужна патріотична композиція одразу набула великої популярності серед всього свідомого українства.

Спочатку вона поширювалася в численних переписках, а була надрукована значно пізніше – у збірнику «Кобзар» у Львові 1885 року. В роки

*Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці.
Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці.*

Приспів:

*Душу й тіло ми положим за нашу свободу
І покажем, що ми, браття,
козацького роду.*

*2. Станем, браття, всі за волю,
від Сяну до Дону,*

*В ріднім краю панувати не дамо нікому;
Чорне море ще всміхнеться,
дід Дніпро зрадіє,
Ще на нашій Україні доленька наспіє.*

*3. А завзяття й праця щира свого
ще докаже,
Ще ся волі в Україні піснь гучна розляже,
За Карпати відоб'ється,
згомонить степами.
України слава стане поміж народами.*

Микола Рябчук

ЛЕКСИКОН НАЦІОНАЛІСТА

Три есеї про ідентичність

1. Нація

Якось на самому початку 1990-х моя семилітня донька повідомила, що їм у школі задали вивчити вірша під назвою «Гімн України». Вона не знала, що таке гімн, тож я мусив пояснити, що це текст, який когось або щось прославляє й оспіває. Що таке Україна, вона не запитувала, бо, видно, вже знала.

Я й досі жалкую, що не простежив, коли в моїх дітей з'явилося це поняття, як і безліч інших – що абстрактніших, то складніших для дитячого розуміння. Очевидно, що всі ці терміни – «Україна», «народ», «ідентичність», «патріотизм» – мусили асоціюватися насамперед із чимось конкретним: сусідами, які розмовляють іншою мовою, перехожими, які виглядають цілком інакше, картою світу чи, ще краще, глобусом, на якому твоя країна – земля схожих на тебе людей – позначена іншим кольором.

Припускаю, що розуміння цих абстрактних речей з'являється років у п'ять і поступово глибшає. Пересування в просторі дає змогу побачити, що подібні люди живуть не лише довкола тебе, а й в інших місцях, окреслених картою. Відчуття лінійного безконечного часу дає змогу уявити собі «народ» як людей, що не тільки живуть тепер, а й жили раніше, ще до твого народження, і які, ймовірно, житимуть потім, після твоєї смерті. І, нарешті, пізнання інших абстракцій дозволяє усвідомити «народ» як спільноту не просто подібних до тебе – мовою, виглядом, звичаями, – а й об'єднаних однаковими правами, законами, державними інституціями в політичну націю.

Що складніша абстракція, то старшою й мисленнево досвідченішою для її розуміння має

бути людина. І так само дозрілішим і мисленнево досвідченішим має бути людство. Пояснити первісній людині, що таке «нація», так само неможливо, як і трирічному дітлахові. Зрештою, навіть у середньовіччі «нація» була чимось надто абстрактним, тому що люди себе ототожнювали насамперед зі своєю місцевістю, а ширші спільноти уявлялися головню в категоріях віри, стану й підданства.

Сьогодні важко собі уявити той світ, де мова не мала жодного символічного значення й була лише більш або менш зручним інструментом, де письменники писали не «народною» мовою, а латиною (чи церковнослов'янською), де знаць, на відміну від простолюду, «непатріотично» користувалась чужоземною французькою, а герби й прапори символізували не націю, а всього лиш конкретні шляхетські роди.

Лія Грінфелд у гарній книзі «Націоналізм: п'ять шляхів до модерності» простежує еволюцію поняття «нація» від Давнього Риму, де воно, власне, виникло, й до наших днів. Латинське *patio* – народження, походження, рід (від *passi* – народжуватися) – уживалося насамперед щодо груп чужинців, котрі прибували до Риму з тої чи тої місцевості як такі собі «заробітчани», «лімітчики» і не мали тих самих прав, що римляни. У середньовічних університетах цією категорією описувалися групи студентів із різних країв (не конкретних, а досить довільно згрупованих за географічною чи мовною ознакою). Ця бюрократична категоризація мала суто прикладний і тимчасовий характер і жодною мірою не впливала на формування якоїсь сталої спільної ідентичності поза межами університету в студентів, скажімо, з Італії, Фран-

ції та Іспанії, записаних у Парижі під спільною рубрикою «l'honorable nation de France», чи студентів з Англії та Німеччини, зареєстрованих як «la constante nation de Germanie». Але оскільки ці студентські спільноти функціонували як товариства взаємодопомоги, а також брали участь у загальноуніверситетських диспутах, то термін *patio* почав указувати не лише на регіон спільного походження, а й на певну спільну позицію та діяльність.

У цьому значенні – як спільнота, об'єднана поглядами, – термін «нація» був застосований до учасників еклезіастичних дискусій на церковних соборах, у яких представники університетів брали активну участь. А що серед учасників були також представники світської та церковної влади, термін «нація» почав позначати політичну, культурну, а згодом і соціальну еліту. Лія Грінфелд вважає цю зміну фундаментальною: приналежність студентів до тої чи тої «нації» була тимчасовою і мала суто практичний характер; натомість приналежність учасників церковних соборів до певної «нації» закріплювала за ними високий статус також поза межами собору, надаючи тій приналежності ще й характеру символічного.

Відтак «нацією» стає вся еліта – спершу в Англії, згодом – через дифузю ідей та поглядів – і в інших країнах. Європейські просвітники поступово поширюють поняття нації з аристократії на інші стани, а Французька революція утверджує саме таку, егалітарну, націю як головну суверена, носія усіх прав і свобод.

Цей процес егалітаризації не був легким і простолінійним: досить поглянути хоч би на класичну «Історію Русів» (1818) – один із наріжних каменів майбутнього українського проекту, – аби пересвідчитися, що для її автора русько-українська нація – це нація насамперед козацьких старшин та їхніх нащадків, але аж ніяк не селянського простолюду, до якого шляхетський автор ставиться досить зневажливо. Мусило минути ще кілька десятиліть, аби з'явилися кирило-методієвці з їхньою егалітарною «Книгою буття українського народу» та пристрасним Шевченковим прагненням «возвеличити отих малих рабів німих» – «і мертвих, і живих, і ненарождених», щоб український проект зі станово-елітарного став насправді національним.

Утім, усвідомлення нації як усього населення – це лише перша частина проекту. Друга та, як здається, значно складніша частина – це засвоєння простої на позір ідеї не лише інтелектуалами, а й самим населенням. Перетворення селян на французів, як описує це в однойменній книзі Юджин Вебер, тривало понад століття. Перетворення селян на українців не завершилося й досі. Ось уже двадцять років

соціологічні дослідження стабільно показують, що третина населення ототожнює себе насамперед зі своїм містом, селом або регіоном. І лише трохи більше половини – з Україною як нацією, в етнічному сенсі чи громадянському.

Майже 90 років тому блискучий український сатирик Остап Вишня описував вигаданий ним народ «чухраїнців» так: «А як, бува, запитають їх: «А якої ви, лорди, нації?» – вони почухають потилицю і відказують: «А хто його зна... Передріївські ми, православні...»

Сьогоднішні «чухраїнці», завдяки телебаченню, безумовно, знають, що таке «Україна» і навіть що таке «гімн», а проте термін «нація» залишається для них і надалі занадто абстрактним, а «держава» – занадто чужою й дисфункціональною, аби в них могло виникнути непоборне бажання з тою державою чи тою нацією ототожнитися.

2. Ідентичність

У дотепній комедії Ізабелли Цивінської «Чудо на свято Пурім» розповідається про такого собі Яна Кохановського, однофамільця ушавленого польського поета доби Ренесансу, котрий, на відміну від попередника-класика, є завзятим, ба навіть карикатурним антисемітом. Із тих, що на кожному кроці вбачають підступи всюдисущих «жидів», читають який-небудь «Персонал-плюс» і притишеним голосом розповідають, що Єльцин насправді – жид, Тимо-шенко – жидівка, і сусід із четвертого поверху – теж «іхній».

Цей досконало простий, чорно-білий світ заламується одного дня для героя Цивінської, коли він раптом довідується, що й сам є євреєм на прізвище Кохан. І що має в Америці родича на прізвище Коен, котрий лишив по собі чималий спадок. Отримати його можна, однак, лише за однієї умови, – перейшовши на юдаїзм. І то всерйоз – із обрізанням та опануванням усіх належних обрядів та звичаїв.

Дружина в цей критичний момент зізнається, що теж – єврейка. А син робить логічний висновок: «Раз ми все одно жиди, то краще бути багатими жидами, як бідними».

На свято Пурім до Коханів-Кохановських приходить американський адвокат – перевірити, наскільки вони ввійшли в нову роль. І при цьому, ніби між іншим, повідомляє, що в американського Коена знайшлися нові спадкоємці і що спадщина, скоріш за все, буде мізерною – навряд чи стане навіть на послуги адвоката.

Кохани, вражені новиною, на якусь мить замовкають, проте несподівано швидко оговтуються. І продовжують святкувати Пурім, даючи зрозуміти всім, що нова ідентичність припала їм до вподоби і що вони воліють залишитися при ній, незалежно від міфічного американського спадку.

Ця весела історія – навернення поляка-антисеміта в єврейство – залишає відкритим питання про те, а що ж, власне, змусило Кохановського залишитися при новій ідентичності вже після того, як сподівання на американський спадок розвіялися. Чи вирішальним тут було відкриття свого власного єврейського походження – «голос крові», а чи шире захоплення єврейською релігією та культурою, відкритими в процесі вимушеної (заради спадку) адаптації? Інакше кажучи, чи єврей приречений бути євреєм уже в силу самого свого народження (саме так виглядає упокорення своїй «долі» Кохановського-молодшого), а чи він може сам собі ту чи ту ідентичність вибирати (як це, схоже, свідомо робить Кохановський-старший)?

Фахівці називають перший підхід примордіалістським, другий конструктивістським. Перший побутує в повсякденні, живлячи розмаїті, зокрема й расистські стереотипи. Другий домінує серед науковців, породжуючи незгоди лише щодо можливих меж та засобів конструювання тої чи тої ідентичності і щодо співвідношення в цьому процесі індивідуального вибору та соціальної обумовленості.

Свого часу канадський історик Джон-Пол Химка опублікував провокативну статтю під назвою «Ікарівський лет у майже всіх напрямках», якою доводив, що в ХІХ столітті галицькі русини не конче мусили стати українцями. Перед ними були відкриті ще принаймні три опції: асимілюватися в польську культуру, в «загальноросійську» або ж витворити окрему галицько-русинську національну ідентичність. (До цього можна б додати ще й четверту, суто теоретичну опцію – германізацію, за умови здійснення австрійським урядом відповідної політики). Хоч би там як, а загальна кількість можливостей, що відкривалися перед русинами, залишалась обмеженою: кожен окремий русин теоретично міг стати ким завгодно, натомість русинська спільнота за жодної соціальної інженерії не могла перетворитись ані на африканців, ані на американців, ані навіть на шведів.

У цьому сенсі ідентичність спільнот є до певної міри примордіалістською: на відміну від індивідів, які мають практично безмежну свободу вибору й можуть, у принципі, як завгодно реконструювати свою ідентичність, спільноти великою мірою залежать від успадкованих рис, культурних кодів, уявлень про себе й одна про одну. Індивіди теж від усього цього залежать, але радикальна ревізія набутої ідентичності майже цілком улягає, як показує досвід Кохановського-старшого, індивідуальній волі. Ідентичність спільнот не залежить від індивідуальної волі ані навіть від звичайної суми індивідуальних воль; вона інерційніша, аморфніша, плинніша, безрефлексійніша. Вона великою мі-

рою визначається тим, що Майкл Біліг називає «банальним націоналізмом» – неусвідомленим (і тому непомітним) відтворенням патріотичного почуття через повсякденні ритуали і практики: читання тих самих газет, уболівання за «нашу» спортивну команду, святкування, хоч би яке пасивне, Дня незалежності і Дня конституції (теж, зрозуміло, «наших»), оглядання прогнозу погоди, де основна або й виключна увага зосереджена на території «нашої» країни тощо.

Біліг дотепно асоціює войовничий націоналізм із прапором, що майорить у руках збудженої юрби й привертає загальну увагу, на відміну від прапора «банального націоналізму», що не примітно висить собі на будинку пошти. Войовничий націоналізм – це націоналізм спільноти, яка бореться проти реального чи уявного порушення своїх прав. Натомість банальний націоналізм притаманний спільноті, яка цілком задоволена своїм становищем; вона ні за що не бореться, хіба що, у разі потреби, – за збереження наявного статус-кво, себто своєї традиційної домінації та звичних привілеїв. Банальний націоналізм переважно латентний; за певних обставин, однак, він може стати дуже навіть войовничим – досить згадати Америку після терактів 11 вересня 2001 року.

Але що спонукає мільйони людей ототожнювати себе з тою чи тою національною спільнотою і чому саме з національною?

Адже були часи – якихось кілька століть тому, – коли національна (чи, радше, етнічна) ідентичність не відігравала істотної ролі; властиво, й сьогодні для деякого вона не настільки важлива, як ідентичність конфесійна (мусульманська «умма», наприклад) чи, скажімо, класова («пролетаріат» в уяві комуністів). А все ж – релігійна ідентичність середніх віків поступилася місцем світській релігії – націоналізмові, а класова ідентичність, усупереч Марксовим передбаченням, так і не пододала ідентичності національній, в чому й самі марксистки, зрештою, пересвідчилися під час Першої світової війни, коли пролетарі охоче ототожнювали себе з власною, себто національною, буржуазією, аніж із такими самими пролетарями по другий бік фронту.

Отож, звідки цей ентузіазм? Чому люди – цілком притомні й раціональні – готові віддати здоров'я і навіть життя, покласти «тіло і душу» (як співає наш інфантильний гімн) за абстракцію, звану «народом»? Адже той конкретний народ, із яким ми стикаємось у повсякденні – на вулицях, в установах, у переповненому міському транспорті, – це всього лиш юрба, яка здебільшого не викликає в нас якихось особливо позитивних емоцій. То що ж перетворює в нашій уяві цю банальну юрбу на ідеальний

«народ», носія всіх можливих чеснот, об'єкт поклоніння, оспівування й самопожертви?

Тут є дві відповіді, які, зрештою, не заперечують одна одну, а радше доповнюють.

Перша відповідь – це потреба солідарності і безпеки, суто практичне прагнення покласти-ся на «своїх» (рід, клан, плем'я) перед різноманітними зовнішніми загрозами і внутрішніми викликами. У цьому сенсі «нація» – це велика родина, а національна ідентичність – така собі екстраполяція архаїчного племінного зв'язку на абстрактну спільноту в новочасному світі, що розширився раптом далеко за межі рідного селища.

Друга відповідь – це страх смерті й потреба вічності, бодай символічної. У домодерні часи цю потребу задовольняла релігія; за нової доби секуляризація витворила екзистенційну пустку, яку, власне, й заповнив націоналізм. Це світська релігія, що має свої громадянські обряди та ритуали й свою віру в символічне безсмертя через метафізичну причетність до «нації» – понадособової сутності, що існувала до твого народження й існуватиме після фізичного зникнення.

«Чухраїнці», які окреслюють себе у фейлтоні Остапа Вишні як «передріївські» та «православні», не потребують національної ідентичності, бо їхні практичні потреби в солідарності і безпеці реалізуються в межах «племені» (села Передріївка), а їхні метафізичні потреби цілком задовольняє традиційна релігія. У принципі, таку ідентичність можна зберігати й у ширшому світі, але там вона неминуче улягає ерозії, себто модернізації. Вона, простіше кажучи, націоналізується – «чухраїнці» стають українцями, або ж росіянами, або ж, як це було впродовж майже цілого ХХ століття, гомосовєтїкусами.

Що ж до Кохановських, які перетворюються на Коханів, то вони уособлюють радше тенденції постмодерні, за яких національна ідентичність не зникає, але перестає бути ексклюзивною. Навертаючись у єврейство, вони не перестають бути польськими громадянами, а отже, й не втрачають пов'язаних із цим практичних переваг. І водночас набувають додатково переваг символічних, пов'язаних з уявною причетністю до ще однієї культурно-історичної спільноти.

І нарешті два слова про американського дядечка. Ця водевільна постать, за моїми спостереженнями, здатна каталізувати не лише перетворення Кохановських у Коханів, а й якогонебудь Міни Мазеніна в Мину Мазайла. Років двадцять тому, пригадую, мої друзі, російськомовні кияни, напучували свого семилітнього сина перед приїздом далекого американського родича: «Ты ж, Сережа, смотри, с паном Михайлом разговаривай по-украински!..»

Пан Михайло давно вже помер, Серьожа виріс, а проте розмовляє по-українськи й досі.

Утім, хтозна, може, пан Михайло в тому зовсім і не винен.

3. Мова

Десь у той самий час, на початку 1990-х, я потрапив у таку собі «Передріївку» – село на Київщині, де жили далекі родичі моєї дружини. Приймали вони нас, як і заведено в Україні, надзвичайно гостинно. Схоже, лиш одна річ турбувала бабусю: ми розмовляли не лише між собою, а й із дітьми по-українськи, – тож бабуся врешті сказала: «Не нада так. То ми тут балакаємо по-своєму. А ви живете у городі, то й мусите балакати по-городському!..»

Вона не сказала «по-українськи» чи «поросійськи», бо ці ярлики були для неї занадто абстрактними і тому беззмістовними. Вона підійшла до справи суто практично, у термінах здорового глузду: тут у нас на селі – одна мова, а в городі – інша; в кожній місцевості бажано розмовляти місцевою мовою, а надто коли збираєшся жити в тій місцевості досить довго або й довіку.

Мова була для неї лише інструментом, без жодного символічного значення. Хоч підсвідомо вона, може, й відчувала, що городська мова має вищий статус, аніж сільська, бо ж представляє вищий – культурніший, освіченіший, заможніший, облаштованіший, впливовіший світ. У кожному разі, її молодші односельці, які переїжджають до міст, поповнюючи там ряди гастарбайтерів – такі собі анклавні третью світу в першому, – досить виразно цю статусність відчують. Для них українська мова – це знак упослідженості, другосортності, колгоспного рабства; це чорна шкіра, якої вони прагнуть позбутися, аби стати, як усі, білими чи принаймні зробити білими своїх дітей, аби «не мучилися», не зазнавали образ, глузувань, принижень, фізичних і символічних.

У колоніальній країні мова – не просто утилітарний засіб, який полегшує комунікацію, а й вияв (і засіб) домінування однієї групи над іншою. Вибір мови відтак має не тільки й не стільки прагматичний характер, скільки символічний. Людина або приймає колоніальну ситуацію як даність, як легітимну норму і своєю мовною поведінкою її підтримує й репродукує; або ж ставить її під сумнів, заперечує, намагається змінити.

Якщо мова є символом – поневолення або визволення, – то, відповідно, і ставлення до неї виявляється значно істотнішим від практичного використання. Метафорично кажучи, біла людина не конче мусить ставати індіанином; досить, аби лиш у певний момент вона показала готовість, як у класичному американському фільмі, «танцювати з вовками».

У недавно опублікованій книзі спогадів «Рисунки по пам'яті, или Воспоминания отсидента» Семен Глузман, багатолітній політв'язень, розповідає, як він, єврей, заприязнився в таборах з українськими, литовськими та іншими «націоналістичними» дисидентами, а також – із бійцями УПА, які все ще відбували в той час свої 25-літні терміни. І як табірне начальство намагалося роз'єднати їх за національною ознакою, пересварити, нацькувати одного на одного, і як скаженіло, коли це йому не вдавалося. Семен Глузман пише і розмовляє лише по-російськи, але вважає себе українцем. Його «українськість» визначається, зрозуміло, не так паспортом, як лояльністю – певним набором ідей, поглядів, цінностей. У Північній Ірландії його можна було б назвати непрактикуючим католиком. Або й узагалі атеїстом. Але все одно – католицьким. Бо ж конфесія в них, як і мова в нас, – це радше політичний маркер, котрий мало що каже про реальну церковну чи мовну практику, зате дуже багато – про ідентичність.

Якось, гуляючи Музеєм модерного мистецтва в Стокгольмі, я помітив старшу жінку із 12-літньою дівчинкою – можливо, бабусю з онукою, котрі так само неквапно ходили напівпорожніми залами й розмовляли по-російськи. Нічого в тім дивного не було, росіян скрізь багато, лише залізна завіса перешкоджала нам усвідомити значно раніше, що кожен четвертий житель європейського континенту – росіянин. Але в останньому залі я почув раптом, як бабуся, схилившись до скульптури Архипенка, обурено каже онуці: «Что они написали?!.. Какой

же он русский?!.. Он же наш! И Малевич! – вона кинула поглядом далі по залу. – И Эстер!..»

Я не знаю, чи це закордон так впливає на ідентичність моїх співвітчизників, відіграючи, у певному сенсі, роль колективного американського дядечка, а чи це вже сама Україна стає постколоніальною й постмодерною, оминаючи якимсь дивом неприємні проблеми деколонізації та модернізації. Але я знаю, що реальне життя завжди багатше за всі наші схеми, моделі й класифікації. А тому легко можу собі уявити майбутнє, де ідентичність визначатиметься вже не релігією, не мовою й не національною приналежністю, а типом комп'ютерного програмування чи реєстром телепатичного зв'язку.

У таких ситуаціях я завжди згадую іронічного Борхеса, а точніше – вигадану (скоріш за все) ним китайську енциклопедію «Небесна імперія благодатних знань», де всіх тварин поділено на: а) належних Імператорові, б) набальзамованих, в) приручених, г) малюків, д) сирен, е) казкових, ж) окремих собак, и) включених у цю класифікацію, к) що гасають, як очманілі, л) незліченних, м) намальованих щонайтоншим пензлем із верблюдячої шерсті, н) інших, п) котрі розбили квіткову вазу, р) схожих здаля на мух.

Так він пародіює наше намагання все класифікувати, розкласти по шухлядах, вишикувати в ієрархії. «Вочевидь, не існує класифікації світу, яка б не була довільною і проблематичною, – підсумовує він. – Причина вельми проста: ми не знаємо, що таке світ... А проте неможливість збагнути божественну схему світу не відохочує нас від будівництва наших людських схем, хоч ми й розуміємо, що вони – тимчасові».

Олексій Вертій

НА ШЛЯХАХ УТВЕРДЖЕННЯ НАШОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

Україна наполегливо й послідовно йде шляхом утвердження своєї Незалежності. Шлях цей видався досить складним, суперечливим, неоднозначним. Обумовлений він як історично-соціальними закономірностями, так і невдачами, поразками, нерівномірністю виявів національної свідомості різними верствами і прошарками українського суспільства, а звідси і неоднаковою їхньою дієвістю та наступальністю в пошуках форм і способів цього утвердження. Саме тому діалектика національного поступу нині характеризується то всенародним поривом до свободи і волі (згадаймо тут події часу «Акту проголошення незалежності України» та

Помаранчевої революції), то зневірою в собі, розчаруваннями в ідеалах, власних і загальнонаціональних, у провідниках нації, породжених духовним занепадом, відсутністю чітких визначень і спрямувань у становленні та розвитку вже незалежної України. І то цілком закономірно, адже одноплочинним, однолінійним, у всьому безумовно правильним наше поступування й не може бути, тим паче після століть колоніального становища України в складі Російської та Австро-Угорської імперій, боярської Румунії, після польського панування та затяжної бездержавності нації. Відтак проблеми, породжені здобуттям Незалежності, – свідчення

пробудження нації у всіх сферах її життя, свідчення того, що вона встає з колін, випростовується на повен зріст, повертається до первнів свого поступування, віднаходить у собі потребу й сили простувати вперед. Однією з умов цих змін є *самоздійснення нації на своїх природних підставах*.

Сутність такого самоздійснення, на наше переконання, полягає: 1) у визначенні змісту та призначенні національної ідеї як найвищої цінності на сучасному ступені нашого державотворення, 2) в усвідомленні її найширшими верствами українського суспільства як мети, смислу і цінності життя, як життєвої позиції кожного українця зокрема й усіх загалом у розв'язанні проблем національного будівництва, поставлених часом, а відтак і 3) розбудови держави на підставах націократії як таких, що найбільш повно відповідають природі українського суспільства та національного характеру і світогляду українського народу, сформованих упродовж тисячоліть вітчизняної історії. Щоб успішно розв'язати ці проблеми, необхідно насамперед глибоко та всебічно осмислити сучасний стан їх історико-теоретичних розробок, природу, першовитоки, зміст та особливості практичного здійснення української ідеї, ідеології та практики націократії і проблем, із ними пов'язаних, у повсякденному житті українського суспільства.

Далі зробимо *стислий огляд та відмітимо підсумки напрацьованого нашими попередниками* в цій справі. У першу чергу зазначимо: пошуки відповідей на зловоденні питання сучасного українського націєтворення зумовили необхідність пізнання історії формування, становлення та розвитку української національної ідеї як суспільно-політичної і духовної цінності, як світоглядної та ідеологічної основи самоздійснення нації на її ж підставах. Одне за одним з'являються видання творів Д. Донцова, Ю. Липи, О. Бочковського, Олега Ольжича, М. Міхновського, С. Пегляури, М. Сціборського, інших видатних українських націоналогів. Наукове товариство імені В'ячеслава Липинського спільно з видавництвом «Смолоскип» започаткувало серію видань «Політичні ідеології», в якій знайомить своїх читачів з основними спрямуваннями світової політичної думки та відповідними політичними ідеологіями (див. [1; 10–12; 15–18; 22]). У них зроблено глибокий аналіз історичних, соціальних, психологічних, ідейних та політичних первнів національної свідомості різних верств і прошарків українського суспільства на різних ступенях його історичного становлення й розвитку. Разом із тим ідеологи українського націоналізму особливу увагу приділяли і приділяють змістові, основним завданням, формуванню методів, засобів та способів цього становлення і розвитку в повсякденному

житті нації. Так, І. Франко, П. Грабовський, Т. Зіньківський, М. Міхновський, М. Грушевський, Ю. Вассиян, Д. Донцов та інші теоретики української нації постійно наголошують на питоми українському характері цього змісту, цих завдань, методів та способів здійснення. Ось кілька прикладів:

1. «Європейство на ґрунті українському, – то нехай буде написано на нашому стягові. Кожна народність має дорости до загальнопросвітнього рівня або загинути безслідно. Вибираймо одно! Хочете жити, то не згнівайте самохіть! Перейміться вищими ідеалами часу і несіть їх до люду, освітіть його розум, підніміть його добробут, прямуйте до вироблення волі» [5, с. 47], – писав П. Грабовський у «Листі до української молоді».

2. «Для нації, що мусить вести боротьбу аж до перемоги, – не може бути пізнання власної минувшини самоціллю, заспокоєнням чисто теоретичного зацікавлення, але першим із необхідних творчих засобів, бо справа йде про *продовжування* життя, а не про погляд на завершену історію» [2, с. 76], – так визначив одну з підстав націоналізму Ю. Вассиян.

3. «Головна причина нещастя нашої нації – брак націоналізму серед широкого загалу її <...>. Націоналізм єднав, координував сили, гнав до боротьби, запалював фанатизмом пригноблені нації в їх боротьбі за свободу» [15, с. 228], – стверджував М. Міхновський.

4. «Народ без традицій не живе, а животіє. Коли втрачає свої, йому вбивають у голову чужі, бо не може жити ніяка людська збірнота без певних правил і наказів. Традиції – це панцир, який хоронить збірноту від ворожих ударів, немов тіло вояка, що не дає йому охляти. Прив'язання до мови, віри, звичаїв, до ідеалів предків, їх моральних, релігійних, політичних, екологічних і соціальних догм, вистражданих і викутих в огні змагань і переказаних прадидами в нукама, – це прив'язання є фундаментом нації» [10, с. 28–28], – застерігав нас Д. Донцов.

На ґрунті національних звичаїв, їх розвитку нація формує культурно-освітні та виховні утворення, організовує соціально-політичне, економічне та історичне життя. Відтак воно вбирає в себе досвід віків, її теперішнє і майбутнє. Змістом усієї ідеологічної, культурно-освітньої та виховної роботи в такому разі маємо не «загублену українську людину» [28], а спадкоємця князя Святослава, Українського Козацтва, Т. Шевченка, Українських Січових Стрільців, Героїв Крут, С. Бандери, В. Стуса, В. Чорновола, національно свідомих особистостей із їхнім дієвим, войовничим сприйняттям і розумінням життя, свого призначення і самовизначення в ньому. На основі співвіднесення себе і свого часу з історичними та духовними цінностями нації формується й інша цінність, а саме –

потреба в ненастанному творенні нації, особистій участі в цьому творенні. До того ж творення Ю. Вассиян визначає за принципом «не нищенням будувати, а будівництвом нищити», тобто як рух по висхідній, який і забезпечує розвиток звичаїв у просторі й часі, включення в цей розвиток усе ширшого й ширшого кола осіб, «піднесення ступеня культурного й соціального пристосування поодиноких частин нації в цілях широкої їх самодіяльності» [2, с. 80], звідси і постійне оновлення національного змісту цих звичаїв, цього поступування.

Філософський, психологічний, моральний, історично-соціальний, ідейний та геополітичний зміст національних цінностей, отже, й української національної ідеї загалом чітко окреслює Д. Донцов, насамперед у таких працях, як «Сучасне політичне положення нації і наші завдання», «Підстави нашої політики», «Дух нашої давнини», «Націоналізм». Серед таких цінностей виокремимо в першу чергу *героїзм, волю до влади, шляхетність, мудрість, мужність* і т. ін. За цим Д. Донцов наголошує, що сама «ніжність», сама поверхова «наскість», любов до свого ще не забезпечать перемоги. Задля її досягнення, підкреслює він, потрібне щось інше. Це «щось інше» Д. Донцов визначає як *«інстинкт панування, влади, бажання накинути себе ворожій думці й світові, вести за собою, уряджувати життя, хоч би й силою»* [11, с. 396], адже потяг, самоспонування до примусу властиві будь-якій великій ідеї, дають їй справжнє і непереможне життя. *Підпорядковувати собі оточення, послідовно й цілковито заперечуючи чужі ідеї, принести свою ідею як ідею нового порядку* – ось ті національні цінності, які, на тверде переконання Д. Донцова, мають визначати сутність нашого національного ества й національного поступу, характер нашого ставлення до наших сусідів, до всього, що оточує нас, сутність української національної ідеї. Вони б мали стати ґрунтом для формування нової української провідної верстви, але жовтневий переворот і колоніальне становище України в советській імперії не дали змоги зробити це, унеможливили подолання комплексу національної меншовартості, вторинності, не дали змоги позбутися наших вад. Отож, згаяне в минулому маємо надолужити тепер.

Винятково важливі підстави самоздійснення нації на своїй природній основі окреслено в «Українській націології» О. Гриніва, поки що єдиній узагальнюючій праці з історії вчень про українську націю [6; 7]. Зробивши аналіз націологічних поглядів від «Слова про закон і благодать» митрополита Іларіона до відродження української держави наприкінці ХХ ст., автор переконливо довів: попри всі заборони і переслідування, бездержавність української нації, зародження, становлення і розвиток вітчизня-

ної націологічної думки мали багатовекторний характер і були спрямовані на самоутвердження нації на своїх природних підставах. Скажімо, Т. Шевченко, В. Подолинський, О. Потебня, Т. Зіньківський послідовно вказували на винародовлення нації в умовах її бездержавності. Тому вони не лише обґрунтували національну окремішність українців, а й гостро поставили питання про єдність усіх соціальних верств українського суспільства, про рішучий виступ проти окупаційних режимів за утвердження своїх національних прав і свобод у всіх сферах національного життя. І. Франко також не уявляв розвитку національного життя «поза рамами нації» і лише на національному ґрунті мислив процес творення з великої маси українського народу справді великої української нації.

У цьому зв'язку привертають до себе увагу дослідника й ідеї М. Грушевського, С. Бандери, Я. Стецька, І. Дзюби, Л. Силенка, В. Мороза, Є. Маланюка, І. Лисяка-Рудницького, інших учених, публіцистів, громадських діячів. Знову ж таки О. Гринів підкреслює, що всі вони мислили поступування як повнокровний вияв і всебічне становлення родинних, ідейних, соціальних, політичних і т. ін. цінностей, витворених українським народом упродовж віків, утвердження їх як цінностей загальнолюдського значення. О. Гринів наводить досить слушні міркування В. Мороза про призначення національних звичаїв у цій боротьбі й наголошує, що претензії на створення нових, тобто советських традицій, він уважав таким же безглуздом, як і «культурну революцію», адже прискорити їх визрівання ніяк неможливо, бо ж звичаї визрівають і створюються самі по собі впродовж віків. Усяке ж революційне втручання в хід визрівання і становлення є руйнівним [7, с. 156]. Само собою зрозуміло: це стосується не лише звичаїв культури, а й звичаїв історичного, соціального, політичного і т. ін. національного життя, на підставі яких і має відбуватися національне відродження в сучасній Україні.

Відірваність на чужоземні впливи, повне заперечення права чужинців панувати на українській землі – ще одна з визначальних тез ідеології українського націоналізму, на якій наголошує О. Гринів, досліджуючи історію становлення націологічних поглядів та української національної ідеї в працях названих вище та інших націологів. Як тут не звернутися до «Самостійної України» М. Міхновського. «Коли в української держави відібрано бути державою, то поодинокі члени колишньої республіки позбулися усіх елементарних політичних прав людини. Колишній український республіканець має менше прав, ніж нинішній найостанніший московський наймит. Правительство чужинців розпоряджається на території колишньої української республіки, наче в завойованій

свіжо країні! Висмоктує останні сили, висмикує ліпших борців, здирає останній гріш з бідного народу. Урядовці з чужинців обсіли Україну і зневажають той люд, на кошт якого годуються. Непокірливі тубільці погорджуються невимовно, а небезпечні з них засилаються на Сибір» [15, с. 44], – застерігав М. Міхновський своїх і наших сучасників. Глибоко й усебічно розкрили колоніальний характер політики російського царизму та московського комуністично-більшовизму І. Дзюба, П. Штепа, А. Лук'яненко [8; 30; 13]. У їхніх працях на основі численних фактів вітчизняної історії, архівних даних, власного життєвого досвіду гостро поставлено питання про незалежність України як єдину можливість повноцінного розвитку і становлення української нації і держави на своїх природних підставах. Разом з іншими ученими, політиками, громадськими діячами вони заклали основи формування змісту української національної ідеї на новому витку української історії.

Відтак повернемося до з'ясування природи, першовитоків та змісту національних історичних, соціальних, ідейних, духовних, політичних і т. ін. цінностей, які визначають зміст та особливості української національної ідеї загалом як однієї з найголовніших підстав самоздійснення нації на своїй природній основі. Обставини, які викликають необхідність цього з'ясування, досить точно схарактеризували учасники організованого свого часу часописом «Визвольний шлях» засідання Українського клубу на цю тему С. Шкаровський та А. Волошин [24, с. 280–283]. Це, насамперед, заміна українських цінностей неукраїнськими: релігійних уявлень і переконань наших далеких пращурів – християнством, іншими, зовсім чужими нам, неприродними для нас течіями, сектами, рухами; наших поетичних звичаїв та обрядів – різного роду східними календарями, гороскопами, насаджуванням усього супротивного нашій національній моралі й духовності загалом; визнаних у всьому світі українських народних дум і пісень, «Кобзаря» Т. Шевченка – Біблією, на сторінках якої немає жодної згадки про українські цінності, про Україну; звичаїв націо-кратії – плодженням незчисленних партій, які є не виявом демократії, а прикриттям чужих намірів грошовитих чужинців захопити владу в Україні у свої руки, встановити в країні деспотичний режим і обернути народ у бидло, слухняного раба; козацьке вільнолюбство, український патріотизм – космополітизм і т. ін. Пора б давно усвідомити: на цьому ґрунті ніколи не сформуємо національну свідомість, не побудуємо українську національну державу, бо ж лише вважаємо себе патріотами. Тож відродити бодай частково втрачене відчуття і розуміння природи, першовитоків та змісту національних цінностей – одне з найго-

ловніших наших сьогочасних завдань. Щоб їх відродити, їх необхідно знати.

Коли ж узяти для цього за основу з'ясування природи, скажімо, національного світогляду та характеру українців ставлення людини до світу, то воно, це відношення, в нас характеризується винятковим ліризмом, емоційністю, вишуканістю та благородством, високим рівнем естетизму та поетичного сприйняття усього, що є навколо.

*Ой усі поля Самарські погоріли
Та вже й почорніли,
А тільки не згоріло три терни
дрібненьких,
Три байраки зелененьких;
А тим-же вони не згоріли,
Що коло себе трьох гостей і міли.
А яких-же то трьох гостей?
Три братіки рідненьких,
Голубоньків сивеньких,
На рани смертенні посічені й порубані,
Ще й постріляні [23, с. 143], –*

виспівує кобзар думу «Про трьох братів самарських». Справді-бо, на тлі безмежного степового простору та згарищ на ньому зосередження уваги на незгорілих «трьох тернах дрібненьких» та знемагаючих від смертельних ран у них трьох «братіках рідненьких» викликає суперечливо-драматичні почуття. Верх серед них беруть відчуття величності, захоплення жагою життя, силою і незламністю духа «голубоньків сивеньких». Оця єдність етичного й естетичного, ліричного та епічного початків виступає в думі уособленням своєрідності українського національного характеру, національного світосприйняття, світовідчуття, світорозуміння, світовираження і світоутвердження, тими національними цінностями, які й пояснюють природу української національної ідеї, ідеї героїчного чину, природу духовного життя нації та основи її самоздійснення. Саме тому степ у думі не є чимось відстороненим щодо оспівуваних у ній героїв, виконавця і слухача. Він сприймається ними не лише як суто зовнішні вияви, а й як спосіб вияву, форма існування української душі, їх внутрішнього світу і ества загалом.

Поетичне світосприйняття, естетизм побуту українців виформували вишуканість та благородство духовного світу наших далеких предків і сучасників, увагу та повагу до людської особистості, лагідність, високу культуру взаємин у громаді та суспільстві в цілому, культ материнського початку, замилювання красою, її високе поцінування в духовному світі, у повсякденному побуті, в способі мислення, громадських і особистих взаєминах, у цілому укладі життя нації. Узвичаєне звертання на «Ви» до старших себе, називання їх на «Ви» у формі однини («мати казали», «батько просили»,

«дядина розпитували», «баба Наталка прихотили») у нас завжди було виявом не рабської покори, а свідченням поваги до життєвого досвіду старших, пошанування їхнього віку, визнання прожитого і пережитого ними як школи життєвої мудрості для молодих поколінь. Це була незрима, але завжди сильна й відчутна основа духовної єдності членів сім'ї, злагоди в суспільстві. Будь-які спроби нехтування цими морально-звичаєвими цінностями в нас знаходили опір, різке заперечення, осуд, контролювалися народним правництвом, адже їх утрата вела до розкладу і руйнації віками вироблених психологічних, звичаєвих, естетичних, зрештою, ідейних основ духовного та історично-соціального поступу нації.

На жаль, у психологічній літературі ліризм, емоційність поетичного світовідчуття, світосприйняття, світорозуміння, світовираження, світоутвердження та українського національного характеру потрактовуються вузько й однопланово. Скажімо, М. Шлемкевич вважає, що українська людина внаслідок такого її психічного складу топиться в настроєво-почувальному морі, в його безмежності, «пливе за водою» [29, с. 104, 109]. На його думку, «світоглядіві зусилля, наші мислі зреклися ясності й виразності, логіки, дисципліни розуму. Вони запрягнули діяти емоціонально, зворушувати. Так світогляд котився вниз, і докотився до агітки... [28, с. 112], а українська людина стала «загубленою людиною». Не відмовляючи М. Шлемкевичу певної долі правди в розумінні ним природи взаємозв'язків українців зі світом, коли йдеться про українську «розспіваність», задивленість у красу власної душі, танення у власних настроях, усе ж таки не слід забувати й про те, що в природі емоційності закладені й інші її якості. Йдеться, насамперед, про тонке відчуття краси, вишуканість та благородство, які не можуть уживатися з потворністю, грубошкірістю, голим практицизмом, нестримною та безмірною жадобою матеріального збагачення і т. ін. Діалектична єдність цих суперечностей викликає до життя потребу в обороні краси, вишуканості та благородства, в боротьбі з усім тим, що стає на перешкоді їх природного самовияву і самоздійснення, нетерпимість до найменших проявів зла і потворності. Тоді оті «розспіваність», емоційність та ліризм стають організуючою силою, виводять мільйони на лінію вогню. Цим слід пояснювати природу дієвості найширших верств українського суспільства, їх участь у національно-визвольних змаганнях під проводом Б. Хмельницького, М. Кривоноса, С. Петлюри, С. Бандери та інших провідників нації, у Всеукраїнському повстанні 2004 року.

З'ясовуючи природу українських національних цінностей, які визначають зміст української національної ідеї, отже, й підстави са-

моздійснення нації на своїй природній основі, слід взяти до уваги й психологічні основи та філософію трудової моралі українців. Така особливість нашої національної вдачі, як працелюбність, має своїм змістом ідею змістовності життя, добробуту та достатку, злагоди в сім'ї та громаді, духовного росту особистості. Праця для українця – також вияв краси, сутність якої – в насолоді самим процесом творення матеріальних і соціальних благ, у сприйнятті світу очима, душею і розумом Творця. Пригадаймо, наприклад, «Зачаровану Десну» О. Довженка. «До чого ж гарно й весело було в нашому городі! Ото як вийти з сіней та подивитись навколо – геть чисто все зелене та буйне. А сад було як зацвіте весною! А що робилось на початку літа – огірки цвітуть, гарбузи цвітуть, картопля цвіте. Цвіте малина, смородина, тютюн, квасоля. А соняшника, а маку, буряків, лободи, укрупу, моркви! Чого тільки не насадить наша невгамовна мати.

– Нічого в світі так я не люблю, як саджати що-небудь у землю, щоб проізрастало. Коли вилізає саме з землі всяка росиночка, ото мені радість, – любила проказувати вона» [9, с. 39], – так закарбував митець у народну пам'ять велику поезію землеробства, культивовану, зокрема, жіноцтвом.

Здається, ми ще й досі не осмислили філософію нашої національної трудової моралі у всій глибинності та багатогранності її взаємозв'язків із прадавніми і значно пізнішими шарами світогляду українського народу, з розумінням завдань сучасності та особливостями нашого поступування. «Дух нашої давнини», за Д. Донцовим, – джерело наших традицій. Саме дух українського працелюбства, його краси, його трудова мораль і філософія можуть і повинні стати одним із джерел становлення національної особистості кожного українця, передвборних програм кожного кандидата в депутати, коли він справді народний, програм і повсякденної діяльності українських президентів та українських урядів. Чому? А тому, як уже говорилося, що праця поєднала в собі соціальний, морально-звичаєвий, естетичний тощо зміст. Вона формує в людини вимогливість до себе й інших, не прощає недбалості, поверховості та безвідповідальності. У її розумінні та поцінуванні, у ставленні до неї не лише розкривається, а й створюється особистість. Вона гуртує роди, спадкоємно від покоління до покоління передаючи досвід успішного розв'язання економічних, соціальних, духовних, політичних, історичних тощо проблем, висуває з їх числа провідників нації, формує її провідну верству. Діяльність цієї верстви ґрунтується не на обіцянках, не на політичній демагогії, не на кар'єризмі за будь-яку ціну і в будь-який спосіб, не на політичному шарлатанстві, як то є нині в нас, а на глибочому

знанні економічних законів, на успадкованому від поколінь життєвому досвіді, природному зв'язку з народними масами, бо ж така верства і є суттю цих мас, вийшла з них, ними породжена. Саме такі роди – Острозькі, Хмельницькі, Смирненки, Харитоненки, Терещенки, Лисенки-Старицькі-Черняхівські, Драгоманови-Косачі, Кандиби, Тимошенки, Гончарі та ін. – в Україні формували економічні, політичні, соціальні, історичні та духовні звичаї, на яких ґрунтувалося українське державотворення. Саме вони цементували націю і вели її до переможного завершення усієї нашої багатовікової боротьби – здобуття Незалежності. Звідси й загальний принцип націократії: *держава вище класів і партій!* «Державний устрій націоналізм будує на авторитеті влади й організованій на органічному принципі участі в державному керівництві *працюючих* верств Української Нації. Підкреслюємо – *працюючих верств*, бо націоналістична ідеологія (цілком далека як від соціалістичної демагогії, так і від протисупільної реакційності клерикально-гетьманського «консерватизму») зумовлює *рівність* у громадських правах й *участь* у державній кермі насамперед *обов'язком* громадянина та його працею на користь нації та держави. *Тільки творчі, продукуючі соціальні складники нації – вважає націоналізм управненими й гідними до керми державою*» [22, с. 74–75], – говорить із цього приводу М. Сціборський. Далі він наголошує: «З цих власне складників творитиметься *справжня провідна верства*. Натомість соціальним хижакам, суспільним неробам, шкідникам і політичним «отаманам» – націоналізм відмовляє не тільки права на керівництво, але й самої рачії існування» [22, с. 74–75]. Така ось природа і філософія трудової моралі українців, ось так вона формувала зміст української національної ідеї, соціальні та ідейні підстави нашого державотворення. Ми зобов'язані подолати зневіру і розпач, зробити все для того, щоб вона, тобто трудова мораль, на повну силу запрацювала на наше сьогодення.

Одвічна прив'язаність українця до землі, хліборобський уклад нашого життя, його межовість (поле, засіяне житом і пшеницею, мирна праця – степ, що криє в собі загрозу нападу ворогів, готовність до оборони; зануреність у свій світ – жадоба діяння, войовничість; лагідність, спокій – вибуховість, непримиренність, наступальність і т. ін.) заклали в основу української духовності, як говорив Олег Ольжич, мужне й активне сприйняття життя. Землю – джерело достатку, працю на ній потрібно боронити. Тому-то плуг і меч стали одними з українських символів, визначили виразні і бойові спонукання. «Войовничість в українській свідомості творить невід'ємну рису й одну з основ національного світогляду, яка давала

народові міць і певність себе на своєму історичному шляху» [17, с. 249], – підсумовує Олег Ольжич свої міркування про природу українського національного характеру та світогляду, отже, й української національної ідеї. Оцю тисячолітню прив'язаність до землі, рідного краю І. Франко, Олег Ольжич, В. Петров, Д. Донцов, С. Плачинда, інші наші видатні мислителі, вчені, публіцисти бачили в основі всього укладу нашого національного життя від найдавніших часів до сьогодення [26, с. 162–193; 18; 10; 21]. Цим вони пояснювали і пояснюють працелюбність, високий рівень моральності та здоровий лад політичного і соціального життя нації. Не випадково Р. Кухарук, А. Волошин, Г. Мусієнко [24, с. 280–283] на засіданні згаданого вище Українського клубу тричі виокремили *землю* як одну з найважливіших національних цінностей. Ми зобов'язані зробити все, щоб такою вона входила в повсякденну свідомість кожного українця, щоб таке ставлення до неї формувалося у повсякденній праці, на заняттях у загальноосвітній і вищій школі, на радіо й телебаченні, на сторінках періодичних видань, в урядових і президентських колах, на сесіях рад усіх рівнів і т. ін. Коли ж сьогодні маємо ідейні, духовні та політичні потрясіння в нашому суспільстві, повинні зрозуміти: то – наслідок того, що замість притягти до кримінальної відповідальності і судити «націовідступників», допускаємо їх до керма держави. Вони ж свідомо руйнують наші звичаї, наш національний характер, знищують нашу національну духовність, нашу національну свідомість, зазіхають на нашу землю, як окупанти, господарюють на ній; то – наслідок втрати зв'язку поколінь із землею своїх батьків, дідів і прадідів; то – наслідок нехтування звичаями історичного, суспільного, політичного та духовного життя нації, відходу від них і, як уже говорилося, заміни їх іншими, супротивними нашій національній природі, цінностями.

На згаданих вище підставах формувалися й інші соціальні та політичні цінності української нації. Народоправство – одна з них. «Віча мали. І що вирішено Вічем, так і було, а чого не вирішено – не повинно бути» [3, с. 62], – читаємо у «Велесовій книзі». Народне віче – Козацька Рада – Майдан. Ось та вісь спадкоємності поколінь, яка завжди формувала й нині має формувати національну свідомість і соціально-політичну дієвість мас, диктатуру націократії як найвищої політичної цінності нашого часу, тієї цінності, яка єдино спроможна утвердити Незалежність України в її економічному, духовному, ідейному та політичному житті. Вільнолюбство, свободолюбивість – основа становлення українського національного характеру та української національної свідомості. Вони ж, у свою чергу, викликають до життя почуття національної честі й гідності, формують дієву, войовничо-

наступальну життєву позицію членів суспільства. Останні ж висуюють зі своїх рядів когорту національних провідників і жорстко контролюють їхню діяльність. Це не є охлократія в прямому чи то будь-якому іншому розумінні. Пригадаймо тут хоча б те саме Всеукраїнське повстання 2004 року проти олігархічного режиму Кучми. Складником дієвого сприйняття життя, наступальності життєвої позиції мільйонів українців стали 1) заперечення і повне неприйняття тогочасної влади, рішуча вимога її відставки, 2) відчуття особистої причетності до творення нової української історії, особиста участь у ньому, 3) сподівання на здійснення рішучих змін і контроль за діями влади та опозиції. Ці чинники сколихнули національне єство кожного українця, його козацьку кров і вільнолюбство, його національну свідомість і підсвідомість, а відтак, і його емоційність, вольовість, жагу свободи і кращого життя. Тоді я був у своєму рідному селі Семенівці Липоводолинського району на Сумщині. Глибинне українське село, завжди зайняте своїм розміреним хліборобським життям, далеким від політичних змагань. Але цього разу воно вирувало саме політичним життям: сільські сходки, мітинги, відрядження земляків до Києва на центральний майдан України – Майдан Незалежності, збір коштів і продуктів для повстанців у столиці. Тоді не одна бабуся-пенсіонерка розв'язувала хустину, виймаючи 5 чи то 10 гривень, додаючи до них літрову банку консервованих огірків чи помідорів, склянку цукру. Скромно. Занадто скромно. Але тут же пояснювала: «Більше не можу. Не маю. Але нехай там буде й моє». І оте «нехай там (тобто в Києві на Майдані Незалежності – О. В.) буде й моє» – найпереконливіше свідчення прагнення бути причетним, нехай і не до кінця усвідомленого отого, що діється «там», я ще сказав би, навіть якоїсь боязні залишитись осторонь того, що діється «там», свідчення спадкоємності та незнищенності козацького духу, ідей свободи і волі в найширших і найглибинніших верствах українського суспільства. Тому-то й сталося так, як сказав Майдан, тобто Усенародне Українське Віче. Відповідальність, звітність влади перед Народним Віче, звичай радитися з ним із найважливіших питань – то ще один спосіб відродження наших прадавніх соціальних, політичних та суспільних загалом цінностей, золоте правило націократії, які й маємо класти в основу історичного, соціального та політичного життя сучасної української нації.

Отож, природа вишуканості та благородства духовного світу українця справді-таки досить часто криється в його «розспіваності», у «задивленості у красу власної душі» та «у таненні у власних настроях», але це зовсім не значить, що українець за таких обставин стає недієвим, безвільним і т. ін. Ті якості української

душі, української вдачі, як і трудова мораль нашого народу, у найвідповідальніші моменти вітчизняної історії еднають націю, підносять найширші й найглибинніші верстви населення до вершин політичного життя, дієво включають їх у це життя, роблять їх основною силою суспільства, формують націю як націю політичну, ставлячи під свій контроль діяльність партій, рухів, урядів, законодавчих органів, провідників нації, президентів тощо. На розвитку та примноженні цих та інших цінностей також мають ґрунтуватися урядові та президентські програми державного будівництва в Україні, уся робота Верховної Ради України, передвиборні програми кандидатів у народні депутати, зрештою, самоздійснення української нації як складника європейської і світової спільноти. Вихід тут один: *повернутися до своїх першнів, розбудувати нову, незалежну Українську державу на своїй природній, національній основі!*

Ідеться, насамперед, про такі історичні, психологічні, морально-світоглядні, соціальні та політичні цінності, сутність яких визначає ідея Роду, Свободи, Волі, Незалежності та Національного Поступу. Чому саме вони? Рід в українській національній свідомості завжди мислився не лише як кровна спорідненість, а й як єдність психологічна, духовна, звичаєва, зрештою – ідейна [14]. Він, як зазначає В. Петров, «включає до свого складу не лише живих, але й померлих і ненароджених. Померлий, відходячи й змінюючись, не відходить зі складу роду, він іде за «новим тілом», але він не стає поза родом... Усе, що існує, існує і діє у відношенні до роду, через рід, в своїй приналежності до роду. Немає взагалі людей, немає тварин, рослин, ріки, вогню, гори. Та або та тварина, ця ріка, цей вогонь належать до даного або іншого роду. До роду належать не лише люди, а й усе з ними зв'язане» [19, с. 274]. Із часом ці уявлення набирали морально-етичного, історичного та соціального змісту. Так постав образ рідної землі, в основі якого психологічний і духовний зв'язок із краєм свого дитинства і юності, зі своїми предками, краєм, де пройшло все життя (чи то якийсь його період) людини, з подіями і явищами, які відбувалися в ньому, з квітами і деревами, звірами, птахами, джерельцями і небом, з людьми, серед яких проходило те життя, які визначили його зміст. В українських же козаків на цих підставах сформувалося ставлення до Запорозької Січі як до Матері, а до Лугу – як до Батька. Батьком для них став і сивочолий Дніпро. Сама ж Україна – то Ненька, для українців вона є уособленням Матері Нації. Так уявлення про Рід набули ідеологічного характеру, зміцнювали єдність поколінь, громади і нації загалом. Комуно-більшовики добре розуміли це, тому й вдавалися до будь-яких, нехай і найжорстокіших заходів, щоб послабити і розірвати ці

зв'язки, знищити цю ідеологію. «Шануй батька свого і матір свою», «Міцна сім'я – міцна держава», – проголошували вони. Та тільки справа доходила до визнання прадавніх, глибинних родинних зв'язків, ідеї Роду як основи поступу нації, ці гасла одразу втрачали свій зміст. Християнська церква оголошувала віру наших предків, отже, й прадавні уявлення про Рід, поганством і повела нещадну війну з ними. Одним зі способів такої боротьби було спотворення поетичної, високоморальної сутності язичницьких уявлень з метою залякування людини, відвернення її від своїх пракоренів і насаджування християнських догм, християнського віровчення загальною. Досліджуючи ці процеси, М. Гальковський зосереджує увагу на особливостях культу предків у давні часи. Особливим, у зв'язку з цим, було ставлення до померлих родичів. Їх шанували, чекали в гості, а після трапези у святкові дні залишали на столі їжу, адже вірили, що вночі вони приходять у хату і їдять. Так із покоління до покоління передавалася повага до Роду, зберігалися його звичаї, обов'язки перед ним, святість взаємин між членами сім'ї і роду загалом, проти чого, як пише дослідник, «ревно озброювався Христолюбєць» [4, с. 73]. Церква поступово, але наполегливо й послідовно витісняла ці звичаї, потрактовуючи їх як потаємний зв'язок зі злими духами, як великий гріх. У наслідок покійні родичі уподібнювались упирам, домовикам та іншій нечистій силі. Колишні поетичні уявлення про Рід, святість у ставленні до нього, добра пам'ять про його членів набирала прямо протилежного змісту: тих, кому виявляли повагу, шанували, тепер стали очорнювати, зрікатися та боятися, а часом і проклинати [4, с. 73–74]. Інститут чернецтва руйнував не лише родинні зв'язки, а й уявлення про сім'ю, ніколи не становив і не становить собою взірця сімейного затишку, поваги до Роду.

Комуно-більшовицька система також усіляко нівелювала родинні зв'язки, замовчувала їх істинну сутність. І ось чому. У метричних книгах про наших дідів, пра-пра-прадідів нерідко значилося – «козак». А такі козаки, отже, вільнолюбиві люди, становили цілі села. То були дбайливі господарі, вони мали добрі, набуті чесною працею, статки, не пішли в советські колгоспи. Саме тому їх закатували у в'язницях, розстріляли, заморили голодом. «Шкура продажная» – такий запис знайшов я в одній із книг Покровської церкви с. Семенівки Гадяцького повіту Полтавської губернії (тепер Липоводолинського району Сумської області) проти Михайла Омеляновича Вертія, одного з рідних братів мого прадіда Андрія. Зроблений він значно пізніше, порівняно з церковним, іншим чорнилом, іншим почерком, очевидно, якимось більшовицьким активістом, а швидше за все – енкаведистом. Той злісний запис ви-

значив усю подальшу долю сім'ї. Як і його сусіда Олексія Тихоновича Вараву, за непокору советській владі прадіда забрали невідь-куди, звідки він уже не повернувся. Сім'я ж Михайла Омеляновича, рятуючись від «найгуманнішої» в світі більшовицької опіки, розпорошилась по світах, утратила зв'язки з родом і зникла у млі тих часів також назавжди [27, лист 3]. Зрозуміло, що вивчати такі родовідні в советських школах, інститутах та університетах суворо заборонялося. Проте ретельно вивчали їх кадебісти, аби тримати усіх нащадків цих родів під своїм недремним оком, вишукуючи в них «антісоветські вивихи». Але й сама держава, знищивши природну основу свого існування, зазнала повного краху і слідом за своїми жертвами також назавжди зійшла з історичної арени, засвідчивши тим повну невідповідність творених і силою насаджуваних більшовиками законів, звичаїв, нової «советської сім'ї» природі людського суспільства, отже, і повну їхню безперспективність, про що й говорив, як зазначалося вище, В. Мороз. Повторювати ці злочини під будь-яким прикриттям, виправдовувати їх, а тим паче класти в основу нашого повсякденного національного буття, не маємо ніякого права, адже то, як показала історія, – шлях у прірву.

Та ми чомусь ніяк не виборсаємося зі свого ще монархічно-московського та советського минулого. Ми зациклилися на критиці минулого. Зрозуміло: дати йому глибоку, усебічну, отже, неупереджену оцінку конче необхідно, адже маємо чітко знати, чого хочемо позбутися, що нам заважає на шляху нашого національного поступу. Однак лише цього недостатньо, щоб здійснити те поступування у всіх виявах – історичного, духовного, соціального, політичного, економічного тощо – національного буття, маємо, за Д. Донцовим, «уряджувати життя, хоч би й силою», на кожному кроці, повсякденно утверджувати своє «європейство на українському ґрунті» (П. Грабовський), бути українською нацією! Для цього ж *маємо розвивати ідеї наших національних світоців у галузі національного будівництва, на цих підставах формувати і здійснювати загальнодержавну програму такого будівництва. Успішно виконати це завдання нація може за умови свободи. Свобода ж – то «притаманна людині специфічна здатність діяти відповідно до своїх цілей та інтересів, які виражають переважно не наявну (вже здійснену), а майбутню, гол. чин. можливу, реальність. У С. таким чином, виявляється унікальна здатність людини як суспільної істоти практично взаємодіяти не тільки з дійсним буттям, а й з буттям можливостей, які внаслідок своєї принципової множинності є об'єктивною передумовою вибору, без якого не може існувати С.» [25, с. 609], – так визначає сутність поняття «свобода» «Філософський*

словник». Свобода особистостей, об'єднаних національною ідеєю, зумовлює і свободу нації загалом. Але Президент і президентські структури, Уряд, Верховна Рада України сьогодні не створюють усіх можливостей самоздійснення української нації на підставах свободи. Звернімося до конкретних прикладів.

Дані опитування студентів історичного факультету Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка на предмет задоволення рівнем підготовки до майбутньої роботи в школі дали вражаючі результати. 59,6% опитаних заявили, що вони не відчувають змін на краще у викладанні, в організації навчального процесу, у ставленні до них як особистостей. Динаміка повного задоволення навчанням виявилася такою: 1 курс – 25%, 2 курс – 17%, 3 курс – 23%, 4 курс – 12%, 5 курс – 0%. На запитання «Чи відчуваєш зміни у викладанні предметів?» відповідь «так» дали 63% (1 курс), 33% (2 курс), 25% (3 курс), 26% (4 курс) і 0% (5 курс) студентів. 50% (1 курс), 40% (2 курс), 50% (3 курс), 52% (4 курс), 53% (5 курс) студентів цього факультету на запитання «Що необхідно змінити у викладанні?» відповіли: «Необхідно поважати особистість студента!» Серед причин такого стану справ опитані назвали сухість викладу матеріалу в лекціях, на практичних та семінарських заняттях, недостатність професійного педагогічного спрямування навчальних курсів кожного складника підготовки, відсутність оптимального співвідношення і належного міжпредметного зв'язку та інтеграції між історичними, психолого-педагогічними та методичними дисциплінами. 43% студентів перших-других курсів зазначили, що на заняттях з історичних дисциплін їм «частіше нудно, ніж цікаво», 67% – «читаю на оцінку, а не для душі». Студентів хвилює й те, що для сучасного заняття з історії все ще характерна перенавантаженість фактичним матеріалом, брак естетичного критерію, значна затеоретизованість, недостатня практична спрямованість форм роботи, одноманітність, відсутність проблемних питань, нетрадиційних форм роботи, вузькість комунікативного поля, те, що викладачі більшою мірою переказують підручник, тощо. Прикро, що це стосується не лише Сумського педуніверситету, а й більшості ВНЗ України...

Щоб забезпечити самоздійснення нації повною мірою, необхідно, по-перше, рішуче звільнитися від тягара московсько-комуністичного минулого і, по-друге, добре знати історію національних духовних, історичних, соціальних, політичних, ідейних тощо цінностей. Першого ми ще не позбулися, другого ще не маємо. Суцільна пасивність, невіра у свої сили, відсутність почину в розбудові національної держави, зумовлені знеціненням особистості в советському суспільстві, досить відчутно даються взнаки, ско-

вують можливості отієї діяльності відповідно до своїх цілей та інтересів в ім'я майбутнього. Приборканий (але не знищений) колоніальними властями потяг до боротьби за свої права, за свою національну честь і гідність як національна цінність у нас лише прокидається.

Насамперед не маємо національно свідомої провідної верстви, не маємо чіткого розуміння того, що необхідно робити вже сьогодні, вже зараз. Відсутність науково обґрунтованої та довгострокової програми розвитку національної економіки на національних-таки підставах, на підставах націократії зумовила безладдя і в економічному житті. Село сьогодні поставлене на грань остаточного знищення. Його безперспективність – очевидна. Молодь залишає землю своїх батьків, дідів і прадідів, шукає кращої долі в містах чи то чужоземних країнах, поросли бур'янами колись родючі поля, знищене тваринництво. До чиїх рук потрапили і потрапляють ті землі сьогодні? Хто і як буде господарювати на них завтра? На ці запитання високовідповідальні державні мужі не дали і не дають чіткої відповіді. Отут би й нагадати Президентові, Главі Уряду, так званим народним депутатам про відповідальність за невиконані передвиборні програми! Так ні – мовчимо та, як говорив Т. Шевченко, «мовчки чухаєм чуби».

На цьому тлі гасло націократії «Держава вище класів і партій!», принципи націократії в управлінні державою набирають особливої гостроти і значущості, потребують неухильного та послідовного здійснення. Але для цього потрібна воля. Той само «Філософський словник» визначає волю як «здатність людини мобілізувати і цілеспрямувати свої психічні та фізичні сили на розв'язання завдань, що постають перед її діяльністю і вимагають свідомого подолання суб'єктивних і об'єктивних труднощів та перешкод», як «одну з сутнісних сил людини» [25, с. 87]. Які ж суб'єктивні і об'єктивні труднощі та перешкоди маємо подолати, щоб організувати свої сили на виконання поставлених історією перед українською нацією завдань? Насамперед, позбутися страху, загнаного попередньою системою в кістки і породженого ним пристосування, лінивства, лукавства та нерішучості, надмірної витриманості в ставленні до політичної охлократії, докласти всіх зусиль, щоб не допустити діяльності державних структур на отих само московсько-комуно-кадебістських принципах у новій, уже незалежній Україні, здійснити їх оновлення національно свідомими кадрами. Тоді не вони, а династії Симиренків, Харитоненків, Терещенків будуть правити нам за взірць господарювання. Тоді й повернемося до принципів націократії, тобто створення державою усіх умов для повнокровної, широкомасштабної господарської діяльності досвідченого, національно свідомого виробника,

наслідки якої оцінюватимуться народом і державою не по галасливих, нахабних обіцянках, а за високим, забезпеченим рівнем життя найширших верств населення. То – єдиний шлях до порятунку нашої національної економіки, отже, й нашої держави. Тоді до її керма придуть не різного штибу партократи, політичні авантюристи, а націократи. Вони й примножать звичаї національного господарювання, сформовані представниками провідної національної економічної та соціально-політичної верстви. Ось саме тут нам і потрібні ідеї Д. Донцова, аби накинати їх суспільству, вести за собою маси, організувати їх на дієву, наступальну роботу по розбудові нації.

Усе це ми рішуче маємо протиставити економічній та духовній розрусі, повальному і цілеспрямованому ворожими нам силами наступу споживацтва, морального розтління, які намагаються видати нам за європейський рівень культури, насправді ж – звернути становлення і розвиток нації з її природного шляху, штовхнути її в прірву. Отже, невідкладним, першочерговим своїм завданням маємо: 1) чітко визначити систему і сформувавти зміст таких цінностей, 2) покласти на цих підставах початок не уявного, а таки дійсного ідейного та духовно-світоглядного очищення нації від пережитків більшовизму, від усього супротивного нашому поступуванню, що веде українство до повного краху, до повного винародовлення, а відтак і до втрати державної незалежності і 3) вказати органам державної влади, вищому керівництву держави, усім прошаркам і верствам українського народу на природні, тобто національні підстави виходу зі становища, що склалося, й подальшого історичного, економічного, соціального, духовного та політичного поступування нації, зобов'язати їх до відповідальності та виконання своїх обов'язків перед українським народом, українською нацією, українською історією та українським майбутнім.

Література

1. Бочковський О. Вступ до націології / Ольгерт Бочковський – К. : Генеза, 1998. – 144 с.
2. Вассиян Ю. До головних засад націоналізму / Юліан Вассиян // Націоналізм. Теорії нації та націоналізму від Йогана Фіхте до Ернеста Гелнера. Антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – 2-ге вид. – К. : Смолоскип, 2006. – С. 76–84.
3. Велесова книга. Волховник. – К. : Такі справи, 2002. – 367 с.
4. Гальковский Н. М. Борьба христианства с остатками язычества в древней Руси / Н. М. Гальковский. – Харьков : Епархиальная типография, 1916. – Т. 1. – 700 с.
5. Грабовський П. Вибрані твори : [у 2 т.] / Павло Грабовський. – К. : Дніпро, 1985. – Т. 2. – 343 с.
6. Гринів О. Українська націологія : XIX – початок XX століття. Історичні нариси / Олег Гринів. – Львів : Світ, 2005. – 288 с.

7. Гринів О. Українська націологія : від Другої світової війни до відродження держави. Історичні нариси / Олег Гринів. – Львів : Світ, 2004. – 592 с.
8. Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація? / Іван Дзюба. – [Б. м. в.] : Сучасність, 1968. – 263 с.
9. Довженко О. Твори: [у 5 т.] / Олександр Довженко. – К. : Дніпро, 1964. – Т. 1. – 376 с.
10. Донцов Д. Де шукати наших історичних традицій. Дух нашої давнини / Дмитро Донцов. – К. : МАУП, 2005. – 568 с.
11. Донцов Д. Твори. Геополітичні та ідеологічні праці / Дмитро Донцов. – Львів : Кальварія, 2001. – Т. 1. – 489 с.
12. Липа Ю. Призначення України / Юрій Липа. – К. : Фундація імені О. Ольжича, 1997. – 268 с.
13. Лук'яненко А. Національна ідея і національна воля / Левко Лук'яненко. – К. : МАУП, 2003. – 296 с.
14. Лук'яненко О. Родоцентрична педагогіка : історико-теоретичні розвідки / Олександр Лук'яненко. – Полтава : Друкарська майстерня, 2008. – 66 с.
15. Міхновський М. Самостійна Україна. Справа української інтелігенції / Микола Міхновський. – К. : МАУП, 2007. – 352 с.
16. Націоналізм. Теорії нації та націоналізму від Йогана Фіхте до Ернеста Гелнера. Антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – 2-ге вид. – К. : Смолоскип, 2006. – 684 с.
17. Ольжич О. Незнаному воякові / Олег Ольжич. – К. : Фундація імені О. Ольжича, 1994. – 432 с.
18. Петлюра С. Статті / упоряд. та авт. передм. О. Климчук. – К. : Дніпро, 1993. – 341 с.
19. Петров В. Передхристиянські релігійно-світоглядні елементи. Генеза народних звичаїв і обрядів / Віктор Петров // Енциклопедія українознавства. Загальна частина. Перевидання в Україні. – К. : [Б. в.], 1994. – С. 244–249.
20. Петров В. Походження українського народу / Віктор Петров. – Регенсбург : [Б. в.], 1947. – 75 с.
21. Плачинда С. Лебедя. Як і коли виникла Україна / Сергій Плачинда. – К. : Українська Видавнича Спілка, 2005. – 160 с.
22. Сціборський М. Націократія / Микола Сціборський. – Вінниця : Державна картографічна фабрика, 2007. – 112 с.
23. Українські народні думи. Том перший корпусу [Тексти №№ 1–3 і вступ Катерини Грушевської]. – Харків : Державне вид-во України, 1924. – 349 с.
24. Українські цінності як основа державної нації. Дискусія // Визвольний шлях. Суспільно-політичний, науковий та літературний місячник. – Кн. 1–3. Січень–березень, 2008. Річник 61. – С. 280–283.
25. Філософський словник / за заг. редакцією В. І. Шинкарука. – 2-ге вид. – К. : Головна ред. Української Радянської Енциклопедії, 1986. – 799 с.
26. Франко І. Українці / Іван Франко // Зібр. тв. : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1984. – Т. 41. – С. 162–193.
27. Церкви Гадацького повіту Полтавської губернії. Покровська церква села Семенівки. Книга народжених, одружених та померлих за 1905–1912, 1919–1920 рр. // Державний Архів Сумської області. Фонд 1185, оп. 2, арх. номер 126. – 73 листи.
28. Шлемкевич М. Загублена українська людина / М. Шлемкевич. – Нью-Йорк : [Б. в.], 1954. – 160 с.
29. Шлемкевич М. Душа і пісня / М. Шлемкевич // Українська душа : [зб. наук. пр. ; відп. ред. доктор філософ. наук В. Храмова]. – К. : МП «Фенікс», 1992. – С. 97–112.
30. Штепа П. Московство, його походження, зміст, форми й історична тяглість / Павло Штепа. – 5-те вид. – Дрогобич : Відродження, 2005. – 411 с.

Микола Безотосний

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ – ОСНОВА КОНСОЛІДАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Серед найзначніших проблем загальноцивілізаційного розвитку на межі ХХ–ХХІ століть є національна ідея та нація. Українці, об'єднанні національною ідеєю, здобули незалежність своєї держави. Сьогодні потрібно не розділяти народ на західних і східних, а на основі національної ідеї досягти консолідації українського суспільства, адже без консолідації народу неможливо досягти економічного зростання держави. Одним із першочергових завдань влади мусить бути консолідація українського суспільства на основі національної ідеї.

Сьогодні держави завойовують не танками, а нищать культурно; територію не здобувають військові, – її продають національні зрадники. І ці вияви повсюдно в нас, коли здають українську мову – мов тисячі кілометрів української землі, коли здають освіту, продаючи майбутнє українських поколінь. Іде військо «своїх» розкольників, провокаторів, відвертих українофобів. Деукраїнізації нашої держави прагне і керівництво Росії, його план – знищення України, побудова «руського міра», повернення українців до московської церкви...

Жодна держава не може жити без вищих духовних ідеалів. Ідеали можуть тримати маси за умови, що вони прості, але водночас і високі, спроможні оволодівати душами людей. У національній державі найбільш оптимальними засобами гармонізації інтересів різних прошарків населення, без сумніву, є демократія. Проте демократія не може абсолютизуватися чи протиставитися національним інтересам. Українська національна ідея повинна допомогти демократії, співпрацюючи з нею, спільно реалізуючи національні інтереси. Потрібно завжди пам'ятати, що українська нація повинна бути чутлива до принципів демократії, свобод. Великий французький філософ Вольтер наголошував, що «Україна завжди була націлена на свободу, натхненна свободою». Ми – індоєвропейці-слов'яни, українці – варті найвищої оцінки з-поміж народів Землі, тому що з наших земель пішла загальнолюдська цивілізація, ми її корінь і спадкоємці.

Проблема впливу національної ідеї на консолідацію українського суспільства висвітлюється в працях С. Вовканича [2], О. Забужко [4], Н. Качури [6], П. Матвієнко [7], М. Ми-

хальченко [8], М. Поповича [13] та ін. Певний внесок у розробку її зробив і автор цієї публікації [1]. Але, незважаючи на велику кількість статей, присвячених висвітленню ролі національної ідеї в суспільстві, залишається ще багато невирішених проблем, пов'язаних із процесом консолідації українського суспільства і роллю в цьому національної ідеї. Метою цього допису є намір прослідити тенденції впливу української національної ідеї на консолідацію нашого суспільства, виявити шляхи подолання проблем роз'єднаності та їх ліквідації.

Витоки української національної ідеї потрібно бачити в історії формування етносу, народності, історії нашої держави та культури. Національна мрія і національний інтерес є підґрунтям національної ідеї. Отже, українська національна ідея є соціально-політичним, морально-етичним та психологічним феноменом народного буття, менталітетом народу, що згуртовує його в єдине ціле. Ми говоримо про національну ідею, коли певний народ відчуває свою єдність, свій внутрішній зв'язок, помічає своє становлення та розвиток, усвідомлює свою долю і призначення.

Носієм української національної ідеї є український народ. Головна мета формування української національної ідеї – постійне зростання добробуту нації, забезпечення і збереження умов для розвитку майбутніх поколінь на основі своєї державності, економічної самостійності, культури, духовності. Ідея єдності української нації сьогодні стала пріоритетною в програмних засадах різних політичних сил. Усі зрозуміли, що без єдності ми можемо втратити свою ідентичність як українська нація. Ми повинні усвідомлювати, що українська національна ідея – це безмежна любов до рідного краю, мови народу, історії України, її повага, і разом із тим – входження у європейські структури. Україна повинна враховувати історичні цінності Заходу та розвивати їх у своїй державі через українську національну ідею, формувати в громадян почуття єдності і соборності утримання в усьому світі. Особливості величній, неповторній у світі України проявляються в її мові, культурі, історії, традиціях, звичаях, історичній пам'яті.

У плані формування національної ідеї можна виділити такі можливі напрямки:

- національну ідею варто формувати в історично-культурному, мовному, міфологічному шарах життя;

- національну ідею можна виявити в сьогоденні шляхом спеціальних досліджень, у тому числі соціологічних;

- національну ідею потрібно сформувати, виходячи з пріоритетів державного будівництва, а потім послідовно «впроваджувати» в громадську свідомість.

Основними пріоритетами української національної ідеї є: любов до рідної землі, до людей, які живуть на цій землі, любов до рідної культури, популяризація українства.

На суспільному рівні необхідна наявність спільних цінностей, що є передумовою об'єднання індивідів у спільноту. Потрібен синтез цінностей у єдину систему для створення ідеалів. Передумовою зародження консолідаційної ідеї є усвідомлена єдність, яка дозволяє індивідам ототожнювати себе з нацією. Якщо спільні цінності, ідеали та усвідомлена єдність є передумовою об'єднання нації, то засобом її консолідації є політичний ресурс. Під політичним ресурсом у контексті статті слід розуміти сукупність засобів формування й управління суспільством. До процесу формування національної ідеї потрібна усвідомлена єдність суспільства, його переконання, цінності, ідеали, мотиви та прагнення. Від реалізації цієї мети та її національної стратегії залежатиме сила впливу національної ідеї.

На вершині піраміди знаходиться мета – провідна основа національної ідеї, яка відповідає на запитання «чого ми прагнемо?». Мета національної ідеї має низку особливостей: на відміну від програмної цілі, вона не повинна містити чітких числових рамок, інакше її виконання в назначені терміни загрожує суспільним розчаруванням, невдоволенням владою і, відповідно, кризою в державі.

Україна після проголошення своєї незалежності прагне до інтеграції в середовище європейської еліти. Але, спостерігаючи за нашою внутрішньою та зовнішньою політикою (а саме за методами її проведення), європейські країни тримаються осторонь, бо не бачать в Україні перспективи повноцінного розвитку ні економіки, ні демократії (бо той лад, який існує у нас протягом періоду незалежності, поки що не має назви, адже демократією його аж ніяк назвати не можна). Але якщо ми зможемо подолати наші економічні, політичні, культурні кризи і Європа побачить, що наша зовнішня політика побудована на демократизмі, позбавлена ідеологічних штампів, що ми втілюємо національні інтереси, зросте міжнародний авторитет України. Звичайно, не можна впадати в іншу крайність – як протривагу організувати який-небудь

блок із диктаторським режимом. Треба мати свою точку зору, напрямок розвитку та не забувати, що кожна ідея для успішного здійснення повинна мати від самого початку налаштування на успіх, і добре, якщо він буде максимальним. На наш погляд, тільки з об'єднувачою національною ідеєю можна консолідувати наше суспільство і йти в європейський простір.

Видатний російський мислитель М. Бердяєв писав: «Сталінізм, тобто комунізм періоду будівництва, перероджується непомітно в своєрідний російський фашизм. Йому притаманні всі особливості фашизму: тоталітарна держава, державний капіталізм, націоналізм, вождизм і, як базис, – мілітаризована молодь». Але в СРСР почалося придушення національних культур і мов, репресії за національною ознакою, депортації цілих народів – кримських татар, чеченців, інгушів, карачаївців, балкарців, калмиків, турків-месхетинців, інших. Цим російський фашизм наблизився до нацизму. Можна не розрізняти нацизм і фашизм, надавати останньому терміну широкий сенс, це не страшно. Але неприпустимо, коли провокатори прирівнюють націоналізм до фашизму чи нацизму. Таку тожність вигадали ті самі московські ідеологи, що створюють «руський мір», щоб очорнити націоналістів, які борються за збереження своїх націй. В Україні цю нісенітницю поширює їхня агентура, комуністи та «регіонали».

Усі тоталітарні режими приречені на загибель. Але починають вони з підсилення вертикалі, з єдиної «правильної» партії, ігнорування опозиції. Наступним кроком може бути масова «чистка» від незгідних, на яких навісять ярлик «фашисти» [5].

Президент України і Прем'єр-міністр, перебуваючи на найвищих посадах влади, зобов'язані знати і поважати історію України та її народу, українську мову, культуру, вшановувати пам'ять загиблих національних героїв та віддавати належну шану живим, поважати гідність українського народу. На жаль, у нас провладною партією останнім часом тиражуються такі поняття, як «фашисти», «антифашисти», а це роз'єднує, насторожує українське суспільство.

У новому парламенті кількість етнічних українців помітно зменшилася [9]. Ліквідувавши графу «національність» у паспорті, тепер не вписують і національність у свідоцтво про народження. За такого безнаціонального ведення державної документації наші діти, онуки, наступні покоління ніколи не доведуть, якого вони роду-племени, чиї вони нащадки... З юридичної точки зору, українська нація й українці за національністю... не існують. А якщо немає нації, то немає й національної ідеї, національних інтересів, національної програми, національної культури, національної історії та національних

духовних цінностей українців... На часі стоїть питання про створення всеукраїнського комітету із захисту та спасіння етнічних українців, які нині складають 80% населення України! Позбавлення українців права мати свою національність є грубим порушенням принципу верховенства права. Це в подальшому може призвести до розколу суспільства.

У значній частині українців нині спотворена національна свідомість, знижена здатність інтелігенції виконувати роль флагмана нації. Це сталося в результаті денационалізації та розбавленості чужорідними елементами. На жаль, це реалії життя. На думку прийшли вірші В. Баранова:

*Я запитую в себе, питаю у вас у людей,
Я питаю в книжок, роззираюсь
на кожній сторінці, –
Де той рік, де той місяць,
той проклятий тиждень і день,
Коли ми перестали гордитись,
що ми – українці!*

Ми повинні також пам'ятати заклик Т. Шевченка до національної самоповаги, до єдності в його творі «Розрита могила».

В Україні відсутня національна політична еліта, і правлять країною колишні номенклатурні чиновники, червоні директори, комсомольські функціонери, співробітники КДБ... Вони у своїй тактичній діяльності скористалися всім радянським досвідом для досягнення стратегічної мети необмеженої влади. Разом із тим із-за відсутності справжньої національної еліти процес завершення формування і впровадження в життя української національної ідеї йде надзвичайно повільно, і це утримує нашу державу в перехідному стані.

Аналізуючи наведені факти, можна визначити ряд причин, що вплинули на згасання української національної ідеї в державі:

1. Низька якість українського політичного ресурсу.
2. Ціннісна дезорганізація українського народу.
3. Відсутність усвідомлення єдності та національної мети.

Таким чином, в умовах, що склалися, національною метою має стати утвердження української національної держави шляхом консолідації, відродження та шляхом усебічного гармонійного розвитку української нації.

На сучасному етапі активними борцями за консолідацію українського суспільства і завершення формування української національної ідеї є відомі вчені та громадські діячі – Іван Дзюба, Ігор Юхновський, Євген Сверстюк, Мирослав Попович, Любомир Гузар та ін. 1 грудня

2011 року вони створили ініціативну групу для вироблення стратегічних завдань консолідації суспільства і руху України до європейського простору. Ці відомі, авторитетні постаті започаткували нову філософію соборної України, гідної Людини і Нації. Вони започаткували програму, де обґрунтували конвенцію буття чи небуття корінного народу як державної нації. Основним питанням хартії є проблема узаконення, обґрунтування та, головне, усвідомлення свободи. Ініціативна група визначила 10 напрямів, за якими слід працювати кожному українцеві, щоб стати вільним: бути вільною людиною, бути українцем, бути активним громадянином, любити мислити, бути господарем, бути лідером, бути відкритим суспільством, бути успішною державою та бути учасником демократичної спільноти. Свобода і демократія – ключ до утвердження національної ідеї і консолідації українського суспільства.

«Шістдесятники» є важливою консолідаційною силою в українському суспільстві в питанні розбудови незалежної України та її руху в європейський простір. Цей рух сьогодні спрямований на пробудження національної свідомості, на відновлення множини соціально-психологічних якостей суспільства: природної самоповаги, пошани до загальнолюдських цінностей, неприйняття несправедливості, поваги до етичних норм, до права й законності. У їхньому середовищі панували й нині панують висока культурна та моральна атмосфера, чутливість до нових ідей.

Важливо наголосити й той момент, що на останніх виборах до Верховної Ради вперше в новітній історії України українці делегували туди десятки націоналістів, і це є початком українізації всієї системи влади. В українській політичній дійсності, зазначав 1946 року Степан Бандера в статті «До проблем політичної консолідації», не може бути забагато сил, забагато виконаної праці. Є місце і праця для всіх сил, різні завдання в різних напрямках, отож усі чинники напевно зможуть внести свої цінності. Треба тільки одного, – щоб усі дбали насамперед про добро України, про українські справи. Написане прямо стосується й до сьогодні.

На початку 2013 року виповнилося 115 років із дня народження борця за волю України, воїна і письменника, автора знаменного «Холодного Яру» Юрія Горліса-Горського. На його малій батьківщині, в селі Демидівка Решетилівського району Полтавської області, молоді патріоти щорічно вшановують пам'ять про цю людину, а 2013 рік взагалі проголосили на Полтавщині роком Юрія Горліса-Горського, започаткувавши таким чином масштабну просвітницько-пропагандистську акцію «Герої Полтавщини» [11]. 20–21 квітня в холоднорів-

ських селах – Медведівці, Івлівцях, Мельниках та на хуторі Буда, що на Черкащині, також відбулося вшанування борців за волю України. Звідусюди до Чигиринського району з'їхалися українці, яких кличе Холодний Яр вклонитися героїзму уродженців цих країв – гетьманові Богдану Хмельницькому, керівнику гайдамацького повстання 1768 року Максимові Залізнику та отаманові полку гайдамаків Холодного Яру 1920-х років Василю Чучупаці [12]. Такі акції виховують молодь у душі патріотизму та пошанування національних героїв.

22 травня 2013 року актори Івано-Франківського музично-драматичного театру імені Івана Франка на сцені Донецького національного музично-драматичного театру поставили виставу «Надія» за твором української письменниці Марії Матіос. Це вистава-молитва за українську націю, за мільйони невинно уб'єних українців, які через ті чи ті причини опинилися по різні боки ідеологічних барикад. Івано-Франківські актори виставою «зшивали» Схід і Захід України. Люди у Львові, Донецьку та Херсоні тощо чекають від еліти присутньої розмови про їхні проблеми, й інтелігенція має передусім можливість консолідувати українське суспільство і стверджувати національну ідею.

Люди мають гордитися тією державою, яку творять власними зусиллями. То наше призначення – змінювати її, покращувати. Адже тривалий час нація та держава існували без світоглядних орієнтирів і стратегічних пріоритетів розвитку, що не давало можливості розробити чітку концепцію реформування системи державного управління та підвищення його ефективності. Національна ідея – це головний чинник державотворення, духовного та морального відродження України, компас, який визначає траєкторію розвитку держави, виходячи з реалій сучасного життя. Тому нагальним питанням є не трансформація в економіці, культурі, а прискорена модернізація з чітко визначеними змінами в конституційному рішенні з конкретними цілями та етапами в економіці, правоохоронній системі, культурі, науці, освіті.

Отже, акцентуємо, що українська національна ідея, національне самопізнання та самоусвідомлення наразі не стали нашою життєвою необхідністю, потрібною основою громадської позиції. Подолання цих проблем – шлях до

консолідації українського суспільства. За роки незалежності ми не зуміли сформувати масштабності та глибини національного мислення і світогляду різних верств українського суспільства, що й зумовило нашу роз'єднаність, відсутність цілеспрямованого руху вперед. Тільки з подоланням зневіри і байдужості, з розвитком високої національної самосвідомості, з утвердженням у суспільстві почуття особистої та національної гідності людини народ України зможе подолати труднощі й посісти те місце в міжнародній спільноті, на яке він заслуговує.

Призначення України й українців – берігти життя, утверджувати Істину, творити Добро, примножувати Красу. Місія України – бути джерелом духовності людства. У цьому її велич, її національна ідея.

Література

1. Безотосний М. Т. Українська державність, національна ідея та культура. Бібліографічний покажчик наукових і публіцистичних праць / М. Т. Безотосний. – Полтава: ПДАА. – С. 8–26.
2. Вовканич С. Антихартія / С. Вовканич // Україна молода. – 2013. – 11 квітня.
3. Гражда С. Червоно-чорний в законі / С. Гражда // Україна молода. – 2013. – 29 січня.
4. Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст / Оксана Забужко. – 2-ге вид. – К.: Факт, 2009. – 156 с.
5. Дем'янчук І. Снігова атака і сучасні заяви... / І. Дем'янчук // Україна молода. – 2013. – 11 квітня.
6. Кочура Н. Національна ідея – духовний розвиток українського суспільства в умовах глобалізації / Н. Кочура // Українознавство. – 2009. – № 4. – С. 248–252.
7. Матвієнко П. В. Національна ідея як чинник державотворення та консолідації суспільства / П. О. Матвієнко // Економіка та держава. – 2008. – № 1. – С. 47–51.
8. Михальченко М. Українська мрія та національна ідея: генеза, взаємодія / М. Михальченко // Політичний менеджмент. – 2009. – № 6. – С. 3–13.
9. Михник М. План Путіна – під нашим куполом / М. Михник // Україна молода. – 2013. – 10 січня.
10. Музиченко Я. Хранитель духу свободи / Я. Музиченко // Україна молода. – 2013. – 8 лютого.
11. Неїжмак В. Не «чужий» герой / В. Неїжмак // Україна молода. – 2013. – 17 січня.
12. Стригун А. Холодний Яр кличе / А. Стригун // Україна молода. – 2013. – 20 квітня.
13. Попович М. Українська національна ідея // Вісник Національної академії наук України. – 2005. – № 8. – С. 14–20.
14. Українська хартія вільної людини // День. – 2012. – 11 грудня.

Іван Дичко

НООСФЕРА І БІОСФЕРА: ПРОБЛЕМИ СПІВІСНУВАННЯ

До 150-ліття від дня народження Володимира Вернадського

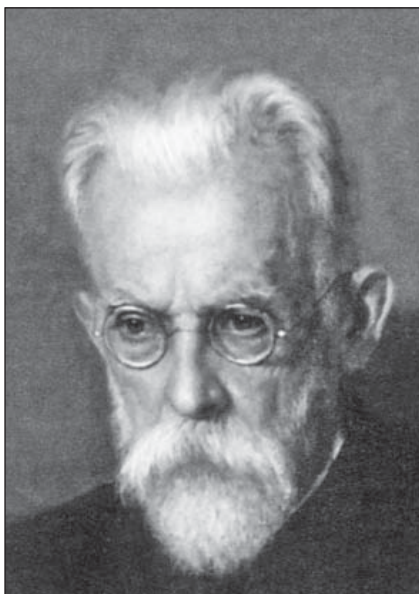
*Я брат зверью, и ящерам, и рыбам,
Мне внятен рост весной встающих трав;
Молюсь Земле, к её извечным глыбам
Устами неистомными прирав.
Валерий Брюсов*

Термін біосфера (сфера життя) запровадив у науку австрійський геолог Едуард Зюсс (1831–1914) 1875 року, а основи вчення про біосферу опрацював академік В. І. Вернадський (1863–1945). Біосфера почала формуватися на Землі не пізніше 3,8 млрд. років тому – з моменту появи перших мікроорганізмів. Вона пронизує всю гідросферу аж до найглибших океанічних западин 11 км, верхню літосферу до 7–8 км, де температура сягає 100 градусів, і нижню атмосферу до 20 км (висота озонового шару). У межах біосфери налічується більше 3 мільйонів видів живих організмів, маса живої речовини в ній – близька до $3 \cdot 10^{18}$ т.

З останньої чверті ХХ століття (третю чверть можна вважати перехідною) на планеті Земля відбулася *Ноосфера* (від грецького *νοος* – розум). Термін *ноосфера* запропонував академік В. І. Вернадський. Він уважав також, що наступала епоха, коли людина повинна була взяти на свої плечі обов'язок розумного впорядкування процесів життєдіяльності на Землі з метою оптимального поєднання її господарювання в рамках біосфери, що функціонує на планеті. Але не так сталося, як гадалося. Як завжди, на перший план виступив людський егоїзм, бездушне і бездуховне ставлення до природи, основним принципом якого досі залишається заклик, проголошений І. В. Мічурініним (1855–1935): «Ми не можемо чекати милостей від природи, взяти їх у неї – наше завдання». І взяти будь-якою ціною, незважаючи на шкоду, нанесену природі, й на майбутню перспективу.

Основним критерієм Ноосфери, що відбулася в цих умовах, є якісно нова, автономна

від Біосфери, внутрішньо самодостатня система існування світової спільноти *Ното sapiens*. Таким чином, уже більш як чверть століття на нашій планеті існують дві самодостатні системи – *Біосфера* і *Ноосфера*, які стали *альтернативними*.

*В. І. Вернадський (1863-1945),
учений-природознавець, мислитель,
перший президент АН УРСР (1919)*

Справа в тім, що, розірвавши *контрольні механізми* Біосфери, людство не створило у своїй Ноосфері власних контрольних механізмів. А система, позбавлена *внутрішнього самоконтролю, приречена на саморуйнування*. Ноосфера тепер розвивається за своїми власними законами, не зрозумілими для людства. До них із часом прийдеться адаптуватися.

Унаслідок цілковитого незнання законів Ноосфери настала *перша Ноосферна криза*, яка проявляється такими феноменами:

1) Розрив механізму самоконтролю Біосфери за підтримкою рівноваги може призвести до *непередбачених і катастрофічних наслідків*.

Відомо, наприклад, що одна клітина бактерії за добу без жорстко детермінованого зовнішніми умовами регулювання чисельності заповнить об'єм морів і океанів, потімство однієї кульбаби за 10 років здатне заповнити всю поверхню Землі, а пара мишей за 15 років – об'єм усієї літосфери. І це лише один із можливих наслідків відсутності внутрішнього самоконтролю функціонування біосфери.

2) Природокористування звало Біосферу до рівня підсобного господарства і перебудовує її або взагалі знищує відповідно до потреб цього господарства. За підрахунками академіка Ковди, людство вже сьогодні впливає на Біосферу у 2000 разів сильніше, ніж протидія її

саморегульованих механізмів. У результаті в найближчі 50 років площа пустель збільшиться на 50%, зникне чверть усіх видів рослин і тварин. Песимісти твердять, що незворотний колапс уже почався. Знищення Біосфери і заміну її повністю керованим господарством Ноосфери Ноосфера, очевидно, переживе. Але світ при цьому зміниться радикально з непередбаченими наслідками для наступної еволюції Ноосфери. Нам ще не ясно, чи зможе людина довго існувати без Біосфери. Може, втративши Біосферу, людина сама поступиться місцем іншим формам розуму, створеним нею самою. Ноосфера розвиватиметься далі без людини.

3) Неможливість реалізувати основні принципи сучасної цивілізації: постулат узагальненого гуманізму, життя для всіх людей на рівні розвинених країн. Це неусвідомлений глобальний самообман. У США на душу населення витрачається у 200 разів більше енергії, ніж у слаборозвинених країнах, а споживання кисню вже переважає його виробництво рослинами на території цієї країни. Зараз щорічно спалюється 10 мільярдів тонн умовного палива. Якщо відсталі країни підвищать рівень життя хоч би до двічі нижчого порівняно зі США, то за рік потрібно буде спалювати в 100 разів більше умовного палива. Через кілька років такого торжества достойного для всіх людей життя на Землі не залишиться більше нічого, здатного горіти. Всі хочуть жити добре і всі заслуговують на гідне життя. І робитимуть для цього все можливе й неможливе. Тому в Ноосфері треба знайти інші шляхи та механізми саморегулювання і самоконтролю.

4) Припасування віртуального світу до реального може стати загрозою і спричинити з часом руйнування реального світу. Так, транссексуали являють собою загрозу природним відносинам між статями і зводять ці відносини до рівня безплідного сурогату.

5) Один із напрямків еволюції Ноосфери – поява нових форм розуму. Якими законами буде цей розум еволюціонувати і яким буде його вплив і взаємодія з людиною, – зараз нічого напевне ще не можна сказати.

А між тим понад 30 років тому XIV Асамблеєю Міжнародного союзу охорони природи була ухвалена «Всесвітня стратегія охорони природи». Цей надзвичайно важливий для всього людства документ як ніколи злободенний і зараз. Суть Стратегії полягає в тому, щоб зробити охорону природи неодмінною справою кожної держави, кожної організації чи підприємства, кожної людини. Без цього рішучого повороту майбутнє людства неможливо передбачити. Деградація природи наступає з такою швидкістю, що безпосередньо загрожує благополуччю багатьох людей і стабільності держав. Найважливіші

положення «Всесвітньої стратегії охорони природи» зводяться до такого:

1) Земля у нас єдина. Це чудовий космічний корабель з усім необхідним для нескінченно довгої подорожі на ньому. Але люди не повинні поводитися з життєвими запасами, наче сп'янілі матроси. Механізм життєзабезпечення надзвичайно міцний, але не безмежно. А у випадку його поломки пересісти буде нікуди.

2) Усе живе має однакове право на існування. У Бога немає пасинків. Усі для Нього однаково любі діти: і людина, і яка-небудь синиця чи божа коровка. Нам лише здається, що безмовне випадання якої-небудь ниточки зі строкатого килима життя – несуттєве. Жорстока помилка! Килим поступово стає і менш міцним, і менш строкатим. Випадання лише одного виду з екологічної ієрархії живлення може призвести до порушення рівноваги всієї системи та її руйнування. Збіднення світу живого незмінно веде до збіднення людського духу, дегуманізації особистості. Адже природа – це найважливіше і незамінне джерело наших духовних цінностей і душевного здоров'я. А відтворити втрачене неможливо.

3) Усі види рослин і тварин мають потенційну економічну чи духовну цінність. Половина всіх ліків одержується з рослинних і тваринних продуктів, а хімічний ключ синтетичних ліків підказаний нам також живою природою. Вивчення фізіології восьминога дало можливість зрозуміти деякі особливості процесів старіння людини, найважливіші відкриття в генетиці здобуті дослідниками з мушкою дрозофілою і кольоровим горошком. А між тим тисячі видів тварин і 25 тисячам видів рослин загрожує вимирання.

4) Особливої нашої уваги заслуговують дикі предки культурних рослин. Життєстійкість культурних рослин значно знижена в результаті селекції, яка проводилася тільки з метою підвищення врожайності і якості плодів. Збереження на Землі предків культурних рослин – єдина гарантія для людства, що ці культури не будуть знищені якоюсь хворобою або через вродження. Залишити на Землі цей загартований еволюцією фундамент нашого благополуччя – справа першорядного значення і варта будь-яких затрат.

5) Ресурси Землі обмежені і не можуть підтримувати життєдіяльність необмеженої кількості представників будь-якого біологічного виду. Необмежене зростання народонаселення небезпечне. Проблема ця складна і делікатна, але нехтувати нею не можна. В альтернативі регулятором чисельності народонаселення стане голод або інші нещастя.

6) Марнотратство людей – одна з головних загроз ресурсам планети. Із надр Землі щорічно добувається близько 100 млрд. т корисних

копалин (близько 15 т на людину), із них 90% іде на смітник. Гедонізм, філософія насолоди життям стали ідейною зброєю творців реклами і споживання. Прагматик став шкідливішим за ненажерливу сарану. Уже Сократ якось на ринку вигукнув, уражений: «О, скільки тут непотрібних мені речей!» Тим більше в нинішні часи виробляється багато предметів споживання (за даними статистики – більше мільярда!), без яких людина може і повинна обходитися. Альтернатива цьому – пустий колодязь ресурсів і гори задушливих для людини і для природи відходів.

7) Кількість кисню, що споживається окремими державами, вже переважає його виробництво рослинами цих країн. Тільки за один трансатлантичний рейс великий пасажирський лайнер спалює 10 т кисню. Поповнення дефіциту йде за рахунок великих лісових масивів. Але дощовий тропічний ліс – один із головних постачальників кисню – вже знищений на 40%, а вирубування його продовжується зі швидкістю 20 га/хв. Зі швидкістю 44 га/хв. пустиня наступає на степ. Між тим для нормальної життєдіяльності людини потрібна біологічна функція трьох великих дерев.

8) Уся система навчання і виховання повинна бути перебудована з урахуванням насущних екологічних проблем. Стратегія вважає недо-

статніми курси охорони природи в школах. Кожен учитель на кожному уроці повинен не пропускати нагоди екологічного виховання. Те ж саме стосується вишів. Необхідно пам'ятати, що завтрашній спеціаліст чи адміністратор будуть задіяні у виробничих процесах, керуватимуть ними. Кожен невірний, неграмотний, нерозрахований крок причиняє втрати часто непоправні. І навпаки, – екологічно грамотна людина здатна примножити природні багатства. Знання, культура, продумані закони, відповідальність, інформованість допоможуть людям подолати нинішню кризу і конфлікт із природою.

9) Увесь тягар турбот з охорони природи людина неодмінно повинна звалити на свої плечі й мужньо нести його до кінця. Альтернативи цьому немає. Про це свідчить весь досвід нашого життя.

Література

1. Кордюм В. А. Біоетика : минуле, сучасне, майбутнє / В. А. Кордюм // Вісник НАНУ. – 2001. – Вип. 12. – С. 9–23.
2. Песков В. // Комсомольская правда. – 1978. – 30 декабля.
3. Internet-ресурс: <http://uk.wikipedia.org/wiki/IUCN>, <http://pidruchniki.com.ua/15100827/ekologia>, <http://uk.wikipedia.org/wiki>

ПРЕЗЕНТУЄМО НОВЕ ВИДАННЯ

Літератори з Оржицького краю : портрети та довідки / авт. передм., статей, упор. В. М. Подрига. – Полтава – Оржиця, 2012. – 108 с.

У книзі вміщено короткі літературні портрети та довідки про творчість поетів, прозаїків, публіцистів, мемуаристів, науковців-філологів, які народилися чи проживають в Оржицькому краї, що на Полтавщині.

Видання розраховане на широке коло читачів, які цікавляться літературним краєзнавством, розвитком регіонального письменства Полтавщини. Довідник може стати посібником для вивчення літератури рідного краю в освітніх навчальних закладах.

Віра Мелешко

ГРАНІ ТВОРЧОГО СВІТУ МИКОЛИ СТЕПАНЕНКА

М. І. Степаненко – доктор філологічних наук, професор, відмінник освіти України, академік АН Вищої освіти України, заслужений діяч науки і техніки України, член Національної правописної комісії, Національної спілки журналістів України, Національної спілки письменників України, завідувач кафедри української мови та ректор Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, лауреат обласних премій імені Панаса Мирного, імені Івана Котляревського, імені Володимира Малика, імені Самійла Величка, Всеукраїнських премій імені Івана Огієнка, імені Бориса Грінченка, Державної премії імені Олеса Гончара та Міжнародної премії імені Івана Кошелівця, має державні нагороди – орден Ярослава Мудрого, знак «Петро Могила» та ін.

Офіційно-діловий вступ, звичайно, не дозволяє побачити, відчути, зрозуміти глибинну сутність людинолюбця, працелюбця, рідномоволюбця, справедливолюбця, яким є Микола Степаненко. Проте такий вступ засвідчує: велика наполегливість, розум і закоханість у свою справу, щире ставлення до інших та невсипущий труд мають своє духовно-матеріальне втілення. Доля М. І. Степаненка – приклад того, як можна досягти вагомого результату лише та винятково завдяки своїм здібностям, постійній роботі розуму і серця.

Сам же Микола Іванович вважає: усім, що має, чого домігся, завдячує найперше й до останку бабусі та мамі, котрі були залюблені в гарну пісню, барвисте слово, розуміли його потяг до знань. Тож у присвяті однієї зі своїх книг «Публіцистична спадщина Олеса Гончара (мовні, навколомовні і деякі інші проблеми)»,

що з'явилася вже по смерті найрідніших людей, написав: «Моїм щастям і моєї піснею назавжди стали мої мама... і бабуся...»

Змалечку дуже любив читати; майже «жив» у сільській бібліотеці. Обдарований винятковою пам'яттю, яка не зраджує його й донині. Згадує, що, буваючи в церкві з бабунею, запам'ятав від початку й до кінця всю «службу», усі молитви, не забув їх і дотепер. Микола Степаненко, як влучно означив директор Інституту гуманітарних проблем ДВНЗ «Національний гірничий університет» Віктор Пушкін, належить «до рідкісної категорії дослідників, котрі мають універсальний науковий досвід. Сучасний учений часто покладається на пам'ять комп'ютерну, тоді як професор Степаненко – на пам'ять власну. Готовий будь-якої миті видобути з її сховку відповідний файл інформації й щедро поділитися з жадібними до знань».

У Кременчуцькому педучилищі під впливом талановитої викладачки М. О. Зарембо зрозумів: його покликання – філологія. По закінченню педучилища на «відмінно» склав перший іспит і став студентом філологічного факультету Полтавського державного педагогічного інституту імені В. Г. Короленка. Якось на третьому курсі почув від одного з товаришів фразу, що вкарбувалася назавжди: «Тобі, Миколо, поталанило, адже хобі і професія для тебе – нероздільні!». То йшлося про любов до української мови як мови рідної, як об'єкта науки, як основи майбутньої педагогічної діяльності. Мова – складник філології, публіцистики – визначила і визначає життєво-наукові устремління Миколи Степаненка. Він щасливий, «бо працює за покликанням і обдаруванням. Це його „сродна праця”» (В. Пушкін).

М. І. Степаненко – учений-мовознавець, письменник, журналіст, ректор ПНПУ

На студентські роки припав початок наукової діяльності майбутнього визначного мовознавця: брав активну участь у конференціях, очолював студентське наукове товариство.

Після закінчення з відзнакою інституту (1982) учителював у сільській школі поблизу славнозвісної Диканьки (у селі Великі Будища і досі з повагою та пієтетом згадують розумного, вимогливого, справедливого педагога-словесника), звідки і вступив до аспірантури Київського державного педагогічного університету імені М. О. Горького (нині Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова). Після захисту кандидатської дисертації (1989) очолив кафедру української мови в Полтавському педагогічному, з 1991-го по 1995 рік обіймав посаду першого проректора вишу. 2005 року захистив докторську дисертацію. Упродовж 2005–2008 років – декан факультету філології та журналістики; з 2009-го – ректор.

М. І. Степаненко, переконані, живе і трудиться, виконуючи «рідномовний обов'язок» (термін із програмної праці Івана Огієнка), адже він постійно переймається проблемами українського Слова на науковому, комунікативному, культурно-мистецькому та інших його рівнях. Переймається як викладач української мови (Микола Іванович за понад тридцятилітню працю вчителя й викладача читав майже всі мовні навчальні курси), як науковець (у багатьох українських та іноземних виданнях надрукував близько 600 праць, поміж них 22 наукові та науково-популярні книги), як публіцист (перечитаймо «Журналістські діалоги» – п'ятий розділ книги шановного автора «Думки вголос і про себе», перегляньмо сотні телепередач, послухаймо численні радіовиступи нашого мовного достойника, аби відчуті його неспокій за сучасне та майбутнє української мови).

Тож він – учений, педагог, журналіст, керівник, громадський діяч.

Як мовознавець Микола Іванович досліджує проблеми граматики, історії та стилістики української мови.

Професор Степаненко вважає, що тим, кому болить доля рідної мови, хто хоче вивести її на широку і самостійну життєву дорогу, необхідно знати не лише мовне сьогодні, а й минуле, бо лише воно допомагає пересвідчитися в давності нашої мови. Проблема «коріння української мови» – одна з домінантних у дослідженнях полтавського вченого. Він «подає різні концепції походження української мови, робить аргументовані висновки та узагальнення з лінгвогенези, визначає статус української мови в сім'ї слов'янських мов...» (Світлана Єрмоленко). Так, у книзі «Історія української мови» автор М. І. Степаненко звертається до двох періодизацій нашої мови, запропонованих

1) Інститутом мовознавства імені О. О. Потебні та 2) професором Колумбійського університету Юрієм Шевельовим. «Ця порівняльна хронологія, – переконана Світлана Єрмоленко, – є своєрідним підсумком традиційного і нетрадиційного аналізу українського глотогенезу, переконливим свідченням того, що досліджувана проблема ще далека від остаточного розв'язання». Вагому роль у виформуванні нашої мови відіграли митці. Тому-то мовна практика письменників віддавна привертає увагу видатного полтавця. Він досліджує мову Григорія Сковороди, Івана Котляревського, Панаса Мирного, Олесь Гончара та ін.

Важливий аспект наукових зацікавлень Миколи Івановича – мовна ситуація в Україні з погляду історії та сучасності, яка, за його глибоким спостереженням, «ніколи не була простою», мала «періоди великого піднесення й катастрофічного спаду». Будучи оптимістом, до-

М. І. Степаненко та І. А. Зязюн

слідник Степаненко все-таки об'єктивно оцінює реалії, пов'язані з мовою. Він констатує: «Мовна ситуація й сьогодні не стабілізувалася». І все ж учений закликає-переконує: «...щоб залишитися українцями на цій великій землі, треба прокладати дорогу українській мові, оглядатися в мовне минуле задля життєвої мудрості й сміливо крокувати в мовне майбутнє». Тож його наукові роздуми про Слово – полемічні, але й науково аргументовані; логічно виважені, але й такі, що викликають емоційну небайдужість; суттєві, але й одночасно розлого-барвисті.

Наукові інтереси М. І. Степаненка – обсяжні. Останнім часом до мовознавства він «доточує» літературознавство, зокрема літературне краєзнавство, та журналістику, бо геніальна особистість – багатогранна. Він належить до тих людей, хто робить будь-яку справу винятково досконало, вимагаючи такої ж роботи й від інших, «постійно прагне до відкриттів – і доля винагороджує його за це» (В. Пушкін).

Сьогодні вже можемо говорити про *цикл* наукових праць М. І. Степаненка, присвячених публіцистичному набутку Олесь Гончара. Маємо на увазі розвідки: «Публіцистична спадщина Олесь Гончара (мовні, навколомовні й деякі інші проблеми)» (2008), «Духовний посил Олесь Гончара (за матеріалами «Щоденників» письменника)» (2009), «Літературний простір щоденників Олесь Гончара» (2010), «Світ в оцінці Олесь Гончара: аксіосфера щоденникового дискурсу

Кафедра української мови ПНПУ імені В. Г. Короленка

письменника»; статті «Поет-«стоколос» Борис Олійник у щоденниковій візії Олесь Гончара», «Олесь Гончар й українсько-білоруські культурно-політичні зв'язки» та багато інших, які з'явилися в найрізноманітніших виданнях.

О. А. Галич зауважує, що М. І. Степаненко «зосередив увагу на відтворенні в нотатках митця [Гончара] літературного простору ХХ ст. у портретних замальовках найвидатніших українських письменників». То правда, але додамо: Микола Іванович не лише «ішов» за Гончаром, а й визначив роль і місце в історико-літературному процесі таких авторів, як Павло Тичина, Остап Вишня, Петро Панч, Микола Бажан, Василь Симоненко, Борис Олійник, Ліна Костенко, Григорій Тютюнник та ін. Удаючись у гончарознавчих працях до науково-популярного дискурсу з елементами художності, М. І. Степаненко розширює читацьку аудиторію, привертає увагу сучасників найперше до постаті Олесь Гончара, до української культури минулого століття.

За переконанням доктора філології з Черкас Миколи Калька, цінність наукових розвідок М. І. Степаненка про Гончара полягає в тому, що в них «системно представлені описові найменування людей, явищ об'єктивної дійсності, суспільних подій...»

Усі, кому доводилося чи доводиться слухати лекції викладача Степаненка, відчують: він не лише педагог, він – Майстер. Чіткі визначення

поєднує з оригінальними прикладами (знає Микола Іванович силу-силенну поезій напам'ять, до будь-якої ситуації може «доточити» влучне народне прислів'я, приказку, порівняння). Його дефініція мови – особлива і по-науковому виважена – візитна картка самого автора-професора, улюблене студентами мовознавче правило, яке вони не лише досконало вивчають, але й навіть інтонують так, як це робить «їхній Степаненко». Він використовує кожен секунду лекційного часу, наповнюючи її глибинним змістом мовознавчого матеріалу.

Сотні філологів України іменують Миколу Івановича своїм наставником; багато вихованців пішли в науку з його благословення та за безпосередньої підтримки. Саме вони твердять: «Зустріч з Учителем стала доленосною. Серця його «духовних дітей» переповнені безмірною вдячністю за <...> наукове плече, мудрі поради – взірці людяності й доброзичливої вимогливості...» (С. Педченко, С. Галаур).

У чому ж секрет професора Степаненка? Таке питання услід за дніпропетровцем В. Пушкіним хочемо поставити й ми. Тезка російського письменника пропонує таку відповідь: «У тому пере-

довсім, що він поєднує в собі одночасно стільки іпостасей – устигає всюди: плідно працює в науці, веде за собою цілу студентсько-аспірантську армію, виховує патріотів, є учасником культурологічних, мистецьких, громадських подій полтавського й всеукраїнського рівнів». Підтримуємо добродія Пушкіна. Проте хочемо додати і свої роздуми у зв'язку з питанням про секрет зведеного полтавця.

Земля тримається на трьох китах, людина – теж. Це – праця, совість, безкорисливість у добротворчих учинках. Таку сентенцію витворюємо на основі життя Миколи Степаненка. Тож перший ключ до розкодування секрету професора-мовознавця – його особистісні параметри, до яких, окрім зауважених (праця, совість, безкорисливість), додамо й інші: толерантність, чесність (із собою – теж), небайдужість, порядність. Цей ключ ще давніше запримітив і старійшина мовознавців професор П. С. Дудик. Він твердив: Микола Степаненко – людина «виняткової позитивності в усіх загальносповідуваних громадських вимірах...».

Наступний ключ-код до секрету яскравої особистості М. І. Степаненка – його заострене відчуття причетності до всього, передовсім до проблем нормального функціонування його університету. Ректорів важливо, щоб викладачі Полтавського педагогічного рухали науку, були креативними, небайдужими до «всього довкружжя людини» (М. Степаненко); щоб

студенти зростали допитливими, вдумливими, ініціативними, а згодом були чудовими фахівцями, сповідували і жили за філософським правилом: «Роби людям добро» (Олесь Гончар). Ректор Микола Степаненко – авторитетний і дбайливий керівник, «ставиться до свого великого ... колективу вимогливо й доброзичливо. Саме в такій атмосфері народжується повага й висока відповідальність за честь альма-матер» (В. Пушкін).

Не менш вартісна чеснота вченого Степаненка – його володіння достоту енциклопедичними знаннями та повсякчасна готовність поділитися ними зі світом, поділитися для того, щоб цей світ, за його ж твердженням, став досконалішим, розумнішим, естетичнішим, а кожен у цьому світі усвідомив велич «усього рукотворного» й духовного.

Певно, думки про підвалини, які сприяли формуванню наукового та викладацького світогляду і таланту Миколи Степаненка, потрібно було б зосередити на початку статті, але ми спробуємо запропонувати їх насамкінець – як своєрідний підсумок-висновок. Із-поміж головних чинників, які визначили світогляд цієї людини, називаємо *родину*, центром якої була мати. Тяжко працюючи, вона знаходила час для спілкування із сином. Її мова нагадувала різнобарв'я квітів, лагідні промені весняного сонця. Вона говорила, як співала: розлого, щиро. Дорослий Микола, шануючи неньку, котра природно відвертала небезпеку втрати рідної мови, материну мову зробив предметом наукових вислідів. Тож Микола Іванович став «наступним етапом» у безперестанному процесі збереження нації, визначальною прикметою якої є мова. Мама та бабуся заклали підвалини його шанобливого ставлення до людей, тож поважає чужу думку, прислухається до слухних порад. Його родина – дружина, син, невістка, онук – відчують повсякчасну турботу глави, а він – їхню надійність і незрадливність.

За переконанням очільниці Полтавської обласної організації НСПУ Олени Гаран, доля М. І. Степаненка «вимережена Словом і самозречено офірована Слову», а сам він «священодіє в храмі рідної мови».

Ювілейні вітання з Гадяча Миколі Івановичу передав товариш студентських років, а нині – знаний поет і видавець Олександр Недовіс. Він щиро побажав:

*Тож хай пролітають роки за роками,
Міцніше тримайте перо,
Бо Слово навек об'єдналося з Вами,
Без Вас – захололо б воно.*

«Відкритий науковий простір» – так про Миколу Івановича відгукуються слухачі Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені М. В. Остроградського.

Методист відділу гуманітарних дисциплін цього закладу Ольга Павлівна Коваленко твердить: «Скільки не існувало б довідникової літератури, словників, посібників, але вони ніколи не замінять живого слова, особливо того, яке виголошує професор Степаненко. Учителі, й не лише словесники, котрі приїздять на курси підвищення кваліфікації, завжди з нетерпінням чекають лекцій Миколи Івановича. Він розкриє найскладніші випадки правопису, проаналізує найбільш непередбачувані речення. А ще поговорить про культуру мовлення, про найновіші праці мовознавців. Його вислови, мовні звороти – зачаровують і навчають, дивують і ... знову вчать».

В одному класі з Миколою Степаненком колись навчався Віктор Стрельников, нині – доктор педагогічних наук, професор ВНЗУ «Полтавський університет економіки і торгівлі» (певно,

Учений зі своїм творчим набутком

щось там, на Оржиччині, таки є незвичайне, коли випускники восьмирічної школи досягають таких наукових вершин). В. Стрельников про однокласника-професора-ректора говорить: «Микола Іванович – це талановита людина, яка природні здібності помножила на невсипущу працю, додала до них захоплення своїм фахом; людина, яка поєднала в собі наполегливість і терпіння, вимогливість і співчуття. Він гарно (як на мене, дуже гарно) співає, знає багато народних пісень (дивуюся тому, що знає кілька варіантів фольклорної пісні); він цікавий співбесідник».

Учні Миколи Івановича, а нині його колеги, набуток свого педагога порівняли з вишитим рушником, усучіль зітканим «із невичерпних думок, ідей, сподівань» (С. Педченко, С. Галаур) великого науковця-творця.

Тож бажаємо шановному Миколі Івановичу Степаненкові, щоб його науковий рушник стелився довго й плідно, щоб чиста й чесна духовна криниця його життя не міліла, а повнилася цілющою водою, щоб *«не розхотілось мріяти про диво, / Малесеньке, мілово-чорнобриве, / З добром у серці, мрією в душі...»* (Тетяна Кльокта).

УДК 821.161.2.0'06*Гончар

Анатолій Поповський

САКРАЛЬНИЙ СВІТ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

*Чудом, тільки чудом може врятуватися людство!
Боже всесильний, всевітній, дай нам просвітлення, пощади нас, грішних.
Олесь Гончар, 24.09.1991 р.*

У статті висвітлюються релігійні роздуми щоденникових записів Олесь Гончара, віддзеркалені в афоризмах, молитвах, прощаннях, синонімічних рядах, християнських святах, храмових спорудах та образах «святих праведників».

Ключові слова: релігія, Бог, Мати Божа, молитва, віра, синоніми, афоризми, словосполучення, собори, релігійні діячі.

Ущоденниковому записі від 10 березня 1990 року Олесь Гончар, осмислюючи висвітлення загальнолюдських рис Кобзаря в шкільній програмі, занотував: «Школа подає образ Шевченка збіднено, завжди підкреслює одну лише грань: бунтар.

Це, звісно, так. Але ніколи ні слова, що він був набожною людиною, добрим християнином, ходив до церкви, молився, глибоко переживав момент причастя...

Добре, що хоч зараз науковці мають змогу писати про це, розповідати навіть у ювілейних статтях.

Як далеко пішла деградація, які злочини скоєно: така нація, з такою співучою, від Бога даною мовою нині обходиться злиденним, потворним суржиком!

Чи зуміємо зупинити цей згубний процес духовного самознищення? На інтелігенцію, на літературу – найбільша надія. І якнайшвидше з цього облудного федеративного ярма!» [10.03.1990, с. 125].

У дні найтяжчих випробувань людства в боротьбі з озброєним до зубів технічно й ідеологічно німецьким фашизмом, коли в кровавому герці гітлеризму й сталінізму вирішувалася доля двох протиборчих систем, 28 липня 1944 р. гвардії сержант мінометної роти Олесь Гончар зізнається: «Я релігійний. Я вірю в Бога. Бо тільки диявол, нечистий дух, міг так по-демонськи спотворити, знівечити коротке людське жит-

тя, наповнити його стражданнями, яких би вистачило для сотень поколінь роду людського» [28.07.1944, с. 6]. І це було щиросердне визнання воїна, доля якого випробовувалася в таборі полонених і на шляхах смертельних боїв за визволення України та народів Європи. Воно супроводжувало його також і в повоєнні роки, особливо тоді, коли людину «так принижують скрізь!» і поставало молитвою: «Дай їй хоч ковток чистого повітря, дай ілюзій, дай квітку надії... Оцим велике християнство, гуманністю своєю, велике – не те що цей кощавий, холодний до всіх і до всього екзистенціалізм. Це справді більше схоже на хворобу, аніж на учення, придатне для людства.

Зараз віра йому потрібна, може, більше, ніж будь-коли. Отже, якщо творити – то квітку надії!» [28.07.1944, с. 20–21]. А цю віру і квітку надії, як свідчить автор щоденникових записів, виплекала його бабуся: «У дитинстві я був дуже релігійний. Найперш завдяки бабусі. І те почуття, що відтоді лишилося, не раз потім допомагало мені в житті й у творчості» [19.03.1979, с. 51].

У записах письменника досить широко спостерігаємо афоризми і релігійного спрямування, вихоплені як зі Святого Письма, так і з живого народного мовлення: «Та – Бог їм суддя» [14.09.1972, с. 29]; «Бог таки правду бачить» [03.01.1989, с. 111]; «Такі-то шляхи твої, Господи...» [06.04.1989, с. 115], а також в авторській інтерпретації: «Віра простіша за знання. Віра – людяніша. Де любов – там і Бог. Де її нема – там морок, обман, фальш» [12.04.1968, с. 19]; «Бог не старіє. Він – понад часом» [05.09.1976, с. 42]; «Не в силі Бог, а в правді» [21.08.1978, с. 48]; «Вульгарний атеїзм нічого високого не створив, все найпрекрасніше – то все богонатхненне» [25.10.1978, с. 50]; «Кара Божа впала на людство у вигляді фізиків-ядерників» [22.10.1981, с. 67]; «Адже після релігії мисте-

© А. Поповський, 2013

цтво – це, здається, остання з фортець гуманізму» [01.05.1983, с. 76]; «Небо – синонім Бога, образ ідеалу, недаром же воно всім народам у всі віки давало відчуття безмертя. З небом людині нічого не страшно» [05.10.1983, с. 80]; «Цивілізація сучасна несе на собі якийсь карб сатанізму. Ніби заповзялися руйнувати людину, позбавити її духовності. Чи вистачить сили протистояти енергіям сатанінським, руйнівничим?» [16.04.1984, с. 84]; «Віра й мистецтво вимагають від людини всіх сил душі; той, хто служить небесному, має пожертвувати багатьма речами земними» [31.07.1984, с. 86]; «Вдосконалювати людину здатна лише віра. Та справжнє мистецтво» [29.08.1985]; «Так, Бог бачить правду, хоч і запізніло... ми правда є вічна, а то все – трава» [13.05.1987]; «Мабуть, тільки віра, висока моральність – наука людяності – можуть прийти сучасному людству на допомогу» [11.10.1988, с. 108]; «Релігійні уявлення про світобудову значно переконаливіші за тупі бруталнощі атеїстів» [10.03.1989, с. 113]; «Християнство – релігія любові. В цьому вся його суть, вся сила його» [10.12.1989, с. 121]; «Історія християнства на Україні – історія суцільного мучеництва віруючих людей» [11.01.1990, с. 123] та ін.

Значне місце в духовному світосприйнятті майстра художнього слова посідають молитви-прохання до Вищих небесних Сил:

а) не лишити нащадків «почуття до свого рідного, до своєї мови, культури»: «**Не покарай його** (нащадка – А. П.), **Боже, озлиднінням душі...**» [08.12.1966, с. 15];

б) вистояти проти «бруду, інтриг, доносів, від дрібних, жалюгідних, дволиких і двоєдухих»: «**Сило небесна, допоможи усе перебути, дай міць. Дай не здрибніти серед літературних чиновників, серед чвар...**» [22.05.1971, с. 26]; «...І, звичайно, одразу озвались провокатори, дзвонять, вивідують – чи ще живий... Телефонні розмови підслуховуються нахабно, примітивно. І серед цієї мрази жити? А треба, треба... **Сило небесна, з нами будь!**» [23.01.1988, с. 104];

в) позбутися тяжкої недуги доньки: «**Господи, дай мені сили, щоб міг змиритися з тим, що я не можу змінити.**

Дай мені мужності, щоб я міг боротися з тим, що я можу і можу змінити.

І дай мені мудрості, щоб я міг відрізнити одне від одного» [01.04.1973, с. 31];

г) протистояти рушійній силі атомної енергії, «цього домоклового ядерного меча, перед яким усе живе ціпеніє»: «**Іноді здається, що ми на планеті останні.**

Але за які гріхи це випало саме нам?

Чи зійде ще сонце порятунку?

О зійди!

Хоч не для нас, хоч для інших! Боже, не дай вигубити красу земну, красу небес твоїх

пречистих!..» [31.12.1979, с. 55]; «**Ні, ця планета повинна жити! Сило Велика, даруй їй життя**» [30.03.1986, с. 91];

д) очиститися людству «від повсюдності гріха і розтління, від печерних інстинктів цивілізації, яка робить нас гіршими за неандертальців», від «дикого, стихійного, антитворячого, звідки таке падіння моралі, таке знедуховлення життя, державне занедбання культури»: «**Мати Божа, прости ці грішні думки в день пречистий Різдва, поможи отямитись, торкнутись ясноти небесної і мені, і всім живущим, кому випало прийти на світ у ці найтяжчі, найпохмуріші часи!**» [07.01.1981, с. 62]. «**Якщо не буде єдності – нічого не досягти. Скільки тих усобиць та чвар знала наша історія – саме ж вони й згубили Україну. Боже, дай нам підвестись до єдності!**» [03.06.1990, с. 126]. «**Боже з небес – хоч ти оборони Україну! Це ж твоя земля...**» [30.11.1993, с. 158];

е) за співпрацю, взаєморозуміння народів і братерство: «**О, та свята ніч в горах Саїрме! Ніколи не забути той спів, що душу перевернув... З таких вражень складається певність: народи можуть і повинні жити в братерстві! А поки що сиджу самотою в готелі, слухаю музику Баха. Думаю про близьких, про рідних людей. Поможі їм, Сило Предвічна...**» [20.01.1981, с. 62].

Серед них значне місце посідають м о л и т в и в д я ч н о с т і, навіяні живодайною весною: «...А в Кончі – зеленіє, весніє. На луках по по-веневій воді дикий качур пливе, кличе свою подругу; десь із прозорості одуд озивається. Який прекрасний світ! **Спасибі й спасибі тому, хто його створив!**» [26.04.1988, с. 105] чи здійсненням віковичної мрії українського народу про незалежність: «...**Боже великий, як я дякую Тобі, що дав дожити до цих святих днів! Хай кризи, хай мучимось, але свобода і незалежність є! Ні з чим цього не зрівняєш**» [20.07.1992, с. 143], чи роздумами над своєю долею, коли життя могло б обірватися: «...**Визволила мене Божа Мати. Тільки вона, вона зробила так, що я не потрапив на шахти в Бельгію або в печі Бухенвальда, а влучив угадати стати в колону тих, кого ешелонами відправляли в інший табір, а саме в Полтаву, а звідти на жнив'ярні роботи в радгосп, що поруч із моєю рідною Сухою... Отже, дякуємо тобі, Божа Мати, наша заступнице... Ми живі**» [25.06.1995, с. 174], чи вдячність жити й творити за покликом совісті в суверенній Україні: «**Дякую Богові, Божій Матері, дякую долі, що дали змогу мені дожити до днів свободи, коли я зміг – силою вільного, розкряпаченого духу! – наново відредагувати і «Собор», і «Тронку», й «Зорю», й «Людину і зброю»... Завдяки «Веселці» та іншим видавництвам ці твори – чи в «Шкільній бібліоте-**

ці», чи в інших – сьогодні йдуть до читача в нових редакціях, очищені від тоталітарного накіпу, без цензурних понівечень та грішних втручань отих потерчат, т. зв. «внутрішніх редакторів». Велику, справді очищувальну творчу роботу я проробив, я зараз чистий і перед совістю, і перед Богом, і перед рідною літературою» [05.01.1994, с. 163], а також споглядати гармонію природи, тішитися красою рідної мови й відчувати себе достойним сином свого ж таки народу: «Коли звернув зі стежки в густі трави, то коники так і бризнули з-під ніг! Яка така гарна в нас мова: коники бризнули з-під ніг!.. Дякую Богові, що дав мені народитися українцем» [04.07.1995, с. 175], або: «Стою зачарований перед тобою, Мати природо. І хто пояснить мені сутність цієї гармонії, що єднає в єдність краплину роси, й промінець сонця, і суцвіття вишневе... І душу мою! Ні, те, що я бачу, – від Бога, від Бога!» [24.04.1975, с. 36]. Іноді Олесь Гончар подає подяку без звертання, вказуючи лише на адресата: «Нарешті кінчив першу книгу (із задуманих двох). Зараз піду в собор св. Софії і подякую Марії Оранті, що дала мені сили – в такому стані – довести хоч півроботи до кінця. Писав і вдень, й уві сні, і вдома, і в літаку, і в усіх підворотнях Києва... Знищений фізично. Хоч би відійти та братись за другу» [04.11.1969, с. 22]; «Золотий для мене цей серпень. За 23 дні написав роман «Берег любові». Бог поміг» [28.08.1975, с. 38]; «Цілковитий випадок, що тобі даровано змогу бачити цей світ у стількох веснах після війни, чаруватись такою красою... Вдячний небесам» [20.05.1985, с. 88]; «Слухаємо сьогодні його (Артема Веделя. – А. П.) геніальні ходи, і думається про людську велич. Спасибі Віктору Іконнику та його співакам, що донесли до нас цю небесну, божественну красу. Які щасливі ті, хто все життя живе в музиці» [28.02.1987, с. 97]; «Не було води, не було затінку, був лише концтабірний дріт літа 1942-го і палюче сонце, що нещадно горіло цілоденно над нами... Від того, тодішнього, до цього, що нині, – такий діапазон життя. Де бралися сили, щоб витримати все те: і білгородське полоненське тифловище, і пекло харківської Холодної гори, і все інше, що звалось кошмаром фронтів... Хтось невидимий тебе оберігав, тож віддяч йому, віддяч!» [11.04.1989, с. 115].

Письменник не міг миритися з нищенням пам'яток культури, брехнею державних посадовців, з чумою військового віроломства, тож не випадково в щоденнику з'являлися молитви порятунку й покарання: «А що зосталось? Кащенків сад у Києві – і той знищили... Епоха браконьєрів. Такого масового вандалізму та ще в поєднанні зі сталінщиною, з сусловщиною не знало людство за всю свою історію! А тепер

насувається жахиття екологічної задухи. Невже ми й справді живемо вже у вік реального апокаліпсиса? Боже, порятуй світ!» [13.04.1989, с. 115]; «Лист від фронтового друга. Лежить в Охтирці розбитий інсультом. Згадав, як ми з ним після полону вдруге йшли на фронт. Як, прощаючись, пили воду з Дніпра. І я нібито сказав тоді: «Бог нас врятує...» [29.04.1990, с. 125]; «Я думав, наші кремлівці – просто невігласи (такими себе вдавали), а насправді вони – злочинці! І ніхто з них за державну брехню не сів на лаву підсудних... Царюють, як і раніш... Боже, покарай душогубів! Порятуй нещасних дітей чорнобильських, безневинних... Тільки на небо надія!» [26.04.1991, с. 134]; «Де ми живемо? Що робиться з людьми? Адже московська армія на Кавказі – це не армія, це зборисько душогубів, оскраженілих, ніким не контрольованих, патологічних убивць, вампірів... О Боже, зупини їх, отям, покарай!..» [10.05.1995, с. 173].

Проте попри все талановитий митець слова не соромився у своїх співвітчизників та Всевишніх Сил просити прощення: «Ось не стало Забашти, там – Параджанова... Простіть, коли чимось завинив перед вами. Мати Божа, моя покровителька, прости мої гріхи і те, що не можу до кінця звільнитись від суєтного, буденного...» [24.07.1990, с. 128].

Як глибоко віруючий християнин, він виявляє особливий пієтет до Творця Світу, використовуючи широку палітру синонімів, як от: Бог [28.07.1944, с. 6; 15.12.1980], Найбільший Будівник [09.01.1976, с. 39], Вищий Розум [02.03.1984, с. 82], Вища Сила [24.02.1945, с. 7; 08.06.1990, с. 126], Всевишній [26.07.1972, с. 29], Галілеянин [06.12.1992, с. 147], Ісус Христос [04.03.1968, с. 18], Месія [27.01.1992, с. 138], Першотворець [27.05.1979, с. 52], Покровитель Небесний [09.08.1991, с. 137], Провидіння [27.04.1992, с. 140; 14.09.1993, с. 155; 20.03.1994, с. 164], Святий Дух [07.04.1992, с. 139], Сила Велика [30.03.1986], Сила Всевишня [29.12.1970, с. 25], Сила Предвічна [20.01.1981, с. 62], Спаситель [28.08.1970, с. 24], тесляр із Назарета [04.03.1968, с. 18], Учитель людства [06.12.1992, с. 147]. Таку ж аналогію спостерігаємо і в ставленні його до Матері Божої: використовуються такі синоніми, як Богоматір [22.08.1970, с. 24], Богородиця [21.05.1979, с. 52], Діва Марія [28.11.1970, с. 24; 07.04.1992, с. 139], Марія Оранта [04.11.1969, с. 22], Пресвята Мати, Заступнице України [28.08.1993, с. 154], Пречиста [22.03.1980, с. 56].

Не менш поширеними є словосполучення зі слотовірним компонентом бог-/бож-: богонатхненний, богонатхненне [15.08.1975, с. 38; 25.10.1978, с. 50], богорівна краса [03.05.1983, с. 76], Боже благословення [05.11.1993, с. 157], Божі дари [31.03.1993,

с. 151], *Божа духмяність* [15.02.1981, с. 62], *Божа земля* [13.08.1944, с. 6], *Божий знак* [23.08. с. 143], *Боже знамення* [06.01.1993, с. 148], *боже-ственний геній* [17.04.1987, с. 98], *божественна краса* [25.10.1978, с. 50], *божественна музика* [27.05.1983, с. 78], *Божий світ* [10.08.1966, с. 14], *кара Божа* [22.10.1981, с. 67], *ласка Божа* [14.01.1990, с. 123].

У творчій натурі письменника святі місця завжди викликали захоплення красою архітектурних споруд, віковичною силою духовного впливу слова й мистецтва та щемний біль і гнів за руйнацію унікальних храмів. І, де б не був, він не минав стежки до Божого собору, де знаходив душевний спокій, оновлення і благословення Господне. Щоденникові нотатки розкривають далеко не повну географію про зацікавлення такими святинями, як: *Андріївський собор* [8–9.05.1983, с. 77], *Видубицький монастир* [27.11.1968, с. 20], *Володимирський собор* [21.05.1979, с. 52; 03.04.1980, с. 57], *Гелатський монастир поблизу Кутаїсі* [04.10.1964, с. 12], *львівський собор святого Юра* [19.07.1992, с. 143], *київський костел святого Миколая* [27.05.1983, с. 78], *Манявський скит* [03.09.1977, с. 46], *Михайлівський Золотоверхий собор* [08.12.1966, с. 15; 28.07.1980, с. 58–59], *собор святої Софії* [04.11.1969, с. 22] / *Софія Київська* [19.11.1977, с. 47], *Успенський собор Києво-Печерської лаври* [06.03.1975, с. 36], *Новомосковський собор* [29.08.1975, с. 38; 15.02.1981, с. 62–63] / *Троїцький собор* [20.01.1982, с. 68; 06.07.1984, с. 85], *каплиця Гр'юх Святителів у Львові* [04.06.1960, с. 9], *Десятинна церква* [21.05.1977, с. 45; 07.03.1979, с. 51], *великосорочинська Преображенська церква* [29.08.1975, с. 38], *П'ятницька церква у Чернігові*, [18.07.1990, с. 127], *храми японські* [19.04.1061, с. 10], *буддійський храм в Кумамото* [16.04.1961, с. 9], *Домський собор у Ризи* [14.07.1968, с. 19], *костел Святого Христа у Варшаві* [30.08.1969, с. 22], *Міланський собор* [18.06.1985, с. 89], *монастир в Букурешті* [23.02.1970, с. 23], *Новий Афон* [03.04.1969, с. 22], *Пантеон у Римі* [12.04.1976, с. 40], *паризька Notre-Dame* [08.06.1986, с. 92] / *собор Паризької Богоматері* [10.05.1989, с. 117], *собор у Гданську (на Оливах)* [02.09.1969, с. 22], *собор святого Михайла (Клуж)*, [28.11.1970, с. 24], *храм Парфенон в Афінах* [28.11.1970, с. 24], *родинна церковниця Донічів-поміщиків у Молдові* [19.09.1976, с. 43] та ін.

Автор «Собору» цікавився не тільки величиною архітектури релігійних святинь, але й такими шедеврами сакрального мистецтва, як *статуя Божої матері* [08.06.1955, с. 8], *скульптура Богоматері (Мадонни) з дитянком* [12.04.1976, с. 40], *образ Мадонни* [14.12.1979; 15.12.1979, с. 53], *дерев'яна скульптура Пінзеля «Марія»* [20.07.1992, с. 143], *золотий Будда* [19.04.1961,

с. 10], *зображення Будди* [04.06.1960], *зображення Пієти* [21.08.1970, с. 24], *Козельщанська Богоматір* [16.01.1980, с. 56], *Хакурська ікона Богоматері* [04.10.1964, с. 12] та іншими іконами, *іконостасами* [29.08.1975, с. 38; 12.01.1980, с. 55; 04.04.1980, с. 40], *плащаницею* [23.12.1984, с. 87].

З усіх релігійних свят із якоюсь особливою побожністю Олесь Терентійович сприймав *Великдень*: «Коли я сиджу в кімнаті й чую радісні дзвони, що долітають від церкви, і весь світ в цей великодній ранок мені здається особливим, ніби і справді воскрес Бог і йде по землі, розсвітаючи щастя, злагоду між людьми... І думається про те, що життя, незалежно від нас, до «безумства прєкрасне» і сповнене ясного (а не сліпого) кохання» [23.04.1946, с. 8]. Тому такою святістю й урочистістю зворушують словосполучення, утворені на основі цього слова – як прикметникові форми: *великодній спів* [25.04.1965, с. 13], *великоднє тепло*, *розливода великоднє* [03.05.1975, с. 37], *великоднє трава* [10.04.1977, с. 45], *великоднє привітність*, *великодні дзвони* [16.04.1984, с. 84], *весняна великоднє прозорість* [21.04.1985, с. 88], *світлий великодній дзвін* [16.04.1987, с. 98], *Великоднє літургія* [05.03.1989, с. 113], *люди великодні*, *сорочки великодні* [20.12.1969, с. 22], *ранок великодній* [18.04.1982, с. 69], так й іменникові типу: «*Великодність*, у всьому – *великодність*» [10.04.1984, с. 45] або такі, що в сполученні із прислівниками чи іншими синтаксичними конструкціями окреслюють час: *Завтра Великдень* [25.03.1967, с. 16]. *Сьогодні Великдень* [25.04.1965, с. 12], *Незабаром Великдень* [15.04.1981, с. 64]. *Неділя. Перша після Великоднє* [21.04.1985, с. 88].

Із таким же емоційним навантаженням функціонує і *Різдво*, але з проекцією на реальність ХХ століття: «*Різдво, найсвітліший день людства, що завжди був сповнений безмежних надій на перемогу добра у світі, прєчисте Різдво, а я... читаю про Кортеліси, думаю про їхнє продовження – Кампучію, про розгул різних видів терору, від якого кричить, захищається планета.*

Ті Кортеліси, те поліське пекло ХХ сторіччя, воно вжахнуло мене більше, ніж усе бачене на війні...

Може, що Різдво. Може, що і йшов досі по землі ідеалістом? А от вона – реальність епохи. Здається, й справді такого озвіріння людей не було ще ніколи, ні в які часи! Цивілізація не приглушила, а мовби ще посилила всі чорні печерні інстинкти, робить нас гіршими за неандертальців!» [07.01.1981, с. 61–62] і т. ін.

Подібні хвилюючі роздуми автора щоденника знаходимо в записах про такі традиційні релігійні свята, як *Благовіщення* [07.04.1992, с. 139], *Водохрещя* [18.01.1992, с. 138], *Святве-*

чир [06.01.1987, с. 96; 06.01.1990, с. 123; 06.01.1993, с. 148], *Страсна п'ятниця* [06.05.1983, с. 77] тощо.

Осмишуючи історичні події на тлі суспільних подій ХХ століття, Олесь Гончар використовує біблійні вирази як оцінний еталон справедливості Вищої Сили: «*Звізда Полин*» [29.09.1987, с. 102], *Судний день* [09.08.1976, с. 42], *Страшний Суд* [27.05.1971, с. 26], *Судний час* [19.08.1972, с. 28], *Суд небесний* [24.07.1976, с. 42], *Святий Дух* [16.05.1983, с. 77], *технізований образ Страшного Суду* [12.08.1983, с. 79], *Fiat voluntas Tua (Хай буде воля Твоя)...* *Голгофа* [03.06.1991, с. 135], *пришестя Антихриста*, наприклад: «*Боже, де ми живемо? Невже цілу країну, повергнуту в безбожництво, охопило суцільне божевілля? Невже так і не виб'ємося до світла? І я ж був одурманений! Треба переглянути з цього погляду «Прапорносців», почистити від наносного бруду – адже в основі книжка ж чесна, правдива... За що нам ця кара – жити в такій країні? Тоталітаризм – це зовсім інша реальність. Може, й справді то були часи пришестя Антихриста? Може, й зараз та епоха триває?»* [23.04.1991, с. 133].

Певного смислового значення набувають і біблійні образи *Андрія Первозванного* [14.05.1992, с. 141], *архангела Гавриїла* [07.04.1992, с. 139], *Понтія Пілата* [14.12.1992, с. 147], *пророка Мойсея* [19.07.1992, с. 143], *Месії*: «*Хотів би дожити до пришестя Месії!.. Можливо ж, третє тисячоліття покладе край вселюдському похолоданню; можливо, ще з'явиться – після очищення – отой вік золотий, де люди – як у часи найдавніші – житимуть простим, найпростішим життям – життям правди, злагоди й доброти*» [27.01.1992, с. 138].

Важливу роль у житті Великого гуманіста ХХ століття мали й «подвижники, праведники святі» на Божій землі: релігійні діячі – *патріарх Мстислав (Степан Скрипник)*, *перший патріарх Української автокефальної православної церкви* [21.10.1990, с. 129], *патріарх Йосип Сліпий* [05.09.1990, с. 129; 19.07.1992, с. 143], *патріарх Володимир (В. Романюк)* [24.10.1993, с. 157], *Папа Римський Іван Павло II* [08.12.1980, с. 61; 14.05.1981, с. 65], *мати Тереза із Калькутти, лауреат Нобелівської премії* [21–22.08.1987, с. 100], *кардинал Любачівський* [31.03.1991, с. 133]; видатні композитори духовної музики – *Бах, Моцарт* [13.05.1995, с. 173], *Максим Березовський* [30.11.1992, с. 146], *Артем Ведель* [28.02.1987, с. 97], *Гайдн* [22.04.1995, с. 172]; сакральні пам'ятки – *Біблія* [18.09.1988, с. 106], стародавня *Біблія – Веди* [14.08.1985, с. 89].

Використовуючи розмаїту палітру сакральних одиниць, Олесь Гончар удається до власних словотворів, значення яких розкривається в контексті, наприклад: *гріхонадіння, дияволи-*

ада, кінецьсвіття, ісусоподібний, святвечірній: «*<...> Хотілось би, щоб зміни в природі відбувались на краще, а натомість... / Невже розплата за гріхонадіння тих перших двох і досі триває?»* [05.08.1982, с. 73]; «*Від «Іліади» до сучасної літературної дияволіади, від Сократа до технократа – невже і весь шлях? А де ж віки великої людяності? Віки нового вселюдського Ренесансу?»* [26.02.1988 с. 104]; «*У чорнобильських лісах з'явилося багато скажених лисиць та скажених вовків, що нападають навіть на людей. А лосі лисіють і помічено, що часто вони кінчають самогубством: розігнавшись, розбиваються об стовбури дерев. Благородні лісові створіння стають самогубцями, як і океанські кити, що викидаються – ніби в знак протесту! – на берег. / А що ж залишається людині? Жити – для чого? Щоб стати свідком кінецьсвіття? Духовний апокаліпсис, він уже в нас є»* [07.04.1990, с. 125]; «*Дивлюсь на покоління молодих, незнайомих, бородатих – ісусоподібних – і думаю: вони принесуть рятунку? Зло розбухає, стає ненажернішим, воно пожирає чистих, як цвіт, – але ж де ж мусить бути межа?!»* [23.02.1975, с. 36]; «*Ніч, ліс темніє навкруги, іду на луки. Бо сніг сипле з неба такий тихий, святвечірній, ніби аж теплий»* [05.01.1983, с. 75].

Талановитий майстер художнього слова, вихований на традиційних засадах християнської народної педагогіки своєї бабусі й загартований життєвими перипетіями власного досвіду, глибоко осмислював і послідовно відстоював віковічні для людства ідеали Святого писма як у художніх творах, так і в безкомпромісній громадській діяльності, а в щоденникових сповідах своїх роздумів це питання висвітлюється мудрістю реаліста і пророка як заповідь прийдешнім поколінням: «*Останнім часом багато думається про місію церкви в нашій історії. Безперечно, віра йшла на користь народові, підвищувала його моральність. Український народ був одним із найрелігійніших у світі, й це додавало йому духовного здоров'я. / Чому ж цілі народи згодні на безвір'я, на самозруйнування моралі й душі?»* [01.04.1988, с. 104]; «*...Україна має відродитись. Бо ми створені Небом. Так, ми створені Небом, – про це свідчить сама історія нашого багатостраждального народу, який віками жив у духовній чистоті, в чесному трудолюбстві, з християнськими ідеалами в душі й здатністю співчувати ближнім... Народ має відродитися в людяності, в чутті братерства й справедливості, дарованому йому колись від небес... / У цьому сенс буття, тільки в цьому смисл того, що людина з'явилась на світ і дістала собі в дарунок планету»* [31.10.1988, с. 108–109]; «*Собор* – як знак перемоги – лежить на столі...

Захистили його, відстоїмо і все інше: мову, культуру, Дніпро і саму нашу багатотраждальну й незрівняну, Богом дану нам Україну. Тільки ж будьмо єдині, наснажимося вірою, гартуймо в собі дух!» [20.09.1988, с. 107].

Література

1. Гончар О. «Берегти світло в душі...»: про віру та сім'ю: із щоденникових записів / Олесь Гончар; упорядкув. підготов. текстів, ілюстр. матеріалу Л. О. Гончар. – К.: Веселка, 2011. – 223 с.: іл.

Anatolij Popowski

THE SACRAL WORLD OF OLES' HONCHAR

Honchar's religion views, dairy's notes are considered in this article. They are reflected in aphorisms, prayers, synonymic patterns, word-combinations,

УДК 811.161.2'373.23

Альбіна Ковтун

СЕМАНТИЧНІ МОЖЛИВОСТІ РЕЛІГІЙНОЇ ЛЕКСИКИ У ТВОРАХ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

Проаналізувавши семантичний потенціал релігійної лексики у творах Олесь Гончара, автор дійшов висновку, що метафоричні утворення базуються на актуалізації ядерних сем релігійних лексем, а наскрізною тенденцією вторинних значень релігійної лексики є модифікація певних (однієї чи кількох) ядерних релігійних сем у негативно-ексклюзивні семи із залученням додаткових експресивних посилювачів (Ноїв ковчег, 'зібранняістот', 'скупчення людей', 'тиснява', 'надзвичайні незручності'). Крім того, є потреба словникових уточнень окремих значень релігійних лексем.

Ключові слова: лексема, архісема, диференційна/периферійна/ексклюзивно-негативна сема, актуалізація/посилення/конкретизація/модифікація семи.

Використання певного слова в умовах пристосування до нового референта, як відомо, «вивітрює» частину вихідної семантики слова. Поряд із «семантичним вивітрюванням» залишається «семантична пам'ять», від ступеня актуалізації та збереження якої залежить кваліфікація нового значення – полісемічність чи омонімічність. Незважаючи на тривалу дискусію лінгвістів (особливо лексикографів), досі не знайдено «надійного еталона, за яким у кожному окремому випадку можна було б визначити, чи розбіжність достатня, аби надати омонімові статусу окремого заголовкового слова, чи досить надати статусу означення в полісемічному гаслі» [18, с. 107]. Словникарські незручності були б нівельовані, якби лексикографи взяли

Christian holydays, temples and sacred images of «saint men of rightness».

Keywords: religion, God, the Virgin, prayer, faith, synonyms, aphorisms, word-combinations, congregation, religious figures.

Анатолій Поповський

САКРАЛЬНИЙ МИР ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

В статтє излагаются религиозные раздумья дневниковых записей Олесь Гончара, отраженные в афоризмах, молитвах, прощениях, синонимических рядах, христианских праздниках, храмовых сооружениях и образах «святых праведников».

Ключевые слова: религия, Бог, Мать Божья, молитва, вера, синонимы, афоризмы, словосочетания, соборы, религиозные деятели.

Надійшла до редакції 15.07.2013 р.

за основу роботи з багатозначними лексемами принцип «кожне нове значення фіксувати як омонім», нехтуючи внутрішньою формою нового значення (О. Потєбня вважав полісемію діахронічним явищем, фактом історії мови: внутрішня форма (ознака вихідного значення в новому) поступово «гасне», зв'язок із нею втрачається, і відбувається розпадання на омоніми [16]). Проте тоді в словниках не відображалася б еволюція слова і, крім того, якщо всі значення унікальні (бо ми їх виокремлюємо як самостійні), то тоді варто зважати і на нерегулярні значення (вони також унікальні), що могло б призвести до руйнації структурного підходу укладання словників, від чого застерігав Л. Ельмслев [8, с. 119].

Для збереження основного лексикографічного принципу системності надзвичайно актуальним у лексикології є спектр питань, пов'язаних із визначенням ступеня регулярності значення слова чи його інваріанта, частоти використання та місця в семантичній парадигмі на певному етапі розвитку мови, з'ясування механізму семантичної деривації. Ми маємо на меті окреслити вияв семантичного потенціалу можливостей релігійної лексики в мові творів Олесь Гончара, через які письменник доніс читачеві вагомість віри в Бога, зреалізувавши потребу людей висловитися про узаконене безпам'ятство нації, боротьбу з яким Є. Сверстюк згодом порівняв із ристуванням навколо собору [17]. Семантичний потенціал

© А. Ковтун, 2013

слова розуміємо як можливості, надані мовцям вихідним значенням і пов'язаними з ним різнотипними ситуаціями, на які воно може поширюватись. Мовці утворюють нові значення через уже відомі, моделюють нові елементи досвіду за вже засвоєними моделями семантичних структур. Приєднуємося до більшості лінгвістів, які вважають, що в полісемантичному слові одне зі значень є опорою і суспільно усвідомленим фундаментом усіх інших значень, оскільки безпосередньо спрямоване на предмети, явища, дії, властивості дійсності та відбиває їх суспільне розуміння; у результаті семантичного розвитку нагромаджується низка значень – семантична парадигма, що має «кореневу» (основну) лексему, від якої через певні перетворення за певними правилами утворюються інші значення (див. [15]). Основне значення передає вторинному свої семантичні характеристики (постійні чи тимчасові) [1, с. 357]. Проте таку позицію займають не всі вчені: Г. Кустова, наприклад, уважає за необхідне розглядати значення дієслів на позначення фізичної дії як «сукупність однорідних одиниць» [11, с. 30].

У досліджуваному нами матеріалі спостережено два основні різновиди переносного функціонування полісемантичних детермінологізованих лексем із релігійної сфери використання: 1) апробовані переносні значення, які зафіксовані тлумачними лексикографічними джерелами; 2) образні, індивідуальні за змістом, ситуативні використання зі стилістичною метою, не закріплені свідомістю мовців та, відповідно, лексикографами. Ідеться про розмежування двох лексико-семантичних категорій – переносних значень і переносних уживань, тому що переносні вживання, на думку В. Виноградова, – «це або слід колишніх застосувань слова, які не створили окремого значення, або нове застосування одного зі значень слова» [4, с. 22], яке лексикографи, скориставшись відповідною ремаркою, можуть закріпити в мові як узуальне значення за умови сприйняття користувачами його образності поза первинним контекстом [13, с. 34]. Зауважимо, що критерій фіксації/нефіксації у словниках недостатньо надійний для розмежування переносних значень і переносних уживань, оскільки, за нашими спостереженнями, наприклад, функціонують узуально закріплені переносні значення, які можна було б унести до словників: лексеми *чернець* і *черниця* мають приблизно однакові переносні значення, але тлумачні словники подають похідне значення лише для лексеми *чернець* [20, XI, с. 311] або не подають жодного [19, с. 1269]. Додамо, що не всі мовознавці розрізняють переносні значення й уживання. Чіткою в цьому плані є позиція І. Олійника, який звертає увагу на те, що переносне значення, як і пряме, є сталим, закріпленням суспільною практикою її носіїв, сприймається ними як окреме самостійне значення,

його не сплутують із прямим. «Цим переносні значення і відрізняються від переносного вживання слова, що використовується в мовленні як один із засобів надання висловленню певної образності й виразності» [13, с. 33]. Відомо, що в межах переносних значень і вживань більшість мовознавців підтримують тричленну класифікацію: метафоричні, метонімічні та синекдохічні.

Авторитетні дослідники семантики біблійних текстів одноставно називають найважливішим концептуальним засобом релігійної мови метафору, обговорюючи лише питання, чи варто релігійні метафори тлумачити неметафоричною мовою, оскільки це може стати «спробою християн говорити про трансцендентність Бога», – розмірковує А. Вежбицька, цитуючи Ж. Соскіс [3, с. 540]. Стосовно природи похідних від релігійних утворень, то прийнято вважати, що зі зміною сфери використання колишній термін може «зазнавати у мові таких самих змін, як звичайні слова, – розширювати, звужувати або змінювати свою семантику, входити до складу порівнянь, метафор, вживатися в переносному значенні, закріплювати за собою це значення» [12, с. 64]. Спробуємо встановити типові моделі метафоричного перенесення семантичних ознак зі структур релігійних лексем до структур вторинних утворень, використаних Олесем Гончаром, визначивши потенційні лексикографічні уточнення окремих активних метафоричних значень, поки що не «узаконених» словниками.

У творах Олесь Гончара натрапляємо на метафоричні як узвичаєні, так і ситуативні перенесення, утворені з відомих мовцям семантичних компонентів вихідних релігійних значень або їхніх семантичних корелятивів ознак прототипової ситуації (які, незважаючи на невключення до словників, також не нові для мовців; наприклад, глибина первісної семантики лексеми *Бог*, порівняно з тим, що подають словники («**БОГ**. У релігійних віруваннях – уявна надприродна сила, що створила світ і керує ним та вчинками людей» [20, т. 1, с. 207]; «**БОГ**. 1. (з великої літери), *фел.* За монотеїстичними уявленнями – Творець Неба і Землі, всього суцього; Усевідний Вищий Розум, що керує світом; всезагальний світовий першопочаток; у християнстві – Бог-Отець, Бог-Син і Бог-Дух Святий...» [19, с. 65]), набагато більша, бо зумовлена багатозначним «банком» інформації: 'творець', 'першопочаток', 'керівник', 'володар', 'рятівник', 'умілець', 'наставник', 'винятковий', 'бездоганний', 'всемогутній', 'справедливий', 'безкомпромісний', 'милосердний', 'мудрий', 'провидець', 'сенс життя' та багато інших). Для вторинних утворень зазвичай залучають одну чи кілька взаємопов'язаних сем первинного значення. Наприклад, Олесь Гончар називає *богом* Порфира, характеризуючи його професійну спритність, тому що Порфир удосконалив свої

ремісничі уміння так, що може демонструвати їх із заплученими очима: *З присутніх тільки Гена догадується, на чие мистецтво Порфир рівняється в цей час, на кого він хоче бути схожий ось такий – бог праці з зав'язаними очима!* [6, т. 6, 123]. Тут із релігійного значення лексеми *бог* перенесено архісемні ознаки 'всемогутність', 'винятковість у всьому', 'бездоганність у всьому', 'творець усього', 'умілець у всьому' на нерелігійне значення («**БОГ**. [...] *перфен*. Найбільший умілець у чомусь, наймогутніший володар чого-небудь» [20, т. 1, с. 207]; «**БОГ** [...] 4. *перф*. Про обдаровану людину, генія» [19, с. 65]). Указані ознаки зберігають у переносному значенні статус ядерних і супроводжуються такими семантичними процесами: 1) розщепленням названих релігійних архісем: 'всемогутність' → 'могутність', 'винятковість у всьому' → 'винятковість', 'бездоганність у всьому' → 'бездоганність', 'творець усього' → 'творець', 'умілець у всьому' → 'умілець'; 2) залучення ексклюзивно-негативної семи для релігійного значення 'обмеження (могутності, винятковості, бездоганності, умінь, творчості)', тому що Порфир не *всеосяжний бог*, а лише *бог праці* (для порівн.: *бог фінансів, медичний, кохання*). Узагальнимо цей коментар: *розщеп.* РАС (у контексті – МАС), *залуч.* ЕНС.

Метафоричні утворення від релігійного значення лексеми *Бог*, як і інших релігійних лексем на позначення істот, мають таку характерну ознаку – для образу відбирають не «фізичну» аналогію (те, що можна бачити безпосередньо), а «певні „ідеальні” (змістові) риси <...>». Коли говорять, що Бог створив людину за своєю подобою, то найменше мають на увазі зовнішній бік» [1, с. 316], – пише Н. Арютюнова. Так, літературознавець Л. Боярська, аналізуючи принцип «фрагментарності» (за Дж. Уайтом) [10, с. 99] використання вічних мотивів у романі Олесь Гончара «Твоя зоря», вказує на пряму характеристику головної героїні Надьки – її страдництво як Богородиці, наголошуючи «на іпостась її дитини як богодитяти» [2, с. 25]. Справді, упроводж твору всупереч осуду Надьчиного дівочого гріха жіночим товариством Олесь Гончар додає до її імені (іноді навіть замінює його) характеристику *пречиста* («**ПРЕЧИСТИЙ**. 2. *перфен*. Нічим не опоганений, не осквернений; з чистими почуттями; непорочний, святий» [20, т. 7, с. 548]; «**ПРЕЧИСТИЙ**. 1. *висок*. Непорочний, святий» [19, с. 865]): *Бо ж здається, що це саме про неї складено, мається на увазі саме її, пречисту Романову Надьку, коли вона взимку біля обмерзлої ополонки, розчервонівшись, свої полотняні домоткані «физи» пере... [7, с. 74]; Часом промайне з обсерватором зілля і вона теж, його красуня донька,*

що для сільських свекрух – грішниця, а для нас – пречиста, кимось одурена Надька [7, с. 83]; ...нам на неї (Надію. – А. К.), пречисту, й глянути ніяково, бо ми всі тут грішники... [7, с. 85]. Письменник порівнює Надьку з Пречистою Марією, актуалізуючи релігійні архісемні ознаки 'страдниця', 'мати' на тлі відтворених релігійних диференційних ознак 'любляча', 'смирнена', 'жертвна', вагомість яких завуальовує причину самого страдництва – гріх за позашлюбний зв'язок. У згаданих контекстах поряд із метафорою *пречиста* фігурують не випадкові антонімічні лексеми з коренем *гріх-* (у другому прикладі Надьку названо і *пречистою*, і *грішницею*, у третьому *грішники* всі, крім неї). Олесь Гончар підкреслює не лише спільні позитивні характеристики Надьки й Пречистої Марії, але й відмінну рису – Надьчин гріх, за який його героїня відповідатиме виключно перед Творцем, а не перед людьми. Ця метафора ґрунтується на зіставленні протилежностей, як це часто буває, коли образ «вибирає найкоротший і не тривіальний шлях до істини, відмовляючись від звичайної таксономії» [1, с. 382]: тут модифіковано архісему 'безгрішна' в ексклюзивно-негативну сему 'грішна (за надмірну довірливість)'. Узагальнимо коментар: *акт.* РАС (тут – МАС), *акт.* РАС (тут – МАС), *модиф.* РАС → ЕНС.

Похідні значеннєві утворення власних назв, як і самі власні назви, у загальномовних словниках прийнято не описувати (за винятком окремих фразеологізмів (див., напр., «**АДАМ**: від **Адама** [починати] – від самого початку, з давніх-давен; дуже далеко» [20, т. 1, с. 19]; «**АДАМІВ** ◊ **адамова голова** – зображення черепа зі схрещеними кістками, що лежить під ними (символ смерті); **адамове яблуко**, *анат.* – **кадик**» [19, с. 16])). Лексему *Ноя* лексикографи не фіксують, проте за зібраним у творах Олесь Гончара матеріалом можна однозначно стверджувати, що вона має розгалужену сітку вторинних утворень, де, незважаючи на трансформацію власної назви в загальну, «продовжує тепліти слід одиничності, індивідуальності» [14, с. 5]. Онім *Ноя* здатен розвивати особливу експресію й оцінність поведінки та дій головних героїв, які схожі на Ноя тим, що рятують інших людей у загрозливих для їхніх життів ситуаціях. Із семантичних корелятивів ознак прототипових ситуацій яскравим є ядерний семантичний показник первинного релігійного значення 'рятувальник', який лягає в основу переносного значення (думаємо, саме значення, а не вживання) «людина, здатна рятувати когось у скрутній ситуації», наприклад: *Всі асканійські тварини знають свого Ноя, лізуть до нього з волверів, трутуться об нього мордами, бо він їх вигодував з власних*

¹ Умовні позначення для узагальнених коментарів: РАС – релігійна архісема, РАС – релігійна диференційна сема; МАС – метафорична архісема, МАС – метафорична диференційна сема, ЕНС – ексклюзивно-негативна сема; акт. – актуалізація семи, розщеп. – розщеплення семи, конкф. – конкретизація семи, модиф. – модифікація семи, залуч. – залучення семи з периферії.

рук [6, т. 2, с. 174]. Тут конкретизовано релігійну архісему 'рятівник' → 'рятівник тварин'. Ситуації, описані в Біблії та означеному художньому фрагменті, збіглися ще й завдяки актуалізації спільних для релігійного й нерелігійного значень диференційних сем: 'знає і любить свою справу (тут – доглядальника)', 'має добре серце'. Залучено ексклюзивно-негативну сему 'обмеженість (сфера діяльності – лише тварини заповідника)'. Узагальнимо коментар: *конкр. РАС* (тут *МАС*), *акт. РДС* (тут *МДС*), *залуч. ЕНС*.

До одного з метафоричних використань лексеми *Ной* митець «готує» читача впродовж усього роману «Берег любові». Головного героя Ягничка він називає *Ноем* аж наприкінці твору: *Коли ж увечері з'явиться джаз з таких самих «піратів» патлатих, коли розташуються та вдарять електрогітарами, завищать, заверещать у підсилювачі, аж вуху тобі тріскаються, тоді Ягнич на знак протесту й зовсім залишає палубу. – Ной відбув, – з полегкістю сповістив котрийсь із «піратів»* [6, т. 6, с. 391]. Зрозуміло, що вказаний контекстуальний обсяг не дає можливості повно зрозуміти мотивацію метафоричного утворення *Ной*. Однак читач легко приймає таке «порівняння», оскільки він уже поінформований про сивочолого Ягничка, який достеменно, як *Ной*, володів корабельнобудівельною справою (*чародій парусів*), усе свідоме життя пов'язав із кораблями й водою (*вседержитель морів*), загартований штормовими випробуваннями (*володар стихій*), одержимий безмірною турботою про ближніх (... *не хотів зізнаватись хлопцям, що, може, тільки завдяки їм і вижив, бо хіба ж міг він полишити їх, жовторотих, у таку найтруднішу ніч!*), своєю «стожильною живучістю», «могутнім силовим полем природи», непохитним духом і вірою згуртовує екіпаж в одному з вирішальних двобоїв зі стихією і т. ін. Побратими по палубі вважали відважного Ягничка своїм «рятівником» (особливо після останнього шторму), але в романі *Ноем* його називають не матроси, а «патлаті» гітаристи під час одного зі своїх концертів у місцевій їдальні, яку стилізував «під корабель» «списаний» із морської служби Ягнич. Для музикантів Ягнич – *Ной* тому, перш за все, що він реставрував старе іржаве судно, перетворивши його на місце громадського харчування, тому цю авторську метафору утворено з допомогою модифікації релігійної диференційної семи 'суднобудувальник' у метафоричну архісему 'реставратор старого судна', яка імпліцитно пов'язана ще й із модифікацією релігійної архісеми 'рятівник', оскільки Ягнич «урятував» судно від знищення. Залучено ексклюзивно-негативну сему 'обмеження (професійних навичок, бо герой не збудував, а лише реставрував)', модифіковано релігійну диференційну сему 'літня людина' в

ексклюзивно-негативну 'несучасна людина (не розуміє модну гучну музику)', актуалізовано низку диференційних ознак релігійного значення, які доповнюють колоритний образ *Ноя*, оскільки музиканти чули, за текстом роману, про те, що Ягнич 'у минулому пов'язаний з великою водою', 'вірний своїм життєвим принципам, ідеалам', 'має твердий характер' та ін. Узагальнимо коментар: *модиф. РАС, РДС* → *МАС, акт. РДС* (тут – *МДС*), *модиф. РДС* → *ЕНС, залуч. ЕНС*.

Похідні інваріанти сполучення *Нойв ковчег* (А. Коваль називає його крилатим і розтлумачує так: «...надійний притулок від негоди чи злигоднів; це також переповнене різними людьми приміщення» [9, с. 33], а тлумачні й фразеологічні словники *Нойв ковчег* не фіксують) об'єднані, головним чином, архісемою релігійного значення (судно, побудоване *Ноем* за вказівкою Бога для порятунку своєї сім'ї та тварин від потопу) – 'порятунок від смерті' (причому вторинні утворення частіше пов'язані не з природними катаклізмами, як у Біблії, а з негативним впливом діяльності людей на кого- чи що-небудь): *В бункері було повно мешканців – дітей, жінок, старих. Вони виглядали звідусіль: з кучугур шмаття, з пуховиків, тиснулися по нарах, настелених в три ряди. – Нойв ковчег! – зауважив Хома, оглядаючи бункер хазяйським оком* [6, т. 1, с. 267] – модифіковано конкретизовану релігійну архісему 'порятунок від смерті' в диференційну 'порятунок від можливих воєнних дій', актуалізовано релігійну диференційну сему 'закрите місце тимчасового перебування', модифіковано релігійну диференційну сему 'зібрання істот' в ексклюзивно-негативну, яка тут стає архісемною, – 'скупчення людей' та залучено ексклюзивно-негативні семи 'тиснява', 'надзвичайні незручності'. Узагальнимо коментар: *модиф. РАС* → *МДС, акт. РДС* (тут – *МДС*), *модиф. РДС* → *МАС* (ЕНС), *залуч. ЕНС*.

*Запропонував я закласти великий колоспний сад мічурінського взірця <...>. – Закладаймо! Але де ж закладати? Польової землі жаль. – На незручках! Ідемо ми втрюх у розвідку на острів: Лисогор, я – Микита Братусеня і Логвин Потапович Мелешко, наш теперішній голова (він у нас головує від самого початку нашої ери). Ідуть три фундатори, колючі як ірці з піском лізуть в роззявлені Микитині черевки, а навкруги молочай жовтіє, будяки стоять, мов черкеси в мохнатих шапках, зелені ящірки та шипучі гадюки свистять з-під ніг. Розвелосся нечисті, розплодилося у *Ноев*м ковчезі* [6, т. 3, с. 420] – модифіковано конкретизовану релігійну архісему 'порятунок від смерті' в диференційну 'порятунок від втручання в дику природу', модифіковані релігійні диференційні семи 'закрите місце для тимчасового перебування' та 'перспектива народжуваності' у відповідні метафоричні диференційні 'тимчасово

виокремлена територія' та 'висока народжуваність', модифіковано релігійну диференційну сему 'зібрання істот' в ексклюзивно-негативну архісему 'скупчення плазунів' та залучено ексклюзивно-негативну сему 'незадоволення', 'моторошність'. Узагальнимо коментар: *модиф. РАС* → *МАС*, *модиф. РАС* → *МАС*, *модиф. РАС* → *МАС* (ЕНС), *залуч. ЕНС*.

Загальновідомість інформації про біблійні події, пов'язані з Ноевим ковчегом («**КОВЧЕГ**. 1. Судно, в якому, за біблійним міфом, урятувався від всесвітнього потопу Ной зі своєю родиною і тваринами. 2. *перен*, *ірон*. Про громіздке, старомодне судно, екіпаж і т. ін.» [20, т. 4, с. 206; 19, с. 442]), уможливила метафоризацію без використання оніма *Ноїв*: *Лавина*, *вал*, *енергія чорна гуде*. *І все це блискавично, моментом, стихія не дає отямитись <...>*. *Екіпажі машин з ходу одержували завдання, брали на борт по кілька місцевих в ролі помічників та провожатих, виділених на підмогу солдатам, – і одразу вирушали за призначенням <...>*. *Лукавець тим часом, пересівши, уже вільно й невимушене налагоджував контакти з солдатами: – Який рік служби? – Перший. – Звідки? – Якут. – Не був там, у мене своїх тут алмазів доста. А ти? – Узбек. – Саям-саям. А механік-водій? – З Полтави. А цей ось із Костроми. – Інтернаціональний ковчег маємо!* [6, т. 4, с. 522]. У поданому текстовому фрагменті на тлі актуалізованої релігійної диференційної семи 'закрите місце для тимчасового перебування' модифіковано релігійну архісему 'порятунок від смерті' в метафоричну диференційну 'порятунок від можливої смерті', модифіковано релігійну диференційну сему 'рятувальник одна людина' у метафоричну диференційну 'рятувальників багато (люди різних національностей)', модифіковано релігійну диференційну сему 'зібрання істот' у ексклюзивно-негативну архісему 'скупчення людей' та залучено ексклюзивно-негативні семи 'тиснява', 'надзвичайні незручності'. Узагальнимо коментар: *акт. РАС* (МАС), *модиф. РАС* → *МАС*, *модиф. РАС* → *МАС*, *модиф. РАС* → *МАС* (ЕНС), *залуч. ЕНС*. Як ми могли пересвідчитись, усі взяті до аналізу випадки вторинних використань *Ноїв ковчег* та *ковчег* пов'язані зі зміною статусу релігійної диференційної семи 'зібрання' на ексклюзивно-негативну архісему 'скупчення', що дає підстави стверджувати про закріплене в мові самостійне значення «переповнене ким-небудь місце».

Загальна картина моделей перенесення семантичних ознак зі структур релігійних лексем до структур вторинних утворень, використаних Олесем Гончаром, має такий вигляд: *Бог* – *розщеп.* РАС (МАС), *залуч. ЕНС*; *Пречиста* – *акт. РАС* (МАС), *акт. РАС* (МАС), *модиф. РАС* → ЕНС; *Ной* – *конкр.* РАС (МАС), *акт. РАС* (МАС), *залуч. ЕНС*; *Ной* – *модиф. РАС*, РАС →

МАС, *акт. РАС* (МАС), *модиф. РАС* → ЕНС, *залуч. ЕНС*; *Ноїв ковчег* – *модиф. РАС* → *МАС*, *акт. РАС* (МАС), *модиф. РАС* → *МАС* (ЕНС), *залуч. ЕНС*; *Ноїв ковчег* – *модиф. РАС* → *МАС*, *модиф. РАС* → *МАС*, *модиф. РАС* → *МАС* (ЕНС), *залуч. ЕНС*; *ковчег* – *акт. РАС* (МАС), *модиф. РАС* → *МАС*, *модиф. РАС* → *МАС*, *модиф. РАС* → *МАС* (тут ЕНС), *залуч. ЕНС*. Отже, аналіз «семантичного руху» від релігійних до переносних значень дозволяє зробити кілька висновків: 1) в основу вторинних утворень лягають ядерні семи релігійних значень; 2) свої статуси релігійні семи можуть змінювати; 3) наскрізною тенденцією проаналізованих випадків метафоризації релігійних лексем є залучення ексклюзивно-негативних сем у результаті модифікації релігійних сем. Уважаємо за можливе внести до словникових реєстрів лексичні одиниці *Ной* та *Ноїв ковчег*.

Література

1. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – 2-е изд., испр. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 809 с.
2. Боярська А. «Вічні сюжети» як засіб романтизації оповіді в прозі Олеса Гончара / Любов Боярська // Образ : щорічний науковий збірник / голова редкол. В. Різун, голов. ред. Н. Сидоренко ; Інститут журналістики КНУ імені Тараса Шевченка. – К., 2009. – Вип. 10. – С. 23–27.
3. Вежбицкая А. Семантические универсалии и базисные концепты / Анна Вежбицкая. – М. : Языки славянских культур, 2011. – 568 с.
4. Виноградов В. В. Основные типы лексического значения слова / В. В. Виноградов // Вопросы языкознания. – 1953. – № 5. – С. 3–29.
5. Гончар О. Собор : [роман] / О. Т. Гончар ; [передм. І. С. Бокоро]. – К. : Веселка, 1992. – 286 с.
6. Гончар О. Твори в 6-и т. / О. Т. Гончар. – К. : Дніпро, 1978 – 1979.
7. Гончар О. Тронка : [роман у новелах] / О. Т. Гончар. – К. : Дніпро, 1966. – 270 с.
8. Ельмслев А. Можно ли считать, что значения слов образуют структуру? / А. Ельмслев // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 2. – М. : Изд-во иностр. лит-ры, 1962. – С. 117–138.
9. Коваль А. П. Спочатку було слово. Крилаті вислови біблійного походження в українській мові / А. П. Коваль. – К. : Либідь, 2001. – 312 с.
10. Козлов А. С. Мифологическое направление в литературоведении США / А. С. Козлов. – М. : Высш. шк., 1984. – 175 с.
11. Кустова Г. И. Типы производных значений и механизмы языкового расширения / Г. И. Кустова. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 472 с.
12. Непийвода Н. Ф. Про поняття «детермінологізація» / Н. Ф. Непийвода // Мовознавство. – 1983. – № 5. – С. 64–67.
13. Олійник І. С. Слово в лексичній системі української мови / І. С. Олійник // Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія / за заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1973. – С. 27–100.
14. Отин Е. С. Словарь коннотативных собственных имен / Е. С. Отин. – Донецк, М. : ООО «А Темп», 2006. – 440 с.

15. Падучева Е. В. О семантической деривации : слово как парадигма лексем / Е. В. Падучева // Русский язык сегодня. – Вып. 1. – М. : Азбуковник, 2000. С. 395-417.

16. Потебня А. А. Мысль и язык // Слово и миф / А.А. Потебня. – М. : Правда, 1989. – С. 17–200.

17. Сверстюк Є. Собор у риштованні / Євген Сверстюк. – К. : Смолоскип, 1970. – 173 с.

18. Сидні І. Лендау. Словники: мистецтво та ремесло лексикографії / Сидні І. Лендау ; [пер з англ. О. Кочерги]. – К. : К.І.С., 2012. – 480 с.

19. Словник української мови / кер. В. В. Німчук та ін. ; відп. ред. В. В. Жайворонок. – К. : ВЦ «Просвіта», 2012. – 1320 с.

20. Словник української мови: в 11-ти т. – К. : Наук. думка, 1970–1980.

Albina Kovtun

SEMANTIC VARIATIONS OF RELIGIOUS VOCABULARY IN THE WORKS BY OLES HONCHAR

After analyzing the semantic potential of religious language in Oles Honchar's works the author came to the conclusion that metaphorical formations are based on actualization of nuclear semes of religious lexical units, and the general tendency of minor meaning of religious units is modification of certain (one or more) religious semes in to negative-exclusive semes with introduction of additional expressive intensifiers (Noah's ark – 'collection of living beings' → 'crowding, 'crush', 'extreme discomfort'). In addition, there is a need for

lexical clarification of some figurative meanings.

Keywords: *lexica lunit, archisemes, differential/peripheral/negative-exclusive seme, actualization/intensification/specialization/introduction/modification of a seme.*

Альбина Ковтун

СЕМАНТИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ РЕЛИГИОЗНОЙ ЛЕКСИКИ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

Проанализировав семантический потенциал религиозной лексики в произведениях Олеса Гончара, автор пришел к выводу, что метафорические образования основаны на актуализации ядерных сем религиозных лексем, а общей тенденцией вторичных значений религиозной лексики является модификация определенных (одной или нескольких) религиозных сем в эксклюзивно-негативные семы с внесением дополнительных экспрессивных усилителей (Ноев ковчег – 'собрание живых существ' → 'скопление людей, 'давка', 'чрезвычайные неудобства'). Кроме того, есть необходимость в словарных уточнениях отдельных значений религиозных лексем.

Ключевые слова: *лексема, архисема, дифференциальная/периферийная/эксклюзивно-негативная сема, актуализация/усиление/конкретизация/модификация семы.*

Надійшла до редакції 15.10.2013 р.

УДК 811.161.2:81'367.622

Галина Вишневська

АСТРАЛЬНІ ІМЕННИКИ ЗОРЯ І ЗІРКА НА УКРАЇНСЬКОМУ МОВНОМУ ПРОСТОРИ

У статті іменники зоря і зірка показані як один із найпоширеніших засобів художнього відтворення дійсності, розкрита їхня семантична структура, спільні та відмінні значення, невичерпні можливості творчого переосмислення і збагачення словникового фонду української мови.

Ключові слова: *художній образ, синонім, символ, переосмислення, епітет, персоніфікація, денотат, деривативний процес, омонімізація, переносне значення.*

Що таке зоря? В «Енциклопедії про все на світі» читаємо: «Зорі – це велетенські розкидані по космосу клуби газу, які світяться. Вони горять від декількох мільйонів до декількох мільярдів років. Найближча до Сонця зоря знаходиться на відстані понад 40 трлн км.

Зорі настільки далеко, що навіть у найпоужніший телескоп здаються нам тільки малень-

кими крапочками, які світяться на нічному небі.

Скільки зір у Всесвіті, порахувати неможливо, проте астрономи вважають, що зір приблизно 200 мільярдів мільярдів» [1, с. 21].

Не знаючи природи і походження зірок, наші предки створювали про них різні легенди і фантастичні оповіді. Найбільш поширеним було повір'я, що зорі – то людські душі, які возносяться до Господа Бога після смерті людини і стають зірками. Такий мотив присутній, зокрема, у вірші І. Павлюка, присвяченому рано померлій поетесі Руті Вітер (Юлії Пігель):

*А ти уже зірка, а я ще ліс,
І нас не буде троє.*

«Зорею» став у двадцять вісім років надзвичайно талановитий наш поет Богдан-Ігор Анто-нич, про якого В. Гаврилук писав:

© Г. Вишневська, 2013

*І сумно мислити мені,
Що ти зоря уже, не лірик.
Зоря троянд небесних
Над шакаралупою землі.*

Дещо інший варіант цього повір'я був утілений в оформленні сцени, де стояла домовина з тілом Богдана Ступки: «На чорному заднику сцени – зорі у вигляді карти України, що переходить у Чумацький шлях, і одна найбільша зірка, напевно, та, на яку переселилася душа великого актора» (газ.).

Народна художниця Катерина Білокур, яка створила прекрасні рослинні та квіткові пейзажі, була переконана, що кожній квітці на землі відповідає зірка на небесах.

Появу на небі нової зірки люди пов'язували також із народженням нового правителя. За Євангелієм, наприклад, коли народився Ісус, трое царів із різних країн вирушили до Віфлеєма з дарами. Дорогу до новонародженого їм указувала зірка, названа Віфлеємською.

Зазначимо, що для найменування небесних світил, про які йдеться в цій роботі, в українській мові використовуються семантично тотожні іменники *зоря*, *зірка* і *звізда* (діал.). Порівняймо: Глянь, моя мила, зорі повисли над Дніпром (П. Тичина); Лягло сонце за горою, / Зірки засіяли (Т. Шевченко); Небо цвіло звіздами (М. Дочинець).

Водночас зауважимо, що між словами *зоря* і *зірка* існують суттєві смислові розбіжності. Так, іменник *зоря*, крім небесного тіла, означає яскраве освітлення горизонту перед сходом і після заходу сонця, ранковий сигнал, який виконують на барабані, горні чи трубі, а також початок, зародження чогось важливого. *Зірка* ж – це не лише небесне тіло, а й предмет у формі зірки; геометрична фігура з гострокінцевими виступами по колу; світла пляма на лобі тварини; рослина, квітки якої з п'ятьма пелюстками; морська зірка.

Ураховуючи вказані семантичні розбіжності між іменниками *зоря* і *зірка*, «Словник синонімів української мови» [12] подає їх як доміанти різних синонімічних рядів. Слід зазначити, що вони відрізняються не лише обсягом значень, а і функціонально: назву *зірка* має значно більша кількість предметів і зображень у вигляді зірки. Так, зірка із п'ятьма кутами – одна з найбільш поширених і значущих західних ідеограм. Вона використовується на 35 національних прапорах, є символом армії і поліції. П'ятикутна червона зірка стала найпоширенішим і улюбленим символом радянської держави. 2 листопада 1937 року на п'яти баштах московського Кремля замість двоголових орлів з'явилися рубінові зірки. Символом держави Ізраїль з 1948 року стала шестикутна зірка

Давида. Зірка й півмісяць – емблема ісламського світу. Зірки прикрашають прапор США, де вони символізують об'єднані частини федерації тощо. П'ятипроменева зірка є знаком найвищої якості товару. Ним широко послуговуються в готельному бізнесі, легкій промисловості тощо.

Слід наголосити на тому, що іменник *зірка* останнім часом дуже розширив сферу свого вжитку за рахунок переносного значення – *людина, яка прославилась у певній галузі діяльності, переважно в мистецтві, спорті, політиці* тощо. Це значення слова *зірка* (зоря – рідше) утворилося внаслідок зміни денотата, тобто означуваного словом об'єкта (небесне тіло → людина). При цьому, означаючи людину, слово *зірка* набуло позитивного забарвлення й увійшло до синонімічного ряду – *знаменитість, світило, світоч, маяк*. Завдяки вказаному процесу українська мова збагатилася новими словосполученнями і словами, як наприклад: *зірка естради (кіно, балету, боксу, мистецтва, політики, бізнесу і т. д.), сяюча зірка України, зірка першої величини, закордонна зірка, зірка Голлівуда, суперзірка, кінозірка, рок-зірка* і т. ін.

Українська галактика надзвичайно багата людьми, яких називають *зірками*. На презентації своєї книжки про Ліну Костенко Іван Дзюба сказав: «На небі української поезії сьогодні сяє багато зірок, бо наша поезія, як ніколи, багата зірками різної величини. Але є зірка Ліни Костенко, яка вирізняється не лише особливою яскравістю, а й, як сказав, постійною постійністю світла» (газ.). Кінорежисер Олег Бійма створив галерею визначних діячів культури та мистецтва і не випадково назвав її «Немеркнучі зірки». Серед них Оксана Петрусенко, Діана Петриненко, Платон Майборода, Борис Гмиря і багато інших зірок, які не гаснуть і не тьмяніють, а з часом стають яскравішими. До цього сузір'я слід зарахувати В. Стуса, В. Симоненка, І. Світличного та ще багатьох шістдесятників, про яких Ірина Жиленко у своїй книжці «НОМО FERIENS» писала: «Все це були безмірно яскраві, глибокі, мужні і обдаровані люди... Серед останніх бачиться М. Коцюбинська як зразок, як ідеал Людини Благородної... Пишу про тих, хто був (і є!) зіркою першої величини у небі моєї пам'яті». І далі: «Оператор Ілленко, художник Якутович, композитор Скорик, диригент Турчак – усі зірки першої величини». Оперною зіркою світової величини стала Соломія Крушельницька. До цього яскравого сузір'я, безсумнівно, належить і Богдан Ступка та ще багато видатних діячів української культури, науки тощо.

Привертає увагу той факт, що для найменування видатних особистостей досить рідко використовується іменник *зоря*.

Прикметно, що іменник *зірка* в переносному значенні включився в деривативний процес, унаслідок чого маємо прикметник *зірковий* у значенні *найкращий, найвищої якості*. Наприклад: Серед *зіркових проєктів* Іллі Олейникова – ролі у телевізійних серіалах «Дванадцять стільців» та «Майстер і Маргарита» (газ.). Поширеним є словосполучення *п'ятизірковий готель*. У Ю. Андруховича зустрічаємо вираз *найп'ятизірковіший готель* – тобто найдорожчий, найцентральніший. Прикметник *зірковий* уживається також у значенні *той, що стосується людей-зірок: зіркове життя, зіркове подружжя, зіркове товариство*» і т. ін.

Зі сказаного можна зробити висновок, що іменник *зірка* перебуває в процесі омонімізації – його переносне значення поступово визначається як самостійне слово, що означає людину, яка досягла вершин досконалості в певній сфері діяльності. Іноді, завдяки контексту, слово набуває негативного забарвлення, як, наприклад, у словосполученні *безголосі зірки естради*. Зауважимо, що останнім часом слово *зірка* журналісти стали використовувати стосовно видресированих тварин, птахів, із чим не можна погодитися. Наприклад: «*Зірки* нової програми національного цирку – морж, пелікан та узбецькі канатохідці» (газ.).

Окрім слова *зірка*, стосовно видатної людини вживаються теплі, ніжно-пестливі *зіронька* і *зірочка*: «Дарія Степаненко ясною *зіронькою* залишилася на небосхилі української України» (газ.). Слово *зірочка* може мати й негативне забарвлення: «У червні 1980-го Назарій Яремчук протягом лише одного місяця дав у містах України 96 концертів, звісно, без фонограм. Хто із сучасних «зірочок» може бодай наблизитися до такого рекорду?» (газ.).

Іменники *зоря* і *зірка* широко відкриті для творчого використання. Поза сумнівом, вони належать до найуживаніших виражальних художніх засобів. Майстрів слова вони приваблюють чарівністю свого сяяння, променистістю форми, незбагненою загадковістю і магічністю дії. Вони сприймаються як живі істоти, які єднають людину з Усесвітом, впливають на її життя, настрої, схиляють до високих роздумів. Недаремно поет Богдан-Ігор Антонич один зі своїх віршів назвав «Молитва до зір», у якій закликає:

*...молімся зорям дальнім,
щоб нам дали на світі цім
життя величне і страждальне.*

Письменник і перекладач Володимир Самійленко у своїй автобіографії писав: «Мабуть, нашу долю таки наперед записано десь на зорях, і ми проживаємо життя так, як там визначено».

Ліна Костенко звертається до зір із такими словами:

*Зорі стозорі, ви що – телепати?
Чого ж ви так дивитесь в душу мою?*

Уквітчане зорями небо захоплює, випромінює притягальну силу, спонукає до відтворення цієї дивовижної краси – тихої, радісної. Своєю красою і загадковістю зірки манили Лесю Українку. Вона залишила нам такі чудові рядки:

*Зорі – очі весняної ночі!
Зорі – темряви погляди ясні!
То лагідні, як очі дівочі,
То палкі, мов світла прекрасні...*

Або:

*Тихі, ніжні зорі
Спадали з неба – білі, непрозорі...*

Ірину Жиленко, наприклад, приваблює «густо-волошкове небо в страшенно яскравих зірках». Перебуваючи в Карпатах, вона побачила, як «з неба опустились велетенські зорі, які висіли низько, немов звисали зі старих яблунь, срібні, гігантські, мов тарелі».

Чарівні картини зоряного неба, зоряної ночі заповнили художній світ народних пісень. Кого не зворушували, не захоплювали слова:

*Ніч яка місячна, зоряна, ясна,
Видно, хоч голки збирай...
Небо неміряне, вситане зорями,
Що ж то за Божа краса!*

Зорі, зіроньки, зірниці – традиційний засіб змалювання дівочої краси:

Ой ти, дівчинонько, ясна зоре!..

*Ой ти, місяцю, я зіронька ясна.
Ой ти парубок – я ж дівчина красная...*

*Ой очі, очі, очі дівочі,
Світите в душу, мов дві зорі...*

Розглядаючи дібраний матеріал, можна зробити висновок, що кожен автор у слова *зоря* і *зірка* вкладає інший – «свій» зміст. Наприклад, Микола Вінграновський пише: «Стоїть мені моя гірка зоря. Моя єдина зоре-пересмуто! Зоре, віща моя мово, будь при мені, будь навіки при мені!». «Настане черга й на мою зорю», – впевнено заявляє Л. Костенко. «У рідному краї зоря і хрест моєї долі», – каже Вадим Крищенко. «Світитиме народам із п'їтьми зоря Максима Рильського...» – запевняє Д. Павличко.

Аналізуючи мову творів Богдана Ігоря Антонича, Іван Огієнко підкреслив, що свою правдиву дороговказну зорю поет легко знайшов тільки в мові всеукраїнській і став творити цінності соборні, став поетом цілої України.

Леся Українка слово зоря наповнила іншим змістом:

*Коли я погляд свій на небо звожу, –
Нових зірок на ньому не шукаю,
Я там братерство, рівність, волю гожу
Крізь чорні хмари вгледіти бажаю, –
Тих три величні золоті зорі,
Що людям світять безліч літ вгорі...*

Поет В. Баранов у вірші «Українці мої!», звертаючись до своїх земляків, з зіркою запитує:

*Таж хіба не впаде й не закотиться
наша зоря,
І хіба не зотліє на тлін українство
між нами,
Коли навіть на згайшиці долі й зорі Кобзаря
Ми і досі спокійно себе почуваєм хохлами?*

Поет В. Стольников обурюється своєю братією-«віршомазами», які й «на красному вічі ділять зорю» і «тягнуть безладно зорю до північної Лети».

Отже, як бачимо, іменники *зоря* і *зірка* легко піддаються семантичній трансформації, завдяки чому маємо безмежне розмаїття створених на їхній основі художніх образів, які, до речі, не завжди легко однозначно розглумачити. Наприклад: «Уява підказала мені, що такі люди, як батько, прийшли з небесної зірки», – писала про свого батька, письменника Ю. Горліса-Горського, автора «Холодного Яру», Лариса Лісовська. Або:

*Ми розбиваємо чоло
І не об сходи, а об зорі (В. Стус).*

Привабливими є численні образи, створені шляхом метафоризації на основі асоціативних зв'язків: Баян розсипає зірки (І. Драч); Я лечу угору крізь сніжні зорі (І. Жиленко); Червоних зір червоний зорепад (М. Вінграновський) і т. ін.

Як засіб оцінювання важливих для українця предметів, явищ, людей тощо аналізовані іменники зустрічаємо в порівняльних структурах: Але правда, наче зірка гожа (Л. Українка); Книга, мов досвітня зоря (газ.); Дивися на Майдан, як на зорю, / Бо іншої світлішої не буде (П. Бойко). Про Пересопницьке Євангеліє написано: Чисте, мов зорі небесні (газ.). Він, як зоря, проміниться з туману (В. Стус про Івана Світличного).

У певних контекстах слова *зорі*, *зірки*, як і інші астральні назви (сонце, місяць), набувають образно-символічних значень. У книзі «Знаки і символи» вони розглядаються як універсальні символи *надії*, *радості*, *молодості* [2, с. 189]. Дослідник української символіки В. Кононенко виявив у цих словах такі символічні семи:

доля, щастя, вдача, мрія, надія, сум, дівчина [7, с. 87]. Як показує аналіз, вони можуть означати також *творчість, талант, духовну силу, успіх, славу, дорогу людину* тощо.

Через народні пісні, колядки, щедрівки в художню літературу приходять персоніфікований образ зорі (зірки, зіроньки). За давньою народною традицією, зірки – діти місяця і сонця.

Уподібнення поведінки зірок поведінці людей (антропоморфізм) – один із найпоширеніших засобів художнього висловлювання. Завдяки персоніфікації зорі сприймаються як надзвичайно милі істоти, які створюють гарний настрій, заспокоюють: Інша *зіронька* личко ховає / В покривало прозореє, срібне, / Соромливо на діл поглядає, / Сипле блідее проміння дрібне (Л. Українка); Що місяцю *зіроньки* кажуть ясененькі? (П. Тичина); У полі спить *зоря* під колоском / І сонно слуха думу колискову... (М. Вінграновський); Перелякано тремтіли *зорі* (Ю. Дараган); *Зірка* в душу загляда (І. Драч).

У художньому вжитку зустрічаємо й інші зорі – непривітні, байдужі, люто-холодні, мстиві, які передають відповідний настрій. Наприклад: *Зорі* холодними списами кололи очі (М. Дочинець). Або: Сміються байдужі *зорі*. / Холодним промінням мені (Л. Українка).

У створенні художніх образів на основі слів *зірка* і *зоря* важливу роль відіграють пов'язані з ними дієслова, які розвивають, доповнюють їхній зміст. Найчастіше це лексеми на позначення світла, вогню: зорі *світять* (*сяють*, *сіяють*, *горять*, *палають*, *зоріють*, *ясніють*, *цвітуть*, *золотяться* і т. ін.) й антонімічні до них – *гаснуть*, *догорають*, *жевріють*, *стигнуть*. Особливо привабливими є образи, в яких, завдяки дієслову, зорі сприймаються як істоти. Вони *гомоняють*, *лебедять*, *посміхаються*, *ходять*, *тремтять*, *сумують*. Їхню емоційну тональність часом підсилюють прислівники способу дії: *Гордо*, *пишно*, *променисто* / Золотії світять *зорі* (Л. Українка). Іноді звичне дієслово *гаснуть* заступають авторські синоніми *в'януть*, *сумують*: Я мусив поспішати – *звізди* вже *в'янули* в текучому мареві передрання (М. Дочинець); *Зів'яла* вже *зоря* остання (Б.-І. Антонич); Світає. *Сумують зорі* (О. Куликов). За рахунок удало підібраних дієслів збагачуються відповідні синонімічні ряди. Наприклад: зорі *гаснуть*, *пригасають*, *догорають*, *в'януть*, *сумують*. Або: зорі *сяють*, *зоріють*, *квітнуть*, *золотяться* та ін. Зауважимо, що підібрані дієслова не завжди відповідають своєму призначенню: зорі *булькають* (М. Хвильовий).

У художніх текстах аналізовані іменники оздоблюються епітетами, які збагачують їх змістовно та емоційно. Найчастіше вживаними є епітети *ясна* і *ясная*, які закріпилися в народнопоетичній творчості. Означуваним ними

лексемам вони надають краси, ніжності, лагідності, особливо, коли йдеться про кохану дівчину, її прекрасні очі:

*Була у мене молодого
Ще ясна зіронька одна* (Л. Глібов);

*Ти мої радощі, ти моє горе,
Ой ти, дівчинонько, ясна зоре!*
(Народна пісня)

Уражає розмаїття епітетів. Вони вказують на різні ознаки зір, але найчастіше – на їхнє забарвлення. Олесь Гончар звернув увагу на різницю в забарвленні ранкової і вечірньої зорі: «Буває *вечірня зоря золота, буває рожева, а ця ось багрянисто-туманна, червона, густа*». У художньому вжитку «кольорових» епітетів чимало. Тут усе залежить від творчих намірів майстрів слова. Зустрічаємо такі «кольорові» епітети до слова *зоря*: *рубінова, малинова, рум'яна, срібна, голуба, блакитна, зелена, жовта* та ін.

Епітети можуть указувати на особливості сприйняття їх людиною: зорі *теплі й холодні* та ще й *м'якші-холодні, тверді, колючі, байдужі* або *тихі, ніжні, веселі чи сумні, стомлені, погаслі* і навіть *мертві*.

Привертають до себе увагу численні звертання до зір як засобу відтворення душевного стану людини. Найбільш хвилюючими є звертання до зір Т. Шевченка. У них змучений неволею поет виливає свою тугу за Україною, свої жалі, сердечний біль: *Зоре моя вечірняя, зійди над горою, / Поговорим тихесенько в неволі з тобою...; Ой зоре! Зоре!* – і слези кануть. / Чи ти зійшла вже на Україні? / І я живу, і надо мною / Своєю Божою красою / Гориш ти, *зоренько* моя. Іменники *зоря, зірка, зіронька* використовують також у звертаннях до жінок, дівчат – як вияв глибоких почуттів. Так, у вірші «Марку Вовчку» Т. Шевченка писав: *Світе мій! Моя ти зіронько святая! / Моя ти сило молодая! Світи на мене і огрій, / І оживи моє побите / убоге серце, неукрите...*

Образно-символічне значення слів *зоря* і *зірка* виявляється й у складі декількох фразеологізмів, зокрема: *вірити у свою щасливу зірку* – вірити в щасливу долю; *зірок з неба не хапати* – не відзначатися особливими здібностями; *народитися під щасливою зіркою* – мати щастя в житті; *бути в дірках, як у зірках* – бути дуже бідним; *ворожити на зорях, лічити зорі* – ледарювати.

У письменницькому та журналістському вжитку досить часто зустрічаємо образний вислів *через терни до зірок* (латинською мовою – *Per aspera ad astra*). Він належить римському письменникові і філософу І ст. н. е. Сенеці і в переносному значенні виражає прагнення людини оволодіти таємницями природи та висотами

наукових знань. Цей вислів є на гербі владики Йосипа Сліпого. «Через терни до зірок» – назва повісті І. Цюпи, «Ad astra» – назва циклу поезій М. Вороного. Аналізований вислів зазнає різного роду перетворень, видозмінюється. Виходячи з потреб номінації, автори вдаються до заміни компонентів вислову: *Через терни до України (газ.); Через гори до зірок (газ.); їх перестановки: Хотів ad astra через терни, але не знав лише: а як? (В. Гужва); його цілковитого переінакшення: ...пізнаєш дорогу, яка веде через гострі, криваво-гарячі шпичаки до холодних зірок (В. Вовк); Важко ми пробивалися до істини крізь терни конформізму (Р. Іванчук) і т. ін.*

Варто сказати, що мову своїх творів письменники збагачують крилатими фольклорними висловами, серед яких слова *на ясні зорі, на тихій воді*. Цими словами в історичних піснях та думках передається туга за батьківщиною і прагнення повернутися в рідний край. Наприклад, у думі про Марусю Богуславку: *З тяжкої неволі / З віри бусурменської, / На ясні зорі, / На тихій воді, / У край веселий, / У мир хрещений*. Вислів уживається як поетичний синонім до слова *Україна*. Цим висловом І. Жиленко скористалася, щоб передати емоційний стан людини, яка звільнилася від радянського рабства: Бог дав хоч на старість впливти з рабської держави *на ясні зорі і чисті води свободи*. Гаслом діяльності товариства «Руська трійця» були слова весняної народної пісні *«Світи, зоре, на все поле, поки місяць зійде»*.

У системі художніх засобів певне місце займають сталі приєднанні словосполучення – *до зорі, на зорі, від зорі до зорі, на вечірній (ранній) зорі*, які образно характеризують час проходження дії або якоїсь важливої події в житті людини, народу, країни і виконують обставинну функцію: *І в дорогу далеку ти мене на зорі проводжала, / І рушник вишиваний на щастя, на долю дала (А. Малишко); Цілу ніч до зорі я не спала, / Прислухалась, як море шуміло (Л. Українка); Та й пішла моя баба до діда, відійшла на вечірній зорі (І. Жиленко); ...полоть бур'яни, що на ниві і в душах, / Діять плугом і ралом від зорі до зорі (М. Махінчук); Вивчати козачину академік В. Грабовецький почав ще на зорі своєї наукової діяльності (газ.)*.

Не можна обійти увагою той факт, що іменники *зоря, зірка, зірочка* проторували собі широку дорогу у сферу офіційної номінації. Ними називають газети, спортивні клуби, футбольні команди, сільськогосподарські кооперативи, фестивалі дитячої творчості тощо. Ще 1848 р. у Львові видавалася газета «Зоря Галицька». Газета «Зоря» видавалася 1907 р. у Бразилії (м. Курітіба), куди емігрувало багато українських родин із Галичини. Назву «Зоря Полтавщини» має всеукраїнська громадсько-

політична газета, яка виходить у Полтаві. Відомі газета для дітей «Зірка», фестиваль юних талантів «Зіронька», футбольна команда «Зоря» (Луганськ) і т. ін.

Аналізовані іменники охоче використовують у назвах своїх творів, статей, телепередач письменники, журналісти. Так, Олесь Гончар один зі своїх романів назвав «Твоя зоря». «Засвіти свою зорю» – назва поеми Г. Білоуса про Сквороду; «Поворожи на вранішній зорі» – збірка творів В. Баранова; «Біла зоря» – збірка поезій В. Калашника; «Сині зорі» – повість В. Дрозда; «Зорі світ заповідають» – твір Г. Журби; «Зоряний інтеграл» – Л. Костенко; «Зоря провідна» – збірка поезій Віри Вовк тощо.

Аналізовані лексеми поповнили собою український антропонімкон. На їхній основі утворилося чимало жіночих та чоловічих власних імен і прізвищ: Зірка, Зоряна, Зореслава, Зорян, Зореслав, Зоря, Зоріна і т. ін.

У художньому вжитку митців слова часними є поетизми *зірниця, зоряниця, зірничка* тощо: Я твої очиці *зорі, зорениці* – / Славлю, як світанок (П.Тичина); *Зоря зірничці* зазірала в очі (М. Вінграновський); «Зірнула *зірниця*» – назва книжки поетеси Р. Ліші.

Опрацьований матеріал дає підстави стверджувати, що астральними іменниками *зоря* і *зірка* густо всіяний український мовний простір, особливо його поетично-пісенне поле. Укрупнені в художнє полотно, вони розкривають розгалужену систему своїх прямих і непрямих значень, характеризуються широкими асоціативними зв'язками, здатністю метафоризації, персоніфікації, винятковими можливостями включатися в різноманітні контексти, в яких набувають образно-символічного звучання й національного забарвлення. У цих словах-образах криється невичерпний матеріал для творчого використання, осмислення навколишнього світу у всіх його проявах, для філософського сприйняття дійсності, високих роздумів і збагачення словникового фонду української мови.

Література

1. Енциклопедія про все на світі. – К. : «Махаон-Україна», 1999. – 249 с.
2. Знаки и символы. Иллюстрированная энциклопедия. – М. : ЭКСМО, 2008. – 255 с.
3. Зоре моя вечірняя. Українські романси. – К. : «Дніпро», 1982. – 210 с.
4. Калашник В. С. Народнопоетичний символ «Зоря» в художній мові О. Гончара / В. С. Калашник // Літературний процес і творча індивідуальність письменника. Дні-

пропетровський університет. – Дніпропетровськ, 1988. – С. 143–147.

5. Коваль А. Крилаті слова в українській літературній мові / А. Коваль, В. Коптілов. – К. : «Ярославів Вал», 2011. – 699 с.

6. Колядки та щедрівки в сучасних записах. – Черкаси : «Брама», 2003. – 226 с.

7. Кононенко В. Символи української мови / В. Кононенко. – Івано-Франківськ : «Плай», 1996. – 269 с.

8. Кононенко В. Рідне слово / В. Кононенко. – К. : «Богдана», 2001 – 303 с.

9. Найкращі пісні України – К. : Демократична Україна», 1995 – 269 с.

10. Новий словник української мови. – Т. I. – К. : «Аконіт», 2004 – 926 с.

11. Пономаренко О. Централізовані образи світил у поезії Б.-І. Антонича / О. Пономаренко // Слово і Час. – 2004. – № 5. – С. 30–37.

12. Словник синонімів української мови у двох томах. – Т. I. – К. : «Наукова думка», 1999. – 1026 с.

13. Тресиддер Дж. Словарь символов / Джек Тресиддер. – М. : «Гранд», 2001. – 444 с.

14. Трійняк І. І. Словник українських імен / І. І. Трійняк. – К., «Довіра», 2005. – 509 с.

15. Ушкалов Л. «Філософія серця» Тараса Шевченка / Л. Ушкалов // Слово і Час. – 2012. – № 9. – С. 17–27.

Halyna Vyshnev'ska

THE ASTRAL NOUNS THE STAR AND THE STARLET IN THE UKRAINIAN LANGUAGE

The nouns star and starlet are shown in the article as one of the most popular means of artistic reflection of reality, also their semantic structure, common and different values, inexhaustible opportunities of creative rethinking and also enrichment of lexical fund of the Ukrainian language was considered.

Keywords: *artistic image, synonym, symbol, redefining, epithet, personification, denotation, derivative process, homonyms and, figurative meaning.*

Галина Вишневецкая

АСТРАЛЬНЫЕ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫЕ ЗВЕЗДА И ЗВЕЗДОЧКА В УКРАИНСКОМ ЯЗЫКОВОМ ПРОСТРАНСТВЕ

В статье имена существительные звезда и звездочка показаны как наиболее распространенные средства художественного воспроизведения действительности, раскрыты их семантическая структура, общие и различные значения, неисчерпаемые возможности творческого переосмысления и обогащения лексического фонда украинского языка.

Ключевые слова: *художественный образ, синоним, символ, переосмысление, персонификация, денотат, деривативный процесс, омонимизация, переносное значение.*

Надійшла до редакції 28.10.2013 р.

Людмила Корнєва, Любов Сологуб

«ДВОГОЛОСЕ СЛОВО»: ДО ПРОБЛЕМИ ВНУТРІШНЬОГО МОВЛЕННЯ В ПОВІСТІ ЛЕОНІДА БРАЗОВА «ВТЕЧА З-ПІД СЛІДСТВА»

Пропонована стаття присвячена комплексно-му аналізу особливостей внутрішнього мовлення в повісті Л. Бразова «Втеча з-під слідства». Особливу увагу зосереджено на його різновидах та композиційно-мовленнєвих формах. У статті розкривається роль внутрішнього мовлення у створенні характеру героїв.

Ключові слова: внутрішнє мовлення, невласне пряма мова, внутрішній монолог, експресивний розмовний синтаксис, структурно-семантичні різновиди, внутрішня рефлексія, спосіб саморозкриття суб'єкта мовлення, засіб психологічного аналізу, комунікативно-практична функція.

У центрі будь-якого літературного твору перебуває людина з її складним внутрішнім світом. Кожен письменник, по суті, психолог, що прагне розкрити душу героя, зрозуміти мотиви його вчинків. Саме психологічний аналіз є найважливішим засобом творення характеру в літературі. Л. Бразова, безумовно, теж слід віднести до митців, для яких життя людини – головний об'єкт спостереження й вивчення. Його вирізняє інтерес до змін характеру персонажа, що відбуваються не тільки під впливом зовнішніх чинників, але й унаслідок внутрішнього розвитку особистості, її сприйняття довкілля, моральних пошуків, емоційних станів, бажань, роздумів тощо.

Письменник завжди намагається детально і глибоко передати діалектику душі своїх героїв, для чого використовує різноманітні прийоми психологічного зображення: портрет, мовлення і вчинки, ставлення до інших персонажів, зовнішні вияви внутрішнього життя (жести, міміка), пейзаж, явища предметного світу. Але найбільш вагоме навантаження несе у творах Л. Бразова внутрішнє мовлення (ВМ) як вияв «прямого психологізму» [4, с. 86–87] – художнього пізнання внутрішнього світу «зсередини». Особливо яскраво, на нашу думку, цей феномен виявляється в повісті «Втеча з-під слідства», що розповідає про трагічні сторінки життя України.

Л. Бразов – ровесник ХХ століття не тільки тому, що народився 1916 року, але й тому, що

з відвертістю намагався розкрити найгостріші, злободенні питання. Його творчість була не тільки тісно пов'язана з епохою, її ідеологією та соціальними настроями, вона багато в чому автобіографічна, що давало змогу оголити низку болючих першорядних питань, краще зрозуміти душевний лад героя-сучасника, проникнути в потаємне: його істинні думки, почуття, настрої. Життєва правдивість і соціальна гострота художніх конфліктів «Втечі...» зумовили глибину близьких письменникові характерів персонажів, осягнення яких і здійснюється переважно за допомогою ВМ, що допомагає виявити приховане, зрозуміти мотивацію зовнішніх дій. Окрім того, широке використання цього прийому психологічного зображення взагалі притаманне літературі 1980-х (повість була написана в ці роки), бо він, на думку Василя Марка, став своєрідною формою сублімації пригніченого авторського голосу років застою [7, с. 186].

Загалом проблема ВМ – складна й різнопланова. Її вивчали психологи (Л. С. Виготський, П. Я. Гальперін, О. Р. Лурія), психолінгвісти (О. О. Леонтьєв, С. Д. Канцельсон, О. С. Кубрякова), літературознавці (М. М. Бахтін, А. П. Гросман, В. В. Кожин), широке коло мовознавців (В. В. Виноградов, Н. Ю. Шведова, Ю. М. Сергєєва, А. І. Мацько та ін.). Описувалися особливості, види та форми використання ВМ у творах художньої літератури (роботи А. А. Андрієвської, О. В. Падучевої, Г. Г. Ярмоленка, О. С. Нікітіної).

Мета нашої статті – провести комплексний аналіз особливостей ВМ, представленого в повісті Л. Бразова «Втеча з-під слідства»: виявити його різновиди та композиційно-мовленнєві форми, розглянути роль у створенні характеру героїв.

Актуальність роботи визначається тенденцією до інтегрованого вирішення гуманітарних проблем та комплексного підходу до вивчення вербалізованих інтелектуальних явищ, до яких належить і питання про характеристики ВМ, що пов'язане із принципом антропоцентризму сучасних досліджень. Крім того, вивчення

специфіки ВМ у творчості окремого письменника дає можливість краще зрозуміти не тільки сутність авторського замислу, але й особливості його стилю і психологізму.

У сучасній науці термін «внутрішнє мовлення» трактується доволі широко, а саме як визначення всіх невисловлених думок, тобто проблема ВМ тісно пов'язана з проблемою співвідношення мови й мислення. У цьому плані особливо плідними як для психологічного, так і лінгвістичного знання стали дослідження Л. С. Виготського [2]. Він довів, що людське мислення відбувається в мові, а не просто виражається (кодується в ній). Саме у ВМ учений бачив ключ для розуміння походження мислення: процес формування думки відбувається у ВМ, і такий тип мовлення повернутий до себе. ВМ, на відміну від зовнішнього, безпосередньо не виконує функції спілкування, а є лише підготовкою до комунікації. ВМ має своєрідний план вираження (фрагментарність, скороченість, ідіоматичність словесних значень тощо), що потребує видозміни, перекодування думки в разі її виголошення. При цьому ВМ – соціальне: організується за структурою мовлення, яке склалося в процесі спілкування, так само соціалізованим є семантичне наповнення ВМ.

Для письменника ВМ, як ми зазначали, – це художній прийом, необхідний для розкриття характерів персонажів, їхніх учинків, роздумів, переживань. У літературному творі ми маємо справу зі своєрідною імітацією істинного ВМ, яку, однак, митці намагаються наблизити з метою психологічного реалізму до аналогу – реальної мовленнєво-мисленнєвої діяльності. Із цієї причини зараз прийнято говорити про художнє ВМ, що визначається як літературно відтворене природне внутрішнє мовлення (В. В. Виноградов) або як художньо трансформоване внутрішнє мовлення (Н. І. Сакварелідзе). Можливість зображення ВМ у творі обумовлена, з одного боку, філософським принципом єдності мови й мислення, а з іншого – процесуальністю ВМ [8, с. 160–169], яке розвивається від первинної нерозчленованої форми до фази, максимально наближеної до розмовного мовлення. Слід зазначити, що художнє ВМ – на відміну від реального (фрагментарного, спонтанного, необробленого, з економією засобів вираження) – все ж таки в літературі виступає в розгорнутому, повному вияві, як і зовнішнє мовлення. Ця його особливість приводить до ідентифікації ВМ із такими поняттями, як невласне пряма мова і внутрішній монолог. Ми вважаємо, що все це різнопланові явища: ВМ, як і зовнішнє, – це форми мовлення; невласне пряма мова є одним зі способів передачі чужого мовлення; внутрішній монолог – структурно-семантичний різновид ВМ.

Загалом ВМ у художній літературі може передаватися за допомогою прямої, непрямой та невласне прямої мови, що визначається особливостями ідіостилу письменника. Л. Бразов практично не використовує конструкції з непрямою мовою: «На мить він (Цебрій) припустив, що і Котькала заарештували» [1, с. 30]. Набагато частіше зустрічається в повісті представлення ВМ як реального процесу мовленнєво-мисленнєвої діяльності у вигляді прямої мови: «Отже, знову у в'язницю... Чи надовго? – запитав себе Цебрій уже в коридорі» [1, с. 31]. Це можуть бути не тільки окремі репліки «про себе», але й розгорнуті монологи: «Ще невідомо, в яких вістей швидші крила – в добрих чи лихих, думала Ліда, не дуже дослухаючись, що говорив директор школи. Вчора дядька заарештували, а сьогодні про це всі знають. І відразу ніби в ізольованій зоні опинилася» [1, с. 76]. Пряма мова як спосіб оформлення ВМ є суб'єктивною формою мовлення персонажа, що відображає його асоціативно-емотивний світ. Автор при цьому «не втручається» в чужі думки, стоїть осторонь, він офіційно передає слово герою переважно за допомогою слова «подумав/думав». При цьому рух сюжету, за О. О. Гончаровою [3], призупиняється, автор і читачі зосереджуються на внутрішньому житті персонажа.

Невласне пряма мова, навпаки, поєднує голоси автора й героя: відбувається часткова трансформація внутрішніх реплік та думок в умовах авторської оповіді й подальшого розгортання сюжету: «Котькалу раптом здалося, що в хаті хтось є. В нього аж у животі похолонуло. Якщо Цебрій, то живим не випустить. Та ні, покепкував із своєї полохливості, хіба втікач обрав би таку ненадійну схованку? Дивно, що сюди держбезпека насамперед не нагрянула. А може, і була, хоча Осъмач про це не сказав» [1, с. 75].

Отже, репрезентація ВМ за допомогою невласне прямої мови базується на явищі поліфонії, інтерференції двох суб'єктно-мовленнєвих стилів оповіді – письменника та персонажа. При цьому оповідь формально залишається авторською, але зміст висловлювання переноситься у сферу мислення героя (недаремно невласне пряма мова стала основним компонентом теорій «автора» В. В. Виноградова, М. М. Бахтіна та «точки зору» Ю. М. Лотмана, Б. А. Успенського).

Залежно від ступеня взаємодії суб'єктно-авторських перспектив зазвичай виділяють кілька типів невласне прямої мови [5]. Л. Бразов переважно використовує так званий «класичний» її варіант, коли ВМ героя займає значне місце, а письменник ніби відсторонюється: «(Забара) Минаючи школу, в якій працювала

Ліда, уповільнив кроки. *Що, цікаво, вона зараз робить? А може, її там нема, адже канікули. Однак говорить, що одержала список книг, які треба вилучити з бібліотеки...*» [1, с. 43]. Межа між авторським мовленням і ВМ достатньо чітка, про це сигналізує експресивний розмовний синтаксис, який оформлює роздуми персонажа. У менш тривалих фрагментах не власне прямої мови автор і герой беруть участь у викладі на рівних, тісно взаємодіючи, інколи змінюючи один одного: «Але й чистим перед власною совістю себе не відчував (Забара). Допомогає оформляти протоколи допитів безвинних людей, брехав Ліді, зустрічався з інформаторами, мовчки вислуховував їхні брудні доноси... *Послужний список уже досить довгий, пора підводити ризку, поки не пізно. Чуєте, тату з мамою? Ваш син ще не зовсім пропавший.* Спало на думку, що міг би врятувати Лідиноного батька. Але для цього мусив би вбити Осьмача. *Гріх не такий вже і великий, катюзі – по заслугі*» [1, с. 65]. Перехід слова від одного мовця до іншого в цьому різновиді не власне прямої мови визначається не так чітко, хоч інколи супроводжується дієсловом мисленнєвої діяльності (*спало на думку*). Голос персонажа переважно вгадується за суб'єктивністю викладу, надмірною емоційністю, спонтанністю та обірваністю мовлення, питальними та окличними реченнями, лексико-фразеологічними особливостями його мовлення.

Вибір способу передачі ВМ залежить від мети: коли автор хоче зняти із себе відповідальність за висловлювання і покладає її на героя, він обмежується його прямим мовленням; якщо хоче відтворити чуже висловлювання, виходячи з власної точки зору, то звертається до непрямого мовлення. Невласне пряма мова дає можливість письменникові надати сюжету нову динаміку, зберігаючи цілісність авторської розповіді й первинну самостійність чужого ВМ. Це взаємне «зараження» голосів персонажа й письменника дозволяє останньому наблизитися до героя, зрозуміти та оцінити його думки й почуття, висловити власне ставлення до них: «...старався Цебрій себе тримати в руках. Але відчував, що терпіння йому надовго не вистачить. *І що тоді? Не битися ж головою об стіну. Люди й по кільканадцять місяців сидять, на щось сподіваються. Отже, не розклеюватися*» [1, с. 22].

А. Бразов урізноманітнює не тільки способи передачі ВМ, але і їх структурно-семантичні різновиди. Він використовує внутрішні рефлексії, внутрішні монологи, потік свідомості. Внутрішня рефлексія – це миттєва емоційна реакція персонажа на ситуацію, дію чи слова з боку іншого героя: «*Розорене гніздо, думав Забара, сидячи біля сараю та обводячи*

очима двір» [1, с. 52]; «– Сволота, яких світ не бачив (Осьмач про Цебрія). *І якому однак до тебе далеко, подумав Забара*» [1, с. 43]. Внутрішні рефлексії зазвичай мають форму невеликих за обсягом закінчених поодиноких висловлювань, які вирізняє серед нейтрального авторського тексту емоційно-експресивне забарвлення. Слід зазначити, що в тексті повісті таких форм ВМ не дуже багато.

Частіше письменник передає ВМ як монолог, звернення персонажа до самого себе, оскільки воно за своєю сутністю є принципово монологічним. Внутрішній монолог більший за обсягом, ніж рефлексія, і становить собою послідовність думок чи асоціацій героя. Ця форма ВМ не є емоційним коментарем акту зовнішньої дії, а лише породжується ним. Призначення внутрішнього монологу – не вираження емоційного стану персонажа, а спосіб саморозкриття суб'єкта мовлення, що репрезентує для читача картину світу персонажа, допомагає зрозуміти механізм його зовнішніх дій.

У повісті А. Бразова зустрічаються проспективні й ретроспективні внутрішні монологи (переважно фрагментарно-описові), але перевагу письменник надає актуальним монологам (роздумам, міркуванням): «*Мов таті нічні, думав про себе та про свого супутника Забара. Тільки й того, що не скрадаємося, а ставимо ноги міцно, як господарі, котрим усе підвладне. Радити б і пишатися, а самопочуття таке, ніби в помийну яму провалюєшся все глибше*» [1, с. 63]. Ці монологи зазвичай прямі (Р. Хамфрі), тобто транслують у тексті свідомість героя безпосередньо, без втручання автора, хоч інколи в них наявні елементи авторського коментаря чи аналізу. Письменник, репрезентуючи роздуми, маніфести і спогади персонажа, коротко пояснює, що відбувається в його свідомості: «– Тут на тебе донос... – Від гетьмана-злодія, – підхопив Осьмач безжурно, а на серці похолонуло. *Хто і що міг написати? Відвертих ворогів серед співробітників не має. З усіма підтримував добрі стосунки, ні перед ким з рівних собі по службі носа не задирав...*» [1, с. 9].

Прикметною рисою внутрішніх монологів у повісті А. Бразова є їхня діалогічність, адресат при цьому мислиться як узагальнений чи, частіше, збігається із самим мовцем. Художня діалогізація монологу досягається за рахунок реплік-стимулів чи реплік-реакцій, питань, звернень, наказового способу тощо. Наприклад, у внутрішньому монолозі Забара використовується питання («*А взагалі, подумав уже вкотре, рано чи пізно обман відкриється. І чим пізніше, тим гірші матиме наслідки. Ця дівчина брехні не простиць. Чи не краще сказати правду зараз?*» [1, с. 51]) або репліки-реакції: «Здатність оцінити людину, обмінявшись із нею лише

кількома словами, обов'язкова для розвідника. От і виробляв спостережливість та вміння зробити правильний висновок. *Тільки тепер вони ні до чого. Та ні, згодяться. Принаймні, щоб не сплутати порядну людину з хитруном чи пристосуванцем*» [1, с. 46]. Осьмач подумки звертається до співрозмовника, погрожуючи йому: *«Попався б ти мені на допиті, я б тобі ноги вирівняв. Чи й зовсім їх повисмикував»* [1, с. 69].

Деякі внутрішні монологи, що виникають спонтанно, безпосередньо з несвідомого, можна вважати потоком свідомості. При цьому різні стани персонажа пов'язані асоціативними образами, логічна організація ВМ при цьому мінімальна, оскільки передає думки в тому вигляді й послідовності, в якому вони перебувають у потоці свідомості: *«(Забара) поспіхом умився, а голитися було ніколи. Що то значить порушений розпорядок... Доведеться звернутися до перукаря, хоча віддавав перевагу батьківській бритві. Чи не єдина пам'ять про нього»* [1, с. 36].

Усі різновиди ВМ, що зустрічаються у «Втечі...», різноманітні за своєю тематикою, однак вона завжди відображає не тільки моральні цінності героїв та пріоритетні питання, що їх хвилюють, але й цінності та проблеми суспільства того часу. Переважно це так звані неакціональні теми, серед яких виокремлюються характеризувальні та реляційні. Перші передбачають характеристику персонажем себе та інших, якихось станів, настроїв, життєвих обставин і зводяться до позитивної чи негативної оцінки. Так, Сергій Забара мріє про зустріч із Лідою: *«...один шанс на триста тисяч (за кількістю мешканців), але чого в житті не буває. Шкода, не запитав, як її звати. Хоча навряд чи сказана б. Образилася через тих баранів, хай би вони порозбивалися на черепки!»* [1, с. 38]. Реляційні теми пов'язані з міжособистісними стосунками, більшість із яких має негативний характер (ворожнеча, ненависть, неповага тощо): *«Дати б тобі в пику, думав Забара, вислуховуючи звинувачення на адресу, видно з усього, чесно і порядної людини, яка ось цьому негідникові стала кісткою поперець горла. Не виключено, він зазіхає на керівну посаду. Хоча є і, так би мовити, безкорисливі стукачі»* [1, с. 61].

Як ми зазначали, ВМ у різних формах використовується Л. Бразовим як один із головних засобів психологічного аналізу. Цілком закономірно тому, що найчастіше воно слугує для розкриття характерів персонажів, їхнього внутрішнього світу та психологічного стану. Письменник надає можливість своїм героям говорити власними словами, самовиражатися через ВМ і через нього пізнавати самих себе. Читач теж бачить героя зсередини, переймається його сумнівами, коливаннями, роздумами. Оскільки ВМ щире, бо «відсутність свідків

<...> забезпечує повну відвертість персонажа» [9, с. 174], усі герої повісті постають без усіляких прикрас, їхні характери чітко виписані. Прикметною рисою Л. Бразова є те, що він зображає ці характери в розвитку і становленні, психологічний аналіз у творі підпорядкований «історії душі». Саме ВМ значною мірою демонструє розвиток та зміну поглядів героя, його духовне зростання чи деградацію, формування світогляду. Так письменник простежує еволюцію психіки, її злети та катастрофи, окреслює духовну й морально-історичну детермінованість характеру, що закономірно виявляється потім у зовнішніх вчинках персонажів.

Особливо рельєфно зображуються зміни характеру Сергія Забари – молодого лейтенанта держбезпеки, що «лише недавно став частиною злочинного механізму, пущеного чияюсь безжальною рукою, велетенської м'ясорубки, яка перемелює тисячі й тисячі безвинних людей» [1, с. 44]. Він прийшов в органи за покликом серця, бажаючи боротися з ворогами держави, але дійсність виявилася зовсім іншою. ВМ Забари спочатку сповнене протиріччя. З одного боку, він знає, що «іноземні розвідки не дримають» і треба не втрачати пильності, навіть інколи відчуває «гордість за органи безпеки». З іншого – Сергій усвідомлює, що ворогів не сотні тисяч, *«заарештовують ні в чому не винуватих, вибивають з них зізнання в неіснуючих злочинах. Навіщо, кому це на користь?»* [1, с. 46]. Невдоволення існуванням, у пошуках самого себе Забара відчуває душевний неспокій, його мучить бажання змінити власне життя, вирватися з кола умовностей і нещирості, принаймні для самого себе визначитися в пріоритетах буття. Письменник не позбавляє героя можливості морального вибору, внутрішні монологи (а їх дуже багато) якраз і передають сумніви та пригніченість лейтенанта, відображають внутрішню боротьбу, пошуки правильного рішення: *«Поки що безпосередньої участі в цій жахливій роботі не брав, лише був мовчазним свідком, але довго так тривати не могло. Отже, не сьогодні-завтра стане перед вибором: або приєднатися до Осьмача та йому подібних катюг, або потрапити до числа їхніх жертв. Третього не дано»* [1, с. 44–45]. Зробити цей вибір Сергію допомагає кохання до Ліді, дядька якої було заарештовано: *«Справді, треба бути останнім негідником, щоб, освідчуючись дівчині в коханні, приховувати своє справжнє єство. Порядна людина на таке не здатна, і Ліді обману не простить»* [1, с. 65]. Низка монологів-роздумів реалістично передає процес зміни світосприйняття героя, формування його життєвої позиції, обґрунтовує подальші вчинки: Забара самовільно полишає службу і разом

з утікачем Цебриєм їде до Києва. «Їхні шанси уціліти... були мізерні. Але хіба це означало, що мусили покійно покласти голови на плахи? Справжні люди і в безвиході повинні боротися. До справжніх і належали обидва...» [1, с. 91].

Народна артистка України Лариса Хоролець виступає на відкритті аудиторії імені Леоніда Бразова в ПНПУ, 2013 р.

ВМ використовується Л. Бразовим не тільки для зображення діалектики душі персонажа та його характеру, але й як засіб індивідуалізації образів нарівні з манерою говорити і спілкуватися з іншими. Зміст, лексико-фразеологічні та емоційно-оцінні особливості, модальність ВМ протиставляють позитивних і негативних персонажів, підкреслюють їхню несхожість. На відміну від Забари, капітана Осьмача не мучать сумніви. Йому подобається стояти вище за інших, відчувати себе «не пішаком, а повновладним господарем» людей: «Хіба не досить будь-кому показати бодай краєчок службового посвідчення, як уже ціпеніє, ніби кролик під поглядом удава? Хіба перед нею, державною безпекою, ... не тремтять керівники усіх рангів, аж до найвищих? Вона може розчавити, втоптати в багнюку, знеславити найвідоміших учених, письменників – кого завгодно» [1, с. 88]. Хвилює Осьмача лише одне – бути на відмінному рахунку в начальства, до інших, навіть до колег, він ставиться з недовірою та презирством, бо ті «здатні підкласти свиню, облили брудом, навести наклеп і спробуй доведи, що ти не верблюд» [1, с. 9]. Обмеженість, грубість, брутальність, жорстокість, цинізм капітана, морально-психологічний розпад його як особистості автор відтворює розмовно-просторічними словами, якими рясніє ВМ героя, загальною інтонацією внутрішніх монологів. Після зникнення Забари Осьмач про себе говорить: «Клятий чистоплюй, синок

мамусин, слимак закоханий! Хіба таким у органах працювати? Адже дівчат – хоть греблю гати. Кинь цю, візьми іншу. Та ні, страшна трагедія. Дай боже, щоб десь повисівся з горя, було б менше клопоту» [1, с. 70].

Створенням характерів персонажів стилістичні функції ВМ у повісті не обмежуються. Інколи воно описує портрет одного героя через призму погляду іншого. При цьому портретна характеристика не стільки передає зовнішні прикмети, скільки є психологічно вагомою, сприяє виявленню характеру чи душевного стану героя: лейтенант Забара «справляв враження людини, до якої все, що відбувається, не має відношення. Начебто з іншого міста, ніж слідчий. І очі не бігають, і губи не сіпаються» (думав Цебриї на допиті) [1, с. 30]. Доволі частотним є використання ВМ для коментування персонажем подій зовнішнього життя або для оцінки дій іншого героя. Так, Ліда після арешту дядька, коли дізналася про належність Забари до «кодала супостатів», розмірковує: «Як побачила його в формі, як почувла, що його називали лейтенантом, замалім не зомліла. Он, значить він хто... Але, мабуть, не знав, по кого йшов, аж ніяк не розраховував, що його брехня розкриється, бо остовпів. Негідник...» Вона намагається виправдати вчинки коханого: «Так, Сергія треба зрозуміти. Мучиться, напевно, шукає виходу й не знаходить. Адже не дарма раптом поринав у важку задуму. Невже й на ньому гріхів багато? Ні, не може такого бути!» [1, с. 77].

ВМ виконує у творі певну комунікативно-прагматичну функцію: воно, як уважають учені, повідомляє про вербальне й емоційне мислення героїв, тим самим впливаючи на емоційну та інтелектуальну сферу психіки читача з метою регулювання його поведінки, формування його ставлення до певного предмета, особи чи ситуації. Це особливо важливо для такого типу творів, як «Втеча...», де надзвичайно широко представлено ВМ. Сконцентровуючи оповідь навколо персонажа, занурюючись у його свідомість, автор-оповідач змінює мовне вираження своєї позиції – доносить її читачам через ВМ героїв, тим самим впливаючи на них. Авторське Я, відповідно, виявляється не тільки у зверненні до читачів, а й у зверненні до героя, за допомогою ВМ до мінімуму скорочуючи дистанцію між автором і персонажем. Так виникає в художньому творі «двоголосе слово» (М. М. Бахтін): авторські думки відбиваються у ВМ героя. Можна сказати, що ці два голоси, переплітаючись,

створюють своєрідний мозаїчний візерунок оповідної тканини «Втечі...», який є неповторним і характеризує стиль письменника.

Загалом повість Л. Бразова відображає основну проблему художньої свідомості ХХ століття – реалізацію форм мовлення, коли ракурс зображення героя від зовнішніх проявів перемістився на його внутрішній світ, власне самовираження через мовлення і перш за все через внутрішнє. У повісті «Втеча з-під слідства» ВМ є основним способом оповіді. Власне, саме воно, а не інтрига, рухає вперед сюжет: перенесена в душу й розум героїв дія, їхній аналіз ситуацій і себе в них визначають подальший розвиток подій. Так письменник психологічно тонко і правдиво відтворює складний та суперечливий внутрішній світ персонажів, рух розуму й серця героїв, що не тільки не знижує, а навпаки, загострює соціальність зображуваних конфліктів. ВМ уключає читача в хід думок і почуттів героїв, дозволяє краще їх зрозуміти, дозволяє змінити відповідно до замислу автора почуття, настрої, точку зору тих, хто читає повість. Водночас використання різних видів ВМ, специфіка його стилістичних функцій є одним із чинників, що створюють неповторний ідіостиль Л. Бразова.

Література

1. Бразов Л. Втеча з-під слідства / Л. Бразов. – Полтава : Криниця, 1991. – 115 с.
2. Выготский Л. С. Мышление и речь / Л. С. Выготский. – М. : Лабиринт, 1999. – 352 с.
3. Гончарова Е. А. Пути лингвостилистического выражения категорий автор-персонаж в художественном тексте / Е. А. Гончарова. – Томск : Изд-во ТГУ, 1984. – 149 с.
4. Есин А. Б. Принципы и приемы анализа литературного произведения / А. Б. Есин. – М. : Флинта, Наука, 2000. – 248 с.
5. Кусько Е. Я. Проблемы языка современной художественной литературы / Е. Я. Кусько. – Львов : Изд-во при Львов, гос. ун-те : «Вища школа», 1980. – 207 с.
6. Кухаренко В. А. Интерпретация текста / В. А. Кухаренко. – Вінниця : Нова книга, 2004. – 272 с.

7. Марко В. П. Стежки до таїни слова : Літературознавчі й методичні студії / В. П. Марко. – Кіровоград : «Степ», 2007. – 264 с.

8. Сергеева Ю. М. Коммуникативные типы предложений внутренней речи в англоязычной художественной литературе / Ю. М. Сергеева // Известия Уральского государственного университета. – 2009. – № 4 (66). – С. 160–169.

Ludmila Korneva, Lubov Sologub

«AN IMPLICITE WORD»: TO THE PROBLEM OF INNER SPEECH IN THE NOVEL BY LEONID BRAZOV «VTECHA Z PID SLIDSTVA»

The article reveals the complex analysis of the peculiarities of inner speech, which are displayed in the novel by L. Brazov "Vtecha z pid slidstva". A great attention is paid to its different patterns and composition and speech forms. The role of inner speech for the development of heroes' images and characters are determined.

Keywords: inner speech, impersonal – direct speech, inner monologue, expressive conversational syntax, structural semantic differences, inner reflection, the way of self realization of subject's speech, the way of psychological analysis, communicative and pragmatic function.

Людмила Корнева, Любовь Сологуб

«ДВУХГОЛОСНОЕ СЛОВО»: К ПРОБЛЕМЕ ВНУТРЕННЕЙ РЕЧИ В ПОВЕСТИ ЛЕОНИДА БРАЗОВА «ПОБЕГ ИЗ-ПОД СЛЕДСТВИЯ»

Предлагаемая статья посвящена анализу особенностей внутренней речи, представленной в повести Л. Бразова «Побег из-под следствия». Особое внимание сосредоточено на её разновидностях и композиционно-речевых формах. В статье раскрывается роль внутренней речи при создании характеров героев.

Ключевые слова: внутренняя речь, несобственно-прямая речь, внутренний монолог, экспрессивный разговорный синтаксис, структурно-семантические разновидности, внутренняя рефлексия, способ самораскрытия субъекта речи, способ психологического анализа, коммуникативно-прагматическая функция.

Надійшла до редакції 07.10.2013 р.

УДК 821.161.2–3 (Лепкий Б.)

Марина Богданова

СПЕЦИФІКА МОДЕЛЮВАННЯ ОБРАЗУ ГОЛОВНОГО ГЕРОЯ ВАЛЕНТІЯ БОСАКОВСЬКОГО В ІСТОРИЧНІЙ ПОВІСТІ БОГДАНА ЛЕПКОГО «КРУТІЖ»

Особливе місце у творчому доробку Богдана Лепкого посідає цикл історичних повістей про гетьмана України Івана Мазепу. У статті проаналізовано специфіку зображення історичних подій у повісті «Крутіж» і художнього перетину правдивих фактів із авторським домислом, а також досліджено сюжет твору та особливості моделювання образу головного героя Валентія Босаковського, що походив із польської шляхти. Події твору «Крутіж» розгортаються за часів гетьманування Юрія Хмельницького, але реальні історичні особи не вилетіли в художню канву тексту. Головний герой є вигаданою особою, що дає можливість віднести повість «Крутіж» до історико-художнього типу творів.

Ключові слова: історична проза, історична повість, образ, вимисел, домисел, художньо-історичні, історико-художні, історичні художньо-документальні твори.

Українська історична проза Богдана Лепкого присвячена добі Козаччини. Особливе місце у творчому доробку письменника посідає цикл історичних повістей про гетьмана України Івана Мазепу: трилогія «Мазепа» («Мотря – том I, II; «Не вбивай»; «Батурич»), «Полтава» (том I – «Над Десною»; том II – «Бої»); «Мазепа» («З-під Полтави до Бендер»). Трагічні сторінки доби Руїни відображено в повісті «Сотниківна» і в останній повісті, що побачила світ за життя митця, – «Крутіж», яка вийшла в Кракові (1941).

Не одне покоління науковців досліджувало історію та поетику історичної прози, зокрема Л. Александрова, С. Андрусів, Є. Баран, А. Гуляк, І. Денисюк, В. Дончик, М. Ільницький, Ф. Кейда, Г. Павленко, М. Сиротюк, В. Чумак та ін. Значно розширили дослідницьке коло системного аналізу історичної прози на початку ХХІ століття науковці Т. Блєдних, К. Ганюкова, Н. Горбач, С. Дзюрман, В. Ніколаєнко, В. Поліщук, О. Проценко, Л. Ромащенко та ін. Еволюцію історичної повісті в українській літературі ХІХ – початку ХХ ст. висвітлено в дисертації К. Ганюкової, а

жанрово-стильові особливості української історичної повісті 20–30-х років ХХ ст. дослідив В. Радживін. Історичній романістиці Богдана Лепкого присвячені праці Б. Волонюка, Р. Горака, М. Савицького, Н. Білик, Т. Литвиненко, Б. Мельничука, В. Радживіна, Ф. Погребенника та ін.

Найчастіше об'єктом досліджень ставала пенталогія Богдана Лепкого «Мазепа», адже вона є першим у західноукраїнській історичній белетристиці багатотомним виданням, у якому автор намагався реабілітувати спалюженого істориками й літераторами гетьмана Івана Мазепу. Грунтовного літературознавчого аналізу потребують також інші твори письменника, зокрема історичні повісті «Сотниківна», «Крутіж», яким присвячено значно менше рецензій, оглядів, колективних праць і монографій.

Метою нашої статті є аналіз зображених історичних подій у повісті «Крутіж» і художнього перетину правдивих фактів з авторським домислом, а також дослідження сюжету твору та особливостей моделювання образу головного героя Валентія Босаковського.

Письменник, звертаючись до теми Руїни, укотре порушує питання втрати єдності українського народу. Символічною щодо цього є назва твору «Крутіж», що означає «водоворот, омут» [3, с. 469]. За тлумачним словником, це те саме, що і вир, тобто «місце у річці, морі і таке інше з круговим рухом води, що утворюється внаслідок дії протилежних течій» [3, с. 107]. У такому разі назва заявляє про основні теми та проблеми твору, а разом із тим указує на неоднозначні історико-соціальні проблеми, які порушує та осмислює автор. Заявлена тема крутежу, історичного та соціального вирію розширюється за рахунок розгортання сюжету, а головне – набуває символічного значення.

Ураховуючи класифікацію історичних творів на «художньо-історичні», «історико-художні» та

історичні художньо-документальні, запропоновану Євгеном Бараном [2], повість Богдана Лепкого «Крутїж» належить до «історико-художнього» типу творів, хоч зображувані події і стосуються реальних історичних осіб доби гетьманування Юрія Хмельницького та Івана Виговського, але вони не є героями твору. Історичні факти та особи подаються в авторській інтерпретації крізь призму письменницьких ідей, переконань. Тим пояснюється авторське переплетіння історичної правди, що постає з діалогів, монологів героїв та художньої правди, якої припускається автор, тим самим історичну правду трансформує в художню. Богдан Лепкий на перший план висуває загальні проблеми роз'єднаності українського народу та неспроможності козацької старшини об'єднатися заради загальних інтересів держави. Роз'єднаність на той час була на всіх соціальних рівнях верств суспільства: боротьба гетьманства, простого населення та козацтва, старшин і простого козацтва. У творі оцінку діяльності подій роблять самі герої. Так, під час перебування в шинку козаків, що є зав'язкою твору, автор відповідну увагу надає палкому діалогу, полілогу козаків. Треба зазначити, що персонажі не належать до тих, хто вирішує долі держави та впливає на політичні процеси. Приїхавши від гетьмана, козак Журба розповідає про події, що «сталися від несподіваної смерті покійного Богдана Хмельницького» [6, с. 229]. Богдан Лепкий навмисно не називає прізвищ, тим самим намагається узагальнити зображувану історичну ситуацію, адже в той час Україна політично шукала порятунку, метаючись на всі боки між Польщею та Росією. Автор порушує проблему боротьби за булаву, коли запорозькі козаки підтримали кандидатуру Юрія Хмельницького. Почалася справжня руйнація України.

Головний герой твору Валентій Босий-Босаковський, прізвище якого точно відбиває його становище, протилежне його шляхетському походженню. Його політичні переконання на боці Виговського і тих козаків, хто дбав про розвиток та незалежність України будь-якою ціною, навіть союзом із Польщею та Туреччиною. Про це свідчить не тільки його поведінка, а й думки, що передає автор: «Босаковський вийшов від шинкарки сумний, як осіння ніч» [6, с. 237].

Спочатку головний герой постає перед читачем як бовтун та дурень: «Сотенні товариші любили його, збіднілого шляхтича, за жарти, побрехеньки й вигадки всілякі, до правди не подібні» [6, с. 238]. Автор наголошує на неосвіченості та недалекоглядності українського простого козацтва, адже «скільки намагався Босаковський промовити їм до серця, сміялися або зчиняли бешкет» [6, с. 238]. Розумна, досвідчена, шляхетна людина криється за таким собі дурником. Про агресивність козацтва до шляхти свідчить монолог

Валентія: «Який народ! Тут тільки божевільним будь або дурного вдавай, а розум показувать не смій, бо вб'ють. Маєш бути такий дурний, як усі. Це їх рівність» [6, с. 238]. Валентій Босаковський не належить до тих козаків, які намагалися більше добра привласнити, у змалюванні персонажа велике значення відіграє одяг, наприклад, каптан «ледве купи тримався»: «Порубаний був і позшиваний від гори до долини» [6, с. 247]. Його порядність, чистоту помислів підтверджують учинки. Так, перебуваючи біля Богдана Хмельницького, «другий на його місці пригадав про свої заслуги, а він про себе навіть словечком ніколи не писнув» [6, с. 242]. Про його винятковість говорять і портретні характеристики на початку твору, де автор зазначає, що «ціла його поява була настільки дивна і незвичайна, що хто його вперше побачив, то не знав, чи боятися того чоловіка, чи сміятися з нього» [6, с. 223]. Сміх викликали високий зріст, «закарлючений довгий ніс», «вус, як у сома» і головне – неоднаковий колір очей: «одне пивне, а друге зеленкувате» [6, с. 223], що цілком відповідають характерові головного героя, адже карі та зелені очі найчастіше бувають у холериків. Також існує думка, що кароокі люди замкнуті в собі, а зеленоокі – стабільні, рішучі, зосереджені й терплячі.

Подальший розвиток дії становить знайомство головного героя з Борисом, що шукав свою кохану Марусю Богатківну, яка пропала під час виконання доручення «старої гетьманихи» (дружини Виговського). Вирішальною в розвитку дії є звістка про втечу гетьмана Івана Виговського. Зав'язкою сюжету є рішення Валентія Босаковського разом із Борисом вирушити в дорогу спочатку до Білгорода та Білої Церкви, а звідти – до Сміли й Чигирина. Надалі саме мотив шляху визначає рух сюжету, є характерним авторським прийомом, який надає можливість ширше описати проблеми суспільства, узагальнити їх, розкрити характер головного героя, його внутрішню індивідуальність, зрештою, мотив дороги є концептом руху всієї України. І якщо мотивацією подорожі для Бориса є особистісні чинники – визволення коханої, то для Валентія – патріотичні, оскільки своєю місією він бачив урятування України.

У другій частині твору автор із різних часопросторових позицій творить образ головного героя. Так, завдяки ретроспекції постає бідне дитинство Валентія Босаковського в шляхетському маєтку. У родині Валька, що по материній лінії походила з «сенаторського коліна», було одинадцять дітей, із них чотири хлопці, Валько був найстаршим. Скрута змусила піти з батьківського дому спочатку до одного вельможі. Палкий норов, лиха вдача призводить до того, що він покидає маєток. Подальший розвиток дії відбувається через різноманітні ситуації.

Так, першою зупинкою подорожі став хутір, де мешкав Улас із родиною – сімома синами, що повернулися «порубані та постріляні з-під Конотопу» [6, с. 253], невісткою, дружиною, челяддю. Характер Валентія розкривається під час зустрічі з харцизами. Він інтуїтивно відчував небезпеку, підозріло звернув увагу на перодягненого в монахиню ворога; Босаковський уважний і небайдужий. У бою поводить себе, «мов тигр»; маючи військовий досвід, організацію оборони бере на себе. Валентій відважний та рішучий, він їде визволити полонянок від харцизів, отримує тяжке поранення, але незважаючи на рани, відчуття щастя переповнювало головного героя. Серед знатних українських жінок, за звільнення яких харцизи намагалися одержати значний викуп, була Олена-Степанида Нечаєва, молодша дочка Богдана Хмельницького. Трансформуючи реальні історичні факти, уміло вплітаючи в художню тканину твору історичну особу, автор акцентує увагу на трагізмі ситуації, показуючи беззахисність відомої історичної особи, що колись належала до верхівки влади. При зустрічі з Оленою автор наділяє Босаковського новими, не властивими досі романтичними рисами; його закоханість та давнє приязне ставлення видають учинки, що супроводжувалися розсіяністю. Героя вперше турбує вигляд – одяг, зачіска. Для Олени Нечаєвої, що опинилася «у хуторі незнайомих людей, без челяді, без грошей, тільки в тім, що на собі має» [6, с. 288], Валентій є лицарем, рятівником, їй не йшло на віру, що «доля опікуна післала, єдину людину, що вона знала з давніх кращих часів» [6, с. 288]. Завдяки часовим екскурсам Олени в минуле ми дізнаємося про перебування «смішного Валька» на Січі. Маленькою Олена боялася і його вусів, і оселедця, і шаблі, і неординарної краси очей... І треба було чимало часу, «заки зважилася потягнути його за ті вусиська і сказати: – Який смішний Валько!» [6, с. 289]. Босаковський грався з дівчиною, «за кожним разом щось нове вигадував, а батько після походів все про нові його подвиги розказував». Тільки звикнути Олена не могла до його аристокритизму, він наче рицар: дякував, встаючи зі столу, руки жінкам цілував [6, с. 289].

Не знімає Босаковський маски і на Січі: «Хоч рубака першої міри, сміливий, як чортяка, хитрий, як Одисей, а сильний, як Голіят, не те полку, а навіть сотні не дістав» [6, с. 317], оскільки все з насмішками про нього говорили, «хоч яке лицарське діло зробив» [6, с. 317]. Єдиною втіхою для Валентія була Олена-Степанида. І цілком не випадково, що він їде з двору після одруження дочок Богдана Хмельницького: «Тоді й «смішний Валько» також із Суботова пішов» [6, с. 317]. Богдан Лепкий зосереджує увагу на психологічному конфлікті, зазначаючи, що з новою раною пішов Валентій: «Але

тим разом не на тілі, а на душі. Сміхом її гоїв» [6, с. 318]. Зображуючи портретні та поведінкові характеристики Олени Нечаєвої, автор порівнює її з античними богинями та Християнською Мадонною. Від матері успадкувавши тиху вдачу, була доброю та м'якосердою, усім допомагала: «Кому і коли тільки щось доброго могла зробити, робила, але, борони Боже, щоб дякувати їй за це» [6, с. 280]. Богдан Лепкий узагальнює образ Олени Нечаєвої, підносячи його традиційно до багатостраждального образу України, оскільки «за всіх терпіла, всі болі в своє добряче серце брала» [6, с. 280]. Кохання до Олени є чимось надзвичайним і божественним, саме воно надалі дає Валентію Босаковському міцне душевне оперття. Допомога Олені-Степаниді Нечай у поверненні до чоловіка, а також пошук Марусі Богатківни слугують мотивуючими чинниками подальшої подорожі.

Якщо Валентій Босаковський сповідує гуманістичні цінності, то антигуманними рисами наділяє автор польського пана Фалдовського. Цілісний образ Фалдовського розкрито через учинки та завдяки часовим екскурсам у минуле його дворецького, слуги Луки, Палажки та ін. Символічного значення набувають лови – це, по-перше, призначення замку, куди приїздили запрошені паном, а по-друге, спосіб життя самого Фалдовського. У мисливському замку, «острові розкоші», як називав його Фалдовський, захована Маруся Богатківна, наречена Бориса. Дворецький, що служив ще за часів старого пана, згадує: «На яку жінку або дівчину оком кинув, та вже пропала» [6, с. 350]. Маруся Богатківна «стає жертвою свята», свого часу така доля спіткала наймичку Палажку.

Фалдовський – сильний, кремезний, у вчинках кровопивець. Він є уособленням справжнього демона, нечистої сили, що споріднює його з образом Маркури Пупаня, майстерно відтвореним Тодосем Осьмачкою в повісті «Старший боярин». Бойова сутичка Валентія Босаковського з Фалдовським, коли відбувається зіткнення різних поглядів, життєвих позицій, інтересів, є кульмінацією твору. Фортуна вперше відвернулася від Фальбовського. Найвища точка емоційного піднесення досягається автором наприкінці твору під час звернення головного героя з молитвою до сонця, що споріднює повість Богдана Лепкого з кращими зразками агіографічної та ораторсько-проповідницької прози давньої української літератури. Пейзаж, поданий автором через сприйняття героя, характеризує його психологічний стан, який передано за допомогою тропів: «густа, біла, як молоко, мряка», лісок «бовванів», як «осіння, чорна хмара». Про віру Богдана Лепкого в перемогу добра над злом говорить зміна пейзажу: «на горбі, за ліском», небо поступово змінюється з «сірого, фіолетового» до «зеленаво-синього» і нагадує

морську воду. Незважаючи на криваву смугу, що палахкотіла, розширювалася, усе ж таки почало сходити сонце. Босаковський промовляє молитву за український народ та Україну і, промовляючи, змінюється сам: «Обличчя його прояснювалося й кращало. Він перероджувався і не той ставав, що був... Немов личина, яку довго носив, нараз зіснулася з нього й лежала на землі, під ногами». Очі Босаковського «горіли палким внутрішнім огнем, а його високий лоб променів загравою сходячого сонця» [6, с. 357]. Символічною є розв'язка твору, де головний герой звертається до сонця, як до Бога. Коли в Україні панувала зневіра і відбувалася руйнація християнських цінностей, залишалася в людей тільки віра. Звернення до сонця започатковане ще з часів язичництва. У міфології сонце – це символ зрячості, схід сонця – пробудження від темряви, ночі, що є своєрідними синонімами зла, неправди: «Сонце сходить там, де починається життя, а тому люди моляться на схід» [4, с. 497]. Із першими променями сонця, за повір'ям, щезають злі духи. Промовляючи молитву за Україну, Босаковський вірить у перемогу справедливості, милосердя.

Існує думка, що великий вплив на Богдана Лепкого мали ідеї історика В'ячеслава Липинського про навернення спольщеної шляхти до рідної нації: з ним Богдан Лепкий познайомився в Кракові (1907 рік). За твердженням Романа Горак, «сам Липинський був втіленням того, що проповідував» [5]. У своїх працях «Наше становище на Русі-Україні», «Шляхта на Україні», «З минулого України» він уперше в польській історіографії дав позитивну оцінку діяльності Богдана Хмельницького. Варто зазначити, що політичні погляди Липинського суголосні з історіософською концепцією самого Богдана Лепкого, що майстерно передана через думки, монологи Валентія Босаковського. Його прототипом міг бути Липинський, адже, як і В'ячеслав Липинський, Валентій походив із польської аристократії, у молоді роки став українцем, але ментально й культурно залишився поляком. Оригінальність ідеї, що наскрізною лінією проходить через увесь твір, є піднесення концептів «еліта» і «держава» та протиставлення їм ідеологічного концепту «народ». І якщо українські мислителі початку ХХ століття у своїх поглядах головну роль відводили «волі», яку часто розуміли як «сваволю», то В. Липинський віддає перевагу «дисципліні». У творі концепції гуманізму, преваги закону і порядку, дотримання єдності під керівництвом обраних, досвідчених гетьманів утілює головний герой Босаковський, який неодноразово «крізь сльози, крізь гіркий плач» звинувачує простих козаків у байдужості: «Буйний та бійкий ви народ, нема що казати! А чи буде Україна, чи ні – нехай журиться Бара-

баш і Цицюра. Якось воно буде!.. поріжуть ваш край, розпанахають, пошматують, або вам що?.. Якось воно буде! А далі як заклик промовляє: «...схаменіться, поки ще час!» [6, с. 233]. Патріотичними мотивами пройняті роздуми Валенсія: «– Двір якийсь палять... Ріжуться і мордують, чорти б їх різали в пеклі та мордували. Це вони так Україну будують...» [6, с. 238]. Критики в образі Босаковського побачили «український варіант знаменитого Дон-Кіхота» (М. Ільницький) або «запізнілий образ українського Дон Кіхота» (Р. Горак).

Отже, на нашу думку, Богдан Лепкий пропонує власну інтерпретацію образу Дон Кіхота, яка суголосна поглядом німецького естета, філософа і белетриста Ф. Бутервека, німецького романтика А. Шлегеля, французького історика Сисмонді, які в славнозвісному лицарі вбачали передусім «героя-ентузіаста», друга людства. Валентій Босаковський, як і Дон Кіхот, – символи віри людини в добро, прагнення до краси, перемоги ідеалізму над практицизмом.

Література

1. Апанович О. Наступник Богдана Хмельницького – Іван Виговський [Електронний ресурс] / О. Апанович; Гетьмани України і кошові отамани Запорозької Січі. – К. : Либідь, 1993. – 288 с. – Режим доступу : <http://exlibris.org.ua/apanowicz/wyhowski.html>. – Назва з екрана, 20.10.2013.
2. Баран Є. Українська історична проза другої половини ХІХ – початку ХХ ст. і Орест Левицький / Євген Баран. – Львів : Логос, 1998. – 144 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. і гол. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. – 1440 с.
4. Войтович В. Українська міфологія / Валерій Войтович. – К. : Либідь, 2002. – 664 с.
5. Горак Р. Трагедія Богдана Лепкого / Роман Горак // Дзвін. – 1990. – № 10. – С. 71–86.
6. Лепкий Б. Крутіж. Історична повість : [літературно-художнє видання] / Б. Лепкий // Вибрані твори у 2 т. / Б. Лепкий. – Тернопіль : «Збруч», 2006. – Т. 2. – С. 223–359.

Marina Bogdanova

SPECIFIC FEATUERS OF MODELING OF THE MAIN CHARACTER VALENTINE BOSAKOVSKY IN THE HISTOPICAL NOVEL «WHIRLPOOL» BY BOGDAN LEPSKY

The series of historical novels were devoted to the Ukrainian hetman Ivan Mazepa and takes a special place in Bogdan Lepsky's creative work. The peculiarities of historical events and their description as well as specific features of historic truth with the author's perspective in the story «Whirlpool» have been analyzed. The plot of the story and the characteristic features of the protagonist's image called Valentine Bosakovsky, who comes from Polish nobility, have been also researched. The set of events in «Whirlpool» took place during Yuri Khmelnytsky time but real historical people have not been involved in the plot of the story.

The main character is an imaginative person that allows us to consider the story Whirlpool» to be the historical fiction type of works.

Keywords: *historical prose, historical novel, image, imagination, perspective, historical fiction, historical documentary fiction.*

Марина Богданова

СПЕЦИФИКА МОДЕЛИРОВАНИЯ ОБРАЗА ГЛАВНОГО ГЕРОЯ ВАЛЕНТИЯ БОСАКОВСКОГО В ИСТОРИЧЕСКОЙ ПОВЕСТИ БОГДАНА ЛЕПКОГО «ВОДОВОРОТ»

Среди украинской исторической прозы Богдана Лепкого чаще всего предметом исследования становился цикл произведений, которые посвящены деятельности украинского гетмана Ивана Мазепы. В

данной статье проанализирована специфика изображения исторической правды и авторского вымысла, исследован сюжет произведения, особенности моделирования образа главного героя Валентия Босако-Босаковского, который был выходцем с польской шляхты, принадлежал к знатному роду, во время войны под предводительством Богдана Хмельницкого перешел на сторону гетмана. Характерно, что, несмотря на наличие реальных исторических фактов, главным героем является вымышленный образ, что дает право относить произведение к историко-художественному типу.

Ключевые слова: *историческая проза, историческая повесть, образ, вымысел, домysel, художественно-исторические, историко-художественные, исторические художественно-документальные произведения.*

Надійшла до редакції 25.10.2013 р.

УДК 821.161.2:82.09

Марина Лучицька

ПРОЯВИ СВІДОМОСТІ АВТОРА В НАРАТИВИ ВЕЛИКОЇ ПРОЗИ ЄВГЕНА ГУЦАЛА

У статті розглядається поняття свідомість автора з позиції літературознавства, психології та наратологічного аналізу художнього тексту. Пропонується огляд типових наративних моделей повістей та романів Є. Гуцала як способів експлікації авторської свідомості.

Ключові слова: *свідомість автора, дієгезис, наратив, наратія, гомодієгетичний, інтрадієгетичний наратор, гетеродієгетичний, екстрадієгетичний наратор.*

Поняття *автор* та *свідомість автора* останнім часом набувають широкого обговорення як у вітчизняних, так і в зарубіжних літературознавчих дослідженнях, зокрема в царині наратології. Хоч, на відміну від 1960–1990-х років, які, за спостереженнями В. Федорова, відзначились інтенсивним дослідженням проблеми автора (тоді була сформована школа, засновником якої став Б. Корман [26, с. 55], що запропонував системно-суб'єктний метод у процесі осягнення поняття автора у творі, згідно з яким у тексті діє внутрішньотекстовий автор, який тлумачиться як «свідомість твору» [22, с. 20] і передбачає суб'єктивність джерела висловлювання та індивідуальне втілення свідомості того, хто промовляє в творі), сьогодні відбувається переосмислення висловлених поглядів на зазначену проблему.

Західні наратологи визначають автора як творця або упорядника наративу («The maker

or a composer of a narrative» [30, с. 8]). О. Ткачук наголошує, що творець наративу не є йому властивим чи вивідним із нього [25, с. 6]. Декілька художніх творів можуть мати різних нараторів або прихованих авторів, але одного творця і навпаки – двох чи більше дійсних авторів та одного прихованого автора чи наратора.

М. Бахтін зауважує: «Автор должен находиться на границе создаваемого им мира как активный творец его, ибо вторжение его в этот мир разрушает его эстетическую устойчивость. Позицию автора по отношению к изображаемому миру мы всегда можем определить по тому, как изображена наружность, даёт ли он целый трансгредиентный образ её, насколько живы, существенны и упорны границы, насколько тесно герой влетается в окружающий мир, насколько полно, искренне и эмоционально напряжённо разрешение и завершение, насколько спокойно и пластично действие, насколько живы души героев» [4, с. 166].

В. Федоров, підкреслюючи складність та багатоаспектність категорії автора, пропонує включити його до особливої сфери знань. Він не погоджується з представниками «корманівської школи», які досліджують автора, залишаючись у межах поетики. За припущеннями дослідника, цю особливу сферу можуть назвати «новою філологією», або «постфілологією» чи «метафілологією». В. Федоров пропонує

© М. Лучицька, 2013

розглядати автора як суб'єкта перетвореного буття. Перетвореним воно є, тому що «автор, вживлюючи себе в сукупність героїв та їх дійсність, насправді перетворює себе в них <...> автор – суб'єкт надтілесного за своїм типом буття, яке, однак, не може здійснюватись безпосередньо, а тільки через онтологічних посередників – героїв, які існують у життєво-прозаїчній (фабульній) дійсності» [26, с. 56]. Дослідник також наголошує: «Коли людина щось робить, пов'язане з уявою (відповідно, з перетворенням), вона посідає позицію позазнаходження відносно того, ким уявляється» [26, с. 57], ставлячи суб'єктом перетворено-словесного буття.

Іноді автор сам промовляє зі сторінок свого творіння, але досить часто це відбувається не експліковано, а крізь призму рефлексій та поглядів вигаданої особи, крізь створений ним світогляд літературного героя. Виходячи із психоаналітичних міркувань, науковець В. Агеєва наводить думку наратолога В. Шміда про те, що конкретний автор, реальна особа може робити «самого себе, або, точніше, частину своєї особистості, свого мислення фіктивним персонажем, перетворюючи свої власні ідеологічні, характерологічні і психологічні напруги й конфлікти у сюжет. Таке оречевлення автора у фіктивних фігурах його творів зустрічається досить часто» [1, с. 233].

Експліковане проявлення автора в художньому творі з погляду наратології може існувати в тексті у вигляді авторського втручання, яке досить часто відображається у формі авторського коментарю. Окрім коментарю, втручання автора може простежуватись у вигляді уривка, який виявляє авторську позицію, що протиставляється наратору, або ж як сегмент тексту, що виявляє справжню «руку автора» [25, с. 6–7]. Авторська позиція у творі, на думку Л. Кілімнік, – це художнє вираження ставлення автора як особистості до дійсності, що включає, по-перше, позицію письменника в реальній дійсності, яка відображена у творі (задум, проблематика, аналіз життєвих явищ тощо), та, по-друге, авторську позицію в самому творі (ставлення до героїв і подій, принципи ведення повісткування і структури образності) [20, с. 390].

За спостереженням Л. Мацевко-Бекерської, окреслення читача починається зі свідомості автора [22, с. 22]. Російський наратолог В. Шмід говорить про присутність у тексті «абстрактного автора» [22, с. 21], який як поняття поєднує в собі семантичний центр твору і творчу інстанцію. Водночас Ж. Женетт пропонує термін «уявний автор» [22, с. 21], що розуміється як усе те, що повідомляє про автора текст.

Дослідниця Н. Шляхова наводить твердження С. Аверінцева щодо категорії автора як літературознавчої проблеми, де науковець

визначає авторство як позачасове явище, яке триває, поки триває буття культури, і наголошує, що наявність або відсутність різного роду наукових рефлексій стосовно феномена автора визначає тип культури взагалі, рівень її естетичного розвитку [28, с. 12]. Тому на різних етапах розвитку літературознавчої науки погляди на категорію автора виявляються диференційованими. Дослідниця підкреслює: кінець минулого і початок нинішнього століття «ознаменувався переосмисленням багатьох мистецтвознавчих питань, з яких чи не найактуальнішим було: що таке «людина-та-її-твір»?» [28, с. 13]. Представники модерних та постмодерних напрямів трактують автора як стійку фундаментальну «одиноцю» науки, відсуваючи на другий план навіть категорії літературного жанру чи філософської школи.

Н. Шляхова, аналізуючи погляди на окреслену вище проблему І. Франка, Лесі Українки, Є. Маланюка та інших дослідників [28, с. 13–15], зазначає, що українське літературознавство можна назвати авторським, оскільки самі письменники започаткували методологію вивчення художньої творчості та особи автора. У концепції «творчого процесу», запропонованій І. Франком, за спостереженнями Н. Шляхової, підкреслюється, що справжній поет в акті творення керується власним могутнім чуттям і геніальною інтуїцією, володіючи «несвідомою майстерністю» [28, с. 13]. І. Франко пропонував обрати за критерій розрізнення творів справжніх, вроджених митців і творів дилетантів перевагу підсвідомого у творчому процесі. Є. Маланюк у світлі цієї проблеми звертає увагу на те, що письменницький талант – явище раціональне, яке він називає силою формічною (техніка), а геній для дослідника – явище ірраціональне, що виявляється як динамічна, стихійна сила (дух). Здійснення генія та визнання людством залежить значною мірою від взаємозалежності геніальності й талановитості. Літературність літератури, на думку Є. Маланюка, досягається не в процесі слововикористання, а є наслідком сакральної природи слова, «яке виділяє з себе зміст» [28, с. 13–14].

Леся Українка звертала увагу на пов'язаність слова з відображуваним світом і душею митця, на ті фактори, що допомагають речі набувати голосу в слові, не погоджуючись із провідною роллю біографічного методу в процесі дослідження автора, оскільки акт творчості для поетеси має екзистенційний характер, адже настрої, як правило, важить багато у створенні того чи того мистецького продукту. Осягнення натури митця, на думку дослідниці, повинне носити двоєдиний підхід, тому що письменник, з одного боку – звичайна людина, а з другого – Божа іскра, як «тяжке прокляття» [28, с. 14].

А. Мацевко-Бекерська підкреслює, що реальний, біографічний автор, уявлюваний читачем творець та свідомо змодельована письменником сутність всезнаючого джерела твору потребують чіткої диференціації за суб'єктною формальною ознакою як умова виведення поняття наратора [22, с. 19].

60-ті роки ХХ століття, разом із домінуванням структуралізму, привносять неоднозначність у розуміння природи автора та його значення в процесі аналізу твору. У західних літературознавчих дослідженнях виникають твердження про смерть автора (Р. Барт, М. Фуко). І. Фізер, аналізуючи погляди на зазначену проблему французького науковця М. Фуко, зауважує, що літературний твір сам створює можливість для авторського зникання. Для тематичного, стилістичного та ідеологічного розвитку тексту необхідне усунення присутності в ньому автора. Радикальний розрив із автором – запорука довготривалості твору. Таким чином, «на противагу до минулого, коли твір мав робити автора безсмертним, він набув право бути його вбивцею» [27, с. 50]. Р. Барт наголошує, що в письмі знищується будь-яке поняття про його джерело, губиться суб'єктивність [3, с. 385]. Літературознавець убачає суть літератури в слові, тому сучасний скриптор народжується водночас із текстом, а будь-який текст пишеться безперервно. Письменник може «лише вічно наслідувати те, що було написано раніше й саме писалося не вперше» [10, с. 388].

І. Фізер зазначає, що для М. Фуко смерть автора була аналогом смерті сучасної людини як творця своєї дійсності, оскільки феноменальний світ, такий, як він є і яким він стає, не залежить від розуму людини, тому що розум теж залежить від багатьох не суб'єктивних детермінантів. Дослідник наголошує: «Пізнавальні категорії, за допомогою яких людина оформляє дані своєї перцепції, не іманентні, як це доводив Кант, а безперервно встановлюються мовним потоком, в який людина занурена. Цей потік теж не є сталою величиною. Її оновлює та збагачує ідіолект поета...» [27, с. 51].

Твердження про смерть автора породило припущення про смерть літератури, але не набуло широкого емпіричного втілення в літературознавстві. В Україні ідея відсутності автора в тексті, за спостереженнями І. Фізера, не отримала підтримки. Дослідник конкретизує: «В Україні письменник був і, либонь, для багатьох і далі залишається ним, не тому, що писав для когось вірші в альбом, прозу чи драму, але, найбільше, тому, що захищав національну самобутність народу. Саме тому його присутність у тексті, будь вона наявною, чи метафорично прихованою, чи інтелектуально абстрактною, така відчутна для українського реципієнта, що

зводить її тільки до дискурсивної функції звучить для нього безглуздо» [27, с. 54].

Розглянувши суть, природу та особливості експлікації автора в художньому творі, окреслимо зміст поняття *свідомість* задля вираження природи авторської свідомості у творчому процесі взагалі та в художній літературі зокрема. Вивченням та дослідженням цього поняття займаються представники різних наук: психології, соціології, етнографії, філософії, лінгвістики та ін. Оскільки процес художньої творчості належить до одного з найскладніших процесів психічної діяльності людини, свідомість як наукове поняття цікавить нас передусім із погляду психології. *Творчість* як психологічне поняття становить собою «високосвідому діяльність людини, спрямовану на створення нових продуктів матеріальної і духовної культури, які мають суспільно-історичну цінність» [23, с. 352]. Ураховуючи високосвідомість творчості, висвітливо передусім психологічну природу свідомості.

У психології свідомість розглядають як «найвищий рівень відображення навколишньої дійсності, що розвинувся у людини як суспільної істоти внаслідок оволодіння мовою і спільною діяльністю з іншими людьми» [23, с. 316]. Свідомість людини характеризується активністю, спрямованістю на певний об'єкт, здатністю до самоспостереження і рефлексії, різними ступенями ясності тощо; має низку таких важливих структурних характеристик, як поєднання сукупності знань про навколишній світ, наявність пізнавальних процесів (відчуття, сприймання, пам'ять, уява, мислення), здатність чітко розрізнити суб'єкт і об'єкт, формувати цілі діяльності, оцінювати мотиви діяльності, здатність ухвалювати рішення, під час виконання діяльності вводити необхідні корективи, а також – включення свідомості до певного відношення.

Психологи зауважують, що це поняття позбавлене власної психологічної специфіки. Завдяки свідомості перед людиною постають різні явища, які становлять зміст психічних функцій. Водночас свідомість, на відміну від психічних функцій, не вдається розчленувати на складові одиниці і вимірювати їх, що фактично унеможливає здійснення її конструктивного аналізу. Вона не дана людині від природи, а починає формуватися на етапі раннього онтогенезу в результаті засвоєння дитиною соціального досвіду людства через спілкування з дорослими. Структура спільної діяльності дитини з дорослим породжує структуру свідомості та її основні властивості. Це суспільно-історична категорія, що змінюється в процесі зміни соціально-економічних умов життя під впливом трудової діяльності і практики наукового пізнання [23, с. 316].

Емпірично свідомість являє собою мінливі чуттєві та розумові образи, які виникають перед індивідом у його внутрішньому досвіді й передують практичній діяльності, пов'язуючи психічний зміст і Его. Свідомість кожного індивіда унікальна, пов'язана з його самосвідомістю, зумовлена зовнішніми та внутрішніми чинниками. Як унікальна модель людського світогляду вона відображена передусім у мові. Складники свідомості досить розмаїті за своєю природою, до них відносять мислення, емоції, переживання, волю, самосвідомість, інтуїцію, світогляд, саморегуляцію тощо. Психоаналіз, що інтегрувався в літературознавство у ХХ столітті, висвітлював свідомість у напруженому співвідношенні з несвідомим і надсвідомим. Твори фольклору та письменства завжди сприймаються як документ людської свідомості й несвідомого [21, с. 370–371].

Психологи-науковці, вивчаючи творчі доробки того чи того автора, досить часто доходили висновку про «типовий характер внутрішніх сил, розуму, уяви, смаку й почування, відбитих у творах цього обранця» [2, с. 10]. Талант, що є однією з найважливіших умов існування творчого процесу, визначали як «щасливе вивищення звичайних чеснот духу» [2, с. 10], водночас пов'язуючи автора-творця із певним суспільством, виразником устремлень, прагнень, сподівань якого він постає в конкретних художніх творах. К.-Г. Юнг наполягав на тому, що обов'язковою умовою повноцінного психологічного дослідження літератури має бути виконання дослідником двох важливих завдань: пояснити психологічне влаштування твору мистецтва та виявити фактори, які роблять особистість творчою активною. Науковець підкреслював, що знання психології митця пояснює багато аспектів його роботи [29, с. 32].

Психологія виділяє особистісний і процесуальний аспекти творчості, де перший передбачає наявність у людини певних знань і вмінь, розвинених здібностей, високої мотивації діяльності, поєднаних з уявою, добре розвинутою інтуїцією і прагненням до реалізації своїх можливостей, а другий великою мірою стосується станів натхнення та інсайту (осаяння), які виникають після тривалої і наполегливої роботи мислення. 1926 року дослідник Г. Воллес виділив чотири основні стадії творчого процесу: підготовку, визрівання задуму, інсайт і перевірку здогадки. Центральним моментом процесу творчості є інсайт – інтуїтивне бачення кінцевого результату, миттєва здогадка, яка спрямовує мислення людини в потрібному напрямку [23, с. 352].

Російський режисер К. Станіславський висловив думку про існування в людини надсвідомості – найвищої концентрації душевних сил у

процесі творчості [23, с. 352–353], найвищого етапу творчого процесу, відмінного як від усвідомлюваних, так і неусвідомлюваних компонентів [23, с. 218]. Надсвідоме в психології визначається як специфічний рівень психічної активності, що «виникає у людини при розв'язуванні творчих завдань і не піддається індивідуальному усвідомлено-вольовому контролю і свідомому регулюванню» [23, с. 218]. Пізніше російський психофізіолог П. Симонов інтерпретував надсвідоме як механізм творчої інтуїції, завдяки якому відбувається рекомбінація попередніх вражень і повторно встановлюється їх відповідність реальній дійсності. Поняття *надсвідоме* дає змогу розмежувати дві форми неусвідомлюваної психічної активності людини, одна з яких залежна від уже зафіксованої в мозку інформації, а друга пов'язана зі створенням об'єктивно нового, такого, яке ще не існує в колективному досвіді людства [23, с. 218–219].

Є. Замятін, погоджуючись із концептуальними поглядами на творчий процес К.-Г. Юнга, порівнює творчість, процес виникнення художнього твору із народженням дитини, зауважуючи, що «як мати свою дитину, письменник своїх людей творить із себе, живить їх собою – якоюсь нематеріальною субстанцією, вміщеною в його істоті» [18, с. 506].

Наратив великої прози Є. Гуцала, яка вирізняється реалістичністю, інколи – своєрідною, дещо романтизованою натуралістичністю образів, демонструє особливий ліризм, закоханість у народне слово, тонкий психологізм, сповнений авторської присутності. Представник творчого покоління митців, котрі знаменували появу в українській літературі дискусійного явища шістдесятництва, що як текст, за спостереженнями Л. Тарнашинської, може визначатися як «свідомість вголос» [24, с. 67], у великій прозі демонструє тяжіння до чіткого окреслення власної життєвої позиції. Прояви письменницької свідомості як утвердження гуманістичної позиції в художній літературі, тонке розуміння душі людини, критичне, інколи – іронічне осмислення реальності в тексті творів набувають безпосередньої або опосередкованої реалізації.

По-справжньому високохудожній твір, на нашу думку, повинен бути сповнений авторського духу, авторської присутності, передавати авторські ідеали, прокламувати життєву позицію творця, яка в тексті віддзеркалюється за допомогою створених письменником героїв, проглядається крізь світоглядні позиції введеного автором наратора або ж заявляється прямо. Відповідно, у процесі читання твору перед очима реципієнта відкриваються різні види експлікації авторської свідомості, відбуваються

яскраві метаморфози духу автора, здатність помітити які визначає рівень літературознавчої грамотності того, хто читає.

Говорячи про експлікацію свідомості автора в прозових творах Є. Гуцала, слід зазначити, що з позиції наратології прозовий доробок письменника підлягає чіткій класифікації, основою якої є поділ творів на дві великі групи: повісті та романи з домінуванням першоособової нарації та великі прозові твори з домінуванням третьоособового наратування.

Перша група охоплює повісті «З вогню воскресли» (1978), «Княжа гора» (1985), «Саййора» (1980) і романну трилогію – «Позичений чоловік», «Приватне життя феномена», «Парад планет» (80-ті роки ХХ ст.).

Особливістю прози аналізованої групи є ототожнення наратора з головним героєм. У зазначеному випадку повістунання реалізується безпосередньо в *я-нарації* оповідача твору.

Окрім повістунання від наратора, *я-нарація* матеріалізується в експресивних монологах головного героя чи персонажів та у внутрішньому мовленні.

Першоособове наратування великої прози досліджуваного письменника подається автором також у деяких модифікаціях. Для творчості Є. Гуцала типовими модифікаціями *я-нарації* є *ми-нарація* та специфічна *ти-нарація*, що, за визначенням Ю. Коваліва, у розповіді набуває ролі наратора чи протагоніста або може означати Я наратора [21, с. 91].

Серед модифікацій першоособової нарації домінує *ти-нарація*, що в текстах повістей та романів знаменує повістунання від автора чи репрезентоване наратором внутрішнє мовлення героя.

Крім явної присутності наратора та образу автора, перший із яких часто ототожнюється з другим чи з головним героєм твору, письменник удається до залучення голосів персонажів, безпосередньо матеріалізованих у діалогічному мовленні та експресивних полілогах.

Диференціація наративних форм супроводжується залученням оригінальних наративних прийомів, які підсилюють відчуття безпосередньої присутності в дієгезисі твору.

Повість «З вогню воскресли» [14] – безперервний наратив істинних трагедій, життєпис скалічених людських доль. Оповіді-спогади героїв часів Другої світової війни, розповіді свідків та родичів загиблих у тексті повісті весь час ідуть поруч із картинами сучасності: школярі, що граються, святкування Дня Перемоги, гурти молодичь та бабів, що ведуть розмірені бесіди. Війна живе в їхній пам'яті, на фотокартках загиблих родичів, в обелісках, де причаїлась людська трагедія. Письменникові віриться, що не

поросте «травною забуття» людська пам'ять про пекельний жах війни.

Я-нарація Є. Гуцала створює особливий мікроклімат у дієгезисі твору задля залучення реципієнта до світу героя-оповідача. Тут автор майстерно розчиняється в образі героя, досягаючи ефекту максимального зникнення, але опосередковано промовляє його життєва позиція – самозречене людинолюбство й прагнення гармонії зі світом, матеріалізуючись в оповідях та думках його персонажів.

Випадки використання ефекту *ока камери* спонукають реципієнта до відчуття фізичної присутності в дієгезисі повісті, надаючи йому право разом із майже незримим наратором-інтерв'юером ставати слухачем історії про людську долю. Домінують оповіді учасників подій періоду воєнного лихоліття.

Кожна окрема оповідь-ретроспекція існує в межах гомодієгетичного наративу, представленого інтрадієгетичним-гомодієгетичним наратором. Зважаючи на характер наратора-оповідача, *я-нарація* повісті в цих випадках має внутрішню фокалізацію. Історії-ретроспекції, представлені очевидцями або родичами загиблих, подані у формі третьоособової нарації із зовнішньою фокалізацією, оскільки в художньому мікросвіті таких історій функціонує інтрадієгетичний-гетеродієгетичний наратор. Підсиленню оприявлення гуманістичної життєвої позиції автора сприяють авторські коментарі, подані у формі третьоособової нарації та наративу у формі другої особи однини (*ти-нарація*), де автор набуває ролі всезнаючого наратора, тим самим акселеруючи дидактичне значення антивоєнного твору. Особливо чітко життєва позиція окреслена в обрамленні повісті. Високого психологізму, який сприяє оприявленню життєвої правди, автор досягає портретними деталями, описами, пейзажами, психологічними портретами.

Високохудожність повісті «Княжа гора» [7] доводить тією чи тією мірою відчутна майже в кожному рядку авторська присутність. Присутність духу автора реалізується в творі крізь світогляд десятирічного наратора, крізь призму роздумів і міркувань головного героя, яким є та ж сама десятирічна дитина, крізь оповіді та діалоги інших героїв (різного віку), що оточують хлопчика, пропущені крізь душу наратора, або ж безпосередньо проглядається в тексті у формі авторського коментарю, чи у випадках, коли роль наратора-дитини тимчасово заміщує сам письменник, набуваючи ролі всезнаючого наратора. Постаючи в різних іпостасях, виконуючи різні ролі, митець прокламує необхідність пам'ятати одвічні істини, підсилюючи дидактичність та довірливу діалогічність повісті домінуванням *ти-нарації*.

Повість Є. Гуцала «Саййора» [10] теж відкриває реципієнтові химерно-казковий світ дитинства, але, на відміну від «Княжої гори», демонструє цей світ безвідносно до світу дорослих як щось самобутнє, самодостатнє у своїй неповторності. Твір сповнений дитячими переживаннями, емоціями, хвилюваннями, які народжуються в майстерно змальованому автором художньому мікросвіті, що твориться юними персонажами. У творенні гармонійного мікросвіту дітей не останню роль відіграє наратор – теж десятирічна дитина.

Ти-нарація, наскрізно присутня в обох прозових творах як особлива форма першоособового наратування, матеріалізуючись у тексті крізь метаморфози авторського духу та гармонійно співіснуючи з іншими наративними формами, сприяє втаємниченню реципієнта в складний дієгезис повістей. Письменник, беручи на себе роль десятирічного наратора, промовляючи вустами героя чи вдаючись до суб'єктивного коментування подій, проклямає необхідність гармонійного співіснування світів природи та людини, перший із яких у творчості письменника увиразнює настрої та почуття персонажів, збагачує їх необхідною життєвою силою, рятує, захищає, зцілює.

Романна трилогія «Позичений чоловік», «Приватне життя феномена», «Парад планет» [8] як яскравий зразок української химерної прози поєднує в собі живу народну традицію й соцреалістичні віяння. Наратив твору, вирізняючись домінуванням першоособової нарації деформованого обставинами національного характеру, представлена в романному дієгезисі інтрадієгетичним, гомодієгетичним наратором, поєднує барвистий сплав експресивних діалогів та монологів, живих полілогів, снів-марень, мудрих роздумів-філософувань. Виклад подій відбувається в гротескно-саркастичному дусі крізь наскрізно присутню гостру авторську іронію. Зазначені особливості допомагають письменникові утвердити й уславити споконвічну пошану українського народу до родини, моралі, доброї слави. Крізь фольклорну лексику письменник алегорично викриває та висміює негативні явища тогочасного суспільства, спонукаючи реципієнта до самоаналізу.

Друга група аналізованих великих прозових творів обмежується такими повістями, як «Мертва зона» (1967), цикл творів «Сльози Божої матері» (19990), повість-диалогія «Шкільний хліб» («Сільські вчителі» (1971), «Шкільний хліб» (1973)), повісті «Становлення» (1965) та «Двоє на святі кохання» (1973). Третьоособова нарація у творчості досліджуваного письменника вирізняється експресією та дидактичною об'єктивізацією провідних ідей великої прози.

Типовою рисою розповіді як форми повісткування в повістях Є. Гуцала є превалювання всевідного погляду наратора, що сприяє його ототожненню з образом автора й посилює усвідомлення реципієнтом позиції позазнаходження наратора стосовно дієгезису твору.

Розповідь матеріалізується в повісткуванні у формі третьої особи однини, а в деяких окремих випадках – третьої особи множини. Третьоособове наратування межує з голосами персонажів, які експлікуються в діалогічному мовленні, котре сприяє психологізації та драматизації твору, та в динамічних полілогах.

Прозові твори Є. Гуцала з домінуванням розповіді вирізняються великою кількістю епізодів, які безпосередньо проклямають життєву позицію письменника, тому в аналізованій групі творів вагомую частину тексту займає авторський коментар. Внутрішнє мовлення героя часто матеріалізується в рефлексіях, репрезентованих наратором твору.

Розповідь Є. Гуцала вирізняється великою кількістю наратологічних прийомів, які, акцентуючи міміку, жести, оживлюючи психологічні портрети персонажів, підсилюють імпресивну силу відображених подій та історій.

Повість Є. Гуцала «Мертва зона» [15], так само, як і аналізована вище повість «З вогню воскресли», належить до великої прози воєнної тематики. У творі спостерігається суттєве домінування третьоособового наратування (розповідь) із нульовою фокалізацією. «Мертва зона» вирізняється наявністю великої кількості психологічних сцен, живих портретів, діалогів, лаконічно вписаних у гетеродієгетичний наратив повісті.

Події, що стосуються часів Другої світової війни, представлені всезнаючим екстрадієгетичним наратором-розповідачем. Вибір такого наратора, на наш погляд, дає письменникові змогу об'єктивно, не обумовлюючи нарацію світоглядними позиціями вигаданого героя, оцінювати дії та вчинки персонажів, ситуації, події, увесь час тримаючи в полі зору дієгетичні колізії повісті.

«Мертва зона» має традиційні для жанру повісті сюжет і композицію. Події у творі, на відміну від повісті «З вогню воскресли», представлені за принципом «тут і зараз», а не ретроспективно. Елементи ретроспекції епізодично вводяться наратором. Випадки ретроспективної нарації присутні, коли йдеться про характеристику персонажів, у якій не останнє місце відводиться змалюванню історії їхнього життя. Для глибшого розкриття персонажа автор удається до використання його самохарактеристики або включає голоси інших героїв. Важлива художня деталь – півень як символ життя в початковому й кінцевому обрамленні твору.

Одним із найяскравіших зразків повоєнної прози Є. Гуцала є повість-дилогія «Шкільний хліб» [16]. Загальна картина повоєнних реалій сповнена песимістичного настрою, але навіть за таких умов, доводить своїм твором письменник-гуманіст Є. Гуцало, може знайтися місце для оптимістичної віри в краще майбутнє. Такий оптимізм, з одного боку, деякою мірою долучає тексти повістей до соцреалістичного дискурсу радянської літератури, а з іншого – підкреслює людинолюбний характер творчості письменника-шістдесятника.

Центральний персонаж повісті-дилогії – вчителька Олена Левківна, про яку В. Дончик говорить: «Образ героїні повістей Олени Левківни – з ряду найкращих жіночих портретів, створених майстрами нашої прози» [19, с. 320]. Письменник спрямовує увагу реципієнта на вчинки героїні в різноманітних правдиво відображених життєвих ситуаціях і таким чином надає читачеві можливість формувати власне ставлення до неї, створюючи уявно довершений образ учительки.

Дилогія написана в дусі родинно-побутової прози, висвітлює соціальні та моральні конфлікти, демонструє реалістично правдиві життєві драми, спричинені повоєнним буттям. Сюжет творів віддзеркалює безліч реалістичних життєвих ситуацій, які, через учинки героїв, створюють соціальне тло буття народу.

Нарація повісті представлена екстрадієгетичним, гетеродієгетичним наратором-розповідачем, який в оцінці подій та персонажів, у показі психологічних портретів героїв досить часто ототожнюється з образом автора, утверджуючи життєву позицію письменника. Домінує третьоособове наратування з нульовою фокалізацією. Наративна палітра твору збагачена репрезентованим мовленням персонажів, ключовими репліками автора-наратора, інформаційно цінними діалогами, авторським коментарем.

«Сльози Божої матері» – цикл повістей Є. Гуцала, сповнених глибинним смислом та мудрістю життєвої філософії героїв. Цикл уключає три повісті: «Голодомор» [13], «Прокляття» [9], «Безголов'я» [12], об'єднані спільним образом-символом Божої матері, який у тексті творів знаходить різнопланове функціональне та смислове відображення.

А. Гурбанська, визначивши цикл повістей як метажанр, виділяє домінування в сюжеті трилогії ідейно-естетичної інтенції автора, його концепції людини й людства, морально-етичних та естетичних категорій добра і зла, часу й простору. Завдяки використанню панорамного принципу наративу, за спостереженнями дослідниці, письменник «сягнув ефекту розімкнутості сюжету, що посприяло концептуальному,

цілісному й синтетичному осмисленню життя та долі окремих людей у зв'язку із суспільними процесами: метатекст циклу реконструює найтрагічніші періоди національної історії – голодомор тридцятих років, німецьку окупацію в українському селі та їх апокаліптичний резонанс у повоєнному житті» [5, с. 70].

Образ діви Марії в циклі повістей Є. Гуцала «Сльози Божої матері», виявляючись матеріалістично конкретно (візуалізований образ на іконі), набуваючи антропоморфного статусу в алегоричних порівняннях із конкретною людиною (образ ідеальної героїні, святої жінки), оживаючи у фольклорних формах (аудіообраз, матеріалізований у пафосно-розпачливій промові невідомої жінки, що автором підноситься до символу матері-захисниці, оспіваний у пісні), в метанаративі циклу набуває ролі універсального для всіх трьох творів екзистента, мірила істинних чеснот представників художнього світу митця, що своєю прозою творить специфічний, романтизований реалізм, висока мета якого – утвердження й оспівування порядності як найвищої цінності людства.

Повість Є. Гуцала «Становлення» [11] – зразок оригінального наративного рішення. Автор, висвітлюючи трагедію незреалізованості особистості, вдається до використання інверсії. Інверсія в українській мові з традиційно довільним порядком слів, на відміну від англійської, де порядок слів фіксований, не спричинює різкі граматичні зміни в реченні, однак шляхом порушення ритмомелодики синтаксичної одиниці зосереджує увагу реципієнта на семантично важливих словах або словосполученнях, акцентуючи первинно важливу інформацію чи настрій.

На наш погляд, інверсовані конструкції в тексті аналізованої повісті обрано не випадково. Письменник алегорично проводить паралель між життям, що летить шкереберть, і граматично незвичним розташуванням лексичних одиниць. Тобто інверсоване наратування допомагає налаштувати реципієнта на перцепцію руйнації життя головного героя.

Крім інверсії, у тексті домінують еліптичні конструкції – речення з випущеним підметом. Превалює випущення підмета на позначення головного героя, що глобалізує проблему, порушену автором у повісті, надаючи героєві статусу образу-символу незреалізованої особистості.

Твір вирізняється домінуванням третьоособової нарації, представленої, за класифікацією Ж. Женетта [17], екстрадієгетичним, гетеродієгетичним наратором.

Сюжет розгортається за законами всевідної позиції розповідача: автор від початку повісті інтригує реципієнта, акцентуючи зміни настроїв персонажів, але не відкриваючи причини

таких змін, а поступово підводячи до них кризь зміни ситуацій, діалоги, роздуми.

Повість Є. Гуцала «Двоє на святі кохання» [6] належить до яскравих зразків української психологічної прози, оскільки розкриває внутрішній світ суперечливого, своєрідного в осягненні світу героя. Експлікуючи тонкощі психології тридцятирічного чоловіка, письменник кризь третьоособову нарацію всезнаючого наратора робить акцент на рефлексіях головного героя, який перебуває на зрізі усвідомлення й усвідомленого. Вимальовуючи натуру самозаглиблену, суперечливу, деякою мірою бунтівну, Є. Гуцало торкається проблеми підсвідомого неприйняття персонажем реалій сучасного йому світу, демонструє процес осягнення ним суті істинної любові, котра для нього уособлюється в образі пари щирих, відкритих людей, які безкорисливо кохають один одного, не приносять свої почуття докорами, підозрами, а щиро тішаються подарованими долею моментами. Любов істинна для автора не скута пихою, розрахунком, самовинятковістю, а випромінює щирість, правдивість, дитинну чистоту, не терпить аналізу, не підпадає обгрунтуванню, не вимагає доведення.

Отже, першоособова нарація у творах Є. Гуцала презентується, головним чином, гомодієгетичним, інтрадієгетичним наратором, що є частиною дієгезису твору й оповідає свою власну історію, яскраво експлікованим у романі «Позичений чоловік», повістях «Княжа гора», «Саййора», в окремих оповідях учасників воєнних дій повісті «З вогню воскресли», чи говорить про події, свідком яких йому доводилося бути або про які доводилося чути від інших («Княжа гора», «З вогню воскресли»). Історії, відображені у формі першої особи однини, як правило, мають внутрішню фокалізацію. *Я-нарація*, віддзеркалюючись у правдивих історіях-сповідах героїв-оповідачів, як це демонструє повість «З вогню воскресли», модифікуючись у різні форми другоособового наративу, як, наприклад, *ти-нарація* в «Княжій горі» та «Саййорі» й специфічна *ви-нарація* в повісті «Саййора», що створюють візії, викликані специфікою свідомості десятирічної дитини-наратора та долучають читача до таїни дивовижних світів природи і дитинства, де немає фальші, або ж матеріалізуючись в іронічно-саркастичне наратування ексцентричного наратора романної трилогії («Позичений чоловік»), що викриває фальшиві цінності, поверхові віяння та моди, які заважають людині осягнути цінності істинні, справжні, перебуває в безперервному співіснуванні з іншими наративними формами й створює підстави говорити про перманентний діалог автора з реципієнтом задля усвідомлен-

ня останнім незримих загальнолюдських істин, що сприяють осмисленню необхідності гармонії людини зі світом та із самою собою. Діалогічність та дидактичність творчості Є. Гуцала в межах зазначених наративних моделей реалізується кризь подання авторських світоглядних позицій у мовленні наратора, героїв чи в прямому авторському втручанні у формі коментарю.

Наратив великої прози Є. Гуцала з домінуванням третьоособової нарації представлений традиційним для зазначеної наративної форми екстрадієгетичним, гетеродієгетичним наратором-розповідачем, вирізняється зовнішньою або нульовою фокалізацією. Набуваючи стану позазнаходження стосовно дієгезису твору, приймаючи роль наратора-свідка, наратора-спостерігача, демонструючи всевідну точку зору, розповідач об'єктивізує розповідь, посилюючи дидактичність прози, розширюючи коло загальнолюдських проблем, проklamуючи авторську життєву позицію.

Окрім нараторської розповіді, твори містять пряме авторське втручання у формі коментарів, вони збагачені включенням у дієгезис психологічно напружених діалогів. У випадку з повістями «Безголов'я» та «Становлення» діалог слугує засобом розв'язання заплутаних інтриг, експлікації сюжетних колізій: долучаючи голоси персонажів, письменник презентує події, експлікує конфлікти, розв'язує загальнолюдські та дієгетично конкретні проблеми, центральними з яких для обох творів є проблема моральної деградації людини та згубного впливу складних зовнішніх обставин на скалічену комплексами особистість. Проблема необхідності природної гармонії людини з її мікросвітом кризь психологічно напружені полілоги, діалоги, психологічні портрети висвітлюється в повістях «Мертва зона», «Голодомор», акцентується у вчинках та рішеннях людей, відбивається в натуралістично-реалістичних трагедіях жертв неприродних обставин, збагачених описами, мареннями, репрезентованими монологами, нараторськими коментарями, які проklamують письменницькі переконання: руйнація суспільної моралі призводить до втрати зв'язку людини з виробленим століттями традиційним світоуявленням й до втрати людської самоідентифікації.

Майже в кожному творі (найяскравіше це виявляється в повісті «Безголов'я») Є. Гуцало збагачує авторську розповідь пейзажними картинками, що дублюють психологічний стан героя чи контрастують із ним, слугуючи засобом акцентуації емоцій та переживань. Характерним для авторської розповіді є також фокусування на кількох наративних центрах (повість «Прокляття»), включення ретроспекцій, монологів-сповідей, викривальних промов, використання незвичних синтаксичних конструкцій (повість

«Становлення»), уподібнення повісті до детективної новели з градаційним нагнітанням психологічного напруження, де слідчим виступає сам читач під керівництвом наратора чи персонаж-екзистент.

Збагачуючи авторську розповідь філософськими рефлексіями, Є. Гуцало відкриває складний, суперечливий внутрішній світ людини (повісті «Двоє на святі кохання», «Становлення» та ін.), репрезентуючи їх у нараторському мовленні чи внутрішньому мовленні персонажів. Реалістичність, а інколи – натуралістичність подання образів та ситуацій досягається автором опосередкованим посиленням на власний життєвий досвід чи спогади сучасників експлікованих подій (диалогія «Шкільний хліб» та ін.). Наскрізно третьоособовий нарратив випромінює життєствердний оптимізм гуманіста-шістдесятника, який (між рядками творів) прокламує: життя є найвищою цінністю за будь-яких обставин.

Велика проза Є. Гуцала привертає увагу дидактичність, багатством і реалістичністю характерів, тонким ліризмом, високою художністю, особливою романтикою, закоханістю у світ природи, що в дієгезисі творів виконує настроєтворчу функцію, тісним зв'язком із народною мудрістю. Наративні моделі й стратегії письменника як способи оприявлення присутності автора в тексті є не тільки індивідуальним здобутком, але й частиною художньої традиції особливої поетичної прози в українській літературі, що у творчості шістдесятника, на нашу думку, може визначатися як романтизований реалізм.

Література

1. Агеева В. Поетика парадокса : Інтелектуальна проза Віктора Петрова-Домонтовича / Віра Агеева. – К. : Факт, 2006. – С. 224–236.
2. Арнаудов М. Психологія літературного творчества / Михаил Арнаудов ; [пер. с болг.] – М. : Прогресс, 1970. – 654 с.
3. Барт Р. Смерть автора / Р. Барт; [пер. С. Н. Зенкина] // Избранные труды : Семиотика : Поэтика : Пер. с фр. / [сост., общ. ред. и вступ. ст. Г. К. Косикова]. – М. : Прогресс, 1989. – С. 384–391.
4. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин ; [сост. С. Г. Бочаров; текст подгот. Г. С. Бернштейн и Л. В. Дерюгина ; примеч. С. С. Аверинцева и С. Г. Бочарова]. – М. : Искусство, 1979. – 424 с.
5. Гурбанська А. «Сльози божої матері» Є. Гуцала як метажанр / Антоніна Гурбанська // Слово і Час. – 2007. – № 1. – С. 70–74.
6. Гуцало Є. Двоє на святі кохання / Євген Гуцало // Вітчизна. – 1973. – № 6. – С. 19–89.
7. Гуцало Є. Княжа гора : [повість] / Євген Гуцало // Вибрані твори у двох томах. – Т. 2. – Оповідання. Княжа гора : [повість]. – К. : Рад. письменник, 1987. – 527 с.
8. Гуцало Є. Позичений чоловік. Приватне життя феномена : [роман-диалогія] / Євген Гуцало ; [іл. худ. Р. Багаутдінова]. – К. : Рад. письменник, 1982. – 711 с.
9. Гуцало Є. Прокляття : [повість] / Євген Гуцало // Жовтень. – 1989. – № 3. – С. 18–54.
10. Гуцало Є. Саййора : [повість] / Євген Гуцало // Сім'я дикої качки : Для мол. та середн. шк. віку / [упорядкув. та передм. Лесі Вороніної]. – К. : Школа, 2007. – С. 182–217.
11. Гуцало Є. Становлення : [повість] / Є. П. Гуцало // Скупана в любистку. Оповідання та повість. – К. : Молодь, 1965. – С. 224–269.
12. Гуцало Є. П. Безголов'я : [повість] / Є. П. Гуцало // Сльози божої матері : [повісті]. – К. : Молодь, 1990. – С. 86–178.
13. Гуцало Є. П. Голодомор : [повість] / Є. П. Гуцало // Твори в п'яти т. – Т. 2 : [повісті]. – К. : Дніпро, 1996. – С. 376–460.
14. Гуцало Є. П. З вогню воскресли : [повісті] / Є. П. Гуцало / [післямова В. Плюща]. – К. : «Українська видавнича група», 1996. – 432 с.
15. Гуцало Є. П. Мертва зона : [повість] / Є. П. Гуцало // Вибрані твори : у 2-х т. – Т. I / Передмова М. Г. Жулинського. – К. : Рад. письменник, 1987. – 571 с.
16. Гуцало Є. П. Шкільний хліб : [повість-диалогія] / Є. П. Гуцало // Вибрані твори. – Т. 1 / Передмова М. Г. Жулинського. – К. : Рад. письменник, 1987. – 571 с.
17. Женетт Ж. Фигуры : в 2-х т. / Жерар Женетт. – Том 2. – М. : Изд-во им. Сабашниковых, 1998. – 472 с.
18. Замятин Е. И. Психология творчества // Психология художественного творчества : хрестоматія / [сост. К. В. Сельченко] / Е. И. Замятин. – Мн. : Харвест, 1999. – С. 506–510.
19. Історія української літератури ХХ століття : у 2-х кн. – Кн. II : Друга половина ХХ ст. : підруч. / [за ред. В. Г. Дончика]. – К. : Либідь, 1998. – 456 с.
20. Кілімнік Л. Автор як точка зору на світ і особливості його художнього вираження / Лариса Кілімнік // Література. Фольклор. Проблеми поетики : зб. наук. праць. – Вип. 27. – Ч. 2 / редкол. : А. В. Козлов (відп. ред.) та ін. – К. : Акцент, 2007. – С. 389–397.
21. Літературознавча енциклопедія : у 2-х т. / [авт.-уклад. Ю. І Ковалів]. – Т. II. – К. : Академія, 2007. – 624 с.
22. Мацевко-Бекерська Л. Українська мала проза кінця ХІХ – початку ХХ століть у дзеркалі наратології : [монографія] / Лідія Василівна Мацевко-Бекерська. – Львів : Сплайн, 2008. – 408 с.
23. Психологічна енциклопедія / [авт.-упор. О. М. Степанов]. – К. : «Академвидав», 2006. – 424 с.
24. Тарнашинська Л. Українське шістдесятництво: аберація явища у постмодерному прочитанні / Людмила Тарнашинська // Слово і Час. – 2006. – № 3. – С. 59–71.
25. Ткачук О. М. Наратологічний словник. / О. М. Ткачук. – Тернопіль : Астон, 2002. – 173 с.
26. Федоров В. Автор як онтологічна проблема / Володимир Федоров // Слово і Час. – 2003. – № 10. – С. 55–58.

27. Фізер І. Чи така смерть автора? (Ретроспективний погляд на тему, що не хоче зникнути) // Слово і Час. – 2003. – № 10. – С. 50–55.

28. Шляхова Н. Феномен автора в українському літературознавстві / Нонна Шляхова // Дивослово – 2003. – № 1. – С. 12–16.

29. Prince G. A Dictionary of Narratology. Revised Edition / G. Prince. – Lincoln and London : University of Nebraska Press, 2003. – 126 p.

Maryna Luchytska

THE MANIFESTATIONS OF THE AUTHOR'S CONSCIENCE IN THE NARRATIVE OF THE NOVELS AND TALES BY EUGENE HUTSALO

The notion of the author's conscience from the point of view of the study of literature, psychology and the narrative analyses of the fiction is considered in the given article. The survey of the typical narrative patterns of the novels and tales by E. Hutsalo as the means of the author's conscience's explication is suggested in it.

Keywords: *author's conscience, diegesis, narrative, narration, homodiegetic, intradiegetic narrator, heterodiegetic, extradiegetic narrator.*

Марина Лучицкая

ПРОЯВЛЕНИЕ СОЗНАНИЯ АВТОРА В НАРРАТИВЕ РОМАНОВ И ПОВЕСТЕЙ ЕВГЕНИЯ ГУЦАЛО

В статье рассматривается понятие сознания автора с точки зрения литературоведения, психологии и нарратологического анализа художественного текста. Представляется обзор типичных нарративных моделей повестей и романов Е. Гуцало как способов экспликации сознания автора.

Ключевые слова: *сознание автора, диегезис, нарратив, наррация, гомодиегетический, интрадиегетический нарратор, гетеродиегетический, экстрадиегетический нарратор.*

Надійшла до редакції 12.08.2013 р.

УДК 821.161.2:165.43:[929]

Сергій Рук

ФЕНОМЕН ВІРИ У ФІЛОСОФСЬКИХ ПРАЦЯХ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

У статті йдеться про феномен віри у філософських працях Г. Сковороди, визначається його структура й функціональність, на основі яких ілюструється взаємозалежність між упевненістю та довірою, вірою та розумом, аналізується тлумачення віри у філософії Ф. Бекона, Р. Декарта, Г. Гегеля, наголошується на ролі віри в умовах кризи класичної раціональності.

Ключові слова: *наука, розум, віра, істина, знання, раціональність, ірраціональність, трансцендентність.*

Постановка проблеми. Сьогодні людство безповоротно вступило в епоху глобальних системних змін, соціокультурних реформ і цивілізаційних перетворень, які зачіпають найглибші основи людського буття. Культурологічний аналіз цієї ситуації показує, що кризові явища, які охопили сучасну цивілізацію, мають насамперед антропологічний характер, і їхні причини необхідно шукати в товщі людського буття, духовних, ціннісно-сміслових формах діяльності людини. Нинішня криза гуманітарних цінностей, девальвація моральних норм, поширення низьких зразків масової культури,

комерціалізація освіти породжують у суспільній свідомості відчуття абсурду й безвиході. Натомість ця ситуація посилює інтерес до питань про сенс і цілі буття людини, її світоглядні орієнтири та перспективи історичного поступу. Усе це змушує критичну свідомість людини частіше звертати погляд на духовно-трансцендентні основи свого існування: кордоцентризм, духовність, віру та ін.

У зв'язку з цим звернення до джерел історико-філософської спадщини набуває особливої актуальності. Праці класиків української філософії, зокрема Г. Сковороди, мають важливе значення в контексті розвитку науки, пошуку нових ідей, переосмислення власного історичного досвіду, підняття з глибин національної пам'яті прихованих істин, знаходження модерних рішень вічних проблем, долучення до того масиву знань, який упродовж тривалого часу з різних причин залишався за межами духовного осягнення дійсності. Це переконує в необхідності доповнення наукового пізнання світу духовно-практичними формами знання, які розширюють горизонти дослідження

© С. Рук, 2013

суспільних процесів. Духовно-практичні форми пізнання поєднують у собі як раціональні, так і ірраціональні аспекти, які відображають трансцендентний зміст і сенс людського буття. Тому *метою* цієї статті стало прагнення довершити на основі філософії Г. Сковороди наявні дослідження раціонального тими формами соціокультурного досвіду, які раніше не розглядалися в контексті аналізу раціоналістичної методології, але завжди були наявні як особливі елементи в структурі екзистенційного мислення й активно впливали на пошук нових моделей розуміння світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічні підходи до вивчення обраної проблеми розглядаються в роботах відомих вітчизняних філософів: В. Андрущенко, В. Бондаренка, А. Колодного, В. Лубського, О. Марченка, М. Михальченка, М. Поповича, Є. Харьковщеника, В. Шинкарука та ін. Цікаві думки щодо визначення філософської сутності феномена віри висловлені С. Гогоцьким, В. Зеньковським, В. Соловйовим, Г. Шпетом та ін. Місце і специфіка цього поняття в українській філософській традиції розкривається в роботах Д. Донцова, О. Кульчицького, Д. Чижевського.

У сучасній науковій літературі феномен віри розглядається головним чином як психологічний факт або релігійна категорія (Б. Братусь, А. Костенко, О. Предко, Д. Угринович та ін.). Тому в тлумаченні цього феномена переважають релігієзнавчо-психологічні характеристики, які значно звужують спектр наукового пошуку. Звернення до філософської спадщини Г. Сковороди є методологічно виправданим у тому плані, що воно дає можливість глибше розкрити духовно-практичний потенціал і виразніше побачити різноманітні форми прояву віри в різних сферах світосприйняття і життєдіяльності.

Виклад основного матеріалу. На процесі пізнання базується наука, яка дає людині інструментарій для відкриття істини, пошуку знань, накопичення досвіду, планування діяльності, досягнення кінцевих цілей. Наука і просвітництво (а XVIII ст. – це епоха Просвітництва, Розуму, великих наукових відкриттів і філософських систем) повинні служити людству як орієнтир для досягнення свободи, благополуччя, щастя, звільнення від різноманітних забобонів, догм, помилок, ілюзій. Розкриваючи практичний потенціал науки, Г. Сковорода розумів, що цим він загострює протиріччя між наукою і релігією, розумом і вірою. В аналогічній ситуації І. Кант вирішив обмежити знання, для того щоб звільнити місце вірі. Український філософ став на бік науки, тому що був упевнений, що саме вона розкриває перед людиною широкі перспективи пізнання земних і небесних

об'єктів, у той час як віра спрямована на вдосконалення морально-вольових якостей людини. Продовжуючи ідеї українських дійств-раціоналістів (Т. Прокоповича, Г. Щербацького, Г. Кониського та ін.), Г. Сковорода стверджував, що людина завдяки насамперед розуму, а не вірі утверджується як суб'єкт соціальної дії, а не залишається пасивним об'єктом природи, відповідає своїй місії, призначенню і покликанню у світі. Завдяки розуму людина відкриває істини буття, піднімається до рівня самопізнання, розуміння своєї сутності й самотності, відчуття дійсного сенсу й цінності життя.

Водночас, глибоко вивчаючи й розуміючи біблійні тексти, Г. Сковорода не міг бездумно відкинути феномен віри. Він розгледів зв'язок віри й розуму, а ще більше завдяки філософській інтуїції відчув його і зрозумів, що вони не можуть існувати одне без одного. Український мислитель був переконаний у тому, що потрібно не лише вірити в Бога, а й пізнавати його. «Початок премудрості – розуміти Господа. Хто не знає Господа, ніби в'язень, кинений у темницю. Такий що може втямити у тьмі? Найголовніший і найнагальніший пункт премудрості – це знання про Бога. Не бачу його, знаю й вірю, що він є» [1, с. 180]. Для глибокого пізнання Бога необхідний синтез віри й розуму. Розглядаючи проблему самопізнання людиною своєї духовної сутності в роботі «Симфонія, названа книга Асхань, про пізнання самого себе», він цитував Біблію, де Бог не через пророків, а через Сина свого безпосередньо звертався до мирян зі словами: «І кожен не буде навчати свого ближнього, і кожен брата свого, промовляючи: «Пізнай Господа!» Усі бо вони будуть знати Мене від малого до великого (Євр. 8:11)» [1, с. 253]. А для досягнення цієї мети потрібна активізація не тільки віри, а й розуму. Релігійна віра проявляє свою функціональність у контексті «людина – Бог» і виступає головною умовою осягнення Бога і дає людині надію на спасіння. Тільки вона здатна забезпечити духовно-інтимний зв'язок між ними. Віра задає ціннісно-аксіологічний горизонт життєдіяльності людини, визначає головну мету її життя, обирає ідеали істини, добра і краси, які лише частково знаходяться у феноменальному світі, проте в повній досконалості вони притаманні Богові. Вона бере участь у створенні своєрідного проекту людського життя й мобілізує людську волю для досягнення кінцевої мети.

Г. Сковорода не вважав віру пасивною формою світосприйняття. Окрім альтернативи сумніву й апріорного прийняття будь-якої інформації, він знаходив у ній раціональні елементи, внутрішній досвід і моральні аспекти, які впливали на діяльність і поведінку людини. Він помічав у ній спонукальний момент, який прояв-

лявся через акт віри й надихав суб'єкт на пошук шляхів, що ведуть до правди, істини, Абсолюту. «Знай же, – повчав Г. Сковорода, – що віра дивиться на те, чого порожнє твоє око бачити не може» [1, с. 158]. Вона є значущим компонентом свідомості, психологічною впевненістю, які освітлюють очікуване майбутнє. Через віру проявляються вольові якості людини. Віра передбачає активне ставлення до предмета віри. У біблійному визначенні: «Віра ж є здійснення очікуваного і впевненість у невидимому (Євр. 11:1)» наголошено на двох її взаємопов'язаних складниках. Перша частина – це здійснення чогось очікуваного, сподіваного, жаданого, тому вже певною мірою відомого, визначеного, уявного. Йдеться про предмет, в існуванні котрого немає ніякого сумніву, оскільки він не потребує ніякого доведення, бо є тим, про що відомо заздалегідь. Здійснення очікуваного включає в себе елемент знання, раціонального, осмисленого, того, що досягається за допомогою розумової діяльності. Друга частина – це впевненість у чомусь невидимому, тобто тут головною характеристикою віри виступає довіра, яка ставить на передній план не лише релігійні догми, а й духовні цінності – правдивість слова, реальність обіцянки, добро, честь, гідність тощо. Довіра включає в себе моральний аспект, що проявляється в переконаності в правдивості, надії у відсутності обману, вірності ідеалам, моральній відповідальності, виконанні обов'язку. Під впливом етичних категорій віра переростає у волю, яка здійснює вибір і активізує діяльність особистості відповідно до її моральних понять. Натомість без віри в Бога люди зневірилися б у законах моралі, через свою одвічну недосконалість і слабкість повністю потонули б у розпусті. Тому вони укріплюються в моралі тільки завдяки релігійній вірі. Така позиція суттєвим чином переставила акценти, які були типовими для теїстичних концепцій у взаємовідносинах між релігією і мораллю. Якщо в середньовічній схоластиці вважали мораль породженням релігії, то для деїстів XVIII ст., у тому числі й Г. Сковорода, навпаки, релігія виявлялася продуктом не лише незадоволених прагнень пізнання, а й моральних потреб і запитів. У душі цих запитів мораль як мета використовує релігію як засіб для свого утвердження і зміцнення. Таким чином, релігійна віра стає потрібною й необхідною з морального погляду, вона створює необхідну ілюзію, котра окреслює завдання моралі й мобілізує людський потенціал на їх вирішення.

Розум і віра проявляють себе через діяльність. Розум знаходить своє втілення в практиці, віра – у справах. Слово Боже говорить: «Віра – коли не має діл, сама по собі мертва (Як. 2:17)». За біблійною версією люди отримали від Бога особливі засоби для того, щоб роз-

різнати праведні і неправедні, добрі і злі справи. На внутрішньому рівні ці функції виконує совість – внутрішня духовна сила людини, прояв духу і віри в людині. Вона як внутрішній закон Божий (або «голос Божий») притаманна кожному індивіду. В етиці совість визначається як категорія моральної самосвідомості, що характеризує здатність особистості здійснювати моральний самоконтроль, оцінювати свої вчинки, відповідально ставитися до власних обов'язків, вірити у свою моральність тощо. Образно кажучи, це – внутрішній голос, який говорить людині, що є добро, а що є зло, що справедливо, а що несправедливо, що таке благо і добродійність. Голос совісті зобов'язує людину робити добро і протистояти злу. За причетність до добрих справ совість нагороджує індивіда внутрішнім миром і спокоєм, а за негідні вчинки і справи, здійснені всупереч моралі, карає душевною депресією – муками, докорами, сумлінням совісті. «Коли совість в тебе чиста, не страшний Перун огнистий!» [1, с. 49], – говорив Г. Сковорода. Він уважав, що совість як духовна сила людини повинна розвиватися і вдосконалюватися в єдності з іншими атрибутами душі: серцем, волею, розумом. Із моменту гріхопадіння перших людей ці душевні сили значно послабили свою добродійну дію, тому якщо їх не розвивати, то внутрішній закон совісті не буде спрацьовувати в ключові для людини моменти. Саме тому навіть у раю Бог відкривав першим людям своє серце, волю і мудрість. А в дійсності совість найбільше проявляється у формі емоційно-вольових переживань, маніфестацій віри й раціонального осягнення морального сенсу здійснених учинків.

Свідченням генетичної єдності віри і розуму є не лише наявність раціонально-гносеологічних моментів в актах віри, а й віра в силу розуму, інтелектуальний потенціал людини, істинність наукового знання. В історії філософії віра ніколи не виключалася з пізнавального процесу. У свій час Ф. Бекон закликав чистий розум, звільнений від хибних образів та ідолів суєтності, віддати вірі те, що їй належить. Він наполягав на тому, що людина повинна підкорятися божественній вірі; навіть тоді, коли її воля протестує проти цього, вона повинна вірити божественному слову, навіть якщо розум не погоджується з ним. Якби людина вірила тільки тому, що узгоджується з її розумом, то вона сприймала б лише факти, явища, форму, а не причини, закономірності, сутність. Для Ф. Бекона божественна віра – це своєрідне втілення природного розуму. У процесі людського пізнання розум зазнає впливу з боку органів відчуття, які відображають матеріальні речі, тоді як у вірі душа взаємодіє з більш достовірним світом – духом. Тому людині для того, щоб пізнати сутність Абсолюту, необхідно всебічно

використовувати віру, розширювати її дію відповідно до наявних духовних проблем і не намагатися втиснути її у вузькі рамки власного розуму.

У зв'язку з цим у багатьох філософських системах Нового часу віра взагалі і віра релігійна тлумачилися як інтелектуальні феномени. Особливо яскраво це можна побачити на прикладі філософії Р. Декарта, який не лише побудував на інтелектуальній вірі у власне існування (*cogito ergo sum*) свій метод і свою філософську систему, а й побачив основу віри розуму у вірі релігійній. Пізніше у філософській системі Г. Гегеля віра розглядалася як одна з форм осягнення світового духу і пізнання Абсолютної ідеї. А із середини XVIII ст. раціоналістична філософія в цілому формулювала віру як атрибут волі, феномен інтелекту, внутрішній досвід, домінуючий компонент релігійної свідомості. З філософських творів Г. Сковороди видно, що паралельно з цими поглядами він осмислював віру як своєрідний стан людини, сплав релігійних уявлень і раціональних знань, на основі яких відбувається синтез думки, емоцій, вольових якостей особистості. Така віра прокладає дорогу людині до Абсолюту не через фанатизм, екстаз та екстаз, а через пізнання, душевну розкутість, надію та любов.

Саме в цьому деякі дослідники творчості Г. Сковороди вбачали містичність, суперечність і обмеженість теорії пізнання українського філософа, який особливо не прагнув вийти за межі ідеалістичного й релігійного мислення. Але сьогодні вже не можна так однозначно оцінювати гносеологічні погляди мислителя, адже пізнавальні можливості людини він розглядав не в чисто раціональному, а в культурно-гуманістичному, світоглядно-практичному контексті, враховуючи всі активні компоненти людської душі і розуму, які інтегрували духовні сили особистості й давали їй можливість створити більш-менш цілісну картину свого природного й духовного буття. Реалізація цих принципів дала змогу Г. Сковороді перейти від теорії пізнання до теорії самопізнання.

Ті підходи, які свого часу застосовував Г. Сковорода, характерні для сучасного філософського дискурсу, у якому відбуваються якісні зміни, спричинені процесами трансформації загальнонаукового, соціального й філософського знання. Криза раціональності, виявлена в науці та філософії в середині ХХ ст., призвела до пошуку нових «форм і можливостей раціональності» шляхом залучення досвіду інших видів духовності для наукового пізнання й аналізу, особливо у сфері гуманітарних наук. У контексті таких шукань евристично вагомим видається звернення до досвіду релігійної і містичної духовної традиції як форм духовно-

практичного освоєння світу. Релігійно-містичне знання – це значна частина духовної спадщини людства, елементи якої тією чи тією мірою у всі часи та епохи завжди мали місце в культурах усіх народів і завжди активно впливали на їх розвиток. Проблемність цього феномену, його значення та роль, розуміння та інтерпретація, можливості та межі застосування поряд з іншими формами духовності завжди викликали значний інтерес з боку філософів, культурологів, митців, особливо з огляду на домінуючу роль раціоналізму в європейській культурі. Тому вже у філософії Г. Сковороди проглядається потреба об'єктивної оцінки як позитивних, так і негативних рис релігії й містицизму як форм духовно-практичного освоєння світу. Такий аналіз доповнював наявні теоретичні уявлення тими знаннями, які не були раніше актуалізовані раціоналістичною методологією, але мали місце в практиці людської життєдіяльності.

Усталений у класичній раціоналістичній філософії підхід до розгляду духовних феноменів порушував цілісність досліджуваного предмета, бо виділяв лише ті його властивості, які були важливими й доступними тільки раціональному пізнанню, не помічаючи інших, не менш суттєвих ознак цього явища, принижуючи тим самим його соціально-культурну продуктивність. Раціоналізм різко відмежовувався від інших форм пізнання, від тих форм отримання знань та формування світоглядних систем, методи яких не відповідали методам науки. Раціональний підхід не використовував евристичний потенціал релігійних емоційно-чуттєвих, символічно-образних, духовно-практичних, поетичних, мистецьких форм відображення людського буття для розширення пошукового інструментарію пізнання, не враховував такі їхні конструктивні можливості, визнані сучасною наукою, як цілісність світобачення, гармонійність світовідчуття, оптимістичність життєрозуміння, естетичність життєдіяльності та ін. Використовуючи саме ці сфери соціокультурного знання, Г. Сковорода створив значні категоріально-символічні теорії в історії української філософії, зокрема теорію істинної людини, «сродної праці», кордоцентризму, християнської добронравності, філософію серця та ін.

Висновки. Тих цінностей, які утверджував Г. Сковорода, відчутно не вистачає нашому глобалізованому, інформатизованому, перенасиченому нанотехнологіями світу. Глобальні проблеми сучасності, моральна криза суспільства безпосередньо пов'язані з надмірною раціоналізацією людського життя, відходом від духовних цінностей і християнської етики. Наука вже не «підбирає ключі» до таємниць світу, вона репрезентує його становлення й обґрунтовує напрями антропогенної діяльності. Сучасні

футуристичні дослідження закінчуються, як правило, невтішними суспільно-культурними прогнозами про всемогутність наукового пізнання й посилення ролі технічних артефактів у людському і природному житті. Разом із розширенням сфери знань, розкриттям прозорих шляхів розвитку, у суспільно-природне середовище проникають «непрозорі», антигуманні фактори ризику. Переважно наука постачає людству не «істини», до яких воно прагнуло здавна, а лише краще чи гірше обґрунтовані гіпотези ймовірності. Тому для усунення невпевненості в науковому знанні, запобігання негативним ефектам їх застосування воно повинне перебувати в площині гуманістичного виміру, морально-етичної експертизи, етики знання. Саме гуманітарна сфера знання, якій велике значення надавав Г. Сковорода, містить низку простих і водночас загальнолюдських норм моральності, етичних максим, вироблених не одним поколіннями філософів, принципів соціальних відносин, правил взаємостосунків із природним середовищем, роздумів над вічними моральними проблемами, сенсом життя і смерті, змістом добра і зла, метою і засобами діяльності, людським покликанням і щастям, які втілюються в практику повсякденної поведінки через милосердя, співчуття, взаємодопомогу, обов'язок, добродійність, відповідальність. Гуманістичні цінності, які влітаються в процес пізнання світу, породжують віру в істину. Дорогу в життя істині прокладає віра, але це віра вже не релігійна, а наукова. У пізнанні гуманістичні цінності інтегрують віру в раціональні чинники, у яких вона не губиться, а, навпаки, залишається основною умовою буття істини. Із цих позицій постає Г. Сковорода в цілому, спосіб його життя і філософські пошуки були прикладом віри в істину. Він завжди намагався знайти між ними міру, ніколи не наполягав на ухваленні рі-

шень розуму без віри і ні в якому разі не закликав безрозсудно вірити. Це давало йому можливість бути вірним християнином і не втрачати при цьому інтелектуальної чесності.

Література

Сковорода Г. Твори : у 2 т. / Григорій Сковорода. – К. : ТОВ «Видавництво «Обереги», 2005. – 2-е вид., виправ. – Т. 1. – 528 с.

Serhiy Ryk

PHENOMENON OF FAITH IN PHILOSOPHICAL WORKS BY HRYHORII SKOVORODA

This article is about the phenomenon of faith in philosophical works by H. Skovoroda, its structure and functionality is determined, on the basis of the mentioned above interdependence between confidence and trust, faith and mind that is shown, interpretation of faith is considered in philosophy of F. Bacon, R. Descartes, G. Hegel, the role of faith is underlined under the conditions of modern crisis of classic ratio.

Keywords: science, mind, faith, truth, knowledge, ratio, irrationality, transcendation.

Сергей Рык

ФЕНОМЕН ВЕРЫ В ФИЛОСОФСКИХ ТРУДАХ ГРИГОРИЯ СКОВОРОДЫ

В статье идет речь о феномене веры в философских трудах Г. Сковороды, определяется его структура и функциональность, на основе которых иллюстрируется взаимозависимость между уверенностью и доверием, верой и разумом, анализируется толкование веры в философии Ф. Бэкона, Р. Декарта, Г. Гегеля, акцентируется внимание на роли веры в условиях современного кризиса классической рациональности.

Ключевые слова: наука, разум, вера, истина, знание, рациональность, иррациональность, трансцендентность.

Надійшла до редакції 26.03.2013 р.

Микита Самсоненко

ДІАХРОНІЧНИЙ ПРОЦЕС ПОЕЗІЇ ХАЙКАЙ: ФЕНОМЕН СУЧАСНОГО ПІВНІЧНОАМЕРИКАНСЬКОГО ХАЙКУ ТА КЛАСИЧНОГО ЯПОНСЬКОГО ХАЙКУ

Висвітлено особливості розуміння стилістико-семантичної архітекτονіки хайку в північноамериканській поезії. Розкрито особливості класичного японського хайку на прикладі індивідуального стилю поета Рьокана.

Ключові слова: хайку, хайкай, макото, магокофо.

Хайку (haiku) – жанр японської ліричної поезії, трирядковий неримований вірш на основі першої півстрофи танка, що складається із 17 складів (5-7-5) та вирізняється простотою поетичної мови, свободою викладу. Об'єктом нашого дослідження обрано семантико-стилістичний феномен сучасного північноамериканського та класичного хайку Рьокана. Матеріал дослідження склали тексти танка Рьокана зі збірника віршів «Рьокан. Вибрані поезії танка і хайку», укладеного І. П. Бондаренком, та власні переклади віршів танка Рьокана. Предметом студії є лінгвостилістичні особливості хайку Рьокана. Мета полягає у виявленні лінгвостилістичних особливостей жанру в діахронічній вертикалі досліджень.

Досягнення поставленої мети вимагає вирішення конкретних завдань, а саме: розкрити особливості розуміння стилістико-семантичної архітекτονіки хайку в північноамериканській поезії; з'ясувати природу й типологію класичного японського хайку на прикладі індивідуального стилю поета Рьокана.

Одна з найбільш поширених думок, що побутує в Північній Америці, твердить, що хайку – це вірш, який базується на власному досвіді митця і його спостереженні за навколишньою природою. Але треба пам'ятати, що це лише сучасне розуміння феномена хайку; воно є результатом впливу європейського реалізму ХІХ ст. на сучасну японську поезію, яке (розуміння) потім було знову імпортоване на захід як щось власне японське.

Басьо, котрий писав свої вірші у ХVІІ ст., не розрізнявав дихотомічно поняття безпосереднього власного (персонального) досвіду та уявного і не ставив реальність на щабель вище за «фікцію» [2]. Він був першим і найвідомішим

поетом жанру хайкай, який визначався як гуморний вірш. Спочатку слово «хайкай» використовувалося для позначення комічної поезії взагалі. Його можна виявити вже в антології «Кокін-сю», де, відповідно до традиції «Ман'юсю» (там вірші комічного змісту представлені окремо в 16-му свиті), комічні вака були зібрані в особливому розділі, якому дали назву «хайкай-ка» (жартівливі пісні). У ХVІ ст. набули надзвичайної популярності хайкай-ренга («комічні нанизані строфи», приблизно з кінця ХІХ ст. вони стали називатися ренку), або скорочено – хайкай, і врешті-решт термін «хайкай» поширився на всі види літературної (і почасти живописної) творчості, так чи так зобов'язаний своїм виникненням поезії «комічних строф» і пов'язаний із нею спільною поетикою. Таким чином, під хайкай зазвичай розуміють «комічну ренга» (хайкай-но ренга), тривірші хоку (в кінці ХІХ ст. отримали назву хайку), а також виниклий на основі цих тривіршів прозовий жанр хайбун. Можна сказати, що комічні строфи хайкай-но ренга дали поштовх цілому напрямку в літературі, який у свою чергу зробив великий вплив на інші літературні жанри (поезію вака зокрема), на всю японську культуру (в живопису, наприклад, виник досить своєрідний жанр хай'ген).

Освоєння у поезії хайкай дуже швидко став тривірш хоку. Якщо творець вака, як мовилося, підпорядковує природне почуття (тобто для нього «почуття», або «серце» – когоро – первинне, а природа, дійсний світ – вторинні), то поет хайкай, відштовхуючись від конкретної деталі, конкретного явища, підпорядковує себе диханню природи, зливається з об'єктом зображення, в результаті чого народжується тривірш. Оригінальне японське хайку складається із 17 складів, записаних в одну строфу. Особливими розділовими словами – кіредзі (яп. кіредзі – «ріжуче слово») – текст хоку ділиться у відношенні 2:1 – або на 5-му складі, або на 12-му. На заході хайку уособлюють собою тривірш складової структури 5-7-5 [3].

Зауважимо, що інколи поети зі стилістичною чи іншою метою порушували силабічну структуру вірша додаванням або відніманням

складів. Тобто, незважаючи на такі чіткі правила, структура вірша могла бути більш чи менш вільною.

Поезія кожної країни точно і безпосередньо виражає особливості національного характеру. Японська поезія не є винятком. Більше того, оскільки однією з основних особливостей японської поезії є її початкова зв'язаність із повсякденним життям, то вона завжди чутливо реагувала й реагує на всі ті зміни, які в житті відбуваються. У Японії здавна парадоксальним чином уживаються дві тенденції – традиційність і загострена чутливість до всього нового. Можна навіть сказати, що це один з основних чинників, який забезпечив (і забезпечує нині) своєрідність японської культури. Ці дві тенденції визначають і розвиток сучасної японської поезії.

Тобто можна сказати, що в поезії вака і поезії хайкай – різні «відправні точки». У поезії вака – це людське серце, власні почуття, в поезії хайкай – це речовинний, конкретний і неповторний в кожному своєму прояві предметний світ. Для поезії вака характерний рух від серця, почуттів до природи, для поезії хайкай – навпаки: від природи до серця.

Поети, що практикувалися в написанні віршів хайкай, преміщалися хронотопічно: з одного світу в інший, крізь час і простір. Основна ідея була створити новий, несподіваний світ поза межею семантичного простору попереднього вірша. Вони могли зображувати свої власні будні чи уявляти себе чиновником у Китаї, середньовічним воїном, аристократом у давні часи тощо. Інші учасники хайкай могли долучатися, поривати читача із собою у світ уяви.

Однією з причин, чому поезія хайкай стала такою популярною в середньовічній Японії у XV–XVI cc., коли вона зародилася як жанр, була реалізація її саме як форми «порятунку» від жахливих війн, що спустошували країну тих часів. Для воїнів-самураїв у час постійної напруги лінійний вірш хайкай був як чайна церемонія, на якийсь час давав віддушину-порятунків від усього світу в цілому, від кровопролиття. Радість заняття полягала в тому, що людина могла займатися ним у колі близьких, друзів та саратників. Коли вірш був написаний, людина наче знову поверталася на землю, до реального світу. Те ж саме було і в чайній церемонії, заснованій школою Сен-но Рікю. Чайний будиночок відволікав від турбот.

Дві форми короткострофового японського вірша, «ортодоксальний» (ренга) та бурлескний (хайкай), були жанрами уяви. Хоку, або перші два рядки, що починали композицію хайкай, пізніше перетворився в хайку. Ці жанри включали в себе кіго (або кісецуго) – т. зв. сезонні слова, які були сигніфікатами пори року, про яку мовилося у вірші. Проте важко сказати, чи

вони були саме хронотопічними індикаторами, чи тропічними засобами фіктивного змісту вірша. Зазвичай поети вже писали на заздалегідь підготовлені теми. Бусон, один із великих поетів хайку другої половини XVIII ст., взагалі писав про X–XI cc. епохи Хейан – періоду аристократії та середньовіччя [3].

Одним із реформаторів, який наполягав на спрямованості сучасної Японії на безпосередній власний досвід, був Масаока Шікі (1867–1902). Першопроходець модерного хайку кінця XIX ст., він увів поняття шясей (замальовка з натури, реалізм), який базувався на концентрації уваги на власному досвіді суб'єкта як головній ланці для модерного хайку.

Якщо Басьо та Бусон побачили б сучасне північноамериканське хайку, то вони відмітили б горизонтальну вісь, точку зору, сконцентровану на сьогоднішній, проте відчули б, що вертикальна вісь, переміщення в часопросторі, на жаль, утрачена. Іншою прогалиною є те, що в текстовому полотні хайку бракує метафор і алегорій. Західні літературні посібники наголошують, що хайку повинне бути конкретним, зображувати конкретну річ. Автор не використовує об'єкт чи ідею, щоб пояснити іншу, як то роблять порівняння й метафори, а концентрується лише на самому об'єкті. Також якоюсь мірою він уникає алегорії, у якій певний набір знаків чи символів малюють паралелі між світами. Усі три техніки – метафора, порівняння, алегорія – як правило, вважалися табу в англійському хайку. Також і зачинателі їх не використовували.

Тим не менш, багато хайку Басьо наповнені метафорами й алегоріями. І це є, мабуть, одним з основних аспектів його поезії. За часів Басьо чи не найголовнішою функцією хоку, або початкового вірша, було привітання господаря, яке складалося гостем. Хоку повинне було мати в собі не лише сезонне слово, що позначало час, а й комплімент господарю, що звучав алегорично чи символічно, містив опис природи з натяком на господаря [2].

За Басьо жанр хайкай мав у собі дві речі: 1) представлення (гра) і соціальний акт та 2) літературний текст. Як соціальний акт, це була елегантна форма спілкування, поезія хайкай повинна була бути легкою, спонтанною, виконувати соціальну та релігійну функції. Ось чому більше половини хайку поета – це вітання, вірші-прощання, поетичні молитви. Вони виконували досить специфічні функції і були закріплені в певному місці та часі, в діалогічному обміні з іншими людьми. Для Басьо, проте, хайкай – також і літературний текст, який повинен був перевершити час і місце, бути зрозумілим і тим, хто не був свідком його написання. Для досягнення цієї мети Басьо кілька разів переписував свої вірші, робив фікції, давав віршу нові

нашарування смислу, нові наміри, наголошував на горизонтальній осі (пов'язував з історією чи іншими літературними текстами), щоб ті мали вплив за межами своїх початкових обставин.

Перша половина XIX ст. була плідним етапом у розвитку жанру японської лірики – танка, що переживав занепад, починаючи із XVII ст. Відтісна на задній план хайку, танка набула замкнутого характеру та стала поезією вузького кола поціновувачів архаїки. Проте до кінця XVIII ст. помітно змінилася ситуація жанру. Плеяда обдарованих поетів дала танці нове життя. Камо Мабучі, Мотоорі Норінага та інші представники «національної школи» провели філологічні дослідження давніх пам'яток японської літератури й не лише пробудили інтерес до класичної танки, але й, орієнтуючись на кращі зразки цього жанру, проголосили провідними принципами поезії «макотто» (誠 – «достовірність, правдивість») і «магокоро» (真心 – «щиросердя»), із якими асоціювалося уявлення про первозданність поетичного досвіду, не скутого традицією. Пізніше в японському літературознавстві названі естетичні принципи класичної поезії були об'єднані терміном «мейдзвотьюку» (名状直 – «простота»). Ідучи за цим принципом, поети першої половини XIX ст. – Рьокан (1753–1831), Кагава Кагеки (1768–1843), Татібана Акемі (1812–1868), Окума Котоміті (1798–1868) та ін., прагнули творчо переосмислити традицію класичної танки, у творах нерідко використовували канонічну символіку, що йде від традиції «сезонної» образності, але для них це було не формальним прийомом, а способом вираження власних відчуттів і переживань.

Рьокан (справжнє ім'я – Ямамото Ейдзо) народився наприкінці 1758 р. у невеличкому рибальському селі Ідзумодзакі, що в провінції Етіго (нині префектура Нігата), в родині старости цього села, місцевого синтоїстського священика, який через звинувачення в заколоті, спрямованому на реставрацію в країні імператорської влади, 1795 р. покінчив життя самогубством, утопившись у річці Кацура. Сам Рьокан до вісімнадцяти років навчався в конфуціанській школі міста Дзідзодо, де, окрім китайської мови, вивчав китайську класичну літературу, а також філософсько-релігійні трактати Конфуція, Лаоцзи, інших відомих китайських та японських філософів і релігійних діячів, зокрема Кукая, Сайтьо, Ейсай, Догена. Попри те, що він, як старший син, мав замінити свого батька на посаді синтоїстського священика і старости села, Рьокан умовив того відпустити його до монастиря Косьодзі в сусіднє село Амадзіє і пристав до дзен-буддистської секти Сото, заснованої Догеном [4]. 1790 р., 32-річним, Рьокан був призначений головним мона-

хом монастиря. На відміну від Іккю і Хакуїна (інтенсивний, майже мелодраматичний, досвід просвітлення (саторі)), Рьокан не мав жодного приголомшливого прориву, скоріше, його просвітлення було простим, природним плаванням у потоці дзенського напрямку Сото – «просто сидіти, як Будда». При першому посвяченні він був названий «Рьокан Тайгу», де «Рьо» – це «хороший», а «кан» – «щедрий». «Тайгу» ж – «Великий Дурень» у значенні: по-дитячому простодушний, без облуди. Кокусен посилається на ці якості в сертифікаті, який він видав своєму кращому учневі. Рьокан жив в Гого-ан упродовж 1797–1802 і 1804–1816 рр. Він обрав для себе відлюдництво не тому, що хотів закритися від людей та повністю усамітнитися, – він хотів зрівнятися з Буддою.

Говорячи про поетичні твори Рьокана, слід зазначити, що його творчий спадок налічує велику кількість китайських віршів (詩 – «кансі»), близько 1300 танок, кілька сотень хайку і 90 тьока. Це був мандрівний поет-філософ, який виступав проти догм традиційного буддизму, вбачаючи сенс життя в самопізнанні людини, цінуючи та оспівуючи найпростіші людські почуття: радість і журбу, втіху та смуток, дружбу й самотність, любов до рідної природи та батьківського краю, вміння співчувати іншим тощо. Також можемо відзначити, що його творчість зазнала впливу і дзен-буддизму, і конфуціанства, адже митець був високоосвіченою людиною і чудово володів китайською мовою, ознайомився з багатьма трактатами конфуціанства («Учення про середину» тощо).

Рьокан уважав, що подання їжі жебракові, який її просить, – це священна практика, заснована Буддою особисто, і слідував цьому правилу все життя. Під час свого перебування в Кімура, уже сімдесятирічний старець, він зустрів і полюбив красиву молоду черницю Тейсін (1798–1872). Незважаючи на те, що їхні стосунки залишалися платонічними, любовний зв'язок був так само глибоким, як між Іккю і Дамою Морі. До кінця життя Рьокана вони часто були разом, писали вірші, сперечаючись на літературні теми й стосовно релігії та гуляючи навколишніми селами і полями. Рьокан помер рано-вранці 6 січня 1831 року. На його похорон і спільне богослужіння священиків з усіх головних буддистських представництв прийшли всі жителі села та найближчих околиць [1].

Основні поетичні принципи, які використовував цей відомий майстер пера, були «макотто» («достовірність») і «магокоро» («щиросердя»), що також сповідувалися поетами VII–VIII сс. – авторами поетичної антології «Манійосю». І не випадково Рьокан найбільше цінував саме цю антологію. У його танках можемо помітити ба-

гато алюзій і ремінісценцій на «Манйосю» й на «Кокін-вака-сю», а саме: макура-котоба й архаїзми, хоч такі вирази не належать до «простого стилю» поезії, який проповідував автор і його сучасники. Проте, можливо, таку поетичну ретроспективність слід пояснювати бажанням автора «передати» сенситивно-емоційну забарвленість вірша через архаїчні вирази, які були хоч і високого стилю для поетичних антологій, але на рівні семантики. Вони створювали певне явище чи стан через конкретні описові звороти, наприклад: *макура-котоба «ashibiki-no yama» (足引きの山)* – має значення «слабконогі гори». На перший погляд, цей вираз досить дивний, але якщо проаналізувати його в сенситивно-емоційному плані, то можна зрозуміти, що йдеться не про «гору», а про стару людину, що втомилася йти на гору. Ось чому гори – «слабконогі» [1]. А можливо, Рьокан саме через «магічність» архаїчних лексичних формул, сугестивно, на рівні архітекtonіки танки, хотів передати духовну сторону вірша. Це питання ще чекає своїх дослідників.

Висновок. Отже, нами виявлено, що в системі північноамериканської моделі композиції поетичного тексту хайку використовується ментальне сприйняття семіотики тексту індоєвропейсько-центричної літературної школи в гібридизованій японській формі, що заміщує власне японську модель ментального сприйняття і побудови поетичного тексту хайку. Зокрема, це: «безметафоризування» тексту (симпліфікація та субтракція лінгвостилістичних засобів (тропів, порівнянь, алегорій)), гіперболізована концентрація уваги автором на предметі зображення у вірші, який повинен виступати не тільки на рівні сприйняття синхронії реальності, а й на рівні діахронічності хронотопу/псевдохронотопу.

Проаналізувавши поетичний стиль поета Рьокана, ми дійшли висновку, що основними поетичними принципами, які використовував митець, були принципи «макото» («достовірність») і «магокоро» («щиросердя»); художньо-стилістичними прийомами в поезії танка Рьокана постають макура-котоба (алюзії та ремінісценції на поетичні антології «Манйосю» та «Кокін-вака-сю») й архаїзми.

Література

1. Ryokan : Zen Monk-Poet of Japan. Translated by Burton Watson. – New-York : Columbia University Press, 2005.
2. Beyond the Haiku Moment : Basho, Buson and Modern Haiku myths [Електронний ресурс] / Modern Haiku, XXXI : 1. – Shincho Professor of Japanese Literature Shirane H. – Columbia University, 1999–2000. – Режим доступу : http://www.haikupoet.com/definitions/beyond_the_haiku_moment.html, вільний. – Загол. з екрана, 08.10.2013.
3. Depopularizing the Popular : Tentori haikai and the Basho Revival [Електронний ресурс] / Simply Haiku : A Quarterly Journal of Japanese Short Form Poetry; Crowley C. – Japan Studies Review, 2005–2006. – Режим доступу: <http://simplyhaiku.com/SHv4n1/reprints/Crowley.html>, вільний. – Загол. з екрана, 08.10.2013.
4. Gogō-an : Ryokan's Hermit Hut [Електронний ресурс] / ARTICLES : HOUSE OF HERMITS; HERMITARY resources and reconstructions on hermits and solitude. – The hermitary and Meng-hu, 2003. – Режим доступу: <http://www.hermitary.com/articles/ryokan.html>, вільний. – Загол. з екрана, 08.10.2013.

Mykyta Samsonenko

THE DIACHRONIC PROCESS OF HAIKAI POETRY: THE PHENOMENON OF MODERN NORTH AMERICAN AND CLASSICAL JAPANESE HAIKAI

The features of understanding of the stylistic-semantic architectonics of haiku in North American poetry are considered. Classical Japanese haiku features based on poetical style of Ryokan are revealed.

Keywords: *haiku, haikai, makoto, magokoro.*

Никита Самсоненко

ДИАХРОНИЧЕСКИЙ ПРОЦЕСС ПОЭЗИИ ХАЙКАЙ: ФЕНОМЕН СОВРЕМЕННОГО СЕВЕРОАМЕРИКАНСКОГО ХАЙКУ И КЛАССИЧЕСКОГО ЯПОНСКОГО ХАЙКУ

Освещены особенности понимания стилистико-семантической архитектоники хайку в североамериканской поэзии. Раскрыты особенности классического японского хайку на примере идиостилия поэта Рёкана.

Ключевые слова: *хайку, хайкай, макото, магокоро.*

Надійшла до редакції 18.10.2013 р.

Валентина Саєнко

КОНЦЕПТ «ДЗЕРКАЛО» В ДРАМАТУРГІЇ МИКОЛИ КУЛІША

У статті йдеться про особливості трактування образу дзеркала у творчості Миколи Куліша. На прикладі аналізу п'єси «Мина Мазайло» сформульовано не лише індекс дзеркала, але і його концептуальне значення як у системі відкриття світовідчуття героїв та ідейного змісту твору, так і в розшифренні і поглибленні поетикальних можливостей модерної драматургії ХХ ст.

Ключові слова: дискурс, концепт, індекс дзеркала, універсалізація смислової глибини, поетикальні особливості.

Миколі Кулішу належить одне з першорядних місць побіч справді високої проби українських драматургів ХХ ст. – В. Винниченка, К. Буревія, Є. Плужника. Їхній модерністичний театр був не тільки суголосний епосі бурхливого перетворення театру-парламенту в театр-аналіз, театр-експеримент, але й становив присутню та оригінальну ланку світового культурного поступу. За десять років, які було відпущено Кулішеві на літературну творчість (з 1924 по 1934), створено 14 п'єс, кожна з яких – шедевр, бо випередження часопросторових меж однієї культурної парадигми, горизонталі й вертикалі породило театр майбутнього, про рочу драматургію, семіозис якої – вельми актуальна літературознавча проблема.

Дозволю собі коротко зупинитися на дискурсивному аналізі п'єси «Мина Мазайло», а ще вужче – на концепті «дзеркало» в художній системі твору, який відкриває евристичні моделі, запроваджені Кулішем з інтенсивністю і творчою непересічністю, гідною подиву, що увиразнюють референтну, кодову й інтертекстуальну сфери української драматургії, яку ставлять у ряд із театром Шекспіра. І хоч авторка цієї студії не прибічник таких аналогій і пояснень одного явища мистецтва через інше, але встановлення висоти культурної планки з уключенням світових критеріїв не завадять у розпізнанні світла українського рисорджименто, яке осяяло ХХ ст. й органічно перейшло в нове тисячоліття. І правий Юрій Шерех, твердячи, що українська література багато в чому випередила передові літератури світу, не виявляючи експансії щодо них, залишаючись у тіні. Творчість Миколи Куліша будить цілий спектр потужних емоцій, будучи при цьому, як символ української культури ХХ ст., явищем неоднороз-

начним і відкритим різноманітним інтерпретаціям.

Поняття «дискурс», розроблене Мішелем Фуко ще в 1960-ті рр., дотепер залишається в нас доволі екзотичним, а тому не зайвим буде дати хоча б найзагальніше його визначення. Дискурс – це засіб бачення світу, що відбився в мові. Він відображається в найрізноманітніших, а не тільки вербальних практиках, а отже, не лише відбиває світ, а й проектує і створює його. Поняття «дискурс» містить у собі суспільно прийняті способи бачення й інтерпретування навколишнього світу і дії людей та інституційні форми організації суспільства, що впливають саме з такого бачення. В «Археології знання» Фуко писав про це так: «Завдання полягає не в тому – уже не в тому, щоб розглядати дискурси як сукупності знаків (тобто елементів, що відсилають до змістів або уявлень), але в тому, щоб розглядати їх як практики, що систематично створюють об'єкти, про які вони говорять» [11, с. 2]. Так і художній дискурс актуалізує системи цінностей творця і читача, які тривають у культурно зумовленому часі. Дискурсивна система створюється на підложжі взаємодії таких феноменів, як концепт, який розуміється як «згусток культури в людській свідомості; те, завдяки чому культура входить у ментальний світ людини» [8, с. 43], себто смисловий палімпсест, який увібрав у себе історію народу, особливості етнічного світобачення, емоційні константи ментальності та евристичні моделі. У просторі літературного дискурсу концепт збігається з образом-символом. До його головних характеристик належать такі, як (1) «синтетичність, створеність за рахунок комплексу чуттєвих сприймань, серед яких домінують зорові враження; (2) у його структурі потенційні аспекти знака – означене і означуване – не сформовані і не розділені; (3) він більше пов'язаний з об'єктами дійсності, а не з категоріями смислу; (4) сфера побутування образів – суспільна свідомість, де вони постають суб'єктивно забарвленими і обростають асоціаціями; (5) образ може бути присутнім у свідомості лише за умови віддаленості об'єкта з поля прямого сприйняття; (6) образ – модель дійсного об'єкта, взятого в його цілісності, але він не може цілковито збігатися з ним; (7) відхилення образу від прообразу (матеріального

субстрату) має межу, зумовлену межами класу образів» [1, с. 4].

Наскрізним семіотичним концептом, багатогранно навантаженим у п'єсі «Мина Мазайло», є художній образ дзеркала, на якому побудована інтерпретація національно й універсально вагової проблематики твору та його поетика. Семіотика дзеркала в літературі найповніше досліджена німецькими вченими та філологами Тартуської школи (див. [10]). В українському літературознавстві спеціально ця проблема не вивчалася. Про роль дзеркала в драматургії Миколи Куліша не згадується, хоч це присутній елемент поетики, через який можна розкрити таємничий художній світ великого драматурга, для розуміння якого ситуація у сфері опозиції утилітарне/символічне ще складніша, ніж може здатися. І річ тут не стільки в міметичній концепції мистецтва як дзеркального відображення життя, ідентичної транскрипції дійсності, властивої неореалізму з домішками експресіонізму, символізму і необароко. Звертання до концепту дзеркала дало змогу Кулішеві далеко відбігти від прагматики злободенності, далі розвинувши традицію драми ідей, драми-притчі й філософеми, що вище за часові прив'язки і є переконливою за мірою імпровізації на тему мандрівного сюжету про трагедію переродження людини, зокрема й національного, до якого прагне головний герой п'єси, наділений іменем **Мина** не випадково, бо те походить від гр. **місяць**, що артикулює його місячний характер, тобто залежний і вторинний. Українофобські ідеї і прагнення Мазайла, на які автор п'єси вказує семантикою імені героя, кривим *дзеркалом* відгороджують від нього не тільки власний родовід, але і генеалогію народу, історія якого нараховує тисячоліття цивілізаційного розвитку, з якого він випадає. Зовнішнє ушляхетнення, яке Мина вбачає в тому, що прибирає собі краще з його точки зору ім'я, *щоб виділитися з власного роду, ще більше підкреслює його сутність справдешньої «масової людини»*. Елітарність, до якої він прагне, виявляється фікцією, бо, згідно з концепцією Ортеги-і-Гасета («Бунт мас»), усе навпаки: інтенція злитися з масою, бути як всі саме й характеризує щонайвиборнішу елітарність. Але Міні з національним лицарством і шляхетністю не по дорозі. Через те ім'я це прекрасно демонструє. Так опрозорюється вторинність як родова пляма, що важким каменем лягла на свідомість персонажа; його сліпа пристрасть до відчуження людської сутності від національної підкреслює хворобу, що аналогічна провінційності – не тій, яка означена опозицією метрополія-провінція, а тій, яка, за Марком Павлішином, «складається з дрібних злочинів і зрад, спричинених самозакоханістю, вузькоლობістю і сліпотою, які були і про-

довжують бути причиною Розп'яття як у прямому, релігійному сенсі, так і в алегоричному, політичному» [6, с. 27].

Уживаючи в тексті твору 32 рази образ дзеркала, Микола Куліш дуже ретельно розраховував його місце, присутність і відсутність у всіх картинах, діях, явах, прекрасно використав семіотичні потенції дзеркала, серед яких такі:

1. Як модель сприйняття, особливо зорового, дзеркало є візуальною метафорою, що артикулює буття героїв, укладаючи його в оптичні картини, що і складають текст «Мини Мазайла», зумовлюють його виняткову сценічність, театральність.

2. Семіотичні потенції зреалізовані в «Мині Мазайло» і в тому, що дзеркало відбиває все зримає, що потрапляє в його «поле зору, спонтанно, непередбачувано і беземоційно, а через те концептуально вагово».

3. Непроникливість дзеркала (і руйнування його властивостей при намаганні її порушити), безмовність зображення співвідносять зі сновидіннями, привидами, а отже, з потойбічним світом, минулим не лише Мини, але і його предків. У цьому ж напрямку діє і просторова зміна правого-лівого в зображенні, себто, змішування добра і зла, культури і безкультур'я, моральності й імморальності.

4. Через те, що побачене дзеркальне зображення не можна сприйняти навпомацки, воно двовимірне, а тому є моделлю брехні, обману, отже, на філософському рівні, є моделлю суперечності між **видимістю** і **сутністю**. Відтак виконує аксіологічну функцію, оцінюючи поведінку героїв і тих ідей, які вони сповідають, свято вірячи, що переживуть внутрішній комплекс неповноцінності, змінивши личину, побувшись родової «плями» українства.

5. Зображення тотожне оригіналу і водночас від нього відмінне. Так Куліш досягає парадоксу тотожності, як з іменами трьох Мазайлів – Мина, Рина, Лина, що відрізняються лише однією літерою, але з парадоксально подібними характеристиками людей без власного коріння, забудькуватими міщучками з обмеженою психологією.

6. Використав Микола Куліш і дзеркало як форму діалогу персонажа із самим собою. Так виникає тема роздвоєння і двійництва. Так виникає ефект рефлексії, хворобливої самосвідомості героїв п'єси. Так виникає опозиція, окреслена в межах: *дивитися в себе/на себе, що візуалізує метафору дизгармонійної душі, що губить вітальну силу і стає перекотиполем*.

7. Виступає дзеркало в Миколи Куліша і як модель вісника, тобто джерела і транслятора повідомлень, важливої інформації, яка продукується не тільки у вербальних формах.

8. Відлуння (ехо-відбиття) звука і тінь (антивідтворення) виступають як кореляти

відбитку, що розпросторюється в часі, набуває сили універсального закону співіснування сутностей – органічної і вторинної, отже, мертвої, безперспективної і в кінцевому рахунку трагічної втрати свого Я у псевдосвіті імітацій і підробок під справжнє буття.

9. Постає дзеркало і як прилад, що породжує безкінечність, себто розширювач хронотонічних меж, завдяки яким герої п'єси можуть побачити і своїх предків, і своє майбутнє людей без роду і племені, що розчиняються в невідомості, втрачають самодостатній субстрат Я у світі. Отже, дзеркало тут моделює безкінечний регрес, що асоціюється з неясністю майбутнього, з фатальною втратою пам'яті, а отже, нівеляцією особистості, духовного початку героїв.

10. Семіотичні потенції пов'язані і з кривим дзеркалом, що є моделлю гіперболи і літоти, художнього перебільшення і применшення внутрішніх інтенцій родини Мазайлів (окрім сина Моки), що, прагнучи до чужого, втрачаючи своє, стоїть на життєвому роздоріжжі, з якого виходу немає. Як у лупу, автор розглядає своїх героїв, таким чином віднаходячи питомі засоби інтерпретування діалектики душі, властивих їм поведінкових моделей і їх умотивувань, що разом і складає психологічний аналіз і психологічний синтез у драматургії, відрізняючись від психологізму в прозі. У п'єсі «Мина Мазайло» використано дзеркало як оптичний прилад, за допомогою якого оголюються якісні характеристики героїв.

11. Дзеркало допомагає інтерпретувати опозицію дійсності й ілюзій, чужого-свого, зовнішнього-внутрішнього. Воно інтерпретує світ героїв відповідно до опозиції верх-низ, контактуючи складники цієї опозиції в системі карнавального дійства фарсу «Мина Мазайло».

12. Дзеркальність на рівні мікропоетики, мовної організації тексту, фонетичного, морфологічного і синтаксичного його спорядження обертається невичерпністю атома Слова, райдугою символу, гармонією зовнішньої і внутрішньої форми, образною доцільністю кожного штриха і деталі у відтворенні гуманітарної аури нації, кодом якої є мова і культура. Принцип дзеркала в окремії фразі, абзаці, мізансцені, яві й дії помножує смислові варіації, створює ефект резонансу, що кореспондує глибинні шари ідейного змісту, приховані ресурси архетипних образів, котрі ожили під пером славетного драматурга, отримавши енергію нових трансформацій. І тут спрацьовує закон збереження і помноження духовного багатства, помічений тонким поцінувачем краси в літературі Юрієм Олешю, який, учитуючись у рядки пушкінської поезії, раптом відкрив таку закономірність: «При одному щасливому прочитанні рядків «Там упоительный Россини, // Европы бало-

вень, Орфей!» я помітив, що слово «Орфей» є в надто великій мірі зворотним прочитанням слова «Євро», прочитане з кінця, дасть «Орфе», а саме це майже «Орфей»! Таким чином, у рядок, що починається зі слова «Європи» і кінчається словом «Орфей», наче вставлено дзеркало» [7, с. 361]. Отже, дзеркало, введене в художню модель світу, укрупнює переваги мистецтва як самобутної сфери людської діяльності, що має багато функцій і здатність переміщення в просторі й часі на крилах фантазії та літературної гри. Воно помножує відбитки, як це сформулювала Анна Ахматова, співвідносячи дзеркало і сон, у знаменитому афоризмі: «Только зеркало зеркалу снится».

Але спершу трохи статистики і сформулюємо індекс дзеркала та його питомої ваги в контексті твору. У п'єсі концепт дзеркала наділений високою частотністю, за якою проглядає певна логіка в системі функціонування. Коротко її можна схарактеризувати так: 1) частотно переважаючи дзеркальні сцени педалюються в **першій яві першої дії** (їх аж шість – більше порівняно з іншими діями і явами), що свідчить про вдалу експозицію двох героїнь (Улі й Рини), які грають ніби другорядні ролі в конфліктному розкладі, але принципово важливі в поляризації взаємин між прибічниками і противниками розмежовувальної ідеї, є «приступкою» (В. Шкловський) для розкриття центральних персонажів і антиципують генеральну тему та конфлікт. 2) Принцип дзеркальності спрацьовує й на структурному рівні: адже **перша і четверта дії** складають симетричну відповідність за індексом дзеркала і своєрідну рамочну конструкцію п'єси. Якщо перекласти структуру «Мини Мазайла» на мову аналогії з віршем, наприклад, зі строфою, яка називається катреном, то виходить, що така паралель небезпідставна. Як у катрені римуються рядки кільцевим (1-й і 4-й рядок) і суміжним римуванням (2-й і 3-й), так і в п'єсі М. Куліша принципом симетрії найтісніше пов'язані перша і четверта та друга і третя дії. 3) Індекс дзеркала відтіняє і композицію п'єси, що нагадує за точністю і доцільністю виписаних компонентів (одиниць тексту) чіткий графічний малюнок. Ця графіка передає дев'ятий вал постійно наростаючого конфлікту, агональність якого завершується футбольним голом у ворота Мини і Мазайлів, але залишається відкритим, як у «Ревізорі» М. Гоголя, завершеному багатозначною німою сценою. 4) Індекс дзеркала може бути покладений і в основу своєрідної типології героїв. Залежно від кількості контактів із **дзеркалом** (їх найбільше в Улі і жодної в Моки), встановлюється розмежування типів української людини і ментальності, за Кулішем, а також виразняється міра розчахнутості душі, спокушеної

імітацією, схильної до підробок, заміни святого на грішне у світовідчутті і національній причетності.

М. Куліш прекрасно використовує архетипний образ дзеркала, що є «1) інструментом візуальної магії; 2) міфологемою відбитку й альтернації реального; 3) позицією й образом проективного бачення, універсалиєю культури. Архаїчна семантика дзеркала синкретизує властивості органіки і якості артефакта <...> виконує роль кордону, що маркує вхід у потойбіччя <...> указує на можливість нетутешнього бачення: *дзеркало* вказує на місцезнаходження втрачених речей і істот, воно є автономною зображувальною пам'яттю. З другого боку, *дзеркало* є індикатором людського і навіть особистого (нечисту силу не видно, біси не мають свого обличчя і не відбиваються у дзеркалі), воно наділене мовою і характером» [3, с. 217] (курсив наш. – В. С.).

Первісне навантаження образу дзеркала зв'язувалося з магічними символами для неусвідомлених спогадів, поверненням до пракоренів, до генетичного коду людини. Саме в цій іпостасі виступає *дзеркало* в п'єсі «Мина Мазайло» в кульмінаційній сцені родинного диспуту-скандалу з приводу відмови від українських коренів через зміну прізвища, коли рішуча тьотя Мотя, для якої «легше бути ізнасілованной, ніжелі українізованной», диктаторським способом резюмує: «Дядько Тарас пристає на мою пропо...», а дядько Тарас так само гостро парирує: «Подумай, що скажуть на тім світі діди й прадіди наші, почувши, що ти міняєш прізвище...» [5, с. 109]. Але потім впадає в стан перманентних коливань, до якої з опозиційних внутрішньосімейних груп пристати, і не втримується на висоті. Отже, *дзеркало* є своєрідним способом бачення людини і відтворення глибоко внутрішніх пристрастей і якостей у кількох аспектах: у тому, якою вона є насправді, у тому, якою їй хотілось би бути, і в тому, якою вона має можливість стати.

Дзеркало є для героїв комедії своєрідною інспекцією свого впливу на оточення і знаком такого автокоментарю, що позбавлений самокритичності. Водночас це і сигнал про нежиттєздатність таких типів людей, що не закорінені в минуле і не дбають про майбутнє свого роду, народу. Постійне заглядання героїв «Мини Мазайла» в *дзеркало* дає можливість скупю, але виразно підкреслити спостережену автором властивість поведінки незникомих малоросіян, обмежених і з комплексами, але без міри наділених здатністю до маскараду, підміни реального бажаним, жонглювання величчю, кокетством, показухою, які часто доходять до абсурду і викликають відразу. Перед

люстром постійно позують Мазеніни-старші, тітка Мотрона, дочка Рина, її подруга Уля. Не уникнув цієї альтернації і дядько Тарас. І картина вийшла невтішна, бо і він виявився непослідовним, слабкодухо реагуючи на тиск тьоті Моті й упертих родичів, відступившись од ним же самим проповідуваної ідеї, а потім «розколовся» 50:50%, демонструючи не тільки власне двійництво, але й ментальну рису українства, його нерозсудливості й духовної та моральної маргінальності, спровокованої бездержавним існуванням і заблокованими підходами до власного буття у світі. *Дзеркало* – постійна трибуна героїв п'єси М. Куліша, прижиттєвий постамент, на який вони будь-що прагнуть видряпатися, щоб похизуватися і самоствердитися, той критерій мізерної «істини», яким дорожать.

За всієї очевидності центральною постаттю, навколо якої закрутилася сімейна круговерть, є Мина Мазайло, пристрасті якого, хоч і «шекспірівські» за силою вияву, але такі мізерно-абсурдні, що стають об'єктом насміху і жорсткої сатири з боку автора за допомогою принципів дотепності і прийомів комічного. П. Рудін називає шедевром сцену, коли, залишившись на самоті, Мазайло вітає сам себе перед *дзеркалом*, репетируючи сцени свого майбутнього життя: «Мазайло, Уші врозь, дукою, но-кі!.. Лино! А вийми й подай сюди до люстра дореволюційний парадний мій сюртук (*Став перед люстром*)» [5, с. 165]. Залишившись наодинці зі своїм двійником, alter ego перед люстром, змінюючи маски (то улєсливості, то офіційної серйозності, то поважності) і прибираючи певні пози, відповідно жестикулюючи, Мина уявляє себе людиною із «благородних чинів». І більшого щастя йому не треба, а саме в цьому і полягає комізм ситуації, яким блискуче користується драматург. І тут *дзеркало* як міфологема відбитку й альтернації реального виступає джерелом розрізнення брехливої душі і прибраних нею личин, способів маскування, наявних псевдокопій, мімікрій і підробок під персонажів твору, які нагадують театр тіней з оптичним ефектом двійництва.

Система сцен, згуртованих за принципом градації, дає надзвичайний естетичний ефект із точки зору розвитку характерів та з погляду переконливості художньої концепції. Але спершу ретельно випикується кожна сцена, пов'язана з атрибутом дзеркала, в якому, як на екрані, відкривається і друга сторона медалі, зворотний бік речей. Це своєрідний діалог героїв зі своїм дзеркальним двійником, де можна скинути маску і постати на повний зріст своїх прихованих інтенцій. Навіть чоловіки заглядають у *дзеркало* по-жіночому настирливо, демонструючи

підводну частину айсберга своєї натури, виставляючи напоказ свої маски. Так, «Мазайло сам. Однині я Мина Мазенін. (*Став перед люстром*). Здрастуйте, Мазенін Мино Марковичу! (*Привітався на другий голос*). А-а, добродій Мазенін? Моє вам!.. (*Ще привітався на третій голос*). Товаришу Мазенін! Здрастуйте! (*Іще привітався*). Здоров був, Мазенін. Зайдімо?.. Гм. (*Помріяв трошки*). Ви не знайомі? (*Подавши комусь руку*). Дуже приємно – Мазенін. (*Уклонився*)» [5, с. 161]. Приміряючи нові й старі маски, різноголосе спілкуючись зі своїм дзеркальним зображенням, Мина Мазайло знаходить партнера для «діалогу» – люстро, що є, по суті, «озовнішненим аутоаналогом», у якому герой щонайбільше відкривається, виходить із постійної своєї ролі добропорядного глави сімейства, бо по-дикунськи «дбає про честь роду», задовольняючи дріб'язкові примхи здаватися не тим, ким є насправді. Із дзеркальної глибини і тьмяності вирізьблюються безпідставні амбіції на суспільне вивищення, коли скине національний одяг. А дім Мина Мазайла нагадує гротескню «кімнату сміху», в якій усе спотворене пристрастю позбутися українського духу, вийти із власного ряду і вписатися будь-якою ціною в потужніший, як йому здається, національний ряд, забувши поклик крові та роду.

Дзеркальність відтворення трьох Мазайлів – Мина, Рина і Лина, помітна і в їхніх іменах, диференційованих лише за однією літерою, посилює історичну перспективу зображення, що дало змогу авторові включити історичні алюзії, стереоскопічний потенціал яких переростає межі сімейної історії приватної людини, котра заблукала серед трьох сосен. Коментуючи ситуацію «людина перед *дзеркалом*», М. Бахтін говорить, що *в дзеркалі особистість бачить не себе (для цього потрібна естетично компетентна позиція Іншого), а 1) особу, яка Я хоче показати Іншому; 2) реакцію на нього Іншого; 3) реакцію на реакцію Іншого*. Ця тріада, затуляючи Я від себе (схожа із триединою структурою театральної гри за Брехтом), неявно натякає на старовинну репутацію дзеркала як диявольського скла. Тому за наявності дзеркала людина не позбавляється самотності, але поглиблює її: у дзеркалі відбувається погана об'єктивізація і насильна корекція автообразу Я, який склався в пам'яті [2, с. 34–35].

З усією виразністю Мина, Рина і Лина, ці три варіанти одного типу, змальовуються як сімейний моноліт, до речі, теж перед *дзеркалом*. Їхня фантазія прискорено прямує до грані абсурду. У дев'ятому акті четвертої дії все доведено до апогею:

...Всі троє перед *дзеркалом*.

Мазайло. Чули? Помер Мазенін, Мина Маркович.

Мазайлиха. Засмучені тяжко, про це жалібно оповідають всіх родичів і друзів дружина...

Рина. І дочка Мазеніна... (*Замислилась*) [5, с. 163].

Варто відмітити паралель, проведену драматургом між Мазеніними-батьками і їхньою дочкою, представницею молодого покоління, якому належало майбутнє. Образ сім'ї як внутрішнього суспільного форпосту теж увібрав у себе потворні риси калічення, що з новою силою постало в радянській іпостасі, котра ви-яскравлюється через універсальний прийом дзеркального відтворення, – атрибут лукавого, карнавалічного світу, в якому Мазайли втратили себе, бо подбали про те, щоб відхреститися від історичних коренів, хоч їм здається, що цим досягають ідеалу вивищення, шляхетності. Саме тому *дзеркало* відіграє ідейно-естетичну роль «екрана», на якому виписана доля Мазайлів, їхнього минулого, сучасного і майбутнього. На цьому екрані без святкового глянцю демонструються картини минулого України і невтішного майбутнього, коли й далі плодитимуться безбатченки-мазайленята.

Цікавими в дзеркальному відбитку, як зосереджувальна мить життя, пасіонарна ситуація й екзистенційний вибір, є численні картини під спільною кодовою назвою «Уля в дзеркалі». Ніжна, красива, емоційна дівчина з достеменним зовнішнім індексом українки любить похизуватися перед люстром. Не випадково автор у ремарці зазначає, що Уля до люстра – як жадібна до води. Цей портрет вимальовується вже з перших мікросцен п'єси. В люстрі передусім Уля хоче бачити себе красунею, з очима, як вечірні озера в степу, гарно вдягнуною, щасливою, одруженою з перспективним юнаком. Та спершу, не розголошуючи таємницю, в дзеркалі треба знайти відповідь, що відчуває вона, і подумки поспитати в нього, чи Мока – гідна її партія і чи він захоплюється не тільки укромною, словниками й історією їх вивчення й укладення, але й нею, Улею. За її уявленнями, знайти собі «прекрасну партію» – значить самореалізуватися і самовизначитися. Але як? Вона не знає. І вагається між Сциллою і Харибдою – між Риною, що намовляє Улю зіграти на патріотичних почуттях Моки і відтягти його від обов'язків свідомого оборонця національних святинь, і Мокою, який усе більше переконує у своїй правоті, викликаючи дівчину на інтимний діалог сердець, демонструючи національне вміння опоетизувати кохання, виповісти красу почуття в переконливій словесній формі, за допомогою коду української мови і широких її семіотичних, оціночних, естетичних властивостей, інспірованих в усному мовленні і писемній культурі.

Творча палітра М. Куліша, заснована на концепті «дзеркало», надзвичайно різноманітна. Спеціальної розмови заслуговує проблема задзеркалля в художній інтерпретації автора «Мина Мазайла». У п'єсі М. Куліш не просто включив дзеркало в предметний ряд, віднісши до світу речей, серед яких живуть його герої. Дзеркало – осердя між світом реальним і містичним, реальним і казковим. Тільки казка ця – з трагічною розв'язкою для мазайленят, що мімікрією не поліпшують свій рід і життєздатні сили, а, змінюючи природні ролі, самознищуються у своїх кращих якостях. Через те герої п'єси – «дзеркало печального карнавалу життя, що ставить невіршувані ролі» [4, с. 414]. Кулішеве дзеркало, вставлене у твір, перефразовуючи вислів Рільке, обертається в усі боки, але всі його віддзеркалення аж ніяк не випадають, а примножують часопросторові параметри ідей, що виходять за межі одного національного топосу чи стану суспільства певного етапу його розвитку. Недарма Лесь Курбас у сценічній постановці п'єси «Мина Мазайло» педалював образ дзеркала, що стало не тільки ядром дискурсу, але «театром у театрі». «На сцені дві дійові особи – Мина та його відбиток у дзеркалі, яке щомиті змінюється. Актор (Йосип Гірняк у постановці 1929 р. – В. С.) існує одночасно ніби в двох особах. Гірняк-Мазайло у цій сцені ніби «театр для себе», він актор і глядач, переходить від одного до другого миттєві та ексцентричні (тут наявні семантично-культурні коди Гри як ключової лексики поезики і формули розгортання філософської фабули). Однак йдеться не про звичайний набір масок, не про довільний калейдоскоп облич та типів. Курбас, Куліш та Гірняк вибудовують водевільний та одночасно драматично зловісний образ міщанства як цілісності, філістерства як релігії, викривальну спробу обивателя стати героєм всерйоз, зійти на Олімп безсмертя та слави» [4, с. 324–325]. Поліфункціональність дзеркала націлена на розкриття болючих проблем національної духовності і бездуховності, трагічності епохи і підкорена завданню їх багатогранного осягнення за допомогою виразної художньої мови. Завдяки цьому п'єса «Мина Мазайло» є естетично досконалим твором, герменевтичні кола семіотики якого розходяться в життєдайному просторі української літератури, допливаючи до берегів світової культури, несучи у своїх хвилях глибину національного офарблення архетипних образів, зблиски сонячних променів вітчизняної духовності і райдугу символів, які породжують множинність смислів, поетикальну безмежність слова з його грацією і вродою.

Література

1. Астаф'єв О. Стилі української еміграції : естетика тотожності / Олександр Астаф'єв // Українська мова та література. – 2001. – Число 38. – С. 3–4.
2. Бахтин М. М. Автор и герой в эстетической деятельности / М. М. Бахтин // Эстетика словесного творчества. – М. : Искусство, 1986. – С. 9–191.
3. Исупов К. Г. Зеркало / К. Г. Исупов // Культурология. XX век. Энциклопедия : в 2 т. – СПб, 1998. – Т. 1. – С. 217–219.
4. Корнієнко Н. Лесь Курбас: репетиція майбутнього / Неллі Корнієнко. – К. : Факт, 1998. – 468 с.
5. Куліш М. Мина Мазайло / Микола Куліш // Твори в двох томах. П'єси, статті, виступи, документи, листи, спогади про письменника / Микола Куліш. – К., 1990. – Т. 2. – С. 457–486.
6. Павлишин М. Канон та іконостас. Літературно-критичні статті / Марко Павлишин. – К., 1997.
7. Олеша Ю. Книга прощання / Юрий Олеша. – М. : Вагриус, 1999.
8. Степанов Ю. Константы : Словарь русской культуры / Юрий Степанов. – Изд. 2-е, испр. и доп. – М., 2001.
9. Турган О. Дзеркало в системі художнього світовідчуття Лесі Українки / Ольга Турган // Біблія і культура : зб. наук. праць. – Вип. 5. – Чернівці : Рута, 2003. – С. 32–38.
10. Учёные записки Тартусского государственного университета. Зеркало. Семіотика зеркальности. Труды по знаковым системам. – 1988. – Вып. 831.
11. Феллер М. Проект «Большой русской нации» і заборона в другій половині ХІХ ст. видання української книжки і навчання української мови / Мартен Феллер // Українська мова та література. – 2000. – Число 46. – С. 1–7.

Valentyna Sayenko

THE CONCEPT OF «MIRROR» IN THE PLAYS BY MYKOLA KULISH

The article studies the peculiarities of the interpretation of the concept «mirror» in the plays by M. Kulish. The index of «mirror concept» as well as its conceptual meaning both in the system of highlighting of the world outlook of the characters and the main message of the novel and in deepening and widening of poetical possibilities of modern dramaturgy of the XX century was described and analyzed on the examples of the play «Myna Mazaylo».

Keywords: discourse, concept, mirror index, generalization of the depth meaning, poetic manner.

Валентина Саєнко

КОНЦЕПТ «ЗЕРКАЛО» В ДРАМАТУРГИИ МИКОЛЫ КУЛИША

В исследовании специально прослежено значение концепта «зеркало» в драматургии М. Кулиша как краеугольного камня смыслового наполнения современной драмы «Мина Мазайло» и её универсальных возможностей и открытий автора в сфере поэтологии.

Ключевые слова: дискурс, концепт, индекс зеркала, универсализация содержательной глубины, поэтикальные особенности.

Надійшла до редакції 21.11.2013 р.

Галина Білик

РІЧИЩЕ І БЕРЕГИ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОФЕСОРА МИХАЙЛА НАЄНКА

До 75-річчя від дня народження

Михайло Кузьмович НАЄНКО – літературознавець, доктор філологічних наук, професор, член Національної спілки письменників України, Національної спілки журналістів України, автор значної кількості наукових, науково-методичних, літературно-критичних праць, друкованих в Україні й за рубежом, очільник та співробітник редакційних колегій кількох вітчизняних фахових видань.

Народився він 21 листопада 1938 року в селі Гуляйполі на Черкащині, закінчив місцеву семирічку, Лубенський сільськогосподарський технікум, філологічний факультет Київського державного університету імені Тараса Шевченка. На трудову стезю ступив одразу після школи, відпрацювавши три роки в конторі колгоспу; згодом, здобувши спеціальну освіту, був розподілений до Одеського садово-виноградарського радгоспу-технікуму, однак захопленість у слово й розвинута в роки навчання творча жилка скерували його до філології. Уже з вишівським дипломом починає працювати (за направленням) викладачем української мови, літератури, естетики і суміжних видів мистецтв у Київському музичному училищі імені

Р. Глієра, потім – завідувачем відділу журналу «Знання та праця», відповідальним секретарем і заступником головного редактора журналу «Українська мова і література в школі», паралельно готуючись до наукової діяльності.

1977 р. захистив кандидатську, а 1988 р. – докторську дисертації. У 1979–1991 рр. працює старшим науковим співробітником, ученим секретарем, провідним науковим співробітником Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України; у 1989–2004 рр. завідує кафедрою теорії літератури і компаративістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка, у 1992–2001 рр. обирається деканом філологічного факультету цього вишу. Протягом останніх років – професор кафедри теорії літератури, компаративістики і літературної творчості й кафедри слов'янської філології КНУ імені Тараса Шевченка.

М. К. Наєнко – відмінник народної освіти УРСР (1978), лауреат Української міжнародної премії імені Григорія Сковороди (1994), лауреат Державної премії України імені Тараса Шевченка (1996), заслужений діяч науки і техніки України (1999); нагороджений орденом «За заслуги III ступеня» (2009), медалями «В пам'ять 1500-ліття Києва» (1980), «Будівничий України» (2008) та ін.

У нашій розмові йшлося передусім про головні фахові інтереси М. К. Наєнка – літературознавство, критику, літературну творчість.

– Михайле Кузьмовичу, у Вас понад 500 наукових і літературно-критичних публікацій, 20 монографічних видань... Це гідний, як писав Микола Зеров, плід «трудів і творчості», щедрі «жнива». Які напрями літературознавчої діяльності стали для Вас найбільш цікавими, значущими, можливо, найбільш успішними?

– Про «успішність» – не будемо; це справа більше бізнесова, ніж науково-творча. У літературно-критичній галузі «успішність» визначають час і ситуації... Колись були дуже «успішними» відомі радянські літературознавці, а сьогодні – де їхні «успішні» праці? На архівних полицях. Через певний час туди, мабуть, потрапить і наше, як любив казати Леонід Миколайович Коваленко, «чистописання». Залишиться, можливо, якась незначна дециця, і будемо вдячні Богові й за те. Василь Стефаник зауважив колись, що в нього набереться три-чотири справжніх новели, а все інше – література. Павло Тичина теж дуже критично був настроєний щодо своєї поетичної творчості: говорив, що все, написане ним, уміститься колись у п'ятдесят сторінок. А що вже казати про критиків-літературознавців, які завжди є «похідними» від художньої літератури. В академіка Олександра Білецького є (в п'ятитомнику) цілий том праць, присвячених російській літературі, але в чотиритомній «Истории русской литературы» (Ленінград, 1980–1983) його ім'я не згадується навіть через кому... Судження про літературні твори мають здатність старіти значно швидше, ніж самі твори. Надовше залишаються тільки справді концептуальні – ті, на основі яких формувалися школи й напрями літературознавства.

Щодо найбільш цікавих для мене епох та явищ у літературі, то першість тут належить письменству ХХ століття і зокрема – романтичному крилу в ньому. Так, моя докторська дисертація висвітлювала лірико-романтичну стильову течію в новітній українській прозі, і з головними її положеннями в принципі погоджувався мій консультант Леонід Новиченко – завідувач відділу Інституту літератури АН УРСР, де виконувалося дослідження; монографія на цю тему мала загалом схвальні відгуки й рецензії, а деякі мої міркування про романтизм стали (поряд з іншими) і предметом обговорення в міжнародному проекті, який сформували словацькі славісти Бансько-Бистрицького університету. Вони опублікували за матеріалами цього проекту близько десятка різних книжок про слов'янський романтизм, організувавши, зокрема, і видання словацькою мовою моєї монографії «Українську літературну романтизм. Dobov a paddobovu» (2006, переклад з української професора Міхала Романа, наукова редакція доцентів Ярослава Дзоганика і Сергія

Макари). В Україні моя монографія «Романтичний епос» виходила двічі – 1988 і 2000 року.

Крім романтизму як теоретичної й історико-літературної проблеми, я постійно тримав у полі зору цілісну історію української літератури і науки про неї. Вважаю, що кожен літературознавець повинен займатися не тільки «клаптиковим» літературознавством (статті про окремих письменників чи вибірккові проблеми літературознавства), а творити *свою* історію літератури і *свою* історію національного літературознавства. Наголошене тут слово «свою» я засвоїв від доцента мого Київського університету Іллі Петровича Скрипника: побувавши на «відкритій лекції» ще на зорі моєї викладацької роботи, він сказав: «Усе Ви правильно говорили, але бажано, щоб воно виглядало не як вчитане з певних джерел, а як „своє”». Навчитися казати *своє* про не раз осмислену багатьма іншими дослідниками літературу – справа непросте. Може, тому так мало в українському літературознавстві прикладів суто *свого* прочитання літературного процесу? За останніх півтора десятиліт не набереться й десятка істориків української літератури, які б зважилися сказати про неї слово, не схоже на слово інших: Омелян Огоновський, Іван Франко, Микола Петров, Богдан Лепкий, Сергій Єфремов, Михайло Возняк, Микола Зеров, Дмитро Чижевський і ще дехто з літературознавців 20-х років ХХ століття. Саме на них (та ще на «Основи української літературно-наукової критики» Леоніда Білецького) я в певному розумінні орієнтувався, коли писав *свої* «Художню літературу України» та «Історію українського літературознавства і критики». Наукова концепція, за якою викладено матеріал у цих роботах, спирається, звичайно, на певні традиції, але вони мною суттєво переосмислені. У «Художній літературі України» я поєднав, стисло кажучи, формальні («як відтворено») та змістові («що відтворено») методології; знайшов у функціонуванні всіх літературних стилів і напрямів обов'язкові перехідні, «низові» їх вияви, а в ідейній аурі художнього мислення письменників зауважив рух відтвореної людської цивілізації від розвитку її «по висхідній» до відкритих модерністами хаосу й апокаліпсису (катастрофізму). Ці речі загалом пов'язані з розвитком людської психіки, в надрах якої формуються естетичні первні літератури, але прискорили їхнє наближення у ХХ столітті й суто ідеологічні чинники: російсько-імперські та радянські репресії щодо митців, фашистська наруга над книгою як такою (спалення її перед Гумбольдським університетом у фашистській Німеччині, заборонення в кадебешній спецхроні в СРСР тощо). Апокаліпсис (чи катастрофізм) не означає, звичайно, цілковитого знищення самої літературної

форми людського мислення; це етап переходу його на якісно інший виток естетично-філософської спіралі. Після певного усвідомлення модерністами, що й їхнє слово є не «останнім» у художньому мисленні, та після загибелі найбільших «модерністів» ХХ століття Гітлера і Сталіна почався етап постмодернізму; у різних національних літературах він має свої особливості, а в його магнітному полі ми перебуваємо й нині.

У мої історії літературознавства має значення характеристика його за науковими школами та напрямками – підхід, якому досі не приділялося послідовної уваги науковцями. Скажімо, історична школа в мене має романтичний, міфологічний, реалістичний (із культурно-історичним і порівняльним відгалуженнями) та психологічний напрями. Для багатьох літературознавців школами є і психологічна, й культурно-історична, і міфологічна, і порівняльно-історична... Насправді все це *напрями* школи історичної, оскільки жоден із них (напрямів) не змінював головного в погляді на твір: інтерпретації його з позицій змісту («що?»), а не форми («як?»). Переорієнтацію тут спричинили модерністські стилі художнього мислення на рубежі ХІХ–ХХ століть.

Дехто поглядає на мої історії літератури і літературознавства з певною недовірою (мовляв, одному автору такий обсяг роботи непосильний, а якщо й посильний, – то в ній багато чого відомого й раніше). Так, є в ній і відоме, але секрет полягає в тому, як його поєднати з невідомим, новим. Розгадка цього секрету значною мірою залежить від володіння методологічним апаратом і здатності обмежуватись у виборі об'єктів дослідження. «Усе» інтерпретувати не тільки не можна, а й не треба, як не треба для тамування спраги вичерпувати всю криницю: достатньо склянки або двох дзвонкового напою. На цю особливість моїх «Історій...» звертали увагу рецензенти і в Україні, і в деяких зарубіжних країнах. Не траплялося чути ніяких суджень хіба що про одне: говорячи про залежність літературного мислення від ідеологій, про рух його до відтворення катастрофізму, я наголошую, що після прийняття християнства європейська цивілізація пішла хибним (у гуманістичному розумінні) шляхом. Людина в цій цивілізації здобувається на визнання і звеличення лише тоді, коли її замордують, розіпнуть. Ось чому спричинено катастрофізм і домінують у літературі твори з трагічними, кривавими фіналами...

– Ви співавтор шевченконосної «Історії української літератури ХХ століття», упорядник, фаховий редактор, автор передмов до перевидань «Історії українського письменства» Сергія Єфремова, «Історії української літератури» Дмитра Чижевського, «Розстрі-

ляного відродження» Юрія Лавріненка, автор монографій про Григорія Косинку, Олесь Гончара, новітню українську новелу й роман, статей фактично про більшість видатних літераторів України ХХ століття, себто Ваше знання політично поскрибованого «підрадянського» письменства доволі об'ємне. Як думаєте, чи достатньо вітчизняне літературознавство за роки Незалежності опрацювало його «білі плями», пізнало історико-літературні, теоретичні тощо проблеми розвитку художнього слова цього періоду? Чи повносило і продуктивно функціонує наукове товариство?

Над поверненням у науку про літературу поскрибованих імен і текстів в останні десятиліття активно працювали й сьогодні працюють багато літературознавців, письменників. Так, 1990 року Григорій Кочур і Дмитро Павличко впорядкували двотомне видання творів Миколи Зерова, один том якого містив літературознавчі праці (крім монографії «Нове українське письменство» та десятка-другого статей і рецензій); 1992 року львівський літературознавець Михайло Гнатюк перевидав тритомну «Історію української літератури» Михайла Возняка, що публікувалася протягом 1921–1923 років; Микола Ільницький (теж у Львові, 1998 року) перевидав теоретичну працю Леоніда Білецького «Основи української літературно-наукової критики. Спроба літературно-наукової методології», перше видання якої виходило в Празі 1925 року. У 1993–1995 роках у бібліотеці видавництва «Вища школа» («Літературні пам'ятки України») вийшли 6 томів (у 9-ти книгах) «Історії української літератури» Михайла Грушевського, які створені і частково були видані ще в 1920-х роках (голова редколегії Іван Дзюба); харківське видавництво «Фоліо» 1998 року опублікувало тритомник «Пороги і запоріжжя» – збірник літературно-критичних студій Юрія Шереха-Шевельова, більшість яких для вітчизняних літературознавців була незнаною. 2008 року Галина Александрова впорядкувала для видання репринтне відтворення роботи Миколи Петрова «Очерки истории украинской литературы XIX столетия» (1884). Заходами співробітників академічного Інституту літератури в різні роки перевидувалися окремі літературно-критичні дослідження Сергія Єфремова, Михайла Драй-Хмари, Євгена Маланюка, Юрія Бойка-Блохіна; у Черкасах (упорядник Володимир Поліщук) виходили окремими накладами вибрані літературознавчі праці Павла Филиповича і Василя Доманицького; в Івано-Франківську (упорядник Степан Хороб) – Володимира Державина; у Дрогобичі (упорядник Леся Кравченко) – Юрія Клена (Освальда Бурггардта) тощо. Стали доступними в Україні видані

протягом 1984–1986 років видавництвом «Смолоскип» імені Василя Симоненка (Нью-Йорк – Балтимор – Торонто) 5 томів творів Миколи Хвильового, в яких опублікована дуже важлива для розуміння літературного процесу 1920-х років літературно-критична спадщина письменника. Олекса Горбач і Анна-Галя Горбач подарували бібліотекам Київського та деяких інших університетів України перевидані ними репринтним способом у ФРН раритетні праці з літературознавства Ярослава Гординського, Олександра Дорошкевича, Андрія Ковалівського, Володимира Коряка, Абрама Лейтеса і Миколи Яшека, Агапія Шамрая, Олександра Дорошкевича й ін., які існували в Україні в поодиноких примірниках і тільки в сховищах, контрольованих спецслужбами радянського режиму. Усе це треба було освоювати й переосмислювати не тільки історикам, а й теоретикам літератури, щоб по-новому, без утрадиційнених ідеологем, поглянути на український літературний процес і місце в ньому теорії літератури. Але ще чекають на перевидання два невеликих томи «Начерку історії української літератури» Богдана Лепкого (опубліковані в Коломиї 1909 і 1912 року); добре було б, аби знайшовся ентузіаст і підготував до перевидання окремі праці Миколи Дашкевича і Володимира Перетца, студії про фольклор і творчість Тараса Шевченка Леоніда Білецького, перший том «Історії української літератури» Миколи Гнатишака й ін. Усі ці праці сучасному дослідникові, звичайно, доступні, але хотілося б мати їх не в одному екземплярі, який зберігається тільки в центральних бібліотеках Києва чи Львова, а принаймні в книгозбірнях усіх університетів України. Сподіватися на це ближчим часом (у зв'язку з недостатньою увагою сучасної влади до питань культури) навряд чи реально, а надто тому, що фактично припинилося перевидання й суто художньої літературної класики: на академічне видання в часи Незалежності дочекався тільки Тарас Шевченко; вийшло кілька додаткових томів з неопублікованими в радянські часи текстами Івана Франка (як доповнення до його 50-томника) – та й практично все.

Думаю, що така робота активізується після виходу 12-томної «Історії української літератури», над якою (під керівництвом академіка В. Дончика) працює Інститут літератури НАН України. Хотілося б, аби в таку ж працю активніше включалися регіональні університети, адже частина з них удостоїлися вже на статус «дослідницьких», а отже, їх можна відповідно фінансувати й зобов'язувати займатися підготовкою перевидань класики у Львові, Одесі, Харкові, не кажучи вже про київський осередок університетської науки. Я наголошую це тому, що рано чи пізно, а наукові центри поступово переміщувати-

муться з академічних установ у вищу школу, як це маємо практично скрізь у Європі й Америці...

Окреме питання тут для мене як фахівця – підготовка й видання підручників з історії й теорії літератури. На академічні інститути в цій справі надія не обов'язкова; це робота виключно університетських наукових кадрів, але ж передусім мусимо докорінно змінити саме уявлення про університетську науку й ставлення до неї. Нині наукова діяльність університетського професора чи доцента до уваги практично не береться. Він може опублікувати підручник чи курс лекцій із якоїсь дисципліни, але в педагогічне навантаження ця його праця включається на рівні «позакласної». А її треба зрівняти насамперед з аудиторним навантаженням, до якого, між іншим, теж потрібен оновлений підхід і далеко не той, який пропонує профільне Міністерство своїми нещодавніми наказами про розподіл навчального часу й под. Не можна не дослухатися й до того, що говорять про аудиторну роботу викладачів студенти у своєму блозі «Лови момент». Про декого вони пишуть: прийшов (на лекцію), «набазарив» і пішов. У науковій та ще й друкованій праці не дуже «набазариш»: там спрацьовує (навіть на рівні інтуїції) відчуття автором-викладачем значно серйознішої відповідальності і за слово, і за власну фахову репутацію.

– А що Ви скажете про дискусії в наукових колах – їхню активність, професійність, цивілізованість?

– Мені вже доводилося писати, що в сучасних (і тонших, і товщих) літературних часописах практично відсутні наукові дискусії. Епізодичні «перепапки», звичайно, бувають, як, скажімо, між Богданом Бойчуком і Тамарою Гундоровою з приводу деяких «недопроявлених» моментів у другому виданні монографії Тамари Гундорової «Проявлення слова» (Критика. – 2010. – № 1–2); між Тарасом Салигою і Тамарою Гундоровою про деякі спірні питання в монографії Тамари Гундорової «Франко – не Каменяр» та в інших її публікаціях (на сторінках «Літературної України» й «Української літературної газети»), між Вадимом Скуратівським і Лесем Герасимчуком щодо літературного шістдесятництва (кілька літніх чисел «Української літературної газети» 2010 року), між Григорієм Клочком і кількома різними авторами про сучасну літературну освіту (переважно в газеті «Дзеркало тижня») чи між Петром Іванишиним і групою науковців з Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАНУ (Тамара Денисова, Михайлина Коцюбинська, Галина Сиваченко) про деякі полемічні моменти в монографії Тамари Гундорової «Кітч і література» (Слово і Час. – 2009. – № 7; 2010. – № 1). Але це – частковості, які не зачіпають принципових, корінних питань

літературознавства як науки. Складається враження, що сучасні дослідники літератури на фахову й тривалу літературну дискусію практично не налаштовані. Не стало Михайла Драгоманова, Бориса Грінченка, Сергія Єфремова, Дмитра Донцова, Дмитра Чижевського, Юрія Шереха, передчасно загинули великі естети в критиці Микола Євшан і Микола Гнатишак, вигасла духовна (як сказав би Михайло Грушевський) енергія репресованих Володимира Перетца, Миколи Зерова, Павла Филиповича та їхньої філологічної школи, відшуміла знакова для ХХ століття літературна дискусія 1925–1928 років – і, як у тій білоруській пісні, «стало ціхо-ціхо на усьой зямлі». Дискусії соцреалістичного періоду принципного значення для науки не мають (про героя радянської літератури, про стилі й напрями в соцреалістичній літературі й под.). У наслідку маємо: рухаючись нібито вперед, літературознавці досі не дуже цікавляться думкою з цього приводу інших своїх сучасників, а якщо й пробують цікавитися, то без достатніх уявлень про коректність висловлювань, про необхідність виробляти свої, національні, концепції літературознавчих суджень. І тому не дивно, що в більшості випадків нові історико-теоретичні дослідження як наукову базу використовують тільки концепції зарубіжного літературознавства (з їхньою ж і термінологією). Де таке бачено?.. У роки Незалежності – за майже чверть століття (!) – науковцями академічних установ та вищих навчальних закладів не створено жодного корпусу теорії літератури! Зачекався читач і на вихід у світ згаданої вище та давно обіцяної 12-томної «Історії української літератури»...

Приклади з часів радянського літературознавства у зв'язку з цим, можливо, й не слід наводити, а надто – наслідувати. А от один оминути не можемо: «Історію української літератури у восьми томах» свого часу створено було в Інституті літератури імені Т. Г. Шевченка «зі швидкістю» чотирьох років (1967–1971). А конфузна дискусія навколо неї розгорнулася тоді ще стрімкіше, бо ж розпочав її директор Інституту літератури Микола Шамота (Іван Кошелівець в одній із публікацій назвав його «жандармом у палітурках»), який сам-таки й підписував ухвалу вченої ради Інституту про рекомендацію 8-томника до друку. Як тут не згадати про ту вдову, яка «сама себя высекала». Найбільше перепало тоді авторам, які писали про літературу 20-х років ХХ століття (зокрема Леоніду Новиченку).

– *Знаю, що свого часу інтерес до літератури того періоду не вельми добре позначився і на Вашій науковій роботі...*

– Так, перший варіант моєї кандидатської дисертації був присвячений творчості Григорія

Косинки і розвитку української новелістики в 20-х роках ХХ століття. Дисертація вже була рекомендована до захисту спеціалізованою (як тепер кажуть) радою філологічного факультету Київського університету, були розіслані примірники й автореферати офіційним опонентам і «провідній установі», але саме тоді й розпочалася згадана дискусія про літературу 20-х років (продовжив її після Миколи Шамоти Степан Крижанівський, а Петро Колесник «підверстав» до неї ще й літературу межі ХІХ–ХХ століть, піддавши вульгарній критиці навіть праці Івана Франка). На пропозицію тодішнього голови спецради Михайла Грицяца довелося дисертацію «відкликати» і протягом трьох наступних років писати нову, вже без імені Григорія Косинки в її назві. Словом, довелося «підганяти» її під кон'юнктуру тодішнього радянського літературознавства. Щоб не повторилася подібна ситуація і з докторською дисертацією, я вже знав, для яких «читачів» її пишу. Та й Леонід Новиченко тут був, як кажуть, на сторожі: прочитавши дисертацію й автореферат, він допоміг розставити потрібні соцреалістичні акценти, і процес захисту відбувся без ускладнень. Через десяток років тих акцентів удалося-таки позбутися, і перевидана монографія «Романтичний епос» (2000), в основі якої матеріал докторської дисертації, набула більш пристойного (в науковому розумінні) вигляду.

– *Після роботи в академічному Інституті літератури Ви несподівано з'явилися на філологічному факультеті Київського університету – спочатку як завідувач кафедри теорії літератури, а потім і на посаді декана. Це не зашкодило Вашій суто літературознавчій роботі?*

– Почасті зашкодило, а почасті й стимулювало її. Адміністративні питання на факультеті й на кафедрі забирали, звичайно, багато фізичного часу, але й давали можливість ініціювати деякі кроки у філології, що мали значення не тільки для суто моїх наукових зацікавлень. У кадастрі філологічних спеціальностей України не було, наприклад, фольклористики: в Академії наук відповідний інститут існував, а підготовка кадрів із вищою фольклористичною освітою в жодному університеті України не передбачалася. Зрушити цю проблему з місця вдалося вже в 1992–1993 навчальному році. Через рік ініційована була спеціальність «класична філологія», згодом – «компаративістика»; слов'янську філологію збагачено кроатистикою, а полоністика (завдяки співпраці із завідувачем кафедри україністики Варшавського університету і *honoris causa* нашого університету Степаном Козаком) здобулася на окрему кафедру. Важливою була й наша спільна з тодішнім головою Спілки письменників України Юрієм

Мушкетиком ініціатива про відкриття спеціальності «літературна творчість». На ці починання деяких директив «згори» не спускалося – вони народжувалися в мені майже інтуїтивно, а з роками – вже з певним досвідом – поширилися і в інших університетах України, що значно збагатило саме уявлення про науку філологію. Бо ж за радянських часів вона обмежувалася тільки спеціальностями з україністики, русистики і кількох іноземних мов та літератур.

– *Спеціальність «літературна творчість» може стати в майбутньому базою для створення в Україні Літературного інституту? Про це принаймні багато говориться у філологічних колах і зрідка – в літературній періодиці...*

– Так, говориться, і сподіванка на це залишається актуальною. Але є й чимало противників цього проекту. Арсенал аргументів у тих опонентів хоч і примітивний (аж до натяків на політичний підтекст та дріб'язковості в розмовах про педнавантаження, фінансове забезпечення і т. ін.), але перебороти їх поки що не вдається. Свої наміри обов'язково вирішити це питання я часом порівнюю з героєм однієї гуморески Остапа Вишні, який у кумедній ситуації про вепра повторював: «Не злізу, доки не рішу».

– *Цікаво, що думку про заснування в Києві Літературного інституту «„імени Зерова” (чи „братів Зерових”))» виголошував ще 1975 року незабутній Ігор Качуровський – у статті «Творчість Майка Йогансена», надрукованій у новоульвівських «Українських Вістях» (ч. 17–18): послідовник київських неокласиків таким чином сподівався убезпечити талановиту українську молодь від впливу московського Літературного інституту імені Горького, а разом із тим відновити інтерес суспільства до якісних праць із поезики, жанрології, віршування тощо, створених українськими вченими, зокрема в період «Розстріляного Відродження»... Але повернімося до сучасних реалій, скажімо, кадрового питання. Адже потрібні будуть Літературному інституту викладачі-письменники – люди з науковим і мистецьким хистом водночас? Ви, приміром, тут могли б стати в пригоді, оскільки друкуєте, крім літературознавчих праць, також художні твори.*

– Уперше про потребу в Україні Літературного інституту заговорили двоє письменників у «Літературній газеті» ще 1956 року. Ігор Качуровський був тут, сказати б, другим. А рішучий крок у цьому напрямку вдалося зробити лише нам із Юрієм Мушкетиком. Допомігав ще письменник Анатолій Давидов, який працював в освітньому відділі Кабінету міністрів України і сприяв одержанню шифру спеціальності «літературна творчість», уведення її в державний кадастр і т. ін.

Що ж до моїх художніх спроб, то вони дуже скромні. Хоча я писав та зрідка публікував і поетичні, й прозові, і драматичні твори (деякими навіть пишаюся, як, скажімо, новелою «Бринить струна», опублікованою свого часу головним в Україні літературним журналом «Вітчизна», чи трагікомедією «Отець Антоній», яка через абсолютно новий у ній сюжетний, умовно кажучи, мотив до втілення на театральній сцені навряд чи скоро дійде), але основне моє заняття – літературознавство.

На першому етапі створення Літературного інституту я, звичайно, міг би стати, як Ви кажете, в пригоді, однак основне навантаження тут ляже, мабуть, на тих випускників спеціальності «літературна творчість», які за 15 років її існування вже встигли більш-менш утвердитися в письменстві, стати членами НСПУ, а окремі з них захистили кандидатські дисертації й навіть навчаються в докторантурі: Олеся Мамчич, Олександр Стусенко, Сніжана Абліцова, Марина Єщенко, Олеся Мудрак, Олеся Лященко, В'ячеслав Левицький, Анна Малігон, Тетяна Винник... Сподіватися, отже, є на кого, а в майбутньому Літературному інституті, переконаний, обов'язково слід передбачити впровадження спеціалізації із поезії, прози, драматургії й (неодмінно) художнього перекладу. Адже без потужної перекладацької школи, без знання професійними письменниками іноземних мов наша література ніколи не проб'ється ні в когорту світових, ні в чергу, скажу так, на Нобелівську премію...

– *Серед випускників відділення «літературна творчість», знаю, більшість – письменниці, тож я дозволю собі й гендерно-літературознавче питання: на початку 1990-х років в українську науку про літературу прийшли, стрімко здобуваючи докторський статус, кілька обдарованих, працюючих жінок-учених. Можна говорити, що стався свого роду «феміністичний прорив» або ж накреслилася якась нова тенденція? Чи змінилося при цьому «обличчя» вітчизняного літературознавства?*

– «Жіноче літературознавство» – явище переважно ХХ століття. Першими тут були представники модерного типу мислення: почасти – Леся Українка з її статтями про творчість буковинських письменників, про неоромантизм і Володимира Винниченка, про італійську та польську літератури, про утопію в белетристиці тощо. Цілком збиралися присвятити себе літературознавству слухачки перетцівського семінару в Київському університеті – Варвара Андріанова, Олена Невкрова й Софія Щеглова. Більш-менш повністю реалізували себе як дослідники літератури лише Варвара Андріанова, яка стала дружиною Володимира Пететца й відома в російському та українському

літературознавстві як Варвара Андріанова-Перетц, та Софія Щеглова, хоча їй і довелося відбутися кілька років радянського заслання в Середній Азії та Саратові. У пізніші радянські часи кількість жінок в українському літературознавстві значно зросла. Був навіть період, який уже згадуваний Леонід Коваленко охрестив «нінізацією» філології: Ніна Крутікова, Ніна Над'ярних, Ніна Калениченко, Ніна Жук, Ніна Тоцька... Усе це були доктори наук (чи професори без докторського ступеня), які, поруч із молодшими Кірою Шаховою, Оленою Шпильовою, Зінаїдою Голубевою, Валерією Ведіною, Валентиною Поважною, Юлією Булаховською, Тамарою Денисовою, Нонною Шляховою та ін., зробили дуже багато для дослідження української літератури, зокрема – зв'язків її з літературами інших народів. А на початку української Незалежності сформувалася ціла когорта ще молодших жінок-дослідниць, яким судилося одними з перших ламати канони соцреалістичного літературознавства і вписувати перші сторінки в літературознавство нове, з європейським шармом і відлунням у ньому національної науки про літературу: це Соломія Павличко (дослідниця українського та європейського модернізму), Ніна Банковська (теоретичні проблеми романтизму), Тамара Гундорова (постмодерне прочитання модерністської літератури), Валентина Нарівська (компаративні студії слов'янських літератур), Галина Сиваченко (славістика й компаративістика), Віра Агеева (імпресіонізм і фемінізм), Наталка Шумило (література рубежу реалізму й модернізму), Елеонора Соловей (поезія та філософія), Наталка Овчаренко (канадська література – український дискурс), Ніла Зборовська (фемінізм і психоаналіз), Ольга Ніколенко (зарубіжні літератури)...

Скажу, що не менш активно працювали в ті роки й чимало самобутніх науковців «сильної» статі – трохи старші чи молодші Григорій Клочек (дослідник поезики твору), Володимир Панченко (знавець творчості Володимира Винниченка і його епохи), Іван Мегела («чистий» зарубіжник у літературознавстві), Володимир Моренець (українська й польська поезія рубежу модернізму й постмодернізму), Юрій Ковалів (поезія ХХ століття і герменевтика), Ігор Михайлин (драматургія), Микола Сулима (давня література й віршознавство), Микола Бондар (українська літературна класика), Юрій Пелешенко (медієвістика), Анатолій Ткаченко (теорія літератури), Лукаш Скупейко (міфопоетика і творчість Лесі Українки), Володимир Поліщук (літературна спадщина Михайла Старицького), Сергій Гальченко (текстологія), Андрій Кравченко («хімерна» література), Сергій Квіт (наукова спадщина Д. Донцова і герменевтика), Ярослав Поліщук (міфологічний сектор у модернізмі)...

Але перші скрипки тоді (а почасти й досі) були все-таки в жіночих руках: вони освоювали ази нових (засуджуваних у радянські часи) літературознавчих методологій, гарячково (в їх дусі) захищали докторські дисертації, часом покрикували одна на одну (це називалося в них науковою дискусією) і в кінцевому підсумку здобули собі імена, без яких сьогодні годі уявити українську науку про літературу.

Чи змінився у зв'язку з цим вітчизняний дискурс літературознавства? Почасти так, хоча, знову ж таки, хотілося б більшого: повільно, як мені бачиться, вибудовуються суто українські концепції літературознавства, натомість послуговуємося в основному західними, які й освоєні нерідко тільки на рівні, сказати б, літературознавчої термінології.

– *Ми, українці, завжди були схильні до самокартання, тож добре знаємо власні хиби, зокрема і в гуманітарній сфері, що, однак, не убезпечує від їх рецидивів. А все ж до Вас запитання як до знавця історії українського літературознавства та щирого вболівальника за його майбутній поступ: із чим слід боротися в нашому науковому повсякденні і що в ньому варто культивувати?*

– Діагноз – найбільш ризиковитий крок не тільки в медицині; в літературознавчій справі теж дуже важко бути «суддею». Можу висловити лише найзагальніше міркування, яке вже частково звучало: боротися треба з «клаптиковим» літературознавством; культивувати слід створення фундаментальних історії й теорії літератури. Витрачена енергія на статті чи «вузькі» питання в нашій науці – це здебільшого змарнована праця: вони губляться в загальному літературознавчому потоці; молодші дослідники, як правило, тягнуться до студій глобального заміру, у них-бо краще й точніше пізнається «хто є хто» і в літературі, і серед тих, хто її досліджує. Водночас хотілося б, аби наше літературознавство не повторювало «хвостів» зарубіжного, а спромоглося, як я казав, на *свої* концепції, методології. Тоді виразніше можна було б говорити про *свої* літературознавчі школи, про *свій* сектор у світовому літературознавстві.

Щось подібне намічалось під керівництвом одеського професора Василя Васильовича Фащенка. Він залишив фундаментальне дослідження української новели, дещо оригінальне запропонував у погляді на психологію творчості і «промінь зору» в художньому мисленні письменника й водночас зробив багато для формування літературознавчого багажу таких професорів сучасного літературознавства, як Нонна Шляхова, Григорій Клочек, Володимир Панченко й ін.

Вимальовується, як мені здається, літературознавча школа в роботі відновленого філо-

логічного семінару, який заснував 1904 року в Київському університеті Володимир Миколайович Перетц. Ініціатива відновлення його роботи (хоч і у відмінному щодо попереднього формату) належить мені, і я б не хотів брати на себе оцінку його діяльності. Обмежуся тільки фактами: опубліковано шістнадцять випусків студій учасників цього семінару; проміжна підсумкова книжка «Філологічний семінар – школа наших традицій» (2012) збрала більше сотні імен старших і молодших літературознавців України та деяких зарубіжних країн, частина з яких стала відомими вченими – кандидатами й докторами наук. Вони, звичайно, не «одномудці» в поглядах на літературу («одномудство» і «більшість» мають значення в політиці, а не в науці), але їх єднає прагнення аналізувати й розгадувати нові й нові таємниці письменницького ремесла, шукати сучасні підходи до розуміння теорії й історії літературного процесу. Подібна літературознавча робота ведеться також в інших університетських центрах України (Львів, Харків, Ужгород, Чернівці, Дніпропетровськ, Донецьк та ін.), і з часом, думаю, ми дізнаємося більше про тамтешні наукові школи та про нові літературознавчі імена. Література й наука про неї – це багатолітні рослини: два десятиліття української Незалежності для них – це майже підлітковий вік.

– А для Вас особисто вони були плідними в підготовці наукових кадрів?

– Ставити крапку не беруся й не до кінця знаю, чим виміряти оту «плідність». Під моїм керівництвом захищено 15 дисертацій. Вісім із них – докторські. Багато це чи мало – покаже час, хоч про них я й сьогодні високої думки. Надто тому, що майже всі мої колишні докторанти вже мають професорські звання чи наближаються до них...

– Спілкуючись із Вами, утверджуєтесь в думці, що, крім наукової і творчої діяльності, для Вас доволі важливе значення має постійний саморозвиток. Що Ви читаєте, в які театри чи на які художні виставки ходите? Чим наснажуєте себе духовно?

– Філологу дуже важко відповісти на таке запитання. Читаю завжди і багато; частина прочитаного – фахова потреба; інша частина – з інтересу, з любові. Скажімо, зрідка із захопленням прочитується деяка мемуарна чи навіть пригодницька література. А якщо вона історична та ще й екранізована, – пробую її не прогавити. Те, що називають найновішою постмодерною літературою, подеколи «збагачене» ненормативною лексикою, намагаюся не помічати або ж піддавати жорсткій критиці... Прагну не пропускати нових вистав у театрі імені Івана Франка, хоч там намітилося дея-

ке здрібнення репертуару й не дуже глибоке осягнення драматургічного матеріалу. В оперному театрі доводиться бувати рідше (на відміну від студентських і постстудентських часів). Художні виставки відвідую лише глобального, синтетичного плану. Наприклад, ті, що влаштовуються в київському «Мистецькому арсеналі». У «Будинку художника» (на персональних виставках) буваю дуже рідко; в останні роки найбільше запам'яталася там виставка «Школа Миколи Стороженка». Телебачення існує для мене лише як спосіб збагачення інформацією та зрідка – форма поширення культурологічних знань. Три телепрограми з моєю участю (режисери Неллі Даниленко й Олександр Домбровський) періодично з'являються на екранах телекомпанії «Культура», а з радіоканалом «Культура» співпрацюю вже протягом кількох років як ведучий щотижневої мистецької передачі «Художній всесвіт літератури».

– А все ж, які з прочитаних творів сучасних українських авторів стали для Вас найбільшим відкриттям останніх років?

– Щоб відповісти на це питання, треба дещо відійти від історії й теорії літератури та заглибитися в питання літературної критики, скористатися в міркуваннях суто критичними обладунками. Це окрема й доволі широка тема, аби можна було розкрити її кількома словами... За останні два роки я опублікував у літературній періодиці кілька стислих оглядів сучасної романної прози, драматургії, поезії, мемуарної літератури і власне критики, тож деяке уявлення про «найбільші відкриття» в цих галузях письменства маю. Але назву лише окремі твори тих авторів, які здаються мені знаковими для сучасного літературного процесу. Це насамперед «Чорний Ворон» Василя Шкляра, «Записки українського самашедшого» Ліни Костенко, «Час смертохристів» Юрія Щербака, деякі нові повісті й романи Анатолія Дімарова, Юрія Мушкетика, Олега Чорногуза, Володимира Яворівського... А «Музей покинутих секретів» Оксани Забужко, про який багато вже зібралось різних відгуків, сприймається мною неоднозначно. Як письменниця вона, безумовно, найталановитіша поміж середнього й молодшого поколінь наших літераторів. Проте аж ніяк не сприймається її зловживання обценною лексикою, так само як несерйозними видаються кпини (хоч і в художній формі) у бік декого зі старших письменників... Прикро, що й Ліна Костенко в «Записках...», і Юрій Щербак у «Часі...» кинули авторці «Музею...» аж надто саркастичні (чи дошкульні) метафори, а мені хотілося б, щоб подібних цехово-домових воєн у нашому письменстві не було. «Проробляти» митців – справа професійних критиків, а коли атакує письменник письменника... Як казав радянський класик: «Ругаться

заочется – врагов много / По другую сторону красных баррикад»...

Правда, сьогодні «барикад», буває, зовсім не видно, колір у них уже помінявся, а неприховані «вороги» стали з'являтися безпосередньо на нашій літературній території. Прочитав ось нещодавно повість Ігоря Афанасьєва «Урус-шайтан» («Радуга», 2013, № 3–4) і в цьому переконався остаточно. Мало того, що автор (аби «проштовхнути» драматургічний варіант цього твору в театр, де художнім керівником був Богдан Сильвестрович Ступка) назвав одного з персонажів повісті Сильвестром Ступкою, – усі події в ній (а йдеться там про часи легендарного кошового Сірка) розгортаються в такий карикатурний спосіб, що запропоновано, по суті, памфлет на українську історію: козаки пишуть листа турецькому султанові, будучи під доброю чаркою; козацькі шаровари зневажливо протиставлені «королевському багатому платтю» й т.ін. Аж захотілося висловити жаль, що не знайдеться сьогодні відважного Котляревського, аби, як у «Наталці Полтавці» колись, устами своїх персонажів із гіркою проказав: «Велика неправда виставлена перед очі публічності. За сіє малоросійська літопись вправі припозвать сочинителя позвом к отвіту. <...> нечепурно, що москаль взявся по-нашому і про нас писати, не бачивши зроду ні краю і не знавши обичаїв і повір'я нашого»... На жаль, чимало сучасних творів провокують передусім войовничий запал із боку критика й дуже рідко дають йому можливість повною мірою реалізувати свій «позитивний» фаховий потенціал.

– Ви згадали Івана Котляревського, його «Наталку Полтавку»... Знаю, що до нашого краю у Вас є особливий сентимент, водночас і полтавці Вас добре знають, шанують, люблять...

– Особливий інтерес до Полтавщини сформувався у мене ще в часи навчання в Лубенському сільськогосподарському технікумі (1958–1961). Здобуваючи основний фах, я розвивав тут і зацікавлення літературою, до якої (завдяки насамперед гуляйпільським учителям Антоніні Купріянівні Івашкевич та Ніні Сергіївні Ястремській) виявляв потяг ще зі шкільних років. У технікумі справжніми моїми літературними наставниками були викладачка української мови й літератури Галина Василівна Дмитренко і в певному розумінні директор технікуму Іван Юхимович Ільченко. Галина Василівна добре була обізнана з літературною Лубенщиною, а Іван Юхимович приятелював із місцевими письменниками, оскільки й сам «пробував перо», точніше – писав драматичні твори. Уривки з них публікувала місцева газета «Червона Лубенщина».

Лубни загалом – дуже літературне місто. У ньому, як стверджують фахівці з місцевого

краєзнавчого музею, завжди жило й працювало значно більше членів Спілки письменників, ніж в інших районних центрах України. З Лубнами, зокрема, пов'язана письменницька доля поетеси Надії Хоменко, прозаїка Олеся Донченка, прозаїка і драматурга Петра Лубенського, прозаїка-гумориста Віктора Безорудька, дитячого поета Петра Мостового та ін. Галина Василівна на засіданні літературної студії і принагідно на заняттях не тільки розповідала про них, але й знайомила учнів технікуму з літературними місцями Лубен, влаштовувала екскурсії до музею Олеся Донченка чи на околицю Лубен, яка стала нібито прототипом у його повісті «Лісничиха». Іван Юхимович частіше згадував свої приятельські стосунки з Олесем Донченком, який, за його словами, навіть умирав на його руках. Про Петра Лубенського Іван Юхимович частіше розповідав як про співавтора кіносценаріїв «Перший хлопець» та «Королева бензоколонки». Їх Іван Юхимович читав ще в рукописах, а на зйомках «Королеви...», які відбувалися недалеко від Лубен (на території пирятинської бензозаправки), вже безпосередньо познайомився з технологією перетворення кіносценарію в кінофільм. Такі розповіді наводили на мене особливий чар, стимулювали ще глибше зацікавлення художньою творчістю загалом і літературною Полтавщиною зокрема. На останньому курсі навчання в технікумі трапилася нагода детально ознайомитися і з літературними пам'ятками обласного центру, тобто Полтави, де (в Полтавському плодочовочевому технікумі на вулиці Г. Сковороди) я проходив виробничу практику. За неповних два місяці вдалося побувати в трьох головних музеях Полтави – Івана Котляревського, Панааса Мирного і Володимира Короленка. Залишив там свої відгуки, якими засвідчив любов і до цих письменників, і до літератури як форми духовної діяльності людини...

У роки навчання в Київському державному університеті імені Тараса Шевченка доля знову звела мене з Полтавщиною: через дружні стосунки з майбутнім поетом, членом СПУ Анатолієм Григоренком, який народився і виріс у селі Плоскому Решетилівського району, був земляком знаного письменника-сатирика Олександра Ковіньки. Обидві ці постаті для мене й досі дорогі, пам'ятні...

Незабутньою сторінкою з часів університетського навчання було і проходження педпрактики в Хорольській школі № 2 – у знаного вчителя-словесника Карпа Остаповича Ходосова. Цей учитель був літератором за покликанням, про його уроки літератури знала вся філологічна Україна, а книги, створені ним, були свого часу настільними в кожного українського словесника. Учитель, кандидат педаго-

гічних наук, заслужений учитель України – це була рідкість не лише в минулому, а й сьогодні. Під час проходження практики в К. Ходосова я фактично сформував свої педагогічні погляди, які завжди допомагали у викладацькій праці в середній (Київське музичне училище імені Р. М. Глієра) та вищій (переважно – в Київському університеті) школі. Пізніше в «Літературній Україні» (1972, 12 вересня) я опублікував статтю «Горде ім'я – вчитель», у якій йшлося про найвідоміших у той час учителів-словесників України – В. Сухомлинського із села Павлиша, що на Кіровоградщині, О. Непорожного з Яготина, О. ТеслюзКиєва, І. РебразПолтави, звичайно ж, про К. Ходосова з Хорола.

К. Ходосов, до речі, ще в передвоєнні роки навчався з В. Сухомлинським у Полтавському педагогічному інституті, а пізніше вони постійно підтримували і фахові, і дружні контакти. Цікавою виявилася доля тієї статті (її було передруковано згодом у збірнику «Наставники», К., «Молодь», 1975): коли Карпо Остапович оформляв персональну пенсію, у нього чиновники з обласного відділення соціального забезпечення зажадали характеристики з останнього місця роботи. За нею треба було їхати з Полтави до Хорола; для літнього чоловіка це становило певні труднощі, і він замість характеристики запропонував глянути на публікацію... Чиновники поносили ту статтю з кабінету в кабінет і зрештою визнали: вона може бути підшита в пенсійну справу К. Ходосова як характеристика з місця роботи. Це, можливо, один із небагатьох випадків прямого впливу писаного слова на людську долю...

Полтавщина (поруч із Черкащиною) – найбільш літературна й театральна область в Україні. Я завжди наголошую, що без великих полтавців Котляревського і Гоголя нова українська (а почасти й російська) література мала б зовсім інший вигляд, а кращої інсценізації класичних літературних текстів, як у Полтавському театрі імені М. Гоголя, мені ніде більше не вдавалося бачити. Останнє, можливо, тому, що з професійним театральним мистецтвом я вперше познайомився саме в Полтаві. Пригадую, як захопила мене в Полтавському театрі вистава за

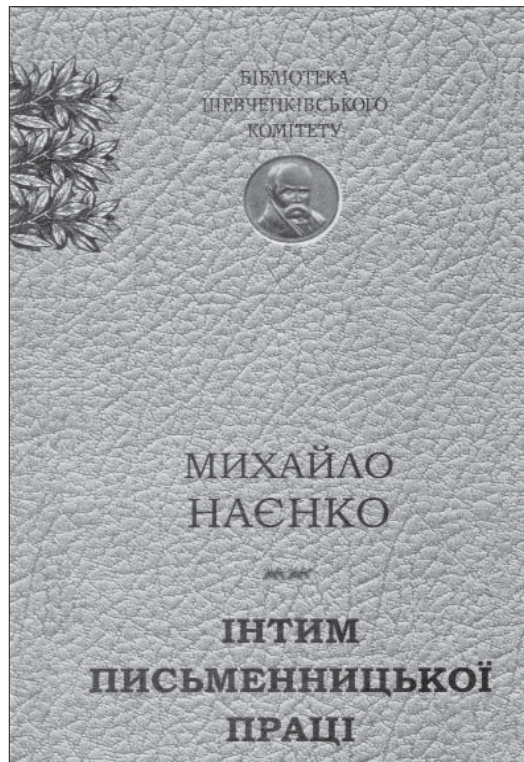
повістю О. Кобилянської «У неділю рано зілля копала», потім – інсценізація «Енеїди», постановка комедії Л. Юхвіда «Весілля в Малинівці» та ін. Ці спектаклі бачив ще в часи проходження виробничої практики в Полтавському плодочовочевому технікумі, але й досі все побачене в інших театрах «приміряю» до них.

У мої журналістські роки (1972–1979) я мав нагоду ближче познайомитися з діяльністю Київської кіностудії документальних фільмів: прийняв пропозицію взяти участь у створенні кількох навчальних стрічок і обрав дві – полтавські! – теми: Іван Котляревський і Остап Вишня. В одній із цих стрічок я значився

як літературний консультант і автор дикторського тексту, а в другій був автором сценарію. Робота з режисером В. Артеменком над цими фільмами виявилася і цікавою, і повчальною. На пропозицію зняти для фільму про Котляревського кілька епізодів із вистави «Енеїда» в Полтавському театрі імені М. Гоголя я охоче погодився, і ці епізоди зафільмував «на природі»; там особливо вражаючими вийшли кадри з «Енеєвим військом», яке пройшло маршем по підліс під звуки «Запорозької похідної». Кваліфікаційна комісія оцінила картину про Котляревського за найвищою категорією. Певне значення мала й «участь» у фільмі дивовижного вокалу (арія

Петра) великого українця в Москві Івана Семеновича Козловського, який, на моє прохання, дав на це листовну згоду. Чарівними були й арії Наталки у виконанні народної артистки України й СРСР, уродженки Полтавщини Діани Петриненко: її чарівну «натуру» знімали на квітучих алеях ботанічного саду.

Фільм про Остапа Вишню я пропонував відзняти в супроводі... сміху та аплодисментів. Знайти в архівах відповідні кінокадри виявилось нелегко, тож насправді у фільмі їх небагато, але «витягнули» картину на потрібну категорію вдало підібрані (у виконанні знаменитих акторів) гумористичні твори письменника та кваліфікований дикторський текст. Жаль, що цей фільм (як і фільм про Котляревського) загубився десь у кіноархівах і його навряд чи зможе колись побачити сучасний глядач. А розсилалися

ж колись такі фільми в кожному українському обласній і в кожен районний методичний кабінет.

Ще одна сторінка моїх зв'язків із Полтавщиною вимережилася під час наукової праці в Інституті літератури імені Т. Г. Шевченка та освітньої роботи в Київському університеті імені Тараса Шевченка. Основне поле діяльності тут – дослідження творчості літераторів, біографією пов'язаних із полтавським краєм, та участь у науково-освітніх заходах, які проводяться на Полтавщині. У моїй докторській дисертації, присвяченій історії й теорії романтизму, значне місце відведене аналітичним міркуванням про творчість полтавців І. Котляревського, М. Гоголя, Панаса Мирного, Олеса Гончара й ін. Про декого з них, а також молодших авторів з Полтавщини (зокрема шістдесятників О. Коломійця, В. Симоненка, Гр. Тютюнника й ін.) я написав ґрунтовні розділи в колективній академічній «Історії української літератури ХХ століття» (1997–1998), в авторських роботах «Інтим письменницької праці» (2003), «Художня література України» (2005, 2008, 2012) та в різних проблемно-тематичних збірниках і альманахах. В альманасі «Рідний край» (2000, № 1) опублікував, зокрема, статтю «...Робітник я до своїх праць дуже крутий. *Сергій Єфремов про Панаса Мирного*», яка була доповіддю на конференції, присвяченій 150-річчю від дня народження автора роману «Хіба ревуть воли, як ясла повні?». В «Історії українського літературознавства» (2001), котра 2010 року вийшла з назвою «Історія українського літературознавства і критики», проаналізував науково-критичну спадщину видатного поета-неокласика й дослідника літератури з Полтавщини Миколи Зерова (страченого більшовицькою владою 1937 р.), відмітив, що М. Зеров (послідовник професора Київського університету В. Перетца, у якого прослухав повний курс його «філологічного семінару») першим в українському літературознавстві ХХ ст. наголосив на потребі аналізувати літературні явища з позицій художньої вартості їх, цим самим утверджуючи в українському літературознавстві філологічну школу, яка з різними її модерними та постмодерними розгалуженнями була й залишається домінантною у європейському літературознавстві ХХ – початку ХХІ ст.

Активною завжди є моя участь у ювілейних літературних заходах Полтавщини та знакових конференціях, які проводить переважно Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка. На конференціях, присвячених 200-літтю «Енеїди» І. Котляревського та 100-літтю з дня встановлення пам'ятника письменнику в Полтаві, я виголосив доповіді

«Творчість Котляревського і естетика романтизму» та «Про специфіку праці і творчості І. Котляревського». Вони опубліковані відповідно в збірниках «200 років новій українській літературі...» (1999) та «Іван Котляревський і українська культура ХІХ–ХХ століть» (2005). У цих доповідях розвинув погляди на «класициста» І. Котляревського як предтечу водночас і українського романтизму та чи не вперше в українському літературознавстві спробував заглянути у творчу лабораторію автора «Енеїди» й «Наталки Полтавки».

Коли відзначалося 200-річчя М. Гоголя, я запропонував учасникам наукових читань у Полтаві доповідь «Гоголь у сучасній критиці» (опублікована в збірнику матеріалів Міжнародної наукової конференції 9–11 березня «ІХ Гоголівські читання», 2009), показавши сприйняття творчості М. Гоголя не лише українськими, а й зарубіжними критиками тощо. Розвиваючи в ювілейний рік гоголівську тему, я виступив і на міжнародній конференції в Санкт-Петербурзі з доповіддю «Творчість Гоголя в німецькомовних працях Д. Чижевського» (жовтень, 2009), опублікував кілька рецензій на документальний фільм «Дороги Гоголя», створений Полтавською ОДТРК «Атава» («Україна молода», 2009, 3 квітня; «Освіта України», 2009, 7 квітня) та опублікував кілька гоголівських статей у періодиці: «Він – наш, він не їхній...» («Літературна Україна», 2009, 2 квітня), «Бароково-романтичний геній Гоголя» («Известия», 2009, 10 квітня) та ін.

Крім того, я охоче співпрацюю в навчальній та видавничій справі полтавського краю. Так, наприкінці 1990-х років активізував відновлення видання в тодішньому педінституті альманаху «Рідний край», очолив його редакційну раду. Нині альманах, традиції якого сягають 1905–1916 років, а публікували тоді в ньому свої твори Олена Пчілка, Панас Мирний, І. Нечуй-Левицький, Леся Українка, О. Олесь, П. Тичина й ін., став одним із провідних в Україні філологічних видань. Також входжу до редколегії «Українського керамологічного журналу», який в Опішні – історичній колиці гончарства Полтавщини – видає тамтешній Інститут керамології (відділення Інституту народознавства НАН України)... Можу сказати, що, приїжджаючи на Полтавщину, я почувуюся не в гостях, а мовби вдома, і це мене щиро тішить...

– Дякую за Ваш час, увагу й відверті відповіді. Нехай вистачає енергії й надалі служити тій літературній справі, яка стала сенсом Вашого життя.

Ігор Михайлин

ПОЕТ В ОПТИЦІ СВОГО ЧАСУ

Розмова з Іваном Перепеляком

Іван Михайлович ПЕРЕПЕЛЯК відзначає своє 70-річчя. Напередодні ювілею ми зустрілися в бібліотеці Харківської обласної організації Національної спілки письменників України для розмови про поезію та життя, яке супроводжує поета.

– Іване Михайловичу, 1980 року Вас прийнято до Спілки письменників України. Це був тоді високий статус. Як складалося Ваше життя і творчість після цієї події? Ви професіоналізувалися як письменник чи продовжували жити попереднім життям?

– Я хочу розпочати, може, дещо здалеку. Мені щастило в житті на гарних людей. Коли я озираюся на пережите, то з подивом бачу, що мені практично не доводилося нічого домагатися силоміць, усупереч обставинам чи всупереч долі. Усі дороги, які потім приводили мене до успіху, ніби клали під мої ноги якісь вищі сили, уособлені в гарних людях. Змалку я мав міцну пам'ять, міг переповісти урок учителя в школі. Це давало можливість скорочувати сидіння над підручниками й читати додаткову літературу. Мій улюблений шкільний учитель – Григорій Іванович Сап'ян – викладав історію. Я мріяв стати істориком, читав запоем історичні романи. Мої поеми постали саме з того юнацького захоплення.

Історія була ідеологічною дисципліною. Відтак Григорій Іванович був куратором шкільної стіннівки і, знаючи, що я пишу вірші, просив мене завжди написати щось для газети до свята. На жаль, зараз стіннівка, яка писалася й малювалася від руки, відмерла. Її витіснила комп'ютерна техніка. А скільки творчої радості вона приносила нам, тодішнім школярам!

Наше село Оболонь тоді ще мало статус райцентру, в ньому виходила районна газета «Червоний промінь». Якось кореспондент «Червоного променя» – гарна, яскрава молода жінка

– прийшла до школи й стала читати стіннівку... Йде урок. Раптом відчиняються двері класу й мене викликають до директора. Я в голові перебираю події останніх днів, згадуючи, де набешкетував. А директор у кабінеті знайомить мене з цією жінкою. І вона питає мене, чи є в мене ще вірші, крім того, що вона прочитала щойно в стіннівці. Я приніс їй цілий зошит. Через тиждень мій однокласник Юрко доставив у школу пачку газет й урочисто прочитав перед класом: «Іван Перепеляк „Моя батьківщина”». Це був мій перший вірш, опублікований у пресі. Газета потім загубилася. Але я відшукав її у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Узяв офіційну довідку про початок своєї, так би мовити, поетичної біографії.

1958 року в Оболонь приїхав на творчу зустріч письменник Федір Андрійович Діденко. У школі мене ніби випадково зустрів учитель трудового навчання, зупинив і порадив: «Ти віднеси Діденкові свої вірші». Я прийшов на зустріч із зошитом віршів і справді виконав пораду вчителя: після зустрічі підійшов до письмен-

ника, познайомився з ним, передав зошита, залишив адресу.

Не минуло багато часу, як я одержав від Федора Андрійовича листа. Це був розгром мого доробку. За що тільки не лаяв мене досвідчений автор! Я вже не буду говорити про зміст і форму віршів. Він навіть указав мені, що гарний поет повинен гарно писати, тобто мати красивий почерк. Тоді ж ми не знали не тільки, що таке комп'ютерний набір, але й що таке

друкарська машинка. Він указав літературу, яку я маю прочитати для свого творчого навчання. Я відповів на листа. Зав'язалося творче спілкування.

– *Це була ніби заочна літературна студія.*

– Точно! Мій навчитель порушував питання про завдання літератури, вчив, про що мені слід писати й навіть думати. Він мав на мене великий вплив. І я йому щиро вдячний за потрачені на мене зусилля.

І далі ця інтенція тривала. Коли я був прийнятий до Спілки, то не покинув і журналістської праці, хоч такі можливості існували. Я тільки залишив відділ листів і масової роботи в «Ленінській зміні», бо вважав, що в молодіжній газеті повинні працювати й молоді журналісти. Мене помітив Валер'ян Іванович Єськов – легендарний редактор «Вечірнього Харкова», який близько двадцяти років очолював цю газету, зробивши її потужною й авторитетною серед харків'ян. Він сказав мені: «Доки ти сидітимеш у молодіжці? Йди до мене».

Я перейшов до відділу партійного життя, а коли став членом Спілки, – і до відділу мистецтва у «Вечірній Харків». Це була зовсім інша аура й інша робота. Я ніби працював за спеціальністю: готував літературну сторінку, брав інтерв'ю в письменників та інших причетних до мистецтва діячів, відгукувався на ювілеї, рецензував книжки й театральні вистави. А потім сталося так, що харківський кореспондент «Літературної України» Галина Стукалова залишила з чоловіком Харків. І мене рекомендували на її місце. Я працював у кількох газетах одразу. Це впливало на творчість.

– *У Вас у 1980-ті роки вийшла лише одна книжка – «Над рікою-Сулою»...*

– Так! Сучасній людині важко збагнути, що то був за час. Я з побожністю ставився до Спілки. Пам'ятаєте, в Остапа Вишні, у щоденникові «Думи мої, думи мої...», який він вів наприкінці життя, написано: «Входячи в літературу, витри ноги. Пам'ятай, що там були Пушкін, Гоголь, Шевченко». Для мене це був заповіт. Серце моє трепетало, коли я переступав поріг Спілки. Адже тут я зустрічався з харківськими письменниками дуже високого творчого рівня... В. Добровольський, І. Муратов, В. Мисик, Ю. Шаповал, С. Шумицький, А. Чернишов... Усіх достойних і не перелічити... Я їх більше слухав. Наслідуючи заповіт Івана Франка: поета – *semper tunc*. Це були цікаві люди. У розмовах з ними я зрозумів дивовижну річ: кожен із них ширший за свою творчість. Усе життя вони змагалися з радянською системою за те, щоб сказати правду, напівправду. Ця безкінечна боротьба й загроженість життю зламала їх.

Змаліли їхні таланти. Але коли вони бачили перед собою вдячного слухача, та ще й розмови відбувалися в чотири ока, то вони розкривалися, зникав острах...

Можливо, щось пояснить такий випадок. Ще працюючи в «Ленінській зміні», я опублікував у ній свій вірш «Кобзарська балада». Він сьогодні сприймається як звичайна поезія, яких багато пишеться на історичну тематику різними авторами. Але тоді – це була бомба. До мене стали прибігати колеги-ровесники й говорити: як це я наважився написати й надрукувати такий вірш, цей вірш небезпечний. Я відчув себе як на пороховій діжці. У мене ж таких віршів удома – ціла валіза. І я спалив валізу тих віршів, про що й досі шкодую.

Або ще випадок. Директором видавництва «Прапор», де видавалися книжки харківських письменників, був Олександр Петрович Пастернак. Ми зналися давно, ще з часів моєї роботи в багатотиражці заводу імені Малишева. Якось був редактором тоді, коли я тільки починав. Проте велика літературна студія працювала не в нас, а на заводі «Серп і молот». Керував нею Григорій Гельдфандбейн. Олександр Петрович приходив на студію послухати вірші, відібрати щось для своєї газети, шукав авторів. Він опублікував мій вірш – юнацький, романтичний, я його весь не згадаю, але закінчувався він словами приблизно такими: коли я помиратиму, то останнє слово, яке промовлять мої уста, буде слово «Україна». З боку О. П. Пастернака це був сміливий учинок. Довірливі стосунки ми винесли ще звідтоді. І от якось, уже ставши директором видавництва, він мене запитав: «Друкувати чи не друкувати Римму Катаєву? Про неї всяке таке говорять». Я рішуче сказав: «Друкуйте без сумнівів. Це справжня поезія». І книжка Римми Китаєвої вийшла у світ. Народження поета, його першої книжки відбувалося тоді болісно. Його оглядали з усіх боків. Вивчали біографію, перебирали родичів, цікавилися характеристиками з роботи. Ставши кореспондентом «Літературної України», я опублікував у цій газеті велике інтерв'ю з О. П. Пастернаком. Видавництво тоді критикували в пресі, на партійних нарадах. Я дав можливість директору захиститися, розповісти про позитивні моменти в роботі. Газета, особливо письменницька, мала тоді величезне значення, до неї прислухалися, в неї був великий наклад. Це інтерв'ю врятувало авторитет О. П. Пастернака, сприяло зростанню взаємної довіри між нами. А тому й у питанні з Риммою Китаєвою він повірив мені, а не її недоброзичливцям. Книжка прийшла до читача, а Римма Олександрівна – у Спілку. Скільки корисного вона зробила для неї потім, працюючи з молодими авторами!..

– 1993 року Вас обрано головою Харківської письменницької організації. Ви перебували на цій посаді 18 років. Це не рекорд? У чому смисл керування письменниками, особливо після повалення Радянського Союзу, у якому Спілка письменників була міністерством з управління творчістю, а в незалежній Україні Спілка перетворилася на громадську організацію? Які проблеми довелося розв'язувати? Яким учинком на цій посаді Ви особливо пишаєтесь?

– Насправді я очолював ХОО НСПУ майже 19 років. Це таки багато. Подібного прикладу раніше не траплялося в нас. Та й по інших обласних організаціях Спілки письменників такою немає.

Письменник, звісно, не потребує керування тоді, коли він сидить за письмовим столом, коли він творець. За радянських часів усе було навпаки: партія воліла втручатися саме у творчість, диктувати митцеві все, що він повинен написати. Але без свободи творчість перетворюється на ремесло. Що й сталося з усією радянською літературою в усіх її національних варіантах. Соціалістичний реалізм – це не відтворення реального життя, а конструювання його моделей за зразками (псевдо)наукового комунізму. Це твори про те, як повинно бути, а не як є насправді. Такі твори не потребують знання життя, таланту...

Я ніколи не писав віршів про партію, Леніна. У моїй поезії був робітник, праця, армія. «Чого вам ще?» – говорив я партійним ідеологам, які вимагали від мене чергових паровозиків до книжок чи просто публікацій у часописах. І це проходило. Але були службисти в літературі, наймитчуки. Є поет з трьома поемами про Леніна. Йому аби надрукуватися. Коли в обкомі бачили, що поема – про Леніна, її дозволяли, не читаючи.

Але поети й прозаїки не сидять усе життя за столом, вони виходять із-за нього – й тоді розпочинається літературна комунікація, їм треба зустрітися десь, поговорити, почитати один одному свої твори, почути про них схвальну чи критичну думку. Спілка письменників справді має більше відношення до того, що називається не літературний процес, а літературне життя.

Як голова я організовував збори, засідання, обговорення, розв'язував побутові питання. Для цієї посади потрібно мати досвід: і життєвий, і політичний, і журналістський, і мистецький.

Візьмімо проведення зборів на елементарну тему: реалізм і модернізм. Я готував людей до виступів. От Володимир Добровольський... Інтроверт, йому виступати важко. Я його умовляв, переконував, як важливо всім нам почути його слово, думку, оцінку. Після тривалої розмови

він погоджувався... Або Володимир Петров. Він теж був головою Харківської обласної організації Спілки письменників. Один термін... Більше не витримав. Він написав прекрасну повість про Сибір. А його твори про армію – суцільна канцелярщина. Я з ним розмовляю, дивуюся, як йому вдалося створити такий гарний твір про Сибір. Прошу його: чи не могли б Ви розповісти про творчу історію повісті й водночас показати, що таке реалізм... Роман Левін умів виступати, мав гарно поставлене мовлення. Але він міг довго говорити й ні про що... Усіх треба було готувати, створювати середовище. І мені це вдавалося.

Мені довелося бути головою, коли закрили державні видавництва, приватизували поліграфію. Письменник як творець духовних національних цінностей опинився в стані безпорадності. На місце першочергового завдання висунувся пошук спонсорів. Справа дійшла до того, що ні за що було покласти квіти до пам'ятника Т. Шевченкові в річницю його народження.

Мені знову пощастило на людей. Головою Харківської обласної державної адміністрації в перші роки мого перебування на чолі харківських письменників був Олександр Степанович Масельський. Коли в адміністрації став працювати Олекса Марченко, то не без заздрості приніс у Спілку таке висловлювання Олександра Степановича: «Мій улюблений поет – Іван Перепеляк». Уявіть собі – шість годин ранку, можливо, пів на сьому, я приходжу в облдержадміністрацію, питаю чергового, як мені потрапити до Масельського. «А він на місці», – відповідає черговий і телефонує до кабінету; і ми чуємо разом у ранковій тиші: «Нехай піднімається». Я заходжу, знаючи, що в мене 5–7 хвилин, більше займати його час некоректно. Стило доповідаю: у нас збори. Чую у відповідь: я прийду. Приїздив він за 20 хвилин до початку, в усе вникав, усім переймався.

Коли сталася диканівська аварія, він усе виніс на своїх плечах. Є. П. Кушнарєва тоді й у Харкові не було. О. С. Масельський мені сам зателефонував. Сказав: там матеріалу на цілий еколого-соціально-політичний роман, ти б узявся. Я кинувся вивчати матеріали. Вони були закриті. Лише за його розпорядженням мені видавали то ту папку, то іншу – на один день. Я внутрішньо був готовий писати, але чекав суду. Тут спрацювала журналістська звичка: поки справа не розглянута в суді, писати про неї неможливо. Але із судом зволікали. Так я й не написав про ті події...

Я звертався до нього, коли треба було підтримати когось із письменників матеріально, відзначити ювілей. Це стосувалося Р. Третякова, Р. Левіна, В. Лагози... Я вже всіх і не згадаю. Олександр Степанович давав гроші. Держава повинна підтримувати письменника, турбувати-

ся про духовне виховання народу, молоді. Спілка повинна тримати з владою контакт. У якійсь латиноамериканській країні автор двох-трьох книжок переходить на державне утримання. Для такого контакту потрібна Спілка.

Коли Олександр Степанович Масельський несподівано помер, мені задзвонили з адміністрації й попросили поради, як краще вшанувати його пам'ять. Я порадив заснувати літературну премію його імені. Ідея сподобалася, її схвалили. Премія стала частиною життя харківських літераторів.

Після Масельського на його посаді опинився Є. П. Кушнар'єв. Ми прийшли до нього з В. Лагозою. Сказали: «Ви нам потрібні, але й ми потрібні вам. Проведемо зустріч з творчою інтелігенцією». Він поставився спочатку насторожено. Потім зрозумів, що завдяки такій зустрічі підніме свій авторитет. Віддав розпорядження: «Скликайте». Ми таку зустріч провели. Чого тільки йому не наговорили. І про потребу кіосків для української преси. І про те, що занедбано музей Сковороди, про потребу літературних передач на радіо, виступів письменників. Він віддав розпорядження все занотувати, розв'язати ці питання. Чистина їх була вирішена.

Уже при А. Б. Авакову я домігся фінансування, завдяки якому 75 книжок харківських авторів побачили світ. От і зараз: чому б не створити фонд для письменників при облдержадміністрації... Але нікому нічого не потрібно...

– *Вам щось як голові й не вдалося?*

– Була в мене ідея, як на мене, дуже гарна. Зробити так, щоб державна влада в районах Харкова та області знала про письменників, які живуть у їхніх територіальних громадах, піклувалася про них, вітала з днем народження, запрошувала в школи на виступи, купувала для бібліотек їхні книжки, влаштовувала творчі зустрічі. У районах би працювали на Спілку. Але наші письменники інертні. Мене не підтримали. Довелося залишити цей план. За О. С. Масельського я б його втілював у життя, він би мене зрозумів. І цього було б достатньо. А так... Довелося залишити.

За статутом Спілки я не зобов'язаний шукати гроші, домовлятися зі спонсорами, надавати письменникам допомогу. Добро швидко забувається, кривда довго пам'ятається. І мої добрі справи швидко забулися...

Ще про одну роботу, яку я здійснював як голова Спілки, необхідно розповісти. Знову гарна людина знайшла мене. А. М. Белова, проректор Харківського національного автошляхового університету, запросила мене для створення гуманітарного центру. Ми зустрілися з ректором: «Наші інженери повинні знати історію України, українську літературу, повинні бути духовними людьми», – сказав він. Був створений гуманітар-

ний центр, а я призначений його директором. Я проводив зустрічі, виставки, створив літературну студію; технічна інтелігенція була щиро налаштована на творчість. Я прийшов до ректора і сказав: «Це така творчість, яка заслуговує на видання книжкою». Ми видали альманах...

– *Як удавалося поєднувати творчість і адміністрування? Що Ви писали в цей час? Можливо, Ви пригадаєте, коли був виношений творчий задум першої поеми? Як узагалі відбувся цей перехід від віршів до поеми, від лірики до епосу, ліро-епосу, поетичної філософії?*

– Вкажу на дві причини, які привели мене до жанру поеми. Я розпочав з історичних поем. Очевидно, на цьому позначилося дитяче захоплення історією. Другий чинник: працюючи над дипломною роботою «Лірика і поеми Бориса Олійника (проблема творчої індивідуальності)» під керівництвом відомого літературного критика Володимира Миколайовича Бояновича, я розібрався з жанром поеми, прочитав багато літератури з історії й теорії поеми, на прикладі творів Бориса Олійника побачив жанрову структуру, як «робиться» сюжет, будується ліричний образ.

Якось я перебував у будинку відпочинку «Коробів Хутір». Стояла осінь, відпочивальників було небагато. Я взяв із собою друкарську машинку й намагався щось писати. Раптом оголошення від культмасового працівника: «Ми поїдем тропой Катерини». Я тоді вперше почув легенду про козацький монастир. Легенда запала в душу і, що називається, не відпускала. Уся українська історія сфальсифікована істориками «старшого брата». Я здивувався, що такий пригодницький сюжет ніхто не знає. Я кинувся шукати документи, які б підтвердили легенду. І знайшов. Була Анна, були козацькі цілителі. Я розписав усі сюжетні ходи, увійшов у маск. Так дійшло до завершення задуму.

Це не була перша поема. Першою була «Кубинська поема» про Че Гевару. Але я не вважав її досконалою і друкував з неї тільки окремі розділи. Але думаю, що в двотомнику, який я зараз готую, я її все ж розміщу.

Потім була «Остання любов гетьмана». Поштовхом стало таке: я прочитав у гранках поему Христі Алчевської про І. Мазепу, яка тоді готувалася до друку в журналі «Березіль». Мені здалося, що вона просто зіпсувала гарний сюжет. І сказав: «Я напишу краще». Знову ж: кинувся шукати джерела. Друзі з Петербурга допомогли знайти листування Мазепи з Мотрею. Документальні джерела підштовхнули до методу – подати поему в листах, дати можливість заговорити героям. Я прочитав кілька розділів дружині, порушивши правило – не читати незавершених речей. Вона схвалила. Для мене це – барометр якості.

Коли поема вийшла у світ, нею зацікавився режисер театру для юнацтва Юрій Борисович Старченко, попросив створити драму. Вистава «Козацький монастир» десять років трималася в репертуарі. Проте з'ясувалося, що в неї є група заздрісників, вони розсилали листи: там є танці в гаремі, там пропагують секс. Уявляєте? В театрі для дітей та юнацтва?.. Я про це довідався від однієї вчительки, яка спочатку не хотіла вести свій клас на виставу, а потім кидалася з вдячністю цілуватися зі мною в коридорах театру.

Юрій Борисович Старченко був перший, хто запитав мене: «А можете дати п'єсу про Сковороду?» Я почав думати над цим, збирати матеріали. Я здавна цікавлюсь постаттю Сковороди, його творчістю. Нас споріднює те, що ми народилися на Полтавщині, а потім закохалися в Слобожанщину, Харків. Мене й удома кличуть: «Йди вже обідати, Сковородо». Я собі сказав: «Я це зроблю». А коли я так кажу, то виконую. Я пішов по шляху популяризації Сковороди. Я мав ідею: сказати про нього найголовніше. Сковорода був містиком, езотериком. Його не можна було зобразити без його світу: духів, ангелів. Василь Боровий запитав мене: «Як Ви це побачили?» І я не зміг йому відповісти. Я й сам не знаю, чому я так і таким побачив Сковороду. Я тільки добре розумію, що ці місця нав'язні творами самого Сковороди. Після мене важко буде в драмі повернутися до нього.

Зізнаюся: яюсь, коли я ще працював журналістом, мене записали до ВПШ. Зараз уже мало хто знає, що це таке. А це Вища партійна школа. Партія турбувалася про розвиток своїх членів, про те, щоб вони читали праці класиків марксизму-ленінізму, наукову літературу. Я був відсутній, коли прийшла рознарядка. Кого впишемо? – відсутнього. Він же не запротестує. Куди ж мене записали? На філософський факультет. Навчання там привчило мене читати філософські праці, класику філософії, передплачувати філософські часописи. Це позначилося на моїй творчості. Я зрозумів: без філософії не можлива поема. У ній повинна бути родзинка, повинна пульсувати думка. Без цього епічний сюжет – мертвий. Його оживлює філософія.

Поемі передує тривале читання, розмірковування, можливо, краще сказати – медитації. Поему не напишеш знаскоку, як вірш, який народжується з вибуху почуття. Поема – це рік, два праці. Іноді напишеться значно більше, ніж увиходить в остаточний текст. Рішуче відкидаю не тільки зайве, але й необов'язкове.

– *Ніколи не хотілося засісти за мемуари? Адже ніхто, крім Вас, не міг би докладно і точно відтворити літературне життя в Харкові в 1960–2010-х роках? Я промовив ці дати, і мені стало моторошно: це ж нівстоління, ціла епоха, кілька епох, які змінювали*

одна одну! А скількох видатних письменників Ви б змогли описати – В. Мисик, І. Мурашов, А. Чернишов, Ю. Шовкопляс. Р. Третяков, Р. Полонський. У Р. Полонського є кілька мемуарних нарисів – пригадую про Р. Третякова. Очевидно, задум мемуарної книжки в нього формувалася. Але він не встиг його втілити.

– Я готувався до цього питання. Воно передбачуване. І в ньому є сенс. Колись Петро Василенко, читаючи мою драматичну поему про Сковороду, сказав: «Пишучи про велике, сам стаєш великим». А ким переважно був оточений я? Що я можу сказати про Сергія Мушника, про Віталія Холода, Савелія Ципіна... Не хочу продовжувати цей ряд. Я ставлюся до літератури вимогливо й критично. Тому розумію: мої сучасники – пересічні прохідні радянські поети. Були такі, що виблискували окремими гранями, з ними було цікаво поговорити, але вони ховалися, як равлики в мушлі. І який жах – кожен ту мушлю тягнув на собі. Зовні здається: веселун, серце на долоні, душа ніби списана на виду, а починаєш спілкуватися й бачиш – це маска, а якою людина є насправді – збагнути несила. Я був оточений несправжніми людьми, масками. Мій юнацький романтизм і побожне ставлення до Спілки швидко розвіялися, вивітрилися... Я загрузнув у побутові справи, бачив заздрість і сам не раз ставав її жертвою. Не хочу змаліти й сам у мемуарах про малих людей...

– *Я Вас розумію... Але не погоджуюсь із тим, що літературне життя не становить інтересу для майбутніх поколінь, які будуть вивчати його за документальними джерелами, до числа яких належать і мемуари. Але я Вас розумію, можливо, більше, ніж хто-будь. Я, як літературний критик, тому й намагаюся триматися від Спілки на певній відстані, бо, загрузнувши в побутові зв'язки, «дружні» стосунки, не можу адекватно сприймати творчість письменника. Для критики потрібна відстань. А мемуари – це так само критика, оцінка; у них є не тільки нарація, але й риторика. Тому Ваша позиція мені близька... Але повернімося до Вашої журналістської праці. Як Ви її оцінюєте з погляду письменницької творчості? Уже будучи відомим письменником, Ви залишалися в журналістиці як ведучий програм «Літературні зустрічі» й «Листи з Будинку „Слова“» Харківської обласної державної телерадіокомпанії. Як ці програми з'явилися і як були закриті? Чи існував так званий «зворотний зв'язок»? Ви відчували, що Вас дивляться, сприймають? Вам не шкода, що їх більше немає в культурному просторі Харкова?*

– Кость Олексійович Гордієнко – видатний письменник на харківському тлі, виступаючи

на різноманітних зборах, навчав нас, молодих, вивчати життя і доводив, що для письменника найкращий шлях – вивчати його через журналістику, за допомогою журналістики. Не скажу нічого нового, але не без задоволення повторю трюїзм: журналістика – це велика школа життя для письменника, який повинен знати життя: не зі своєї душі, а із життя черпати сюжети, образи та ідеї для своїх творів.

Я завжди залюбки працював у журналістиці. Намагався писати життєві нариси, фейлетони за матеріалами судових справ. У певному сенсі – це важче, ніж письменницька праця. Важче через документалізм, конкретику. Тут не збрешеш, не доточиш того, чого насправді не було. І водночас є простір показати природу, душу, картинку, захоплення. Мої нариси були документальними оповіданнями. Щоб писати, треба вивчити багато матеріалу. Бібліотека імені В. Г. Короленка... не можу сказати: «мій другий дім», але я без неї часом навіть не брався за справу. Тобто не йшов на інтерв'ю. Бо розмовляти з майбутнім героєм ні про що, коли ти не знаєш його справу. От у мене є нарис «Казка гончарного круга». Я один раз за дорученням редакції відвідав виставку гончарних виробів, другий, вислухав дві екскурсії. А очі немов зав'язані. Не бачу, про що можна написати, про що говорити з майстрами. Пішов у бібліотеку. Попочитав кілька днів літературу про гончарну справу. Й написав нарис, якого й зараз не соромлюсь, не дарма в ньому в заголовку винесене слово «казка».

Якось мені доручили написати про театр опери і балету. Це ж звичайна справа в журналістиці. Тебе викликає редактор і дає завдання написати про те, в чому ти цілковитий нуль. Я пішов не в театр, а в бібліотеку. Прочитав кілька книжок про балет, балетну режисуру. Не можна йти на інтерв'ю, поки в тебе не з'являться питання. А вони можуть з'явитися тільки тоді, коли ти сам розумієшся на справі. Інакше ти – бовдур, який прийшов до майстра. Ніякої корисної інформації від нього не отримаєш. Як у геометрії Лобачевського, ви будете залишатися один щодо одного на паралельних площинах. І вам обом буде все паралельно, як висловлюється дотепно молодь на своєму молодіжному сленгу.

Журналістика навчає письменника слухати, бачити, вивчати матеріал. Журналістика дала мені навички в спілкуванні з письменниками. Наприклад, Василь Мисик до себе нікого не підпускав. Він пройшов через такі випробування, що моторошно було повертатися до них у спогадах. Він ці роки витісняв зі своєї пам'яті. А я вільно заходив до нього й говорив з ним. Потім довго осмислював почуте. Коли я його побачив уперше в Спілці, хтось про нього сказав:

«Генерал!» Я зрозумів буквально. І лише потім здогадався, що йшлося про генерала в поезії. Ми з Вами розмовляємо в бібліотеці Харківської обласної організації Національної спілки письменників України, а вона ж успадкована від Будинку літератури імені Василя Блакитного. Її першим завідувачем був якраз Василь Мисик. У Мисика я навчився варити борщ за його рецептом. Нещодавно я виступив упорядником і редактором томика поезій Василя Мисика, який ми підготували до видання тут, у Харкові...

Одного разу Валер'ян Іванович Єськов відравив мене на один із харківських заводів написати нарис про політінформатора. Я знайшов такого чоловіка, але він мене зустрів пихато, навіть сісти не запросив, грубо спитав, чого мені треба, потім я не міг про нього написати, видувив-таки із себе замітку. В. І. Єськов викликав мене в кабінет: що це ти написав? А я відповідаю: я не зміг його полюбити. Журналістика вимагає любові до свого героя, пізнання його простору, входження в його світ.

Зараз немає такої журналістики... Тобто такої, якою її робили ми. Немає потягу до правди, зате є потяг до грошей. Молоді журналісти необізнані в історії, літературі, філософії, а відтак і мислять поверхово, примітивно, не мають морального стрижня, власних переконань, якими слід дорожити. У них немає навіть знання мови, відчуття мови, прагнення писати не тільки змістовно, але й красиво.

– *Ніколи не думали про те, щоб зібрати свої журналістські твори в окрему книжку?*

– Усі їх треба чистити від ідеологічних на шарувань. Спиняє загроза цієї величезної роботи. Є й відчуття, що після такої чистки й сам твір розсиплеться.

– *Про телевізійну журналістику...*

– Із тележурналістикою так само сталася дивна річ. Тут мені знову пощастило на гарну людину, і вона сама знайшла мене. На обласному телебаченні працювала Раїса Іллівна Саніна, яка мене знала раніше за спільною роботою в журналістиці. Якось вона зателефонувала мені як голові Спілки: «Виручай!» Виявилось, що інший письменник, який вів передачу «Літературні зустрічі» (вона вже існувала в програмі), не зміг домовитися з її учасниками. І от склалася ситуація: передачу треба випускати через дві години в прямий ефір, а учасників немає й ведучий відмовляється від її ведення. Я кинувся до телефону. Володимир Верхівень відмовився. Ще когось не знайшов у Харкові – стояло літо. Погодилася відразу Ніна Супруненко. Я наказав їй прийти з книжками й налаштуватися на розмову про поезію та читання віршів.

Приходжу на телебачення, мене відразу ведуть у студію. Ніни немає. Я попросив її бути

хоч би за чверть години, щоб обговорити план дій. Вона прибігла за п'ять хвилин до початку. Розповіла, що якась пригода трапилася із сином і вона мусила залагоджувати справу, а потім ловити таксі й терміново їхати в Держпром. Але передача й без підготовки пройшла успішно. Ми не помітили, як минув її час, просто Ніна читала вірші, і ми розмовляли про поезію. Після завершення передачі в студію буквально ввірвався головний режисер з вигуками: «От нарешті ми знайшли ведучого для „Літературних зустрічей“!» Так я й продовжував вести цю передачу. Скільки письменників на ній побувало...

– *Тільки я двічі...*

– «Листи з будинку „Слово”» постали з потреби розповісти харків'янам правду про українські літературні втрати. Про це мало знають. Тим часом радянський режим знищив біля трьохсот літераторів. Я користувався архівами, матеріалами Літературного музею. Мій цикл віршів «Портрети при свічі» написаний за матеріалами цих передач.

Потім... Ви питаєте, як усе закінчилося?

Прийшов на посаду голови Харківської облдержадміністрації А. Б. Аваков – людина, чужа українській культурі, а відтак і байдужа до неї. Він оточив себе своїми людьми, спільниками за світоглядом. Харківську обласну державну телерадіокомпанію віддав такому собі Зурабу Аласанії. На другий день після підписання наказу про призначення нового директора той закрив і «Зустрічі», й «Листи...». Зі мною не було ніякої розмови про це, ніякого попередження. Журналістка Людмила Морозова повідомила мені про те, що передачі знято з програми.

– *Я тоді написав листа до А. Б. Авакова, протестуючи проти зняття цих передач з ефіру й вимагаючи відновити їх...*

– Так, багато людей запротестувало. Нічого не допомогло.

– *Я не отримав відповіді...*

– Це стиль української влади, нікому нічого не відповідати й чути тільки себе. Небезпечна глухота й самозамилуваність. Але передачі воскресити так і не вдалося. Шкода, цікаві були проекти самі по собі, а не тому що їх вів я...

– *Драматична поема про Сквороду так і лишилася на папері? Я про те, що драматичні твори призначені все ж для театру.*

– Тут пригодницька історія. Сесія обласної ради вже нового скликання виділила 20 тисяч гривень на постановку вистави в театрі імені Т. Шевченка. Гроші до театру не дійшли. Я взявся їх шукати. Мені допомагав Олександр Маркович Бандурка. Разом ми потурбували з цього приводу нинішнього голову ХОДА М. М. Добкіна. Отримали запевнення, що все буде гаразд. Гроші не знайшлися. Я звернувся до Анни Герман – куратора гуманітарних програм Адміністрації Президента. Там розібралися й сказали: так це ж не такий вже й круглий ювілей – 290 років від дня народження, хай уже на трьохсотріччя... А моя думка така: аура Сквороди повинна бути над Харковом, про нього повинні знати всі, як про Гете й Шіллера знає кожний веймарчанин. Моя п'єса й подавала такий загальнодоступний образ Сквороди, головні ідеї його вчення, основні віхи біографії... А в нас десять років п'єса про Сквороду чекає на своє театральне втілення... Ось так, на жаль, вимушені жити...

– *Спасибі за змістову розмову. Мені приємно відчувати, що в Харкові є такий гарний письменник, як Ви, котрий своєю долею з'єднує Слобожанщину з поблизькою Полтавищиною та рештою України і, по суті, є сучасним продовжувачем традицій Григорія Сквороди. Долучаюся до тих численних привітань, які Ви, безсумнівно, отримуєте в день свого народження.*

– І Вам спасибі.

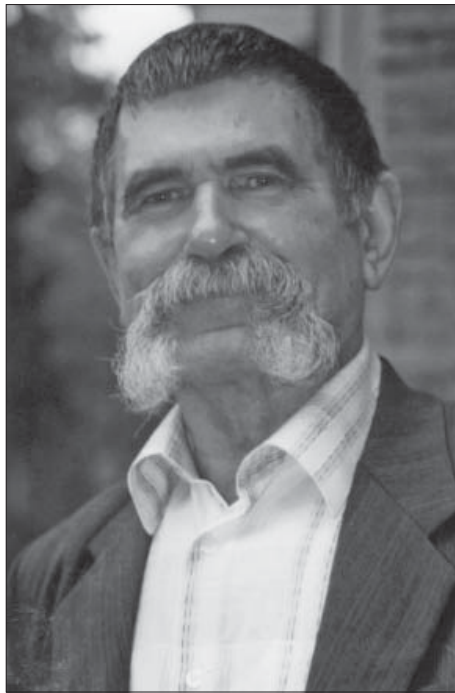

Іван Дичко

СІМ'Я ТАЛАНОВИТИХ

Тут хата зробилася храмом.
Антоніна Листопад

Якщо вам колись доведеться їхати з Полтави на Котельву або Суми через Дублянщину, не пошкодуйте часу і перед кінцевою автобусною зупинкою зверніть наліво в провулок Сосновий. Проїхавши метрів 200, ви обов'язково помітите двоповерховий будинок за невисоким парканом. І не ошатність садиби чи вишуканість архітектури передусім уразить вас. Вам упаде у вічі велична мозаїка на стіні дому, якою гостинні господарі запрошують подорожнього до свого обійстя. Сам голова сім'ї – з пишними козацькими вусами, у солом'яному брилі – хлібом-сіллю зустрічає гостей. А за ним – такий хвилюючий рідний український краєвид, «і церква, і тополі, і вітряки у полі», сірі круторогі чумацькі воли, і Дана життєдайна, Богиня наших пращурів, несе в дар своєму народу вогонь світла і добра, а далі ближній і далекий Космос – Планети, і Місяць, і Зорі, і космічний зореліт із невідомих галактик. А над усім цим – Нестор-літописець прагне занотувати все бачене та знане, щоб зберегти його для нащадків... Поруч, уже на іншій стіні, колоритна фігура кобзаря, а над ним наша планета Земля молить про спасіння. То дзвонар у розпачі б'є на сполох: «Люди! Схеміться! Вгамуйте свої надмірні потреби! Адже шлях гедонізму, єдино насолоди життям – шлях у безвихідь! Земля не витримує ваших домагань і скоро сконає від задухи!» Так задивившись, ви раптом відчуєте чийсь пильний погляд... за плечима. Озираєтесь, – а з іншої будівлі вас пронизують всевидячі очі суворого й до болю правдивого та водночас світлого, як Сонце, лику нашого великого Апостола і Пророка, спасителя нашої нації Тараса...

Василь Коркішко, художник, член НСХУ

Тож навіть із вулиці ви зрозумієте, що потрапили на диво-садибу. І це диво – насамперед її господарі. Кожного вони раді привітати і пригостити, чим Бог послав. Багато літераторів і митців з України та зарубіжжя, відвідуючи Полтаву, мали нагоду пересвідчитися в цьому,

полишаючи це привітне подорожжя завжди зі щедрими дарами. Оселя ж їхня і вся садиба фіксувалася пам'яттю гостей так само, як би то був музей або храм... У дворі на стінах вісім великих мозаїчних картин. У кожній кімнаті – картини: і величні, монументальні, і натюрморти, і краєвиди нашої рідної природи; статуї. А мозаїки й мозаїчні оздоби – ледь не на кожній стіні. Через обмаль місця більшість картин, у чудових рамах, виготовлених господарем, стоять попід стінами й недоступні для огляду... Думається, що небагато знайдеться в нас заслужених і народних художників із таким багатющим доробком. І неможливо залишитися байдужим під час споглядання всього цього духовного скарбу.

Скарбу, вартото державного музею, який не завадило б відкрити, – Музею сім'ї талановитих.

Господар дому й глава родини – Василь Коркішко, обдарований художник-монументаліст, автор багатьох картин, фресок, величних мозаїк, панно, ікон, що нині є окрасою численних наших храмів, адміністративних установ, автобусних зупинок Полтави й області тощо. А він усього лише рядовий член Національної спілки художників України.

Не поступається йому талантом і дружина – Надія Коркішко-Воронцова, авторка численних картин, що зберігаються в приватних колекціях та музеях Києва, Москви, Санкт-Петербурга,

Надія Коркішко-Воронцова, художниця, поетка

багатьох міст України, Полтави й області, а також за кордоном – у Греції, Італії, Німеччині, США. Крім того, вона має у творчому доробку поетичні збірки, є лауреатом загальнонаціонального конкурсу «Українська мова – мова єднання», лауреатом премії імені В. Малика, нагороджена медаллю «Берегиня долі».

Справу батьків продовжують їхні талановиті діти. «Діти пішли по наших слідах, несучи в серцях доброту і Божу іскру таланту», – пише про свою сім'ю Надія Стефанівна. Вони змалечку любили малювати. Син Тарас у 32 роки став членом Національної спілки художників України. Другий син Богдан – художник-реставратор, розписує храми, малює ікони. Обидва закінчили з відзнакою факультет реставраційного музейного живопису Харківської академії мистецтв, до того ж Тарас був одразу переведений із третього курсу на п'ятий (єдиний за століття такий випадок). А нині й онук засвоює живопис у цьому славному навчальному закладі.

Сам Василь Ілліч Коркішко написав сотні монументальних робіт – мозаїк, виконаних у техніці «глазурована керамічна плитка і смальта», а також картини й ікони. Тільки перелік

його праць зайняв би не одну сторінку. Найбільша мозаїка художника – в центрі Полтави на фасаді плавального басейну, що біля Галереї мистецтв: тут дельфіни зображені в натуральну величину (площа близько 70 м²). Провідною була роль митця в колективах, які створювали мозаїчний образ Миколи Чудотворця на фасаді Миколаївської церкви в Полтаві, багато ікон, орнамент і розпис на стінах також полтавського храму Віри, Надії, Любові (площа понад 100 м²). У Сумській області В. Коркішко працював над розписом Троїцького храму, в Полтавській області оформив хрестильню з іконою «Хрещення Ісуса Христа», капличку, Царські Ворота й іконостас у Руновщині, ікони в церкві села Куликівка тощо. Дошки для ікон виготовляє сам – із сухого витриманого дерева (липи або верби), широкі дошки отримує, поєднуючи дві з них дубовим клином. Для тривалішого збереження зворотний бік ікони насичує гарячим розплавленим воском.

Особливо багато сил і часу віддав художник на оформлення автобусних зупинок. Під час підготовки до Олімпіади 1980 року зупинки від Полтави до Яготина були прикрашені його мозаїками на сюжети спорту й українського народного мистецтва. Під його керівництвом зроблено мозаїки на медичну тему на чотирьох поверхах поліклініки МВС у Полтаві, на теми «Наука» і «Природа» – на двох стінах школи в селі Розсошенці (по 15 м²), на морську тематику

Малярська династія. Василь Коркішко із сином Богданом на зустрічі в шкільній бібліотеці

– на фасаді та двох стінах прохідної підприємства «Полтава-риба» (по 15 м²). Коркішкови мозаїки на сільськогосподарські теми прикрашали колись контори колгоспів у селах Шилівка і Чернофедорівка (по 17 і 20 м²), на тему «Хліби» – в Шишацькому районі, на тему «Хутори

поблизу Диканьки» – автобусну зупинку при в'їзді в село Гоголеве та ін.

Звідки ж такий таланти і працелюбність, що це за диво-трудівник такий із нашого козацького краю? Василь Ілліч народився в селі Кунцеве Новосанжарського району. Його батько був музикантом, трагічно загинув ще до війни, коли Василькові щойно виповнився рік. Мати залишилася сама із двома маленькими дітьми, працювала в колгоспі, а коли випадав вільний час, займалася художнім ткацтвом і вишиванням. Роботи її – килими, рушники і вишивки – збереглися й досі. Сім'я тяжко пережила голод 1947 року: їли м'якину, а весною – липові бруньки, цвіт акації, лободу. Ледве зіп'явшись на ноги, Вася допомагав по господарству. Тримали овець, кіз, кролів, курей. За всім цим потрібен був догляд, а воду носити на гору було важко. А коли підріс, то освоїв чимало спеціальностей: став столяром, штукатуром, муляром, навіть зварювальником, опанував хитрощі з ремонту автомобілів – від налагодження двигуна до пофарбування.

Як матері не було важко, а вона таки дала дітям освіту. Старший брат Анатолій навчався музики і згодом працював учителем за цим фахом. А Василь змалечку проявив хист до малювання: малював, де тільки траплялася вільна площа, – на дереві, склі, на дошках, жерстяних листах, на фанері, на клаптиках паперу, малював усе, що потрапляло на очі. Уже тоді виготовив собі маленький мольберт і працював, наче справжній художник. Після закінчення школи він навчався в Полтавській трирічній студії образотворчого мистецтва, а 1968 року закінчив художньо-педагогічне відділення Харківського державного художнього училища (нині Харківська академія мистецтв) і працював у Полтавському художньому фонді творчого ступеня. Щороку брав участь в обласних художніх виставках, а періодично – у всеукраїнських і міжнародних... Так розростався його творчий шлях і мистецька слава.

Надія Коркішко-Воронцова походить із двох знаменитих родів: по материнській лінії вона нащадок Драгоманових (прапрадід матері – позашлюбний син Петра Драгоманова), роду, який дав Україні кілька світочів культури, а над усе – таких видатних жінок, як Олена Пчілка і Леся Українка; по батьковій лінії – із княжого роду Воронцових. Пані Надія – авторка двох поетичних збірок – «В літах осінніх йде весна» і «В моїй душі цвіте калина». Крім поезії, до цих книг увійшли репродукції картин мисткині. Вражає схожість зображених на картинах предметів із натурою. І кольорова гама, і реалістичне відтворення об'єктів живопису свідчать про неабиякий талант художниці. Можливо, хтось хотів би покартати її за натуралізм. Я особисто – «за» такий натуралізм, якщо він несе естетич-

не задоволення, викликає захоплення. Звісно, передусім чарують наші рідні пейзажі: «Ріка Ворскла», «Ранок», «Тополя біля хати», «Вечоріє». Від цієї останньої картини так і віє прохолодою, чується аромат вогкості й роси, якими напоєний вечір після спекотного дня. Не менш хвилюючі й живописні спогади дитинства мисткині: картини «Рідна хата», «Бабусина оселя», «Засніжена хата», «Старе подвір'я». А під час їх споглядання так доречно згадуються слова з вірша пані Надії:

*Спорішева стежка з рідного порогу,
Проводжала ненька діток у дорогу.*

(«Заповідь нащадкам»)

Особливо вдаються художниці натюрморти, а надто – квіти. Вони виписані настільки правдиво, що аж відчуваєш аромат – бузковий, трояндовий, весною пахне від пролісків... Напевно, сама мисткиня і спонукає нас до такого сприймання картин, наповнених її енергетикою. Як, мабуть, і неспроста з'явилися такі рядки її вірша:

*Пахли рожеві півонії,
Наче нарфуми «Шанель».*

(«Пахли півонії»)

Немало поетичних творів літераторка присвятила рідній природі, захопившись її багатством, красою:

*Богу вдячна, низько до землі вклонюся,
Із криниці воду п'ю і не нан'юся.*

(«Земле рідна»)

Уражають живою фольклорною образністю її метафори:

*Чисте небо, світлі зорі,
Ясний місяць на просторі
Між хмаринками блукає,
Зірненьку своєю шукає.*

Або:

*З берізкою грався пустун-вітерець:
Розчісував лагідно коси.*

(«Перед дощем»)

Авторка добре усвідомлює одвічну істину, що талант – це перш за все тяжка праця:

*Хай буде поблажлива ліра
У праці до сьомого поту.*

(«Моя творчість»)

Заслуговує на увагу й інтимна лірика Надії Коркішко-Воронцової, присвячена світлому почуттю кохання, чоловікові, родині:

*Нагрянуло неждане і шалене
Кохання і святкове, і буденне...*

(«Грішне кохання»)

У своїх спогадах Надія Стефанівна часто з удачністю згадує материнську велику і дружню сім'ю: «Усі жили мирно, завжди допомагали

одне одному. Я багато разів розповідала про них моїм дітям як про взірць доброти, чуйності і взаємодопомоги в родині. І мені приємно, що наші діти наслідують сімейні традиції, передаючи їх онукам. Це дуже потрібно нині, коли на маленьких людей такий великий інформаційний тиск і дітям непросто зрозуміти, визначити моральні цінності». Як і в цих щирих словах, у більшості поезій та картин мисткині приваблює її відвертість, простота й задушевність:

*Спасибі долі і життю,
Вклонитись Богові я мушу.*

(«Я вдячна долі і життю»)

Дивуєшся, як ця талановита і яскрава жінка все встигає: і вдома з великою сім'єю, і на городі, і на пасіці, і з онуками, і активно співпрацює у двох хороших капелах міста, а ще займається художньою вишивкою, в'яже, і при цьому знаходить час для малювання й поезії! Воістину непізнаний секрет – Жінка!

А втім, хочеться повернутися ще раз до глави цього талановитого сімейства. Він, без сумніву, опора роду. Виростив дітей, допоміг і дав можливість реалізуватися їхнім талантам, дав усім освіту, побудував кілька будинків для дітей і для себе, посадив більше ста дерев, особливо грецьких горіхів. На своїй малій батьківщині викорчовував терен і натомість садив горіхи. Вони тепер уже великі і родять на користь усім людям, котрі мешкають поблизу. І земляки вдячні пану Василеві. А його великі, напрацьовані руки свідчать, що походять від тих взірцевих трудів-

ників, на яких світ тримається. Він приклад для наслідування своїм і нашим дітям та онукам...

Думається, коли б у нашому суспільстві, в кожному з нас утілилася хоч би дециця тих чеснот, якими наділив Бог це славне сімейство і які здобуті їхніми талантом і працелюбністю, то жилося б нам куди краще, ніж маємо нині. А разом тут і питаюся: чи якось ушанувала держава цей гідний наслідування творчий і трудовий подвиг двох скромних, рядових, та все ж таких незвичайних людей? Питання риторичне, хоч відповідь на нього – традиційна для сьогодення. Обоє вже – пенсіонери, Василь Ілліч отримує півтори тисячі, а Надія Стефанівна – мінімальну виплату. Живуть із натурального господарства, яке тягнуть на своїх плечах. І тільки тому, хто вміє чути і бачити серцем, помітно, як квилять над їхнім обійстям музи, як просяться в зримий для людей простір ще не народжені діти-твори... І дивно, і прикро з усього цього. Бо й справді, вони варті «Музею Талановитих», музею Коркішків, як і всі наші митці-краяни, як ціла культурна громада, – варті державної турботи і підтримки. Бо такі завдяки їм не вмирає душа України. «Нехай Бог дає нам тільки здоров'я, а все решту ми маємо», – каже Надія Стефанівна, яка добре знається на справжніх скарбах, котрі не мають грошових еквівалентів. Хай же щастить цим високим митцям-мрійникам, цим натхненним трудолюбцям у нашому нелегкому земному бутті, а Небесну прихильність вони давно здобули.

Михайло Шкурка

ЛЕБЕДИНСЬКЕ ЛІТО В ЖИТТІ І ТВОРЧОСТІ СЕРГІЯ РАХМАНІНОВА

**До 140-річчя від дня народження та 120-річчя з часу перебування
на Лебединщині видатного композитора**

1893 рік позначився для Сергія Васильовича Рахманінова (1873–1943), молодого російського композитора і піаніста, стрімким професійним злетом. Після закінчення (1892) Московської консерваторії (клас відомого професора О. С. Аренського) та успішного виконання у Большому театрі дипломного твору – опери «Алеко» – його популярність набуває широкого розмаху. Слава про талановитого музиканта докотилася й до України. Удвох із товаришем – співаком Михайлом Якимовичем Слоновим (1869–1930) – 27 січня 1893 року вони дають великий концерт у залі Харківського дворян-

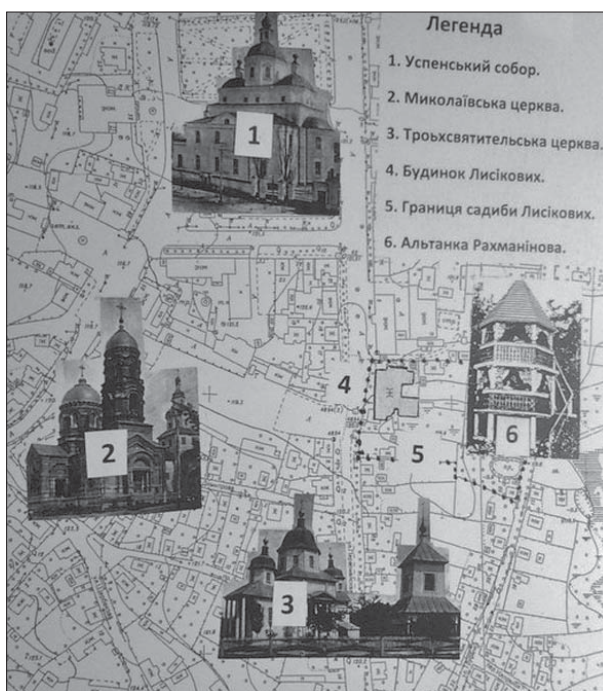
ського зібрання. На концерті було присутнє купецьке подружжя Є. Н. і Я. М. Лисікови. Музика Сергія Рахманінова їм дуже сподобалася, а сам музикант своєю зовнішністю нагадав єдиного сина, котрий молодим передчасно пішов із життя. За цих обставин Лисікови запросили Сергія Рахманінова і Михайла Слонова приїхати влітку 1893 року відпочити на їхній дачі в повітому містечку Лебедині Харківської губернії. Незважаючи на свою завантаженість справами, Рахманінов погоджується прибути в Лебедин. Так, у листі до Модеста Чайковського від 13 травня 1893 року з Новгорода він

пише: «На всякий случай пишу Вам свои адреса. До 20-го мая: Новгород, Андреевская улица, дом генеральши Бутаковой, передача мне. От 23 мая: Харьковская губерния, город Лебедин, Е. Н. Лысиковой, передача мне» [12]. Отже, 23 травня 1893 року слід уважати офіційною датою початку перебування Рахманінова на Лебединщині. В цитованому вище листі до М. Чайковського він не вказує точної адреси його очікуваного перебування в Лебедині, – говорить лише: «Лебедин, Е. Н. Лысиковой, передача мне».

Ця деталь в біографії великого Майстра, на перший погляд, не має суттєвого значення. Та це лише на перший погляд. Коли ж 2013 року лебединська громада вирішила відзначити 120-річчя перебування С. В. Рахманінова в Лебедині відкриттям меморіальної дошки і пам'ятного знака, постало питання пошуку того історичного місця в забудові Лебедина, яке якомога точніше відповідало б тим подіям. На жаль, документальних підтверджень адреси садиби Лисікових в Лебедині не знайдено. Більшість місцевих краєзнавців сходяться на думці, що розшукувана садиба розміщувалася, мовляв, там, «де був у післявоєнні роки керосинний магазин». Такий рівень «конкретики» мало про що говорить. Проведені нами додаткові дослідження, включаючи аналіз масштабних картографічних матеріалів центру Лебедина та містобудівельних норм і правил, дозволяють дійти висновку, що садиба купців Лисікових у Лебедині знаходилася на парній стороні нинішньої вулиці Першотравневої – від теперішнього магазину «Оксана», побудованого на місці колишнього «керосинного магазину», до існуючої двоповерхової будівлі міської пожежної частини, побудованої у 1913–1915 роках (колишня міська управа).

Із півдня границя садиби проходила по руслу річки Буравки. Північна межа тягнулася від колишньої міської управи до вулиці Труфанки. Для повної картини додамо цікаву інформацію про навколишню забудову садиби Лисікових. Навкруги, на фоні одноповерхових житлових будинків із їх вишневими садочками, виділяються три величні православні храми: Успенський собор (не зберігся), Миколаївська і Трьохсвятительська церкви (не збереглися). Усього лише 100–250 метрів відділяють їх від садиби Лисікових. Щоденні молитовні служби під акомпанемент церковних дзвонів (особливо потужних дзвонів собору) будили у вразливій душі молодого музиканта дитячі спогади про Новгородську Софію, спонукали до активної творчої діяльності на Лебединщині. Особливою майстерністю відзначалися соборні дзвонарі влітку при відправі великих православних свят – таких, як Вознесіння Господнє, св. апостолів Петра і Павла, пророка Іллі, Пантелеймона Цілітеля, Прображення Господнє (в народі Спаса), Успіння Пресвятої Богородиці та інших.

Лебедин. Садиба Лисікових і довколишня міська забудова

Хор Успенського собору також славився на всю округу. Кращі співаки міста відбиралися до його складу. А вже потім один із талановитих хористів – Стешенко Іван Никифорович (1894–1937) – за кошти михайлівського графа Капніста був відряджений до Італії, отримав там фундаментальний вишкіл і зажив світової слави оперного співака. Його голос (бас) полонив оперні сцени Італії, Франції, Англії, США, інших країн. Деякі газети і журнали Америки небезпідставно називали його «українським Шаляпіним».

Можна впевнено стверджувати, що Сергій Васильович не обмежувався лише життям у садибі Лисікових; він цікавився культурою і музичним мистецтвом Лебедина і за його межами. В дні великих християнських свят, безумовно, відвідував службу в Успенському соборі. Не виключено, що саме в серпневі дні 1893 року в Рахманінова під впливом соборної служби народився класичний твір – духовний концерт на чотири голоси «В молитвах неусыпающую Богородицу». Не залишилася поза увагою С. Рахманінова і одна з кращих поміщицьких садиб Харківської губернії – Михайлівська садиба графа Василя Олексійовича Капніста – онука Василя Васильовича Капніста, автора славнозвісних художніх творів «Ябеда» і «Ода на рабство». Михайлівка розташована за сім кілометрів від Лебедина на правому березі Псла в підніжжі високих пагорбів, які місцеві жителі називають Михайлівськими горами. В. О. Капніст був щирим шанувальником красивого мистецтва. В його палаці була велика бібліотека, зібрання картин європейських і російських

Михайлівка. Сільський хор графа В. О. Канніста

художників, вишукані зразки меблів із карельської берези, цінна порцеляна тощо. Створений ним хор був настільки знаменитим, що неодноразово виступав і в Москві, і в Петербурзі. «Іменно здесь, в Михайловке, Рахманинов смог наилучшим образом познакомиться с прекрасными образцами народной культуры Украины» [14, с. 5]. Такого висновку дійшов сумський краєзнавець І. Скворцов, досліджуючи перебування С. Рахманінова на Лебединщині і зокрема в Михайлівці.

Лисікови, як відомо, були заможною купецькою сім'єю. В Харкові та інших містах, як говорить у листі до своєї сестри Рахманінов, у них було шість магазинів. Про лебединський магазин при цьому не згадується. А він насправді був. Про це ми дізналися від колишнього головного редактора районної газети «Будівник комунізму» Багмета Володимира Савича, 1928 року народження. Його батько Сава Романович, уродженець села Василівка Лебединського повіту (1884–1971), у дванадцятирічному віці був відданий у лебединський магазин Лисікова, де й пропрацював аж до початку Першої світової війни на посаді прикажчика. Він мав хороший голос і у вільний від роботи час ходив співати в хорі Успенського собору. На запитання, де ж стояв той магазин, відповідь дав таку: магазин

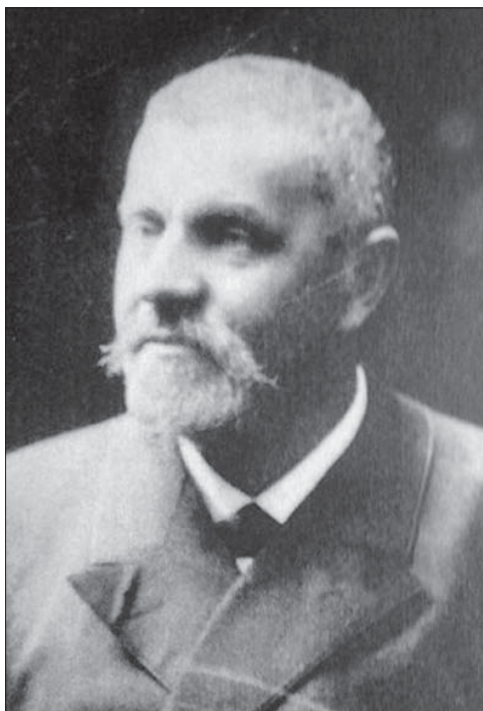
розміщувався на Соборній площі, а його вікна були проти Успенського собору, тобто в ряду сучасної двоповерхової забудови на розі Інтернаціональної площі й вулиці Карла Маркса або на розі пам'ятки історії місцевого значення – «Торгових рядів». Магазин Лисікова торгував

продовольчими товарами бакалійної групи – осетровими, в'яленою рибою, червоною і чорною ікרוю, кавою, чаєм, лимонами, цукерками...

Із дитячих літ і до сходу всі ми існуємо в певному людському середовищі. В одному випадку це оточення сприяє гармонійному розвитку особистості, розквіту її природних і набутих у процесі життєвої практики творчої потенції. В іншому – людина може розгубити і ті крихітні інтелектуальні можливості, починаючи ще з дитячих чи юнацьких років. Отож, як на мою думку, формування особистості, в першу чергу людини творчої, залежить від її оточення. Лебединська сім'я Лисікових створила для Сергія Рахманінова таку ідеальну

ауру доброзичливості: йому виділили простору кімнату, вікна якої виходили в сад, поруч у вітальні було фортепіано. Про нього турбувалися, як про свого рідного сина.

Про Лебедин С. Рахманінов уперше почув від свого друга по Московській консерваторії співака і музиканта Михайла Якимовича

Портрет Я. М. Лисікова

Слонова, який родом був із Харкова і влітку 1892 року жив у Лисікових. У листі до Слонова від 2 серпня 1892 року Сергій Васильович пише: «Ты еще пристаешь ко мне с моим приездом в Лебедин... Все таки наверно не могу тебе сказать, приеду ли я в Лебедин. Может быть! Во всяком случае напиши как ехать?..» 13 травня 1893 року Сергій Васильович остаточно вирішує їхати в Лебедин. Прибувши до Лисікових, він веде активну переписку зі своїми рідними та друзями. Для нас цікаві лише ті листи, які Сергій Васильович надіслав із Лебедина до своїх двоюрідних сестер Скалон. До речі, одна з них – Наталія Дмитрівна – згодом стане його дружиною.

Із цих листів ми довідуємося, хто ж такі сім'я Лисікових, адже з ними пов'язаний один із вокальних творів С. Рахманінова, про що буде сказано далі. Більш докладно про них говорить і Сергій Васильович у листі від 29 липня 1893 року до Людмили Скалон: «Семья Лысыковых состоит из двух человек: мужа и жены. И тот, и другая – оба довольно преклонного возраста <...>. Лысыковы купцы. Имеют шесть магазинов в разных городах. Сам Лысыков – это человек прежде всего очень большого ума. Человек – интересующийся всем. <...> Наконец, это человек крайне добрый, который будет сочувствовать и помогать всеми своими средствами всякому хорошему началу. Она же <...> но впрочем перебирать ее достатки не стоит (недостатков не заметил, да и вряд ли замечу). У нее все темнеет и тускнеет перед ее добротой, добротой огромной, удивительной. Это действительно женщина редкая, единичная пожалуй. Исполняются беспрекословно все мои желания, капризы и т. д. Мне не редкость, если в мою комнату вдруг полетят розы, вообще цветы, букеты, и это все она. Как-то я выразил желание писать свои сочинения в саду. И этого было достаточно, чтобы она схватилась за эту мысль и начала строить мне какую-то башню, очень больших размеров с разными вензелями, звездами и т. п.». Останній, шостий лист із Лебедина до сестер Скалон, надісланий на ім'я Наталії Дмитрівни, був датований 25 серпня 1893 року. В ньому Рахманінов просить відтепер слати йому листи на нову московську адресу. Отже, цей день можна вважати останнім днем перебування композитора в Лебедині.

...Швидко, як один день, промайнули три літні місяці перебування С. В. Рахманінова на Лебединщині. Але то був час найвищого творчого злету в житті молодого музиканта. За три літні місяці Рахманінов написав музичних творів у кілька разів більше, ніж за весь попередній рік. Першим монументальним музичним твором була Фантазія для двох фортепіано – сюїта, яка включала чотири п'єси: «Баркарола», «И ночь,

Лебедин, садиба Лисікових. Альтанка Рахманінова

и любовь...», «Слезы», «Светлый праздник». Наступним монументальним музичним твором була фантазія для симфонічного оркестру «Утес» з епіграфом із поезії М. Ю. Лермонтова:

*Ночевала тучка золотая
На гряди утеса-великана.*

Із Лебедина С. В. Рахманінов повертався в Москву окрилений. Першим, перед ким він звітував про результати своєї творчої поїздки на Лебединщину, був його учитель і порадник П. І. Чайковський. Познайомившись із новими музичними творами свого молодого друга та прослухавши деякі з них, зокрема фантазію «Утес», Петро Ілліч із притаманною йому поблажливістю сказав: «Чего только Сережа не написал за это лето! И поэму, и концерт, и сюиты и т. д. Я же написал только одну симфонию! Симфония эта была шестой и последней».

Неоціненним внеском у фонд російської музичної культури С. В. Рахманінова була розробка ним романсової тематики. Більше вісімдесяти класичних романсів на слова О. К. Толстого, О. С. Пушкіна, М. Ю. Лермонтова та інших видатних поетів залишив по собі композитор, шість із них створені літом 1893 року в Лебедині. Як пише відома дослідниця

творчості композитора З. Апетян, «романсы Рахманинова поражають емоціональною глибиною, красою і законченністю форми, неувядаючої свіжестю. Самый ранний из дошедших до нас романсов композитора – «У врат обители святой» на слова М. Лермонтова – закончен 29 апреля 1890 года, последний же – «Сон» – 2 ноября 1916 года. Таким образом, длинная цепь из 83 романсов охватывает большой период его композиторской деятельности, начиная от первых юношеских опытов и кончая сочинениями поры зрелости» [13]. 1893 року фірма А. Гутхейля опублікувала шість романсів, написаних С. В. Рахманіновим у Лебедині: «„О, нет, молю, не уходи“, посвященный А. А. Лодыженской, „Утро“, посвященный Ю. С. Сахновскому, „В молчаньи ночи тайной“, посвященный В. Д. Скалон, „Не пой, красавица, при мне“, посвященный Н. А. Сатиной, „Уж ты нива моя“, посвященный Е. Н. Лысиковой, „Давно ль, мой друг“, посвященный О. А. Голенищевой-Кутузовой» [11, с. 173, 178, 515]. С. В. Рахманінов не залишив поза увагою факту відвідання 1859 року Лебедин Т. Г. Шевченком. На слова Шевченка (у російському перекладі О. Плещеева) він написав два романи: «Дума» («Минають дні, минають ночі») і «Полюбила я на печаль свою» («Полюбилася я»). Обидва видані в Москві фірмою А. Гутхейля 1893 року.

На особливу увагу заслуговує один із шести романсів, який має безпосередній стосунок до лебединських доброзичливців митця. Це романс «Уж ты нива моя». Історія цього музичного твору така. 18 червня 1891 року Рахманінов звертається з Іванівки до Михайла Слонова з таким проханням: «...Теперь к тебе просьба. У меня здесь нет совсем стихов, а я хочу написать еще один романс! Если можешь, то достань А. Толстого. Найди там несколько стихотворений, подходящих для романса, не больше трех куплетов, еще лучше, два; выпиши их и пришли мне в письме...» Через кілька днів, а саме 20 червня 1891 року, з Іванівки Рахманінов звертається до Слонова з новим листом: «Из всех тобой присланных стихов, я нашел только одно стихотворение, которое мне было подходяще...» Це був вірш О. Толстого «Уж ты нива моя, нивушка» (1856) [17, с. 321–322]. Та вірш виявився завеликим, причому друга його половина не відповідала замислу композитора. Тому Сергій Васильович обмежився використанням лише перших шести рядків:

*Уж ты нива моя, нивушка,
Не скоситъ тебя с маху единого,
Не свяжутъ тебя всю во единый сноп!*

*Уж вы думы мои, думушки,
Не стряхнутъ вас разом с плеч долой,
Одной речью-то вас не выскать!*

Після опрацювання мелодії, музичного супроводу та присвяти остаточно редакція романсу набула завершеної форми [13, с. 5, 61–64].

Лебединське літо для Рахманінова стало тією стартовою площадкою, з якої композитор полинув у безмежний простір не тільки вітчизняної, а й світової музичної культури. Провідні видавництва Росії навпереробі друкують усе

Портрет композитора С. В. Рахманінова

нові і нові його класичні твори. Активізувалася також і концертна діяльність Рахманінова; найбільші країни вважали за честь для себе прийняти з концертом молодого піаніста. Після перебування на Лебединщині Сергій Васильович ще дужче закохується в Україну. Київ, Одеса, Катеринослав (сьогодні Дніпропетровськ), Полтава – далеко не повний перелік міст, населення яких насолоджувалося музикою славетного композитора. Перебуваючи з гастролями в Харкові 1896 року, Рахманінов знайшов час ще раз відвідати Лебедин: відпочити протягом тижня в гостинній сім'ї Лисікових [1, с. 113].

Близько восьми років тривало розмірене життя Рахманінова, насичене творчими здобутками, закордонними концертами в країнах Європи й Америки. Але 1914 року Росія втягнулася в Першу світову війну. Якийсь час Рахманінов ще продовжував концертну діяльність, а свої гонорари за виступи перераховував у фонд російської армії. Але Росія з кожним днем утрачала воєнну ініціативу.

Портрет автора слів романсу «Уж ты нива моя»
О. К. Толстого

Одного зимового ранку 1917 року, як згадував мій батько Сидір Макарович – учасник цієї війни, в протилежних німецьких окопах почалося незвичне поживавлення. На бруствери окопів противника виставлялися грамофони, грала музика. Чути було викрики німецьких вояків: «Рус, сдавайтесь, вашего царя больше нет». Цар Микола II таки зрікся престолу, в країні відбулася Лютнева революція. Большевицька пропаганда ще більше активізувала свою підривну діяльність. У результаті армія була повністю деморалізована, Росію охопив хаос. Скориставшись ситуацією, в жовтні 1917 року антиурядові сили країни здійснили большевицький переворот. Влада перейшла до рук революційно налаштованих представників робітничо-селянських рад.

Щоб прискорити падіння старого режиму, потрібно було перш за все підірвати його економічну потугу. Але як це зробити? І тоді большевицьке керівництво вдалося до варварських методів, оголосивши в країні лозунг – «Грaбь нагpaблeннoe». А цього тільки й чекали різного роду декласовані елементи суспільства – нероби, п'яниці, крадії, вбивці. І розпочалося масове розкрадання поміщицького майна, підпали садиб, убивства. Створені поколіннями культурні надбання – літературу, музику, культові споруди тощо ідеологи комунізму визнали примхами експлуататорського класу. Палили книги, руйнували храми, забороняли виконання класичних музичних творів – усього не перелічити...

Сергій Васильович у дні революційних подій перебував у своєму помісті Іванівка і був свідком того, як селяни, котрі працювали на його полях, фермах, у палаці, не соромлячись, усе розтягували по своїх дворах або пропивали. І це робили люди, яких Рахманінови забезпечували роботою, лікували, навчали їхніх дітей грамоти, а в засушливі роки рятували від голодної смерті. От який тваринний інстинкт розбудивсь у людях. Та найбільше вразила Сергія Васильовича жахлива картина, коли «з вікна другого поверху садиби в рідній Іванівці (Тамбовська губернія) моряки-революціонери викидають його рояль. Важко було це зрозуміти...» [9, с. 255–264]. Цей варварський акт большевиків опосередковано підтверджує в спогадах від 23 вересня 1971 року і літня жінка, жителька Іванівки, яка десятки років пропрацювала в маєтку Рахманінова, Катерина Іванівна Штирліна. Вона свідчить: «А рояль черный, барский, когда дом разграбили, учитель накрыл его дерюжкой, так он стоял под дождем и начинающим идти мартовским снегом. Потом приехали на рыдване, а рояль погрузили и увезли в Степановку, рояль поставили там в детском доме» [6, с. 151].

Сергій Васильович усвідомлював, що з большевицьким режимом йому не знайти порозуміння. Як не було болісно залишати Росію, та все ж він ухвалює рішення про еміграцію. 1 червня 1917 року Сергій Васильович, пере-

Е. Н. Лисицкой

УЖ ТЫ, НИВА МОЯ...

Слова А. К. ТОЛСТОГО

Соп. 4 №5

Lento

Ноти романсу «Уж ты нива моя...». Фрагмент

буваючи в Єсентуках на лікуванні, шле листа своєму консерваторському товаришеві О. І. Зілоті з таким проханням: «Милый мой Саша <...> на свое имя Ивановку я истратил почти все, что за свою жизнь заработал. Сейчас в Ивановке лежит около 120 тысяч. На них я ставлю крест и считаю, что здесь последует для меня крах. Просьба к тебе состоит в том, чтобы ты нашел минутку свободную у М. И. Терещенко и посоветовался бы с ним. Возможно ли мне рассчитывать получить паспорт с семьей на отъезд хотя бы в Норвегию, Данию, Швецию... Все равно куда! Куданибудь! <...> Можно ли получить такое разрешение к июлю? Можно ли взять с собою оставшиеся деньги? Или часть? Какую?» [12].

Кілька місяців узгоджувалися питання про видачу паспортів на від'їзд С. В. Рахманінова і його сім'ї за кордон. Отримавши проїзні документи, вони 23 грудня 1917 року залишають Росію. Спочатку вирушили в Стокгольм, потім у передмістя Копенгагена, а незабаром осели-

рукой, и я вижу, как глаза его застланы слезами. А видеть слезы на глазах большого человека – страшно» [16, с. 117].

Сотні, а може, й тисячі вчених, письменників, діячів культури, видатних інженерів і підприємців опинилися тоді за межами своєї країни. Свої почуття щодо вимушеної чужини С. Рахманов передав у чудовому романсі «Сон» на слова Г. Гайне в перекладі з німецької А. Плещеева [13, с. 80–91]:

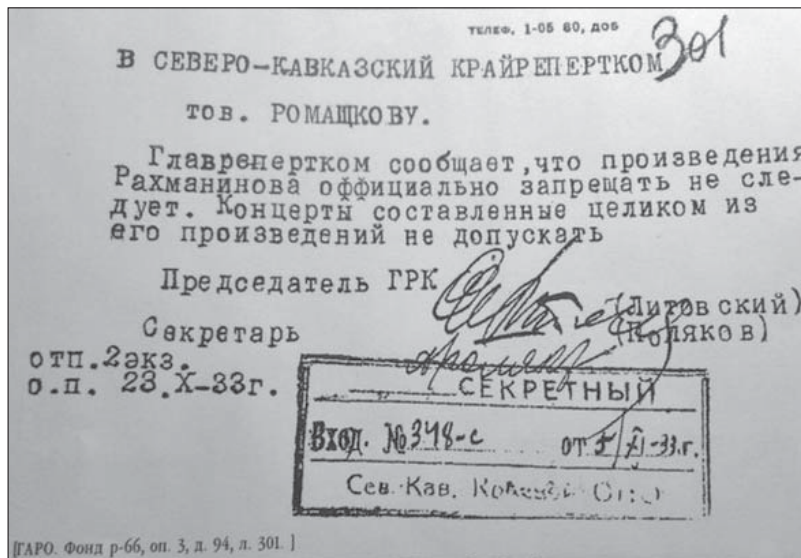
*И у меня был край родной;
Прекрасен он!
Там ель качалась надо мной...
Но то был сон!*

*Семья друзей была жива.
Со всех сторон
Звучали мне любви слова...
Но то был сон!*

Улітку 1933 року в Сполучених Штатах Америки відзначалося 60-річчя композитора й 40-річчя його концертної діяльності. Вітали

його в Карнегі-холл. У Париж для поздоровлення Рахманінова з'їхалися всі провідні музиканти світу. Москва також тепло відгукнулася на пошанування ювіляра. У Большому театрі, а також у Большому залі консерваторії виконувалися відомі музичні твори Рахманінова, зокрема й написаний у Лебедіні «Утес» та ін. Офіційна ж Москва ювілей Рахманінова не тільки проігнорувала, а й ухвалила 23 жовтня 1933 року циркуляр Головреперткому (структурного підрозділу КДБ) про фактичну заборону концертів, програма яких повністю складалася б із творів Рахманінова. В усі регіони країни були надіслані відповідні циркуляри з грифом «Секретно» [6, с. 173, 175].

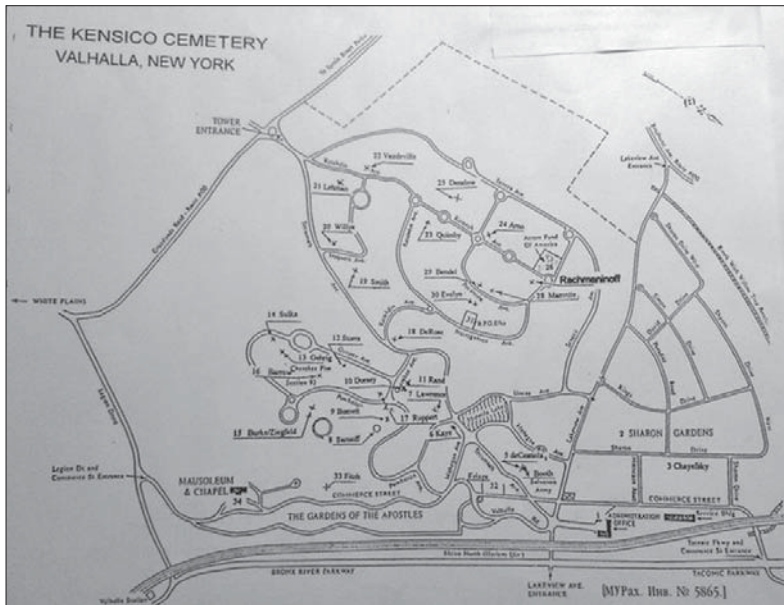
Наближався 1937 рік. У країні розгорталася небачених масштабів боротьба з «інакомыслием». Воєначальники, політичні діячі, науковці, письменники, музиканти – всі підозрювалися в антидержавних намірах. Для прискорення судових рішень були запроваджені так звані судові «трійки», які самочинно вирішували долю осуджених: кого розстріляти, кого відправити в тайгу на лісоповал, кого в соловецький концтабір. Незважаючи на «залізну завісу» між Радянським Союзом і цивілізованим світом, до Рахманінова все ж доходила інформація про те, що твориться на його батьківщині. Та він усе ще поривався туди, хоч як би це не було небезпечно. Звісно, що навряд чи вижив би. Однак для Сергія Васильовича

Секретний циркуляр Главреперткома від 23.X.33 р.

лися в Нью-Йорку. Тут Сергій Васильович прожив до кінця своїх днів. Важкими стали перші п'ять років еміграції – адаптація до умов життя на чужині, хоч поруч і були численні знайомі і друзі.

В останні місяці 1922 року до США прибув із Росії на гастролі художній театр. Рахманінов радо зустрічав земляків на своїй квартирі. У травні 1924 року гастролі московських артистів завершилися, наставав час їхнього від'їзду до СРСР. На пристані театралів проводжала російська діаспора, був там і Рахманінов. «... Когда парадом начал отдаляться от пристани, я взглянул на его как-то ссутулившуюся высокую фигуру. Последний привет! – згадував К. С. Станіславський. – Он стоит молча, с поднятой

План-схема кладовища «Кенсіко» – місця поховання С. В. Рахманінова

повсякчас актуальним залишався життєвий принцип, яскраво оспіваний у поезії Сергія Єсеніна:

*Если крикнет рать святая:
«Кинь ты Русь, живи в раю!»
Я скажу: «Не надо рая,
Дайте Родину мою!» [15, с. 64].*

Роки виснажливої концертної діяльності та невтішні зведення Інформбюро про стан справ на фронтах Другої світової війни з кожним днем підточували здоров'я С. В. Рахманінова. Зрештою його серце не витримало, і в ніч на 28 березня 1943 року в американському місті Беверлі-Гілз (штат Каліфорнія) митець пішов із життя. Поховання його відбулося в Кенсіко, поблизу Нью-Йорка. Щороку в день народження композитора вдячні шанувальники його таланту приносять на могилу букети білого бузку...

Література

1. Бажанов Н. Рахманінов / Н. Бажинов. – Вып. 19. – М. : Изд-во ЦК ВЛКСМ «Молодая гвардия», 1966.
2. Берлин В. Д. Приглашение к тайне / В. Д. Берлин. – Харьков : «Око», 1995. – С. 54.
3. Бриль В. Композитор С. В. Рахманінов у Лебедині / В. Бриль // Будівник комунізму. – 1974. – 8 верес. – С. 3.
4. Брянцева В. Детство и юность Сергея Рахманінова / В. Брянцева. – Изд. 2-е. – М. : Советский композитор, 1972. – С. 117–129.
5. Дудченко В. Лебединські листи Рахманінова / В. Дудченко // З історії Лебединщини. – Вип. 1. – Лебедин, 1993. – С. 22–23.
6. Ивановка. Времена. События. Судьбы. Труды

Музея-усадьбы С. В. Рахманінова / состав. : А. И. Ермаков, А. В. Жогов. – М. : Изд-во фонда Ирины Архиповой, 2008.

7. Историко-статистическое описание Харьковской епархии. Отделение III. Уезды Ахтырский и Богодуховский, Сумской и Лебединский. Город Лебедин. – М. : Типография В. Готье, 1857. – С. 443–464.

8. Локощенко Г. Музично-театральна культура Сумщини / Г. Локощенко. – Суми, 1992. – С. 59.

9. Макарова В. А. І слово в пісні відгукнеться... / В. А. Макарова, Л. А. Макарова. – Суми: «Собор», 2003.

10. Радчук В. Рахманіновський день у Лебедині / В. Радчук // Життя Лебединщини. – 2007. – 6 верес. – С. 3.

11. Рахманінов С. В. Литературное наследие в трех томах. Том первый. Воспоминания ; Статьи ; Интервью ; Письма / С. В. Рахманінов. – М. : Советский композитор, 1978.

12. Рахманінов С. В. Письма / С. В. Рахманінов ; ред., вст. ст. и ком. З. Апетян. – М. : Гос. муз. издат., 1955. – С. 93–103.

Могилу С. В. Рахманінова на кладовищі «Кенсіко» поблизу Нью-Йорка

13. Рахманінов С. Романсы. Для голоса в сопровождении фортепиано : в 2 вып. / С. Рахманінов. – Вып. 1. – М. : Музыка, 1989.

14. Скворцов И. Лебединское лето Сергея Рахманінова. К 125-летию со дня рождения великого композитора и пианиста / И. Скворцов. – Суми : «Данкор и Юнипресс», 1998.

15. Сергей Есенин. Собрание сочинений в трех томах / С. Есенин. – Т. 1. – М. : Изд-во «Правда», 1970.

16. Соколова О. Сергей Васильевич Рахманінов / О. Соколова. – 3-е изд. – М. : Музыка, 2007.

17. Толстой А. К. Смерть Иоанна Грозного, Царь Федор Иоаннович, Царь Борис / А. К. Толстой. – М. : Худ. лит., 1988.

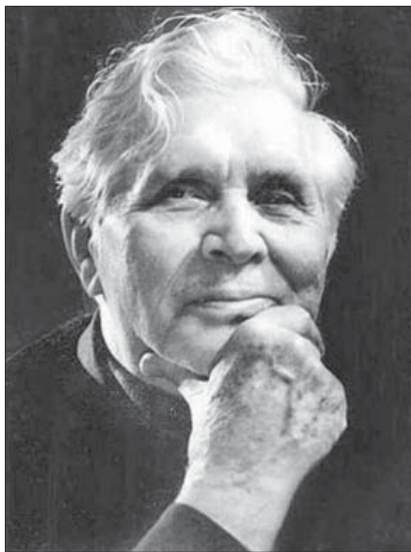

Сергій Шебеліст

ПАМ'ЯТНИК ТАРАСОВІ ШЕВЧЕНКУ В ПОЛТАВІ: МОНУМЕНТАЛЬНЕ ОДКРОВЕННЯ ІВАНА КАВАЛЕРІДЗЕ

Задум спорудити в Полтаві монумент Тарасові Шевченку виник на початку ХХ ст., коли в Україні розпочався процес увічнення постаті національного митця. Трохи пізніше цією ідеєю пройнялася не тільки полтавська інтелігенція, але й губернське земство, голова якого Михайло Токаревський у міру своїх сил просував українські цінності в громадсько-культурне життя краю. Ці прагнення підтримувала й Полтавська спілка споживчих товариств, що 1920 р. замовила художнику Михайлові Гаврилку створити бюст Т. Шевченка та виготовити форму для масового виробництва його залізобетонних погрудь. Митець виконав погруддя Кобзаря для Полтавського театру, однак до повсюдної «шевченкізації» Полтавщини справа не дійшла.

Від ідеї вшанувати Т. Шевченка не відмовилася і нова комуністична влада, яка прагнула використати постать «поета-революціонера» для своєї політико-ідеологічної легітимізації. Створити високий монумент із бетону запросили скульптора Івана Кавалерідзе, який перед тим, ще за правління гетьмана Павла Скоропадського, спорудив подібний пам'ятник поетові в Ромнах (тоді Полтавської губернії, а нині Сумської області). Власне, його Кавалерідзе й узяв за зразок для свого полтавського дітища, надавши йому стильових рис конструктивізму й кубізму. Пам'ятник із гаслом «...і вражою, злою кров'ю волю окропіте» мали звести в Полтаві «під дату», до

Скульптор І. Кавалерідзе

восьмої «революційної» річниці, в жовтні 1925 р. У березні все вже було готове, проте відкриття монумента затягувалося, оскільки в СРСР запанував метод соціалістичного реалізму, котрий був, м'яко кажучи, не дуже прихильним до «незрозумілих» кубізмів і конструктивізмів. Тому поки компартійні функціонери гальмували справу, І. Кавалерідзе зробив точну копію бетонного Кобзаря, якого спорудили в Сумах. Це, можливо, спонукало полтавців заворушитись і нарешті встановити в березні 1926 р. оригінальний пам'ятник поетові – навпроти архітектурної перлини Полтави, будівлі колишнього губернського земства. Там із 1906 р. діяв історико-природничий музей, за

Пам'ятник Т. Шевченку в Ромнах

більшовиків перетворений у Центральний пролетарський музей (нині Полтавський краєзнавчий).

«Що собою являло відкриття? Натопв був величезний, зібралися люди з Полтави й навколишніх сіл. І коли під мелодію «Заповіту», яку написав Гордій Гладкий, із пам'ятника зняли покривало, кількатисячний хор почав співати. Усі, хто тоді приїздили в Полтаву, були співучими людьми і знали творчість Шевченка, – розповідає завідувачка науково-дослідного відділу етнографії Полтавського краєзнавчого музею Галина Галян. – Особливість пам'ятника полягає в тому, що постать Шевченка наче виростає із землі, а сам поет сидить на узвишші. Думаю, що Кавалерідзе не випадково зробив прив'язку до місця в центрі старої Полтави, адже Шевчен-

Пам'ятник Т. Шевченку в Полтаві

ко, ймовірно, бував там, коли йшов малювати Хрестовоздвиженський монастир і хату Котляревського. Припускаю, що свідомим було й розташування пам'ятника навпроти будівлі колишнього губернського земства, котре скульптор розглядав як Парфенон».

Хоч, як пізніше показала історія, доля полтавського Кобзаря не була легкою: під час окупації міста нацисти, не заглиблюючись у подробиці, ледве не знищили монумент, переплутавши Т. Шевченка з ворожим їм комуністичним вождем В. Леніним. Та й у повоєнний час пошкоджений пам'ятник українському поетові, з якого стирчали шматки арматури, не був у великій пошані. Радянська влада не поспішала його відновлювати не тільки через те, що Полтава начебто прихильно зустріла гітлерівську армію, а й тому, що сам стиль виконання, за словами Микити Хрущова, був незрозумілий народові. Відтак керівник Радянської України,

який приїжджав у місто в жовтні 1947 р., запропонував залишити пам'ятник як промовисте свідчення нацистського вандалізму і спорудити натомість щось схоже на бронзового київського Кобзаря (спогади про цей сюжет залишив колишній головний зодчий Полтави Лев Вайнгорт у книзі «Записки провінційного архітектора», де є невеличкий розділ «Зустріч із Хрущовим»). Новий «правильний» монумент поетові в Полтаві так і не звели, проте і старий близько десяти років не поспішали реставрувати, а його сумського «брата-близнюка» у процесі боротьби з формалізмом у мистецтві взагалі демонтували в 1960-х рр. Намагаючись урятувати полтавське дітище, І. Кавалерідзе пропонував замінити його на бронзовий відповідник і навіть виділив на це із власної кишені 100 тисяч карбованців. Однак, на щастя, автентичного конструктивістсько-кубістичного Кобзаря таки вдалося вберегти. Можливо, не останню роль у цій справі відіграв один із місцевих компартійних «босів» Максим Оніпко. Він не був геть позбавлений українських сентиментів і сприяв відновленню пам'ятника, який І. Кавалерідзе на схилі років назвав одним із трьох своїх найбільших творчих одкровенень. Два інші – це монументи княгині Ользі в Києві й Артему в Бахмуті (нині Артемівськ Донецької області).

Незважаючи на те, що Т. Шевченка добре вписали в радянський ідеологічний контекст, він так і не став для системи справді «своїм». Його вшановували радше ритуально, ніж за покликом серця. Квіти біля підніжжя монумента можна було побачити хіба що 9 березня, у день народження поета, або після завершення наукової конференції з гуманітарних питань. Тоді як з'являтися поблизу пам'ятника в день перепоховання Т. Шевченка, 22 травня, було категорично заборонено й небезпечно, за чим пильно стежило недремне око радянської спецслужби. Послаблення ідеологічного пресингу й тотального контролю відбулося тільки наприкінці 1980-х – на початку 1990-х, коли Україною прокотилася нова хвиля національного відродження (саме біля пам'ятника поетові в травні 1990 р. відбувся перший несанкціонований мітинг на честь голови Директорії та головного отамана Армії УНР Симона Петлюри). Здобуття незалежності зробило нормою зустрічі й офіційні урочистості біля Кобзаря, який залишається потужним символом невитравного українського духу Полтави й одним із найцікавіших монументів міста.

*Віктор Ревезук***ШЕВЧЕНКІАНА МИХАЙЛА ГАВРИЛКА**

Михайло Гаврилко народився 5 вересня 1882 р. на степовому хуторі Свинківці, розташованому на лівому березі однойменної річечки, що за двадцять кілометрів від Полтави. Його родина мала давні козацькі корені, але була бідною. Батько Омелян Свиридович Гаврилко мав лише півдесятини землі з хатою та садком. А навколо були землі, що належали російським поміщикам Руновському, Чичеріній, Потьомкіній. Михайло мав трьох братів – Івана, Нечипора та Степана.

Після закінчення місцевої земської школи М. Гаврилко, володіючи змалку мистецьким хистом, вступив (1899 р.) до Миргородської художньо-промислової школи імені М. В. Гоголя. Вступив дещо запізно, позаяк до неї брали дітей, починаючи з 12-річного віку. Навчали в школі безкоштовно. Окрім того, Полтавське губернське земство надавало учням папір, альбоми, олівці, туші і все необхідне для малярства і креслення. Повний курс навчання був розрахований на п'ять років.

Виняткову роль у становленні М. Гаврилка як українського митця, патріота і громадянина відіграв Опанас Сластіон – випускник Петербурзької академії мистецтв, який уперше зробив ілюстрації до шевченківських «Гайдамаків». У Миргородській школі М. Гаврилко познайомився з нецензурованим, виданим у Празі «Кобзарем» Т. Шевченка, послухав українські народні думи та історичні пісні у виконанні кобзарів Самійла Яшного, Михайла Кравченка, Миколи Дубини, Опанаса Савченка та інших, які справили на нього незабутнє враження як на майбутнього митця. Шевченкіана стала провідною темою життя і творчості М. Гаврилка.

1904 р. він закінчив Миргородську художньо-промислову школу. Як одному з найкращих випускників з малювання та скульптур йому була надана державна стипендія для продовження навчання в Центральній школі технічного малювання барона Олександра Штігліца,

де він познайомився із товаришем по навчанню Володимиром Ярошенком і вступив до нелегального гуртка українських студентів-патріотів. Наступного року в Росії розпочалася революція, і М. Гаврилко не міг залишатися її стороннім спостерігачем. Як один з організаторів студентського страйку, через півроку навчання він потрапляє до в'язниці та вже з «вовчим білетом» виключається з училища. Довелося повертатися додому [5, с. 28–29].

*М. О. Гаврилко (1882-1920), український митець, політичний діяч.
Фото поч. ХХ ст.*

У цей час у Полтаві вже діяла досить потужна «вільна громада» Революційної української партії (РУП) – перша українська політична партія, в основі програми якої був маніфест «Самостійна Україна» М. Міхновського. Достеменно невідомо, коли М. Гаврилко вступив до її рядів. Можливо, ще студентом Миргородського художньо-промислового училища

він познайомився з її засадами і був зв'язаний з Лубенською «вільною громадою» РУП. Безумовно одне: відразу ж по приїзду до Полтави М. Гаврилко став одним з активних членів РУП і працював за завданням її партійного проводу, доставляючи на Полтавщину нелегальну літературу з Києва та з-за кордону.

Західна Україна, що входила до складу Австро-Угорської імперії, зокрема Львів і Чернівці, була основним осередком, де друкувалися нелегальні видання РУП і далі таємними каналами надходили до підросійської України. Підпільну друкарню на вулиці Паньківській у Києві влаштувала й Українська соціал-демократична студентська організація РУП, але невдовзі вона була викрита жандармами. Тому основним джерелом революційної літератури РУП стало закордонне. Одним із кур'єрів із її доставки до Лубен і Полтави був М. Гаврилко. Навесні 1905 р. він уперше побував у Львові, але розчарувався: замість українського він побачив польське місто.

Під час чергової поїздки до Львова М. Гаврилка як «галицького студента юридичного

факультету» (такі мав документи) заарештували, і він кілька місяців просидів у австрійській тюрмі, а потім був переданий російській царській владі [5, с. 30]. Перебуваючи під гласним наглядом поліції, М. Гаврилко переїхав до Лубен і, як стверджує Р. Коваль, вступив до однієї з шести дружин місцевої самооборони, які виникли під час так званої «Лубенської республіки», а після її розгрому в листопаді 1905 р. перебрався до Полтави, де продовжив революційну діяльність.

Восени 1905 р. Полтавський комітет РУП створив групу («гурток») агітаторів, до складу якого ввійшло близько 20 чоловік. У його складі разом із Михайлом працював і його брат Нечипір – робітник залізниці. Революційна пропаганда велася всюди, де збиралися люди, головним чином на масовках, так званих «біржах» – масових зібраннях в околицях Полтави. Укінці 1905 р. рупівцям вдалося створити кілька своїх партійних осередків у приміських селах: Жуках, Диканьці, Крутому Березі, Дублянщині та ін. М. Гаврилко революційну пропаганду проводив у своєму рідному селі Свинківці. Темою його бесід з односельцями була проблема наділення селян землею за рахунок поміщиків, вибори до державної Думи Росії тощо [2, арк. 112].

Щотижня агітаційна група Полтавського комітету РУП збиралася для підведення підсумків своєї роботи, обміну досвідом агітаційної діяльності і планами на майбутнє. Болючим залишалося питання забезпечення агітаційною літературою, якої постійно не вистачало. Проблема ускладнювалася тим, що 18 грудня 1905 р. околоточний наглядчак під час обшуку виявив на квартирі, де мешкав Олександр Янко, підпільну типографію РУП, чернетки підготовлених до друку листівок та вже надруковані прокламації. Тому рупівці в лютому 1906 р. у передмісті Полтави Павленках улаштували нову підпільну друкарню, яка проіснувала до жовтня того року.

На початку Російської революції 1905–1907 років серед РУП намітився розкол. Одна частина рупівців перейшла на ідейні засади європейської соціал-демократії і стала називатися Українською соціал-демократичною робітничою партією (УСДРП), а інша під назвою «Спілка» на правах автономії ввійшла до Російської соціал-демократичної робітничої партії. М. Гаврилко пристав до УСДРП і залишався вірним їй до кінця. Рядові члени РУП мало переймалися ідеологічними розбіжностями своїх лідерів, а тому не поспішали зі зміною назв своїх первинних організацій. І українські соціал-демократи, і «спілчани» працювали на спільну справу національного і соціального визволення українського народу.

Відповідно до рішення ЦК УСДРП, який знаходився у Львові, у серпні 1906 р. розпо-

чалася підготовка до скликання Полтавської партійної губернської конференції, яка мусила об'єднати мало зв'язані між собою партійні осередки української соціал-демократії на місцях і виробити спільну тактику боротьби з російським самодержавством в умовах спаду революції. На допомогу полтавським соціал-демократам ЦК УСДРП направив Левка Юркевича.

Конференція розпочала роботу 1 жовтня 1906 р. У ній узяли участь представники партійних осередків УСДРП Полтави, Прилук, Лубен, Хоролу і Миргорода. Миргородську організацію УСДРП представляв М. Гаврилко. Напередодні він побував у місті свого учнівства в художньо-промисловій школі і заклав там осередок УСДРП. За спогадами сучасників, загальне число делегатів конференції становило 14–15 осіб. Завершити роботу конференції не дала поліція, позаяк 3 жовтня всіх учасників заарештували. Свою роботу делегати продовжили вже в полтавській в'язниці. Порядки в ній на той час були доволі ліберальними: камери вдень не закривалися, і в'язні, а їх було понад 300, головним чином селяни, вільно пересувалися та спілкувалися між собою. Це давало можливість вести серед них революційну агітацію, вести політичні дискусії з російськими соціал-демократами та представниками єврейської партії БУНД. Представник Харківського комітету УСДРП Яків Левченко навіть проніс до тюрми револьвера. В'язні читали художню літературу, періодичну пресу, не падали духом і жартували. Особливо великим оптимізмом відзначався М. Гаврилко, за словами Б. Юріїва-Пековця, «надзвичайно жвава і весела людина»; його делегат із Золотоноші Микола Чудінов назвав «великим свинківським філософом» [2, арк. 127]. У тюрмі М. Гаврилко встиг написати і передати на волю відозву «До новобранців», яку видрукували в підпільній друкарні УСДРП.

Полтавську конференцію УСДРП царське правосуддя кваліфікувало як «незаконне зібрання», тому що під час арешту її учасники встигли знищити всі документи, що їх компроментували. Позаяк на Полтавщині на той час існував режим посиленої охорони, кожний із учасників конференції був засуджений до трьох місяців ув'язнення [7, с. 182–183]. Після арешту делегатів губернської конференції партійна робота УСДРП на Полтавщині підупала, припинила існування і селянська група агітаторів.

Залишатися далі в Росії було небезпечно. Рятуючись від переслідувань царської влади, Гаврилко разом зі студентом Київського університету Миколою Троцьким та Миколою Чудіновим нелегально виїхав до Львова. У межах Австро-Угорської імперії опинилися й інші емігранти з підросійської України: Дмитро Дон-

цов, Володимир Дорошенко, Андрій Жук, Микола Залізник та ін.

М. Гаврилко знайшов прихисток у збудованому коштом Євгена Чикаленка Українському академічному домі, а коли отримав фінансову підтримку від Наукового товариства імені Т. Шевченка, продовжив навчання у Краківській академії мистецтв на кафедрі скульптури, яку очолював професор Костянтин Лашко. Брат Михайла Нечипір Гаврилко виїхав до Кременчука, де невдовзі був заарештований.

Ще студентом М. Гаврилко довідався, що прогресивна українська громадськість збирає кошти на спорудження пам'ятника Тарасові Шевченку в Києві. 1909 р. офіційно було оголошено конкурс на кращий його проект, і М. Гаврилко захопився бажанням узяти в ньому участь.

Уперше питання про спорудження пам'ятника Т. Шевченку в Києві порушило Золотоніське повітове земство у вересні 1904 р. Воно звернулося за підтримкою до інших повітових земств Полтавщини й дістало їхнє схвалення. На пропозицію видатного українського вченого-економіста М. Туган-Барановського Полтавське губернське земство підтримало клопотання повітових земств і 9 грудня 1904 р. звернулося з поданням до міністра внутрішніх справ Росії дозволити збирати пожертви по всій імперії. Позитивна відповідь міністра була одержана лише в кінці 1905 р. М. Туган-Барановський також виступив з ініціативою доручити Полтавській губернській земській управі розробити положення про премію імені Т. Шевченка, яка б надавалася за кращі наукові твори, написані українською мовою.

Комітет зі спорудження пам'ятника Т. Шевченку очолив голова Полтавського губернського земства Федір Лизогуб. Комітет одразу ж видав агітаційний плакат із портретом поета і написом: «Тут приймаються пожертви на пам'ятник Т. Шевченкові в Києві». Повідомлення про початок збирання коштів були надруковані в українській газеті «Рада», часописі «Рідний край», російській газеті «Новое время» та в україномовних газетах Галичини [7, с. 235–

236]. До справи збирання коштів на пам'ятник Пророкові України долучилися тисячі його шанувальників з усієї Російської імперії, а найбільше селяни.

Матеріальна скрута і напівголодне існування не дозволили М. Гаврилкові розпочати роботу над мрією всього свого життя – саме його пам'ятник Кобзареві мав стояти в Києві. Лише фінансова допомога від митрополита Української греко-католицької церкви А. Шептицького та львівської «Просвіти» дозволили йому на початку 1910 р. відлити макет пам'ятника,

який разом із 64-ма іншими макетами був винесений 16 травня 1910 р. на розсуд журі під головуванням дійсного члена Російської імператорської академії мистецтв Леоніда Позена. М. Гаврилко надав девіз своєму макету «Або здобути, або живому не бути». У статті Тараса Шевченка автор утілює образ «пробудженої України». На думку фахівців, його проект був найкращим з усіх, але ставити пам'ятник поетові-революціонерові царська влада не збиралася, тому члени журі, серед яких більшість були прибічниками «єдиної і неділимої», оголосили конкурс таким, що не відбувся.

Попри образи на несправедливе рішення журі, М. Гаврилко все ж виготовив новий макет

пам'ятника Т. Шевченку і подав у числі інших 45-ти на новий конкурс, що відбувся 1911 р. Першої премії конкурсний комітет не надав нікому, другу – київському скульптору Федорові Баловинському, але за умови, що він переробить постать Т. Шевченка, а третю – Михайлові Гаврилку, який і сам був невдоволений власним проектом, але не полишав надії працювати далі над створенням образу поета-бунтаря. Він прагнув досконалості, якій не було меж, і поїхав на стажування до знаменитого французького скульптора Еміля Бурделя до Парижа. Однак у столиці Франції почувався незатишно – манила Україна.

А між тим Київська міська дума ніяк не могла визначитися з місцем установаження пам'ятника поетові, надто великим був спротив російських шовіністів, а тому оголосила новий

Михайло Гаврилко

конкурс. М. Гаврилко і на цей раз вирішив узяти в ньому участь, хоч не мав ні коштів, ні місця, де можна було б виготовити макет пам'ятника. Виручив його давній знайомий і щирий товариш Михайло Струтинський. Попри всі старання митця, Шевченківський комітет і на цей раз не визначився з переможцем конкурсу.

Зважаючи на вимоги української громадськості у зв'язку з наближенням столітнього ювілею від дня народження народного Поета, Шевченківський комітет 1913 р. оголосив ще один конкурс, на цей раз міжнародний, і звернувся до відомих російських та європейських скульпторів, які навіть імені Т. Шевченка не чули. Без особливої надії запросили до участі в конкурсі всесвітньо відомого французького скульптора Огюста Родена. Серед учасників іменного конкурсу М. Гаврилко був єдиним українцем. Як не дивно, але комітет оголосив переможцем конкурсу маловідомого італійського скульптора Антоніо Шіуртіно. Рішення журі було глумом над пам'яттю поета, позаяк макет пам'ятника, виконаний італійцем, нічого спільного з Т. Шевченком не мав. На знак протесту відомі українські художники Микола Біляшівський і Василь Кричевський оголосили про свій вихід зі складу Шевченківського комітету [5, с. 70–73].

Макет італійця не був реалізований, але не тому, що він був бездарний, а тому, що царська влада взагалі не збиралася вшановувати пам'ять Пророка України. Більше того, царський міністр внутрішніх справ у телеграмі на ім'я губернаторів і градоначальників заборонив влаштовувати публічні свята з нагоди столітнього ювілею Т. Шевченка, включаючи відправлення панахид у храмах. За його наказом на могилі поета в Каневі був виставлений поліцейський наряд.

Із вибухом Першої світової війни українські політичні емігранти (А. Жук, В. Дорошенко, Д. Донцов, М. Залізняка та ін.) оголосили про створення у Львові Спілки визволення України (СВУ), яка підтримувала Австро-Угорщину і Німеччину у війні проти царської Росії. Вони сподівалися, що поразка Російської імперії у війні прискорить її розпад, у результаті чого Україна звільниться від московського ярма і стане незалежною державою. Серед фундаторів СВУ був і М. Гаврилко. За завданням Спілки він проводив, починаючи з листопада 1914 р., велику просвітницьку роботу серед українців у таборі для військовополонених, намагаючись пробудити в них національну свідомість, перетворити малоросів на українських патріотів. Він знайомив їх з історією України, з визначними діячами українського визвольного руху, програмними заходами СВУ та ін. Зрештою від просвітницької діяльності М. Гаврилко перейшов до практичного здійснення своїх мрій і наприкінці квітня

1915 р. у складі другого куреня Українських січових стрільців вирушив на російський фронт, щоб спільно з австро-угорською армією воювати, як він уважав, за волю України.

Під час літнього наступу 1915 р. австро-угорські й німецькі війська витіснили російську армію з Галичини і захопили частину Волині, що входила раніше до складу Російської імперії. М. Гаврилко з групою освічених січових стрільців з дозволу свого командування вирушив із просвітницькою місією на звільнені від росіян території, де були сильні польські впливи, з метою поширення серед волинян ідеї самостійної Української держави. Вони несли їм українське друковане слово, створювали «Просвіти», бібліотеки, хори, відкривали українські народні школи.

Із радістю і надією зустрів М. Гаврилко звістку про повалення царського самодержавства в Росії. Він рвався до Великої України, де в Києві вже постала Центральна Рада, але з війська його не відпускали, позаяк лідери СВУ не поділяли його прагнень. У вересні 1917 р. на 35 році життя Михайло одружився з Оленою Гордієвською, яку знав ще з часів навчання в Краківській академії мистецтв і називав її по-полтавському Галочкою. Через рік у них народилася донька Любов-Світлана.

Навесні 1918 р. керівництво СВУ направило М. Гаврилка до Володимира-Волинського, де з військовополонених українців формувалася Перша стрілецько-козацька дивізія, названа пізніше – за сірий колір одностроїв – Сірою. Дивізія мала стати першим українським військовим формуванням, а з часом – основою регулярної національної армії. Але після гетьманського перевороту 29 квітня 1918 р. командні посади в ній почали посідати російські офіцери, які з погордою і зневагою ставилися до українців, у результаті чого козаки почали залишати дивізію.

Тим часом з України надходили тривожні звістки про повстання проти німців і режиму гетьмана П. Скоропадського. Більшовицька Росія також не полишала надії розпочати нову агресію проти України. У цей тривожний час М. Гаврилко, попрощавшись із дружиною та дочкою (як виявилось, назавжди!) вирушив до рідних країв. Восени 1918 р. він служив у Конопті начальником команди зв'язку 3-го полку Першої стрілецько-козацької дивізії, яка охороняла східні кордони Української держави.

Невдовзі М. Гаврилко дізнався, що гетьманський уряд відновив ідею побудови пам'ятника Т. Шевченкові в Києві, і знову загорівся бажанням повернутися до улюбленої справи. Від Міністерства народної освіти він одержав дозвіл на роботу за фахом у Миргородській художньо-промисловій школі, яка за часів Гетьманщини стала інститутом. Але давня мрія не

здійснилася: М. Гаврилко не міг залишатися осторонь збройної боротьби, в якій вирішувалася доля України. Він узяв участь у повстанні проти гетьмана на боці Директорії УНР, бився з білими окупантами, але потрапив у полон до червоних. Від неминучої загибелі М. Гаврилка врятували спільники більшовиків «боротьбисти», які взяли його на поруки. У січні 1920 р. М. Гаврилко повернувся до Полтави, жив у колишнього члена Української Центральної Ради Михайла Токаревського, з яким познайомився на похоронах Панаса Мирного в січні 1920 р. [5, с. 147–148].

Вийшовши на волю, М. Гаврилко не полишав надії здійснити свою давню мрію – увічнити Т. Шевченка в камені: створити йому пам'ятник у Києві. Одночасно на замовлення Полтавської спілки споживчих товариств для сільських громад ліпив із сірої глини погруддя поета для масового відливання його бюстів із бетону. Одночасно М. Гаврилко виготовив барельєф-медальйон та погруддя Т. Шевченка з написом рукою скульптора на п'єдесталі: «Обніміть, брати мої, найменшого брата». Протягом 1920–1930-х років минулого століття погруддя стояло у світлиці Міського театру в Полтаві і зникло під час окупації німцями Полтави в 1941–1943 рр. [9, с. 96]. Проте присвятити своє життя творчій роботі М. Гаврилкові не довелося. Зіткнувшись із реаліями радянської дійсності, він зрозумів, що в умовах більшовицького режиму вільного самовиявлення для митця бути не може, і знову став на шлях збройної боротьби за волю України.

Один із його знайомих Трохим Юрченко повідомив, що в Полтаві існує якийсь підпільний повстанський комітет, але Михайло сприйняв це з недовірою, запідозривши, що його створили прихильники «Єдиної і неділимої Росії». Тому поставив за мету згуртувати національно-патріотичні сили, створити українське підпілля в місті, налагодити стосунки та об'єднати повстанські загони, що діяли на Полтавщині, під єдиним керівництвом [3, Спр. 19081-С. – Арк. 7]. За даними радянської розвідки, лише в Полтавському повіті налічувалося понад дві тисячі повстанців. Отаман Володимир Вовк мав 100 озброєних і стільки ж неозброєних козаків. Переважно це були юнаки, які, уникаючи насильницької мобілізації до Червоної армії, йшли до лісу. Їх найбільше лякало те, що мобілізованих відправляють до Росії, де вони помруть із голоду. Побойовання були небезпідставними, адже на початку 1920 р. Полтавщину в пошуках харчів заповнили тисячі мішечників із Росії і десятки продовольчих загонів, які відбирали в українських селян хліб для «голодуючої Півночі».

М. Гаврилко зв'язався з братами Іваном, Федором, Панасом і Дмитром Добряками, Іваном Бідухою (псевдо «Павлюк»), Трохимом

Юрченком, «перекоханим петлюрівцем» Антоном Сірком та іншими українськими патріотами. З А. Сірком М. Гаврилко був знайомий із часів спільної служби в Українській галицькій армії і боротьби з денікінщиною. Так, на початку 1920 р. виник у Полтаві «Комітет звільнення України». М. Гаврилко взяв тоді собі за псевдо прізвище Т. Шевченка. Під ним і був відомий серед підпільників, повстанців і чекістів.

За дорученням М. Гаврилка А. Сірко підготував і видрукував у підпільній друкарні відозву-звернення до полтавців. Епіграфом до неї стали слова шевченківського «Заповіту», але в інтерпретації підпільників:

*Вставайте, не спіте,
Кайдани порвіте
І вражою «жидівською і
Комуністичною» кров'ю
Волю окроріте!*

Листівка була видрукувана від імені організаційного відділу штабу Лівобережних повстанських військ і мала такий зміст:

«Громадяни, сини України!

Вже три роки, як у кайданах конає колись вільна і славна ненька Україна. Народе український, великий та могутий! Прозрій, подивися, яких батьків і чий діти стали, подивися на свої стени – лани широкополі, на воли круторогі, подивися... та й заплач слізю... Стени, лани, воли круторогі в жидівській комуні. Сини твої молоді в жидівській неволі. Сміттям московським намагаються зробити тебе кацани. Кацани глузують з тебе, з твоїх звичаїв, чудової мови твоєї. Не стала лунати прекрасна українська пісня. Навкруги руїна і нещастя...

Настав кінець твоєму терпінню... Наша велика і свята мета – вільна самостійна Україна. «За неї єдину неньку Україну, готові ми на муки і на смерть». І не чужинцям-комуністам нас залякати і заставити покласти зброю. Всі, в кого ще б'ється серце, сини України, – до зброї. За багнет і набої! Стени і байраки нам стануть у пригоді. За кожним кущем, у кожному байраці, у кожному селі повинні бути наші стрільці.

Селяни зазнали всіх мук комуні, робітник пухлий від голоду, інтелігенція – ти голодна, ти змучена й виснажена. Всі обездолені – в наші загони, в наші міцні повстанські лави. На вас чекає заплакана ненька Україна.

Коли всі зрозуміють, що зараз діється (бодай нікому цього не бачити), що це сором і ганьба для України, то всі до зброї. Організуйте повстанські повітові і сільські комітети, озбройте козаків, пильно стежте за комуністами і чекайте наших наказів, окремих вибухів не робіть, бо лиха собі наробите. Час загального повстання настав – чекайте лише гасло.

Україна яко самостійна і незалежна держава визнана Англією, Францією, Бельгією, Німеччиною, Японією і Америкою. Зараз вони вірні наші друзі і товариші. І скоро славетними козаками батька Петлюри буде від більшовицьких банд звільнена Україна» [3, Спр. 14396-С. – Арк. 28].

Листівка мала підпис «Чижевський». Павло Чижевський був відомим громадським і політичним діячем, комісаром Полтавщини за доби Центральної Ради, але на початку 1919 р. він виїхав із Полтави і вже ніколи до міста не повертався, жив за кордоном. На початку 1920 р. він перебував у Швейцарії, де очолював надзвичайну торгово-фінансову місію УНР. Можливо, його прізвище підпільники використали тому, що він був надто відомою людиною на Полтавщині.

Лідери підпільного комітету вели перемовини з отаманами повстанських загонів Переяславського, Лубенського, Гадяцького, Кобеляцького і Полтавського повітів, але певних успіхів досягнули лише в об'єднанні сил повстанців, що діяли навколо Полтави та в Кобеляцькому повіті. Зокрема, при посередництві Миколи Тристана Полтавський підпільний комітет зв'язався з Андрієм Левченком, який за наказом Головного отамана армії УНР С. Петлюри готував повстання в радянському запіллі на Кобеляччині.

Як свідчив на допиті в Чека отаман Чернота (Кость Чаплін), підпільний комітет знаходився на Ново-Кременчуцькій вулиці і до нього, крім М. Гаврилка, входили Іван і Марія Ромасі, Дмитро Сай, Іван Добряк, Олена Гомза, Петро Ревенко («Зірка»), Антон Сірко, Леонтій Ткаченко, Петро Торяник, Харитон Крат і Михайло Аксюта. Але Чернота назвав імена лише тих осіб, яких знав особисто [3, Спр. 14396-С. – Арк. 24].

Відомий дослідник повстанського руху в Україні Р. Коваль вважає, що керівником протибільшовицького підпілля в Полтаві був Антон Сапар-Нельговський – уродженець Олександрійського повіту Херсонської губернії. Але виникає питання: як він опинився в Полтаві? Як не відома раніше в Полтаві людина могла очолювати повстанський комітет і як їй могли довірити своє життя десятки українських патріотів?

Справді, у чекістських матеріалах кримінальних справ згадується А. Сапар-Нельговський, але лише під ім'ям Антона Павловича (прізвище не називалося). З полтавським підпіллям він був пов'язаний, але помітної ролі в ньому не відігравав. Чекісти вважали, що керівником полтавського підпілля був Михайло Токарєвський, але на слідстві в Чека він довів свою непричетність до нього, хоч був добре знайомий із М. Гаврилком.

У документах чекістів згадується і прізвище «Юрченко». Р. Коваль вважає, що Трохим

Юрченко був представником створеного за кордоном Комітету визволення України. Чекісти вважали його комендантом (?) полтавських театрів. Такий різнобій у встановленні особи керівника підпільної організації свідчить про те, що вона була добре законспірованою і не всі її учасники, багато з яких виступали під псевдонімами, знали прізвище свого очільника. Представником київських підпільників у Полтаві був Василь Сологуб.

Комітет звільнення України намагався найперше взяти під своє політичне керівництво повстанські загони, що діяли на теренах Полтавського повіту. Через молотобійця Південних залізничних майстерень Олексія Коровку комітет зв'язався з отаманом Іваном Біленьким, загони якого базувалися в Булановому лісі. Зв'язковим між повстанським комітетом і 22-річним отаманом Володимиром Вовком із Василівської волості був червоноармієць караульної роти Андрій Д'яконенко, а з отаманами диканських лісів (Скирдою, Федором Запорожцем, Якимом Телятником) та «Луговими гайдамаками» К. Максимовича (отаманом «Люлькою») – житель Руновщанської волості Федір Запорожець.

Організаторами загону «Лугових гайдамаків» були старшина армії УНР Петро Ревенко та Карло Максимович, який пізніше відіграв зловісну роль у розгромі полтавського підпілля.

У травні 1920 р. М. Гаврилко зустрівся з колишнім поручиком російської армії Олександром Ульком, якого знав по спільній службі в козацько-стрілецькій (Сірій) дивізії, і запропонував йому піти до загону К. Максимовича, щоб продовжити боротьбу за волю України. 4 червня він передав О. Улькові записку: «Тов. Улько! По негайним справам прошу зйти до Шевченка. У Диканьці все в рухові. Приїзд обов'язковий. Вас ждуть». Проте О. Улько вважався і до диканських повстанців не пішов, але знайдена чекістами записка М. Гаврилка стала підставою для його розстрілу 12 грудня 1920 р. [3, Спр.18517-С. – Арк. 48].

М. Гаврилко був знайомий із К. Максимовичем з весни 1920 р. За словами Павла Кутового («Підкови»), К. Максимович був низенького зросту повним чоловіком 26–27 років, носив чорну бороду і розмовляв із галицьким акцентом [3, Спр. 67457 – С. – Т. 3. – Арк.1594]. У його загоні нараховувалося близько 60 козаків, головним чином молодь із навколишніх сіл. Із них лише 40 осіб мали вогнепальну зброю. На допомогу прийшли полтавські підпільники. Таємними шляхами до диканських лісів вони переправили кілька пудів вибухівки, десятки гвинтівок і ящики з набоями. В. Вовк розраховував, що диканські повстанці поділяться з ним зброєю, але на заваді став арешт К. Максимовича. М. Гаврилко допоміг В. Вовкові в іншому: з

метою конспірації забезпечив фальшивим посвідченням співробітника відділу незернового фуражу Полтавського повітового продовольчого комітету на ім'я Михайла Федоровича Васильця [3, Спр. 18581-С – Арк. 2].

Між керівниками загону «Лугових гайдамаків» від самого початку не було згоди: К. Максимович уважав себе «петлюрівцем», а П. Ревенко – боротьбистом. Суперечки закінчилися тим, що 13 червня П. Ревенко разом із начальником штабу загону Володимиром Зеленським («Надзвичайним») та кількома повстанцями залишили загін і пішли до отамана В. Вовка. Перед відходом із табору К. Максимович передав В. Зеленському лист для М. Гаврилка («Шевченка»). Ще раніше табір «Лугових гайдамаків», пробувши в ньому чотири дні, залишив Т. Юрченко [3, Спр. 18581-С. – Арк. 17].

Під час прочісування червоними курсантами з Полтави диканських лісів у полон потрапило кілька повстанців, решта розсіялися. У підвалах Чека опинився і К. Максимович. Шляхом шантажу і погроз чекісти схилили його до співпраці. Спочатку він був рядовим «сексотом», а пізніше став довіреною особою Чека в боротьбі з українським національно-визвольним рухом.

Відразу після зради К. Максимовича в Полтаві розпочалися арешти учасників протибільшовицького підпілля. Можливо, тому, що зрадник знав не всіх його учасників, а чекісти поспішали з розпратою, багатьом українським патріотам удалося врятуватися. Поміж інших чекісти збиралися заарештувати і М. Гаврилка, хоч про його причетність до підпільного комітету ще не знали. Проте в кімнаті, де працював скульптор, вони знайшли лише виліплений із глини бюст Т. Шевченка, який дивився на них гострим пронизливим поглядом. Самого ж чоловіка в кімнаті не було – він вистрибнув у вікно і зник [8, с. 150–151].

11 червня 1920 р. повстанці І. Біленького мали невдалий бій із каральним загonom червоних курсантів і були розпорошені по Булановському лісі, але ядро загону і його штаб збереглися. Після цієї поразки вцілілі учасники полтавського підпілля скликали на лісовій дачі «Сторожове» нараду отаманів повстанських загонів Полтавського повіту, на якій були присутні М. Гаврилко, В. Вовк, В. Мізін, І. Стефан, А. Д'яконенко, брати Іван та Андрій Бажули, Т. Юрченко, представники І. Біленького та повстанців із Руновщанської волості.

Учасники наради добре розуміли, що причиною поразок повстанців у боротьбі з комуністичним режимом є неузгодженість дій, нестача зброї, відсутність єдності, особисті амбіції та політичні розбіжності отаманів. Гостро поставило питання створення єдиного координаційного центру повстанських загонів. Після тривалої

дискусії учасники наради вирішили створити Головний штаб повстанських військ Полтавщини. Його головою було обрано М. Гаврилка, начальником штабу А. Сірка (за іншими даними – І. Рудявського, який виконував ці обов'язки і в загонах І. Біленького), начальником зв'язку – І. Бідуху. Контррозвідку штабу очолив Артем Підкова.

Уже в перші дні після створення Головного штабу між М. Гаврилком та А. Сірком почалися ідеологічні й тактичні суперечки. Гаврилко дотримувався радикальних методів боротьби з більшовицьким режимом, а Сірко займав невизначену позицію, побоюючись відплатних акцій червоних. Склалася ситуація, яку Бідуха назвав «безалаберщиною». Зважаючи на незгоди між керівництвом штабу, деякі повстанці залишили Булановський ліс і подалися до Повстанської армії Н. Махна, який на той час перебував на Полтавщині [3, Спр. 18517-С. – Арк. 58–59].

16 червня 1920 р. І. Добряк, І. Ромась і П. Гасуха вийшли з лісу й пішли до Полтави, щоб зв'язатися з уцілілими учасниками національно-патріотичного підпілля. Коли про це дізнався І. Бідуха, то через свою сестру запросив їх на зібрання підпільників, яке відбулося 30 червня в помешканні братів Добряків. На ньому були присутні М. Гаврилко, І. Добряк, І. Ромась, Т. Юрченко. Дехто пропонував замінити отамана І. Біленького на І. Ромася, але більшість не підтримала цієї пропозиції. Учасники зібрання обговорили ситуацію, що склалася після поразки повстанців у Булановому лісі, перспективи подальшої боротьби з московсько-більшовицьким окупаційним режимом та звільнення заарештованих у Полтаві українських патріотів, але єдиної думки не дійшли. Все ж вони погодилися з пропозицією М. Гаврилка розпочати підготовку до загального наступу повстанських загонів на Полтаву [3, Спр. 19081-С. – Арк. 2].

І. Добряк та І. Ромась пропонували включити до складу Головного штабу й Антона Павловича, за словами І. Бідухи, «інтелігентну людину», яку рекомендував отаман Чернота, але штаб у повному складі більше не збирався. Для вирішення нагальних питань зустрічалися окремі його члени. Тому питання про Антона Павловича залишилося відкритим [3, Спр. 19081-С. – Арк. 10].

Для переговорів із більшовицьким керівництвом міста на умовах тимчасового припинення збройного протистояння й обміну полоненими був присланий бунчужний Тимофій Марченко. Проте червоне командування не прийняло цього жесту доброї волі і згідно з рішенням «трійки» полтавської губернської Чека 1 липня 1920 р. парламентаря повстанців розстріляли [3, Спр. 19080-С. – Арк. 3].

В. Вовк пропонував зачекати з наступом на Полтаву і спершу з'ясувати сили червоних, їхнє озброєння та настрої червоноармійців залоги, адже серед насильно мобілізованих юнаків було чимало прибічників української державності.

Його підтримав І. Штефан, але М. Гаврилко та решта учасників наради висловилися за якомога швидший штурм міста. На тому й зійшлися. Керувати наступом на Полтаву доручили Федорові Яровому.

Отамани вирішили спочатку захопити Василівку, обеззброїти міліцію і підрозділ Червоної армії, які стояли там залогою, а потім іти на Кочубеївку, де об'єднатися з диканськими загонами і тоді вже разом наступати на Полтаву. Перша частина плану вдалася. М. Гаврилко із загonom повстанців без погодження з В. Вовком напав на Василівський волосний виконком, роззброїв міліцію, забрав у неї коней, знищив документи, що стосувалися стягнення продовольчої розкладки, а також забрав із каси сто тисяч карбованців. Після цього В. Вовк розсварився з учасниками нападу, обізвав їх бандитами, а М. Гаврилко у свою чергу за нерішучість у діях назвав В. Вовка більшовиком. Відплатна акція червоних була жорстокою: у відповідь за напад вони заарештували місцевих селян, зробивши їх заручниками, а батька В. Вовка й одного з братів розстріляли. Живою залишилася мати з маленькими дітьми [3, Спр. 18581-С. – Арк. 15].

Перед наступом на Полтаву повстанці вирішили зібратися між залізничними станціями Кочубеївка та Божкове в урочищі Ясенове, але в призначений час до місця збору прибули лише отамани Горбась і Калабала, які привели із собою близько 250 озброєних гвинтівками, обрізами й шаблями повстанців. З'явилися і два представники від диканських повстанців, але без людей. Заплановану акцію не підтримав В. Вовк, який увесь час вагався. Отаман І. Біленький певної відповіді не дав і своїх повстанців не привів. Наступати на Полтаву малими силами було б самогубством. Тому присутні вирішили зібратися знову в урочищі Ясеновому, мобілізувавши всі повстанські загони в околицях Полтави. Проте наступного дня до місця збору з'явилося лише 50 козаків. Керівники полтавського підпілля довго чекали отаманів із їхніми загонами, але так і не дочекалися. План захоплення Полтави провалився. Тому центром гуртування повстанських загонів, що діяли навколо Полтави, було обрано Булановий ліс.

Усі без винятку школярі і студенти СРСР знали, хто такий Сергій Лазо. Знали його як "героя громадянської війни", якого спалили в топіч паровоза біля Варшави. Сергій Лазо було гідно шанувати: його іменем названо село, де він народився, залізничну станцію Уссурийської залізниці, де він загинув; в Кішиневі та Владивостоці йому поставлено пам'ятники, в Кішиневі дія музей Котковського і Лазо. Іменем Сергія Лазо названо село і місто, вулиці та площі в кількох містах і сільських районах, перевал, теплиці. Про нього написано книжки, знято фільми, створено оперу, на його честь складалися пісні, випускалися марки та листівки.

Чи школярі та студенти України знають, хто такий Михайло Гаврилко? Чи знають про його історію, місцевознавство, професори, академіки, генерали, журналісти чи народні депутати України? Мають, уперше чууть. А це ж видатний наш скульптор, художник, поет, воєн, якого 1920 року спалили в топіч паровоза червоноармійцями!

20 літ минуло від дня проголошення незалежності України, за яку він поклав своє життя, а чи вшановано його пам'ять? Чи знято про нього фільм, чи названо його іменем вулиці та площі, чи складаються на його честь пісні? Чи хоч де поставлено йому пам'ятник або меморіальну дошку? А він відкрив перші українські школи в Києві та Луцьку, ставив пам'ятники Тарасові Шевченку в Прикарпатті, на Буковині та рідній Полтавині, воював за Україну як сміливий стрілець, сірокопаник, повстанський отаман!

Книжка "Михайло Гаврилко: і стеком, і шаблею" частково знімає вину українського народу за своє безпам'ятство. Во вертає із забуття цього шляхетного чоловіка, геніального митця, воєн і творця українського війська, духовного нащадка Тараса Шевченка та Святослава Завойовника.
Вічна йому слава!

Надзвичайно гостро постало питання забезпечення повстанців зброєю, адже запасів тієї, що селяни приховали після розвалу старої російської армії та одержали від полтавських підпілляків, було явно замало. Т. Юрченко запропонував В. Вовкові здійснити напад на військові склади в Селещині та Карлівці, але надіслана розвідка встановила, що наявними силами, зва-

жаючи на численну охорону червоних, виконати завдання неможливо, і його довелося відкласти [6, с. 86]. Згідно з даними чекістів, М. Гаврилко не схвалював повстанських отаманів, кожен із яких діяв на свій розсуд, і перейшов із своїм загonom до І. Біленького в Булановому лісі.

20 серпня 1920 р. І. Бідуха викликав довірєну особу І. Біленького П. Засуху та начальника штабу повстанських загонів І. Рудявського на нараду, яка мала відбутися в Булановому лісі, але дорогою з Полтави в селі Горбанівці їх заарештували чекісти. До рук червоних потрапили і В. Вовк та І. Штефан, яких розстріляли на початку 1921 р.

Де і коли загинув М. Гаврилко, достеменно не відомо. Невідомі й обставини його смерті. Знаний український мистецтвознавець В. Ханко в довідці про М. Гаврилка зазначав, що він «помер від тифу, похований на міському кладовищі» [4, с. 151]. Пізніше, посилаючись на спогади Д. Солов'я, писав, що М. Гаврилко був розстріляний восени 1920 р. в Полтаві [9, с. 96]. Історик О. Білоусько повторив твердження В. Ханка, що його розстріляли восени 1920 р. на старому міському цвинтарі [1, с. 83]. Автор монографічного дослідження про мистця Р. Коваль, посилаючись на свідчення брата М. Гаврилка Степана та інших учасників цих трагічних подій, стверджує, що чекісти спалили його живцем у топці паровоза в Полтаві восени 1920 р. Документально ця версія не підтверджується, але достеменно відомо, що до кінця 1920 р. М. Гаврилко перебував у розшуку. Шукали «Шевченка». Заарештований В. Вовк під час допиту в Чека 14 грудня 1920 р. свідчив, що за його припущенням М. Гаврилко може перебувати на хуторі Бендраковому Первозванівської волості Полтавського повіту в одного свого знайомого, «з яким перебував у од-

ному з таборів у Австро-Угорщині». Його призвища В. Вовк не пам'ятав, але знав, де мешкає [3, Спр. 18581-С. – Арк. 19]. Це останні свідчення про М. Гаврилка, які авторові цих рядків на сьогодні вдалося виявити.

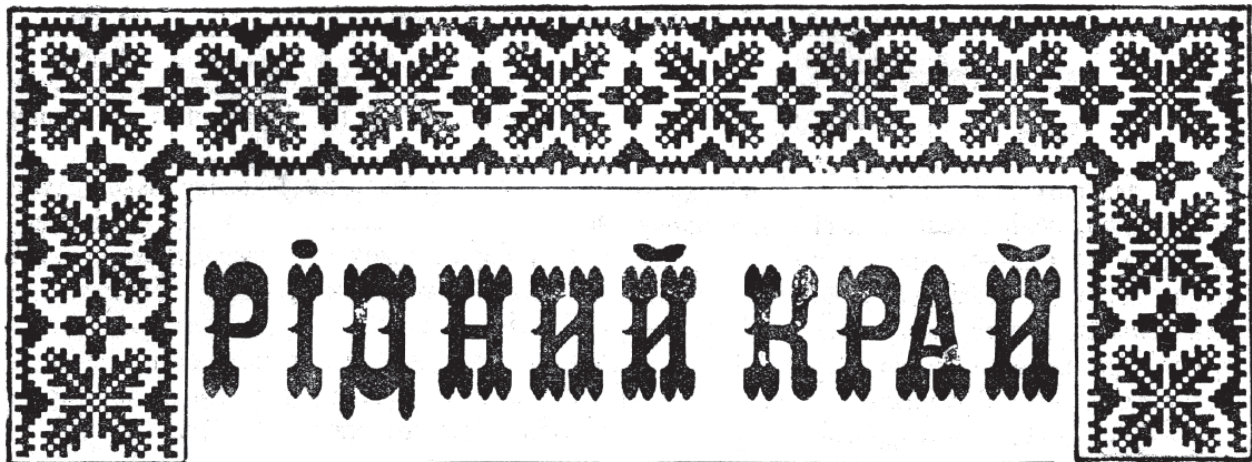
М. Гаврилко жив, творив і загинув із ім'ям Тараса Шевченка.

Література

1. Білоусько О. Гаврилко Михайло Омелянович. Жовтень, 5, 1882 – жовтень, 1920 / Олександр Білоусько // Реабілітовані історією. Полтавська область. Науково-документальна серія книг. – Кн. 5. – Київ – Полтава : Оріяна, 2007.
2. Державний архів Полтавської області – Ф. П-7. – Оп. 2. – Спр. І.
3. Державний архів управління СБУ в Полтавській області.
4. Гаврилка М. О. могила // Полтавщина : Енциклопедичний довідник. – К. : В-во «Українська енциклопедія», 1992.
5. Коваль Р. Михайло Гаврилко : і стеком, і шаблею. Історичний нарис / Роман Коваль. – Вінниця : ДП «Державна картографічна фабрика», 2011.
6. Ревегук В. Отамани Полтавського краю – борці за волю України / Віктор Ревегук. – Полтава : «Дивосвіт», 2011.
7. Ревегук В. Полтавщина в переддень Української революції (1900–1916 рр.) / Віктор Ревегук. – Полтава : ПП Шевченко Р.В., 2010.
8. Соловей Д. Розгром Полтави. Спогади з часів визвольних змагань українського народу. 1914–1921 / Дмитро Соловей. – Полтава : В-во «Криниця», 1994.
9. Ханко В. Скульптор Михайло Гаврилко і його трагічна доля в період розгрому УНР / Віталій Ханко // Полтавська Петлюріана. Число 2. Матеріали III Петлюрівських читань, пров. у Полтаві 5 листопада 1994 р. – Полтава : «РІК», 1996.

У «Рідному краї» про «Рідний Край»

Українська часопись, виходить у Києві.

Число 36. (Вийшло 17 Лютого 1910 р.).

(До рочнику 1909-го).

Ніна Степаненко

«...РАТАЙ НА НИВІ НАШОГО СЛОВА» (ЧАСОПИС «РІДНИЙ КРАЙ» ПРО «...РОЗМАНІТНУ ПОСТАТЬ КУЛІШЕВУ»)

Числа часопису «Рідний Край», що в 1905–1916 рр. ніс духовну поживу українцям, висвітлював події в Україні й за її межами, не припали порохом забуття, їхні шпальти не пожовкли від часу. Це видання гортали й сумлінно студювали науковці, письменники, прості люди, усі, кого цікавили українська історія й культура, місце в них Тараса Шевченка, Івана Котляревського, Панаса Мирного, Грицька Коваленка, Олени Пчілки, Миколи Дмитрієва й багатьох інших достойників. Тижневик не міг обійти увагою українського майстра слова, критика, фольклориста, історика, громадсько-культурного діяча, який дивував своїх сучасників і ще більше заворожує тих, хто прийшов після нього, огромом власних діянь, – Пантелеймона Куліша. Жаль лишень, що цей видатний митець рано відлетів у засвіти. Якби Кулішеві випало трудитися в ХХ столітті, «Рідний край» неодмінно заряснів би його працями. Сталося, на превеликий смуток, по-іншому: журнал увічнював пам'ять передчасно спочилого в Бозі вели-

кого духовного ратая, який зняв завісу забуття з нашого сповненого таємниць минулого, розкрив нові горизонти перед материнським словом, розбурхав українську свідомість, уселив у серце й душу рідного народу вогонь непокори.

До роковин смерті Пантелеймона Куліша редакційна колегія вмістила в четвертому числі за 1908 рік замітку «Згадки про П. Куліша...»: «При наближенню дня смерті П. Куліша (2-го лютого) до нас наспівали спогади про його від різних людей. Ми не раз висловлювали велике поважання до Куліша за його працю на полі українського письменства і охоче даємо місце тим спогадам про невсипущого Ратая. Частина того, що надіслано, іде в сьому числі, а частина – в першому числі за місяць Лютий».

Трохи раніше – у першому числі – опубліковано лист Ганни Барвінок (Олександри Михайлівни Білозерської-Куліш) із доданим до нього віршем Пантелеймона Куліша: «Настає незабута хвильова година 2-го Лютого: гірка, тяжка втрата українського діяча П. О. Куліша,

що стільки десятків літ утримував силою духа свого і працею нашу Україну, працював без культурних підвалин, без працівників, в боротьбі з тодішньою цензурою.

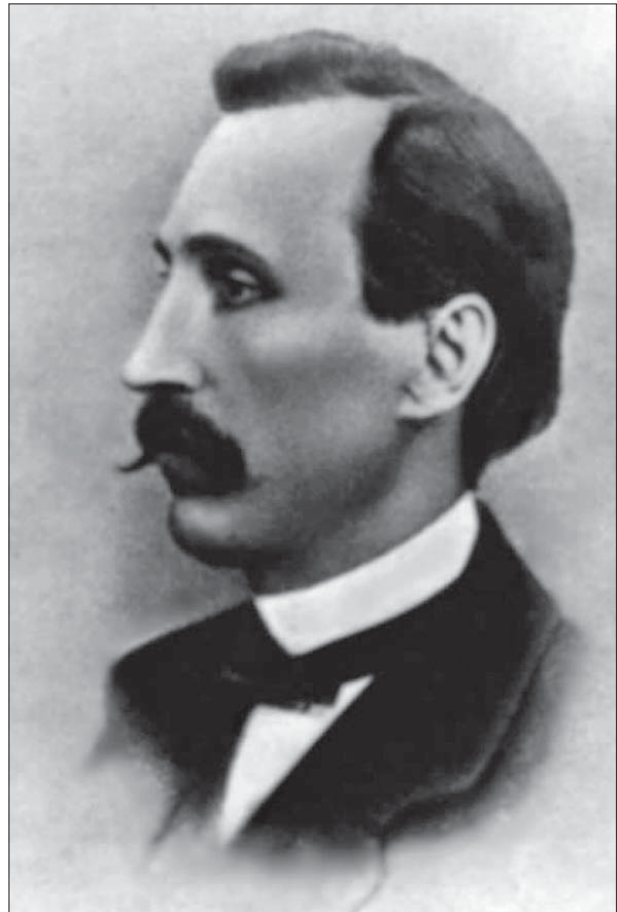
Сам керував у темряві і безнадійності, спотикаючись, Ратай український. Покликав, хоч гаразд було й ні-до-кого, бо темно ще на дворі було. Вкраїна на зорі ще була: не прокидалася. Сподвижники ще не нарости. Ратай, себе розважаючи, казав:

*Ой ходив би я по селах
Від хати до хати,
Ой співав би я по селах, –
Нікому співати!
Чиє серце стрепенеться
Од слова живого,
Що співав я, віщував я
Віку молодого!
Ой співав я: «Буде жити
Наше слово, буде!»
Чи живе ж воно у тебе,
Безталанний люде?
Не по селах прохожав я,
А по кладовищах:
Спочиває наше слово
В німих гривовищах.
Поминаю усіх мертвих,
А по живих плачу,
Що нікого я живого
Серед них не бачу...*

Часопис «Рідний Край» надрукував і таку сповнену шани й любові до Пантелеймона Олександровича поезію Простака з хутора «Крайполе»:

*Ой рано ти опівночі
Удосвіта встав,
Ніхто ж тебе, панотченьку,
Тоді й не пізнав.
Чи ніч була без місяця,
Без місяці й зір,
Ніхто-ж бо то не виглянув
Із хати на двір...
Хоч де-не-де по хатинах
Світ уже блищав,
Та твоєї ж то він праці
Ще не освіщав.
Став до праці ти за-рання,
Щоб більше зробити,
Працював ти у темноті,
Щоб всім догодить.
А що скоро світ прогляне,
Ти тоді вже знав,
Чому ж бо ти, панотченьку,
Довше був не спав,
А ж до ранку до видного,
Тоді був-би встав,*

*Як у всяке віконце
Світ уже б сіяв.
Тоді-б було й твоє діло
Сяло на весь світ,
Розпізнав-би по видному
Тебе рідний рід.
А тепер то прокинулись
Старі і малі,
Прокинулись... та горенько, –
Ти спиш у землі...*

П. О. Куліш (1819–1897), український письменник, перекладач, етнограф, видавець, громадський діяч

Велику цінність становлять «Спомини» дружини Пантелеймона Куліша», які з'явилися в другому числі журналу за 1907 рік. Звернутися до них Ганну Барвінок змусила активна діяльність тодішньої української молоді, яка вимагала заснування кафедри рідної мови в освітніх закладах. Ці наміри, говорить вона, – «безнадійна мрія» її незабутнього чоловіка, який «брав самітно затужавлений обліг і тільки бажав, щоб хоч пізно, а одгукнулось молоде покоління на його високе бажання – оживити Україну, вивести з забуття». Пані Ганна правдиво передає стан душі Пантелеймона Олександровича, якому найдужче боліло те, що «всякий народ» – росіяни, поляки, євреї – мають своє

назвисько, а українці – ні, що ми геть забули власну історію. Куліш уперто пер свого плуга, орав духовну ниву, «увертав скибу за скибою, живучи тільки однією святою ідейною думкою, що треба брати й сіяти хліб, щоб був свій, хоч і чорний, і черствий». Ці думки авторка «Споминів» potwierджує поетичними рядками, які «сказав Куліш», теплими словами про Кулішеву діяльність Тараса Шевченка, Івана Пулюя і «якогось добродія»:

*Як праотець Адам, ходжу я тут за плугом,
В поту лиця свій хліб насушний їм,
І нікого мені назвати братом, другом,
Або слугою, парубком своїм.*

«Ще він сказав»: *Як жизнь важка, гірка, великострунна,
До вічного спочивища добралась...*

Слова Великого Кобзаря, написані на Євангелії, подарованій Пантелеймонові Олександровичу, Ганна Барвінок називає «високим епітетом»:

*Без малодушної укоризни
Пройти мятарства трудной жизни,
Измѣрить пропасти страстей,
Понять на дѣлѣ жизнь людей,
Прочестъ всѣ черныя страницы,
Всѣ беззаконья дѣла,
И сохранить полѣт орла
И сердце чистой голубицы, –
Ессе вот!*

29 липня 1897 року «на пів-рокову панахиду» Іван Пулюй написав у листі до дружини письменника таке: «Гетьмане наш! Тої влади гетьманської не видібрала й не відбере в тебе ні одна людська сила. Ти гетьман України *perpet aeterno*, могутий не мечем кривавого насилля, а булавою правди, світла науки.

«Вітаю Тебе тим найбільшим ім'ям, яким може пошанувати Україна». <...>

Споминки мої про незабутого друга пишу, то вже не мені додавати йому авреола: авреол його буде так довго сіяти, як довго люде розмовлятимуть на українській мові.

Perpet aeterno».

Із цими словами перегукується послання «добродія» до Олександри Михайлівни: «„Культурі служимо“, се характеристика вашого чоловіка... І він служив їй безупинно».

Дружина Куліша вправно володіла пером, вона змогла у «Споминах» розкрити невтомну працю його над Святим Письмом: «Усе він кавав: „Сподоби мене Господи скінчити в перекладі Біблію, що так вопіюще потрібна для народу. Тоді скажу: „Господи! в руці твої

предаю дух мой“. Тоді спокійно умру”». У труді праведному, продовжує Ганна Барвінок, Пантелеймон Олександрович і сконав «серед темного люду. І склонив свою обтяжену багату голову; ще піднявши руку до чола, писав швидко останні слова: стрічку за стрічкою, мов на сторінках часописі, поки в знеможі упала обважена холодом смерті рука і він склепив свої ясні очі...». За здоров'ям своїм він ніколи не стежив, захопив застуди, бо працював у рукавицях у страшенно холодному кабінеті, знеміг – і відійшов у кращий світ. Уже будучи на Божій дорозі, він, свідчить дружина, «все таки... працював», вона «під руки водила його до столу». Незрадливий патріотизм цього чоловіка і в тому, дізнаємося від Ганни Барвінок, що звелів себе поховати поруч рідної хати.

Розкрито у «Споминах» і велич духовно-мистецького подвигу Пантелеймона Куліша: він упродовж усього свідомого життя невтомно збирав скарби народної творчості, «писав під 19-тю псевдонімами». «„Грамотку” написав для народу, 5 тисяч примірників видав, і на свій кошт, дарма, ящиками по губерніях розповсюджував, і прохав своїх друзів, що б дарма роздавали народові, аби читали. Потім „метелики” – книжечки пускав по вітру, аби по всіх усядах летіли по Україні безплатно. Учив грамоти молотників, столярів, інтеллігентну молодіж, і все до своєї ріллі нахилив; учив хлопців, дівчат, – ще тоді й школ не чуть було; учнів і 35-літніх робітників, не вважаючи на те, що казали: скоріш на долоні волосся поросте, ніж він вивчиться. А учень виучувався, і газету читав, і слова вирізував у себе на воротах».

Куліш робив усе можливе, аби міцніло й ширилося наше красне письменство. Він редагував рукописи Марка Вовчка і своїм коштом видавав їх, допомагав випустити у світ твори Квітці, молодим письменникам Щоголеву, Левицькому, Кониському, подбав про друк шедеврів Шевченка. У Петербурзі заснував друкарню передусім для того, щоб українське слово доходило до читача. Багатьом із них Пантелеймон Олександрович послав книги «для підтримання висоти культурної». І мабуть, і разу не пообідав так як люде. «Ніколи», було жартуючи каже, «й ложки борщу хлѣбнути, ні куска хліба в смак з'їсти».

Пантелеймон Куліш «розкладав огні по шляхах України й Галичини», щоб «Божа іскра в 30 мільйонному народі не погасла, така яскрава, така поетична, така улюблена! Боже мій! як він її любив, як боявся стратити її». Для підтвердження сказаного наведено фрагмент із листа Куліша, під яким Д. Шепрок залишив такі слова: «Я не малорось, но должен удерживать слѣзи, когда читаю такія строки:

Нѣтъ для меня волшебнѣе чарѣ, какъ пѣсня родная; какъ ангель, ходитъ она въ купѣлѣ

Силоамскую! Родная пѣсня! родная поезія! пусть гонить тебя, кто хочет, – ты всегда останешься для души моей святыней. Пусть приметъ Богъ страданія мои и другихъ душъ, какъ жертву, и просвѣтитъ свѣтомъ своимъ Украину! Ради мучениковъ онъ извергалъ огонь на землю. Сколько же мук и чистыхъ жертвъ принесено за Украину! Боже мой! сколько у насъ добра на Украинѣ, и никто ему цѣны не знаетъ. Ничѣмъ не обидѣлъ Господь Украину. Какіе у насъ цвѣты цвѣтуть, какія пѣсни поются!..»

Ганна Барвінок подає у споминах і деякі біографічні відомості: їй не радили виходити заміж за Пантелеймона, бо йому «ніколи буде за Гіббонами, Боклями, Спенсерами, за прихильністю до України, й зглянуть на жінку». Та сталося все інакше: він запалив свою дружину тією самою ідеєю, вона вирішила віддати себе сповна рідному народові – «все принесла в жертву на <...> оltарь священної любові до України, – і не вважала се й за жертву».

Прочитуємо в цьому зв'язку й такі щемливі рядки: «А ще йому сієї турботи було мало, – він шість моїх небог учив, де-за-яких і в гімназію платив; все бажав посилити свою запущену ниву, своїм словом вірним-українським. Ще й брата вчив. Одна з небог поступила у Єлизаветській інститут, прямо в 5-й клас; і знала українську мову найліпше і поезії досконале, опріч іностранный мови, англійської, французької й Російської, – ніде небувши, тільки у нас з дев'ятого року. Свою працю кидав, а поле українське збогащав».

Для Пантелеймона Куліша було найважливішим, аби його ідеї підхопила і творчо продовжила молодь. У «Споминах» подано поетичне звернення митця слова й патріота України до тих, кому продовжувати справу своїх попередників:

*Кобзо моя, непорочна утіхо!
Чом ти мовчиши? Задзвони мені стиха.
Голосом правди святої дзвони,
Наші пригоди мені спом'яни.
Може, чиє ще не спідлене серце
Тяжко заб'ється, до серця озветься,
Як на бандурі струна до струни.*

* * *

*Хто не здоліє озватись словами,
Хай обізветься дрібними слезами;
Ти-ж своє слово дзвони-промовляй,
Душам братерським заснуть не давай.
Хай недовірки твої кам'яніють,
Хай вороги твої з жалю німіють,
Рідну сім'ю ти до-купи зживай.*

* * *

*Гей, хто на сум благородний багатий!
Сходьтєся мовчки до вбогої хати,
Мовчки сідайте по голих лавках,*

*Мовчки сумуйте по вбогих братах.
Темно на дворі, зоря не зоріє,
Вітер холодний од півночи віє,
Квилять вовки по степах-облогах.*

* * *

*Кобзо! ти наша відрада єдина...
Поки прокинеться сонна країна,
Поки діждеться живої весни,
Ти нам по хатах убогих дзвони!
Стиха дзвони; нехай мучене серце
Важко заб'ється, до серця озветься,
Як на бандурі струна до струни.*

У Пантелеймона Куліша й Ганни Барвінок взаємини не були безхмарними. Та всі земні грихи дружина прощає своєму чоловікові й так закінчує свої «Спомини»: «Скільки щастя мені дав, стільки й горя незабутого! Пером йому земля!»

Після цих слів подано народну пісню, яка розчулює й найчерствішу душу:

*Голубе сив, коли-б то ти жив,
Хоть би ти не чув, аби ти жив був.
Я б твої крила позолотила,
Я б твої очі накарувала,
Тебе самого намалювала,
Та на тій стіні, де сидить мені,
Та у тій хаті, де пробувати.
Коли б же мені голубонько мій,
Я б його личенько намалювала.
Ой я ходила і вибирала,
Нема такого, як я втеряла!..*

«З найбільшою втіхою помістили ми ці «Спомини» високошановної авторки, – дає свій коментар до надрукованого редколегія «Рідного Краю». – Зовсім зрозуміло, що спогади Ганни Барвінок про любу дружину й найближчого товариша в праці всього життя вийшли повні такого теплого, можна сказати, побожного пошанування його пам'яті. Значно поділяємо признання високої достоти Кулішевої, бо Ганна Барвінок говорить як раз про те, що й ми ставимо Кулішеві в високу заслугу: власне – його невисипущу працю, яко ратая на ниві нашого слова. Радо містимо посеред «Споминів» і вірші Кулішеві, – хоть де-кому вже й відомі; вони послужать бажанню високоповажаної авторки поєднати працю Куліша з працею ратаїв молодих: нехай ті вірші будуть для наших починаючих авторів зразком, – як давній мистець владав і віршем, мов кутиєм із срібла, і мовою, дзвінкою як кобза».

Ґрунтовний огляд життя і творчості Пантелеймона Куліша зроблено в статті Олени Пчілки «Пам'яті П. Куліша», яку запропонувало читачеві шосте число альманаху за 1907 рік. Її написано в місті Полтаві до десятиліття того трагіч-

ного дня – 2 лютого 1897 року, коли на своєму хуторі Мотронівка, що на Чернігівщині, полишив цей світ невтомний трудівник, який «тільки в останні дні наглої хвороби» одірвався «від української письменницької праці». Авторка свідома того, що береться за вельми відповідальну справу. Вона наголошує на тому, що постать «надто талановитого нащадка чернігівського козацького роду» аж ніяк не можна описати в одній замітці. Їй треба присвятити окремі томи, авторами яких мають бути біографи, критики, а також «психологи, знавці людської душі». Лише об'єднавшись і добре потрудившись, вони зможуть розкрити грані «розманітної постаті Кулішевої, всю химерно-рухливу, поривну вдачу його», яка «ж бо так відбивалася і в його літературній праці, і в громадській діяльності». Свою розвідку Олена Пчілка називає поминальною згадкою, з чим погодитися важко. Перед нами невелике за обсягом, але багате на інформацію літературознавче дослідження (за визначенням Ольги Петрівни, «наукова розправа»). Мета його – не порпання «в подробицях діяльності <...> видатного чоловіка», а об'єктивний аналіз усього того «доброго, яке було в його праці, той великий спадок, що зостався від всього багатолітнього труду його». Пантелеймона Куліша справедливо віднесено до найславетніших постатей, спадок яких єднає українську справу, що вершилася в Україні, у Петербурзі і в Галичині, згуртовує всіх, хто «стоїть на ниві української культури», зв'язує «невидимим посилом з тим, що було найдорожчим», – прихиллям до рідного слова. Олена Пчілка робить спробу хронологізувати творчість «щирого нашого» Куліша, залишивши поза дослідницьким оком усі його «прикри присуди».

У 1850-х роках, коли «було темно ще на дворі» і в наше віконце «ледь-ледь бренила зоря світолиця», Пантелеймон Олександрович запалив досвітній вогонь, який просвітив багатьох, змусив побачити те, чого вони не помічали «ходячи й по дневі». Ця метафора яскраво демонструє особну Кулішеву знаковість у нашому духовному просторі. Його «Записки о Южной Руси», журнал «Основа», твір «Чорна рада» повернули українську свідомість. Ольга Петрівна поділяє думку наукових критиків 1970-х років, що в «Записках...» далеко більше мистецької вигадки, ніж правди. Водночас вона робить акцент на іншому досить промовистому факті – зібрані Кулішем «предання», «казки», «легенди», «кобзарські думи» живили думку, чарували серце й душу всіх, хто з ними знайомився. Убрані в книги народнопоетичні перли названо патріотично-українською проповіддю, а автора

талановитим ентузіастом. Цінність книги слід убачати в тому, що вона зробила більше «для розбудження національної свідомості й патріотизму в українській інтелігентській громаді, ніж би могли цього досягти скільки томів найправдивіших наукових історико-етнографічних документів».

Вичерпно схарактеризовано значення в поступі української справи місячника «Основа», який будив думку прихильників патріотичної праці «на холодній півночі кам'яного Петербургу». Творча рука Куліша-редактора переводила на наш лад усе, що надходило до журналу, навіть те, що пропонували іноземці. Воно одержувало нове культурне життя, доводило, що наша мова не задля хатнього вжитку, що в неї велика перспектива.

Згадано в праці Олени Пчілки й про жінку-великоросіянку родом з Орловщини – «пані Маркевич, що стала Марком Вовчком». Мова її творів набула нової якості – «зовсім та сама легендарна, чудова, народна... що й в казках Жемчужнікова, поміщених в записках о „Южной Руси“». Чоловік Марії Вілінської в листах щиро дякував Пантелеймонові Олександровичу, що він «пильно потрудився коло оповідання паніного».

До особливих заслуг Куліша віднесено бездоганне знання ним української мови в усьому її народнорозмовному вияві, намагання надати їй літературної форми. Цей митець розвинув і збагатив українську епістолярну царину. Він, пише Олена Пчілка, «знав і тямив, як до кого писати» – до «аристократки-панночки», «товариша-письменника», «кобзаря Вересая» й ін. Не оминула Ольга Петрівна й таких духовних сфер Кулішевої діяльності, як поезія, мала й велика проза, переклади (Шекспір, Байрон, Євангеліє, Біблія).

Укрупнено в розповідь уже проаналізовані вище спогади дружини Куліша про те, що й в останні дні життя він жертвенно працював над Святим Письмом (Старим Заповітом), що «навіть серед смертного конання водив холодніючою рукою, неначе-б писав».

Пантелеймона Куліша справедливо названо «першим орачем», який «українським словом почав і кінчив її, можучи сказати тій рідній мові: „Ти бо єси оправданіє моє!“». Ці слова сказані понад сто літ тому. Не втратили вони своєї сутності і в наш час. Духовний подвиг Пантелеймона Куліша захоплюватиме майбутні покоління. Вони вважатимуть його, як і Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесю Українку, Бориса Грінченка, своїм великим предтечею.

УДК 930 «18/20»: 001.814: [94(477)»1710»]

Ірина Дінтан

«ДОГОВОРИ І ПОСТАНОВИ...» 5 (16) КВІТНЯ 1710 РОКУ: КОНТРАВЕРСІЇ ПРОЧИТАННЯ

У статті подано історіографічний зріз вивчення «Договорів і постанов...» 5 (16) квітня 1710 року. Автором досліджені проблеми, котрі й по сьогодні розв'язуються вченими неоднозначно: історико-правова сутність, джерела створення, чинники прийняття, дієвість та історичне значення пам'ятки в розвою політико-правової думки українства ранньомодерної доби.

Ключові слова: «Договори і постанови...», «Конституція», «Правовий уклад...», «Пакти і конституції...», «Бендерська конституція», парламентаризм, республіка, Пилип Орлик, старшина, козацтво.

Три роки тому в Україні відзначали (скромно – на державному, репрезентативно – на науковому рівнях) 300-ліття знакової пам'ятки національної політико-правової думки. Мовиться про «Договори и постановления Правъ и вольностей войсковыхъ межи Ясне вельможнымъ Его милостю паном Филиппомъ Орликомъ новоизбраннымъ Войска Запорожскаго Гетьманомъ, и межи Енеральными особами, полковниками, и тымъ же Войскомъ Запорожскимъ с полною зъ обоихъ сторонъ обрародою Утверженные при вольной елекції формальною присягою отъ тогожъ Ясне вельможнаго гетмана Потверженные ...» [15, с. 19].

Неоднозначне розуміння прочитання термінології XVIII ст. зумовило розвій дефініцій: пам'ятка відома під назвами «Договір і постанова між гетьманом Орликом і Військом Запорозьким»; «Договори і постанови...»; «Пакти й конституції законів і вольностей Війська За-

порозького...»; «Правовий уклад та конституції...» тощо. Перелічені назви не торкаються сутнісної характеристики документа, «натомість запропонування таких маркерів, як «Бендерська конституція», «Конституція Пилипа Орлика», «Конституція України 1710 року», «Перша європейська конституція» <...>, поява яких була безпосередньо пов'язана з присутністю поняття «Constitutiones» в латинськомовній назві <...>, з часом призвело до помітного зміщення акцентів...» [34, с. 7] щодо правової оцінки документа. Цікаво, що попри розбіжності в політико-правовій та історичній класифікації останнього, чимало авторів послуговуються означеними дефініціями як рівноцінними.

І латиномовний, і староукраїнський варіанти пам'ятки вперше були опубліковані в «Чтениях в Императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете»: відповідно – у 1847 і в 1859 роках, і в додатках до п'ятитомного твору М. Маркевича (1843) [30, с. 325–338]. Започаткував науковий аналіз пам'ятки 1841 року А. Скальковський [40]. І вже понад 170 років «Договори і постанови...» залишаються невід'ємним складником дослідження діяльності перших українських емігрантів¹.

«...Нині наукова «орликіана» налічує не одну сотню позицій...», проте, – зауважує В. Смолій, – «ми постаємо перед ситуацією, коли оновлення потребують не лише підходи до джерелознавчо-історіографічного опрацювання пам'ятки. Нагальним виявляється <...>

¹ В. Антонович [1, с. 252–371]; О. Апанович [2, с. 209–251]; В. Артамонов [3]; В. Бадяк [4, с. 12–13]; І. Борщак [5]; М. Василенко [6, с. 369–387]; М. Возняк [7, с. 107–132]; І. Гончарук [8, с. 11–29]; В. Горобець [9, с. 32–43]; М. Грушевський [11–14]; А. Єнсен [18]; В. Замлинський [19, с. 345–354]; Д. Журавльов [21, с. 445–464]; М. Костомаров [22; 23, с. 148–159]; О. Кресін [24, с. 229–247; 25]; Б. Крупницький [27, с. 337–383; 28]; О. Лукашевич і К. Манжул [29]; М. Маркевич [30]; А. Мельник [31]; О. Оглоблин [32]; С. Павленко [33]; О. Прицак [37, с. 307–320]; П. Радько [38]; В. Різниченко [39]; А. Скальковський [40]; В. Смолій [41]; А. Смолка [42]; О. Субтельний [43]; Б. Сушинський [44]; М. Томенко [45]; М. Трофимук [46]; В. Ульяновський [47, с. 388–403; 48, с. 419–499]; Т. Чухліб [49–52]; В. Шевчук [53]; А. Шендрик [54]; Н. Яковенко [55]; Д. Яворницький [56] та ін.

переосмислення всієї культурно-політичної атмосфери, в якій ця пам'ятка створювалася» [34, с. 10–11]².

У запропонованій розвідці ми, не претендуючи на наукову вичерпність, подамо стислий історіографічний зріз вивчення «Договорів і постанов...» фахівцями (істориками та юристами) протягом другої половини ХІХ – початку ХХІ століть. Задля цього виокремимо проблеми, котрі й по сьогодні розв'язуються вченими неоднозначно: історико-правова сутність договору, джерела його створення, чинники прийняття, дієвість, історичне значення.

Зауважимо, що оціночний спектр пам'ятки «коливається у межах трактування її як пересічної політичної авантюри та виведення у ранг офіційного акта, положення якого мали виступати визначальним фактором формування подальшої державної доктрини України як на міжнародному, так і на внутрішньополітичному рівнях» [34, с. 10]. Себто: «Договори і постанови...» – конституція (або ж, як мінімум, конституційний акт) чи пересічний, політично обумовлений документ минушого характеру?

М. Маркевич у п'ятитомній «Истории Малороссии» розглядав «Договори і постанови...» як документ, у якому «описаны права всех украинских старшин и урядников» [30, с. 526], що вони їх мали до виступу Б. Хмельницького. А. Скальковський, попри задекларовану назву своєї тритомної монографії, не обмежився історією Нової Січі, а й змалював історію Коша в першій чверті ХVІІІ ст. У його баченні пам'ятка – угода П. Орлика із запорожцями [30, с. 230].

М. Костомаров проводив аналогію між «гетьманськими статтями» за доби Руїни й актом 1710 року: «...новоизбранный гетман заключил с избирателями своими договор, или статьи наподобие того, как всегда и прежде при выборе гетмана постановлялись статьи, или правила, на которых обязывался управлять новый гетман» [23, с. 150–151]. Учений наголошував, що угоди-статті уклалися передусім із «запорожцями, потому что запорожцев при выборе Орлика в гетманы, вероятно, было более, чем украинских беглецов...» [23, с. 151]. А відтак, «была при этом показана заботливость об удовлетворении старшинских претензий Запорожья...» [23, с. 152]. Усе ж М. Костомаров визнавав, що «эти статьи замечательны по своему содержанию, как выражение политических

стремлений тогдашних старшин» [23, с.151].

М. Драгоманов уважає, що «в універсалах Мазепи після «измены», а ще більше товариша його Пилипа Орлика <...> видно <...> ясну республіканську думку...» [17, с. 419].

Д. Яворницький акцентував на запорозькому чинникові в обранні гетьмана та в розробці відповідних пунктів: у «...них запорожці детально й уповні виразно виклали всі ті вимоги, які <...> вони висували частинами й у різний час усім гетьманам ... й усім царям... В них було викладено вповні весь ідеал політичних прагнень, які передові люди в Запорізького Війська бажали б втілити в Україні, а водночас і в Запоріжжі» [56, с. 300].

Для М. Грушевського «Договори і постанови...» – «славна хартія 1710 року, що служила виразом ідей і змагань мазепинської старшини...» [14, с. 50], «определявшая международное положение Украины и внутреннюю ее политику. Здесь <...> видим вполне определенные начатки представительного правления...» [12, с. 249]. На переконання вченого, складені «постанови про гетьманське правління <...> [містили] багато нового, такого, що могло б бути важливим кроком уперед у розвитку українського життя» [11, с. 384].

Якщо репрезентантам народницької школи вітчизняної історіографії (М. Костомаров, М. Драгоманов, М. Грушевський, Д. Яворницький) притаманна обережність у правничій характеристиці документа, то дослідники-державники схиляються до юридичної термінології.

Н. Полонська-Василенко однозначно стверджувала, що «в день виборів Орлика схвалена була державна конституція <...>, в якій гармонійно поєднано інтереси гетьманату, старшини, як провідної верстви України, та Запоріжжя, як її військової сили...» [36, с. 78]. В. Різниченко говорив про «договір, на підставі котрого Україна мала керуватись в своєму внутрішньому житті і одходила під шведську протекцію» [39, с. 9]. На думку Д. Дорошенка, угода 1710 року потенційно – «конституція тої самостійної Української держави, за яку боровся Орлик і його однодумці» [16, с. 385].

Низку спеціальних досліджень присвятив І. Мазепі та мазепинцям Б. Крупницький. Договір П. Орлика зі старшиною та запорожцями він кваліфікує як «державну конституцію»; підкреслює, що «головним постулятом її була по-

² Виняткове значення для подальшого археографічного опрацювання пам'ятки мають останні унікальні видання: [15] – містить архівні фотокопії текстів латиномовного й українського варіантів (с. 18–109), їх розчитку та переклад. Сюди ввійшли також ратифікаційний акт Карла ХІІ та лист шведського монарха до кошового Кам'янської Січі Я. Богуша. У додатку – факсимільне зображення опублікованих у ХІХ ст. латиномовного (с. 112–131) та російськомовного (с. 132–149) варіантів документів. Родзинкою є публікація знайденої вітчизняними науковцями у фонді «Справи про Україну» Російського державного архіву давніх актів копії «Договору і постанов...» (40 сторінок староукраїнською мовою); [34] – надцінне видання, в якому відтворено тексти оригіналу (українськомовний оригінал пам'ятки, віднайдений в листопаді 2008 р. співробітниками ЦДІА України (м. Київ) О. Вовк і Г. Пучковою), староукраїнською мовою та відомих на сьогодні списків «Пактів і Конституцій...», наведено їх переклад українською, англійською, німецькою, російською та французькою мовами; публікація пам'ятки супроводжується археографічною передмовою, лінгвістичним аналізом, науковим коментарем; відтворено спеціальне дослідження академіка М. Василенка.

вна незалежність України від Польщі і Москви <...>. Важливими були пункти, які обмежували гетьманську владу та встановляли козацький парламентарний тип поширеної Старшинської ради» [27, с. 345].

У «мазепіані» О. Оглоблина знайшлося місце для висвітлення подвижницької діяльності українських політемігрантів першої чверті XVIII ст. «Обираючи Орлика, – оповідав учений, – <...> генеральна старшина й кошовий отаман Запоріжжя уклали з новим гетьманом «договір і постанову» <...>, відомі в історії під іменем Бендерської конституції 5 квітня 1710 року» [32, с. 380]. Дослідник скрупульозно (по пунктах) проаналізував вікопомну пам'ятку «української державно-політичної думки XVII–XVIII століття» [32, с. 380], висловив кілька засадничих положень стосовно сутності та духу документа. Передусім останній був «наслідком компромісу трьох основних політичних сил, що довгі десятиліття змагалися між собою на Батьківщині й тепер <...> опинилися <...> на еміграції: гетьманат, як зверхня влада Української держави; старшина, як її провідна верства; Запоріжжя, як її – на той час єдина – військова сила. Суперечливі інтереси цих чинників були гармонійно погоджені в державно-правовому акті, що мав бути конституцією України» [32, с. 381]. Учений наголошував, що у трактаті «висловлена ідея споконвічної тягlosti української державності» [32, с. 381]. У юридичному сенсі «Конституція визначає незалежну державу Війська Запорозького й Народу Руського <...> як стану виборну гетьманську монархію парламентарного типу» [32, с. 382]. «Бендерська конституція» як акт порозуміння та примирення гарантувала «державно-територіальні, військово-політичні та економічні права й інтереси Запоріжжя» [32, с. 383]. Все ж наріжна її ідея – забезпечення «політичних інтересів великої старшини <...> супроти гетьманського абсолютизму» [32, с. 383]. Відтак – гіркий присуд О. Оглоблина: «Українська конституція 1710 року була безперечно перемогою старшинської аристократії над гетьманським абсолютизмом, другою поразкою – тоді вже покійного – гетьмана Мазепи після Полтавської катастрофи» [32, с. 387].

На особливу увагу й пошану заслугове «орликіана» М. Василенка (творена в Радянській Україні, а не в діаспорі). 1929 року була опублікована його стаття «Конституція Філіппа Орлика». Як зауважує сучасний дослідник В. Ульяновський, з'ява статті, з огляду на політико-ідеологічну ситуацію в країні, була своєрідним викликом: академік «нагадував про демократичну українську «Конституцію» початку XVIII ст. і про одного із шельмованих тогочасною пропагандою історичних діячів

– гетьмана-емігранта Пилипа Орлика <...>; фактично пропагував європейські цінності, які швидкими темпами ліквідовувалися в СРСР» [47, с. 403].

Звернімося ж безпосередньо до названої праці, котра «стала зразковою щодо аналізу цього джерела» [25, с. 19]. Передусім виокремимо авторську оцінку юридично-політичної сутності документа.

М. Василенко з'ясував проблематику угоди в контексті ідеології козацької старшини: «...это своего рода украинская конституция³, свидетельствующая о направлении мысли в украинской эмиграции того времени <...>, идеи, положенные в основу договора Орлика, разделяли не только эмигранты, но и наиболее сознательная часть старшины, не примкнувшей к Мазепе» [6, с. 371]. Тобто вчений заперечував ситуаційність і спонтанність (з огляду на негаразди емігрантського життя) підготовки і прийняття «Договорів і постанов...». Натомість наголошував, що «договор являлся не временным, не личным только договором Орлика с войском запорожским и генеральной старшиной, а получал конституционный характер, регулировал взаимоотношения гетманской власти, генеральной старшины украинской и Запорожья» [6, с. 379].

Як слушно зауважує В. Ульяновський, вельми суттєво, що вчений «пішов шляхом аналізу самої внутрішньої системи «договору», а не тематичного вичленування проблем і їх розгляду» [47, с. 397]. У результаті висновки історика права – напрочуд глибокі, позаяк впливають не лише зі знання теоретичних трактатів, а й реалій життя початку XVIII ст. [47, с. 398].

«...С юридической точки зрения, – підсумовував М. Василенко, – договір <...> представляет собой акт несовершенный. Очевидно, юридическая мысль у генеральной старшины того времени не достаточно выкристаллизовалась, чтобы она могла вылиться в точные определенные положения. Это все же не уменьшает значения договора. И в его описательных формулировках довольно ясно просвечивают идеологические стремления старшины, стремившейся, как господствующий класс, играть руководящую роль в государственной жизни Украины...» [6, с. 377].

Якою ж бачили Україну творці договору? «Мы видим в нем Украину, – зазначав учений, – хотя находящуюся под протекторатом шведского короля, но во внутренних делах вполне самостоятельную. Запорожье, сохраняя своё устройство и внутреннее управление, связано с Украиной в политическом отношении <...>. Власть гетмана вполне ограничена» [6, с. 383].

Дослідник сформулював дилему, котра й по сьогодні неоднозначно розв'язується вче-

³ В. Ульяновський зауважує, що в рукописі статті мовиться «настоящая украинская конституция» [47, с. 402].

ними: сфера компетенції Гетьмана та Генеральної Ради. Відповідь М. Василенка – зважена й аргументована: «Была ли Генеральная Рада законодательным органом? Прямо об этом не говорится. Тогда еще не существовало теории о разделении властей. Она возникла позже. Гетману не возбранялось <...> законодательствовать путем универсалов, но то, что к компетенции Рады были отнесены дела, касающиеся общего блага, показывает, что Генеральная Рада мыслилась, как орган законодательный, а не только как орган, контролирующий власть гетмана <...>. Строгое проведения принципа выборности <...> также сильно ограничивало его власть <...>, а исключение из его ведомства финансового управления, пересмотр права на владение именами должны были еще больше приближать гетмана до значения только высшего исполнительного органа» [6, с. 383].

Згідно з М. Василенком, державний лад незалежної Гетьманщини міг би бути республіканським, позаяк «договор Орлика являється результатом боротьби с гетманской властью <...> старшины <...>. Республиканские идеи в нем получили активный характер и, при благоприятных политических обстоятельствах, могли бы оказать серьезное влияние на характер государственного устройства Украины в его дальнейшем развитии» [6, с. 387].

В СРСР українська минушина висвітлювалась (або ж – замовчувалася) відповідно до ідеологічних постулатів доби. Відтак навіть в авторів, чий праці фактологічно підважували офіційні «канони», зустрічаємо дуже обережні висловлювання щодо угоди 1710 року. Так, І. Крип'якевич згадував, що «при виборі Орлика складено умову між гетьманом та старшиною і запорожцями т. з. «Пакти і Конституція прав і вольностей Запорізького війська...». Конституція <...> має важливе значення, як показник того, в якому напрямі мали йти державні реформи» [26, с. 218–219]. Отже, історик використовує дефініції «Пакти...» і «Конституція» як рівноцінні.

Звернімося до візії історико-правової сутності документа сучасними науковцями.

Для О. Апанович «цей витвір української державної й політичної думки початку XVIII ст. – по суті перша у світі Конституція» [2, с. 216]. На думку вченого, «Конституція визнавала непорушність трьох складових правового суспільства, а саме – єдність і взаємодію законодавчої (широкої генеральної ради), виконавчої (гетьманської, обмеженої законом у своїх діях) і судової влади, підзвітної і контрольованої, однак незалежної від гетьмана» [2, с. 218].

В. Замлинський уважав «Договори і постанови...» першою в Європі державною конститу-

цією, підкреслював, що «уперше в Європі було вироблено реальну модель вільної незалежної держави, заснованої на природному праві народу на свободу й самовизначення, модель, що базувалася на не знаних досі демократичних засадах суспільного життя» [19, с. 347]. Л. Мельник писав про угоду 1710 року як Конституцію, «що регламентувала державне життя Гетьманщини, протектором якої ставав король Швеції» [31, с.15].

О. Лукашевич та К. Манжул не схильні тлумачити договір як конституцію в сучасному розумінні; це – «договірні-законодавчий акт, деякі пункти якого мають конституційне значення» [29, с. 21]; державний лад згідно з ними – «феодална козацька республіка». Натомість М. Томенко переконаний, що «„Пакти й конституції“ <...> фактично є першою європейською конституцією в сучасному її розумінні» [45, с. 12], котра «закладала головні принципи республіканської форми правління» [45, с. 13]. Про Орликову Конституцію йдеться в праці С. Грабовського, С. Ставряні та Л. Шкляра [10, с. 249].

В. Горобець, аналізуючи місце Коша в політичній структурі козацької України (друга половина XVII – початок XVIII ст.), указує на «принципово новий статус Запорозжя в політичній структурі Української держави, який було закріплено нормами Бендерської конституції 1710 р.» [9, с. 41–42]. О. Прицак наголошував, що у світовому конституційному процесі «ми можемо з гордістю стверджувати, що Україна вела <...> перед. Наша Конституція була схвалена 5 квітня 1710 р.» [35, с. 5]. Учений уважав, що «Ст. VI-а визначала Державу Військ Запорозького та народу (мало-) руського як станову виборну гетьманську монархію парламентарного типу» [35, с. 7].

А. Смолка категорично стверджує, що «сьогодні уже не викликає сумнівів, що документ, схвалений <...> 5 квітня 1710 року в Бендерах, дійсно відповідає характерним ознакам конституції держави» [42, с. 174]. Автор заперечує «формальне» сприйняття тексту Конституції і вважає, що «традиційна козацько-республіканська форма правління в Україні тяготіла більше до президентського чи напівпрезидентського типу» [42, с. 182]. П. Гончарук говорить про П. Орлика як про творця «однієї з перших у Європі державних конституцій»; підкреслює, що «при реальних обставинах могла б бути Конституцією парламентсько-президентської республіки» [8, с. 17]. Для П. Радька «Конституція Пилипа Орлика – визначна пам'ятка в історії становлення українського конституціоналізму та один із найперших у світі прийнятих до дії, документально підтверджених варіантів нормативного визначення порядку організації та здійснення державного владарювання взагалі

і визначення України як станової гетьманської держави парламентського типу» [38, с. 111]. Л. Шендрик і О. Янович стверджують, що угода 1710 року є «найвищим зразком державно-політичного права доби Гетьманщини, першою писаною Конституцією (в сучасному її розумінні) у Європі» [54, с. 85].

Доволі стриманим в оцінці «Договорів і постанов...» є Д. Журавльов. Учений вважає, що «„Пакти” Орлика є не зовсім конституцією в сучасному значенні цього слова» [21, с. 453]; підкреслює, що «навіть чи можна говорити тут про справжній розподіл влади на законодавчу, виконавчу і судову» [21, с. 454]; не варто їй сприймати «хай дуже вагомий, але не кардинальні зміни козацької військової демократії початком формування справжнього «представницького парламентського ладу» <...> – за тих умов мова могла йти хіба що про козацьку демократію з елементами інколи олігархії, іноді охлократії. Фактично ця угода засвідчила послаблення позицій гетьманської влади в порівнянні з добою Самойловича і Мазепи (який ніколи не прийняв би подібного документа) і посилення ролі старшин за екстремальних умов еміграції» [21, с. 454].

В. Ульяновський, аналізуючи «Договори і постанови...», підкреслює, що в них «стверджувалася ідея самостійної і незалежної України <...>. Тут заперечувалася ідея самодержавної влади чи спадковості гетьманства <...>. Даний документ не є тимчасовою угодою, він стосується всіх наступних гетьманів і носить конституційний характер» [48, с. 437]. Учений викремлює ті засадничі положення, котрі засвідчували конституційність документа: «Визначалися кордони України. Встановлювалася колегіальна форма управління та виборність усієї адміністрації. Визначалися права, вольності та обов'язки гетьмана, старшини, війська, станів, міст. Було визнане право збереження на Запоріжжі свого устрою і внутрішнього управління за умови політичного зв'язку зі всією Україною <...>. Головним законодавчим та контролюючим органом визнавалася Генеральна Рада, гетьману надавалася виконавча влада» [48, с. 439]. Водночас дослідник указує й на ті пункти, з'ява котрих зумовлювалася поточним моментом, а «це надавало даній угоді проміжкового конституційного характеру, а отже, вона могла б діяти лише на першому етапі відновлення української державності» [48, с. 439].

Низка козакознавчих студій Т. Чухліба присвячена П. Орлику [49–52]. Спочатку історик говорить про «знамениту козацьку конституцію <...>, що була укладена між П. Орликом і старшиною на зразок угод між новообраними польськими королями і шляхтою» [51, с. 247]. У подальшому, зважаючи на розвій оцінок (і

термінологічних, і сутнісних), учений формулює власне визначення документа: «...то був перший писаний політико-правовий акт, який утверджував основні нормативні положення, за якими мало існувати українське суспільство в межах тогочасної Української держави» [52, с. 22]. Усе ж Т. Чухліб в основному оперує дефініцією «Перша Українська конституція» [52, с. 27–28], а передбачуваний нею державний устрій визначає як «станову виборну монархію парламентського типу на зразок Речі Посполитої. Виборна Рада поруч з виборним Гетьманом була водночас і законодавчим, і контрольним, і розпорядчим органом. У такий спосіб встановлювалася колегіальна й демократична форма правління Україною» [52, с. 27]. Автор наголошує, що, дотримуючись притаманної усім козацьким керманічам із часів Б. Хмельницького політики полівасалітетності, «П. Орлик визнавав зверхність шведського короля і турецького султана, а у Конституції 1710 р. заклав положення про самостійне існування Козацької держави» [50, с. 537].

В. Шевчук вважає «Договори і постанови...» Конституцією, котра «стала вищою точкою політичного мислення українців у XVIII столітті, бо <...> проголошувала в Україні незалежну республіку» [53, с. 197]. Б. Сушинський зазначає, що «5 квітня 1710 року, перед усім світом було проголошено першу в історії України Конституцію держави, причому держави козацької <...>. Україна трактувалася як гетьмансько-парламентська республіка» [44, с. 254].

Н. Яковенко, стримано поцінуючи конституційні потенції «Договорів і постанов...», називає «публіцистичним ентузіазмом» і «патріотичним перебільшенням» трактування їх як «Першої Конституції Української держави» в новітньому розумінні. Вона переконана, що «„Конституція” Орлика мислилася її автором як традиційні для Речі Посполитої *Racsa conventa* [договірні пункти], тобто угода між володарем (там – королем, тут – гетьманом) і політичним народом (там – шляхтою, тут – козацтвом)» [55, с. 237]. «Нечуваний демократизм Орликового маніфесту» авторка пояснює тим, що «Орлик (втім, як і Мазепа, Богдан Хмельницький, Виговський, Дорошенко, Тетеря, Самойлович та ін.) були людьми немосковського світу, вихованими в ідеалах принципово іншої політичної моделі. І в цьому їхньому світі *Racsa conventa* між володарем і політичним народом були явищем звичним» [55, с. 237].

Особливе місце в історіографії мазепинства посідає монографія канадського вченого українського походження О. Субтельного [43]. Автор розглядає український сепаратизм початку XVIII ст. як соціальний феномен – крізь призму становлення старшинської вер-

стви (аналога аристократичних еліт у Європі). Вказуючи на специфіку обрання П. Орлика гетьманом (за кордоном, укладення угоди між володарем булави та його виборцями), учений зауважує: «Часто в українській історіографії цей документ [«Договори і постанови...»] захоплено, хоча й не зовсім точно, називали „Бендерською конституцією”» [43, с. 61]⁴. Натомість О. Субтельний убачає в акті український аналог «*pacta conventa*». Дослідник подає аналіз 16 пунктів, чітко розбиваючи їх на чотири логічні категорії: питання, що стосуються 1) України загалом (статті 1–3); 2) запорожців (5–6); 3) гетьманської влади (6–10); 4) соціально-економічних зловживань у Гетьманщині (11–16) [43, с. 61–65]. Статті, – продовжує дослідник, – різні за обсягом і значенням, «стосувалися переважно практичної політики, а не принципів. Проте за цими умовами стояли політичні погляди та інтереси не лише мазепинських емігрантів, а й багатьох їхніх однодумців, що залишилися в Україні» [43, с. 61].

Упорядник ювілейного видання пам'ятки О. Алфьоров уважає, що «сам термін «конституція» щодо назви «Договорів і постанов» необхідно сприймати лише як похідний від назви латинського варіанта документа <...> і такий, що далі не визначає його змісту як «конституції» у модерному політико-правовому розумінні» [15, с. 5]. Аргументація автора така: «Саме по собі обмеження самодержавної влади монарха органом влади квазі-парламентського типу (Генеральною радою) та прообраз відокремлення судової влади від впливу гетьмана не були винайдені українцями XVIII ст., а тим паче не означають установчий характер документа. За своїм змістовим наповненням «Договори і постанови» радше є своєрідним аналогом «*Pacta conventa*» <...>. Виникнення ж поняття конституції в його модерному розумінні з'явиться в Європі <...> з настанням епохи Просвітництва й остаточним зламом політичних бар'єрів між суспільними верствами» [15, с. 5].

Історіографічний зріз першої проблеми нашої розвідки звершимо стислим викладом засадничих положень «орликіани» О. Кресіна⁵. Указуючи на розмаїття термінологічних оцінок [25, с. 205–207], автор дуже обережно говорить про так звану Бендерську конституцію, «яку вважають першою українською Конституцією» [24, с. 233]. Натомість упроваджує інший термін – «конституційний акт, що мав регламентувати принципи формування та функціонування влади, територіальний устрій тощо у Війську Запорозькому» [25, с. 205–206]. «Хоча документ, – роз'яснює свій підхід О. Кресін, –

не є систематичним викладом конституційної системи Війська Запорозького, а подає правові нововведення, нові тлумачення усталених норм та програму дій гетьмана та інших органів влади на майбутнє, широта та значення цих елементів настільки великі, що загалом охоплює, хоч і не систематично, головні сфери конституційного права» [25, с. 207].

Про які ж «нововведення» йдеться? Передусім учений аналізує категорії, котрими оперують укладачі «Пактів...» [термін за О. Кресіним]: «панство» (державна монархія на чолі) та «народ» (населення певної території під владою монарха) – в українському контексті; два типи статусу території під зверхністю сюзерена (перший – завойована земля, другий – договір між народом та протектором тощо) [25, с. 208–209]. Наголошує, що «„Пакти...” не називають випадків існування „панств” без монарха <...>. Водночас <...> присутній у документі категоріально, монарх фактично виведений з політичної системи Війська Запорозького, залишається лише гарантом її незмінності, але не чинником її регулювання» [25, с. 210]. Відтак, – продовжує дослідник, – «„Пакти...” повною мірою відобразили договірну теорію походження держави, характерну для української політичної та правової думки попереднього періоду <...>. Творці документу переносять <...> [її] на внутрішній устрій „вільного народу”» [25, с. 210]. Учений акцентує на тому, що «договір укладається не між монархом і станами (станом), а всередині правлячого стану, до того ж з проголошенням <...> міжстанового характеру документа. <...> є підстави говорити про значний крок <...> на шляху від середньовічного персоналізованого (додаток до особи суверена) до новочасного інституціоналізованого поняття про державу» [25, с. 210–211]. О. Кресін скрупульозно, постатейно, в проблемному розрізі аналізує документ і доходить уповні аргументованого й розлогого висновку про те, що «„Пакти і конституції...” 1710 року стали першим українським внутрішнім конституційним проектом. Вони встановили у Війську Запорозькому форму правління, яку можна визначити як парламентсько-президентську республіку. Вперше в українській історії було створено правові основи представницького правління та парламентаризму. «Пакти...» розподілили владні повноваження, що до цього часу належали царю, між органами влади Війська Запорозького та створили правові передумови для подолання розірваності українського політичного та правового процесів. Так само вони вперше відрегулювали проблеми державного устрою Війська Запорозь-

⁴ Водночас у спільній з А. Жуковським праці [20, с. 31–32] О. Субтельний говорить (без роз'яснень) про конституцію Української держави.

⁵ У вченого – фундаментальні дослідження з проблематики політико-правової спадщини української еміграції першої половини XVIII ст. (монографії, десятки статей).

кого, створивши умови для інтеграції до нього Запорозької Січі» [25, с. 219].

Отже, проведений історіографічний зріз засвідчив наявність кількох оцінних інвектив у прочитанні «Договорів і постанов...». Для переважної більшості дослідників документ цей – Конституція Української держави (О. Апанович, М. Василенко, П. Гончарук, В. Горобець, С. Грабовський, Д. Дорошенко, І. Крип'якевич, Б. Крупницький, Л. Мельник, О. Оглоблин, Н. Полонська-Василенко, О. Прицак, П. Радько, В. Різниченко, В.Смолій, А. Смолка, С. Ставроянні, Б. Сушинський, М. Томенко, М. Трофимук, Т. Чухліб, В. Шевчук, Л. Шендрик, Л. Шкляр, О. Янович). Як перший український внутрішній конституційний проект сприймає його О. Кресін. Про конституційність документа говорить В. Ульяновський, а О. Лукашевич і К. Манжул убачають в угоді законодавчий акт, деякі пункти якого мають конституційне значення. М. Грушевський образно характеризував договір як «славну хартію 1710 року», А. Скальковський – як угоду Орлика із запорожцями. Близьким до останньої оцінки був Д. Яворницький, який бачив утілення в ній політичних ідеалів Запорозжя. М. Костомаров уподібнював договір «гетьманським статтям» за доби Руїни. О. Алфьоров, Д. Журавльов, О. Субтельний і Н. Яковенко витлумачують акт як український аналог річпосполитських «*Pacta conventa*».

Варіативною залишається візія державного ладу згідно з «Договорами і постановами...». Для більшості учених він – республіканський, на глибоких демократичних засадах (О. Апанович, М. Василенко, П. Гончарук, В. Горобець, С. Грабовський, М. Грушевський, Д. Дорошенко, М. Драгоманов, О. Кресін, Б. Крупницький, Л. Мельник, Н. Полонська-Василенко, П. Радько, В. Смолій, А. Смолка, Б. Сушинський, М. Томенко, М. Трофимук, В. Ульяновський, В. Шевчук, Л. Шендрик, О. Янович). На думку О. Оглоблина, О. Прицака і Т. Чухліба, відповідно до «Договорів і постанов...» могла би ствердитися станова виборна гетьманська монархія парламентського типу. Отож, має рацію В. Ульяновський, говорячи, що «проблема з ідентифікацією документа залишається. Її без особливого успіху намагаються розв'язати понині» [47, с. 399].

Дискусійним залишається питання про джерела, ідеологію пам'ятки. У «Договорах і постановах...» прочитуються лише опосередковані згадки про Зборівський (1649) і Переяславський трактати, політико-правову практику у Війську Запорозькому. Відтак судження учених базуються на осмисленні ними змісту пам'ятки в контексті доби.

М. Костомаров уподібнював її «гетьманським статтям», які уклали володарі булави з

московськими царями. При цьому доволі скептично висловлювався про їхнє практичне значення: «...мало знаменательны и неважны в истории могут казаться статьи <...>, так как новый гетман избирался в чужой стороне не всем козачеством и не с согласия всей Украины...» [23, с. 151].

М. Драгоманов убачав у акті 5 (16) квітня 1710 року закономірний вислід волелюбності, демократизму козацької спільноти, освіченості її керманців. Зауважував, що ще «од часів перших повстань проти Польщі за Косинського і Наливайка до Гадяцької комісії 1658 р. росла й ясншала думка про національну волю й свою вправу <...>. Взаємини між усіма верствами громади української <...> робили те, що між тодішніми козаками були люди, які могли виложити ті всі вільні думки, демократичні й майже чисто республіканські, й письменно, й навіть із примітками з історії своєї і чужої...» [17, с. 418].

О. Оглоблин однозначно стверджував, що «Бендерська конституція була витвором колективної української політичної думки, підсумком тих обговорень і дискусій, що проводилися на еміграції взимку 1709–1710 року, а може, ще й за Мазепи. Можна думати, що головним редактором Бендерської конституції був Пилип Орлик» [32, с. 381].

М. Василенко, ніби передбачаючи оціночні судження частини сучасних учених, попереджував про необхідність не формального, а сутнісного сприйняття документа: «Форма присяги и договора напоминают pacta conventa польских королей. Не лишено вероятия, что этот акт оказал влияние и на форму договора с Орликом. Но, с другой стороны, договор с Орликом так прост, что мог быть составлен и без предварительных образцов» [6, с.377].

Дослідник переконаний, що пункти Орлика були втіленням національної суспільно-політичної думки, спробою юридичного оформлення державницьких устремлінь генеральної старшини, котрі визріли «в течение второй половины XVII века» [6, с. 380]. М. Василенко наголошував, що, хоч Конституція 1710 року мала конкретних авторів, усе ж за ними стояла всеукраїнська козацько-старшинська спільнота: «...идеи эти не могли родиться сразу, неожиданно, за границей, а были вывезены из Украины, где они возникли под влиянием реальных соотношений жизни...» [6, с. 371].

В. Замлинський стверджував, що «навіть чи такий документ міг бути вироблений одним Орликом зі старшиною. Все свідчить про те, що в ньому були закладені за довге життя думки самого Мазепи» [19, с. 347].

М. Томенко вважає, що Конституція 1710 року «написана під значним впливом ідей західноєвропейського парламентаризму» [45,

с. 13]. Про західноєвропейську політико-правову думку як джерело творення документа говорять В. Бадяк і М. Рогович [4, с. 12].

Л. Шендрик звертається до витоків державницької ідеї в Україні, її тисячолітнього розвитку. Дослідниця розмірковує так: «Першими в Україні-Русі думку про виникнення держави на ґрунті суспільного договору поміж князями та народом висловив автор «Слова о полу Ігоревім» <...>. Першим, хто здійснив на практиці укладання такого договору, був Пилип Орлик» [54, с. 85]. Суголосно Л. Шендрик розмірковує П. Радько: «...у Конституції Пилипа Орлика, творчій та епістолярній спадщині гетьмана відображені історія та традиція українського народу періоду Київської Русі, польсько-литовської доби, Гетьманщини, <...> сфокусовані політичні та соціально-економічні уявлення і намагання українського народу» [38, с.15].

О. Прицак розглядав Конституцію 1710 року як результат порозуміння трьох основних політичних сил Козацької держави, документ співпраці політемігрантів і старшини Лівобережжя. Вчений проаналізував примітки П. Орлика до латиномовного акту: «Я один, – писав гетьман <...>, – зложив найбільшу частину договору <...>. Поміж особами, що обмірковували точки цього документу, були пп. Войнаровський, Гордієнко, Горленко, Ломиковський, Мирович, Максимович, Карпенко <...>, були зі мною на нарадах люди світського й духовного стану та численні знатні особи, що відвезли наші рішення на Україну...» [35, с. 6]. Тобто, на думку О. Прицака, Конституція була загальноукраїнським актом.

Для В. Горобця конституційний акт 1710 року «складений за зразком «*tracta conventa*» – угод, що їх укладала польська шляхта зі своїми виборними королями» [9, с. 41–42]. Аналогічно розмірковують О. Алфьоров [15, с. 5], О. Субтельний [43, с. 61] та Н. Яковенко [55, с. 237], котрі вважають річесполитську політико-правову традицію джерелом творення документа.

Найфаховіше підійшов до розв'язання проблеми авторитетний правник О. Кресін. У своїй монографії він стверджує: «„Пакти...“ систематизували та розвинули положення, що були апробовані у договорах Війська Запорозького з Російською державою, підсумували правовий зміст конституційних нововведень часів правління Івана Мазепи та здобутки української політичної та правової думки другої половини XVII – початку XVIII століття. Саме сукупність згаданих пам'яток, прецедентів та ідей стала головним джерелом «Пактів...» 1710 року. І хоча ми не відкидаємо можливий вплив іноземних нормативних актів <...>, проте вважаємо, що «Пакти...» були органічним продовженням розвитку українських політичних та правових практики, думки, культури» [25, с. 219].

В. Смолій, погоджуючись із основними тезами О. Кресіна, водночас наголошує, що необхідно глибше й усебічніше з'ясувати джерельно-ідеологічне підґрунтя пам'ятки. Вчений вважає, що «не можна ігнорувати давньоруську традицію, до якої козацька еліта постійно апелювала <...>, коли опинялася перед необхідністю доведення тягlosti й правомірності своїх політичних прав і вимог» [34, с. 11]. Варто пам'ятати, що «потужним ідейно-ідеологічним струменем для козацької старшини другої половини XVII – початку XVIII ст. <...> мав стати інтелектуальний багаж Києво-Могилянської академії, професура якої <...> ретранслявала та продукувала передові для свого часу політико-правові ідеї», що «вихідцями із киево-могилянського інтелектуального середовища були <...> і гетьман Іван Мазепа, і <...> Пилип Орлик. <...>, а <...> звідси – прямий вихід на зразки античного політичного мислення, політичні ідеали парламентаризму О. Кромвеля та Дж. Ліберна, політико-філософські трактати ранньої доби І. Альфузія, Г. Гроція, Н. Маккіавелі, Ж. Бодена, Б. Спинози, Дж. Мільтона, Дж. Гаррингтона, Т. Гоббса, Дж. Локка, С. Пуффендорфа, Т. Мора та інших європейських політичних теоретиків, праці яких були добре відомими в Україні» [34, с. 12]. Таким чином, для академіка В. Смолія «Договори і постанови...» мають глибинне самотутнє політико-правове підґрунтя. Водночас вивчати їх необхідно в європейському контексті, в руслі ідеології раннього Просвітництва, паростків раціоналістичного світобачення, позаяк «на західні цивілізаційні зразки орієнтувалася й частина козацької еліти як у практичній площині функціонування національних державних інститутів, так і у сфері юридичного обґрунтування певних політичних акцій і вироблення нормативів політичної поведінки репрезентованого нею суспільства» [34, с. 13].

Отже, проблема джерел «Договорів і постанов...» не втрачає своєї актуальності. Чимало «орликознавців» узагалі оминали її, обмежившись аналізом структури та коментуванням статей пам'ятки. Судження тих, які з'ясовували джерельне підґрунтя її, є неоднозначними: угода, як український варіант польських «*Tracta conventa*» (О. Алфьоров, В. Горобець, Д. Журавльов, О. Субтельний, Н. Яковенко); документ, який має українське походження, але не без впливу європейської правової культури (найпереконливіше цю тезу викладено в дослідженнях М. Василенка, О. Кресіна, П. Радька, В. Смолія).

У науковій літературі побутують різні версії причин створення в означений час і у відповідній формі «Договорів і постанов...». Суперечливість, складність еміграційного життя,

дієвість запорозького чинника – саме ці фактори порозуміння, втіленого в угоді 5 (16) квітня 1710 року, прочитуються в дослідженнях низки учених.

Так, М. Костомаров, проаналізувавши «статті», зробив висновок, що «уступка <...> в пользу запорожцев была неизбежным плодом того положения, в каком находился Орлик, избранный в гетманы на чужой стороне и не имевший за собой никакой действующей силы, кроме сечевиков» [23, с. 152–153].

Погоджуються з визначальною роллю запорожців і їх отамана в розробці угоди й деякі сучасні науковці. Так, Л. Мельник стверджує, що, аби «спертися на власні військові сили, а ними в тих умовах могли бути лише запорожці, П. Орлик та старшина вирішили юридично закріпити свої взаємини» [31, с. 16]. На «нове піднесення політичної ваги Коша <...> в умовах військово-політичних потрясінь в Україні, спричинених виступом <...> Мазепи», вказує В. Горобець. «Принципова позиція, – продовжує вчений, – зайнята запорожцями на чолі з <...> Костем Гордієнком <...>, на тлі загальної нерішучості українського суспільства та двозначності позиції значної частини лівобережної старшини, змушує гетьманський уряд <...> визнати принципово новий статус Запорожжя <...>, який було закріплено нормами Бендерської конституції 1710 р.» [9, с. 41].

Переважає більшість дослідників наголошує на ключовій причині з'яви документа – нагальній необхідності розв'язання наріжної проблеми функціонування Козацької держави з часу її постановня – врегулювання шляхом юридичного оформлення політико-правових відносин між носіями вищої влади (гетьманом і генеральною старшиною) і Запорожжям, котре домагалось політичної суб'єктності.

Найкраще механізм дії означеного чинника розкрито в історико-правовій студії М. Василенка. Вчений наголошував на провідній ролі української еліти в створенні знакового акта: «...основною мыслью договора было <...> подчинение гетмана власти генеральной старшине и её главному органу – Генеральной Раде, составленной из представителей наиболее влиятельного и зажиточного класса того времени» [6, с. 383]. Задля обґрунтування засадничого положення академік здійснив дискурс козацько-старшинських домагань за володарювання Д. Многогрішного, І. Самойловича та І. Мазепи. «Как сильный и экономически влиятельный класс, – підкреслював учений, – старшина сложилась на Украине к концу XVII и началу XVIII ст. <...> Естественно, что у старшины обнаруживалось стремление и юридически закрепить за собою это влияние. На пути к этому стояла <...> гетманская власть, имев-

шая в своих руках много <...> прерогатив. К ограничению их и стремилась старшина» [6, с. 373]. В «гетьманських статтях» за доби Руїни, Коломацьких 1687 року повсякчас звужувалася компетенція козацького керманіча; натомість царський уряд, надаючи певні гарантії лояльній старшині, узалежнював її від себе. Та «интересы русской великодержавности и <...> генеральной старшины не только разошлись, но столкнулись. <...> старый гетман связал свою судьбу с интересами генеральной старшины...» [6, с. 375].

На переконання М. Василенка, звернення гетьманського оточення ще в 1707 році до Галяцької угоди 1658 року «свидетельствует о том, что среди старшины бродили политические замыслы и что она стала тогда задумываться над юридическим положением и строем своей родины» [6, с. 375].

Учений говорив про ключову роль старшини у виступі І. Мазепи; зауважував, що по його смерті вона мала стати надактивною. Понад піврічний період безгетьманства політемігрантів історик пояснював намаганням останніх «выбору Орлика придать всеукраинский характер» [6, с. 376], відтак домовлялися з одnodумцями в Гетьманщині. «Старшина, – продовжував свій виклад автор, – в первый раз после Богдана Хмельницкого, производила выборы <...> вполне свободно, без участия и давления какой-нибудь посторонней власти»; «будучи господином положения» і водночас побоюючись відродження самовладдя володарів булави (як Орлика, так і його наступників), вирішила «предъявить известные обязательства вновь избранному гетману. Так <...> фактически возник „договор”» [6, с. 376]. Зауважував М. Василенко і на «запорозькому чиннику» у з'яві «Договорів і постанов...». Позаяк «Запорожье играло видную роль в деле разрыва Украины с Москвой, его <...> интересы заняли в договоре особое место» [6, с. 380].

Отже, для академіка «Договори і постанови...» – знаковий, вікопомний акт, який став закономірним вислідом еволюції суспільно-політичної думки козацької еліти впродовж другої половини XVII – початку XVIII століть, превалювання в її устремліннях засад республіканізму та демократизму.

На думку багатьох дослідників, «однією із найважливіших подій, що пояснюють причини появи Конституції 1710 року та стали безпосередньою її передумовою <...>, була суперечка та судовий процес між Андрієм Войнаровським та українською старшиною восени 1709 року» [25, с. 198]. Підґрунтя процесу – у специфіці управління фінансами у Війську Запорозькому (невідокремленості гетьманської казни від загальнодержавної). Для політемігрантів «плани

реваншу, – пояснює Н. Яковенко, – значною мірою залежали від грошей, цього споконвічного «нерву війни». Тому після смерті Мазепи з особливою гостротою постало питання про його спадщину, що включала і цінності військової скарбниці, і приватні надбання найбагатшої в Козацькій державі людини» [55, с. 236]. Відмова А. Войнаровського – племінника та спадкоємця І. Мазепи – від гетьманства, але не від скарбу, й породила суперечку між ними, з одного боку, та генеральною старшиною із запорожцями – з другого. Драматизм подій в історичному контексті пречудово змальовано в низці досліджень⁶. Ми ж зосередимось на політико-правових оцінках роботи «Бендерської комісії» (сама така назву отримав увесь період – жовтень-листопад 1709 року – протистояння козацького генералітету, підтриманого запорожцями, з А. Войнаровським).

О. Кресін, аналізуючи документи, що передували кінцевому присуду шведського «арбітра», підсумовує: «...дискусія сприяла ревізії самих основ держави і права Гетьманщини. Крім того, вперше після тривалого часу дискусія велася публічно, а не у вузькому змовницькому колі, справи державної ваги вирішувалися правовим, а не авторитарним чи насильницьким шляхом. <...> усвідомлена старшиною під час «Бендерської комісії» необхідність юридичного закріплення повноважень владних структур Гетьманщини стала однією з головних передумов появи «Пактів й конституцій...» [25, с. 203–204].

Отже, дослідники зауважують комплекс чинників, які зумовили з'яву вікопомного акта, як то: необхідність унормування правових взаємин між репрезентантами влади в Козацькій державі; інтереси «козацької старшини, матеріальний статок якої фактично перетворював її на основного реального конкурента українському абсолютизму на політичному рівні» [34, с. 11]; «Бендерська комісія» як каталізатор порозуміння тощо. Найголовніше ж, на думку В. Смоля, що «Договори і постанови...» відбивають цілий шар політичного життя суспільства, яке після Полтавської катастрофи постало перед новими викликами, і від пошуків адекватної реакції на які залежала вся подальша еволюційна перспектива української державності [34, с. 11].

Варіативною є відповідь на питання про дієвість «Договорів і постанов...». М. Грушевський уважав, що проголошеним у «хартії» «принципам <...> не суждено было осуществиться» [12, с. 249], «бо одержати правління цим людям ніколи не вдавалося» [11, с. 384]. Суголосно відгукувалися про незреалізованість трактату В. Різниченко («Договору сьому не довелось

опісля здійснитись...» [39, с. 9]) і Д. Дорошенко («Але далеко тяжче, ніж скласти, було провести цю конституцію в життя» [16, с. 385]). Ще категоричніше висловлювався Д. Яворницький: «...умови цього договору <...> не були виконані і уже під час складання їх дехто не вірив у можливість повного виконання...» [56, с. 300].

М. Василенко наголошував на еволюції сприйняття угоди його творцями: «Самий «договор» составлен с полным убеждением в скором возвращении на родину, где договор будет иметь юридическую силу для всей Украины. В момент составления он, поэтому, представлялся вполне реальным, а не теоретическим проектом, каким стал впоследствии, когда возвращение составителей его на Украину стало невозможным» [6, с. 376]. «Договор Орлика, – підсумовував учений, – не был проведён в жизнь. Этому помешали <...> обстоятельства» [6, с. 383].

Аналогічно щодо чинності документа висловлювалися І. Крип'якевич («Конституція не ввійшла в життя» [26, с. 218–219]) та О. Апанович «...не була втілена в життя» [2, с. 220]). Тотожним є висновок А. Смолки [42, с. 191].

Дещо суперечливими є роздуми П. Радька: «...Конституція опинилася мертвнонародженою, адже <...> Україна так і не отримала свободу. Якщо хто-небудь і слідував законам першої Конституції України, то тільки декілька тисяч українців, які знаходилися у змушеній еміграції» [38, с. 302].

О. Лукашевич і Х. Манжул незреалізованість «Договорів і постанов...» пояснювали тим, що вони поєднували інтереси «антагоністичних соціальних сил українського суспільства» [29, с. 23].

В. Ульяновський, указуючи на недієвість Конституції, пояснює: «...після Прутського миру еміграція втратила надію повернутися в Україну, а після Ніштадтського миру 1721 року про це взагалі не могло бути й мови. Конституція Орлика <...> не діяла в Україні і втратила свою силу як юридичний акт навіть в емігрантських колах» [48, с. 439].

На думку О. Алфьорова, «... «Договори і постанови» так і залишилися лише теоретичними намірами – їм не судилося бути втіленими в життя, оскільки післямазепинська еміграція не змогла повернутися до влади в Україні, а українські гетьмани, що постали в Гетьманщині в XVIII ст., вже могли лише покійно йти в руслі російської імперської політики» [15, с. 5].

Як завжди аргументованим бачиться присуд О. Кресіна: «„Пакти...“ 1710 року залишилися лише конституційним проектом і не були застосовані на практиці. На Правобережній

⁶ Возняк М. [7, с. 107–132]; Костомаров М. [22, с. 320]; Крупницький Б. [27, с. 16–18], [28, с. 342–344]; Кресін О. [25, с. 197–204]; Оглоблин О. [32, с. 377–378]; Ульяновський В. [48, с. 428–434]; Яковенко Н. [55, с. 236].

Україні, де український еміграційний уряд у 1711–1714 роках отримав владу завдяки серії міжнародних договорів, не було умов для їх застосування...» [25, с. 206].

Отже, значна частина дослідників, зважаючи на невдачу визвольних задумів П. Орлика, заперечує чинність «Договорів і постанов...». Але чимало вчених дотримуються іншої точки зору.

Так, О. Прицак стверджував, що «влада ... П. Орлика поширювалася на Правобережну Україну...» [35, с. 5], де й діяла українська конституція протягом 1710–1714 років. В. Замлинський був переконаний, що «... Конституція не лишилася лише пам'яткою суспільно-політичної думки; до 1714 р. вона була діючим нормативним актом на Правобережній Україні і була розіслана у полкові та курінні канцелярії» [19, с. 348]. П. Гончарук [8, с. 17], В. Горобець [9, с. 42], А. Мельник [31, с. 23], М. Томенко [45, с. 13] і А. Шендрик [54, с. 92] упевнені в дієвості «Договорів і постанов...» на Правобережжі упродовж означеного періоду.

Дещо обережніше про чинність акту висловлюється Т. Чухліб: «... хоча внаслідок постійних військових дій реалізація положень «конституції Орлика» 1710 р. була досить обмежена, однак <...> протягом декількох років (1710–1713 рр.) її частково намагалися запровадити на теренах Правобережної України» [50, с. 486]. Суголосно міркує Д. Журавльов: Конституція «... якоюсь мірою «діяла» в еміграції та на Правобережжі, контрольованому військами Орлика та Кримського ханства в 1711–1713 рр.» [21, с. 455]. В. Смолій вважає, що говорити про реалізацію на практиці положень укладеного під Бендерами договору можна лише з великою засторогою: для цього сьогодні не вистачає вагомих доказів [34, с. 14].

Отже, залишається нерозв'язаною дилема: «Договори і постанови...» – документ суто теоретичного чи, хоч би частково, і практичного значення?

Діапазон поцінювання значення договору коливається від емоційно-патріотичної, мажорно-піднесеної ноти гордості за першу українську (понад те – першу європейську) Конституцію, до мінорно-скептичної – декларативний акт, обумовлений емігрантським відчаєм. Спробуємо відобразити наявне різноголосся.

М. Грушевський убачав у «славній хартії» «відображення поглядів і бажань людей, які зв'язали свою долю з визволенням України. У постановах цих багато нового, такого, що могло б бути важливим кроком уперед у розвитку українського життя» [11, с. 384]. В. Різниченко вважав, що Конституція – «яскравий показчик постулятив Мазепи і всього освіченого тодішнього громадянства» [39, с. 9]. М. Василенко

називав документ «інтересним пам'ятником государственной мысли украинской старшины начала XVIII века, как результат её классового сознания» [6, с. 383]. Н. Полонська-Василенко переконана, що Конституція «була <...> маніфестом державної волі української нації перед цілим культурним світом» [36, с. 78]. Аналогічно поцінював пам'ятку О. Оглоблин [32, с. 381]. Д. Дорошенко стверджував, що «конституція перейнята дуже ліберальним і демократичним духом, що ставить її в ряди найінтересніших пам'яток політичної думки того часу в цілій Європі» [16, с. 385]. Д. Яворницький звертався безпосередньо до українських істориків, у очах яких ці постанови повинні мати особливу вагу [56, с. 300]. О. Прицак пропонував відзначати в незалежній Україні 5 (16) квітня як День Конституції [35, с. 5]. А. Смолка сприймає Конституцію як «визначний український народно-політичний документ» [42, с. 174]. О. Альфьоров стверджує, що «„Договори і постанови“ стали своєрідним підсумком державотворчої діяльності українських гетьманів XVII ст. Крім того, це є документ, який легалізував продовження курсу гетьмана Івана Мазепи на визволення Української козацької держави з-під панування російського царя та укладення договорів з іншим монархом, який би гарантував права і вольності Війська Запорозького» [15, с. 5]. Для В. Ульяновського «„Конституція Орлика“ стала важливою віхою розвитку української державницької ідеї» [48, с. 439].

Дуже стримано поцінює документ Н. Яковенко: «...прийняття Військом Запорозьким власних *racia conventa* справді було великою подією, засвідчивши, що Козацька держава вперше «самоусвідомила» себе і «задумалася» над фіксацією на формальному рівні власних державних актів та законодавчим закріпленням прав і обов'язків володаря і громадян» [55, с. 238].

Д. Журавльов полемізує з палкими шанувальниками Конституції, для котрих «документ є надзвичайно важливою складовою національного історичного міфа» [21, с. 455]. Автор наголошує, що Конституція «була дуже компромісною і виробленою за надзвичайних умов» [21, с. 455].

Доволі неоднозначно сприймає «Договори і постанови...» О. Субтельний. З одного боку, «з погляду тогочасних вартостей *Racia et Constitutiones* сповнені духу просвітництва й добрих намірів» [43, с. 65]. Але з іншого, «не варто поспішати з висновками щодо того, наскільки реальними були пропонувані заходи й чи могли вони бути здійснені» [43, с. 65]. Учений конкретизує мовлене так: «...автори документа постулялися речами, якими не володіли. Наприклад, «конституція»

різко обмежувала прерогативи гетьмана, але гетьман у вигнанні багатьма з цих прерогатив користуватися не міг; у деяких статтях старшина погоджувалася утримуватися від корупції та визиску селян і козаків, але на такі поступки їй не важко було зважитися, оскільки вона нічим не володіла, окрім хіба що одягу на своїх плечах; запорожцям обіцяно землі в пониззі Дніпра, але тими землями володіла Росія» [43, с. 65].

Звісно, роздуми вченого-історика, оперті на реальні перспективи розвитку подій, обумовили переважно історичне прочитання сутності та значення документа. Відтак укотре доцільно звернутися до аналітики вченого-правника.

О. Кресін, визначаючи «Договори і постанови...» як перший український конституційний проект, яким було закладено правові основи представницького правління та парламентаризму, водночас сумнівається щодо готовності його авторів дотримуватися задекларованих принципів. З'ясовуючи питання влади в документах та діяльності української політичної еміграції після 1710 року (йдеться про інструкцію П. Орлика своїм послам на переговори з Кримом (грудень 1711 року); привілеї Оттоманської Порти Війську Запорозькому від 1711 та 1712 років⁷, лист гетьмана до французького посла в Туреччині Дезайера від 4 травня 1712 року), дослідник формулює невтішні висновки. По-перше, «вже через півроку після прийняття «Пактів...» <...> Пилип Орлик почав відходити від їх положень, намагаючись посилити свою владу за допомогою зовнішніх чинників – через введення потрібних для цього правових норм до договорів із Кримським ханством та Оттоманською Портою»; по-друге, «принаймні з 1714 року Запорозька Січ визнала над собою протекторат Кримського ханства та не визнавала над собою влади уряду Пилипа Орлика» [25, с. 220–221]. Отже, – підсумовує О. Кресін, – «право не стало визначальним інструментом регулювання політичних процесів в українському суспільстві» [25, с. 221], а політичний компроміс (гетьман-старшина-кошове товариство), надбанням якого були «Пакти...», виявився надто хитким.

Відтак, розглядаючи значення «Договорів і постанов...», маємо поцінювати їх двоаспектно: як непроминальну пам'ятку політико-правової думки українства другої половини XVII – початку XVIII ст. і як документ, чия зреалізованість (навіть потенційна, за сприятливих обставин) – під знаком питання.

С. Грабовський, С. Ставряні, А. Шкляр – автори «Нарисів з історії українського державотворення» – порівнюють ідеї, висловлені в «Договорах і постановах...», із тими, що пре-

валювали в сусідніх державах: «Україна, як одинокий острів, перебувала в океані західних і східних монархів, імперій, деспотій, де політична еліта в кращому випадку схилилася до ідеї «освіченого абсолютизму». Лише Англія, Нідерланди та Швейцарія на той час втілювали принципи конституціоналізму в політичній правовій практиці. Тому українська державність виявилася сильною передусім своїми ідеалами, які випередили на століття загальний суспільно-політичний розвиток у східно-європейському регіоні» [10, с. 249]. Т. Чухліб підкреслює самобутність і синергетичність Конституції 1710 року. З одного боку, вона «переконливо засвідчила прагнення більшої частини тогочасної української еліти жити згідно з власними звичаями, традиціями і законами, які спиралися на глибокий демократизм козацтва й не мали нічого спільного з організацією суспільства й влади в Росії» [52, с. 28]. З іншого боку, політична культура українських козаків сформувалася на «притаманних усій Європі ідеалах лицарства та шляхетської демократії. Конституційні положення виразно продемонстрували органічну належність українського світу до європейської цивілізації» [52, с. 28].

Отже, проведений історіографічний зріз проблематики теми засвідчує, що, по-перше, наукова «орликіана» – вельми репрезентативна. По-друге, слушним і обґрунтованим є звернення академіка В. Смолія до гуманітаріїв: «...дати відповіді на цілу низку спірних питань, пов'язаних з комплексним дослідженням „пам'ятки“» [34, с. 14].

Література

1. Антонович В. Последние времена козачества на правой стороне Днепра / В. Антонович // Антонович В. Моя сповідь : Вибрані історичні та публіцистичні твори / В. Антонович. – К. : Либідь, 1995. – С. 252–371.
2. Апанович О. Гетьман України – емігрант Пилип Орлик / О. Апанович // Апанович О. Гетьмани України і кошові отамани Запорізької Січі / О. Апанович. – К. : Либідь, 1995. – С. 209–253.
3. Артамонов В. Россия и Речь Посполитая после Полтавской победы (1709–1714 гг.) / В. Артамонов. – М. : Наука, 1990. – 208 с.
4. Бадяк В. Державно-правові погляди Пилипа Орлика і європейські політичні теорії 17–18 ст. / В. Бадяк, М. Рогович // Державність. – 1994. – № 1–2. – С. 12–13.
5. Борщак І. Мазепа. Орлик. Войнаровський. Історичні есе / Ілько Борщак. – Львів : Червона калина, 1991. – 256 с.
6. Василенко Н. П. Конституція Филиппа Орлика / Н. П. Василенко // «Пакти і Конституції» Української козацької держави (до 300-річчя укладення) / відп. ред. В. А. Смолій ; упоряд. М. С. Трофимук,

⁷ Ґрунтовно про це – в історичній розвідці О. Прицака [37, с. 307–320].

Т. В. Чухліб. – Львів : Світ, 2011. – С. 369–387 (факсимільне відтворення публікації 1929 року).

7. Возняк М. Бендерська комісія по смерті Мазепи / М. Возняк // Мазепа : Збірник : у 2-х т. – Т. 1. – Варшава, 1938. – С. 107–132.

8. Гончарук П. Провісник української конституційної державності / П. Гончарук // Київська старовина. – 2007. – № 6. – С. 11–29.

9. Горобець В. Запорозький Кіш в політичній структурі України (друга половина XVII – початок XVIII ст.) / В. Горобець // Запорозьке козацтво в українській історії, культурі та національній самосвідомості. Матеріали міжнародної наукової конференції. – К. – Запоріжжя, 1997. – С. 33–43.

10. Грабовський С. Нариси з історії українського державотворення / С. Грабовський, С. Ставроян, А. Шкляр. – К. : Генеза, 1995. – 608 с.

11. Грушевський М. Ілюстрована історія України з додатками та доповненнями / М. Грушевський / укл. Й. Й. Брояк, В. Ф. Верстюк. – Донецьк : ТОВ ВКФ «БАО», 2006. – 736 с.

12. Грушевський М. С. Очерк истории украинского народа / М. С. Грушевский. – К. : Лыбидь, 1990. – 400 с.

13. Грушевський М. Рецензия на книгу : Уманець Ф. М. Гетман Мазепа : Историческая монография. – С.-Пб., 1897 / М. Грушевський // Записки наукового товариства імені Т. Шевченка. – Львів, 1898. – Т. 21. – С. 20–23.

14. Грушевський М. Шведсько-український союз 1708 р. / М. Грушевський // Великий українець : Матеріали з життя та діяльності М. С. Грушевського / упоряд. А. Демиденко. – К. : Веселка, 1992. – С. 42–56.

15. Договори і постанови. // упоряд. О. Алфьоров. – Наукове видання. – К.: Темпора, 2010. – 156 с., іл.

16. Дорошенко Д. І. Нарис історії України / Д. І. Дорошенко / Передмова І. О. Денисюка. – Львів : Світ, 1991. – 576 с.

17. Драгоманов М. П. Шевченко, українофіли й соціалізм // Драгоманов М. П. Вибране («...мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні») / М. П. Драгоманов ; упоряд. та авт. іст.-біограф. нарису Р. С. Міщук ; приміт. Р. С. Міщука, В. С. Шандри. – К. : Либідь, 1991. – С. 327–429.

18. Енсен А. Мазепа : Історичні картини / А. Енсен. – К. : Український письменник, 1992. – 205 с.

19. Замлинський В. Пилип Орлик / В. Замлинський // Історія України в особах : IX–XVIII ст. / В. Замлинський (кер. автор. колект.), І. Войцехівська, В. Галаган та ін. – К. : Україна, 1993. – С. 345–354.

20. Жуковський А. Нарис історії України / А. Жуковський, О. Субтельний / Ред. Я. Грицак, О. Романів. – Львів : Вид-во Наукового товариства імені Т. Шевченка у Львові, 1992. – 230 с.

21. Журавльов Д. В. «Бути чи не бути», або Пригоди українського Дон-Кіхота (П. Орлик) // Журавльов Д. В. Усі гетьмани України / Д. В. Журавльов. – К. : Гетьман, 2012. – С. 445–464.

22. Костомаров Н. Мазепа / Н. Костомаров. – М. : Республика, 1992. – 385 с.

23. Костомаров Н. Мазепинці / Н. Костомаров // Український історичний журнал. – 1990. – № 10. – С. 148–159.

24. Кресін О. «Мазепинці» : державність і суверенність / О. Кресін // Гетьман. Шляхи : Науково-популярне видання / упоряд. Ольга Ковалевська ; автор. колектив О. Кресін, С. Павленко, О. Сокирко, В. Станіславський. – К. : Темпора, 2009. – С. 229–247.

25. Кресін О. В. Політико-правова спадщина української політичної еміграції першої половини XVIII століття : монографія / О. В. Кресін. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. – 468 с.

26. Крип'якевич І. Історія України / І. Крип'якевич / відп. ред. Ф. П. Шевченко, Б. З. Якимович. – Львів : Світ, 1990. – 520 с.

27. Крупницький Б. Гетьман Пилип Орлик / Б. Крупницький // Історичні постаті України : Історичні нариси : зб. / упоряд. та авт. вступної статті О. В. Болдирев. – Одеса : Маяк, 1993. – С. 337–383.

28. Крупницький Б. Гетьман Пилип Орлик (1672–1742) : його життя і доля / Б. Крупницький. – К. : Дніпро, 1991. – 80 с.

29. Лукашевич О. «Конституція» Пилипа Орлика – історико-правова пам'ятка XVIII ст. / О. Лукашевич, К. Манжол. – Харків : Основа, 1996. – 35 с.

30. Маркевич Н. История Малороссии : в 5-ти т. / Н. Маркевич. – М., 1843. – Т. 4. – С. 325–338.

31. Мельник А. Гетьманщина першої чверті XVIII ст. / А. Мельник. – К. : ІЗМН, 1997. – 232 с.

32. Оглоблин О. Гетьман Іван Мазепа та його доба / О. Оглоблин. – Нью-Йорк – Париж – Торонто : Записки наукового товариства імені Т. Шевченка, 1960. – Т. 170. – 410 с.

33. Павленко С. О. Оточення гетьмана Мазепи : соратники та приборники / С. О. Павленко. – К. : Вид. дім. «КМ Академія», 2004. – 602 с.

34. «Пакти і Конституції» Української козацької держави (до 300-річчя укладення) / відп. ред. В. А. Смолій ; упоряд. М. С. Трофимук, Т. В. Чухліб. – Львів : Світ, 2011. – 440 с. : факсиміле.

35. Перша Конституція України гетьмана Пилипа Орлика. 1710 рік / [пер. з латин. та примітки М. С. Трофимука ; передм. та заг. наук. ред. О. Прицака ; післяслово О. П. Трофимука та М. С. Трофимука]. – К. : Веселка, 1994. – 77 с.

36. Полонська-Василенко Н. Історія України : у 2 т. / Н. Полонська-Василенко. – Т. 2. – Від середини XVII століття до 1923 року. – К. : Либідь, 1992. – 608 с.

37. Прицак О. Один чи два договори Пилипа Орлика з Туреччиною на початку другого десятиліття вісімнадцятого століття / О. Прицак // Український археографічний щорічник. – Вип. 1 (4). – К., 1992. – С. 307–320.

38. Радько П. Г. Національні традиції державотворення в контексті Конституції Пилипа Орлика : монографія / П. Г. Радько ; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. – Полтава : ТОВ «Фірма „Техсервіс“», 2010. – 348 с.

39. Різниченко В. Пилип Орлик (Гетьман-емігрант). Його життя і діяльність. (3 нагоди 175 роковин з часу його смерті.) / В. Різниченко. – К. : МГП «Інформ ОТСервіс», 1991 (репринтне відтворення 1918 року). – 48 с.

40. Скальковський А. Історія Нової Січі або останнього Коша Запорозького / А. Скальковський. – Дніпропетровськ : Січ, 1994. – 678 с.

41. Смолій В. Українська державна ідея XVII–XVIII століть : проблеми формування, еволюції, реалізації / В. Смолій, В. Степанков. – К. : 1997. – 368 с.
42. Смолка А. О. Соціально-економічна думка та політика в Україні XVII – початку XVIII ст. / А. О. Смолка. – 2-е доп. вид. – К. : Українське видавництво, 2007. – 224 с.
43. Субтельний О. Мазепинці. Український сепаратизм на початку XVIII ст. / О. Субтельний. – К. : Либідь, 1994. – 240 с.
44. Сушинський Б. І. Козацькі вожді України. Історія України в образах її вождів та полководців XV–XIX ст. Історичні есе : у 2-х т. / Б. І. Сушинський. – Том II. 2-ге вид., доп. – Одеса : «ЯВФ», 2006. – 584 с.
45. Томенко М. В. Історія Української Конституції : навч. посіб. / М. В. Томенко. – К. : Освіта, 2009. – 464 с.
46. Трофимук М. Конституція Української Гетьманської держави / М. Трофимук. – К. : Право, 1997. – 160 с.
47. Ульяновський В. Орликіана академіка Миколи Василенка / В. Ульяновський // «Пакти і Конституції» Української козацької держави (до 300-річчя укладення) / відп. ред. В. А. Смолій ; упорядн. М. С. Трофимук, Т. В. Чухліб. – Львів : Світ, 2011. – С. 388–403.
48. Ульяновський В. Пилип Орлик / В. Ульяновський // Володарі гетьманської булави : Історичні портрети / [авт. передм. В. А. Смолій]. – К. : Варта, 1994. – С. 419–499.
49. Чухліб Т. Гетьмани і монархи. Українська держава у міжнародних відносинах 1648–1714 рр. / Т. Чухліб. – К. : Інститут історії України НАН України, 2003. – 518 с.
50. Чухліб Т. Козаки і монархи. Міжнародні відносини ранньомодерної Української держави 1648–1721 рр. / Т. Чухліб. – 3-тє вид., випр. і доповн. – К. : Видавництво імені Олени Теліги, 2009. – 616 с.
51. Чухліб Т. В. Останній володар булави на Правобережній Україні (Пилип Орлик. 1710–1713) – Т. В. Чухліб // Гетьмани Правобережної України в історії Центрально-Східної Європи (1663–1713) / Т. В. Чухліб. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2004. – С. 245–260.
52. Чухліб Т. Пилип Орлик / Т. Чухліб. – К. : Видавець : ПП Наталія Брехуненко, 2008. – 64 с.
53. Шевчук В. Козацька держава / В. Шевчук. – К. : Абрис, 1995. – 392 с.

54. Шендрик Л. К. П. Орлик / Л. К. Шендрик, О. В. Янович. – Полтава : «Форміка», 2005. – 140 с., 20 іл.

55. Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII століття / Н. Яковенко. – К. : Генеза, 1997. – 312 с.

56. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків : у 3-х т. / Д. І. Яворницький / пер. з рос., покажчики І. І. Сварника ; упоряд., іл. О. М. Апанович. – Львів : Світ, 1992. – Т. 3. – 456 с.

Iryna Diptan

“THE AGREEMENTS AND REGULATIONS ...” 5(16) APRIL 1710: THE CONTROVERSY OF READING

The historical background of «Treaties and resolutions» 5 (16) April 1710 is revealed in the article. The problems under consideration have been widely discussed so far, among them the following ones are contestable : historical and law essence, sources of creation, reasons of adoption, efficiency and significance of the document in political and law viewst of Ukrainian society at the beginning of Modern epoch.

Keywords: «the agreements and regulations», «Constitution», «Pacts and constitution», «Constitution of Bandera», parliamentarism, republic, Pylyp Orlyk, starshyna, cossacks.

Ирина Диптан

**«ДОГОВОРЫ И ПОСТАНОВЛЕНИЯ ...»
5 (16) АПРЕЛЯ 1710 ГОДА:
КОНТРАВЕРСИИ ПРОЧТЕНИЯ**

В статье раскрыто историю изучения «Договоров и постановлений...» 5 (16) апреля 1710 года. Автором исследованы проблемы, которые и сегодня решаются учёными неоднозначно: историко-правовая сущность, источники создания, причины принятия, действительность и значение документа в развитии политико-правовой мысли украинства раннемодерной doby.

Ключевые слова: «Договоры и постановления...», «Конституция», «Пакты и конституция...», «Бендерская конституция», парламентаризм, республика, Филипп Орлик, старшина, козацтво.

Надійшла до редакції 16.09.2013 р.

Світлана Коровченко

ОСТАННІЙ ДІМ НАД КРУЧЕЮ (НАЙДОВША ДОРОГА ДОДОМУ ІГОРЯ КАЧУРОВСЬКОГО)*

Коли ми зайшли до невеличкої сільської церкви у Крутах, – вона була густо наповнена людьми, які молились і ставили свічки за упокій душі свого земляка Ігоря Васильовича Качуровського. У церкві правилася панахида. Дивлячись на стареньких бабусь і дідусів, я думала про те, чи є серед них ті, хто провів своє дитинство разом із тоді ще маленьким хлопчиком Ігорем...

Ім'я Ігоря Качуровського добре відоме українцям, зокрема як голос, котрий звучав на радіостанції «Вільна Європа». Але крім радіожурналістики, цей беручий до справи українець успішно реалізував себе і як поет, прозаїк, перекладач, літературознавець, педагог.

Народився Ігор Качуровський 1 вересня 1918 року в містечку Ніжині на Чернігівщині в сім'ї інтелігентів: і батько, і мати його були випускниками Київського університету. До дванадцяти років жив із рідними в Крутах, однак на початку 1930-х, рятуючись від репресій, родина вимушено покидає Україну, й Ігор Васильович опиняється в Курську. З цього часу розпочалися його поневіряння по світу. Австрія – Аргентина – Німеччина... Щоб якось прожити, окрім фаху письменника й науковця, «освоїв» за двадцять років і тонкощі праці вантажника, асфальтувальника, робітника портової залізниці тощо. 1969 року створив власний сімейний затишок, одружившись із Лідією Крюковою. Але навряд чи почував себе вповні щасливим на чужині, адже як тільки незалежність України відкрила можливість вернутися до отчого по-

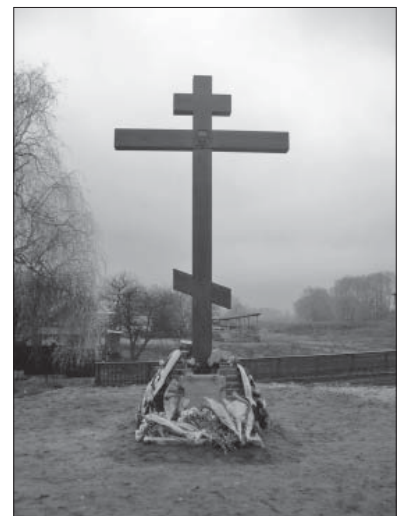
*І. В. Качуровський
(01.09.1918-18.07.2013),
письменник, літературо-знавець,
радіожурналіст*

прибув син покійного Леонардо Качуровський.

А передували важливій події ціла низка ретельно організованих заходів, про перебіг яких можна кожному дізнатися на сайті Ніжинської міської районної благодійної організації «Благодійний

рога, практично зразу відвідав і рідний Ніжин, і дім свого дитинства в Крутах... Є в Ігоря Качуровського такий роман – «Дім над кручею». Тож саме біля своєї садиби над кручею і заповів він поховати свій прах.

Щоб виконати цю останню волю письменника, 22 листопада 2013 року на церемонію поховання в село Крути зібралось чимало людей: односельці, представники влади й громадськості, делегація з Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя (проф. Ю. І. Бондаренко, проф. В. П. Хархун, доц. О. В. Забарний, доц. О. М. Капленко, представники студради й профкому філологічного факультету), гості з Києва та інших куточків України, з Мюнхена

Могила письменника в с. Крути

* Фото взяті із сайтів: <http://nigin-museum.do.am/news/2013-11-25-47>; http://nizhen.syaivo.com/?part_id=54

Церква Всіх Святих. Поминальна літургія перед вивезенням урни з прахом у Крути (20.11.2013). У центрі праворуч – Микола Шкурка, очільник Благодійного фонду «Ніжен»

фонд „Ніжен”» (директор Шкурка М. П.), котра добровільно взяла на себе цю відповідальну роботу. Насамперед було проведено нараду в голови Ніжинської районної держадміністрації В. А. Другакова з питання організації поховання. На підставі Закону України «Про поховання та похоронну справу» директор Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України академік М. Г. Жулинський, академік НАН України І. М. Дзюба, Герой України І. Ф. Драч, член-кореспондент НАН України М. М. Сулима звернулися до керівника Головного управління з питань гуманітарного розвитку Адміністрації Президента України Ю. П. Богуцького із проханням посприяти «у вирішенні всіх питань, пов'язаних із почесним похованням урни із прахом І. В. Качуровського». Згоду на поховання урни з прахом на території епархії надав настоятель Кафедрального собору Всіх Святих протоієрей Сергій Чечин, оскільки райдержадміністрація на звернення сина Ігоря Качуровського Леонардо з таким проханням не змогла дати позитивної відповіді. Нібито нинішня власниця колишньої садиби Качуровських спочатку дала згоду на виділення земельної ділянки для урочистого поховання літератора й ученого, але згодом відмовилася. Тому на клопотання директора благодійного фонду «Ніжен» М. П. Шкурка, який узявся виконати волевиявлення померлого, було вжито заходів «щодо скликання сесії сільської ради в повному складі, роз'яснення депутатам вимог законодавства та заслуг І. В. Качуровського перед Україною з тим, щоб виконати його волевиявлення щодо поховання та у відповідності з чинним законодавством». На двадцять третій сесії шостого

скликання, що відбулася 8 жовтня 2013 року в с. Крутах, було ухвалено рішення виділити місце для перепоховання площею 0,02 га по вулиці Незалежності, поблизу родинної садиби. Обов'язок контролю за виконанням цього рішення був покладений на сільського голову М. М. Безпалого.

Урочисте перепоховання праху Ігоря Качуровського почалося із заупокійної литії, яку провів архієпископ Чернігівський та Ніжинський Української Православної Церкви Київського Патріархату преосвященіший владика Євстратій. Йому співслужило духовенство Ніжинського благочиння

УПЦ КП. Після обряду священнослужитель мовив своє слово пошани: «Нехай прах його тут спочиває, а душа його перебуває в оселях Небесних разом із багатьма-багатьма іншими дітьми нашої української землі, які багато витерпіли на своєму віку за любов до Бога, за любов до рідного народу. Царство Небесне і Вічна Пам'ять спочилому».

Зустріч Леонардо Аріана Качуровського (праворуч) із ректором Ніжинського університету Олександром Бойком (ліворуч)

Виступив із промовою і голова районної ради О. В. Бузун. Він сказав, що сьогодні сумна подія, адже Ігоря Качуровського вже немає серед живих, але з іншого можна порадіти – з того, що його прах нарешті повернувся в рідну землю.

Доктор філологічних наук, професор, член НСПУ О. Г. Астаф'єв сказав таке: «Сьогоднішня подія пам'ятна з кількох причин: по-перше, здійснився заповіт Ігоря Васильовича і він повернувся на рідну землю, по-друге, поверну-

лися до скарбниці української літератури його твори і зайняли у ній належне місце. Думаю, що їх будуть постійно читати. Ігор Васильович дивовижно вплинув на стан нашої свідомості. У всіх своїх творах Ігор Качуровський завжди був гранично чесним. Він аналізував будь-які поняття, ставив їх під сумнів і вважав, що найбільшою цінністю на землі є людина. Коли ми вперше запросили його до Ніжинського університету імені Миколи Гоголя на спецкурс у травні 1993 року, Ігор Васильович тоді відкрив нам ніжинську еміграцію, імена тих людей, які не з власної волі опинилися за кордоном. Пізніше ми з ними зв'язалися, розшукали твори. Дехто потім відвідав Ніжин. Так своїх закордонних земляків Ігор Качуровський повернув українській культурі, і це багато імен. Саме в Ніжині вийшли перші його книги після 1990-х років. Цікаво, що він передав до Ніжинського краєзнавчого музею свої примітки до поеми про голодомор «Село», в якій описав правдиві факти. Добре, що його прах повернувся на рідну землю. Думаю, що люди будуть сюди йти й поклонятися його прахові, як мощам у Києво-Печерській лаврі».

Сказав слово і доктор філологічних наук, професор, член НСПУ М. С. Тимошик: «З відходом у вічність Ігоря Васильовича відходить

ціла епоха українського Мюнхена. Протягом тривалого часу його голос чула вся Європа.

На радіостанції «Вільна Європа» він був головним редактором і головним коментатором. Радянська влада боялася цього голосу і глушила найненавистішу радіостанцію. Ігор Качуровський хотів, щоб із «Вільної Європи» йшло рідне слово до колись вільної України. Саме з Мюнхена поширювалися по всьому світу правдиві, унікальні, дивовижно чесні книжки Ігоря Васильовича Качуровського. Ті, кому Ігор Васильович дарував свої книги, знають, що він ніколи не ставив дати, бо знав, що книжка є вічною річчю. Справді, ініціативу з повернення книжок Качуровського зробив Ніжин, але я хотів би, щоб прозвучало ім'я видавництва «Либідь», яке вперше надрукувало триптих Ігоря Качуровського «Метрика»,

«Фоніка», «Строфіка». Нарешті книжки, якими захоплювався весь світ, прийшли до нас в Україну. Вони дуже знадобляться студентам. Дуже хочеться, щоб усе те, про що мріяв Ігор Качуровський, збулося».

Присутні із завмиранням серця слухали спогади Леонардо Качуровського, який розповідав про батька і прочитав один із його сповнених болю віршів:

*Слався дим гіркий,
в день, коли я на світ прийшов,
у провулках точився бій,
з трунів точилась кров.*

Відмітив Леонардо й те, що 18 липня цього року, коли помер Ігор Качуровський, була дуже тепла погода, синіло небо, співали дрозди. У цьому ніби закодовано символізм, що на пам'ять письменника і його творчий спадок пролітеться сонячне світло й сонячна благодать.

Поет А. Г. Шкуліпа у своїй промові наголосив: «Маємо приклад підтвердження того вислову, що найдовша дорога додому». Пам'яті свого творчого колеги, члена НСПУ, лауреата Національної пре-

У Свято-Михайлівській церкві с. Крути (зліва направо): сільський голова Михайло Беззалий, Леонардо Качуровський, отець Василій

Остання дорога...

*Заупокійне богослужіння та чин погребіння очолив
Високопреосвященніший Євстратій, архієпископ
Чернігівський та Ніжинський (ліворуч)*

міі імені Т. Г. Шевченка він присвятив вірш під назвою «Монолог перед останньою дорогою»:

*...Не ногами вступив я у двір,
Не руками торкнувся до клямки.
Сизим попелом у поговір,
Сивим димом у пам'ять до мамки.*

До місця останнього пристанища Велико-го майстра слова стікалася кореспонденція з різних країн світу. Зокрема, друзі та шанувальники Ігоря Васильовича з Аргентини надіслали листа такого змісту:

*«До: пні. Олени Геннадіївни Бросаліної
– Київ пна. Миколи Миколаєвича Науменко –
Ніжин*

*Ми, друзі блаженної пам'яті Ігора Васи-
льовича Качуровського з Аргентини, де Поет
проживав, працював, писав незабутні літера-
турні твори на протязі понад 20 років, хочемо
долучитися до величавих похоронів незабут-
нього Поета і Друга.*

*Нам назавжди залишаться спогади про лі-
тературні вечори, прогульки в пошуках приро-
ди в околицях Буенос Айреса, Його грибна міс-
тика, де в приємній дружній атмосфері Ігор
читав нам свої поезії.*

*Тут, в Аргентині, ми вже відправили пана-
хиду за душу Покійного, як також вшанували
Його пам'ять читанням творів Поета та його
біографії.*

*Вічна Йому Пам'ять!!
Друзі з Аргентини.
Листопад 2013 року».*

Після виступів гостей архієпископ Черні-гівський та Ніжинський Євстратій провів чин погребіння праху письменника.

Потім відбулися пошанувальні врочистості, присвячені пам'яті Ігоря Качуровського. При-сутні мали можливість переглянути прижиттєві відео за участю письменника, його зафільмо-ване інтерв'ю, у якому наголошувалося, що існує три типи мужності. Перша – мужність того,

хто обороняється, друга мужність – напад, і є ще третій вид, який таки був властивий і самому письменнику. Це мужність міцно стояти на но-гах, коли тебе намагаються повалити чи то жит-теві негаразди, чи то супротивники. Недарма в Ігоря Васильовича є такі слова:

*Я душу все життя тримав наостіж –
Заходь, хто хоче, і що хоч бери.
І гості розтягали все. Та гості ж
Мені свої приносили дари...*

На вечорі-рек-віємі виступили ті, хто особисто знав Ігоря Качуровсько-го і на чий життєвий вибір він уплинув, а також ті, кого по-стать митця не зали-шила байдужим. Сер-ред них – кандидат філологічних наук, поетка, перекладач, член НСПУ О. Г. Бросаліна, кандидат філологічних наук, професор Академії адвокатури Украї-ни, перекладач, член

Професор О. Г. Астаф'єв

НСПУ Т. І. Конончук, старший науковий спів-робітник Національного університету «Кієво-Могилянська академія», завідувач наукового архіву Таїсія Сидорчук, поетка, прозаїк, драма-тург, перекладач, член НСПУ С. В. Майданська,

Професор М. С. Тимошук

член НСПУ С. В. Майданська, поет, прозаїк, пере-кладач, член НСПУ О. В. Шугай, поетка, перекладач, член НСПУ О. В. Кри-штальська, співачка, бандуристка, шану-вальниця творчості Ігоря Качуровсько-го Надія Боянів-ська, поетка з м. Ічні Л. Г. Карпенко. Та-кож виступали спі-вочі колективи, які виконували пісні на слова Ігоря Качуров-ського, як-от лауреат багатьох усеукраїн-ських та міжнародних конкурсів, фестивалів, зразковий хор «Сяйво» Ніжинської дитячої музичної школи під керівництвом і диригуван-ням заслуженого працівника культури С. О. Го-луба й академічний хор Ніжинського училища культури і мистецтв імені М. Заньковецької під керівництвом кандидата мистецтвознавства,

доцента НДУ, кавалера ордена «За видатні досягнення в музичному мистецтві», відмінника освіти України Любові Дорохіної та ін.

Із великою теплотою згадувала Ігоря Качуровського дослідниця його творчості Олена Геннадіївна Бросаліна: «Він народився в незалежній Україні, у той короткий період, коли Україна була під правлінням гетьмана Скоропадського. Потім почалися роки скитань. Мені його життя нагадує життя Йосипа, якого брати продали в рабство, але він став першою людиною після фараона в Єгипті. І коли настав голод, то брати прийшли до нього, і він урятував їх. Так само, як біблійний Йосип, він помер на чужині». Вона з удячністю згадувала, як Ігор Качуровський завжди підтримував її у творчих починаннях, почитала свої поезії, присвячені видатному літераторові.

Через хворобу не зміг особисто прибути на поховання І. Качуровського поет, мистецтвознавець, кінокритик, сценарист Л. В. Черева-

тенко, однак він надіслав сонет, приурочений світлій пам'яті побратима по перу, колеги-науковця:

ІГОР КАЧУРОВСЬКИЙ

*Круті шляхи судилися йому:
То курс на Курськ, а то на Аргентину...
Каринтію, Канаду, Палестину
Завчив напам'ять сорок літ тому.*

*Пітьму долав і далечінь німу,
Вдень і вночі трудився без упину.
Він боронив людину й Україну,
Не розкривав обіймів будь-кому.*

*Можливо це – і зовсім не ганьба
(Ще й гучно привітає вас юрба) –
Пергу збирати до чужинських пасік.*

*Страждання хай повторяться й жалі, –
В крутянській забажав лежать землі
Останній український неокласик!*

Та велика кількість людей, які прийшли віддати данину пам'яті покійному і провести його в останній путь, засвідчує, що Ігор Качуровський добре знаний в усій Україні і з особливою сердечністю пошанований на своїй малій батьківщині, що він особисто і весь його творчий набуток помітно позначилися на українській культурі, науці, на долях багатьох людей. Він запам'ятовується як непересічна особистість, а його творчість займе поважне місце в скарбівні української літератури.

У селі Крутах тепер височіє пам'ятник-курбан – над вузьенькою річечкою з одного боку

і садибою, де пройшло дитинство письменника, з іншого. Останній дім над кручею, де Ігор Качуровський відтепер спочиватиме після найдовшої дороги – дороги додому...

Алла Ротач

ПЕТРО РОТАЧ ПРО ПОЕМУ «СТАЛІН У ПЕКЛІ» ВАСИЛЯ ОНУФРІЄНКА

Упорядковуючи папери та переглядаючи зібрання книжок у домашній бібліотеці, я раптом побачила невеличку брошурку, до якої потягнулася моя рука. Це була поема Василя Онуфрієнка «Сталін у пеклі» (написана впродовж 1953–1955 рр., видана 1956 р.). Згадалося мені спілкування з родиною Онуфрієнків: розповіді Петра Петровича про його дружбу з Василем, потім – багаторічне листування з ним, а після смерті далекого приятеля – з його дружиною Марією. То була родина справжніх великих українців.

За перегорнутою сторінкою книжки мені засяяв до болю знайомий почерк. Це був листочок із нотатками Петра Петровича про цей твір Василя Онуфрієнка. Ознайомившись із записами, я вирішила за доцільне їх опублікувати. Можливо, хтось скористається цим поглядом на поему і спроможеться її дослідити. А вона таки заслуговує на увагу.

*«Мій краю рідний! В чужині
тобою сню, тобою маю.*

В. Онуфрієнко

(ці слова надписані на його могилі)

У вересні 1969 року, коли в світі говорили і писали про 200-річчя від народження Котляревського, в далекій Австралії співець медитативних настроїв Василь Онуфрієнко писав про безсмертя Котляревського («Гей, Котляревський не вмирає») і про його велику заслугу – «підняв наш діамант» – «мову материнську», «кришталеву», якою пишається поет, та доля якої болюча його державі: ворог накинув на рідну мову «залізні сіті», «мучить її і калічить», бо для нього вона «лиш глина». І все ж поет уповає: «А ти, моє серце, надійся на краще! / А ти не вмирай, моя світла надіє!»

*Гей, Котляревський не вмирає,
Бо дав такий нам добрий стиль,
Що кожен, хто бажання має,
Писати може без зусиль.
Хай добирає тільки рими,
А мова вже сама пливатиме,
Про що б знезацька не почав.
А особливо, як веселе, –
Перо само словами стеле,
Аби махати устигав.*

*(В. Онуфрієнко. Поезії.
Сідней, 1996, с. 122)*

А ще раніше, після смерті ката, Онуфрієнко відгукнувся поемою «Сталін у пеклі». «Сталін у пеклі» – поема, яка не втратила, на мою думку, гостроти й актуальності і яку

варто було б перевидати на Україні» (І. Качуровський. *Променисті силуети*, с. 640).

У поемі відбиті реалії та настрої тогочасся, але слід відзначити, що поет іде за «Енеїдою» Котляревського: у Сивілли «свєтер упрівський зелений», «плащ військовий одягла». Питає в Енея, «чи всі за Сталіним сумують», і чує у відповідь: «В Москві, чував, дуже плачуть, / а в Україні люди скачуть – / Свободи кожен жде тепер».

Еней:

*... в газеті вістку прочитавши
й до серця так її прийнявши,
що ледь не кинувсь танцювати.
Він в торбу кинувши хлібину,
Консервів трохи, цибулину,
Сивілла вирушив шукать.*

Ім «хочеться узнати, як будуть Сталіна стрічати, у пеклі радісні чорти». Реалії того часу знаходимо і в характеристиці Харона:

*... не моргне і вусом даром,
Як не мазнеш йому доляром
Чи н'ять шилінгів не даси.
Він став харчі та брати.*

Харон носив валянки військові, сорочку упрівську й штани, оте ненависне зелене.

Зміни в пеклі Еней помітив мало – «бо кроки техніки сучасні / Туди чомусь ще не дійшли». Нове – це «рїй пройдисвітїв сучасних», чини «прости й партійні».

«Чорти їх з рєготом питали, / чи добре Леніна вивчали, / чи Маркса добре зятали».

Були там цілі народи, що відциуралися свободи і рабство в себе завели – натяк на українців. Найбільшу муку терпіли «Сталіна вожді»: Ягода, Єжов, Дзержинський, Якїр, Чубар, Постишев. Були й ті, що «хліб із гориці качали». Були «нікчемні малороси». Їх «гарячим дьогтем напували, / Гаками за язик тягали, / Бо мову зрадили свою».

Пекло те саме, лише інше там «населення»:

*За те владик там мордували,
Що люд дурили, мов овець.*

Харон дав ходу – страх, що йде Сталін. Вожді-нікчеми: Гітлер, дуче, Сталін. Всі розбіглися, і Сталіну довелося убрїд переходити Стїкс. Сивілла сховалась в очеретї. Еней тремтів.

Промова Сталіна в Пеклі. Чорти готові повстати: «Свобода, рай, курорти, ріки»!

Люцифер утік у палац. Сталін підняв чортів на штурм. «Він їм тепло приніс з собою, / Він їх повів вперед тропою, / Почав життя щасливим днем». Завів Політбюро.

Сталін дав план чортам «розбудувати за рокив н'ять усе болото це погане».

Дісталось в поемі й міліції Полтави та Кобеляк. Про катування на Олімпі – розповідає Венера.

Зевс посилає Бахуса в пекло, щоб вивів Енея.

*...і в пеклі Сталін взяв «віжки»,
і тепер для чортів минули «смішки».*

Василь Онуфрієнко використав 10-рядкову строфу та народні фразеологізми: нося втру, впарив сторчака, дав хльору.

Петро Ротач».

Василь Онуфрієнко – один із талановитих наших земляків, якого доля закинула аж у Австралію. Він – поет-лірик, сатирик, публіцист, перекладач з англійської, радіожурналіст, редактор, член уряду УНР на вигнанні, лауреат Української могилянсько-мазепинської академії наук. Він – співець «туги хорошої за нашим далеким і до болю рідним чорноземом», як сказав про нього письменник Микола Понеділок із Нью-Йорка. Григорій Костюк у статті «З літопису літературного життя в діаспорі» (1971) назвав В. Онуфрієнка «творцем поезії серця». Це той поет, якого у нас не дозволяли знати, не друкували його книг.

Народився Василь Йосипович Онуфрієнко 1920 року поблизу села Кишеньки на Полтавщині в хліборобській родині. Місцевість, де проходило його дитинство, належала колись до Запорозької Січі. Частина цих земель затоплено водами Дніпра.

Ще до війни Василь здобув педагогічну освіту, вчителював, почав писати вірші й замітки. Перший вірш надрукував 1938 року в Полтаві. Його молоді роки перекреслила війна, занісши разом із дружиною Марією на каторжні роботи до Німеччини. «Я, – писав він, – добре знав, крім інших наук, ще й німецьку мову, але німецьким окупантам потрібен був лише простий робітник». Марія згадує про цей час: «Ми ж були остарбайтерами. Працювали по 12 годин. Поліцаї водили чотири кілометри до праці і чотири із праці. Ми не мали права ходити на пішоходах, а лише серединою дороги. Взуття мали – верх парусиновий, а підощви – дерев'яні. На працю вели перед ранком, то ми (а нас було багато) навмисне торохтіли тими підощвами об камінь, що всіх німців будили».

Згодом подружжя опинилося в Берліні, де почав виходити журнал «Дозвілля». Онуфрі-

єнко став його співробітником. А після війни – працював у часопису «нової еміграції» «Слово» в Регенсбурзі, належав до Спільноти молодих літераторів. 1946 року Іван Багряний зі своїми однодумцями заснував Українську революційно-демократичну партію, Василь Онуфрієнко став співробітником пресового органу цієї партії часопису «Українські вісті» (нині продовжує виходити в США).

Після чотирьох років таборів для переміщених осіб Онуфрієнко опинився в далекій Австралії. Жили в передмісті Сіднея.

Василь Онуфрієнко є автором сатиричного твору «Сталін у пеклі», поеми «Симон Петлюра», збірника віршів «Незабутня земля», комедії «Заморські гості». Він перекладав австралійських письменників – твори Кендела, Джільмора, Ловсона, а також сонети Шекспіра. Його твори перекладалися англійською мовою.

Уся творчість В. Онуфрієнка пройнята тугою за далекою і близькою Батьківщиною. Майже в кожному вірші – звуки печалі, викликані вимушеною розлукою з Україною. Його думки постійно на Полтавщині, на Україні милій.

А в поезії – живі картини української природи. Навіть коли Онуфрієнко розповідає про своє нове життя в Австралії, і тоді, нібито

потаємно, він повертається думкою до України. Він оспівує чарівність вишневих садків, голубе небо, тихий плін річок, дивовижні ночі рідного краю...

24 грудня 1992 року В. Онуфрієнко помер, похований у Сіднеї. Вірна дружина поета Марія, з якою прожили спільних 52 роки, про-

довжує дорогу для них обох творчу справу: «Підготувала до друку три його збірки і закінчую четверту», – сповіщала в листі до мене.

Василь Онуфрієнко ніколи не розлучався зі своїм народом, його ім'я буде завжди в українській літературі.

Віктор Денисенко

МУЗЕЙ АКАДЕМІКА ВОЛОДИМИРА ПАЩЕНКА

Цей музей знаходиться в с. Шевченкове Решетилівського району Полтавської області в приміщенні школи, в якій до 1962 року навчався відомий учений, колишній ректор Полтавського державного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, кандидат філософських наук, доктор історичних наук, професор, академік НАПН України Володимир Олександрович Пащенко. Ідея його створення виникла відразу після того трагічного дня, коли не стало науковця й педагога (19 квітня 2010 року).

Понад півтора року йшла підготовка до відкриття музею: тривав збір матеріалів про життя і діяльність академіка, готувалася відповідна кімната й експозиція. Значну кількість документів і пам'ятних відзнак передала школі вдова В. Пащенко Валентина Іванівна. Багато людей, які знали його, спілкувалися, співпрацювали, надіслали свої спогади.

Творчу реалізацію задуманого здійснили працівники школи і районного відділу освіти за проектом члена Національної спілки народних майстрів України, решетиліянина Василя Деркача. На урочистому відкритті музею, крім місцевих мешканців, були присутні представники влади і самоврядування та делегація Полтавського національного педагогічного університету на чолі з ректором професором Миколою Степаненком.

Відкриття шкільного музею академіка В. Пащенко стало можливим завдяки зусиллям трудового колективу школи – за підтримки від-

ділу освіти Решетилівської районної держадміністрації (начальник Ганна Голуб) та місцевого господарства «Обрій» (директор Микола Савченко). А окрасою свята став виступ у реконструйованому сільському будинку культури українського народного хору «Калина» Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

Самі музейні матеріали розміщені в рекреації другого поверху школи і в окремій кімнаті. Перше, що впадає у вічі відвідувачів, – це великий, майже на всю бічну стіну, фотостенд, на якому зображений В. Пащенко на тлі рідної решетилівської природи.

Музейна експозиція починається з фотоматеріалів, які ілюструють ранній період життя вченого, його дитинство та шкільні роки. Тут можна побачити срібну медаль і атестат випускника Миколаївської середньої школи 1965 року В. Пащенко. З юності він мріяв стати журналіс-

том, навіть намагався вступити на журфак Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка, але спроба була невдалою. Тим не менше, свою мрію втілює на практиці, постійно публікуючись у пресі. А 2007 року його прийняли до Національної спілки журналістів України. В одній із музейних вітрин виставлено спілчанське посвідчення Володимира Олександровича.

Про його захоплення журналістикою також свідчить й експонована грамота командувача Південною групою військ в Угорській Народній Республіці (1968). А наказом № 110 від 25.10.1968 року по військовій частині № 33513 уже «гвардії старший сержант Пащенко Володимир Олександрович за відмінну бойову і політичну підготовку, високі показники в соціалістичному змаганні, високу дисциплінованість і за вияв високого рівня свідомості в несенні служби занесений до „Книги Пошани”». В експозиціях відвідувачі бачать цю відзнаку та фотографії молодого хлопця у військовій формі.

Після демобілізації 1969 року В. Пащенко вступає на вечірнє відділення філософського факультету КДУ імені Т. Г. Шевченка. На музейному стенді вміщені фотографії знаменитого червоного корпусу університету й викладацького складу факультету.

У серпні 1972-го, через сімейні обставини, студент переходить на заочне відділення і починає працювати вчителем історії Фарбованської середньої школи Яготинського району на Київщині. Через рік талановитого й енергійного заочника призначають організатором позакласної і позашкільної роботи – заступником директора школи з виховної роботи.

Одночасно В. Пащенко на «відмінно» складає екзаменаційні сесії в університеті. Так проходять три роки. На стенді вміщено витяг із характеристики, яку дала йому дирекція школи. Характеристика справді блискуча, її наведено за виданням полтавського історика Олександра Єрмака «Володимир Олександрович Пащенко: біобібліографічний покажчик» (2010).

Із вересня 1975 року В. Пащенко працює в Полтавському педагогічному інституті імені В. Г. Короленка, почавши свій шлях на поса-

ді лаборанта кафедри філософії. Через рік він стає асистентом цієї кафедри, невдовзі – старшим викладачем і заступником декана філологічного факультету.

Вступає в аспірантуру (заочно) при інституті філософії АН УРСР, що свідчило про серйозність наукових претензій молодого дослідника. Знову, як і в студентські роки, хронічно не вистачає часу. Адміністративна посада в інституті, читання лекцій, чимало громадських доручень, лекторська робота в товаристві «Знання», заочна аспірантура – все це вимагало й уміння раціонально розпорядитися часом, і повної віддачі моральних, інтелектуальних та фізичних сил. Основні віхи сходження В. Пащенко в Полтавському педагогічному інституті та фотографії цього періоду представлені на окремому стенді.

Із 1985 року Володимир Олександрович – проректор із навчальної частини педагогічного інституту, перебуває в резерві на заміщення вакантної посади ректора. Коли багаторічний очільник ПДП імені В. Г. Короленка Іван Зязюн був затверджений на посаді міністра освіти

республіки, у серпні 1990 року В. Пащенко став виконувачем обов'язків ректора, а 18 січня 1991 року на розширеному засіданні Вченої ради інституту його обрали ректором. На вітринах музею експонуються посвідчення про здобуття наукових ступенів кандидата філософських наук і доктора історичних наук, присвоєння звань «доцента» і «професора», інші відзнаки.

Працюючи над докторською дисертацією про відносини церкви і радянської держави, В. Пащенко видає кілька монографій: «Державна політика щодо православної церкви в Україні (1917–1922 рр.)», «Українська автокефальна православна церква: важкий шлях до визнання», «Держава і православ'я в Україні: 20–30-ті роки». 1994 року він успішно захищає докторську дисертацію «Політика Радянської держави щодо православної церкви в Україні. 20–30-ті роки ХХ ст.». У світ виходять його фундаментальні праці: двотомна монографія «Православ'я в новітній історії України» та «Греко-католики в Україні: від 40-х років до наших днів». Ці та багато інших видань знайшли місце на книжкових полицях музею.

У квітні 2003 року відбулися збори Академії педагогічних наук України, на яких таємним голосуванням В. Пащенко обрали її дійсним членом. Так він став академіком. Посвідчення № 37 йому вручив президент АПН України Василь Кремень. У музеї демонструється це справді історичне фото.

Уже академіком він продовжує роботу над обраною тематикою. У цей час завдяки відкритим архівам з'являються нові можливості для дослідження непростих хитросплетінь міжцерковних і церковно-державних відносин у

тоталітарній державі. Виходять друком нові монографії: «Більшовицька держава і православна церква в Україні. 1917–1930 роки» (у співавторстві з Аллою Киридон), «Православна церква в тоталітарній державі: Україна 1940-х – початок 1990-х років» і, зрештою, «Гончарова правда про духовність і церкву».

2005 року ім'я В. Пащенко внесли в Блакитну книгу Кембриджського університету в номінації «Великі інтелектуали», 2006-го – в американський бібліографічний центр у номінації «Великі уми ХХІ століття», а 2008-го він отримав запрошення взяти участь у приватному форумі лідерів, що відбувається в Оксфордському університеті. Цей провідний навчальний заклад світу видавав книгу «500 великих лідерів», у якій зібрали інформацію про найбільш видатних постатей сьогодення, зважаючи на їхні досягнення. Є у виданні і стаття про полтавця, академіка В. Пащенко. Оригінали послань цих усесвітньовідомих наукових закладів – на вітринах музею.

У музеї експонується рушник матері В. Пащенко Ганни Романівни, який подарувала Шевченківській школі декан факультету технологій та дизайну педагогічного університету Валентина Титаренко. А поряд – теж два оригінальних рушники: подарунки односельців і групи депутатів Решетилівської районної ради. Окремо представлені в музеї особисті речі науковця.

26 липня 2010 року на зборах трудового колективу Шевченківської ЗОШ I–III ступенів порушено клопотання про присвоєння школі імені академіка Пащенко.

Роки минають, а пам'ять людська не міліє, зберігаючи світлий образ видатного земляка.

Галина Білик

ВІДЛЕТІЛА ГОРЛИЦЯ

Світлій пам'яті Людмили Іванівни Ларіонової

Минулоріч осінь так чітко трималася поміж землею і небом у нашому краї – тішила не те що в листопаді, але й глибокого грудня теплом і сонечком, зеленою травицею, пташиними наспівами, неопалим листям... Ніяк не хотіла віддавати своє панування календарній зимі... Подеколи навіть здавалося, що вловлюєш у тій «неприродності», окрім живого й щемливого повію весняного (аж, далєбі, марилося – оминаємо замерзання, соки йдуть знову в рух!), ще й певні провіщення, знаки – не до кінця збагненні, а тому і лячні, й застережливі... Однак, відчувши себе у волі Божій, більше хотілося просто коритися, прийнявши як благо те, що посилає нам Усевишній... Зізнаюся: не раз схвилювано думалося, що той весняний привіт зимою – дарунок не стільки всьому загалові, як, може, комусь конкретному – якомусь праведнику, котрий доходить межі свого буття земного, і дні його завершальні тут, у брєнній нашій обителі, – за чистоту серця, високість думки, радісну потугу труду щоденного, за смиренність, жертвовність тощо – так щедро обласкані тепер, випечєні, добром Господнім обігрєті...

Нині я знаю, що поміж тих світлих достойників, кого покликано підпирати небо, хто зірочкою здійнявся у його височину і кого так, певно, не хочемо відпускати ми зі своїх зримих овидів і земних обіймів, є і полтавська сизокрила голубка – Людмила Іванівна Ларіонова.

Наші дороги з пані Людмилою пересіклися років 5–6 тому, коли вона принесла до редакції «Рідного краю» свої поезії, а потім і оповідання, нариси... А разом із ними принесла свою сонячну посмішку, таку глибоку і мудру, зболену і співчутливу до горя людського душу, свій життєвий досвід, у якому вчувалися неперервний зв'язок із родом і народом, велика міць духу, скромність і мудрість водночас... Такими простими, відкритими, а насправді невичерпними бувають лише ті люди, кому відкрилась істина, хто пізнав у житті основу, хто точно усвідомив свої шляхи та цілі в повсякденному часоплинні...

Людмила Іванівна була обраницею Слова. З'явившись на світ у припишкляй на мапі України Котельві 1 січня 1946 року, вона вже несла в собі його силу, натомість, мабуть, розплатившись, як то буває зі справжніми талантами, відчуттям легкості буття, самовдоволенням існуванням, своїм окремішнім душевним комфортом... Бо мусила жити для інших, йти до людей...

Багато років вона прожила на Сумщині, працюючи після закінчення Охтирського медучилища сестрою, а згодом, здобувши вищу освіту в Чернігівському пєдінституті, – лікарем лікувальної фізкультури; раділа, коли вдавалося полегшити, а то й цілком подолати фізичний біль дорослих і малєньких пацієнтів, поменшити їхні страждання й додати снаги та радості. Не раз прєсвідчувалася, що й мовлена фраза спроможна зцілювати, прєдусім душу, запалювати людину вірою в себе, наснажувати любов'ю. Можливо, це й підштовхнуло активно взятися за перо, хоч писала вже зі шкільної лави... Відвідувала сумську молодіжну літстудію «Зажинок», із 1968 року друкувалася, часто виступала із творами на радіо й телебачєнні, кілька разів ставала лауреатом обласного поетичного фестивалю «Сумські зорі». Вийшовши на пенсію, прєрєїхала на малу батьківщину на Полтавщину і вже сповна присвятила себе літературі. Друкувалася в альмана-

хах «Голос ветерана», «Полтавський сміхограй», «Рідний край», газетах «Полтавська думка», «Літературна Полтавщина», «Село Полтавське», «Народне слово», «Вісті», «Народна трибуна» та ін., видала чотири книги – «Йду до людей» (2007), «Відшуміли весни» (2008), «Запрошую до пісні» (2009), «Лєгєнди одного життя» (2013). Була членом Полтавської спілки літераторів та літстудії «Голос ветерана». На її тексти композитори Котельви, Полтави, Києва, Яти створили понад 30 пісєнь. Узяла псевдонім Дар'я Горлиця, обдаровувала й голубила словом, виповідала біль і страждання, розчулювала читача й очищала його серце від рутини, моральної червоточини, збайдужіння. Це й стало її життєвим покликом...

Незабутня Людмила Ларіонова була вся зіткана з доброти. Це про неї – надійна подруга, душа товариства... Талановита письменниця, вона вмєла також навести лад і в господі, і на землі. Мені довго пахнутимуть її мєди та цибульки, вчуватиметься лагідний голос, який то піднесєно віршує, сміється, плине ясним наспівом, то крає серце трагічним повістуванням про світ, у якому було недосталь щастя...

10 січня 2014 року Дар'я Горлиця відійшла у засвіти, залишивши нам, її знайомим і шанувальникам, нетлінні рядки своїх творів. Вічна пам'ять Вам, дорога краянку, мисткине! Мир Вашій душі! Немеркнуча слава і людська щира дяка лавровим вінком укривють Ваш слід земний, стануть на ньому маєстатом сповна виконаного чину.

Сторінки майбутньої книги

Микола Степаненко

ЩЕ ОДНА СТОРІНКА МАЙБУТНЬОЇ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ «ПОЛТАВІКА»

Упродовж 2011–2012 рр. альманах «Рідний край» публікував об'єднані в тематичні групи матеріали, які ввійдуть до майбутнього 7 тому енциклопедії «Полтавіка». Читач мав змогу ознайомитися зі словниковими статтями, присвяченими тижневику «Рідний Край», що в 1905–1916 рр. видавався в містах Полтаві, Гадячі, Києві, крайовим літературним преміям, літературно-мистецьким дійствам, літературним, літературно-мистецьким музеям. 29 число часопису пропонує своїм шанувальникам відомості про літературно-мистецькі конкурси, літературно-мистецькі об'єднання.

ГОНЧАРА ОЛЕСЯ ІМЕНІ КОНКУРС НА КРАЩУ ПУБЛІКАЦІЮ НА СТОРІНКАХ ЖУРНАЛУ «БОРИСТЕН».

Заснувала редакція журналу «Бористен» і цим засвідчила свою повагу та шану до класика української літератури О. Гончара. Мета – вияв літературних та журналістських обдарувань, науковців, людей творчих, небайдужих до дня минулого та сьогодення. Традиційно мистецьке змагання проводиться за підтримки Національного гірничого університету. Нагородженим вручають почесні дипломи та пам'ятні подарунки. Переможцями й лауреатами ставали автори не лише з України, а й з діаспори. Номінації: «Наукова публікація» (з 2003), «Публіцистика» (з 2003), «Поезія» (з 2003), «Проза» (з 2004), «Науково-краєзнавча публікація» (з 2006), «Науково-популярна публікація» (з 2007), «Краща галузева публікація» (з 2008), «Краща патріотично-освітня публікація» (з 2009), «Журналістика» (з 2009), «Краща журналістська публікація» (з 2010). Лауреати: номінація «Наукова публікація»: 2003: Анатолій Посуха (за науково-публіцистичну статтю «Чи знав козак державну мову?»); 2004: Оксана Данилевська (за науково-публіцистичну статтю «Втілення засад мовної політики урядів Центральної Ради, Гетьманату, Директорії УНР у тогочасних підручниках з української мови»); 2005: Віталій Василенко (за науково-публіцистичні статті з історії України); номінація «Публіцистика»: 2003: Олексій Коновал (США) (за статті патріотичного та державотворчого спрямування, опу-

бліковані протягом року); 2004: Наталя Старюк (за статтю «Козак у присмерку доби»); 2005: Лариса Охотник (за статтю «Велич степових пірамід»); 2006: Олексій Воскобійник (США) (за уривки з книги «Мемуарів» «Повість моїх літ»); 2007: Олексій Коновал (Чикаго, США) (за статті, присвячені громадським і політичним діячам західної української діаспори); 2008: Олег Черногуз (за дописи, спрямовані на утвердження української державності та розвінчання великодержавного російського шовінізму в Україні); 2009: Роман Воронка (м. Мейпелвуд, США) (за документальні оповіді «Моє дитинство на планеті Ді-Пі» [грудень 2008 року, січень 2009 року] та «Як це було...» [вересень-жовтень 2009 року], присвячені історії західної української діаспори); 2010: Микола Дупляк (Сіракузи, США) (за надруковані протягом року дописи, присвячені історії та культурологічним здобуткам західної української діаспори); номінація «Поезія»: 2003: Ольга Афанасьєва (посмертно) (за вірші, надруковані протягом останніх років); 2005: Оксана Маковець (США) (за високохудожній поезії патріотичного спрямування); 2006: Юрій Завгородній (за вірші з майбутньої книги «Попелище дикого степу»); 2007: Віра Вовк (Віра Селянська) (Ріо-де-Жанейро, Бразилія) (за віршовану добірку «Мистецька палітра Віри Вовк»); 2008: Сергій Бурлаков (за віршовану добірку); 2009: Олена Швець-Васіна (за високохудожній віршовані добірки останніх років та у зв'язку з особистим ювілеєм); 2010: Олександра Мудра (Чикаго, США) (за віршовану добірку «Створення світу» в рубриці «Даринка» [вересень 2010 року], спрямовану на духовне та патріотичне виховання української юні); номінація «Проза»: 2004: Роксолана Клин (США) (за оповідання «Спрут»); номінація «Науково-краєзнавча публікація»: 2006: Володимир Панченко (посмертно) (за науково-публіцистичну статтю «Кодацькі запорожці в історії Канади»); номінація «Науково-популярна публікація»: 2007: Іван Стороженко (за статті «Чому Богдан Хмельницький відродив Запорізьку Січ» та «Чи була на Микитиному Розі Запорізька Січ?»);

2008: Віктор Сиченко (за статті, приурочені темі голодомору в Україні 1932–1933 рр.); номінація «Краща галузева публікація»: 2008: Василь Перетятко (за статті, присвячені аграрному сектору української економіки); номінація «Краща патріотично-освітня публікація»: 2009: Леся Храплива-Щур (м. Лондон, Канада) (за статті, присвячені Конотопській битві й гетьману Івану Мазепі, розміщені на сторінках часопису протягом року); 2010: Євген Бадін (за зміщені на сторінках часопису протягом року статті, присвячені українській національній звичаєвості та моральності); номінація «Журналістика»: 2009: Валентина Шабета (за високопрофесійні статті, інтерв'ю, нариси, замальовки, присвячені Національному гірничому університету); номінація «Краща журналістська публікація»: 2010: Еліна Заржицька (за високопрофесійні статті, інтерв'ю, нариси, замальовки останніх років, присвячені проблемам та здобуткам освітян регіону). Заохочувальна премія «Молодий поступ»: 2005: Ліна Зеленська (за вірші й статті, розміщені в рубриці «Мова калинова»); 2006: літературно-мистецький клуб «Віварт» (м. Дніпродзержинськ, керівник Марія Дружко) (за вірші й статті членів клубу); заохочувальні відзнаки: 2003: Світлана Падун (за науково-публіцистичну розвідку «Наукова діяльність кафедр українознавства Катеринославського інституту народної освіти [1921–1934 роки]»).

Л-фа: Бористен. – 2003. – № 12; Бористен. – 2004. – № 12; 2005. – № 12; 2006. – № 12; 2007. – № 12; 2008. – № 12; 2009. – № 12; 2010. – № 12.

ГРЕБІНКИ ЄВГЕНА ІМЕНІ РАЙОННИЙ КОНКУРС ЧИТЦІВ ТВОРІВ.

Заснувала 2010 р. Гребінківська районна державна адміністрація з метою популяризації творчості письменника Є. Гребінки, збагачення та поповнення репертуару читців району творами сучасних авторів, підвищення виконавської майстерності аматорів сцени. Проводять серед двох вікових категорій: молодша вікова категорія (від 7 до 12 років); старша категорія (від 13 до 17 років). Переможці конкурсу: молодша вікова категорія: Алла Бузало (м. Гребінка, 2010), Наталія Чечель (м. Гребінка, 2011), Олександр Лазоренко (м. Гребінка, 2011); старша вікова категорія: Максим Баран (с. Лазірки Оржицького р-ну, 2010), гумористичний дует «Язикаті Хвеськи» в складі Світлани Поварової та Ніни Калинки (м. Комсомольськ, 2011), Анатолій Кизим (м. Прилуки, 2011).

Л-фа: Лакуша Надія. «Між нас тобі, поете, жити, як і між тих, що прийдуть після нас» // Зоря Полтавщини. – 2012, 1 лютого.

«ЗОЛОТА ОСІНЬ».

Міськрайонний конкурс. Заснувала 2001 року Спілка літераторів «Славутич» (м. Кре-

менчук) з метою виявлення обдарованих молодих письменницьких талантів. Проводять щорічно в жовтні. Учасники конкурсу – творча молодь до 30 років (здебільшого учні шкіл та студентство). Кращі твори опубліковано в молодіжних альманахах «Молоді голоси Кременчука» (2005), «Струни юної душі» (2007). Редактор-упорядник обох видань Борис Кулик, літературні редактори – Валерій Голуб, Ніна Шмалько, художник Катерина Корлякова.

«І ПОДВИГ СОЛДАТА В ІМ'Я ПЕРЕМОГИ ХАЙ БУДЕ НАЩАДКАМ НА ПАМ'ЯТЬ».

Міський конкурс читців віршів про Велику Вітчизняну війну. Заснувало 2005 року управління культури і мистецтв Лубенського міськвиконкому Полтавської обл. з ініціативи літоб'єднання імені О. Донченка з метою патріотичного виховання молоді і плекання пам'яті про подвиг українського народу в грізні часи Великої Вітчизняної війни. Проводиться за сприяння міського управління освіти. На щорічному конкурсі звучать твори видатних українських та іноземних поетів – Б. Олійника, А. Костенко, В. Симоненка, К. Симонова, Р. Рождественського, а також письменників-лубенців – Н. Баклай, О. Хало та ін. Лауреати беруть участь в урочистостях з нагоди Великої Перемоги.

«ІДУ ЗА СКОВОРОДОЮ».

Районний конкурс знавців творчої спадщини Г. С. Сковороди. Заснували 1991 року відділи освіти і культури Чорнухинської районної державної адміністрації, Літературно-меморіальний музей Г. Сковороди. Проводять щорічно до дня народження Г. Сковороди у два етапи: перший етап – шкільний, другий – районний. Мета – вивчення та пропагування творчої спадщини українського філософа XVIII ст. Г. Сковороди, прищеплення учням любові до рідного краю, поваги до земляків, розвиток творчого мислення школярів. Номінації: I. Конкурс на краще читання твору Г. Сковороди; II. Конкурс на краще читання власного твору, присвяченого Г. Сковороді; III. Конкурс на кращу творчу роботу «Сковорода очима дітей» (малюнок, вишивка, різьба, аплікація, композиція із природного матеріалу, паперопластика, тістоластика, мозаїка, скульптура і т. ін.); IV. Конкурс письмових творів; V. Інтелектуальний конкурс «Чи знаю я Григорія Сковороду?». Учасники – учні 5–10 класів. Нагороджують грамотами відділу освіти та культури і туризму Чорнухинської РДА й цінними подарунками. Серед неодноразових переможців (2001–2011) – Юлія Борсук (Чорнухинська ЗОШ), Алла Гринь (Чорнухинська ЗОШ), Марина Попович (Чорнухинська ЗОШ), Анатолій Христич (Куриньківська ЗОШ), Катерина Соляник (Городищанська ЗОШ), Богдана

Івашина (Чорнухинська ЗОШ), Руслан Голуб (Вороньківський НВК), Марина Лук'янець (Кізілівська ЗОШ), Аліна Ковтун (Кізілівська ЗОШ) та ін.

А-ра: Шафорост Р. Шануйте, цінують і вивчайте Сквороду // Нова праця. – 2009, 11 грудня; Шафорост Р. Його вчення житиме вічно // Нова праця. – 2011, 9 грудня.

«ЕСТРАДНА ВЕСЕЛКА».

Обласний телешоу-конкурс дитячої пісні й танцю. Заснували 2002 року управління культури Полтавської обласної державної адміністрації, Пирятинська районна державна адміністрація, Пирятинська районна рада. Мета дійства – виявлення та підтримка обдарованої молоді, сприяння розвитку національної хореографічної школи, дитячої творчості, популяризація української естрадної пісні. Проводять щорічно в листопаді-грудні в районному Будинку культури. Учасники заходу – найталановитіші діти та обдарована молодь Полтавщини віком від 6 до 17 років. Конкурс відбувається за таким планом: відбірковий тур (листопад), фінал і гала-концерт (грудень).

«ОСЯЯНІ КРАСОЮ І ТАЛАНТОМ».

Обласна виставка-конкурс творів жінок-художниць на приз імені Марії Башкирцевої. Заснувало 2001 року управління культури Полтавської обласної державної адміністрації. За 10 років представлено понад 800 робіт із малярства, вишивки, ткацтва, декоративного розпису, лялькарства, бісероплетіння, флористики, лозоплетіння та ін. видів творчості. Переможців і учасників нагороджують дипломами I, II, III ступенів, грамотами управління культури Полтавської обласної державної адміністрації та призами. Серед них – професійні художниці (Марина Рожнятовська, Лариса Назаренко, Світлана Чорна, Наталія Морєва з м. Полтави, Людмила Кохно із Кременчуцького р-ну), талановиті вишивальниці (Віра Забора з м. Полтави, Олена Коршунова, Ольга Зогуля з Решетилівського р-ну, Тамара Смородінова з м. Карлівки), неперевершені майстри лялькарства (Наталія Свиридюк з м. Полтави), декоративного розпису (Світлана Колодяжна з Карлівського р-ну, Світлана Донець із Пирятинського р-ну), бісероплетіння (Ганна Шевченко з м. Полтави) й ін.

А-ра: Легенда Маріїної долини / Упоряд. А. А. Шуть. – Чутове, 2008.

ПЕТЛЮРИ СИМОНА ІМЕНІ ОБЛАСНИЙ КОНКУРС.

Заснувало 2008 року Головне управління інформації та внутрішньої політики Полтавської обласної державної адміністрації. Нагороджували один раз у два етапи (листопад 2008, травень 2009) журналістів за найкращий матеріал

просвітницького спрямування. Номінації: «Відродження українських традицій», «Популяризація здорового способу життя», «Соціально-економічні питання», «Аграрна тематика». Лауреати: номінація «Відродження українських традицій»: Олександр Бобошко (за цикл радіопрограм «Часомір», присвячених гетьманам І. Мазепі, І. Виговському), Людмила Ткаченко (за цикл телепрограм «Писанка і Полтавщина», «Автентичний спів», «Сорочка моя правічна»), Ганна Синяк (за цикл матеріалів, опублікованих у районній газеті «Пирятинські вісті»); номінація «Популяризація здорового способу життя»: Володимир Дряпак (за телепередачу «Третій тайм»), Володимир Сулименко (за радіопередачу «Спортарена»), Володимир Стадніченко (за популяризацію здорового способу життя в друкованих засобах масової інформації); номінація «Соціально-економічні питання»: Інна Якобенко (за цикл радіопередач «Життя без прикрас»), Наталія Рясна (за цикл новинних сюжетів); номінація «Аграрна тематика»: Ірина Філоненко (за передачу «Три меди життя»), Олександр Лазеба (за цикл передач «Борозна»).

А-ра: Александрова Тетяна. Нагородили краєвих журналістів-«петлюрівців» // Вечірня Полтава. – 2008, 19 листопада; Андрієць О. Петлюри виповнилося 130 років // Вечірня Полтава. – 2009, 27 травня.

«ПОЕТИЧНА ВЕСНА».

Міськрайонний конкурс. Заснувала 2001 року Спілка літераторів «Славутич» (м. Кременчук) із метою виявлення обдарованих молодих письменницьких талантів. Проводять щорічно в травні. Учасники конкурсу – творча молодь до 30 років (здебільшого учні шкіл та студентство). Кращі твори опубліковано в молодіжних альманахах «Молоді голоси Кременчука» (2005), «Струни юної душі» (2007). Редактор-упорядник обох видань Борис Кулик, літературні редактори – Валерій Голуб, Ніна Шмалько, художник Катерина Корлякова.

«ПОЕТИЧНА ВЕСНА ЛУБЕНЩИНИ».

Міськрайонний конкурс. Ініціатор його заснування – редакція газети «Ленінська зоря» (нині «Лубенщина») (1964). Мета заходу – виявлення юних літературних талантів. Проходить щорічно у квітні за підтримки управління культури та відділів освіти м. Лубен і Лубенського р-ну. Лауреатів запрошують до участі в роботі літоб'єднання імені О. Донченка. Переможці конкурсу в різні роки – Наталія Баклай, Ольга Хало, Олександр Міщенко, Юлія Манойленко – стали членами Національної спілки письменників України. Багато лауреатів, які працюють в освіті, медицині й інших сферах, опублікували власні книги, поетичні, прозові добірки в різних виданнях.

«ПОСМІХНЕМОСЬ ЩИРО ВИШНІ».

Всеукраїнський конкурс юних гумористів. Заснований 2006 року. Організатори – Міністерство освіти і науки України, Український державний центр позашкільної освіти, Головне управління освіти і науки Полтавської обласної державної адміністрації, Полтавський обласний центр естетичного виховання учнівської молоді. Мета – розвиток творчих здібностей дітей і підлітків, виявлення та підтримка обдарованих дітей, пробудження в них поваги до національної української класики, зацікавлення підростаючого покоління творчістю українського сатирика та гумориста Остапа Вишні. Проводять у два етапи: перший – обласний, другий – всеукраїнський. Номінації: 1) «Вишневі усмішки» (конкурс читців та груп читців) (очний); 2) «Власні усмішки» (конкурс авторських творів) (заочний); 3) «Веселий пензлик» (конкурс образотворчого мистецтва) (заочний). Беруть участь читці (групи читців), юні літератори та юні художники віком від 10 до 17 років, учні загальноосвітніх, професійно-технічних та вихованці позашкільних навчальних закладів України. Конкурсні роботи й виступи виконавців оцінює журі, до складу якого входять мистецтвознавці, митці, провідні спеціалісти, діячі культури, театральні діячі. Особисту першість визначають за максимальною кількістю балів, які набрали учасники конкурсу. У кожній віковій категорії та кожній номінації переможцям присуджують звання володарів гран-прі, лауреатів I, II, III ступенів із врученням дипломів та цінних призов. Щорічно учасниками конкурсу (130–150 осіб) стають представники майже всіх областей України, а також Автономної Республіки Крим.

«СВІТЛІ ОБРАЗИ В ОПОВІДАННЯХ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА».

Щорічний районний конкурс юних художників. Заснували 2007 року Державний літературно-меморіальний музей-садиба Олеся Гончара в с. Сухій Кобеляцького р-ну Полтавської обл. та відділ культури і туризму Кобеляцької районної державної адміністрації (рішення від 7.03.2007) із метою активізації заходів, пов'язаних з ушануванням пам'яті класика української літератури, Героя України, письменника Олеся Гончара, популяризації його творів серед підростаючого покоління, виховання почуття патріотизму, виявлення мистецьких талантів з-поміж учнівської молоді Кобеляцького р-ну. Переможці: 2007: Тетяна Пустова, Олена Сіроштан, Анастасія Лямченко, Олеся Свячена, Євгенія Ярина; 2008: Юлія Фадєєва, Дмитро Гордійко, Катерина Вінніченко, Інна Вітрук, Дарина Кофель, Вікторія Пасько; 2009: Володимир Кльонон, Юлія Фа-

дєєва, Ольга Северин; 2010: Тетяна Шаповал, Олена Ворошило, Алла Михальчук; 2011: Ангеліна Литвиненко, Марина Шелюженко, Яна Міщенко, Тетяна Радзей, Олексій Гузченко, Оксана Хавер, Іван Шишкань; 2012: Тетяна Радзей, Валентин Косих, Вікторія Томків, Тетяна Киценко, Володимир Пльонон, Софія Крайник, Яна Добряк.

СИМОНЕНКА ВАСИЛЯ МІСЬКРАЙОННИЙ КОНКУРС ЧИТЦІВ ТВОРІВ.

Заснувало 2003 року літоб'єднання імені О. Донченка, м. Лубни з метою популяризації творчості відомого поета-земляка серед молоді міста й району. Проводять щорічно в грудні в дні пам'яті В. Симоненка. Відбувається за підтримки відділу культури і туризму районної державної адміністрації, Лубенського міського та районного відділів освіти. Лауреати конкурсу щорічно беруть участь в урочистостях з нагоди вручення 8.01. Літературно-мистецької премії імені В. Симоненка в Біївцях і Тарандинцях.

«СМІЄМОСЯ РАЗОМ З ОСТАПОМ ВИШНЕЮ».

Всеукраїнський конкурс читців імені видатного українського письменника-гумориста Остапа Вишні. Заснований 2003 року як регіональний на базі Сумського вищого училища мистецтв і культури імені Д. С. Бортнянського. Із 2006 року набув статусу всеукраїнського. Мета – популяризація творчості письменника та виявлення молодих талановитих виконавців у жанрі гумору й сатири. Його учасниками стали студенти мистецьких закладів I–II рівня акредитації: Донецьке училище культури, Чернівецьке обласне училище мистецтв імені С. Воробкевича, Луганський обласний коледж культури і мистецтв, Артемівське музичне училище імені І. Карабиця, Дніпропетровський театрально-художній коледж, Кам'янець-Подільський коледж культури і мистецтв, Сумське вище училище мистецтв імені Д. С. Бортнянського, Інститут мистецтв Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, Олександрівське училище культури, Мелітопольське училище культури, Гадацьке училище культури імені І. П. Котляревського.

А-ра: Вишневі усмішки і вишні для гостей // Сумщина. – 2011, 6 квітня; Проців Г. Сміємося разом з Остапом Вишнею // Суми і сумчани. – 2011, 8 квітня.

«СОБОРИ ДУШ СВОЇХ БЕРЕЖІТЬ».

Обласний літературний конкурс. Заснувала 2007 року Полтавська обласна організація Національної спілки письменників України за підтримки Головного управління культури, Головного управління інформації та внутрішньої політики, Головного управління освіти і науки

Полтавської обласної державної адміністрації. Проводять із метою пошанування мистецького доробку класика української літератури Олесь Гончара; виховання в молодого покоління на творах українських майстрів художнього слова, на традиціях українського народу; сприяння національно-культурному відродженню України, розвитку її інтелектуального потенціалу; виявлення і підтримка молодих талановитих письменників. У конкурсі беруть участь літератори 2-х вікових груп: молодшої – учні 8–11 класів, старшої – студенти та молодь, віком до 30 років. Номінації: «Поезія», «Проза, драматургія». За підсумками конкурсу видано збірку творів переможців і учасників – «Собори душ своїх бережить» (Полтава: Вид-во «Полтава», 2007) із передмовою Павла Стороженка. Із 2007 року кращі твори учасників і переможців конкурсу журі рекомендує до друку в альманасі молодих полтавських авторів «Острови».

«СОБОРИ ДУШ СВОЇХ БЕРЕЖИТЬ».

Районний щорічний літературний конкурс для людей зрілого віку. Заснували 2007 року Державний літературно-меморіальний музей-садиба Олесь Гончара в с. Сухій Кобеляцького р-ну Полтавської обл. та відділ культури і туризму Кобеляцької районної державної адміністрації (рішення від 14.03.2007) з метою увічнення пам'яті класика української літератури Олесь Гончара, популяризації творів українських письменників, виявлення літературних талантів. Підсумки конкурсу оголошують на районному дійстві «Зелене свято Гончарового дитинства». Переможцями конкурсу стали: 2007: Галина Петлюк – палітурниця видавництва «Кобеляки», Алла Шинкаренко – директор Кобеляцької філії страхової компанії «Княжа», Наталія Колодязна – учитель-словесник Бутенківської ЗОШ Кобеляцького р-ну; 2008: Надія

Кравченко – пенсіонерка, Галина Петлюк – домогосподарка, Марина Кучеренко – вихователь Кобеляцької школи-інтернату; 2009: Любов Рибалка – пенсіонерка, Галина Петлюк, Олена Лашко – психолог Кобеляцької школи-інтернату, Віра Карнаух – учителька математики Кіровської ЗОШ; 2010: Сергій Колінько – охоронець (с. Білики Кобеляцького р-ну), Галина Петлюк, Катерина Небера – пенсіонерка; 2011: Олена Лашко, Галина Петлюк, Марина Сідаш – журналіст (м. Кобеляки), Надія Кравченко – пенсіонерка, Світлана Карнаух – пенсіонерка, Наталія Бутенко – педагог, Ольга Удовицька – пенсіонерка; 2012: Марина Сідаш – журналіст, Ольга Удовицька – пенсіонерка (с. Озера), Сергій Колінько (с. Білики).

«СОБОРИ ДУШ СВОЇХ БЕРЕЖИТЬ».

Районний щорічний літературний конкурс для молоді 14–25-річного віку. Заснували 2007 року Державний літературно-меморіальний музей-садиба Олесь Гончара в с. Сухій Кобеляцького р-ну Полтавської обл. та відділ культури і туризму Кобеляцької районної державної адміністрації (рішення від 5.05.2006) з метою вшанування пам'яті класика української літератури Олесь Гончара, популяризації творів українських письменників, виявлення молодих літературних талантів, сприяння їм у мистецькій діяльності. Підсумки конкурсу оголошують на районному дійстві «Зелене свято Гончарового дитинства». Його переможці: Ірина Руденко, студентка Дніпропетровського національного університету імені Олесь Гончара, уродженка м. Кобеляк; Ірина Олійник, учениця Бутенківської ЗОШ Кобеляцького р-ну; Юлія Колінько, учениця Перегонівської ЗОШ Кобеляцького р-ну. Із 2007 року конкурсу надано статус обласного.

Євген Аничин

З ІСТОРІЇ СЛАВНОГО ДВОРЯНСЬКОГО РОДУ СТЕБЛІН-КАМІНСЬКИХ

Переслідування дворян після Жовтневого

Степан Павлович Стеблін-Камінський. Фото 1860-х рр.

Перевороту, зневажливе ставлення до шляхетного походження в радянські часи сформували в суспільстві викривлене сприйняття історії. Насправді в Російській імперії (куди входила й частина України) дворянство упродовж століть відіграло провідну роль, адже переважна частина офіцерів, чиновників, дипломатів була саме дворянського походження. Від низів і до вершини імператорської влади, від гарнізонного капітана й до генерал-фельдмаршала, від колезького реєстратора до канцлера імперії дворяни своїми повсякденними справами, відданою службою зміцнювали державу й визначали її внутрішню та зовнішню політику. Основними рисами, які прищеплювалися дітям у шляхетних родинах, були державність, чесність, любов до батьківщини й бажання безкорисливо щось робити для свого народу. Звичайно, серед представників заможних родів траплялися й гультаї, п'яниці, самодури. Та все ж переважна більшість дворян прославляли Вітчизну доблестю в битвах і звитязними справами в мирний час.

1898 року з дозволу Полтавського губернатора в Подільській друкарні було видано «Список дворян Полтавської губернії» – офіційне видання Полтавського дворянського депутатського зібрання, що містило перелік дворянських родів та їх родовід. Серед кількох сотень

прізвищ, відібраних із багатотомної Родословної книги дворян Полтавської губернії (її, починаючи з 1785 року, постійно вели предводителі дворянства), знаходимо й рід Стеблін-Камінських.

Походження цього українського дворянського роду було цілком типовим для Лівобережної України. Рід Стеблінських бере початок від козаків (Стеблін, Стеблінський – не що інше, як облагороджене козацьке прізвище «Стеблина»). Згодом у роду з'являються священнослужителі й міщани. Так, із початку XVIII століття документально зафіксовані священники Стеблінські в Бориспільсько-Переяславській єпархії. Один із нащадків священників – поручик Степан Степанович – на підставі свого походження від польських шляхтичів Камінських у 1784–1792 роках домігся російського дворянства й отримав право іменуватися новим прізвищем – Стеблін-Камінський. Це було зафіксовано внесенням нового прізвища в дворянську родову книгу Київського намісництва та виданими йому дворянськими грамотами. Щоправда, легенда про польське походження не підтвердилася, тож згодом Степана Степановича Стеблін-Камінського виключили з 4-ї частини ДРК.

1844 року він таки домігся дворянської гідності, але вже за свої заслуги (що було цілком типовим на той час). Усі його діти і внуки стійко іменувалися з'єднаним

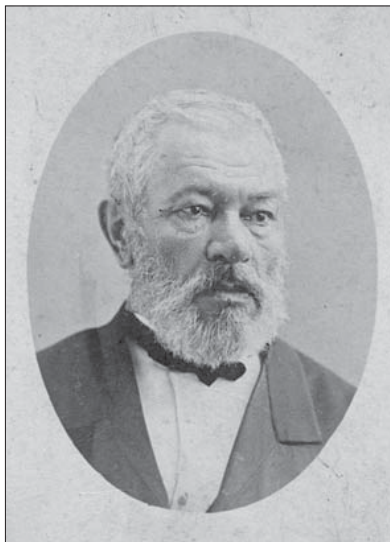

Софія Васиївна Стеблін-Камінська (Левіцька), дружина Степана Павловича. Фото 1870-х рр.

прізвищем Стеблін-Камінських (Каменських) і користувалися гербом «Доленга», який належав однойменному польському роду.

Серед Стеблін-Камінських було чимало славетних особистостей. Дрібнопомісні дворяни переважно служили чиновниками й офіцерами, причому характеризувалися на службі як чесні, сумлінні й віддані справі люди. І що цікаво: майже всі представники роду мали причетність до викладацької та наукової діяльності. Одним із найактивніших помічників Малоросійського генерал-губернатора князя М. Г. Рєпніна, особливо з організації Полтавського інституту шляхетних дівчат, був Павло Степанович Стеблін-Камінський (1782–1856). Його старший син Степан Павлович Стеблін-Камінський (1814–1885) тривалий час викладав в Інституті й кількох полтавських гімназіях, загалом присвятивши педагогічній ниві понад 50 років життя! Інший син, Єгор Павлович Стеблін-Камінський (1815–1882), керував 2-ю Київською гімназією,

Степан Павлович Стеблін-Камінський. Фото 1885 р.
(одне з останніх)

Ніжинським ліцеєм, а потім був Віленським цивільним губернатором. І навіть ті, хто обирав собі військову ниву, волею долі ставали вчителями у полкових навчальних командах, репетиторами, викладачами та вихователями в кадетських корпусах. Із військових найвищого кар'єрного успіху досяг у Київському кадетському корпусі Василь Степанович Стеблін-Камінський (1838–1910): він вийшов у відставку в чині генерал-майора.

Троє представників роду дослужилися до таємних радників, один – до генерал-майора. Колишній лейтенант флоту став священником і був зарахований до лику святих. Стеблін-Камінські залишили помітний слід у Полтаві. Один із них був поліцмейстером, а його син Ростислав став революціонером, потрапив на каторгу. Дружина поліцмейстера залишила чоловіка й поїхала слідом за сином...

Та, звісно, найвідоміший із роду – перший біограф І. П. Котляревського Степан Павлович.

УДК 821.161.2–2.09 Котляревський

Віктор Азьомов

У ВИМІРАХ НАЦІОНАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ

Спроба герменевтичного аналізу п'єси І. П. Котляревського «Наталка Полтавка»

Зроблено спробу прочитання п'єси І. П. Котляревського крізь призму національного свідомого і несвідомого. На цих підставах на тлі розгортання сюжету та конфлікту розкривається зміст характерів, духовного світу дійових осіб твору загалом, з'ясовуються особливості діалектики взаємодії національних морально-етичних, психологічних, історичних, соціальних, релігійних і т. ін. складників цих характерів і цього світу.

Ключові слова: характер, духовний, світ, смисл, національний.

За два століття сценічної біографії п'єси Івана Котляревського «Наталка Полтавка» не втратила первозданної притягальної сили та громадянської актуальності.

Чи всі розставлені автором знаки питання відшукало допитливе око дослідника? Чи на всі питання дано відповіді? Чи вони правильні? І чи є об'єктивні сенси їх оприлюднювати на нашому суперечливому формаційному переломі постколоніально-квазісуверенного суспільства?

У цій розвідці ми ще раз пройдемо сторінками п'єси, спробувавши в давно відомому відкрити невідоме, нове і, безперечно, цінне і в духовному, і в національному вимірі.

У сучасних підручниках для середньої та вищої школи, більшості літературознавчих досліджень образ Наталки з твору подається в одновимірному ідеалізованому світлі. Здається, характеристика цього персонажа не змінювала-

ся впродовж століть ні за яких часів та режимів. Проте чи свідчить це про вичерпність такого розуміння, про його всебічність?

Від кінця XV-го до кінця XVIII століття тривала в Україні епоха Козаччини. Саме епоха, бо так багато значила вона в історії нашої Батьківщини. Ми й досі в архетипних глибинах козацький народ. І степи наші козацькі, і серця, що породили козацькі пісні, козацьку журбу і козацький характер. Сам дух українства у своїх виявах – козацький.

Захищаючи рідну землю, козаки виробили повнокровну й цілісну систему інституцій, які забезпечували виживання в найскладніших умовах, коли українці не мали власної держави і їм загрожувало цілковите знищення. Це й особлива військова організація, й ефективна система управління, економічний прогрес.

Нас, звичайно, цікавить духовно-моральний світ людини тієї епохи. Любов до рідної землі, презирство до смерті, закони козацького побратимства, віра в Бога, космос народної моральності – ось що визначало їхні помисли та вчинки.

Але не так сталося, як гадалося. Чвари гетьманів та гетьманчиків, віроломство Московії спричинили страшну добу Руїни. Духовно-моральні редути глибин народної душі почали розмиватися новою – малоросійсько-манкуртською – пошестю, якій піддалися спочатку верхи, еліта, потім середня адміністративно-керівна ланка суспільства, а згодом і певна частина народної маси.

У «Наталці Полтавці» змодельовано в основних параметрах саме цей напівзруйнований двома століттями імперської навали понятійний світ людей двох станів: місцевої царської адміністрації (Возний та Виборний) та пересічних, як зараз кажуть, представників суспільних низів.

Колоніальна дійсність примушувала українців масово пристосовуватися до нових умов. Витворилися цілком нові типи характерів. Наші герої лише діють в одній часовій площині. Насправді ж вони живуть у різних світоглядних системах. Розрізняємо такі **типи характерів за їх ідеаційністю**: Возний та Виборний – *манкуртсько-колоніальний*, Наталка та Микола – *козацький*, мати і Петро – *хліборобський*.

Подаємо коротке пояснення до кожного типу характеру.

Манкуртсько-колоніальний світогляд – результат дії самодержавно-імперської машини, відзначається прийняттям національної дефективності, «малоросійства», духовним виродженням, мовним колоніалізмом. Фактично, цей тип характеру став внутрішнім українським знаряддям боротьби проти свого ж народу.

Козацький тип характеру презентують кращі представники народу, які не втратили ви-

соких громадянських та особистісних ідеалів, внутрішнього аристократизму, шляхетності індивідуальної свободи, високості помислів і, що особливо важливо в нашому випадку, дій та вчинків.

Хліборобський тип характеру втілює збереження питомих національних залог праці стародавніх оріїв – святість чесно заробленого шматка хліба, фізичну витривалість, обоготворену духом землі моральність. Проте системний ієрархічний устрій патріархально-хліборобського світогляду був підданий жажливій, катастрофічній ерозії з боку тієї самої колоніально-імперсько-кріпацької навали.

У центрі конфлікту твору – звичайна дівчина Наталка. Проте не зовсім звичайна, бо саме вона волею автора є носієм козацьких архетипних залог. Одна з питомих рис людей козацького типу характеру, – перебуваючи у світі володіння, виборювати високі цілі світу буття. Події зовнішнього сюжету твору аж ніяк не спонукають героїв до примноження етнонаціональних духовних цінностей. Там, де воловодять насильство, вигода, самоприниження, зневага до елементарних засад людської гідності, там культивується, за висловом О. Потебні, мерзозапустіння душ.

Наталка має рідкісний таланти перетворювати події зовнішнього світу в явища світу духовного. Вона шукає і віднаходить нову їх сутність. Змінюється сам спосіб їх протікання – почин переростає в пошук, а пошук відкриває нові варіанти з позірної безвиході зовнішніх життєвих обставин. Люди далеко не завжди усвідомлюють, що в основі своєї буденне життя символічне, тому що воно значливе. Якби звіра, що дрімає у Возному, можна було зупинити погрозою, все одно, суду чи Божої кари, за апофеоз людяності слугував би примітивний бич дресирувальника, а не дівчина, яка жертвує собою (хай не в зовсім природний, не в зовсім святенницький спосіб). Але в тому і мудрість, що людина олюднилася не через канчук, а через неосягненне: непереборність беззбройної істини, принадність її прикладу. Жертвування собою заради утвердження істини, спілкування зі смертними через дефініцію самопожертви і є духовне життя. Такою обітницею зв'язує себе Наталка, долаючи не лише зовнішній, ситуативно-подієвий конфлікт, але виконуючи високе моральне покликання, яке нарешті – у фіналі – виступає творцем життєвої правди, духовного безсмертя.

Найвище моральне покликання людини – любов і боротьба за неї. Любов – це та сила, яка встановлює рубікони самопожертви, створюючи метафізичний простір безсмертя духу. Доречно навести мудру сентенцію, що любов сама по собі не має смислу, але передає смисл

високого. Наталка, по-перше, мала цей смисл, а по-друге, усвідомлено боролася за нього. У чому ж, на нашу думку, особливості Наталчиного почуття?

За чотири роки очікування судженого дівчині відкрилася мудрість зрілого серця: кохання – початкова стадія взаємин двох людей – перейшло в любов. Любов – сутнісно вищий етап етичних взаємин. У коханні домінують бажання плоті, фізичної близькості, підсвідомого поклику до продовження себе в просторі та часі; любов виходить із вітваря совісті, в якому найдорожча ікона – жертвність. Кохання летить на гребені пристрасті; любов керується кодексом честі, яка є моральною втіхою совісті. У коханні вирують вулкани емоцій, свідків невтоленого бажання; любов освітлена свідомою гідністю, стійкої спромоги волі, спрямованої на досягнення гармонії з предметом симпатії. Любов переводить людину в найвищі сфери духовного буття, тоді як кохання – лише необхідна передумова такого переходу. Кохання може бути гріховним, егоїстичним, хворобливим, обмеженим, забобонним, погордливим, заздрисним... Любов – апофеоз духовного самовідродження і позбавлена недоліків генези морального.

В умовах, що склалися, Наталці залишилося терпіти і боротися, боротися і терпіти – без нарікань, сумнівів та спокус. Терпіння тут вживаємо в значенні страждання відповідно до біблійної семантики. Але слово «страждання» в побутовому тлумаченні обтяжене «низьким» змістом, тому у випадку з Наталкою точніше вжити поняття «терпіння» в його сакральному вимірі. Дівчина не замінить важкого щастя обраного нею душестояння на ерзац облаштування на рівні фізично обумовлених атрибутів сім'ї, достатку, навіть материнства. Світ володіння безсилий перед дівчиною, бо в ній відкрилися овиди буття.

У чому вбачаємо запобіжник відступу, задачі моральних позицій? У повноті архетипних закладів етнонаціонального козацького типу характеру, який за край нестерпних зовнішніх умов забезпечує збереження внутрішнього суверенітету особистості.

Відчайдушний вибір Наталкою поза межних способів боротьби проти насильства свідчить про її духовне подолання смерті. Під пером Івана Котляревського звичайне життя звичайної людини з народу стає ще однією, на ґрунті конкретно-історичних національних колізій, інтерпретацією вічної любовної теми.

Колоніально-бюрократична система зламати демократичні традиції козащини в Україні. Що пропонують Наталці? Обміняй свободу на рабське життя. За тебе думають, а ти підкоряєся. Про тебе піклуються, правда, в результаті ти прирікаєш себе на незворотне духовне падіння. Про це прямолінійно і цинічно заявляє Возний:

він хоче «без отсрочок, волокити, проторов і убитков получить во вічноє і потомственное владініє ...движимое і недвижимое іменіє для души моеї – з правом владіти тобою спокійно, безпрекословно і по своєї волі... розпоряжать (Курсив наш. – В. А.)» [1, с. 250].

У рабів тверді переконання. Тоталітарна свідомість догматична і не сприймає ні відступів, ні винятків. Возний – світоглядний раб свого адміністративно-бюрократичного становища. Зрозуміло, що з погляду етнонаціонального волелюбна Наталка не хоче стати на рівень «движимого і недвижимого іменія» і не сприймає порядку, за яким вона, самодостатня людина, потрапить у сімейний феод («феод» за феодалізму – спадкове володіння майном чи посада (у конкретному випадку дівчина Наталка) з умовою виконання певних обов'язків) Возного. І. П. Котляревський, який учинив благородно і гуманно зі своїми кріпаками, недвозначно окреслює власну позицію в такому дражливому питанні, як кріпацтво. Бо в «праві» тодішнього поміщика перифраз «вічноє і потомственное владініє» означав не що інше, як повну, беззастережну залежність. Монолог Возного демаскує справжні симпатії автора, який не хоче розв'язувати основний конфлікт лише на рівні побутового (звичаї-традиції) чи соціального (бідність-багатство), але залучає контекст демократичного устрою тогочасного суспільства, тобто контекст політичний.

Правове «безголосся» українського села прямо екстраполюється в нерівноправність сімейних стосунків, а глибше – в ментальну кризу ідентичності, що, як геологічний розлом, розколола самі підмурівки українського етносу.

Коли програні баталії на театрах позиційних національних битв, поле бою переміщується в серця людей, у їхню свідомість. Саме там пролягають останні лінії оборони, саме там зводяться останні редути боротьби за демократичні права, за етнонаціональну свідомість. Недарма логіка Наталчиного монологу в шостій яві побудована за принципом від особистого – до загального: 1) людина повинна «завести хазяйство і сімейство»; 2) «жити люб'язно і дружно»; 3) бідна Наталка за багатим Возним «буде гірше наймички..., буде крєпачкою». «Крєпачка» ж – символ безправності. Тож бачимо чітко сформульовану опозицію: краще безпросвітна бідність на волі, ніж крєпачке животіння за матеріального достатку.

Не зайве поміркувати про змістовне наповнення теми смерті для людини козацького типу характеру. Статистика дає відомості, що зі ста козаків до природного фізичного фінішу доходило лише двадцять, а вісімдесят гинули в безперервних боях. Які запобіжники їх берегли, які стимули кидали їх на герць?

Ми, люди ХХІ століття, зневолені товщею часу, захоплені його потоком, у навальному плінні днів здебільшого не думаємо про опір часовій захланності, – все це проголошується як єднання з часом. Випасти з цього річища – немислима трагедія. Смерть – візія остаточного знеособлення людини поза реальним часом.

Доба Київської Русі, Козаччини інтегрувала людину в понадчас. Позірне сьогоднішнє наше єднання з часом у давні епохи було замінюване на опір йому. Імперативи високих суспільних ідей концентрували в собі осягнення часу, вивищували людину, сакралізуючи офіру фізичної людської сутності в ім'я високої ідеї, роблячи примат самопожертви ідеаційним у царині суспільної свідомості. Саме тому латинських часів прислів'я – «*qulce et qesogum est pro patria mori*» – «солодко і почесно вмерти за Вітчизну» – мислиться не абстрактно-відсторонено, а в конкретному, людському, особистісному наповненні. У Наталки від усього того, що номінувалося як Вітчизна, залишився один плацдарм – її Любов. Ось тому рішення офірувати себе в ім'я Любові, не віддавши на поталу ворогу власну внутрішню гідність (теж незганьблену субстанцію Вітчизни), для неї є прийнятним. Нагадаємо, що тут ідеться про духовне подолання смерті. Інше питання, як суїцид, за християнською катехізою гріх, умонтовано в національний духовний світ Наталки.

Риси характеру дівчини можна аналізувати в певному зв'язку з її релігійними переконаннями. Мотиви, логіка її вчинків сублімуються на межі взаємопроникнень релігійного та світського. У цьому і сила, і слабкість її як особистості. Спробуємо з'ясувати деякі ключові моменти Наталчиного богорозуміння.

Наталка служить – ідеалам вірності, любові, морального та життєвого стоїцизму – цілком у світлі вимог Заповідей Божих.

Аналітичне наповнення цієї формули передбачає не просто витворення зразка чи певного феномена для наслідування. Кожна людина, яка за фабулою твору потрапляє в енергетичне поле дівчини, змушена визначати свою життєву позицію, обстоювати її, виходячи з екстраполяції своїх світоглядних концептів на позицію головного резонера вірності та любові. Незаперечний облагороджувальний вплив на ближніх Наталчиної духовної аури. Дівчина – центр генерування того душепросвітлення, на якому завжди стояв і стоятиме козацький тип українського національного характеру.

Не можна не бачити, що її несхибність у протистоянні з колоніально-ментальною системою корениться, зокрема, у твердості релігійних переконань. І тут не лише віра в те, що буде так, як визначено Богом, не лише надія на волю Божу та промисел Божий. Люди, які насильно

віддають її заміж, чинять богопротивні дії.

Повнота прийняття людиною Бога метафоризується через дві позиції. Перша: «Якщо можеш – зціли» – виражає формулу зневіри. У ній закладено сумнів, який є кроком до хибного самовизначення. Друга: «Скажи лише слово – і станеться» – цілковито вводить індивідуальну волю та свободу у волю Всевишнього.

Терпилиха. Аякже! Скільки хороших людей сваталось за тебе – розумних, зажиточних і чесних, а ти всім одказала; скажи, в яку надєжду?

Наталка. В надєжду на Бога [1, с. 259].

Доводиться тільки дивуватися бездоганному художньому чуттю Котляревського, який далі, на розвиток попередньої думки, подає голос серця Наталки: «Петро не такий; серце моє за його ручається, і воно мені віщує, що він до нас вернеться» [1, с. 260]. «Серцебачення» – традиційний національний кордоцентризм – вимагає деяку первісну узгодженість між буттям онтологічним і людським, незважаючи на всю їхню безмірну відмінність. Проте ця узгодженість – результат тривалого внутрішнього індивідуального розвитку конкретної особистості. Людина без цього розвитку перебуває в змішанні розуму й почуття, що є поєднанням протилежностей, і в такому стані не здатна до інтуїтивного проникнення в майбуття. Лише даний від несвідомого досвід поділу раціонального та духовного, досвід вищої Премудрості дозволяє їй передбачати подальший розвиток подій. Наталка не просто наділена цією здатністю до «серцебачення», – саму основу своєї концепції душестояння вона засновує на переконаності, що Петро не може не з'явитися, що ситуація розв'яжеться не інакше, як через явлене диво. У цій вірі – джерело її сили та незламності, оскільки Наталчина людська сутність розгортається як у парадигмі накресленого звище (а не всупереч йому), так і в історичному «рукотворному» процесі.

За християнським ученням, Бог посилає людині випробування не для того, щоб вона втікала від них у будь-який спосіб. Страждання – запорука очищення від скверни. Людина слабка під гнітом труднощів і може зламатися, відступити, озлобитися, зневіритися – впасти в ще більше зло. Сильний духом утверджується на стезі Любові в стоянні на обраних духовних позиціях до свого фізичного кінця. Адже сила зла – в узгодженні з ним волі людини, що добровільно прийняла шлях зла. Все, викладене вище, безумовно, стосується Наталки, яка в онтологічному плані могла виставити, за Котляревським, найвищу ціну за відстоювання Любові в собі – своє життя.

Надзвичайно цікавим видається аналіз п'єси з боку архетипності системи образів-персонажів. Ця тема – предмет іншого ґрунтов-

ного дослідження. Тому обмежимося констатацією фактів.

У світлі архетипних значень Наталці дісталася роль... мудрого старого. На перший погляд, таке твердження здається абсурдним і невмотивованим, але це справді так. На початок ХІХ століття світ української духовності виявився настільки деформованим в умовах кріпацько-конформістської неволи, що дівчина змушена була «взяти на себе» таку невластиву для жінки, незвичну, проте знакову функцію – виконувати архетипну роль мудрого старого. І знову подивуємося провиденційності автора, який не знайшов у тому хронотопі чоловіка, який би був гідний місії вожака.

В образі української дівчини показаний тип національного характеру, загнаний у неприйнятні, невластиві, нестерпні для нього умови конформізму – пристосовництва, пасивного підкорення панівним аморальним суспільним порядкам, утрати елементарної внутрішньої і зовнішньої свободи. Конформізм є відсутність власної позиції, небажання її відстоювати. Конформізм – це безпринципне і некритичне слідування за усталеним зразком, який має найбільшу силу психічного тиску (думка більшості, визнані авторитети, традиції, що склалися за певних суспільних умов).

Чи могла Наталка добровільно-примусово піти проти совісті, відмовитися від боротьби для досягнення волі своєї душі?

Дослідимо індивідуально-особистісні фактори.

За рівнем інтелекту Наталка не переважає своїх опонентів. Але є одна субстанція, яка вивисає дівчину над оточенням. Від природи вона наділена тонкою інтуїцією в поєднанні зі здоровим глуздом (не плутати з рацією). Опоненти заперечать: хіба Возний чи Терпилиха позбавлені славнозвісного здорового глузду? Адже вони всі свої життєві концепти обґрунтовують, виходячи з міркувань саме «здорового глузду». Та не все так однозначно й одновимірно. Глузд характеризується тим, що в його межах поняття не перебувають у процесі перетворення, але зберігають стійку форму; вони виступають як готові «теоретичні мірила» для емпіричного матеріалу, для конструювання діяльності людини.

Ось тут і відмичка... Живучи в одному часі, Наталка, мати і Возний мають різні типи характерів – козацький, хліборобський, манкуртсько-колоніальний. Тому навіть схожі словесно оформлені концепти їхнього «здорового глузду» мають абсолютно різні гносеологічні корені. Особливо протистоять Наталка й Возний – вони вихідці з різних світоглядних систем. Гравітаційно ці світоглядні світи змушені взаємодіяти, але площини їхніх орбіт геть віддалені. І гіпотетичне злиття їх у сімейному

колі знаменувало б катастрофу, як падіння однієї планети на поверхню іншої. Це добре розуміє Наталка. У контрпозиції – Терпилиха і Тетерваковський. Зрозуміло, їхній «здоровий глузд» – продукт конформістських стандартів. У його межах людину можна зігнути хоч би і в баранячий ріг – аби відповідно до узвичаєних міщанських уявлень про щастя. Уже тут чітко прокреслюються ескізи тоталітарно запланованого благополуччя епохи комуноідеології, з дрібничкою-нестиковкою, коли тетерваки з партбилетами мільйонами знищуватимуть носіїв українського світу оріїв. Злий жарт утнула історія над одностудцями, матір'ю та Возним, десь через сто років. Хто би здогадався, яка зав'язка вперше художньо осмислена в нашій літературі – в Полтаві під пером великого Котляревського?

Позиція зденаціоналізованої особи – облаштуватися в злі. Це Возний, Виборний, мати. Сім'я, побудована на злі, – апологія звичайного біологічного синтезу. За цією сім'єю, як вислід її розтлінного впливу, – зруйнована етносвідомість молодого покоління, дітей. Тобто в «Наталці Полтавці» І. П. Котляревський викрив один з активних способів руйнівного впливу розполюсованого класового суспільства на осереддя українського світу – на патріархальну українську сім'ю.

Наталка не хоче вживатись у зло, не хоче облаштовувати себе в ньому, бо це означало б для неї зрадити моральні закони, переступивши через які, втратила б сенс буття. Пристосувати до зла – це означає самому собі прищепити комплекс меншовартості, у якому сьогодні і бабрається «пересічний українець».

За ступенем навіюваності Наталка зовсім не піддається на засоби психологічної обробки, що до неї застосовуються. Виваженість, усвідомлення сутності своєї позиції, чітка логічна аргументація – ось її природні заборони в обстоюванні внутрішньої і зовнішньої незалежності. Контроль над підсвідомими залогами морального – пряма ознака архетипності її світоглядних закладів як незіпсованої особистості, представниці питомої етнонаціональної культури. Більше того, Наталка схильна швидше до самонавіювання: над нею гніт обов'язку перед матір'ю – величина, якою дівчина не може нехтувати. Знаменно, що уповання її звернені не до світу людського, а до найвищої етичної інстанції – до неба. Котляревський чутливо добирає лексичні відповідники, щоб найточніше передати психологічний стан героїні. «Чудо» – тільки в такому розумінні Наталка вбачає суму своїх душевних перетворень на угоду домагань матері та Возного:

...(Стає на коліна і, піднявши руки догори, каже). Боже! Коли уже воля твоя єсть, щоб я була

за Возним, то вижени любов до Петра із мого серця і наверни душу мою до Возного, а без сього чуда я пропаду навіки... [1, с. 267].

Наталка має розвинене почуття самоповаги. У людей козацького типу характеру гонор – властива ознака лицарської шляхетності. У зв'язку з цим не можемо не згадати Святе Письмо, у якому гординя вважається одним із трьох великих гріхів, поряд із заздрістю і жадібністю. Так, у запалі протистояння людині легко впасти в крайнощі, передати куті меду, поставивши себе на не вигідний щабель гордування. Ні погордливості перед матір'ю, ні гордування-коверзування в розмовах із Возним не бачимо. Більше того, первинне, чим надихається духовний світ Наталки, мотиви її поведінки виключають гординю з арсеналу можливих засобів оборони. Та і соціальний її статус не тотожний рівню Тетерваковського. А ось природної чистоти в дівчини ніхто не відніме.

Як не відніме і сталості в самооцінках, твердості в поглядах та рішеннях. Наталка – дівчина з характером. Характер виявляється в тому, як людина ставиться до себе, до ближніх, до роботи та речей тощо. Характер має суспільно-психологічну природу, тобто залежить від світогляду особистості, її знань, досвіду, від засвоєних моральних принципів та взаємодії з іншими людьми.

Випробування не розхитують підвалин життєвої позиції дівчини. Навпаки, вона стає духовно сильнішою: «Скреплю серце своє, перестану журитися, осушу сльози і буду весела» [1, с. 261]. Про силу її характеру свідчить і те, що вона в горі не втрачає здатності відчувати нещастя інших: «А я од всього серця жалю об дівках, які в такій біді, як я тепер» [1, с. 267]. Наскільки несхожі два характери – Петро і Наталка, коли в перші хвилини їх зустрічі письменник виставляє, як вони оцінюють ситуацію, що склалася:

Петро. Наталко! В який час тебе я зустрічаю!.. І для того тільки побачились, щоб навіки розлучитись.

Наталка. Не довго з ним розв'язатся: не хочу, не піду, та й кінці в воду! [1, с. 279].

На людину великі, інколи вирішальні впливи мають мікросоціальні фактори. Для Наталки мікросоціальна група – це її сім'я. Віртуально в колі її сімейних уявлень перебуває і Петро. Вже в першій яві дівчина заявляє: «Я тебе любила і тепер люблю. І я стала така бідна, як і ти» [1, с. 248]. Цікаво, що тут не жалкування з приводу бідності, але аргумент: нічого тепер не стоїть на заваді їхньому шлюбу. У людини козацького типу характеру домінантними є не матеріальні, а духовно-моральні засади.

Наталка «поважає матір свою», «себе і матір свою на світі держить». Мати рада б ви-

сватати дочку за Возного, а за Петра батько, «умираючи, не дав свого благословення», тому і мати не дає. Але всі розуміють, що головна причина – бідність парубка. Авторитет батьківського заповіту потрібен для надання більшої категоричності материному слову. Дочка наполягає на своєму, отже, формально порушує батьків передсмертний заповіт, що за нормами ієрархічної системи сімейних відносин українського селянства вважалося за великий гріх. Як могла високоморальна Наталка так чинити? Розглянемо цю колізію докладніше.

Терпило – міщанин. Сімейні стосунки будували аж ніяк не за скрижалями предків. Спочатку по-християнськи бере «якогось сироту Петра за годованця». Зазначимо, що в добу Козаччини, коли, як уже згадувалося, з десяти дорослих чоловіків лише двоє доживали до природної старості, діти часто втрачали батьків. Народна традиція виробила інститут годованства, завдяки якому в тому мілітаризованому суспільстві не було явища дитячого бродяжництва, на відміну від сучасної України.

І тут Котляревський показує розтлінний вплив на міщан, учорашніх козаків чи селян, нових «малоросійських» порядків, коли манія збагачення, зневажання свого простого громадянського чину, бажання випнутися поближче до кокардоносіїв правили за еталон поведінки, еталон успіху для тодішніх «нових українців». Терпило «зачав знайомитися не з рівнею..., з повітчиками, з канцеляристами, купцями і цехмистрами..., мало-помалу розточив своє добро, розпився, зачав гримати за Наталку на доброго Петра і вигнав його із свого дому...» [1, с. 256].

Із позиції громадянської, моральної та за християнською етикою – Терпило скоїв великий гріх. Заборона на шлюб із Петром учинена батьком у переступі моральних законів колишнього часу. Колишнього, підкреслюємо, а не нового, в якому живуть Наталка та її мати, коли капіталізм ось-ось вилупиться із шкаралуці імперського феодално-кріпосницького яйця.

Наталка ніде, навіть напівнатяком, не піддає критиці батьківське рішення. Навпаки, вона, у повній відповідності до християнської традиції, все, що скоїлося, виводить із волі Божої.

Мати. ...Покойний твій батько довів нас до сього (до бідності – В. А.).

Наталка. І, мамо! ...Так йому на роду написано, щоб жити багатим до старості, а умерти бідним; він не виноват [1, с. 259].

Проте... мертві не повинні тримати за ноги живих у ситуаціях, коли живим заповідається нести гріхи мертвих. Християнська практика знає інше положення: обов'язок живих – відкупляти гріхи предків – чи замовляючи літургію в

церкві, чи даючи подаяння, чи ставлячи свічку за упокій душі, чи – дією, реальною дією, адже живим, на відміну від небіжчиків, дано право добродійності.

Мати, яка щойно картала покійного, заявляє: «Ти не забула, як... батько... не злюбив Петра і ... не дав свого благословення на твоє з ним замужество; так і мого ніколи не буде» [1, с. 260].

Чому осуд і потвердження ідуть поряд? Зрозуміло: мати хоче будь-що видати дочку за Возного. Але за хвилину відбувається ще одна знаменна одміна – звучить пісня Наталки «Ой мати, мати!». І вражена Терпилиха каже: «Правда, Петро добрий парубок, та де ж він?.. Він не лежень, трудящий, з ним обідніти до злиднів не можна» [1, с. 260]. Як бачимо, якби Петро отут з'явився, мати не проти б назвати його зятем. (Запам'ятаймо цей епізод. Як же знову зміниться позиція матері у фінальній сцені, коли Петро таки з'явиться!). Проте одразу мати висуває ще одну контрпозицію: «...Хто відає – може, де запропастився, а може, і одружився де... Тепер так буває, що одну нібито любить, а о другій думає» [1, с. 260]. Наталка – заручниця серця, відповідає, що її серце ручається за коханого і віщує, що він повернеться.

Як бачимо, нові часи – нова мораль. Невірність, порушення даного слова мати пов'язує із суспільними змінами: якби не страшне майнове розшарування, молоді люди не шукали б заробітку деінде, і Петро був би під боком.

Четверта ява закінчується тим, що Наталка упокорюється. Але як! «Я покоряюсь вашей волі і для вас за первого жениха, вам угодного, піду замуж... (Курсив наш. – В. А.)» [1, с. 261]. Приреченість, неминучість, фатум, блюзнірство, лицемірство – всі похідні від конформізму сконденсовано в цьому вимушеному зізнанні. Напрошується природне питання: чи здатна особистість козацького типу характеру на конформізм? (Не плутати з поняттям компромісу як тактичної угоди заради стратегічного виграшу). І обернене твердження: якщо особистість допускає можливість безповоротної здачі позицій боротьби духу та моралі, – чи є вона обстоювачем високих чеснот козацького чину?

Можна припустити два шляхи розвитку внутрішнього світу Наталки: або вона справді, прирікши себе на повільну й неминучу духовну погубу, зрадить імперативи честі, або... або щось має статися – екстраординарне, що виходить за межі міщанської психіки й не піддається методам логічного обрахунку. Можливо, координатна сітка морального в таких випадках перестає виконувати абсолютну регуляторну функцію: коли жива істота загнана в глухий кут, її реакція-розпач, реакція-афект, реакція-

відчай, реакція-вибух на насильство набуває непередбачуваних форм.

Ще в кінці четвертої яви Наталка каже: «О мамо, мамо! Не погуби дочки своєї! (Курсив наш. – В. А.)» [1, с. 260]. Терпилиха відчутно реагує на крик душі дочки: «Наталко, схаменись! Ти у мене одна, ти кров моя: чи захочу я тебе погубити?» [1, с. 260].

Залишається гадати, яку погубу мала на увазі дівчина – духовну чи фізичну? З матір'ю ясно – вона переводить розмову в матеріальну площину, і з'ясування можливої двозначності Наталчиної репліки не відбувається.

У шостій яві під час розмови з Виборним дівчина мимохідь зауважує: «Чи уже ж ви хочете *стихнути мене із мосту та в воду?* (Курсив наш. – В. А.)» [1, с. 262]. Виборний не зреагував: він продовжує розмірковувати про сенс замуження. І ця невіпадка репліка Наталки «списується» на фразеологізм – народну приказку.

У сьомій яві звучить пісня «Чого вода коломітна...». Кінець пісні: «За нелюбом коли буду, то *мушу пропастити* (Курсив наш. – В. А.)» [1, с. 267].

Проте і за цим разом думка «мушу пропастити» сюжетно не розвинена, не увиразнена, хоч поставлена в кінці тексту. Принагідно хочемо зауважити, що жанр п'єси визначений Котляревським як «опера малоросійська у двох діях». В опері головна художня ідея передається через музику та спів, хоч не виключається й говоріння-декламація. Тому, виходячи з авторської позиції, значення пісенних текстів у п'єсі ми розглядаємо на рівні з драматичною прозою, а не як щось другорядне, супровідно-розважальне.

У десятій яві Наталка в бесіді з Миколою заявляє: «Що ти мені згадав! Ти роздираєш моє серце. О, я бідна! (*Помовчавши, показує на річку*). Бачиш, Ворскло?... Або там, або ні з ким» [1, с. 278]. Тут однозначно розставлені всі акценти. Дівчина замислила самогубство. І Микола її зрозумів. Це підтверджує, що, поперше, репліка Наталки зовсім не випадкова і, по-друге, оприлюднює авторські наміри свідомо провести через твір лінію самогубства героїні. Микола парирує: «Бачиш ту сторону? Отже і в Ворсклі не будеш, і журитись перестанеш» [1, с. 278]. Він натякає, що з'явився Петро.

Наступна згадка про самогубство – в дуєті закоханих. Дівчина співає:

*Я жизнь свою ненавижду, з серцем не зладію,
Коли Петро мій не буде, то смерть заподію.*

[1, с. 280]

Як бачимо, категоричність на кожному черговому контрапункті нарастає – тепер у пісенній партії. І обґрунтовано, адже експресивно-

чуттєва сфера людини яскравіше виявляється через мелодію.

Смерть на доведення тривіальної істини – не метод облаштування життя, не спосіб обстоювання власної правоти. Але чи думав про небезпеку Тарас Бульба, шукаючи люльку в густій траві? У світі рацію люлька – ніщо, а Тарас Бульба – фанатик-самогубець. На першому-ліпшому ярмарку чималий вибір пристроїв для паління. Проте у сфері лицарської гідності, честі, козацького аристократизму люлька – то клейнод, позбувшись якого, козак, як військова одиниця за втрати прапора, підлягає розформуванню чи деініціації. Віддатися за Возного для Наталки означало скласти свої священні клейноди, кинути цвіт серця свого на потоптаня та знищення. Матеріальна тілесна оболонка для дівчини, як і у випадку з полковником-запорожцем, утрачає питому онтологічну цінність, бо на кону набагато важливіше – суверенність духу. Лицар, неважливо, якої статі, ні на мить не допускає навіть умоглядно перемоги суперника, незалежно від статусу супротивника.

Протистояння, справді, не на життя, а на смерть. Чи з ворогом-чужоземцем, чи на полі сімейно-побутовому. І там, і там нація відстоювала життєвий простір. Хто присягнув на честь – стоятиме до кінця. Такий тестамент козацького світогляду, у якому хронотопі він не діяв би: чи в XVII столітті, чи на початку XIX-го. У якій формі той дух не перебував би: чи в плоті загартованого воїна, чи в тендітній статури дівчини з-під Полтави.

У яві одинадцятій, на кульмінаційному піку конфлікту, Наталка, на перший погляд, у незвичайний спосіб пробує розв'язати вузол суперечностей: «І коли на те іде, так знайте, що я вічно одрікаюсь од Петра і за Возним ніколи не буду» [1, с. 283]. Выборний реагує на це дивними словами: «От вам і Полтавка! Люблю за обичай!» [1, с. 283]. Він не може стримати свого захоплення самовладанням Наталки – це природно. Але про який «обичай» мовиться? Дівчина бере у свої руки вирішення проблеми. Це було звичайним у часи Козаччини, коли дівчатам надавалися права вибирати собі нареченого, а ось хлопцеві навіть не дозволялося відкидати вибір дівчини. Зрозуміла логіка народної традиції: в умовах значних людських утрат потрібно всіляко стимулювати природне бажання жінки до продовження роду, обставивши зав'язку шлюбних стосунків моральними засторогами. Цей звичай успішно спрацював за певних конкретно-історичних умов, виконавши покладену на нього функцію. Саме там дівчині надавалося право повного особистого почину. Ось звідки експресивне, спонтанне, для необізнаного ока невмотивоване зізнання Выборного. Він, зга-

давши давні традиції, висловив свою внутрішню оцінку діям Наталки: «Люблю за обичай».

«Ще декілька століть тому українські дівчата сватали хлопців. Цікавий звичай, притаманний саме українцям. „Прийміть мене, мамо, я ваша невістка”» [2, с. 127], – такими словами, як не дивно, дівчина починала сватання. Згідно зі звичаями, вона мала на це право, як і хлопець.

Але вже за середньовіччя цей звичай почав сприйматися як небажана форма сватання. Виняток становили українці. У їхньому середовищі він зажив новим життям. Цьому сприяло те, що через постійні війни чоловіки надовго йшли з рідної домівки, а сім'ю очолювали жінки. З огляду на це зростали їхні права в родині, зокрема й пріоритет у сватанні. Недарма тоді побутував вислів: «узяти заміж» – замість пізнішого «піти заміж».

Дівчина пропонувала хлопцеві руку, не зручаючись його згодою. І їй дуже рідко відмовляли, бо це могло накликати нещастя. Про силу цієї традиції свідчить звичай, що доіснував у козаків до XVIII століття: злочинця, засудженого до страти, могли помилувати, якщо котрась із дівчат висловлювала бажання взяти його за чоловіка. У міру того, як зростала роль чоловіків у суспільній сфері, такі звичаї поступово забуваються. Вже у XIX столітті «ініціатива у сватанні цілком перейшла до парубків, а роль дівчини звелася до сором'язливого колупання печі та подавання рушників чи гарбуза» [2, с. 128].

У Петрі вже закладена програма малоросійського меншовартісного холопства. Він – продукт нового часу, імперсько-кріпацького виродження етносу. Від лицаря в ньому лише його чоловіча статура та фізична сила. Щоправда, не відбереш у хлопця ні великодушності, ні любові, ні християнських чеснот. Але – Котляревський задає складну і на той час одкровенну формулу: не можна зраджувати свої генетичні національні корені й залишатися в християнській катехізі. Петро теж заявляє про добровільний відхід із життя: «Прощай! Шануй матір нашу, люби свого суженого, а за мене одправ панахиду (Курсив наш. – В. А.)» [1, с. 283].

Воістину – ні про кого не забув, забув про свою гідність і честь – і відкрилася брама смертного гріха! Невмолима та гірка, очевидна логіка процесу відпадання українського світу від цивілізаційного прогресу, від демократичних закладів етнонаціонального. Петро тут не войовник нації, а явище маси, натовпу, середовища, маргінесу поструїної свідомості, безхребетного пристосовництва знедоленого українського селянства. Його ще збережені моральні чесноти в загальниках об'єктивної реальності Російської імперії неминуче рудиментують через кілька поколінь – треба лише зазирнути на ту сторінку

вже історичної драми, що присвячена українській трагедії ХХ століття.

І тут настає найвищий злет, апофеоз Наталчиної місії: «Не треба мені твоїх грошей. Вони мені не допоможуть. *Но бідою нашою не потішаються вороги наші... І моєї життя конець недалеко...* (Курсив наш. – В. А.)» [1, с. 284]. Отже, третя заявка на самогубство. Це вже не випадок, не діагноз, це – реальність. Її не спишеш на відкуп сентиментально-класицистичній традиції. І не скажеш, що, мовляв, І. П. Котляревський «недогледів...». Навпаки, автор дуже точний. Лабораторно виважене слово «вороги» в устах героїні звучить не випадково, не ситуативно, але з переконливістю соціологічного терміна.

Вороги! Найстрашніші з можливих! Духовні вороги. Представники місцевої царської адміністрації (Возний), підкопитної «грумади» (Виборний), яка давно позбулася головних засад громади – громадянськості, моральності, захисту членів її від утисків системи. Це ті конкретні особи, чиїми конкретними руками творилося конкретне беззаконня. Вони не лише смішні, але страшні й огидні. Їм належать вершки благ і почестей. Узяти жмутком цвіт дівочої душі – це узаконене право місцевих узурпаторів.

Доводиться читати розлогі розумування про кордоцентричність натури Возного, про його щирі почуття до Наталки, про те, що цей вовк в овечій шкурі «от рожденья ... расположен к добрим ділам», про його чулість, зворушливість, ледве не христосоподібну любов до ближнього. Все дуже просто і дуже примітивно. Возний моментально прокрутив у «здоровому глузді», що трапиться, коли на його стерильну репутацію буде «навішено» два трупи – Петра і Наталки. Вони щойно при свідках про це заявили. В Одесі про такі ситуації кажуть: «А воно мені треба?» (А в літературі, слід визнати, узвичаєні характеристики-штампи, на жаль, рясніють і на таких документах художнього космосу українства, як п'еса-опера «Наталка Полтавка»)... Тож, підігнувши хвоста, ретируватися з театру баталії? Це не у звичаях лицеміра-жмикрута. Він і тут по-лисячому повернувся, вправивши екзальтованим обивателям свої «размишлення предовольно... поступок всякої страсті...» [1, с. 284].

І. П. Котляревський приклепав до ганебного стовпа представників української лжееліти, котрі, століттями паразитуючи на тілі народному, були виконавцями, інструментом денаціоналізації етносу, духовно-морального його розкладання. Взагалі Возний виділяється бажанням виокремитися з народної маси (поведінка, одяг, моральні принципи, мова). Возний

і в коханні – зняряддя боротьби проти народу. Процес відпаданя від етносвідомості колись починався з найвищих сфер, з еліти, з магнатів. А Возний не магнат, отже, перед нами процес у кінцевій фазі розвитку.

Яку зброю обрали наші закохані? Неморальну.

Із ворогами поводяться, як із ворогами. Зброя моральна в поєдинку з ними не дієздатна. Зброя виторгу недоступна – одні багаті, бо накралися, другі – злидарі. Залишається зброя відчаю (у Петра) і зброя козацької лицарської честі (у Наталки). Не плутати! Самогубство самогубству не рівня. І перше, і друге – поза межами космополітичних моральних принципів, не кажучи вже про християнські заповіді. І лише в конкретно-історичному розтині стають зрозумілими механізми великої боротьби, великого прямостояння, великих перемог і поразок від поля суспільно-громадського до царини маленького людського серця.

Почнемо з поразок. Петро апріорі мав би втілювати концентрацію сили, мужності, опірності та ініціативи. До цього спонукає його соціальний статус – глава майбутньої сім'ї, представник сильної статі, зрештою людина з чесно заробленим майбутнім – грошима. Наявні всі компоненти спонуки до відстоювання свого суверенітету, включаючи і закохане, віддане Наталці серце. Він тяжко працював, збив якусь копійчину, чотири роки невідступно йшов до мети. Він знаходив силу і наполегливість – там. І там виявляв справді козацькі душевні спромоги.

Чому ж у зіткненні із сильними світу цього вся його звитяга змалілася до рішення вчинити самогубство? Чому порушена цілісність характеру? Чому в одній людині два типи – борець і безхребетник? Через образ Петра І. П. Котляревський чи не вперше в нашій літературі провів ідею неминучого впливу імперсько-кріпосницького рабства на свідомість вчора ще вільної, гордої нації. Сам на сам із життєвими тяготами Петро – герой, перед особою Возного – впокорений християнський проповідник. Страшно подумати, він не зважає і на рішучу позицію коханої. Якого ще стимулу, здавалося б, і бажати парубкові? Ось так два століття малоросійщини підрубали кореневу систему козацького духу в українцеві. Той, хто за всіма канонами суверенної особистості мав би вести перед, заховався за дівочою спідницею.

Отож на Наталку звалилася невластива в часопросторі початку ХІХ століття роль і генератора, і провідника боротьби у двобої із захланними порядками та нормами старої-нової феодально-кріпосницької моралі. Чи були

факти насильницької видачі заміж дівчат за доби Козаччини? Звичайно, траплялися. Але це становило той природний виняток, який присутній у складних соціально-економічних системах і який не переходив певної межі критичної маси, бо панівною була демократична сімейна традиція.

І в Наталці є багаторазово підкреслюване автором коливання у виборі моделі поведінки. З одного боку, це голос серця. Палке почуття надихає дівчину на безумовне відстоювання свого права на щастя. По-друге, вимоги християнських заповідей. Недарма у творі 32 рази вжито слово «Бог». І Наталка сама не раз звертається до Бога як до вищої, визначальної інстанції, щоб перебороти свої почуття. Отже, у верхньому шарі розвитку конфлікту дотримана вимога християнських чеснот, але є третій, неосягнений чинник, дію якого не усвідомлює навіть її носій – Наталка. Це архетипні матричні закладки у сфері несвідомого, питома вага яких зрештою визначає і тип характеру особистості, і кінцевий вибір її поведінки в екстремальних ситуаціях. Біда для одних, щастя для інших у тому, що ці архетипні засади в Наталці – питома національні, глибинно українські, незнищенно козацькі. Ні, не раптом і не випадково дівчина звертається до заявок на самогубство. Смерть – це єдиний і відвертий спосіб за тих умов не зрадити своє природне покликання, свою внутрішню сутність. У тім-то й найбільша трагічність ситуації, що закони дійсності покликані зруйнувати в дівчині самі основи її духовності, котра є носієм непокороженого, незламного, генно закодованого етнотипу. У Наталці відсутні коефіцієнти згинання сумнозвісних наших кирпогнучкошиєнків. Не той матеріал! Або вистояти, або зійти з арени і не брати участі в колективно-сімейному лицемірстві.

До честі Котляревського, у змаганні двох світоглядних систем – національно-етнічної та християнсько-релігійної – в нього перемагає перша. Хто знає, чи усвідомлював сам автор, людина глибоко віруюча, такий свавільний фортель улюбленої героїні? Безумовно, талант генія інтуїтивно підказав йому, як розставити знакові акценти в поведінці Наталки, не викликавши й тіні підозри в концептуальному богохульстві.

Не можуть не привернути увагу аналітика слова з пісні Наталки в кінці п'єси:

*Я Петра люблю душею,
Він один владієть нею. [1, с. 285]*

Теолог одразу висловить застереження, що людина своєю волею не може розпоряджатися душею. По-перше, онтологічно душа

неосягнена для людської свідомості, бо безсмертна; по-друге, дається вона людині від Бога й лише йому належить; по-третє, віддати душу будь-кому в земному світі – рівноцінно запродати її дияволу.

Поет підкреслить, що взагалі-то люблять серцем. Особливо українці. А любити душею – просто гіперболічна метафора. Звичайно ж – у фінальній сцені, як останній емоційно-експресивний знак оклику, виставлена винятковість почуття героїні – в річищі класицистично-сентиментальної традиції. На хвилі сугестивного крещендо в семантичній зв'язці з першим рядком художньо вмотивовано з вуст дівчини зривається одкровення – «він один владієть нею».

Літературознавець має свою позицію. Не забуваймо, що кількома хвилинами перед піснею Наталка (втретє!) заявила: «І моєї житні кінець недалеко». Загалом система гріха має трирівневу структуру: найменший – у думці, значніший – матеріалізований у слові, остаточний – у дії людини. Нахвалання на самогубство в ім'я любові до Петра – це якраз і є віддавання душі ім'ям Петра і волею Наталки... не казатимемо, кому, але ж однозначно не Богові й не Петру. Тому останні слова дівчини – екстраполяція з такого близького минулого, яке *могло статися*, але, на щастя, не скоїлося.

Крім того, шлюб, злиття двох в одну плоть, включає досягнення єдності двох початків, внутрішнє зростання, духовну спільнодушність. Не треба доводити, що Наталка досягла такої вищої гармонійної духовної спільнодушності з Петром ще до фізичного шлюбного з ним поєднання.

Постсоціалістична ідеологія України доби первісного накопичення капіталу паразитує на двох крайніх точках: одні ностальгічно стогнуть за втраченим раєм з «окремими недоліками», інші – огульно очорнюють, відкидають уроки соціалізму. Ставимо елементарне запитання: чи не турляємо ми Наталку з її п'єдесталу як символу загальнолюдських чеснот, до якого звикли, який возведений у ранг неосудної ідеологеми? Зовсім ні! Навпаки, у нас мало літературних святинь, які працювали б у режимі активного відновлення етнонаціональної свідомості. Компрадорській буржуазії, осатанілій у бажанні дократи недокрадене й перекрасти вже вкрадене, чужі й далекі національні символи будь-якого рівня – чи від прапора, чи від літератури.

Хотілося б, щоб Наталка сказала всю правду, щоб вона стала ще зрозумілішою, ще дорожчою. Сказати нам про нас – хіба не для цього на землю сходять із небес генії, хіба не для цього їхні безсмертні творіння?!

Література

1. Котляревський І. Повне зібрання творів / за ред. Є. Шаблювського / І. П. Котляревський. – К. : Наук. думка, 1969.

2. Немировська Н. Традиції, обряди, символи, береги / Н. Немировська. – Харків : Основа, 2011.

Viktor Aziomov

IN MEASUREMENTS OF NATIONAL VALUES

Attempt of hermeneutic analysis of play of I. P. Kotlyarevskiy «Natalka Poltavka»

Analysed the play of I. P. Kotlyarevskiy through national conscious and unconscious. On basis of a plot and conflict is analysed character the spiritual world of acting persons of the story, the features of dialectics interaction of national, moral and ethical, psychological, historical, social, religious etc constituents of these characters and this world.

Keywords: character, spiritual, world, sense, national.

Виктор Азімов

В ИЗМЕРЕНИИ НАЦИОНАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ

Попытка герменевтического анализа пьесы И. П. Котляревского «Наталка Полтавка»

Сделана попытка прочесть пьесу И. П. Котляревского сквозь призму национального сознательного и бессознательного. На этом основании в ходе развертывания сюжета и конфликта раскрывается содержание характеров, духовного мира героев произведения вообще, исследуются особенности диалектики взаимодействия национальных нравственно-этических, психологических, исторических, социальных, религиозных и т. д. составных этих характеров и этого мира.

Ключевые слова: характер, духовный, мир, смысл, национальный.

Надійшла до редакції 11.09.2013 р.

Микола Селецький

ІЗ ЛЕСЕЮ СТЕПОВИЧКОЮ НАС ЗДРУЖИВ ОЛЕСЬ ГОНЧАР

Лесі Степовички багато, і, певно, так має бути. І добре, що так є. Адже в ній багато всього: віршів, новел, есеїв – у літературі; іноземних мов, пісень, думок, ідей, жартів, анекдотів – у житті. І все це має якось уміститися в одній людині. Вона фонтанує емоціями, веселощами. Лесині друзі вважають, що без неї товариство – не товариство, свято – не свято.

Степовичка розкута, жартлива, співає, зачувши хор, танцює, зачувши музику. А в очах її не раз помічаю зачаєний сум. Що стоїть за цим празниковим бурлеском? Ніхто не бачив, щоб вона плакала, ніхто не чув, щоб скаржилася на біль, фізичний чи душевний. Залізна? Сталева? Чавунна? Так зопалу не збагнути. А якою ж бути жінці на святах? Бо бачимося з нею лишень на літературних дійствах, головно гончарівських. Олесь Терентійович нас із Лесею познайомив і здружив – десь на перетинку двох доріг, у степу широкому, квітучому – на півшляху між Полтавою і Дніпропетровськом, звісно, віртуально. А

от коли, не згадаю, здається, знаю її давно, усе своє життя. Як сестру, так, наче бігали по одній вулиці в одному селі, здіймаючи до небес пилюку, збирали запашні яблука чи груші-гнилички, пасли череду на луках. Та вона ж таки й наша, полтавська, бо діди й баби її родом із сіл приорільсько-царичанських: Могилів, Китайгород, Рудька – вільні козацькі села, що до початку 30-х рр. ХХ ст. належали Полтавській губернії. Це вже пізніше їх адміністративно віддали Катеринославщині.

Дещо збагнув про Лесину суть, вичитав із книжки «Стернею долі». Стерня – не вигадка, не простора метафора Долі. Така лірика – найвищий ступінь відвертості. А хіба може бути інакше при такій розпанаханості очей, розхристаності душі? Услухайтесь хоч би ось у ці рядки з її «Поєми про матір»:

*Мамо моя, городська, крендешинова,
Квітка моя, полиново-шипишнова,
Усмішка ваша розквітла і згіркла,
Зірваний цвіте, пригнічений квіте.*

*За що прогнали ви любого татка?
Нащо сховали навик від дитятка?
Чом ваше серце стало мов камінь?
О мила мамо, сувора мамо!
Буду за татком ридати віками
Нині і прісно, й навіки...*

Є в Степовиччиному поетичному розмаї
«Поема про батька»:

*Тату, судьбою для мене рокований,
Тату, розкутий, дзвінкий, физикований,
Тату, веселий, стрімкий, артистичний,
Таточку, татку, мій Батьку правічний!*

*Я вас шукала у дебрях камінних,
серед асфальтів, салонів, камінів,
у колісковій, в моїм букварі,
в тиші церковній, на Лисій горі,
в пишних столицях, у плавнях Дніпра,
а відшукала у Кар Хуторах.*

*Тут ви карались на сивих вітрах...
Хрест на могилі, розів' ятий прах.
Сумно шумить степова ковила.
Доля навіки нас двох розвела.*

Поезія автобіографічна, батьки лірично
героїні були очевидними протилежностями. Ці
двоє антиподів проросли в героїні, вони розри-
вають її єство своєю непоєднаністю, як у вірші
«Я – різна»:

*Я – різна,
скоромна булка
і коврижка прісна.*

*.....
Я – різна,
і від того тішуся,
черниця бідна
й невситима грішниця.*

*.....
Я – степ і ліс,
Я – половицька баба.
Я – Захід, я – Париж,
Поезія і зваба.*

*Я – різна!
Я – хатка глиняна,
Трипільська миска.
Я – Оріяни зоряне намисто.
Я – різна!*

*.....
Я – різна!
Завжди була, і є, і буду після.
Во вік віків, і нині, й прісно.
Я – різна!**

Із таким стартом – і не загубитися на маргі-
несах долі! Вона сама себе зробила. Неймовірно
сильна, бо найстрашніше з нею сталося в ди-
тинстві. Покарання нелюбов'ю. Гарт, гіркішого
й дорогоціннішого від якого не може бути. Та
дівча вціліло й вижило, з несміливої Булахівни
стало відомою Степовичкою.

Ощедрювати інших – Лесина сутність. Їй
багато дано, і їй прагнеться віддавати. І байду-
же славній доньці степу, беруть чи не беруть і
куди впаде те зерно. Вона безупинно дарує себе,
навсібіч, не чекаючи похвали. Радіє виходу до-
брої книжки свого побратима, друкує твори й
літературознавчі дослідження колег у журналі
«Січеслав», який сама придумала, заснувала й
успішно редагує.

Їй до вподоби український борщ із німець-
ким пивом, «полтавські пундики пряжені» з
ірландським лікером. Комусь не до шмиги? Це
справа смаку.

Упевнений, що поезія має бути емоційною.
Якщо в неї не закладено цього заряду, читач
не відгукнеться. Холодні формалістичні пошу-
ки деяких поетів-інтелектуалів, понадлюдей,
мертвонароджені конструкції, нехай і пишно
оздоблені, не породжують у мене ніяких почут-
тів. Холодне не викреше тепла, мертве не ляже в
грунт животворним гумусом. У чому сила жін-
ки-поетеси? Може, у водах рідної річки Орелі,
як-от у вірші «Жінка й ріка»:

*Он там на траві залишилося плаття,
а жінка пливе, наче жовте латаття,
розхристана, зірвана вітром ліля.
Покровом над нею священна Геля...*

*Пливе, і змиває вода її сльози.
Плач, жінко, бо скоро вже вдарять морози,
Плач, жінко, із вечора і до світання,
Не буде вже більше такого кохання!*

*Завмерли плачі у задумливих плавнях,
А жінка на берег виходила плавно.
І сила оновлена в ній струменіла,
І плаття світилось на березі біле.*

Степовичка українськоцентрична і європо-
орієнтована водночас:

*Сиджу на березі Орільки
Й перекладаю вірші Рільке.*

Така різновекторність могла би й розшма-
тувати якусь слабшу людину, мабуть, і Лесю
розриває, я ще не збагнув. Учинки героїв її про-
зи частенько суперечливі. Думається, на яку
лиху годину було тій Мар'яні Шаблі їхати до

*Лєся якось показала мені рукопис зі своїми віршами, які вона багато років тому надсилала Дмитрові Павличку, бажаючи знати його думку. На берегах різні помітки, подекуди критичні зауваги, а біля твору «Я – різна» метр написав: «Цей вірш свідчить, що Ви – Поетеса!»

Берліна, щоб потім утікати від німецького чоловіка додому в Україну?

На релігійно-світоглядних теренах – теж різновекторність:

*Я – християнка і язичниця зухвала,
Я вірую в Христа і в папороть Купала.*

Бачив Лесю гарно вбраною, елегантною фрау, коли перекладала німецьким гостям на дружніх перемовинах. Бачив і в народних строях, у вишиванці з коралями, таку собі добру, привітну, мудру Килину. А ще недавно була Мавкою. Ще недавно, якихось два десятки літ тому, писала «Я – панна Літо», а нині літньою бути не хоче. Вигадала інше, заспокійливе, як настояйка спиртова з півонії, – поезія «Осінні люди»:

*Все ще вабить серпень свіжим сіном,
Медом ще дарує щедрий Спас.
Ми – не літні люди, ми – осінні,
Літечко склював підступний час.*

*Осене, надходить час прозріння,
Літечко, прощай, вже назавжди.
Ми – не літні люди, ми – осінні,*

*Нас уже полюють холоди.
Але вперте серце не здається,
І летить твоє навстріч мені.
Хтось на нас скептично озирнеться,
«Літні люди, а в очах – вогні».*

*Сонце прожене примарні тіні,
Спалахне мій вогник від твого.
Ми – не літні люди, ми – осінні,
Ми іще з тобою – о-го-го!*

*Ми ще повоюємо за правду,
Ми ще помандруємо в світи,
Тільки б вірити, як в сімнадцять, радо
Я – для тебе, і для мене – ти.*

*Ти мені таким здаєшся сильним,
Молодим, надійним повсякчас.
Ми – не літні люди, ми – осінні,
Бог з ним, з літом! Осінь любить нас.*

Вірш пішов у люди, я свідок. А наговорив тут навіть чимало про всілякі суперечності та роздвоєності Лесі Степовички. А її лірична героїня в останніх віршах напрочуд гармонійна й цілком притомна жінка. То, можливо, всі ті бурі мені лише наснилися чи намріялися...

На «Зеленому святі Гончарового дитинства» в с. Сухій Кобеляцького району Полтавської області (2012)

Раїса Танана

О. О. АНДРІЄВСЬКИЙ – ПОБРАТИМ В. Г. КОРОЛЕНКА ПО В'ЯЗНИЦІ До 160-річчя від дня народження В. Г. Короленка

27 липня 2013 року минуло 160 літ від дня народження відомого російського письменника і громадського діяча Володимира Галактіоновича Короленка. Як відомо, у 1879–1880 роках він перебував у Вишневолоцькій політичній в'язниці (Тверська область Росії). Там і познайомився з українським істориком, педагогом, літератором, публіцистом, уродженцем Канева Олексієм Олександровичем Андрієвським. Про цю зустріч пізніше Володимир Галактіонович згадає в книзі «История моего современника»: «Общество, которое я застал в В.П.Т. (Вышневолоцкая Политическая тюрьма) было довольно разнообразно. Самым старшим и самым солидным из них был Алексей Александрович Андриевский, педагог, преподаватель русской словесности в одной из одесских гимназий. Он был родной брат моего ровенского учителя словесности Митрофана Александровича <...>».

Это был настоящий педагог, очень серьезно относившийся и к своему учительству, и к своей карьере. Он был дружен с Драгомановым и, очевидно, попал в В.П.Т. именно за эту дружбу.

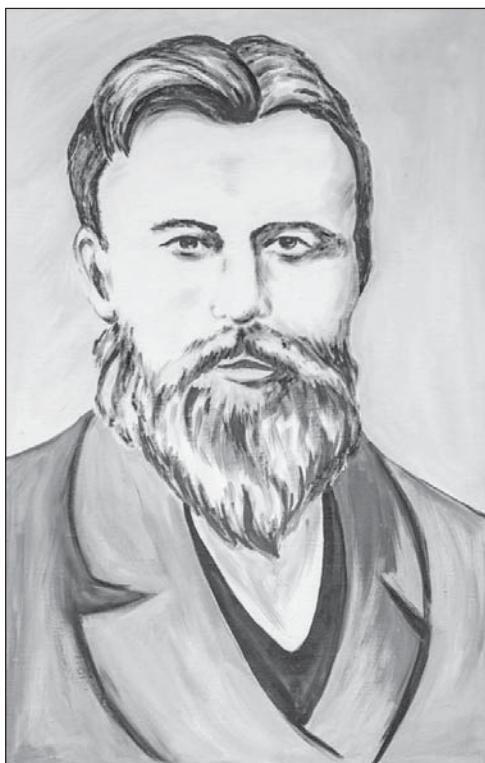
По убеждению он был ярый украинец, как тогда называли, украинофил. Заключение он переносил тяжело и пускал в ход все свои связи, чтобы избавиться от ссылки, что, в конце концов, ему и удалось. У него была заметная складка украинского юмора, и порой он не мог

отказать себе в удовольствии писать по тому или другому поводу довольно язвительные отзывы <...>. Смотритель Лаптев относился к нему с почтением и гордился, что под его начальством состоит коллежский советник...» [4, с. 82].

Олексій Олександрович народився в сім'ї вчителя Канівського повітового училища 28 березня 1845 року. Початкову освіту здобув у своєму рідному місті, а потім навчався в Другій Київській гімназії. Навчався дуже добре. Упродовж 1862–1865 років студіював на історико-філологічному факультеті в Київському університеті. У цей час і зближується з Михайлом Драгомановим, який теж там навчався. Університетські роки помітно позначилися на подальшому житті О. О. Андрієвського.

1866 року його, дипломованого спеціаліста, призначають учителем російської словесності в Катеринославську гімназію. Тут

Андрієвський залишив по собі гарну згадку як засновник «Товариства піклування про жіночу освіту». У січні 1871 року його переводять на роботу до Одеси, де влаштовується викладачем у Другій Одеській гімназії та ще у двох інших навчальних закладах. Про те, яким був учителем О. О. Андрієвський, свідчать спогади одного з його учнів І. Г. Бровермарка: «Алексей Александрович вносил в дело преподавания всю мощь и красоту своего внутреннего душевного мира, все

О. О. Андрієвський (1845–1902), український педагог, дослідник, громадський діяч

свои глубокие познания, всю свою любовь к детям и человеку вообще, кто бы он ни был <...>. Не ограничиваясь русской литературой, Алексей Александрович знакомил нас с иностранными классиками и часто на дому у себя подолгу беседовал с нами о великих заветах мыслителей...» [3, с. 413].

У педагогічних порадах Олексій Александрович завжди виступав проти всякого формалізму і був захисником несправедливо принижених і знедолених. Це і привело до того, що 1877 року його вислали до міста Архангельська. Але слабкий стан здоров'я не дозволив йому тут довго затриматись, і у вересні цього ж року він одержує місце вчителя в реальному училищі в м. Тулі. Тут він тяжко захворів і в січні 1878 року мусив залишити Тулу і переїхати до Одеси, де влаштовується на роботу в юнкерському училищі. Одночасно співпрацює в газеті «Одеський вісник», друкує там свою першу літературну працю – «Г. Ф. Квітка Основ'яненко. 1778–1843», присвячену 100-річчю від дня народження письменника.

Та, на жаль, так удаło розпочата робота Олексія Александровича на літературній ниві повинна була припинитися: вночі 1 червня 1879 року царська охорона розгромила всі революційні та демократичні організації Одеси. Заарештували й Олексія Александровича. Він почав вимагати конкретних звинувачень, і йому називали не тільки дні зустрічей із підозрілими особами, а й навіть конкретні години. Крім того, викладали і зміст розмов: про збір коштів для політичних емігрантів, про створення друкарні для розповсюдження підпільної літератури тощо. Незабаром усіх заарештованих відправили до Вишневолоцької тюрми. Ось тут через деякий час після приїзду наш земляк і зустрівся з Володимиром Галактіоновичем. Вони подружилися. Короленко був на вісім років молодший від Андрієвського, але це не відіграло ролі для їхніх теплих стосунків. Разом їм було легше витримувати суворий режим в'язниці. Пізніше В. Г. Короленко опише його так: «Режим В.П.Т. был суровый. До нас доходили слухи, что в другой пересыльной тюрьме, в Мценске, политические арестованные пользовались большой свободой, получали книги, даже газеты, родственники допускались в камеры, порой обедали вместе с заключенными, и даже, говорили, – в тюрьме устраивали целые конференции по злободневным вопросам».

У нас было не то. Тверской губернатор Соменов, седой старик, чисто чиновничьей складки, был вообще жесток к уголовным, часто назначал телесные наказания и любил присутствовать при них лично, а к политическим относился с суровой враждебностью. Поэтому у нас строгая инструкция исполнялась до мелочей <...>. На некоторое время наши камеры оставались открытыми. Мы выходили к общему умывальнику, потом собирались в общую столовую <...>.

Затем камеры опять запирались до обеда. В это время, особенно вначале, в наши камеры прокрадывалась тюремная скука...» [4, с. 103].

У такі хвилини в'язні в камерах влаштовували спільні читання, дискусії політичного характеру. А одного разу вони провели навіть вечір ушанування пам'яті Т. Г. Шевченка. «Андрієвский произнес речь о значении Шевченко, которую мы прослушали с сочувственным вниманием. Шевченко знали многие, даже не понимавшие украинской речи...» [4, с. 102], – писав Володимир Галактіонович.

А Олексію Александровичу було що розповісти про свого славного земляка. Адже Тараса Шевченка він дуже любив і поважав. Завжди, коли приїздив до Канева, відвідував його могилу і якраз напередодні арешту побував біля місця вічного спочинку Кобзаря. До глибини душі вразив педагога занедбаний стан поетової могили. Про це він пізніше розповість у статті «Поїздка в Канів на могилу Т. Шевченка»: «Я зупинився на добу в Каневі, щоб потурбуватись про могилу Тараса Шевченка, яка залишалася без ніякого догляду, нічим не обгороджена і щовесни все більше і більше руйнується... Оскільки мені було відомо, що багато шанувальників поета бажали поставити на його могилі пам'ятник, то мені хотілося б дізнатися, чи не потурбується про це хтось із представників місцевого товариства...» [1].

А побачивши на могилі Кобзаря дубовий хрест із повіризуваними на ньому прізвищами, датами, палкий шанувальник поета зауважив: «Всі ці імена не зазнали (б) великих збитків, якби зібрали невелику суму для приведення могили до належного стану і для обєрганізації її в майбутньому від руйнування» [1].

Андрієвського не міг не хвилювати і стан освіти в Каневі, адже він постійно турбувався про те, щоб у його рідному місті була відкрита народна школа. Так, у розвідці «Поминки Тараса Григор'євича Шевченка 25 февраля 1879 года в Одессе» він писав: «Заснування народної школи на батьківщині поета або поблизу його могили було б найкращим пам'ятником поету, який так гаряче бажав для народу просвіти» [5, с. 28].

Побувавши в Каневі 1879 року й дізнавшись, у якому стані тут освіта, Олексій Александрович пише: «Бідне місто на засоби існування, бідне і школами. В ньому тільки і є двокласне училище <...> воно не задовольняє потреби місцевого міщанського населення в освіті. Так званий Спаський приход, який складається із біднішого населення, розкиданого по «кутках» між горами, на одній із яких одиноко стоїть могила Шевченка, не має школи...» [1].

І він звертається із проханням до редактора «Одеського вісника» взяти на себе ініціативу зверненя до всіх, хто бажає зробити пожертви на заснування народної школи імені Т. Шевчен-

ка. Звернення було надруковане на сторінках «Одеського вісника». Багато шанувальників поета відгукнулися на нього. Були зібрані кошти й надіслані на ім'я В. Г. Шевченка, троюрідного брата й опікуна поетової могили. Але цей гарний задум так і не був утілений у життя, тому що «чиновний люд дотримувався думки: «...надо поворемнить, потому что время такое... как бы чего не вышло»» [1].

...Із великим інтересом слухали розповідь про Тараса Шевченка Олексія Олександровича ув'язнені. Вона була настільки зворушливою, що один із побратимів, Довгополов, не витримав, заплакав і вийшов із кімнати. Довгополов був українцем, і саме він під час суперечок порушував національні питання. «У нас было два украинофила, – писав В. Г. Короленко, – Андриевский и Довгополов. Они успели убедить Дорошенко, что он является тоже настоящим украинцем, и с тех пор Дорошенко стал пописывать сладенькие стишки хотя и на русском языке, но с украинскими мотивами...» [4, с. 110]. І далі: «Вообще национальные чувства всего легче порождают психологию беспредметного и неосмысленного раздражения, и это сказалося раз так заметно, что Андриевский, старый педагог, спохватился. Однажды за обедом он встал и произнес небольшой спич на тему из одного стихотворения Полонского, начинающегося словами: «Боже мой, боже мой, поздно приду я домой» и кончающегося моралью: «Есть у нас люди – общества нет». Это было сказано так кстати и так умно, что после этого следы взаимного раздражения исчезли, по крайней мере, не проявлялись более ни в каких вспышках, и у меня осталось прекрасное воспоминание и об Андриевском, и о Довгополове, и обо всем этом периоде пребывания в В.П.Т.» [4, с. 112–113].

Незабаром О. О. Андрієвському вдалося добитися, щоб його перевели до міста В'ятки. Тут йому було трохи краще, ніж у Вишневолоцькій в'язниці. Хоч і далі залишався під наглядом, але йому дозволяли працювати в місцевому статистичному комітеті, який готувався до відзначення 100-річчя заснування губернії. Цей комітет вирішив до ювілею видати збірник «Столетие Вятской губернии» у двох томах. Олексій Олександрович повинен був підготувати для цього збірника кілька статей. А щоб їх написати, йому потрібно було багато працювати, і він упорався з цим завданням.

Час, проведений Андрієвським у В'ятці, не пропав даремно. За цей період він оволодів навиками в археології. І коли 1881 року повернувся до Києва та був призначений редактором неофіційної частини «Киевских губернских ведомостей», ці навики йому були якраз доречні.

Із поверненням до Києва в Андрієвського відкривається широке поле діяльності. Як редак-

тору, йому дозволяли користуватися величезним архівом Київського губернського управління. Опрацьовані матеріали Олексій Олександрович уміщував у «Відомостях», а пізніше з них видавалися окремі книжки – до 200 сторінок кожна. Кількість напрацювань в Адрієвського в цей час була настільки велика, що він друкує збірник «Материалы для истории южно-русского края в 18 ст. (1715–1774)». Ці матеріали стосуються виключно Запоріжжя та Криму. Через деякий час виходить і другий його збірник – «Материалы по истории Запорожья».

Будучи редактором «Відомостей», Олексій Олександрович одночасно працює викладачем словесності в Київській міністерській жіночій та Фундуклеївській гімназіях. Та найбільше тоді проявилася його діяльність як члена Київської комісії народних читань, перейменованої пізніше в «Київське товариство сприяння початковій освіті». Наш земляк турбувався і про утримання цих читань.

Хоч який би зайнятий не був, Олексій Олександрович ніколи не забував про свого улюбленого поета Тараса Шевченка, неодноразово відвідував його могилу. Про своє перебування в Каневі 1882 року він розповідає в статті «По Дніпру», вміщеній у газеті «Зоря» [6]. Очевидно, і того разу в місті він зустрів відомого своїм проповідницьким талантом протоієрея Мацкевича, до якого ставився з великою повагою (Мацкевич відправляв панахиду під час поховання Шевченка в Каневі). А тому свою статтю почав словами, які протоієрей виголосив при похованні Шевченка: «Благоговей же к граду нашему, Украина! У нас покоится прах Шевченко! <...> Пройдут века, и отдаленное потомство сынов Малороссии увидит и узнает, кто был Тарас Шевченко!» Далі автор статті з обуренням пише: «Не знаю, увидели ли и узнали ли сыны града Канева что-либо о Шевченко, но знаю, что нынешние граждане отдадут в аренду тот клочок земли, на котором друзья похоронили прах поэта» [6].

1885 року Андрієвського призначають інспектором гімназії в місто Златопіль (до 1959 року належало Черкаській області, з 1959-го приєднане до міста Новомиргорода Кіровоградської області). Тут Олексій Олександрович, крім своєї основної роботи, склав і надрукував «Историческую записку о Златопольской прогимназии» до 50-річчя з дня її заснування в серпні 1887 року. Крім того, він улаштував літературні вечори і створив учнівський оркестр, яким сам і керував. У гімназії залишив по собі добру згадку ще й тим, що посадив великий фруктовий сад і разом з учнями насипав високу могилу, з якої відкривалися прекрасні навколишні краєвиди.

1890 року Олексій Олександрович повертається до Києва і працює викладачем словесності в Першій Київській гімназії. Разом із тим

уключається в широку громадську діяльність. У цей час він клопочеться про будівництво в Києві постійної народної аудиторії; настільки захопився цією справою, що береться відразу за її здійснення. І треба відзначити, що найголовніша роль у цій справі належала таки йому. На знак щирої вдячності за велику працю Комісія з народних читань обрала його своїм почесним членом, урочисто відзначила 25-річчя педагогічної діяльності О. О. Андрієвського та вирішила почесити його портрет у приміщенні аудиторії, що й було зроблено.

Одержавши необхідний педагогічний стаж, Олексій Олександрович полишає педагогічну діяльність і переходить на адміністративну службу в тому ж відомстві: в березні 1896 року він був призначений інспектором народних училищ Катеринославської губернії, і його обов'язком стала турбота про міські та сільські училища.

Зі звичною енергійністю він узявся вивчати стан училищ. Увесь час проводив у поїздках селами свого Верхньодніпровського повіту, знайомився з побутом учителів, обставинами навчання. І результатом його вивчення стали п'ять доповідей, підготовлених Повітовому земському зібранню. Ці виклади мали чималий успіх. Він одержав за них подяку.

Незважаючи на постійні службові мандри, Олексій Олександрович глибоко цікавиться науковими і літературними розробками, матеріалами для яких у нього були зібрані раніше. Тому, коли поїздки стали втомлювати, Андрієвський почав думати і клопотатися про більш спокійну роботу.

У грудні 1896 року він обіймає посаду директора міського сирітського будинку в місті Одесі. Тут опиняється в центрі прогресивного життя, знаходить широке поле для своєї просвітницької діяльності. Турбуючись про змістовний відпочинок вихованців сирітського будинку, Олексій Олександрович організував із них хор, улаштував численні літературні вечори – дитячі вистави, для яких самі ж вихованці виготовляли костюми.

Андрієвський знаходив час брати участь і в роботі одеських народних освітніх закладів (1897 року було дозволено читання публічних лекцій народів). Його лекції народній аудиторії мали великий успіх, як, утім, і в літературно-артистичному товаристві, де він виголосив кілька рефератів, присвячених Тарасові Шевченку. Всі вони, до речі, були відразу надруковані в одеських газетах: «Т. Г. Шевченко – друг семьи» («По морю и суше», 1895, № 8); «Об отношении Шевченко к жизни» («Южное обозрение», 1899, № 738); «Шевченко и Мицкевич» («Одесские но-

вости», 1901, № 524), у фондах музею Кобзаря в Каневі зберігається брошура з цими рефератами нашого земляка...

Час від часу приїздить він у рідне місто і завжди відвідує могилу Тараса Шевченка. Про його перебування на цьому святому місці після 1897 року свідчать самочинні записи, залишені на сторінках Книги вражень у Тарасовій світлиці. Останній зі збережених записів датований 6 червня 1899 року: «Каждый раз при посещении этого святого места у меня является много воспоминаний былого прошлого». І справді, кожним порухом душі протягом багатьох років Олексій Олександрович був нерозривно пов'язаний із Тарасовою горою, усвідомлюючи високий громадянський обов'язок перед пам'яттю Кобзаря.

На початку 1902 року він захворів, але, не зважаючи на хворобу, продовжував працювати до середини квітня. А коли вже зовсім зліг, то часто запрошував до себе хлопчиків із сирітського будинку і просив заспівати йому українську пісню «Коло млина, коло броду два голуби пили воду», яка йому дуже подобалась, і «Заповіт» Т. Шевченка. Ці пісні він співав разом із дітьми.

А виконання О. О. Андрієвським «Заповіту» близькі та друзі розцінювали як прохання поховати його згодом у Каневі. Проте доля вирішила інакше...

21 червня 1902 року він приїхав до Києва, щоб звідти вирушити у Святошин на дачу. Але несприятлива погода (дощі, холод) затримала його в місті, де він і помер 9 липня вранці. Похорон відбувся 11 липня на Байковому кладовищі. На могилу О. О. Андрієвському було покладено дуже багато вінків, а на біломармуровому пам'ятнику вибили такі рядки з вірша О. М. Некрасова:

*Упорствую, волнуясь и спеша,
Ты честно шел к одной великой цели.*

А мета в цього високогідного й невтомного інтелігента-просвітника була одна – служити своєму народові.

Література

1. Газета «Зоря». – 1881. – № 45 (26.02).
2. ІР НБУВ. – Ф-І. – № 7451. – С. 67.
3. Каманин И. Андриевский А. А. (Некролог) / И. Каманин // Киевская старина. – 1902. – № 78.
4. Короленко В. Г. История моего современника / В. Г. Короленко // Собрание сочинений : в 25 т. / В. Г. Короленко. – Т. 3–4. – Л., 1976.
5. Поминки Т. Г. Шевченко 2 февраля 1879 года в Одессе. – Одесса, 1879.
6. По Днепру // «Зоря». – 1882. – № 187.

Володимир Подрига

«ТРИСОЧКА ШЕВЧЕНКІВСЬКО-КУЛІШІВСЬКОГО ЧАСУ»

Штрихи до літературного портрета Наталки Полтавки з нагоди 95-річчя від смерті

Минулого року виповнилося 155 літ від дня народження письменниці Надії Матвіївни Кибальчич (у дівоцтві Симонової), яка свої художні твори підписувала Наталка Полтавка, Наталка-Полтавка, Симонівна М., Н. Симонівна, М. К., Н. К., мемуари – Кибальчич Н. М., Кибальчич Над. М., Наталка Полтавка, а переклади – Маруся Полтавка. Нині настала 95-та річниця від дати її смерті. З цієї нагоди варто пригадати основні віхи життєвого та творчого шляху нашої талановитої землячки.

Сьогодні в Україні мало хто знає про цю непересічну «трисочку шевченківсько-кулішівського часу» (Л. Яновська) [5, с. 116] – Наталку Полтавку. Її забуттю сприяли і незначна за обсягом художня спадщина, розпорошена по малодоступних часописах, альманахах кінця ХІХ – початку ХХ ст., і події, пов'язані з нищенням національного духовно-культурного спадку в добу колоніальної залежності нашої держави, і увага до більш талановитих письменників.

Відрадно, що на Полтавщині її творчість популяризувалася в публікаціях біографічного, краєзнавчого (І. Козюра, В. Козюра, П. Ротач, О. Хало), публіцистично-біографічного (Ю. Андрієвська, Б. Ванцак), навчально-виховного (О. Кравченко) різновидів. Проте цього замало для розкриття питання ролі Н. М. Кибальчич (Симонової) в літературному процесі України, визначення її місця в культурному житті нашого краю.

Хоч її проза та драматургія – невеликі за обсягом, усе ж були помітним явищем у літературному процесі кінця ХІХ – початку ХХ ст. Про Наталку Полтавку як талановитого проза-

їка в праці «З останніх десятиліть ХІХ в.» мовив Іван Франко, зазначивши, що вона «опублікувала ряд гарних оповідань і написала декілька драматичних нарисів, досі не друкованих. Усі ті писання визначаються вірним схопленням життя і доброю технікою» [15, с. 387].

Проте були й негативні оцінки рецензентів. Редактор журналу «Наше минуле» П. Зайцев у примітці до некролога, якого написав Г. Стелецький, зауважив, що її твори не ідеальні «з літературного боку» [13, с. 144]. А П. Капельгородський уважав, що з «Н. М. Кибальчич (Наталки-Полтавки) талановитої письменниці не вийшло» [5, с. 120].

Цінними для відновлення біографії Наталки Полтавки є некролог Г. Стелецького «†Н. М. Кибальчич (Наталка-Полтавка)» та стаття П. Капельгородського «На любенському літературному грибовищі», у яких зафіксовано реальні події з її життя, переказано спогади рідних тощо. Ці праці стали основою для стислих статей М. Бондаря, С. Геніка, С. Денисюка, П. Ротача, у яких акцентовано на основних подіях життя та творчості письменниці.

Українські літературознавці Н. Калениченко [4, с. 186], І. Денисюк [3, с. 165] принагідно звертали увагу на творчість Наталки Полтавки, наголошуючи на психологізмі творів, особливостях відтворення жіночої психології, взаємин чоловіків та жінок. Сучасний науковець В. Агеева в монографії «Жіночий простір» проаналізувала етюд літераторки «Зустріч», звернувши увагу на майстерне відтворення переживань героїнь [1, с. 223–224].

Наталка Полтавка
– Н. М. Симонова
(Кибальчич, 1857–1918)

Про Наталку Полтавку написано чимало енциклопедичних, біографічних, публіцистичних статей. Учені принагідно аналізували її твори в річищі розвитку української прози кінця XIX – початку XX ст., не вдаючись до системного вивчення життєвого та творчого шляху, особливостей індивідуального стилю, поетики творів тощо.

Народилася Н. М. Кибальчич у вересні 1857¹ року в с. Заріг Оржицької волості Лубенського повіту на Полтавщині (тепер Оржицького р-ну Полтавської обл.). Її батько – місцевий землевласник-хлібороб Матвій Симонов (Матвій Номис) – свого часу був відомим громадським, культурно-освітнім діячем, етнографом, фольклористом, а також прозаїком.

Про складні стосунки батька та доньки, що не поліпшувалися, а ускладнювалися впродовж життя, знали не лише в родині та найближчому оточенні, а й селі, Лубнах. Г. Стеллецький, користуючись мемуарами письменниці, у праці «†Н. М. Кибальчич (Наталка-Полтавка)» хоч і зазначив, що малу Надію «батько дуже пестив» [13, с. 145], а втім оповів і про недоброзичливе ставлення до неї в дорослому віці: «Родинні спомини Надії Матвіївни малюють постать її батька дуже темними фарбами, як людину деспотичну, скупу, вперту, дріб'язкову, навіть жорстоку до близьких, зате занадто довірливу до чужих лихих людей, які на зле використовували цю довірливість» [13, с. 146]. Він нехтував потребами доньки, яка до кінця свого життя зберегла до нього найширше почуття християнської любові; була чи не єдина, хто доглядав за його могилою. На встановленому нею надгробку, окрім прізвища та дат народження й смерті батька, написала зворушливі слова «Спочивай, таточку!» [5, с. 116], що свідчать про глибоку повагу до рідної людини.

Мати майбутньої письменниці походила з відомого українського роду Білозерських, а тому її донька доводилася небогою Василеві, Миколі та Олександрі (Ганні Барвінок) Білозерським, тіткою вдруге письменниці Любові Яновській. Надія Михайлівна була високоосвіченою людиною, спілкувалася із прогресивними діячами свого часу, зокрема Ганною Барвінок, П. Кулішем, Т. Шевченком та ін., володіла іноземними мовами, мала письменницький хист.

У дитячому віці майбутня літераторка познайомилася з Т. Шевченком, який із теплотою ставився до неї, а тому через усе життя пронесла спогади про визначного українця. У мемуарах «Споминки про Т. Шевченка» так оповіла про враження від зустрічей: «Лично я мало знаю Шевченка, бо мені ще не було і п'яти років, як він умер; тільки маючи гарну пам'ять на споминки, хоч і на самі найдавніші дитські, я добре

його пам'ятаю: пам'ятаю його постать, міцну і широку, його вусате, добродушне обличчя, його ясний, ласкавий погляд з-під густих, немов насуплених, брів...» [10, с. 81]. Звичайно, також незабутнє враження на дитину справили його твори: «Я ще дитиною, можна сказати, ще з коліски, звикла його поважати, а шести-семилітком вже обливалася гіркими сльозами, читаючи його «Тополю» або «Наймичку»...» [10, с. 81] Цей факт із власного життя був використаний нею у творі «Баба Яга». Оповідачка щиро зізнається, що добре знала рідну мову, «а «Тополю» Шевченка декламувала без помилок ще з семи літ від роду...» [7, с. 67]. Це не лише випадки із життя літераторки, а й типове явище українського суспільства того часу, адже національно свідомі інтелігенція, простолюд любив свого поета, вивчали його твори напам'ять.

Як переконуємося, Наталка Полтавка змалку формувалася в середовищі української літературної, наукової, освітньої, мистецької інтелігенції. Це позитивно вплинуло на становлення її творчої особистості, людинолюбної вдачі, що з часом під впливом обставин (непорозуміння із родичами, втратою матері, тітки, доньки) здеформувалася. Тому любов до людей була замінена захопленням тваринами (котами), яких вона обожнювала, називала іменами, «по батькові», захищала та доглядала [5, с. 121].

Навчалася вдома під уважною опікою матері, адже батько, на переконання Г. Стеллецького, хоч і був освіченою людиною «свого часу, на виховання жінок дивився, як на щось цілком зайве й непотрібне» [13, с. 145]. Надія Михайлівна прищепила доньці почуття любові до власного народу, поваги до старших, потребу працювати для загального добра, а також навчала української, російської, французької мов, знайомила з творчістю відомих літераторів, передовсім Т. Шевченка, П. Куліша, М. Гоголя, а згодом стала єдиною опорою в житті, розраджуючи в горі.

Стосовно навчання Наталки Полтавки в освітніх закладах, то достеменних відомостей немає. П. Капельгородський, торкаючись цього питання, зазначав, що за «свідченнями сестри своєї, Олександри Матвіївни», Надія Матвіївна «вчилася вдома» [5, с. 120]. Дослідник сумнівався, що тут вона могла отримати блискучі гуманітарні знання, тому додав: «Незрозумілим стає тоді її нарис «В двух пансіонах» (руською мовою), а тим більше – її добре знання мов німецької та французької. Принаймні її квартирохазяїн, Андроник Іванович Герасименко, розказує, що вона читала й закордонні книжки (в оригіналах), а під час німецької окупації вільно розмовляла з німцями без перекладачів» [5, с. 120]. Нічого дивного в цьому немає, адже Наталка Полтавка в дитячому віці деякий

¹ У праці П. Капельгородського «На лубенському літературному грибовищі» зазначено 1856 року [5, с. 120].

час навчалася в приватному пансіоні Санкт-Петербурга, де мешкала з батьками до 10 років, а після приїзду родини до Зарога (1867) продовжила освіту вдома під наглядом матері. Знання ж німецької мови, вдосконалена французька – наслідок самоосвіти.

У довідникових (П. Ротач), енциклопедичних (П. Бондар), біографічних (Ю. Андрієвська, І. Козюра, В. Козюра, О. Хало) статтях, присвячених Наталці Полтавці, зазначено, що вона здобула освіту в Лубенській жіночій гімназії. Проте це не так, адже на момент відкриття цього навчального закладу – 1878 рік [12, с. 476] – їй виповнився 21 рік, і вона вже була одружена. Цікаву думку висловив Г. Стеллецький, зазначивши, що письменниця могла скласти іспити до Лубенської жіночої гімназії на право бути вчителькою: «Коли дочка стала підростати, Надія Матвіївна сама взялася вчити її, готуючи до гімназії, а разом з тим і сама вчилася чужих мов, щоб здати іспити й стати за вчительку в гімназії, де вчитиметься дочка» [13, с. 147]. Однак ні він, ні П. Капельгородський у своїх статтях не зазначають того факту, що Н. М. Кибальчич (Симонова) працювала на освітянській ниві. Учений М. Бондар в енциклопедичній статті про Наталку Полтавку вказав, що вона працювала вчителькою в школах Лубенщини, Миргородщини [2, с. 453]. Цей вид її діяльності ще потребує підтвердження.

Писати оповідання, новели, спогади розпочала із середини 1870-х років українською та російською мовами. Перші проби пера схвально оцінив батько. Як зазначив П. Капельгородський, «М. Т. Симонов, прочитавши першу роботу її, прорек: „Да, талант є...”» [5, с. 120]. Але, крім констатації факту, він нічого не зробив для розвитку обдарування, навіть, як уже відмічалось вище, спричиняв моральну шкоду доньці, затуркуючи та принижуючи її гідність. Значний внесок у становлення Н. Симонової як письменниці зробили мати Н. Білозерська, тітка Ганна Барвінок та дядько П. Куліш, які радили, підбадьорювали, читали та правили рукописи, передаючи їх до редакцій журналів.

Після одруження з випускником Лубенської чоловічої гімназії Костянтином Кибальчичем, що відбулося 1877 р., деякий час мешкала в Санкт-Петербурзі, а також Ясногороді на Волині (нині Житомирщина). Особисте життя не склалося. Відірвана від батьківського краю, родини, зазнаючи утисків від чоловіка, намагалася залишатися такою покірною, безмовною, безправною, як і всі жінки свого часу. Г. Стеллецький так засвідчив її тяжке становище після одруження: «Однак хутко виявилось, що заміжжя це дуже було нещасливе. Вже через кілька тижнів після шлюбної квітки молодій довелося уночі, взимку, по сніговому полю,

тікати від чоловіка та шукати притулку десь у чужих людей» [13, с. 146].

Через десяток років Наталка Полтавка ще раз переживе цю складну подію, працюючи над оповіданням «Його право». Героїня Ольга, рятуючись від ненависного чоловіка, котрий намагався відібрати в неї дитину, в холодну ніч Різдва втікає з оселі. Спершу авторка акцентувала на хвилюванні молодой жінки за допомогою прийому порівняння («Вона кинулась назад, уся тремтячи, як осиковий лист...» [9, с. 53]), однак, створюючи тип мужньої жінки, неспокій замінила рівновагою. Щоб передати внутрішню силу Ольги, літераторка вдалася до прийому паралельного зіставлення стану тихої природи та незворушної безстрашної героїні: «Ніч була тиха й ясна, як день, але холодна і мовчазна, як могила... Вона йшла збоку попід лісом...» [9, с. 53], «А там – угорі – високо понад сим холодним, білим лісом, стояв золотий місяць, такий тихий і спокійний у своєму небесному лоні... Вона все йшла та йшла, не знаючи куди і за чим іде, не чуючи ні холоду ні втоми, і маючи одну тільки думку у голові – «втекти», втекти подалі, щоби сховати від лихого ворога своє щасте, свій дорогий скарб, своє дитя, що тихо спало на руках, не розуміючи страшної напасти...» [9, с. 53].

Тимчасове затишшя в душі Ольги, спричинене надією на порятунок, змінюється тривогою, адже жінка передчуває, що до її оселі іде чоловік саме тим шляхом, яким вона втікає від нього: «Боже милий!.. Несамовито притиснувши дитя до похоловшого серця, кинулась вона набік, поміж дерева...» [9, с. 53]. Твір поступово наповнюється зловісною фонічною гамою, створеною за допомогою лексем на позначення звуків: «гуркіт і дзвінки», «...з гуркотом, стукотом і дзвоненем пробігли парою сани...» [9, с. 54].

Не витримавши знуцань, принижень власної гідності, Наталка Полтавка розлучилася з подружжям у 1884 р. Відтоді певний час проживала в Зарозі, зазнаючи образ від батька та сестер. Ось як про їхні сімейні стосунки оповів Г. Стеллецький: «Сестри й навіть челядь поведилися з нею, як з «баринею» й дармоїдкою. Сам батько з його важкою вдачею тільки погіршував це становище, часом дорікаючи навіть шматком хліба, склянкою чаю» [13, с. 146].

Непорозуміння з рідними змусили вирушити з малолітньою донькою Надією по світах. Намагаючись працювати заробити на прожиття, спочатку трудилася економкою в родині Кулішів на хуторі Мотронівка (Чернігівщина, 1885–1890), а пізніше – у багатих господарів на Черкащині (з 1890). До поневірянь чужими господами додалося інше лихо: з 1886 року чоловік К. Кибальчич, намагаючись позбавити її

можливості виховувати доньку, звертався до різних державних та церковних закладів для втілення власних задумів. Проте своє право бути матір'ю ціною неймовірних зусиль вона відстояла. Пережите осмислене та художньо втілене в низці творів, зокрема й оповіданні «Чайка», в якому героїня Настя змушена пожертвувати особистим щастям і зректися коханого, адже невірний чоловік, від якого втекла через знущання та зраду, навмисне звинувачував її в перелюбі та погрожував відібрати дитину через суд.

Відстоюючи думку про перевагу матері виховувати своє дитя, бути щасливою з коханим, а не осоружним чоловіком-зрадником, Наталка Полтавка засуджує стереотипи патріархального суспільства, у якому діють закони, що захищають права чоловіків, і виступає на боці молоді жінки Насті, яка відчайдушно бореться супроти деспота. Саме в її уста авторка вклала проблемне запитання, що хвилювало прогресивне жіноцтво того часу: «Хто має право на дитину – чи батько, чи мати? – раптом спитала вона, уся захирававшись».

Я не зрозуміла (оповідачка. – В. П.).

– Запевно, батько, – буркнув мій старий, похнюпившись» [11, с. 250]. Відповідь чоловіка оповідачки – вирок для Насті, яка, боячись недоброго поголосу, який розпускав її чоловік, змушена повернутися до нього з дитиною, прирікши себе на безправне існування.

І хоч письменниця ціною неймовірних зусиль змогла довести своє право виховувати доньку, проте її героїня оповідання «Чайка» не така рішуча, вона слабка натура, нездатна боротися до кінця. Настя – узагальнений тип безправних жінок кінця XIX – початку XX ст., яких було більшість.

Наталка Полтавка через розлучення з чоловіком, непорозуміння з батьком не мала від них матеріальної підтримки, а тому жила в бідності, заробляючи на прожиття переважно літературною працею. А ще вдосконалювала знання німецької та російської мов, писала художні твори, мемуари, листи, більша частина яких загинула.

Свої перші оповідання, новели, п'єси, спогади змушена була друкувати наприкінці XIX ст. переважно в двомісячнику «Зоря», журналі «Літературно-науковий вісник», що виходили у Львові, адже в Наддніпрянській Україні через дію Емського указу (1876) це зроби́ти було неможливо. Кілька творів умістила в альманахах «Багаття» (Одеса, 1905), «З потоку життя» (1905). Окремим виданням побачила світ п'єса «Катерина Чайківна» (1897). Після смерті літераторки новелу «Зустріч» надруковано в колективному збірнику «Українська но-

велістика кінця XIX – початку XX ст.» (1989).

На початку 1890-х рр. повернулася до Заорога, де винаймала селянську хату, опікувалася донькою, котра 1894 року закінчила Лубенську жіночу гімназію, та хворою старенькою матір'ю. Стосунки з батьком та сестрами не покращувалися. Й остаточно зіпсувалися, коли 1893 року вона отримала першу премію за мелодраматичну п'єсу «Катерина Чайківна» на конкурсі, проведеному Руським народним театром у Львові [13, с. 146–147]. На переконання І. Франка, у драмі «дехто з членів конкурсної комісії хотів бачити пересторогу проти хлопоманії і проти ідеї надто тісного братання інтелігенції з народом. Можливо, що якраз ця тенденція була причиною того, що п'єсу, безпорадну також і з сценічного боку, визнано гідною першої премії» [14, с. 94–95]. Усе ж твір мав свою сценічну історію та нехай і незначний, але успіх.

Працюючи на ниві українського письменства кінця XIX – початку XX ст., Наталка Полтавка зважала на жанрові, стильові реалістичні традиції та модерні нововведення, прийняти які було потрібно, щоб, з одного боку, не відірватися від узвичаєного контексту реалістичної чи етнографічно-побутової шкіл, а з іншого, не залишитися на маргінесі розвитку передової національної літератури, що зважала на специфіку розвитку світового письменства.

Учений І. Франко, оглядаючи розвиток української літератури межі віків, наголосив на потребі новацій, які диктувало саме життя, а тому виправдовував потребу молодих письменників описувати порухи душі персонажів, нехтування соціальним, побутовим контекстом: «Коли старші письменники завсіди клали собі метою описати, змалювати такі чи інші громадські чи економічні порядки, ілюструючи їх такими чи іншими типами, або змалювати такий а такий характер, як він розвивається серед такого чи іншого оточення, нові письменники кладуть собі іншу задачу. Для них головна річ людська душа, її стан, її рухи в таких чи інших обставинах, усі ті світла й тіні, які вона кидає на ціле своє оточення залежно від того, чи вона весела, чи сумна» [16, с. 108].

Балансуючи між реалістичною манерою письма (Панас Мирний, Іван Нечуй-Левицький), етнографічно-побутовою школою (Матвій Номис, Ганна Барвінок), а також модерною літературою (М. Коцюбинський, В. Стефаник), Наталка Полтавка шукала осібно́го шляху. Реаліст за світобаченням, вона фіксувала предметно-побутове оточення персонажів, однак звертала увагу й на внутрішні порухи душ героїв, а тому вдавалася до прийому психологізму як засобу розкриття характеру персонажів.

На початку творчого шляху Наталка Полтавка опрацьовувала жанр побутово-психо-

логічного оповідання, у якому сполучала реалістичну та етнографічно-побутову манеру письма, поєднуючи їх із рисами нового модерного стилю. У творах «Драма у хаті» (1892), «Баба Яга» (1893), «Катерина Чайківна» (1893), «Баба Калиниха» (1894), «Самовродок» (1897), «Знайшли!» (1901), «Припадок» (1913) не дошукується соціальних, економічних причин негараздів у житті персонажів, суспільства, а, розгортаючи події в притаманному (типовому) для нашого народу побуті, просторі, зосереджувала увагу не лише на життєвих проблемах, а й на психології героїв, фіксуючи їхню реакцію на негаразди.

Наприкінці XIX ст. Наталка Полтавка переселилася до Лубен, де винаймала скромне помешкання та займалася літературною працею, часто навідувалася до Зарога.

У цей час її індивідуальна манера письма зазнала кардинальних змін. Вона працює переважно в жанрі психологічної новели, акцентуючи на почуттях, емоціях персонажів, шукаючи новітніх засобів їх вираження (поєднує ознаки епосу, драми, фіксує миттєві враження, застосовує монологи, пейзажі, телеграфний спосіб викладу матеріалу, кольоропис, звукопис, фрагменти листів, автобіографій тощо). Ці та інші риси спостерігаємо на прикладі творів «Зустріч» (1898), «Його право» (1899), «Кому яке діло?!» (1900), «Генеральна репетиція» (1901), «Чайка» (1902), «Остання ніч» (1907), «Свічка» (1912), «Трагічний малюнок» (1912). Проте це не перешкоджає їй іноді вдаватися до побутописання.

Охудожнюючи події та факти із власного життя та буття рідних, сусідів, односельців, знайомих, вона переживала їх ще раз, міркуючи над злободенним питанням «долі – недолі» особистості, яка намагалася протистояти ustalеним нормам поведінки ще патріархального українського суспільства кінця XIX – початку XX ст., кидаючи виклик антигуманному світові, викриваючи ненависть, обман, зраду, невігластво, насильство, пересуди, вищість чоловіків над жінками. Мотиви приреченості, безправності особистості, трагедії в житті людини підсилюються обраними авторкою заголовками творів («Драма у хаті», «Трагічний малюнок», «Остання ніч», «Його право», «Припадок», «Баба Яга», «Свічка», «Чайка», «Знайшли!»).

Іноді в оповіданнях, новелах інтерпретувала випадки з життя односельців, мешканців оржицького краю. Так, у творі «Знайшли!» оповіла про утоплення молодого наймита Івана, зазначивши, що це сталося в Зарозі улітку 1883 року [6, с. 51]. Події оповідання «Драма у хаті» відбуваються, як зазначено у творі, в селі Орнішки [8, с. 47]. Імовірно, що йдеться про Онишки, що неподалік Оржиці. Письменниця

почула про смерть дитини, що сталася через відмову неосвічених батьків-селян лікувати її хворобу хірургічним методом, а тому вирішила використати цей факт для свого твору. В оповіданні «Баба Яга» вжито топонім Вишняки, проте його реальним прототипом стало рідне авторці село Заріг.

Письменниця, переборюючи негаразди особистого життя, намагалася реагувати на складні питання та животрепетні запити часу, відповідаючи на них своїми творами. Мешкаючи переважно в межах Лубенського повіту, була виразником нових демократичних ідей, що ґрунтувалися на рівноправності представників різних станів («Остання ніч», «Самовродок», «Катерина Чайківна»), чоловіків та жінок («Його право», «Чайка»), батьків та дітей («Катерина Чайківна»).

Наталку Полтавку цікавить, як живе пересічний громадянин імперії по селах, невеличких повітових містах (у провінції), про що думає, з чим бореться, що змінює, над чим задумується. На перший погляд, може видатися, що у своїх творах вона опрацьовує лише одну тему «долі – недолі» людини, що є трісочкою в руках шаленого життя. Однак у кожному конкретному випадку ця тема реалізується через низку підтем, що свідчать про політематичність художньої спадщини. У творах виступала супроти заско-рузлої свідомості співвітчизників, невігластва простолюду («Драма у хаті»), пересудів («Кому яке діло?!»), незлагодженості дій української інтелігенції («Генеральна репетиція»); викривала псевдонародолюбців із поміщицького середовища («Самовродок») тощо.

Літераторку цікавила тема долі жінки в патріархальному суспільстві, а тому вона резюмувала, що дівчина, мати, бабуся не можуть бути щасливими через жорстокого батька, недалекого нареченого, чоловіка-зрадника, чоловіка-деспота. Найприкріше те, що вони не можуть вільно виявляти свої почуття, реалізуватися як цільні, різнобічно розвинені особистості, передовсім матері, подруги, кохані. У творах «Чайка», «Його право», «Зустріч» утілено розмисли письменниці про жіноче щастя в умовах тогочасного патріархального суспільства; у них знайшли відгомін повсякденні ситуації, що сталися і в її житті: невдале одруження, намагання чоловіка позбавити права виховувати доньку тощо.

Головні героїні творів «Його право», «Чайка», «Катерина Чайківна» Ольга, Настя, Катерина – високодуховні, морально чисті, талановиті особистості, які намагаються бути щасливими. В силу різних обставин розчаровуються в чоловіках, які бачать у них покірних рабниць. Вони змушені терпіти їхні знущання, залишаються самотніми і в житті, і в душі. Через

безвихідь вони полишають подружжя і в такий спосіб протестують супроти усталених суспільних стереотипів та норм поведінки, нерівності прав жінки і чоловіка, принижень. Так, Настя, героїня твору «Чайка», покірною долі, залишає зрадника, але заради доньки повертається; Ольга з оповідання «Його право» намагається протистояти деспотові, втікає з донькою світ за очі. Та й прості жінки-селянки також не мають щастя через чоловіків. Про нещасливу долю старої жінки та її доньки Тетяни довідуємося з оповідання «Баба Калиниха».

Також Наталка Полтавка опрацювала теми нещасливого шлюбу («Катерина Чайківна»), розчарування в коханому («Зустріч»), відчаю та божевілля молодої жінки («Трагічний малюнок»), пересудів через пошлюблення парубка та старшої за нього жінки («Кому яке діло?!»), материнського щастя, самотності («Припадок»), нещасливої долі матері й доньки («Баба Калиниха»), складних сімейних стосунків («Баба Яга»).

Як переконуємося, для творчості Наталки Полтавки характерна синкретична стильова індивідуально-авторська манера письма, у якій сполучено реалістичні, побутово-етнографічні традиції українського письменства та модерні літературні віяння. Основною, найбільш опрацьованою темою є «доля – недоля» людини, переважно жінки.

Письменниця залишила низку майстерних перекладів із німецької, французької, російської мов; спогади про зустрічі з Т. Г. Шевченком, які відтворила переважно з розповідей матері Надії Білозерської, адже на час знайомства з видатним українцем була дитиною («Воспоминання о Т. Г. Шевченко (Из рассказов моей матери)» (1890), «Коротенькое воспоминание о Т. Г. Шевченко» (1887), «Споминки про Т. Шевченка» (1892)), а також короткі мемуари «Роман Віктора Забіли. З оповідань моєї матері» (1894), «Деякі спомини про холеру 1872 р.» (1894).

Упродовж життя літераторка листувалася з видатними прогресивними діячами свого часу, зокрема Ганною Барвінок, В. Гнатюком, М. Грушевським, С. Єфремовим, П. Кулішем, Матвієм Номисом, Л. Яновською та ін. Частина епістолярної спадщини втрачена.

Із 1910 до 1914 року Наталка Полтавка мешкала в Комишні на Миргородщині. М. Бондар стверджує, що там вона вчителювала [2, с. 452]. Після смерті доньки, що сталася 1914 р.², повернулася до Лубен, де й доживала віку на самоті, долаючи труднощі, злидні, прогресуючу психічну хворобу. Г. Стеллецький, підкресливши, що письменниця, передчуваючи голодування, «свідомо стратила себе, отруївши хату чадним повітрям», резюмував: «Так обірвалось це життя – страшний зразок якоїсь суцільної

трагедії, що весь час ішла слідком і невідступно за Надією Матвієвною. Доля немов гралася собі з нею, завдавала удару за ударом, знівечивши і особисте щастя, і громадські поривання й довівши бідолашну жінку до крайньої міри зневірря та розпачу» [13, с. 148].

Н. М. Кибальчич (Симоновій) судилося повторити долю матері Надії Михайлівни та тітки Олександрі Михайлівни (Ганни Барвінок) Білозерських, які також змушені були терпіти зраду чоловіків, нестатки, непорозуміння з близькими. Нагла смерть спіткала Наталку Полтавку у винайнятій квартирі, з якої її мали виселити на вулицю, як і її матір – у помешканні зятя. Та й Ганна Барвінок, котра останній рік життя мешкала в чужій селянській хаті, називаючи себе «зозулею без гнізда» [17, с. 16], померла, зазначив М. Шаповал, на «кинутій на глиняну долівку соломі, „як собака”» [17, с. 17]). Сумна доля цих жінок з одного роду Білозерських – драма всього українства в умовах колоніальної залежності нашої держави.

Наталка Полтавка, забута родичами та земляками, відійшла у вічність 4 грудня 1918 року. Похована на кошти лубенської «Прогресивної». В останню путь небіжчицю проводжали письменники Л. Яновська, М. Кононенко, Г. Супруненко, П. Капельгородський, археолог Г. Стеллецький, перекладач Ф. Гавриш. Із часом про літераторку перестали пам'ятати не лише в Україні, а й на Полтавщині. Ось як про це висловився П. Капельгородський 1928 р.: «І зовсім не випадково півсонні Лубні забули її так само, як і батька, не зберігши та не використавши навіть отих цінних матеріалів, що лишилися після їх у листах та в рукописах» [5, с. 116]. Під час розбудови Лубен за часів радянської окупації могила письменниці по-варварськи зруйнована. Тепер на місці цвинтаря, де покоївся її прах, розташований міський дитячий парк культури і відпочинку імені Олеса Донченка. Будинок, у якому винаймала помешкання (тоді Кладовищенський провулок, нині вулиця Ю. Гагаріна), через аварійний стан був розібраний на початку ХХІ ст.

Література

1. Агеєва В. Жіночий простір : Феміністичний дискурс українського модернізму / Віра Агеєва. – К. : Факт, 2003. – 320 с.
2. Бондар М. П. Кибальчич Надія Матвіївна / М. П. Бондар // Українська літературна енциклопедія: у 5 т. / [ред. кол. І. О. Дзевєрін та ін.]. – К. : «УРЕ» імені М. П. Бажана, 1990. – Т. 2. – С. 452–453.
3. Денисюк І. О. Розвиток української малої прози ХІХ – поч. ХХ ст. / І. О. Денисюк. – К. : Вища школа, 1981. – 216 с.
4. Калениченко Н. Л. Українська проза початку ХХ ст. / Н. Л. Калениченко. – К. : Наукова думка, 1964. – С. 186.

² У праці П. Капельгородського «На лубенському літературному грибовищі» зазначено 1916 року [5, с. 124].

5. Капельгородський П. На лубенському літературному грибовищі / Пилип Капельгородський // Життя й революція. – 1928. – № 10. – С. 115–125.
6. Кибальчич Н. Знайшли! / Кибальчич Над. М. // Літературно-науковий вісник. – 1901. – Т. 14. – Ч. 1. – С. 51–54.
7. Наталка Полтавка. Баба Яга (З дитських споминок) / Наталка Полтавка // Зоря. – Л., 1893. – Ч. 4. – С. 67–71.
8. Наталка Полтавка. Драма у хаті : Етнографічний нарис / Наталка Полтавка // Зоря. – Л., 1892. – Ч. 3. – С. 47–49.
9. Наталка Полтавка. Його право / Наталка Полтавка // Літературно-науковий вісник. – 1899. – Т. 6. – Ч. 1. – С. 49–54.
10. Наталка Полтавка. Споминки про Т. Шевченка / Наталка Полтавка // Зоря. – Л., 1892. – № 5. – С. 81–86.
11. Наталка Полтавка. Чайка / Наталка Полтавка // Літературно-науковий вісник. – Л., 1902. – Т. 19. – [б. н.] – С. 241–253.
12. Полтавщина : Енциклопедичний довідник / ред. А. Кудрицький. – К. : «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 1992. – 1024 с.
13. Стеллецький Г. †Н. М. Кибальчич (Наталка-Полтавка) // Наше минуле. – 1919. – № 1–2. – С. 144–148.
14. Франко І. «Катря Чайківна» Н. Кибальчич [рецензія] / І. Я. Франко / Повне зібрання творів : у 50 т. / І. Я. Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – Т. 29. – С. 93–95.
15. Франко І. З останніх десятиліть XIX в. // Іван Франко / Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. З останніх десятиліть XIX в. / Іван Франко. – Дрогобич : Відродження, 2008. – С. 333–398.
16. Франко І. Старе й нове в сучасній українській літературі / І. Я. Франко / Повне зібрання творів : у 50 т. / І. Я. Франко. – К. : Наукова думка, 1982. – Т. 35. – С. 91–111.
17. Яременко В. «Забута тінь» української літератури (до 100-річчя від дня смерті Ганни Барвінок – Олександри Михайлівни Куліш-Білозерської) / Василь Яременко // Твори. Том 1 : Оповідання з народних уст / Ганна Барвінок ; упорядн. В. Шендеровський, В. Яременко. – Львів : БаК, 2011. – С. 5–17.

Ярослава Городницька

ЗАЧАРОВАНИЙ КРАСОЮ СЛОВА

До 100-річчя від дня народження Миколи Пойдеменка

*...Україно, дарована Богом,
Ти мій дім, ти мій сад, ти мій храм.
Я від тебе не хочу нічого,
А тобі все, що маю, віддам!*

«Вірність Україні»

Так лірично і щиро висловив свою синівську відданість неньці Україні народний поет із мальовничої Писарівщини, досвідчений педагог, патріот, людина великої і світлої душі Микола Пойдеменко. Сьогодні, коли Миколи Костянтиновича немає серед нас, мимоволі замислююся над вічними проблемами буття.

Мозок точать думки. Яким же мірилом визначається сутність людського життя? У які комірчини мозку чи серця відкладається пам'ять про людину, яка, пройшовши стежками своєї земної долі, навіки відходить за незвідані обрії? Яка невидима сила запалює вогники людського життя, зігріваю-

М. К. Пойдеменко (1913–2000) – педагог, фронтовик, поет-пісняр

чи небо і землю промінчиками світла і добра?..

Життя Миколи Костянтиновича – то довга нива, засіяна добірними зернами мудрості й доброти. Майже дев'ять десятиків років радувала вона свого господаря весняним щебетом і жнивним колосом, калиновими гронами і білосніжними зав'язями. Радувала, аж співала, а співаючи, висівала на білу скатертину рівнесенькі рядочки віршів.

М. К. Пойдеменко належав до тієї когорти славних людей землі полтавської, доля яких щедра на слово і пісню. Вона подарувала Миколі Костянтиновичу – педагогу і поетові – велике і красиве життя. Усього було на довгому життєвому

шляху поета: і бурхливі 20-і, і голодні 30-і, і грізні 40-і. Та не було і немає нічого неможливого для людини, яка прагне до світлого і доброго. А М. К. Пойдеменко був саме такою людиною – щирою, лагідною, мудрою. У його характері вдало поєдналися риси сільської простоти і міської шляхетності, учительської поважності та юнацької ліричності.

*Душа радіє, серце б'ється,
Як чуєш похвали слова,
Людина в праці пізнається,
Чудес ніяких не бува.
Учусь Вітчизні користь дати,
Ділам святим немає меж.
У серці треба совість мати,
Тоді по правді ти живеши...
Я хочу більше знати, вміти
В свої немолоді літа
Учусь людям добро робити,
Велика справа – доброта...*

«Кредо»

Закоханий у рідне слово та пісню, він крізь роки проніс у своєму серці палку любов до рідного краю, відданість благородній справі навчання та виховання підростаючого покоління. Нелегка вчительська праця охоче поєднувалася, доповнювалася поезією. Поезія була невід'ємною часткою його життя. Поезія допомагала вижити у цьому складному світі, утвердитися як Людині, як Педагогу, як Патріоту.

*Поезія – це ті слова,
Що лід у змозі розтопити.
В поезії – трава співа,
Як музика – дзвенять копита.
Поезія! Вона така,
Як те дівчисько – ненадійна.
Від одного вона тіка,
До іншого іде в обійми.
Поезія любов свою
Не віддає усім на віру,
Вона – і зброя у бою,
Вона – і меч на захист миру.
Поезія – усе життя –
Навчання, праця і дорога
І все не знаєш до пуття,
Чому у серці біль, тривога...
В поезії всього бува:
Пиши вночі, трудися святом.
Поезія – палкі слова,
Могутніші за смерть і атом.*

«Поезія»

Народився М. К. Пойдеменко 1 березня 1913 року в бідній робітничій сім'ї на околиці міста Полтави. Батько, Кость Іванович, уродженець Тахтаулового, хоч і закінчив лише один клас шкільної науки, був людиною тямущою. Добре володів основами простої, але справедливої на-

родної педагогіки. Від батька перейняв малий Миколка життєву мудрість. Довгими зимовими вечорами любив, бувало, слухати розповіді-перекази батька про давнє минуле України, про героїчні походи козаків-полтавців, про пісні легендарної красуні Марусі Чурай. А скільки пісень знав батько майбутнього поета! Старовинних, бурлацьких, козацьких... Сумних і веселих, ліричних і журливих. Серед пісень зростав і Миколка. Любив їх хлопець, та й сам гарно співав, із пісню виростав, з пісню відійшов і за межу вічності.

Любов до землі, до незбагненого дивосвіту природи малий Миколка ввібрав з молоком матері Дарії Харитонівни. Дарма, що не стелила доля барвистих килимів цій простій неписьменній селянці з недалекого хутора Онацьки. Мала мати в серці щирю любов до краси земної, відчувала її всім своїм єством. Учила любити красу світу й своїх синів: старшого Миколку та молодшого Олексія. Напевно, тому впродовж життя Микола Пойдеменко жив у тісному взаємозв'язку із природою, дбав про її збереження. Свої синівські почуття до родини він згодом перелле у віршовані рядки, такі прості та задушевні:

*Спасибі, мамо, вам за те,
Що я живу, расту, учусь,
Дивлюся, як усе цвіте.
Дивуюсь, думаю, сміюся.
Спасибі, мамо, то мені
Не раз ви вишили сорочку,
Журилися, щоб на війні
Не впасти сину-колосочку.
Спасибі, мамо, вам за все:
За борщ, за пісню, за науку.
Ваш син до скону пронесе
Свій сум за ваші болі й муку.
Спасибі, мамо, що ваш син
Закоханий у труд і слово...
За вас дивлюсь, як з верховин
Сія проміння веселково.*

«Спасибі, мамо»

Тихий полтавський куточок Кобищани з його radoщами і болями проніс у своєму нестаріючому серці Пойдеменко крізь усе життя. Тут народилися перші вірші, дещо несміливі та по-дитячому наївні, тут віддзвеніли юначі роки, сповнені пригод і незабутніх вражень:

*Берег любові,
Віти вербові
Хилять листочки додолу,
Де я не буду,
Вік не забуду
Батьківську хату і школу...
Берег любові,
Трави шовкові,
Тіней смішні візерунки.
Лози червоні,*

*Серце в полоні,
Перші терпки поцілунки...*

«Берег любові»

Як найцінніший скарб беріг у своїй пам'яті Микола Костянтинович згадку про школу, стареньку полтавську альма-матер, семирічку імені Т. Шевченка, у якій формувалися перші віршовані сходи майбутнього поета. Саме школа, а ще материнське щире слово та батькова наука привели юного Миколу Пойдеменка після закінчення семирічки (1928) та дворічних підготовчих курсів до Полтавського інституту соціального виховання. 1 вересня 1930 року він став студентом філологічного факультету. У юному серці народжувалися нові вірші, які радували не тільки поета-початківця, а й друзів-студентів, вселяли віру у визнання їх громадськістю Полтави. Перший Миколин вірш «Осінь» схвалив ще шкільний учитель Картоненко. З його доброго слова (чи щедрої руки) хлопець продовжував писати, а разом із тим і вдосконалювати мистецтво віршування. Його поезії пройшли славний шлях від студентської стіннівки до поважної обласної газети «Зоря Полтавщини»...

Миколі щастило на друзів та учителів. Із глибокою повагою і вдячністю згадував своїх інститутських наставників: професора Ю. Ю. Циганенка, викладачів В. С. Оголевця, Гаєвського, Долинського, Гусова, Пошивайла... Інститут здружив його із Семиволосом – майбутнім ректором Полтавського педагогічного. Навчався Микола сумлінно. Він знав, що «скарб науки не потягнеш возом», що майбутня професія учителя української мови та літератури вимагатиме ґрунтовних знань. Кожною клітинкою свого ества вбирав зернини доброго, розумного, вічного. Майбутній філолог мріяв працювати так, «щоб в очах дітей світився розум», а для цього учитель повинен бути «носієм світла і краси». Крім успішного навчання, Микола Пойдеменко брав активну участь у культурно-освітньому житті інституту. Був членом літературної студії, друкував вірші у студентській багатотиражці. Друзі раділи успіхам юного поета. Справжнім святом був день, коли 1931 року в газеті «Більшовик Полтавщини» з'явився перший вірш юнака...

Мріялося про подальше навчання в аспірантурі, про улюблену літературну діяльність. Та тривожний 1933-й диктував свої умови. Мов швидкокрилі птахи, розлетілися випускники інституту соціального виховання по білому світу. Директор Писарівщинського ветзоотехнікуму Таран запропонував молодому філологу посаду викладача української мови та літератури, й Микола не вагався. «... Дивного нема нічого, що стали жити ми в селі», – любив повторювати він своїм міським друзям.

Чи було незвідане надворсклянське село Писарівщина, що поблизу славної Диканьки, мрією містянина? Ніхто вже не знайде відповіді на це запитання. Та 11 листопада 1933 року розпочався новий етап у житті й творчості М. К. Пойдеменка. З неприхованою урочистістю стояв того дня перед своїми вихованцями молодий викладач технікуму, гордий та красивий, весь сповнений радості й любові. А молоде гаряче серце милувалося красою навколишньої природи, виспівувало піснями.

*Гарно в нашому селі весною,
Соловейко день і ніч співа.
Вабить зір красою чарівною
Даль ланів і зелень лісова.
Біля Ворскли долом і горою
Білосніжно зацвіли сади.
Відпочить вечірньою порою
Юнь щаслива поспіша сюди.
У вечірні майові години
Зорями синь неба розквіта.
Ой, чи є що краще для людини,
Ніж безхмарні юності літа.*

«Гарно в Писарівщині весною»

Перші вчительські кроки були нелегкими, зате цікавими. Він умів так натхненно і захопливо розповідати, що уроки української мови та літератури для майбутніх спеціалістів сільського господарства були святом. Учитель удадо поєднував у своїй педагогічній діяльності і теорію літератури, яку знав досконало, і віршоване слово, і народну пісню, яку любив над усе. Для нього було щастям навчати і виховувати, бути причетним до того, щоб «дитя росло не пустоцвітом, а тугим налитим колоском». І це в той час, коли холодні й голодні 30-і здатні були вивернути людські душі, скалічити, зневірити, знищити. Та вистояли українці всупереч недолі. «Грудочкою цукру, окрайцем хліба ділилися ми, викладачі, зі своїми студентами, всіляко підтримували молодь, вселяли у їхні серця віру і любов...» – згадував, бувало, Микола Костянтинович.

У Писарівщині Микола знайшов свою долю – Ніну, яка невдовзі подарувала коханому прекрасних донечку й сина. Співав у місцевому хорі, цікавився історією Диканщини і сам її досліджував. Заприятелював із П. Капельгородським, О. Гончаром, І. Цюпою, Ф. Роговим, О. Діхтярем... Молодих поетів і вже досвідчених літераторів довоєнної пори єднало поетичне слово та щире прагнення прославити рідну Україну, її красу і велич...

Війна чорним крилом торкнулася заступника директора з навчальної роботи Писарівщинського ветзоотехнікуму Миколи Пойдеменка. Разом з іншими чоловіками вирушив на фронт і мужньо пройшов дорогами воєнних згаріщ,

На пожовклих від часу шпальтах районної газети «Правда Днканщини» від 27 червня 1941 року досі зберігається його вірш, написаний у перший день війни. Простий, дещо по-дитячому наївний вірш – своєрідний погляд автора на страшну подію далекого 1941-го:

*Щоб оте свиняче рило
В наш город залізло,
Нашу рідну землю рило,
Наше тіло гризло,
Щоб ота фашистська морда
Паслась в нашім житі, –
Весь народ промовив гордо:
«О, ніколи в світі!»*

«Не пустимо!», 1941 р.

А далі були довгі чотири роки Великої Вітчизняної війни, які політпрацівник, а далі командир зенітного полку лейтенант Микола Пойдеменко з боями пройшов у складі колишньої 171-ої Червонопрапорної ордена Кутузова Ідрицько-Берлінської стрілецької дивізії від Старої Руси до Берліна. Під час коротких перерв між боями в невеликому фронтовому блокноті писалися вірші про пережите й наболіле. З них згодом народжувалися пісні, які залюбки співали бійці, а співаючи, вірили в перемогу:

*Ніколи над Києвом літом
Не випадуть білі сніги.
Ніколи народ мій під гнітом
Не будуть тримать вороги...
Знов буде співна та пахуча
Степів і лісів далина,
Моя Україна квітуча,
Красуня моя чарівна.*

«Україна», 1942 р.

Вірші та пісні Миколи Пойдеменка друкувалися і російською, й українською мовами в армійських бойових газетах.

Не змінив свого місця проживання він і згодом – повернувся до обпаленої війною, але такої любої серцю, тихої зеленокосої Писарівщини, яка чекала молодих дужих рук. Війна ще довго приходила в сни фронтовика, нагадувала про колишніх друзів, що навіки залишилися на полі бою, юних односельців, яких забрала фашистська неволя. Він до скону пам'ятав їх, думав про них рядками віршів:

*Десь земля лягла бійцям на груди,
До могилок їх стежки ведуть,
Моє серце друзів не забуде,
Й ти синів, Вітчизно, не забудь.*

«Моє серце друзів не забуде»

Разом зі своїми вихованцями та односельцями піднімав із руїн повоєнну Писарівщину і технікум, поновлював та вдосконалював його

навчально-методичну базу. А ще – прищеплював студентській молоді любов до рідного слова, їй віддавав свої знання та вміння. Улюблену вчительську роботу вдало поєднував із цікавими літературними вечорами, спортивними іграми та змаганнями...

Понад 5 тисяч спеціалістів сільського господарства навчив і виховав викладач української мови і літератури, завуч ветзоотехнікуму М. К. Пойдеменко. Розлетілися по білому світу його колишні учні, його слава і гордість. Серед них Герої Радянського Союзу Іван Даценко, Микола Дігтяр, Василь Рева, Герой Соціалістичної Праці Надія Ваць. А скільки випускників Миколи Костянтиновича стали висококваліфікованими спеціалістами, просто щирими і порядними людьми! Педагогічну діяльність М. К. Пойдеменка гідно оцінила держава. Він нагороджений численними медалями, Почесною грамотою Президії Верховної Ради України, орденом «Знак Пошани». Протягом чотирьох років був учасником Виставки досягнень народного господарства СРСР.

Це був справжній учитель учителів, хоч і не мав звання «методист». Це був поет не тільки за покликанням, а – від Бога, хоч і не став членом Спілки письменників... Та він мав у серці велику любов до людей і до слова:

*Мова наша – глибочинь, криниця,
Хвилі океану, сині небеса.
Славна і невтомна мислі трудівниця,
Нашого народу гордість і краса.
Скільки в нас до мови ніжної любові,
Ми її почули вперше від батьків.
У народній думі, в пісні колісковій
Зринула, як чайка, з глибини віків.
Мово, наша мово, листячко зелене,
Журавлина туга, солов'їний спів,
Разом з вітерцями ти прийшла до мене
Із полів безкраїх і густих гаїв...*

«Рідна мова»

1958 року вийшла у світ (тиражем 2 тисячі екземплярів) перша поетична збірка М. Пойдеменка «Біля Диканьки», яку редагував полтавець Олесь Юренко. Приємно був вражений нею Олесь Гончар. Згодом до цієї книги додаються нові – «Слово з війни» (1990), «Пісня з Диканьки» (1993), «Засіяли зорі» (1993), «Віночок диканських пісень» (1998). Сотні його поезій, оповідання, замальовки надруковані в республіканських, обласних, районних виданнях.

Спостерігаючи за подіями часів нашої Незалежності, Микола Пойдеменко щиро радів успіхам України, разом із нею переживав тяжкі перешкоди державотворення, та все ж добре розумів, що «йде Україна шляхом обнови», і тому кожен українець має «через мир і згоду йти в життя заможне. / Тільки єдністю наро-

ду ми навек непереможні». Він, загартований війнами і голодоморами, радий би був бачити свою незалежну Україну багатою і квітучою європейською державою. Тремтячою вже рукою виводив рядки нових віршів, у яких і мудрість зрілої людини, і тверда віра, і невідкупна синівська любов:

*Україно, Україно, сонце наше ясне,
Хай нам, Боже, неодмінно родить жито
рясно.*

*Україно, Україно – зіронько яскрава,
Хай злітає соколино наша честь і слава.
Хай гримить козацька воля від роду*

до роду,

*Хай щаслива буде доля нашого народу.
Мисль єдина, благовісна Кобзаря України:
Наша дума, наша пісня не вмре, не загине.
Сині зорі, тихі води, вишня і калина,
Братньо здружені народи – це твоя країна.
Дай же Боже, дай же Боже, нашій Україні
Дні веселі, дні погожі на віки і нині!*

«Україно, Україно»

На рахунку поета-пісняра М. Пойдеменка більше ста пісень, мелодії до яких написали професійні та самодіяльні композитори: О. Білаш, В. Філіпенко, В. Міщенко, О. Чухрай, В. Гурмаженко, М. Дяченко, І. П'явка, М. Фісун, А. Жданов, С. Дубченко, Т. Шутенко, В. Ганжа, В. Торопенко, З. Преподобний, Г. Ромас... Їх друкували численні збірки: «Любисток», «Співає Полтавщина», «Школа гри на бандурі», «Співає народний хор», «Дзвенять пісні над Ворсклою», «Вінок І. П. Котляревському», альманах «Полтава» (№ 1). Мелодійність, глибокий ліризм його творів нікого не залишають байдужим:

*Земле моя, ти зоря світанкова,
Неба безкрайнього синь волошкова,
Щедра ти колосом, щастям, добром,
Думою-піснею понад Дніпром.
Земле моя, дивоцвіт-чарівниця,
Вишня – в садочку, а долом – пшениця,
Верби дрімать ген там за селом,
Чапля над лугом махнула крилом.
Земле моя, трудівнице преславна,
Рідні з тобою ми здавна-прадавна.
В поле рушаю, як сонце встає,
Земле, я вірю в безсмертя твоє.*

«Земле моя»

Найбільше пишався поет-пісняр своєю улюбленою піснею «Гарні полтавські дівчата», музику до якої написав відомий полтавський композитор В. Ю. Міщенко. Вона, безумовно, стала своєрідною візитною карткою нашої співучої Полтавщини:

*Кажуть усі, що Полтава хороша,
Співом дзвінка, кучерява.
Навіть як випадє взимку пороша,*

*Буде весняна й ласкава.
Тихо шепочуться квіти і трави:
Чим вона славна й багата?
Тим, що це місто і праці, і слави,
Тим, що в ній гарні дівчата.
Стрінеш полтавку і влюбишся палко,
Вже не розлюбиш нізащо.
Гарні киянки, також харків'янки,
А полтавчанки найкращі.
В серці виношуй любов полум'яну,
Знай тільки дружбу велику.
Місто своє і дівчину кохану
Ти не розлюбиш довіку.*

«Гарні полтавські дівчата»

10 січня 2000 року навекі зупинилося співуче й добре серце народного пісняра з Писарівщини М. К. Пойдеменка. Обірвалося, мов срібна павутинка бабиного літа, поетове життя, довге і красиве, щедre і щасливе. Із піснею на устах, із ледь прихованим смутком у лагідних очах і з вічною думкою: «Що вік прийдешній принесе?» – відійшов він у незнані світи... Провести в останню путь засніженою сільською вулицею улюбленого вчителя й митця зібралися люди з усієї округи. Так хотілося вірити його словам:

*Не кажіть, хто помер, що немає тепер –
І не йтиме уже поміж люди.
Хто помер – не помер,
хто помер – не помер,
Жити вічно у пам'яті буде.*

«Пісня пам'яті»

Перегортаючи сторінки запізнених поетичних збірок М. К. Пойдеменка, вкотре дивуюся, як щиро, доступно і тепло написано кожен рядок. Скільки ніжності й любові до краю отчого, до землі святої в його віршах і піснях. І віриться, що усвідомлять нарешті українці ХХІ століття найсвятіші з істин, народжені поетом з Писарівщини:

*Не замулиться у нас повік джерельце,
У воді живильна сила є.
Україна – сонце, Україна – серце,
Нам вона життя й любов дає.
У ліску – калина, у садочку – вишня,
Журавель над лугом кружеля.
Україна – мати, Україна – пісня,
Вічна й любя батьківська земля.
Вітерець гуляє вільно в Чорнім морі,
Життій колос стигне на лану.
Україна – слава, Україна – зорі,
Що промінням сяють в далину.
Хай щаслива буде кожна тут оселя,
Де Дніпро, Карпати і Донбас.
Україна – дружба, Україна – скеля,
Велич духу й правди поміж нас.*

ДУХОВНО-МИСТЕЦЬКЕ КРАЄЗНАВСТВО

Відгук про книгу: *Степаненко М. І. Літературно-мистецька Полтавщина : довідник / М. І. Степаненко. – Гадяч : Вид-во «Гадяч», 2013. – 500 с.*

Гордімося духовною Полтавщиною

Потреба в такій праці очевидна, оскільки інформація про літературні премії, засновані на честь полтавських письменників, про обласні свята й конкурси, музеї різного рівня (літературно-меморіальні, музеї-садиби, шкільні літературні музеї), крайові видання, регіональні мистецькі об'єднання досі не мала системного представлення.

Микола Іванович провів колосальну роботу, пов'язану з упорядкуванням довідника. Вагання про непослідовне хронологічне чи тематичне виступання тієї або тієї статті, які він висловив у передньому слові «Полтавське коріння древа української духовності», безпідставні, позаяк кожна стаття оперта на конкретні факти, добуті з авторитетних джерел. Автор книги зізнається, що зібрав великий епістолярний архів, який дав йому право робити висновки про події, факти, про конкретну діяльність людей. Заслуговує схвалення композиція довідника, зокрема тематично-алфавітне класифікування матеріалу.

Праця Миколи Івановича Степаненка стане в нагоді науковцям, краєзнавцям, усім, хто цікавиться духовно-мистецьким життям Полтавщини.

*Ю. В. Волошин,
доктор історичних наук, професор*

Вклад полтавців у культурну українську і світову скарбницю

Останнім часом з'явилося чимало краєзнавчих праць, приурочених духовному життю Полтавщини. Назріла очевидна потреба об'єднати дослідницькі зусилля й видати монографію, присвячену означеній проблемі. Важливим кроком на цьому шляху стане праця М. І. Степаненка «Літературно-мистецька Полтавщина», у якій подано вичерпну інформацію про крайові (обласні, міські, районні, всеукраїнські) літературно-мистецькі премії, засновані на честь видатних полтавців – письменників, педагогів, художників, композиторів, медиків, про літературно-мистецькі свята, конкурси. Микола Іванович кваліфіковано, з покликан-

ням на достовірні джерела (архіви, періодика, листування) виписав словникові статті. Він дотримується енциклопедичного стилю викладу, намагається виструктурувати дефініції за уніфікованим зразком. Автор не забуває про те, що довідник читатимуть не лише науковці, тому дбає про його доступність, а подеколи і художність. Той, хто уважно ознайомиться з цією ґрунтовною працею, матиме системне уявлення про літературно-мистецькі традиції Полтавщини, про вклад наших краян у культурну українську та світову скарбницю. Краєзнавча студія проф. Степаненка різноаспектно висвітлює особливості становлення мовознавства, літера-

турознавства, видавничої справи на Полтавщині. Ідеться передусім про такі тематичні розділи її, як «Видання», «Мистецькі об'єднання», «Граматика, словники, енциклопедії».

Сподіваємося, що «Літературно-мистецька Полтавщина» знайде визнання, стане органіч-

ним складником 12-томної «Полтавської енциклопедії», зокрема тому «Мова і література», членом авторського колективу якого є Микола Іванович Степаненко.

*О. А. Білоусько,
директор Центру дослідження Полтавщини
Полтавської обласної ради*

Духовно-мистецькі традиції Полтавського краю

Посилений інтерес до краєзнавства регіонального та всеукраїнського рівнів виправданий і зрозумілий. Українські дослідники намагаються зліквідувати білі плями в крайовій і загальнонаціональній історії, культурі. Один із них – відомий філолог М. І. Степаненко. Праця, яку він випускає у світ, заслуговує високої оцінки передусім тому, що в ній за тематично-алфавітним принципом висвітлено духовне буття Полтавщини головно на діахронному, а почасти й на синхронному зрізах. Рецензований довідник за своєю суттю є енциклопедичною розвідкою з тематичними рубриками «Премії», «Свята», «Конкурси», «Музеї», «Книгозбірні», «Видання», «Мистецькі об'єднання», «Пам'ять», «Граматика, словники, енциклопедії». Вона відповідає основним вимогам, які ставляться до робіт такого виду.

Окремо слід сказати про вступне слово «Полтавське коріння древа української духовності», яке захоплює глибиною змісту і стилем викладу. Перед нами зразок досконалої, художньої публіцистики, яку з цікавістю сприйматимуть різні реципієнти – науковці та студенти, краєзнавці, люди будь-якого фаху, котрі вболівають за долю рідної культури. Коло ру-

брик, звичайно, можна розширити. Микола Іванович, як нам відомо, зібрав багатющий матеріал, що висвітлює й інші грані духовно-мистецьких традицій нашого краю. Вони, сподіваємося, увійдуть до чергового тому «Полтавіки», над яким інтенсивно працює мовознавець Степаненко. Потребує посутнього уточнення рубрика «Пам'ять», зокрема, наповнення її статтями, що виходять за береги рідного краю, як-от: меморіальні дошки того або того письменника, імені того або того письменника. Микола Іванович тримав на оці «меморіальний матеріал», який необхідний учителям української мови та літератури. І за це вони йому подякують. Спасибі за науково-популярне видання «Літературно-мистецька Полтавщина» скажуть його авторіві також науковці-історики, філологи, краєзнавці, майстри художнього слова, журналісти, прості шанувальники рідної культури. До них приєднуюсь і я: вважаю, що довідник Миколи Степаненка «Літературно-мистецька Полтавщина» – цінне і своєчасне видання.

*Т. П. Пустовіт, історик-архівіст,
заступник директора Державного
архіву Полтавської області*

Світлана Педченко, Світлана Галаур

БЕЗМЕЖНА ШИРОЧІНЬ ДУШІ Й ТАЛАНТУ В «ПОЛУДНЕВИХ НОТАТКАХ» ПРОФЕСОРА М. І. СТЕПАНЕНКА

Рецензія на книгу: *Степаненко М. І. Думки вголос і про себе / М. І. Степаненко. – Полтава : ПП Шевченко Р. В., 2013. – 412 с.*

Набуток творчої людини, а особливо зусібч надарованого Богою милістю науковця-лінгвоукраїніста, часто хочеться порівняти з вишитим рушником, у якому сплелося різнобарв'я композиційних елементів, що формують довершений, нерозривний у своїй єдності орнамент – вислід невтомної щоденної праці над словом, іноді «аж задуже виснажливої, але неодмінно з

присмаком радості й утіхи». Оспіваний і освячений народним духом прямокутний шмат ляного полотна, суціль зітканий із невичерпних думок, ідей, сподівань, – не лише майстерне творіння золотих рук автора, а й скарбниця його глибоких за змістом та вишуканих за формою розмислів про перебуле, пережите, наболіле, прочитане й побачене, духовний посил сучас-

никам – побратимам-ученим, педагогам, громадським діячам, студентам, урешті-решт, усім шанувальникам українського слова й культури.

Направду, мало не щодень упевнюємося в тому, що неординарні наукові видання магнетично притягують до себе читача, збудують його розум і чуття, не залишають байдужим від першої до останньої сторінки. Саме до праць такого високого ґатунку належить рецензована монографія одного з найяскравіших представників численної когорти сучасних мовознавців Миколи Івановича Степаненка «Думки вголос і про себе», у якій органічно сплелися в нерозривну сув'язь об'єднані у вісім розділів розвідки, що репрезентують публіцистичні, мовознавчі, літературознавчі роздуми вченого. У них він відгукується, повторимо вслід за автором, «про творчість митців-краян, намагається правдиво й шанобливо виписати життєві терни багатьох знаних сучасників – учених, педагогів, громадських діячів, дати оцінку низці новітніх лінгвістичних праць, торкається гострих і наболілих мовних питань сьогодення, уже традиційно скеровує своє дослідницьке перо до постаті й багатой творчої спадщини Олеся Гончара». Навдивовижу різноманітні, ба навіть непок'єднані на перший погляд площини наукової творчості, занурені в єдино можливу для Миколи Івановича царину буття – любов до трьох світів – мови, людини й України. Таке магістральне зосередження довкруг згаданого «триптиха» пронизує всю монографію загалом і кожен її розділ зокрібно, забезпечуючи цим самим оригінальність і неповторність зітканого автором «рушника», символічність його витонченого орнаменту та яскравість і самобутність філігранно мережаних кольорів.

У перших двох розділах – «Слово про творчий набуток митців» і «Слово шани» – Микола Іванович із притаманним йому правдолюбством, щирістю, непідробним теплом і сердечністю виписує вмілою рукою художника портрети відомих і близьких йому по духу людей, сущих нині й тих, чия творча зоря застигла на півслові у ві-

чності, – Петра Ротача, Володимира Ковпака, Віктора Капелюхи, Наталії Баклай, Анатолія Мойсієнка, Інни Снарської, Галини Вовченко, Лесі Степовички, Ірини Прокопенко, Ярослави Городницької та Світлани Калашник, Петра Кононенка, Івана Огієнка, Валентини Гончар,

Павла Гриценка, Любові Мацько, Катерини Городенської, Олександра Тарасенка, Тетяни Байбари, Олександрів Савченко, Андрія Каришина, Григорія Левченка, Тетяни Балагури, Галини Білик, Віктора Пушкіна. З-поміж них видатні учені-мовознавці, літературознавці, публіцисти, поети, прозаїки, лексикографи, педагоги, краєзнавці, історики, громадські діячі – усі ті, хто, добре засвоївши «материнські уроки», сягнули «найзнаковіших вершин високого мистецтва», невтомною працею засвітили «своє ім'я на українському духовному овиді» й ревно служать «Слову, яким ми, українці, шукаємо і спітаємо в міцний вузол Свою Історію».

Освітлений любов'ю до українства, автор рецензованої праці намагається вияскравити стежу кожного митця, без найменшої краплі запопадливості правдиво закримітити й вивідати найприкметніші ознаки їхніх творчих спадків, людських якостей. Передмови до енциклопедичних, поетичних, прозових, краєзнавчих видань – вірець довершеного комплексного філологічного аналізу, занурення у творчу роботу майстрів художнього слова, свідчення неосяжного обшину наукових інтересів професора М. І. Степаненка, безмежжя його мовознавчого таланту. Слова шани – неповторні за змістом і неперевершені за стилем дружні апелятиви, не стільки адресовані ювілярам, скільки спроектовані на сучасника, головню на формування його соціокультурного середовища. Усі розвідки читаємо на одному подихові, відкриваючи для себе всесвіт непересічних Людей, до яких прихилилися душа й перо автора, занурюємося в їхнє професійне, творче, особисте життя, пишаємося перемогами, гордимось звитягами, пірнаємо з головою в ріку українолюбства, щедро причащаємося самобутнім українським словом.

і надихають на повсякчасну працю над собою. Професор Степаненко – невтомний самотній педагог, який володіє даром переконання, щедро ділиться таємною своїх енциклопедичних знань, неосяжним безмежжям досвіду, відкриває учням двері у світ філологічної науки та наполегливо й толерантно допомагає долати лінгвістичні труднощі, «дороговказ, за яким звіряємо власні діяння».

Низка інтерв'ю з Миколою Івановичем Степаненком про сучасні соціолінгвальні проблеми стала канвою для розділу «Журналістські діалоги», який, немає сумніву, заторкне небайдужі струни душі широких кіл уболівальників за материнську мову. Читач смакуватиме кожне відшліфоване слово професора, неодмінно потрапить у полон вишуканої української мови, яка вабить до себе, магічно заворожує і... уже ніколи не випустить зі своїх тенет. Діалоги вимальовують образ великого достойника рідної землі, обтяженого «знеціненням, знебарвленням, знекологориченням» українським словом. Багатовекторність інтересів, глибока обізнаність у культурно-мистецькому, політичному житті країни, наснаженість енергетикою малої батьківщини щоденно порушують внутрішній спокій Миколи Івановича, змушують шукати причини неповнокровного утвердження української мови в державотворчому процесі, зосереджувати увагу на питанні реформування норм української мови: з одного боку, на поверненні незаконно відібраних правописних традицій, вилучених з ужитку фонетичних, словотвірних, морфологічних, синтаксичних й інших альтернативних та безальтернативних норм, а з іншого – на потребі уніфікації українського правопису, оновлення його. Учений болісно констатує той факт, що українська мова в Україні втрачає свої найважливіші функції – комунікативну й інтегративну, перетворюється на «політичний жупел». На його думку, українолюбиво ухвалити Закон про державну мову, який би чітко окреслив її статус, закріпив за нею повноваження. Найбільшим щастям для професора було б, якби українське слово запанувало на всьому медійному просторі, а українськість починалася з державного службовця, володіння ним мовою титульної нації.

Найбагатшим орнаментом «рушника» є науковий здобуток Миколи Івановича. Чи не тому символічно розділ «Лінгвістичні роздуми» є найпотужнішим у книзі. Він сконцентрував у собі взірці одного з найважливіших жанрів наукової комунікації й має бути високо поцінований. Рецензії професора на монографії, дисертації сучасних українських учених – справжній скарб наукової діалогічності, принципності, інтелігентності, моральної відповідальності людини-фахівця. Зацікавленість професора М. І. Степаненка широким колом мовознавчих

проблем, лінгвосинергетичність його мислення не викликають жодного сумніву в постульованих у рецензованих працях твердженнях, достовірності ретельно виконаних досліджень, прямуванні їх у перспективне русло. Усебічно характеризуючи роботи, визначаючи їхнє достойне місце в сучасному лінгвістичному просторі, Микола Іванович не скупий на похвали. Професор підтримує фундаментальні й корисні розвідки, оригінальні за ідеєю та її втіленням, що заповнюють мовознавчі лакуни, розв'язують самодостатні глобальні проблеми, продуктивно інтегрують результати студіювань попередників. М. І. Степаненко виявляє щире захоплення талановитими, розумними дослідниками, підтримує їхню сумлінність, експериментальність, новаторство, дар «одночасно тримати на оці кілька аспектів», багаторічні спостереження над мовним матеріалом, високий ступінь авторського внеску в наукові теорії. Заслуговує всілякої підтримки рецензента й кропітка робота над композиційною виструнченістю праць відповідно до прийнятих у них концепцій.

Позитивно оцінюючи монографії, дисертації, Микола Іванович Степаненко вказує на «білі плями» в них, висловлює і деякі зауваження. Як толерантний опонент, готовий до дискусій, жодною мірою не применшує здобутків авторів. Побажання рецензента – це «лишень суб'єктивні доважки до виконаного на належному рівні дослідження» (с. 169), «не докір ученому», «а стимул до подальшої сумлінної і скрупульозної роботи» (с. 173), «робочі проекти для подальшої наукової діяльності» (с. 184).

«Лінгвістичні роздуми» виявляють ще одну чесноту автора – власний науковий почерк. Зрештою, цей факт може послужити народженню окремої, значної за обсягом розвідки. Скажемо лишень, що Микола Іванович робить сміливий виклик Ньютонові та його наступникам, відкидає аскетичні традиції наукового викладу, вводить у свій текст емоційні елементи, зменшуючи цим самим для свого реципієнта інтерактивну дистанцію. Так, науковець-лінгвіст для Миколи Івановича – це конгломерат мовного і водночас духовного універсуму. Автори рецензованих розвідок постають «прекрасними людьми», що дають відповідь «на наболілі в Україні питання», осмислюють «соціально-політичні умови, за яких відбувається комунікація», а їхні праці стануть у нагоді «поціновувачам й зберігачам українського поетичного слова», тим, «хто відчуває його внутрішню глибину, тонкі порухи, невичерпні художні можливості». Справжньою новацією є експліцитний вияв суб'єктивного ставлення рецензента на зразок «закрадається мимоволі й ще один сумнів» (с. 208), «це не її вина [дослідниці – авт.], це реальність, змінити яку поки що нікому не під силу» (с. 215), «зу-

пинимосся ще на одній вельми значливій деталі» (с. 218), «подані вище «але» доточує ще одне» (с. 241), «відшукати родзинку тут немає ані найменшої змоги» (с. 248) тощо.

Зміст сьомого розділу повністю віддзеркалений у його назві – «Гордість за рідний край і славних земляків». Заглиблюємося в словомереживо думок, почуттів, сподівань патріотакраянина, що відчуває міцний і щедрий ґрунт полтавської землі. Зберегти древо національної духовності, котре вибухнуло «силою та широтою крони, далеко простягає міцне гілля» (с. 250) і стане нащадкам духовним орієнтиром, – надзавдання для автора. Довідуємося про намір Миколи Івановича створити енциклопедичний довідник, подати «найістотніші відомості про літературно-мистецькі будні й свята сучасної Полтавщини, яка гідно пошанувала письменників, педагогів, учених, державних, церковних діячів насамперед тим, що заснувала премії різних рівнів». Автор чітко викристалізовує статус цих престижних і цінних нагород, з гордістю випикує соковиті грона їхніх лауреатів. Рясно вродило в полтавському краї на таланти, а тому й на обласні, районні, міські літературно-мистецькі, журналістські, видавничі, освітянські та інші премії. Автора повсякчас тішить думка про вияскравлення нових імен, а серце переймається тим, щоб важливих віншувальних процедур були удостоєні лише гідні великої пам'яті особистості.

Захоплений подвижниками свого краю і світочами людства, М. І. Степаненко звертається до постаті Євгена Гребінки, високо оцінює його заслуги у формуванні української національної літературної мови не на вузьколокальній, а на загальнонародній основі, у сприянні першого видання Кобзаря, у дистанціюванні української мови від сміхової культури. Автор заглиблюється в окремі сюжетні розповіді гребінківського епістолярію й відкриває перед читачем неоднозначну мовну постать письменника.

Розділ про крайня употужнює згадка про Полтавський літературно-меморіальний музей В. Г. Короленка. Для автора це храм культури зі славними інтелектуальними традиціями: культом одуховнених дійств, науково-пошуковою діяльністю. Професор Степаненко щиро захоплюється понадп'ятдесятилітнім виданням наукових записок музею, по вінця наповнених літературознавчими, мовознавчими, краєзнавчими працями, уперше оприлюдненими листами В. Г. Короленка до сестер Друкарт та Зінаїди Едлін, запискою художника Іллі Рєпіна, газетними матеріалами з короленківського архіву, виявляє безмежну радість від підготовки другого випуску «Наукових записок», збагачення царини короленківства доробком невтомних дослідників «невичерпної, чистої й чесної духовної криниці Володимира Короленка».

«Ретельно зібрані й убгані в три солідні томи щоденникові записи» Олеся Гончара викликали широкий розголос поміж різних верств нашого суспільства. Зрозуміло, що ця «мудра книга», за якою «можна звіряти давніші правдиві епізоди, а то й цілі періоди історії», зацікавила й Миколу Івановича. Розділ «Гончаріана» – свідчення скрупульозного прочитання діарійних нотаток, епістолярію патріарха української літератури, їхнього поліаспектного аналізу. М. І. Степаненко виформовує образ Гончара як справжнього патріота на тлі українсько-білоруських культурно-політичних зв'язків, як великого знавця історії української лексикографії, об'єктивного поціновувача словникової продукції, як художника слова, чиє творче життя «збігло у вічній протистоянні». Автор пильно стежить за листуванням Олеся Гончара з партійним керівником, самобутнім письменником, зрештою, «близькою людиною, якій можна довірити щось потайне», Федором Трохимовичем Моргуном, за родинним архівом відновлює епістолярні діалоги Олеся Терентійовича з понадпівстолітнім другом Василем Бережним, уперше публікує листи читачів – відгуки на вихід у світ роману «Тронка». Професорові-лінгвісту імponує гончарівська любов до мови, його філологічні експерименти в царині незвичних слів, тож заглиблення в «поетичні коштовності» стилю письменника – крилаті, перифрастичні вислови – не оминули окремих розвідок цієї частини книги. Отримавши від прочитання діарію «велику втіху, добру поживу для небайдужої до всього довкружжя людини», Микола Іванович створив неперевершену мозаїку подій, фактів, особистостей, «часто й круто замішаних на гострому слові» їхніх номінацій.

Книга «Думки вголос і про себе» – високої мистецької проби. Маючи просту форму не одного року «полудневих нотаток», вона водночас закумулювала надзвичайно потужний зміст, оспівала високий духовний потенціал людини, що не може бути зреалізований повною мірою без любові до мови й Батьківщини. Зримо усвідомлюємо, переконаємося, що ця праця приречена на успіх і належне поцінування в широких колах спраглих до палкого й водночас зворушливо трепетного рідного слова читачів.

Сердечно вітаємо Миколу Івановича з ювілеєм. Хай народжуються роки за роками схожі рядки, сторінки – філологічні, краєзнавчі та інші студії, публіцистичні і, сподіваємося, художні полотна. Хай мистецький Ваш «рушник» рясніє різнобарв'ям коштовного орнаменту та стелеться рівною, прямою життєвою дорогою. Низький уклін Вам від колег, учнів, однодумців за невтомну працю, віддане вивчення українського слова задля національного розвитку.

Алла Диба

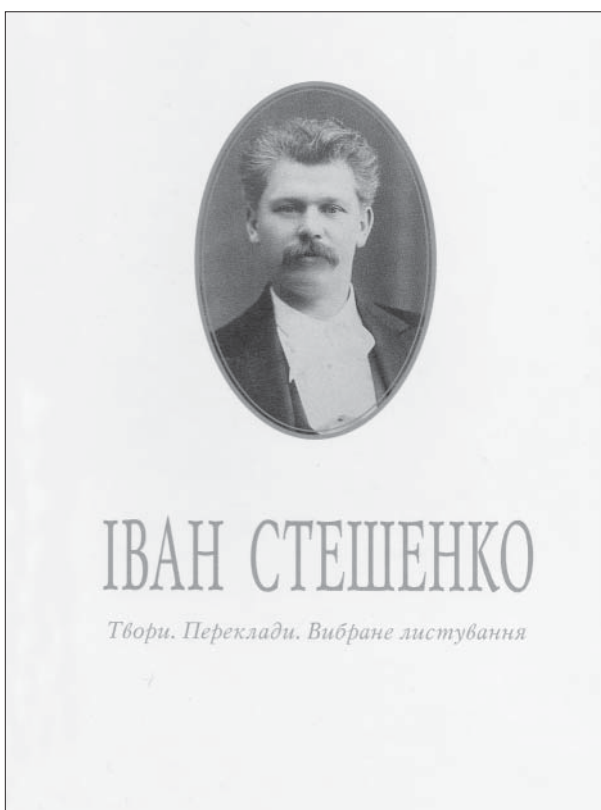
СТЕШЕНКІВ ЛОМИКАМІНЬ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ОСЯГЕНЬ ПОЛТАВЦЯ ГРИГОРІЯ ТИТАРЕНКА

На першопочатках нової української незалежності, коли повсюдно «банкрутували» і безощадно нищилися недолугими зверхниками заводи, фабрики, ферми, щоб перетворити їх у склади, супермаркети, «будинки молитви» й просто пустки, цей чоловік, як і мільйони його співвітчизників, утратив роботу. Але не спився, не зневірився, не пішов із відчаєм торгувати, а разом із друзями продовжив працювати за улюбленим інженерним фахом, створивши приватне підприємство. Та в якийсь момент раптом передав справи синові, а сам засів у архівах, вишукуючи документи про свого легендарного земляка, першого міністра освіти незалежної України Івана Стешенка, якого, за офіційною версією 1918 року, нагло вбили якесь невідомі бандити.

Отож саме за цих обставин ми й познайомилися з Григорієм Володимировичем Титаренком у відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка Національної академії наук України, де я підбирала й видавала необхідні матеріали новому дослідникові. Ми почали обмінюватися інформацією, разом вичитувати автографи. А згодом у делегації київських літературознавців я була запрошена на Полтавщину, до школи села Великі Будища, у якій Іван Матвійович Стешенко колись читав лекції, проводячи українізацію. І саме на піку діяльності Івана Стешенка йому було винесено смертний вирок великобудищанською більшовицькою трійкою, який було виконано в ніч із 29 на 30 липня 1918 року на очах у сина-підлітка, коли в Полтаві вони зійшли з поїзда, маючи намір відвідати літніх батьків Івана Матвійовича. Згодом більшовицький режим повністю знищить гілку його роду – сина, дружину, сестру дружини, друзів, залишивши на безкінечні поневіряння дочку – видатну українську актрису й перекладачку Шекспіра, хранительку архіву Стешенків-Старицьких Ірину Іванівну Стешенко.

Першими зберігачами й поціновувачами творчої спадщини Івана Стешенка стали його найближчі друзі ще з молодих літ, колишні учасники літературного гуртка «Плеяда», який діяв на українських теренах з кінця 1880-х до другої половини 1890-х років, – Людмила Старицька-Черняхівська та Олександр Тулуб. І, звісно ж, дружина вбитого міністра

Оксана Стешенко (зі Старицьких), уже згадувана дочка Ірина та син Ярослав, пізніше знаний український бібліограф і багаторічний в'язень сталінських концтаборів. А зважаючи на довготривалий період, коли «націоналіст Стешенко» мало вписувався в радянський літературний канон, як і обставини його трагічної загибелі, то тільки в часи перебудови до творчого доробку

письменника торкнувся невтомний дослідник лицарів української національної ідеї Юрій Хорунжий (5.08.1937 – 4.12.2007). Його есеї «Фенікс Івана Стешенка», опублікований 1991 року в журналі «Вітчизна», та «Іван Стешенко – поет і міністр» (доповнений і поглиблений варіант публікованого у «Вітчизні») із книги «Мужі чину» (К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2005) стали гідним внеском у створення літературного й громадянського портрета Стешенка. І якщо, працюючи над тематикою Людмили Старицької-Черняхівської, Юрій Хорунжий підготував не тільки ґрунтовні статті та літературознавчі есеї у своїх книгах, але й 2000 року видав у «Науковій думці» книгу вибраних

творів плеядівської посестри Івана Стешенка, то здійснити подібний проект щодо самого Стешенка цьому подвижнику вже не вдалося через тяжку хворобу й дочасну смерть. Як не вдалося зробити ще багато чого для увічнення вдячної пам'яті про Старицьких-Стешенків-Черняхівських, зокрема не вдалося встановити необхідні меморіальні дошки там, де ці люди мешкали й працювали, хоч цій проблемі він присвятив в останні роки життя чимало часу та сил.

Заочне знайомство двох залюблених у звитяжну постать Стешенка дослідників відбулося наприкінці 2007 року. Невдовзі після надзвичайно гарної, дружньої телефонної розмови Григорій Титаренко мав побачитися з Юрієм Хорунжим, але тяжкий стан здоров'я письменника завадив їхньому подальшому спілкуванню й омріяній співпраці. Вже після смерті Юрія Михайловича Хорунжого його послідовнику судилися здійснити найбільш цікаві знахідки і народження книги вибраних творів Івана Стешенка.

У вересні 2008 року в старій школі Великих Будищ було проведено наукову конференцію пам'яті вченого, письменника і громадсько-політичного діяча Івана Матвійовича Стешенка (1874–1918) та відкрито присвячену йому меморіальну дошку. Яким же було моє здивування, коли я дізналася, що не тільки конференція була організована зусиллями Григорія Володимировича Титаренка, але й пам'ятну дошку саме він замовив художнику, а для того навіть спеціально взяв кредит у банку. Так само цей невинуватий альтруїст задіявав власну пенсію і те, що вдавалося заробити, на подальші пошуки за тематикою Стешенка й омріяне ним видання книги вибраних творів письменника.

Згодом, у квітні 2013 року, завдяки невтомним старанням Григорія Титаренка на Білоцерківській книжковій фабриці побачила світ книга «Іван Стешенко. Твори. Переклади. Вибране листування» [3], де він – автор біографічного нариса про І. М. Стешенка й упорядник видання. Навіть на перший погляд ця «цеглинка» дуже велика й важка – обсяг видання – 628 сторінок. Це найповніше на сьогодні видання творчого доробку Стешенка. Літературний редактор Олександр Боронь, художній редактор Роман Калиш, комп'ютерна верстка Світлани Печурової. Книгу проілюстровано трьома десятками унікальних світлин, серед яких прижиттєві портрети письменника і навіть використані на форзацах авторські світлини Григорія Титаренка – пейзажі Чернечого Яру, де колись була садиба родини Стешенків. Показово й те, що післямова до книги, написана професором Київського національного університету імені Т. Г. Шевченка Галиною Александровою, немовби витікає з передмови Григорія Титаренка, слушно поглиблюючи та доповнюючи її.

Упорядник присвятив підготовці цієї книги шість років свого життя. Поруч із використанням безцінних архівних джерел, листування, мемуаристики, дослідник уводить до наукового обігу багато не відомих широкому загалу краєзнавчих моментів і фактів, які невтомно розшифровував на духовній мапі рідного міста (часто разом із головою товариства екскурсоводів Полтави Анатолієм Черновим).

Ніщо з названих матеріалів не «лежало на поверхні». Навіть дату народження письменника довелося знову й знову уточнювати, адже в багатьох джерелах, та й у найавторитетнішого дослідника цієї постаті Юрія Михайловича Хорунжого, названо 24 червня 1873 року [5, с. 200; 6, с. 164], а Григорій Володимирович Титаренко, спираючись на ряд документальних джерел, називає 1874 рік. І щодо конкретних місяця й дня народження говорить, що їх ще належить встановити, бо відомі нам джерелознавчі матеріали дають зовсім різні варіанти такої дати [2, с. 7–8]. Подібних доповнень і уточнень зустрічаємо по тексту немало, як у передмові, так і в представленому читачеві масиві оригінальних творів та перекладів Івана Стешенка. Адже, хоч за життя письменника й вийшло дві поетичні збірки, а окремі твори густо насіяні в старій українській періодиці, багато з представлених у виданні віршів відбиралося не тільки з цих раритетних видань, але й розшифровувалося з дивом уцілілих автографів чи списків (наприклад, у фондах Михайла Старицького чи видавця Івана Сабо). У цьому теж унікальність названої книги.

Літературознавець Галина Александрова так характеризує представлений сьогодні читачкомому загалу творчий доробок Івана Стешенка: «...творчість Стешенка, що постала на перетині XIX–XX століть, ввібрала в себе різні впливи та втілювала естетичні пошуки цілого покоління і зазнала впливу двох чинників, перший із яких пов'язаний зі світовими мистецькими тенденціями, а другий – із національно-визвольною боротьбою. За мотивами його поезія цілком вписується в загальний контекст української літератури: у ній втілена драматична і трагічна дисгармонія мислячої людини зі світом зла і насильства, чітко висловлена позиція неприйняття існуючого світовлаштування, є синтез емоційного й інтелектуального, своєрідно корелюються елементи народництва і модернізму. Тому прагнення Григорія Титаренка повернути письменника в літературний процес, вписати в історію української літератури його ім'я заслуговує на увагу, бо невеликий творчий доробок і скромне місце, яке посідає в ній Іван Стешенко, теж має свою цінність» [2, с. 616].

Син швейцара з Полтави, Стешенко за великим рахунком був людиною, яка сама себе

створила. Про нього, двадцятирічного, Леся Українка в листі до дядька Михайла Драгоманова від 5 (17) квітня 1894 року з Києва відгукувалася дуже критично, не бачачи на той час ні доброї освіченості, ні навіть необхідного виховання: «Ви питали колись про Сердешного, се дуже молодий хлопець (20 л.), не конче освічений і дуже погано вихований, до того ж, під міцною правдяньською ферулою – що з нього хотіти? Врешті, він, може, ще вилюдне, як підросте» [4, т. 10, с. 231]. Таким же було первісне ставлення до майбутнього зятя в Михайла Старицького, якому довелося стати для Стешенка наставником у літературно-мистецькому гуртку «Плеяда». Отож, якщо поступове входження Івана Матвійовича на плеядівський Парнас не було беззаперечно-тріумфальним, то ще більш показова правдива еволюція цієї унікальної людини, якій згодом судилося ввійти в когорту найпотужніших митців, освітян і політиків України, адже попереду були його участь у «Братерстві Тарасівців», створення разом із Лесею Українкою, Михайлом Кривинюком, дружиною Оксаною Старицькою соціал-демократичної групи «Українці Свого Дому» та зоряний час в уряді УНР, коли саме з його ініціативи було засновано перші власне українські університети й гімназії, видано перші українські підручники й підготовлено перших національних учителів, тобто втілено мрії видатних українських педагогів Костянтина Ушинського, Софії Русової та Григорія Ващенко.

Стешенко мав ряд творчих імен-псевдонімів – І. Сердешний, І. Степура, І. Січовик, Світленко. А друзі й прихильники називали його Іваном-воїном [2, с. 48]. Тоді ще ніхто не міг навіть подумати, що цей воїн загине в нерівному бою за незалежну державу під назвою Україна.

Важливо-посутньою є така теза Галини Александрової, висловлена в післямові до видання: «Українське літературознавство поволі, але звертається і до мистецького аспекту діяльності Івана Стешенка, більше відомого заслугами в громадсько-політичній та педагогічній царині, починає сприймати його як самостійну творчу особистість початку ХХ ст. Причин тому, що літературна частина його доробку залишалася поза увагою, багато – і відносно невелика за обсягом поетична спадщина – дві збірки 1899 і 1902 років, інші публікації розкидані в періодиці й інколи не передруковувалися; і періоди творчої «стагнації» – поетична творчість не була основним видом діяльності Стешенка, інколи він «мовчав» по три-п'ять років; і те, що виважених студій його творчості не було й за життя. Незважаючи на те, що поезії не були надто слабкими чи літературно-примітивними, Стешенків доробок не викликав жвавої

критичної рецензії, не став предметом рецензій та оглядів. Активна громадська та політична позиція, можливо, не дали змоги чи навіть перешкоджали вповні розвинутися його літературній діяльності. Причина неуваги сучасників, можливо, і в тому, що Стешенко вступав у літературу серед того покоління, яке заявило про свої модерні естетичні орієнтації. Тимчасом провідні критики ще перебували на засадах народницької ідеології, внаслідок цього витворювалася атмосфера несприйняття і нерозуміння молодих авторів» [2, с. 594].

На шляху до видання вибраних творів Івана Стешенка Григорій Титаренко пройшов немало важливих етапів наукового пошуку й оприлюднення віднайдених матеріалів. Одним із них стала стаття «Іван Стешенко: квітка ломикамінь», опублікована в газеті «Сільські вісті» 2009 року [3], де автор торкається, зокрема, першопочатків зародження творчого феномену Стешенка, який ще школярем написав свої перші вірші російською, але за порадою молодого студента Івана Липи робить україномовні спроби. Вивчаючи іноземні мови (Стешенко знав французьку, італійську, іспанську, латину й кілька слов'янських), починає перекладати: «Гімназистом Іван розпочинає перекладацьку діяльність. Відомий перший переклад 12-ти пісень з «Метаморфоз» Публія Овідія – його Стешенко здійснив ще у шостому класі. Переклад надіслали у Київський університет Св. Володимира відомому вченому, головному редакторові «Університетских известий» В. Іконникову». Роботу удостоїли нагороди» [3].

Ставши студентом цього університету, Іван Стешенко цілковито поринає в океан літературної творчості: «В 1892 році Іван Стешенко вступає на історико-філологічний факультет Київського університету. Цієї ж осені знайомиться з «Плеядою» – групою молодих діячів української культури Л. Старицькою, Лесею Українкою, В. Самійленком, М. Славинським та іншими. Тоді ж познайомився зі «старогромадівцями» – Миколою Лисенком, Михайлом Старицьким, Володимиром Антоновичем, Оленою Пчілкою, Одаркою Романовою¹. На одній з вечірок Іван вперше виступив з власним перекладом поеми французя Франсуа Коппе «Старий рибалка». За сприяння О. Кониського цей переклад видрукували окремою книжкою в Галичині – як додаток до журналу «Правда». Там же побачила світ книжка перекладених Стешенком Овідієвих «Метаморфоз». На той час в Україні через заборону української мови видати такі книжки було неможливо. Тоді І. Стешенко вперше вдався до псевдоніма Іван Сердешний» [3].

Університет Стешенко закінчив зі срібною медаллю, викладав у київських жіночих гімназі-

¹ Ці люди не менш активно працювали й у «Плеяді».

ях, мріючи про наукову працю. Але після вітровських демонстрацій, як неблагонадійний, молодий педагог потрапив до Лук'янівської в'язниці (де, до речі, перебував одночасно зі своєю нареченою – плеядівкою Оксаною Старицькою, з якою взяв шлюб через два дні по звільненню). Після цих подій молода родина ще довго не мала права мешкати в університетських містах. А одержавши дозвіл повернутися до Києва, Іван Матвійович, і надалі не маючи права бути педагогом, служить в Управлінні Південно-Західної залізниці та в міській думі [2, с. 25–27; 4].

Іван Стешенко бере активну участь у багатьох найважливіших справах української громади. На знаменитому фото присутніх на святі відкриття пам'ятника І. П. Котляревському в Полтаві² він – у центрі, поруч із другом Віталієм Боровиком, трохи нижче, біля Олени Пчілки, поруч із Надією Кибальчич, його дружина Оксана Стешенко (Старицька). Серед гостей свята також присутні інші плеядівці: Аркадій Верзилов, Михайло Коцюбинський, Володимир Самійленко, Михайло Старицький. Десь «за кадром» Мусій Кононенко, Микола Лисенко, Людмила Старицька-Черняхівська. У кожного з них була своя важлива роль на святі. І якщо Микола Лисенко невтомно озвучував величне святкування виступами найкращих українських хорів, то Іван Стешенко був представлений як дослідник Котляревського: «Як член товариства «Нестора Літописця», 1903 року І. Стешенко виступає з промовою на святі відкриття пам'ятника І. Котляревському в Полтаві. На його виступі наполягав М. Лисенко» [3].

Епіграфом до книги стали поетичні рядки Івана Стешенка, в яких начебто сконцентрувалося все його подвижницьке життя й не менш полум'яна творчість:

*Народу рідного співці!
Ви, що за поклики високі
Тернові зносили вінці
Не роки, а тяжкі стороки!
Де ж ви тепер? Чому не чути
Вогненних ваших слів навколо,
Щоб вірні їм на вільну путь
Пішли ми, знявши гордо чоло?» [2, с. 5].*

Доречними тут є й паралелі з поезією плеядівської посестри Стешенка Лариси Косач, висловлені доктором Галиною Александровою: «У ліриці поет часто прагнув заявити примат розуму над почуттями. Якщо у Лесі Українки перша збірка називалася «На крилах пісень», то в Стешенка не раз трапляється вислів «на крилах думок»...» [2, с. 602]; «Паралелі Стешенкових віршів з поезіями Лесі Українки виникають не даремно. Вони – діти однієї історико-літературної епохи, тому для них притаманні стій-

кі загальні символи настроїв доби, звичайно, своєрідно художньо вирішені кожним митцем. Спільним є і окремі мотиви, ідеї, образи (сльози, зоря, ніч, промінь, зима, весна, вогонь, мрія та ін.). М. Глобенко назвав І. Стешенка серед авторів найкращих статей про Лесю Українку, надрукованих у ЛНВ (1913, Кн. X), – поряд з іменами М. Грушевського, Л. Старицької-Черняхівської, М. Євшана і А. Ніковського. «Запад переможеної нації – от її улюблена тема», – писав Стешенко про Лесю Українку. На його думку, вона має посісти місце в історії літератури як «представниця високоінтелігентної думки, як співачка громадських ідеалів, як співачка національного щастя, збудованого на матеріалах всевітньої вдачі» [2, с. 606–607].

Із Лесею Українкою Стешенка поєднує й наступна думка автора післямови: «Неоромантична ідея всемогутності слова розкривається у вірші «Пророку»:

*Коли проллється слово те,
Яке б од сна весь світ збудило
І на життя нове, святе
Усіх покликало нас сміло?» [2, с. 603].*

Стешенко-патріот не втомлювався стверджувати: «Рідна мова є душею, чужа – тільки знаком, що має умовне значення» [2, с. 31]. Він завзято працював у гуртку «Плеяда», одним з основних завдань якого було збагачення рідної української мови й різноманітна мистецька праця в ім'я України. Серед важливих проєктів «Плеяди» були й переклади українською світової класичної літератури. Іван Стешенко – один із найактивніших плеядівських перекладачів. Ця грань його літературної діяльності ще чекає свого проникливого дослідника. Але безперечно те, що в його доробку знайдеться немало прозорих алюзій до рідного краю і пророчих дороговказів самому Стешенкові на життєвих дорогах:

*Коли й герой ослабне до нестяму,
І Франції остання мить проб'є,
То візьмеш ти небесну оріфламу
І, наче жнець, пожнеш жнитво своє...
(Монолог Йоганни з «Орлеанської діви»
Ф. Шиллера) [2, с. 437–438].*

Вивчав Іван Стешенко мови – рідну й чужі, у своїй творчості був схильний до літературного експерименту, «незаперечними були і художні здобутки, відчувалося прагнення до культивованої поетами-символістами «музики у слові» (П. Верлен), часто виникали дивовижні алітерації:

*На серці смерть. Рида роля,
Розбитий грубими руками.*

чи:

² П'ядик Ю. Фотографія з багатьма невідомими / Юрій П'ядик // Вітчизна. – 1989. – № 2. – С. 194–205.

*Ревуча буря прогула...
Остання хмара дочорніла* [2, с. 601].

Часом Стешенко бував зарізкий у своїх оцінках людей, явищ, митців, іноді страждав на т. зв. юнацький максималізм, звертаючи увагу тільки на чорне й біле, не помічаючи якихось інших кольорів або відтінків: «У Івана Матвійовича бракує історичної перспективи, правдивого відчуття реальних умов минулого. З погляду Стешенка потрібно б було суворо засудити більшість геніальних малярів Італії, геніальних артистів, письменників і учених минулих віків, в тому числі й Гете» (посилання на спогади О. Моргуна) [1; 2, с. 21–22]. Або такий момент: «У студентські роки І. Стешенко розпочинає свої літературознавчі дослідження. Навчаючись у професора Т. Флорінського, він написав на конкурс працю про М. Гоголя, за яку одержав срібну медаль. Молодий дослідник переконав: «Гоголь був би ще кращим письменником, коли б писав своєю рідною мовою». Срібну, а не золоту медаль автор отримав тільки тому, що чорносотенний професор угледе в його праці „сепаратистские наклонности”» [2, с. 25].

Як уже згадувалося вище, пропустивши через власне небайдуже серце всі віднайдені й опрацьовані матеріали, Григорій Титаренко, крім формування основного масиву книги, підготував також ґрунтовну передмову [2, с. 7–64], у якій намагався створити новітній портрет цікавого письменника й одного з найактивніших творців української незалежності. Разом зі своїм героєм він і сам поступово ставав у тому своєму осягненні особистості Стешенка справжнім літературознавцем. Хоч на непростому шляху дослідника були й певні дрібні втрати або невдачі, цілком зрозумілі для вченого-початківця. Так, одного дня виявилось, що Григорій Володимирович не може перевірити важливого тексту, бо... забув зафіксувати необхідний фондовий номер. Або в іншому випадку не все потрібне показав у комп'ютерному наборі колегам-дослідникам, які працюють за спорідненою тематикою, таким чином не уникнувши якихось незначних помилок чи різночитань.

Попри те, що фундаментальна документальна біографія-передмова до книги Івана Стешенка, запропонована нам Григорієм Титаренком, подає масу надзвичайно важливих моментів, іноді надана читачеві інформація є недостатньо повною й не завжди уважно прокоментованою. Потребують, наприклад, додаткового вивчення й уточнення спогади вченого-емігранта з Полтавщини Олександра Моргуна [1; 2], які автор біографічного нарису про Стешенка подає розлого й майже беззастережно. Неправильним є другий ініціал («М.») Павла Лукича Тучапського [2, с. 18], а

Ковалевський не міг бути втричі старшим за студентів-плеядівців [2, с.19], бо належав до покоління їхніх батьків (його дочці Галі було в 1890-х роках трохи за 20 років. Померла у 27) і мав на той час близько п'ятдесяти, помер же в 56. Часом якісь моменти виписані недостатньо чітко, адже, наприклад, Ковалевський зі с. 20 (Микола) і на с. 54 (без імені) – це зовсім різні люди, й на момент діяльності другого (1917 р.) перший уже 20 років як почив у Бозі.

А вірш Лесі Українки «Уривки з листа», присвячений Іванові Стешенку, в передмові упорядника книги потрактований не зовсім правильно: «Даремно шукати твір в пізніших виданнях: після 1928 року він не передруковувався» [2, с. 24]. Справа в тому, що контекст народження й публікації кожного з творів Лесі Українки має свою унікальну історію, багато в чому досліджену сьогодні видатними українськими текстологами-джерелознавцями, зокрема кандидатами філологічних наук Ларисою Мірошниченко та Тетяною Третяченко. І коли йдеться про посвяти, то й, справді, деякі з них, наявні в автографах та першодруках, пізніше були зняті редакторами з цензурних міркувань, як це могло бути у випадку з Михайлом Драгомановим, який хоч і помер «за царя Гороха» – аж 1895 року, але встиг заслужити негативну оцінку від Володимира Леніна, тому на згадки про нього, тим більш позитивні, було накладене табу. За радянських часів багато друзів і родичів Лесі Українки пройшли через сталінські тюрми й табори, а дехто поневірявся в еміграції, отож ці імена також були під суворим контролем цензури. Тому у виданнях названого періоду такі посвяти і такі твори й справді могли бути вилученими.

У свою чергу Леся Українка, формуючи власні поетичні збірки, вибудовуючи майбутні віршовані цикли, подеколи знімала посвяти всередині циклу, бо вважала, що така посвята може відволікати непідготовленого в цьому плані читача від основної думки, яку вкладала у весь поетичний текст, а без певних посвят твір набуває більш універсального значення. Деякі вірші, як ті, що були присвячені Сергієві Мержинському, взагалі не дозволяла публікувати, а в поезії «Порвалася нескінчена розмова...» просила поставити тільки криптонім «С. М.». Очевидно, що подібне сталося й зі знаковим для Лесі Українки віршем «Уривки з листа» («Товаришу мій! Не дивуйте з лінивого вірша...»), а сам вірш міститься в багатьох виданнях названого Г. В. Титаренком періоду, але всередині циклу «Кримські відгуки» і без прізвища побратима письменниці. Тому потрактування наявності чи відсутності самого вірша й посвяти в подальших після першої публікаціях, висловлені п. Титаренком,

уважаємо неповними і недостатньо чіткими, що в жодному разі не применшує документальності й унікальності названого видання. Бо вже сам факт появи такої книги – майже через століття забуття письменника! – є надзвичайно важливою подією.

Адже й досі багато хто на рідній для Стешенка Полтавщині ненавидить своїх видатних земляків Симона Петлюру, Івана Стешенка, патріарха Мстислава й розповідає про них усілякі безпідставні людиноненависницькі небилиці. На противагу цим інсинуаціям з'являється земляк Стешенка Григорій Титаренко, який свого часу закінчив великобудищанську школу, навіть не професійний історик чи літературознавець, а інженер за фахом. Він, поринувши у світ свого героя, разом із ним пройшовши тими страдницькими й величними шляхами, поступово сформувався на одного з найпотужніших дослідників творчої особистості Івана Матвійовича Стешенка.

Сьогодні, дякуючи звитяжним зусиллям цього дослідника з Полтави, українці нарешті почули голос творчого сподвижника Лесі Українки, сина колишнього кріпака й чинного міністра освіти в уряді УНР, письменника й громадського діяча Івана Стешенка. А перегортаючи сторінку за сторінкою життєві шляхи літератора, занурюючись у його поетичний світ, усе більше розуміємо глибинно-провісницьку метафору Лесі Українки, яка несподівано ввібрала в себе жертвний катарсис Стешенкової «корони життя»³ і його мистецького подвигу, проявленого сьогодні стараннями Григорія Титаренка й засвідченого плеядівською посестрою Стешенка-Сердешного Ларисою Косач:

Аж ось на шпилі,
На гострому, сірому камені
блиснуло щось, наче вогонь.
Квітка велика, хороша,
свіжі пелюстки розкрила,
І краплі роси самоцвітом блищали на дні.
Камінь пробила вона, той камінь,
що все переміг,
Що задавив і могутні дуби,
І терни непокірні.
Квітку ту вчені люди зовуть *Saxifraga*,
Нам, поетам, годиться назвати її
ломикамінь
І шанувати її більше від пишного лавра.

(Леся Українка. Вірш «Уривки з листа»
з циклу «Кримські відгуки»,
Ялта, 1897 р. [4, т.1, с. 158])

Література

1. Моргун О. На провесні то було... (Спогади про Лесю Українку) / Олександр Моргун // Визвольний шлях. – Лондон : Українська видавнича спілка. – Т. IV. – Кн. 4. – Квітень 1963. – С. 420–434; 538–553.
2. Стешенко І. М. Твори. Переклади. Вибране листування / І. М. Стешенко ; упоряд. та авт. біографічного нариса Г. В. Титаренко, післямова Г. А. Александрової. – Полтава : ПАТ «Білоцерківська книжкова фабрика», 2013. – 628 с., іл.
3. Титаренко Г. Іван Стешенко : квітка ломикамінь / Григорій Титаренко // Сільські вісті. – 2009. – 31 липня (№ 86). – С. 5.
4. Українка Леся. Зібрання творів : у 12-ти т. / Леся Українка. – К., 1975–1979. – Т. 1–12.
5. Хорунжий Ю. Іван Стешенко – поет і міністр / Юрій Хорунжий // Мужі чину: Історичні парсуни / Хорунжий Юрій. – К. : Видавництво імені Олени Теліги, 2005. – С. 198–231.
6. Хорунжий Ю. Фенікс Івана Стешенка / Юрій Хорунжий // Вітчизна. – 1991. – № 9. – С. 163–170.

Олександр Пушко

«ДЕСЬ МІЖ ЗАХОДОМ СОНЦЯ І СХОДОМ»

Роздум над збіркою: *Трикаш Н. Вертикаль* / *Наталія Трикаш*. – Полтава :
ПП Шевченко Р. В., 2009. – 72 с., іл.

*Характер і власна сила –
ось єдині вартісні придбання.*

В. Вітмен

Слова Волга Вітмена – американського поета, есеїста, батька верлібру – за епіграф узяті не випадково, адже полтавська поетка Наталія Трикаш теж у своїй творчості послуговується вільним віршем (від фр. *vers libre*), аби нанизувати чуттєві образи й живі уявлення на загальну архітектоніку тексту, вказуючи на підкреслено емоційний характер і моральну силу ліричної героїні.

³ Вислів Олени Теліги.

«Вертикаль» – це перша книга Наталії, яка, проте, є вже знаною авторкою і чимало друкувалася в періодиці та літературних збірниках. Збірка містить чотири розділи: «Те що було до», «Кроки», «Сліди», «Лінії».

Назва збірки доволі неординарна. Ймовірно, вертикаль – це тяжіння до духовного зростання та вдосконалення, коли поетка прагне

особливого усамітнення від буденних клопотів, волі екзистенційної виповненості й непідробності власного я:

*Піду до себе. Там мене не знають –
Чужа серед своїх самотня вертикаль...*

За змістом вірші «Вертикалі» – філософські, сповнені мислення, осмислення й переосмислення. Авторка свідомо та підсвідомо відшліфовує й модернізує вміння висловлюватися ритмічно не зв'язаними відтинками.

Поетці властива мозаїчність подання художніх образів, коли кожен окремий рядок може сприйматися як ізольована змістовна одиниця, окремий імпресіоністичний мазок на великому поетичному мольберті. Незважаючи на це, тексти збірки напрочуд цілісні й міцно зв'язані єдиним задумом і настроєм.

Наталія у своїх творах визнає принцип мовчання як спосіб самоспоглядання й самопізнання, мовчання, в якому загострюється відчуття переживання й поглиблюються роздуми, мовчання, яке – парадоксально, але – стимулює витончену динаміку внутрішнього світу ліричної героїні:

*...навчишся мовчати
почуєш як падає сніг на плече...*

*...І у мовчанні здобували час,
Його несли ми у своїх долонях...*

*я знаю є мовчання
яке треба донести скільки б не падав...*

*...Я буду бачити, як тінь води
Пройде повз нас. Ні шуму, ані звуку.
І нас підхоплять коні золоті.
Тихіше. Слухай...*

У багатьох поезіях провідними є мотиви печалі, скепсису (варто відмітити, що поетка й не прагне піднесено-ігрових інтонацій), поряд із якими вміло зацентровані незламність духу, непорушна життєствердність – завдяки архаїчним підвалинам вселенської віри:

*...Ми вгрузли по плечі у сніг.
Подай мені руку...
Хоч подумки дай мені руку...*

А далі:

*...Поранений ворон мій сяде
тобі на плече.
«Ти дійдеш?», – спитаю.
Ти скажеш: «Повіриш – дійду».*

Або:

*...перегорну главу із Коринтян
засну
а ранком сірооке поле йде у гості...*

Чи:

*...міду в ліси
впаду у ніч безкрила
я вірю крила на землі дають...*

«Творець», «глава із Коринтян», «парафіянин», «Галілейське море», «Магдалина», «Різдво», «сповідь», «Синайська гора», «Діва», «молитва», «Пречиста», «архангел» – це образи з текстів збірки. Мотив віри в ній пронизує твори й сягає генетично-родового рівня, віра репрезентується як усеосяжна субстанція, початок певної системи відліку, що може тримати на цьому світі людину й від якої вона починається як Людина і як творець. Мабуть, не випадковим є й те, що вже перший вірш збірки прямо вказує на теоцентричність світогляду авторки:

*Ще піст не брали Іоаким і Анна,
А вже говіла братія – так треба...*

А потім:

*...Ще Лазар не прокинувся
в Неділю Вербну,
Не плакав серпень, не ховався
у листя клена.
Я ще тобою не живу. Я мало знаю.
Буває серпень у Неділю Вербну
Чи не буває?..*

Привертає увагу збалансованість художніх засобів у текстах, їхня тропеїчна палітра,

наприклад, удача метафора: «коли тебе нестатиме / зійдуться усі непрочитані листопади», «десять разів місяць ставав молодим / шукав наречену в своєму домі», протиставлення, де авторка грається з контрастом смислових значень: «До великої вистави / мільярдний крок старого ліліпута», анафора: «Будеш чекати свого вороного, свого» (в однойменному вірші). Також слід виокремити поєднання в суміжних рядках кількох тропів, що іноді сприймаються як одне ціле: порівняння з персоніфікацією для поетичного олюдження світу: «по нитці дні / сліпі як дощ ідуть», персоніфікація з паралелізмом: «А осінь брала за руку літо. / Сестра з сестрою зустрілись знову...» і т. ін.

Належить помітити й філософічність деяких поезій:

...За дев'ятою явою не буває
перерви на сповідь,
За дев'ятим життям –
Тільки перше життя в однині...

Кожне наступне прочитання одного й того ж вірша дає глибше уявлення про настроєвість ліричної героїні й наводить на глибше бачення та розуміння підтексту. Віршам «Вертикалі» притаманні своєрідний символізм, предметно-чуттєва образність, органічність і непересічність поетичного мислення.

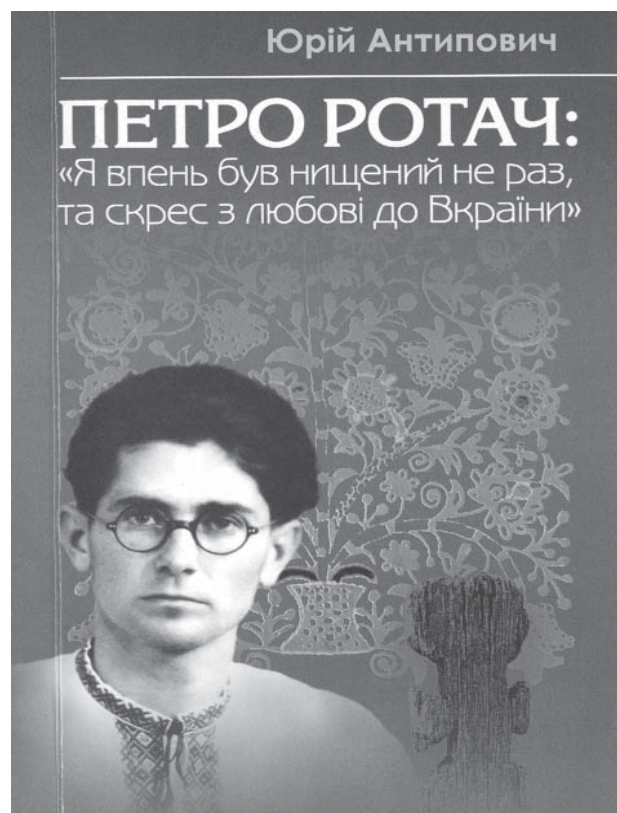
Вірші написано, збірку впорядковано й видано – слово за читачами. Кожна думка має право на існування, як і кожна наступна інтерпретація цих та майбутніх текстів полтавської поетки Наталії Трикаш.

Галина Білик

В ОБ'ЄКТИВІ – ДОЛЯ І ТВОРЧІСТЬ ПЕТРА РОТАЧА

Рецензія на книгу: Антипович Ю. А. Петро Ротач: «Я вщент був нищений не раз, та скрес з любові до України» / Ю. А. Антипович. – Полтава : ФОП Говоров С. В., 2013. – 268 с., з іл.

Така чи подібна книга давно вже повинна була з'явитися в Полтаві, до того ж, мабуть, і не одна. Адже Петро Петрович Ротач, як засвідчує його об'ємна, з надзвичайною ретельністю написана наукова спадщина, широкі дослідницькі інтереси й контакти, самозречена відданість обраній справі, без сумніву, є найвидатнішим літературознавцем-країнином останнього півстоліття, заним і в Україні, і в зарубіжжі, доля якого протягом усього зрілого життя (майже 60 років!) була невідривно пов'язана з нашим славним містом над Ворсклюю. Він народився 24 січня 1925 року на хуторі Калениківщина (Каленівщина) поблизу села Слобідки-Новицької тоді ще Роменської округи Полтавської губернії (сьогодні Талалаївський район на Чернігівщині); дитиною настраждався від більшовицького розкуркулення, голодомору, колгоспного рабства, а в юнацтві зазнав фашистської неволі – 17-річним був вивезений на примусові роботи в Саксонію й не раз побитий за втечу або непослух... Після закінчення Другої світової війни, повернувшись на батьківщину, уперто поривався на Західну Україну і навіть у Казахстан, щоб якийсь, «безпашпортному» й «неблагонадійному», але спраглому до знань і творчості, здобути вищу освіту... Однак відтоді й на довгі

десятиліття був узятий під пильний нагляд «відповідних органів», які послідовно спеціалізувалися на тому, як поламати людині долю... Тому не зробив кар'єри в науці, хоч реалізувався в ній якнайкраще; не став педагогом з іменем, маючи до цього безумовний хист; навіть у літературі активно почав працювати вже сивочолим, і через те не на все старчило часу... Проте і за цих умов відбувся як учений, учитель, митець (що ми, нарешті, починаємо сповна усвідомлювати), жодною мірою (надзвичайно важливо!) не зрадивши в тому екзистенціальному двобої з тоталітарною системою для себе найосновнішого – людської гідності, честі...

Полтава для Петра Петровича значила дуже багато: тут навчався в педагогічному інституті, зустрів єдине на все життя кохання, створив родину, виростив сина; разом із дружиною Аллою Олександрівною – багаторічним співробітником музею І. П. Котляревського – настільки глибоко прикипів розумом і душею до постаті творця «Енеїди» – «найкращого із громадян», за М. Зеровим, що вже одна тільки ця сторінка його біографії вартує окремої розповіді; а скільком іменам талановитих полтавців він дав нове життя, відродивши своїми публікаціями їх із варварства ідеологічного забуття, доволі часто по краплині збираючи інформацію, щоб виформувати правдиві образи письменників, культурно-громадських діячів, зокрема періоду «Розстріляного Відродження», й не раз у цих студіях будучи першопрохідцем; щоденним трудом і зрештою апофеозом дослідницької діяльності Петра Ротача стало його духовне горіння над іконічним образом Тараса Шевченка, завдяки якому побачила світ праця, котра нащадками сьогоднішніх полтавців – дітьми, онуками – ще буде колись належно поцінована та, безумовно, ошатно, великим накладом перевидана... Таким крайнином маємо честь пишатися, бо він із тих «безсеребренників», котрі не тягнулися за вигодою, матеріальним зиском, посадою, славою, найбільше плекаючи те, що завжди з людиною, – золото серця, думки і мови... Чи взялися вже вчені досліджувати цей парадокс, але виявляється, що індивідові легше зберегти незалежною свою «територію душі», аніж спільноті: в умовах зовнішнього тиску вона – до певного часу й міри, хочеться думати, – вмикає такі бруталні виживальницькі механізми, котрі випалюють її зсередини – ментально, і вже тоді геть знелюдїла пустеля духа неспинно множить і резонує все те найпримітивніше, що століттями, може, зсідалося на її дно, впокорювалося, втишалось, а тут поперло потоками... Не одного мужнього одинака розчавила сіпа і брутална навала простацької або й чиновної (як ніяк не ув'язується з поняттям «народ», про що писав У. Самчук) войовничої «черні». Тож і Пе-

трові Ротачу – за любов, сердечність, уболівання за Україну, за велику і самозречену культурницьку працю (звісно ж, «нікому не потрібну антирадянщину») – віддячувала як не кнутом, то кулаком... Чи легко було так жити?! А він знаходив сили, можливості, спираючись на розуміння в родині, підтримку тісного кола однодумців, наснагу, яка йшла від інтелектуальних і творчих осяянь... Бо зорів калиновим цвітом, а не «чортополохом», як те комусь хворобливо намарилося 1970-го року...

Що ж сьогодні, на 23-му році української Незалежності, коли вже майже сім літ він починає в Бозі?

Творчий спадок Петра Петровича нібито весь і виданий: «...за офіційними підрахунками, – як зауважує Т. Пустовіт, – кількість публікацій вченого складає понад 2800, він – автор 35 книжок!!! (і це при тому, що його майже два десятиріччя забороняли друкувати)» [3, с. 240]. Але відмітимо, що наклади тих книжкових видань – від 7 до 5000 примірників, а здебільшого – 100, 150, 300, у кількох випадках – 1000 [1, с. 249–252]. Тому чи зможуть вони задовольнити читацький попит, який обов'язково зростатиме? Адже про літературознавця не забувають колеги-дослідники, освітяни: його ім'я доволі часто згадують на регіональних, всеукраїнських, міжнародних конференціях, праці активно цитують, бо й досі він (навіть за потужного припливу в науку молодих сил), – якщо не єдине джерело інформації з того чи того питання, то, безумовно, джерело авторитетне... З'явилася й чимала кількість статей (більше сотні), присвячених самому П. Ротачу, і, що цікаво, коли на межі ХХ–ХХІ ст. це були в основному діалоги, нариси (Ф. Гаріна, В. Мирного, Т. Дениско, М. Степаненка, М. Костенка та ін.), то в останнє десятиліття – ще й літературознавчі, мовознавчі, краєзнавчі тощо дослідження його художньої та наукової спадщини (М. Жулинського, В. Сакун, В. Сарапін, Л. Українець, В. Калашника, М. Степаненка, Т. Пустовіта, Г. Радько та ін.). 14 жовтня 2009 року на будинку, де мешкав письменник, було встановлено меморіальну дошку. У філологічних колах заговорили про плани на дисертаційне вивчення його творчого набутку, зокрема в аспекті історії літературознавства... Хотілося б у майбутньому мати в місті чи області і премію імені П. Ротача, якою підтримували б, наприклад, молоде науково-творче пагіння словесників. Але передусім ми мусимо, з одного боку, популяризувати нашого крайнина (у жодному разі не створюючи кумира, а віддаючи данину історичній справедливості), доносячи інформацію про нього до якомога ширших кіл громадськості; а з другого боку, доконтинуально вводити цю постать ґрунтовними фаховими напрацюваннями в міцний підмурівок циві-

лізаційного овиду Полтавщини й усієї України, фактологічно окреслити місце, роль і значення П. Ротача в науці й культурі.

І ось тут ми знову говоримо про *книги* – ті неопалімі купини, якими людство споконвіків прямує до свого вимріяного, але й морально та ціннісно вивіреного (не примарного) майбутнього. Про книги, які стають початком вагомих змін, подеколи – заповітом, знаком, моделлю суспільного буття й цілої історії. Про книги як акції, процеси, меморіали й формули зрушень. Саме з них, зрештою, починається щире – не ситуативне, формальне, «до дати» – визнання творчої людини; ними зафіксовується момент і весь процес «перетікання» її духа, душі в тіло народу, коли робиться вона тим незамінним сегментом нашого інтелектуального повсякдення, по якому вчимося думати, звіряємо цілі, наміри, дії, що насправді є вічною свічею пам'яті... Виписана в книзі людина вкорінюється в націо-нально-культурне середовище своєю «історією»; вона стає легендою, міфом, коли раптом уміщується в нас на долоні «вся» – від приходу і до «пришестя», у великому і малому, в усій правді свого земного буття і чину, який, проте, є вже неосудним – лише повчальним, спрямовуючим, окрилюючим... Але разом із тим книга збудує несподіване проявлення й інших – авторських та реципієнтських – сутностей: тьмаво там? гаряче? а може, як писав Н. Гончар, «пробайдуж»?.. Тому, вітаючи появу першої книги про визначного полтавця П. П. Ротача, ми радіємо передусім повноцінному входженню нашого крайнина до культурного пантеону національних діячів, а крім того, ознайомившись із текстом цього видання, втішно пересвідчуємося, що його автора й потенційних читачів об'єднає глибокий, чесний, подеколи гіркий, але сповнений мужності та оптимізму діалог про долю обдарованої людини в контексті трагічної долі народу на тлі широкого і правдивого образу доби та перехрещення минулого, майбутнього й сьогодення України.

Цікаво, що книга належить перу журналіста й письменника. Через те в ній немає (sic!) журналістської фактографії й письменницького фантазування – в їх стилістичній «чистоті», натомість виформування доволі активна нарративна позиція й оригінальний жанрово-архітектонічний лад. Ю. Антиповичу не йдеться про створення художньої біографії, хоч її оповідно-есеїстичні форми як елементи цілого в тексті добре помітні; також автор не прагне замкнутись у площині мемуаристики, водночас переймаючи таку її репрезентаційну лінію, як нарисовість. Його твір про П. Ротача – це актуальний сьгодні жанровий мікс, у якому переплелися публіцистичний, документальний і літературний компоненти, а більш конкретно

це проявляється через поєднання *виразної позиції оповідача*, котрий є свідком, учасником, коментатором, інтерпретатором, добровільно причетним, заангажованим тощо стосовно зображеного, із хронологічно окресленою, конкретизованою календарними й топографічними локусами, історичними реаліями, життєвими і творчими фактами, текстовими врізками й переліками різнопланово й динамічно вибудованою *постаттю головного об'єкта оповіді* – разом вони гармонійно укладаються у *вільне словесне мереживо*, майстерно організоване через поетику фрагмента за принципом колажного монтажу в нелінійному часі з установкою на повістувальні «піки», що вносять у змістову площину художницький елемент інтриги, тримають читача в інтелектуальній та емоційній напрузі, а разом із тим деконструюють формат цілого, розсіюючи його на «множину важливого» й акцентуючи «солідарні голоси», які употужнюють зображально-оцінний фон.

Через сторінки тексту чітко проступають його джерела. Передусім це аксіосфера автора, у якій є свої пріоритети, духовні потяги, ті чи ті виразно сформовані позиції, переконання, і П. Ротач, думаємо, був у ній тривалий час активно присутній – як постать духовно діяльного крайнина в полі зору журналіста, із яким молодший прагнув інтелектуально солідаризуватися; як «одіозна», «опальна» фігура «бандерівця-націоналіста», про яку хотілося довідатися більше; як величина, в котрій, перебуваючи навіть на віддалі, чималому можна було повчитися. Другим джерелом стали твори П. Ротача, які в книзі активно репрезентовані епіграфами, цитаціями, парафразами, подеколи інтерпретовані як переломні факти біографії письменника, зокрема, це стосується його ранніх закордонних публікацій, котрі послуговували згодом підставою для низки звинувачень в «антирадянщині» тощо. Не можна не помітити, як чутливо колега по перу Ю. Антипович реагує на факти цензурного й соціального приниження П. Ротача: чи не тому і визріла в нього ця думка – хай там що, а написати чесну книгу про скромний життєвий подвиг Петра Самотнього, увести його нарешті в широке реципієнтське коло, оточити шанобливою увагою однодумців, продовжувачів української справи. Іншими джерелами твору бачимо суто журналістські канали збирання інформації – друковані в періодиці та збірниках статті про П. Ротача; живі комунікатори, діалоги, а може, й суперечки з якими увиразнювали авторське бачення проблеми. А в результаті ми маємо книгу, яка несе пізнавальну й мислительну насолоду, спонукає до роздумувань і переоцінок.

Композиційно видання вміщує переднє слово Ганни Дениско – «Благословляю я ті дні, коли

до правди прихилився», структурований у вісім розділів основний текст – «„Відлізи” – стоп!», «У буреломах і смерчах доби червоно-коричневого диявола», «І будемо вірити у красу світання!», «Лише їй одній, землі коханій, з вдячністю й любов'ю поклонюсь», «То дивляться з неба на нас...», «І мати Україна пригортає дітей, розвіяних по чужині», «З Шевченком йшли ми крізь облуди і кожний рабський дух долав», «Спогади, відгуки, рецензії», завершальне слово Тараса Пустовіта – «Упродовж життя він постійно зазнавав принижень і утисків, але сповна виконав свою шляхетну місію науковця і патріота», авторську інтродукцію «Замість епілогу» та список літератури, який хронологічно репрезентує бібліографію основних праць і видань П. П. Ротача 1967–2009 рр. і кілька присвячених йому публікацій, зокрема передмов.

Уже в талановитому введєнні до книги запропоновано ключ до її сприйняття: вмїло скеровано читача прокласти місточок між топосом міста і фрескою людини в його перспективі – пов'язати П. Ротача й «підсовецьку», а потїв уже й «вільну» Полтаву – і на цїй узаємодїї прочитати не тїльки його долю, але й важливу духовнотворчу місію. «Життя письменника, літературознавця і краєзнавця Петра Петровича Ротача, – пише Г. Дениско, – було типовим життям полтавського українського інтелїгента: не завдяки, а всупереч, не в шанї, а під постійною загрозою втрати роботи, волї, а то й життя; не в дружньому колї веселих, розкутих, богемних парнасців, а вїчним Петром Самотнім, який, проте, уперто запалює свою свїчку на вїкні...» [2, с. 4]. Однак завдяки йому була «несамотньою» вся полтавська громада: її «єднав і спонукав до дїї своїм прикладом цей скромний чоловік з негучним голосом, худенькими плечима книжника, колосальною працездатністю орача літературних перелогів і незламною волею борця за Українську Україну» [2, с. 4], який володїв дивовижною здатністю перетворювати «поле письменого столу на велике поле неполтавської (патріотичної, переможної – Г. Білик) битви» і «з-під намулу заборон, брехні піднімати пласт за пластом цілі материки затонулих культурних атлантид» [2, с. 5]. У своєму виболеному словї Г. Дениско справедливо порушує і таке тривожне, як на наші сьгоднішні державні обставини й ефемерні політиканські наступи на «фашизм», питання про маркування ставлення полтавської влади до митця: чи ж перестане П. Ротач, зрештою, бути тим лакмусовим папірцем, що безпомилково визначає неперехїдну «совковїсть», невитравні кадебїстсько-комунїстичні стигми на її нїбито оновленому обличчї?... Осмисленню цих проблем нашої суспїльної і державницької незрілостї, а вїдак загроженостї приурочено чимало сторїнок книги...

Виписуючи життєві терени свого героя-письменника, Ю. Антипович, на наш погляд, дуже вдало обрамлює корпус основного тексту кількома програмними віршами П. Ротача, котрі можна квалїфікувати як *слово початкове, підсумкове й заповітне* і вирїзнити з них ту глибоку патріотичну ідею, втіленням якої є вся книга:

* * *

*Народ, що мови предків зрікся
І не збагнув цїї страми –
Хто він? Пильніше придивїться.
Пїзнали? Так, це справдї ми.*

*Народ покїрний, нищий духом
Чужинцї гонять до тюрми
Терпїти глум і лайку слухать...
Про кого це? Хїба ж не ми?*

*Я, трїсочка цього народу,
Без нарікання і ниття
Молю у Бога: дай нам згоду
І українства відчуття.*

* * *

*Батьки. Край рїдний. Книги. Журавлі...
Велике щастя бути на землї:
Жить для Вітчизни, залишити рїд
І відлетїть за журавлями вслїд.*

*Сніги. Цвіт груші. Жито. Кавуни.
Прощання з лїтом, щоб чекать весни.
Любима праця... Люди добрі й злі...
О дивне щастя – бути на землї!*

*Прощається із гїлкою листок.
Хлоп'я мале свїй перший робить крок.
По комусь дзвїн вимучує жалї...
Я щастя знав – я жив на цїй землї.*

* * *

*Не прощаюсь з тобою, моя Україно,
У непам'ятї не йду, буду тут повсякчас:
В твоїм Словї, і в білому цвїті калини,
І у вірі твоїй, що залишив Тарас.*

*Буду шумом колосся на нивї дїдизни,
Буду хмаркою, дощиком, вїтром в полях.
Буду духом твоїм, моя люба Вітчизно,
Буду з тими завжди, хто торує твій шлях!*

На цих поетично-філософських розмислах проникаємо в глибини душі П. Ротача, крізь їхню призму сприймаємо його життєву платформу. А висвітлює її нам автор книги Ю. Антипович поступово, через окремі завершенї текстовї блоки-статті, у які структуровано розділи видання. Ми зумисне не будемо перепо-

відати їхній зміст, – хай це відкриття залишить-ся вдумливому читачеві, однак наголосимо: хто чекає від книги чіткого хронопису долі П. Ротача, – не знайде його; хто розраховує на літературний портрет або літературознавчий аналіз текстів письменника, – нема його тут... Натомість є стражденна людина (навіть кілька людей – герой, автор, співавтор...), яка пробивається крізь нетрі антижиття до творчого світла. І своїм розумом і талантом вона настільки відкрита Всесвіту, що той розпрозорюється назустріч і являє дар глибинобачення... Пам'ятаючи про це вміння обдарованого митця прозирати майбутнє, відмітимо, що у своїх публіцистичних нотатках ця літературна новинка, на жаль, вельми актуальна й неспокійна...

Насамкінець додамо, що редактор книги – Ганна Дениско, художнє оформлення належить Олегові Перепелиці, разом із автором вони добре попрацювали на злагоджене взаємовиповнення її змісту і форми, зокрема, як уже відмічалось, глибоко продумали композицію, надали їй сучасного й оригінального творчого масштабу, а також наситили видання фотоматеріалом, зробили яскраву обкладинку. Усе це привабить читача, навіть якщо на-клад книги – «традиційні» 100 примірників.

Фінансовою підтримкою долучилися до її появи добре відомі в Полтаві люди – Юрій Бублик, Микола Кульчинський, Володимир Головка, за що їм щиро завдячуємо...

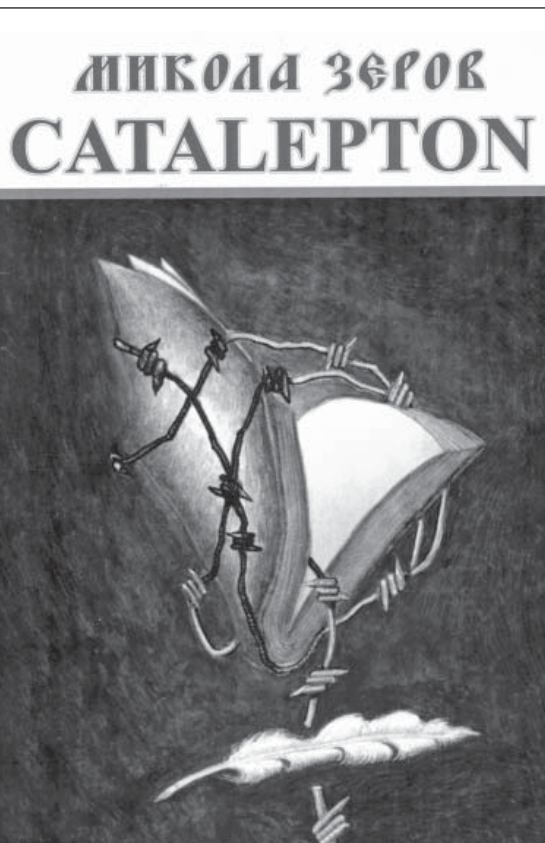
Отже, книга видана, починає жити своїм життям. Нехай воно буде довгим і щедрим, оточеним увагою; нехай знаходить відгук у суспільстві, будить думку, наснажує енергією, спонукає до творчого горіння багатьох наших сучасників, формує з них мислителів, вільних і толерантних людей, українців-європейців.

Література

1. Антипович Ю. А. Петро Ротач: «Я вщент був нищений не раз, та скрес з любові до України» / Ю. А. Антипович. – Полтава : ФОП Говоров С. В., 2013. – 256 с.

2. Дениско Г. «Благословляю я ті дні, коли до правди прихилився» / Г. Дениско // Антипович Ю. А. Петро Ротач: «Я вщент був нищений не раз, та скрес з любові до України» / Ю. А. Антипович. – Полтава : ФОП Говоров С. В., 2013. – С. 3–7.

3. Пустовіт Т. Упродовж життя він постійно зазнавав принижень і утисків, але сповна виконав свою шляхетну місію науковця і патріота / Т. Пустовіт // Антипович Ю. А. Петро Ротач: «Я вщент був нищений не раз, та скрес з любові до України» / Ю. А. Антипович. – Полтава : ФОП Говоров С. В., 2013. – С. 235–247.

ПРЕЗЕНТУЄМО НОВЕ ВИДАННЯ

Зеров Микола. Catalepton / Микола Зеров ; укладач В. М. Кошова ; автор передм. до укр. перевид. І. Ф. Драч ; післям. Л. І. Шаповал ; худ. В. І. Дерябін. – Полтава : Видавництво «Сімон», 2013. – 100 с.

Збірка включає всі оригінальні вірші, написані Миколою Зеровим поза сонетом, – олександрини, елегійні дистихи, сонетоїди, варіації, пародії, епіграми, жарти. Перше її видання за впорядкування Михайла Ореста (Зерова) вийшло у Філадельфії (США, 1952). Правопис оригіналу збережено.

Українське перевидання книги підготувало Полтавське обласне відділення Товариства зв'язків з українцями за межами України відповідно до Державної програми співпраці із закордонними українцями на період до 2015 року й видало за кошти обласного бюджету згідно з Планом випуску соціально значущих видань.

Для широкого кола читачів.

Віта Саранин

ГЕНІЙ МІСТА

110-річчя відкриття пам'ятника Іванові Котляревському в Полтаві

Genius loci: так давні римляни іменували духа-покровителя дому чи ландшафту. Так називають і людину, котра оберігає неповторну атмосферу місця, своєю особою «пов'язує інтелектуальні, духовні, емоційні явища з матеріальним середовищем» [1, с. 6]. Якби Петро Вайль мандрував Полтавою, шукаючи загадкові, але беззаперечні «лінії перетину» часопростору міста та його культуртрегера й охоронця, то провідником-генієм був би Іван Котляревський. Він увесь вік прожив тут. Щось таки було в тому малому місті на перехресті шляхів і епох, бо звідси поет ішов у світи і завжди сюди повертався. Мабуть, не тільки домашні клопоти, але й духовна єдність із місцем змушували його констатувати: «никакой службы несть вне Полтавы не могу» [4, с. 31].

Тут Котляревський написав «Енеїду», котра постала закономірним підсумком майже тисячолітнього розвою українського письменства і водночас – відкриттям нової епохи національної культури, поєднуючи в собі класичність і модерність, книжність і народність, сучасність і позачасовість. Поема ознаменувала собою початок нашої власне художньої літератури, відкриваючи рух до світоглядної й естетичної суверенності митця. Уперше – від 1798 року – послідовно й цілеспрямовано проста народна мова стала способом мистецького мислення і засобом творення літературного тексту. Більше того, це була перша спроба пошуків національної культурної ідентичності в «іменні, мові, вірі, виді», тобто в словесному уявленні самобутності культурного й суспільного буття.

Тут з'явилася «праматір українського те-

атру» – «Наталка Полтавка», яка ствердила національний ідеал національним словом: «*Де згода в сімействі, / Де мир і тишина, / Щастливі там люди, / Блаженна сторона*». Та й сам полтавський театр, до якого доклав і таланту, і розуму, і рук директор Котляревський, став і національною культурною опозицією традиційним імперським уявленням про українськість, і просвітницьким коном, який мав пробуджувати глибокі почуття, прищеплювати глядачам шляхетний і тонкий смак до прекрасного, розвивати здатність до співпереживання, врешті – просвіщати і виховувати.

Для полтавців і неполтавців він був «істинним співгромадянином», моральним авторитетом, котрий власним життям давав взірці добротворення і служіння людям, чесно й ревно виконуючи обов'язки наглядача в Будинку виховання дітей бідних дворян і попечителя бо-

Портрет І. П. Котляревського

гоугодних закладів, гуртуючи козацький полк у Горошиному, перекладаючи «Розмисли на євангеліє від Луки...» чи витійствуючи в «Любові до істини»...

Письменник видавався людям ХІХ століття і зниклою натурою (знавець-бо старосвітських звичаїв, козацької минувшини, народного слова), і предтечею. Мовимо про хрестоматійний вірш «На вічну пам'ять Котляревському», де молодий поет, майбутній Кобзар, відгукнувшись на смерть великого полтавця, назвав творця «Енеїди» *батьком*, якому «панувати» в українському світі, «поки живуть люде». І хоч Шевченкове ставлення до творчої постаті попередника (зачинателя нової української літератури) не завжди було однозначним, із суто життєвої точки зору визнаймо: «діти»

*Відкриття пам'ятника І. П. Котляревському,
фото М. Фріденталя*

завжди вступають у полеміку з «батьками», однак залишаються носіями й ретрансляторами їхньої генетичної інформації, спадкоємцями культурної традиції свого роду, народу, нації. Починаючись із дотепного жарту, сміховини, словесної іграшки – школярського травестування класичного тексту, наша «Енеїда» стала й «енциклопедією» народного життя, і літописом українських «трудів і днів», і пересторогою сучасникам і нащадкам, аби не «жили в світі необачно», аби пам'ятали, хто вони і куди йдуть.

Тож напередодні 1898 року – «великих роковин» «Енеїди», з якої почався відлік нової української літератури, а за своєю суттю – «столітніх відродін української народності» (Іван Франко), серед інтелігенції визріла думка про відкриття пам'ятника Іванові Котляревському в Полтаві. Збирали кошти «миром-громадою», всією Україною, надаючи цій справі непересічного значення – як акції національного культурного самоствердження. Симптоматичними в цьому сенсі видаються слова Миколи Дмитрієва, котрий тоді зазначав у «Рідному Краї»: «...минуло ціле століття існування малоросійської літератури, і на всьому широкому просторі, де розкинулося 23 мільйони малоросійського населення, ні один письменник не був пошанований таким звичним, *всесвітньо прийнятим способом* (курсив наш. – В. С.) – постановою пам'ятника» (цит. за [3, с. 147]). У благодійному збиранні коштів узяло участь понад 7000 тисяч осіб. Скульптор Леонід Позен безкоштовно виконав проект пам'ятника, а також моделі бюста і горельєфів на сюжеті «Енеїди», «Наталки Полтавки» і «Москаля-чарівника». Проект п'єдесталу безкоштовно розробив архітектор Олександр Ширшов, а Павло Певний

максимально знизив гонорар за його виготовлення. Утім, до дня відкриття монумента Полтава йшла довго: то петербурзьке начальство взагалі не рекомендувало міській думі його споруджувати, позаяк «пам'ять про Котляревського дорога лише небагатьом ревнителю малоросійського нарiччя, яке досі не має літератури, бо не можна ж надавати серйозного значення тоненькій книжечці не в міру прославлених віршів Т. Г. Шевченка чи декількох оповідань Марка Вовчка» (цит. за [3, с. 148]), то не схвалювало обране для цього місце – Петровську площу, на якій би личило стояти пам'ятнику

Петрові I чи хоча б Гоголю, то губернатор уважав небажаним карбувати на постаменті напис українською мовою...

І лише 12 вересня (30 серпня за ст. ст.) 1903 року Полтава «одкривала пам'ятник <...> найславнішому з своїх синів» та згуртувала «нечисленну українську інтелігенцію», котра «з усіх кутків України зібралася віддати пошану духовному своєму отцеві, тому першому, хто вивів українське слово „з-під курної стріхи на широку арену словесності”» [2, с. 290]. Тоді в місто прибули Леся Українка, Олена Пчілка, Василь Стефаник, Михайло Коцюбинський,

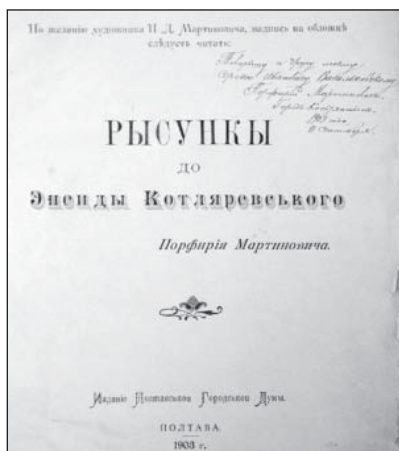
Відкриття пам'ятника І. П. Котляревському

Михайло Старицький, Володимир Самійленко, Гнат Хоткевич, Хрестя Алчевська, Сергій Єфремов, Микола Лисенко з хором, театр Марка Кропивницького. У будинку Полтавського губерн-

Українська інтелігенція на відкритті пам'ятника І. П. Котляревському, Полтава, 1903

ського земства розгорнулася виставка понад 300 робіт 32 українських художників, з-поміж яких Опанас Сластіон, Сергій Васильківський, Василь Волков, Порфи́рій Мартинович, Григорій Мясоедов, Фотій Красицький, Михайло

Малюнки до «Енеїди» Порфи́рія Мартиновича

Беркос, Василь Кричевський, Микола Пимоненко, Григорій Цисс. Із приватних збірок були представлені картини Володимира Боровиковського, Тараса Шевченка, Миколи Ярошенка та ін. Експозиціонувалися також ілюстрації Порфи́рія Мартиновича до «Енеїди». Ті, кого нині називаємо «театром корифеїв», – Іван Карпенко-Карий, Марко Кропивницький, Микола Садовський, Любов Ліницька, тоді грали на полтавській сцені «Наталку Полтавку». Щоправда, святкова атмосфера була зруйнована тим, що міський голова Віктор Трегубов на врочистому зібранні заборонив виголошувати промови українською мовою. Обурені люди на знак протесту покинули залу. Навіть ті, хто підготував виступ російською.

Так укотре Іван Котляревський об'єднував українство словом, пробуджував національну

гідність і самоповагу.

Письменник належить «людству і епохам», проте від 1903 року і дотепер він, як геній місця, збирає українство на своїй «батьківщині душі».

Тут його по-доброму багато – могила, пам'ятник, літературно-меморіальний музей і садиба, вулиця, ліцей, бібліотека, кінотеатр його імені. Тут він дуже природний і свій – у значенні «невіддільний від нас». Тому відзначення 110-річчя відкриття пам'ятника Іванові Котляревському в Полтаві було насиченим подіями, які тривали цілу осінь.

29 серпня у великій виставковій залі Полтавського художнього музею (Галереї мистецтв) імені Миколи Ярошенка відкрилася III Всеукраїнська художня виставка із промовистою назвою «Поки сонце з неба сяє, тебе не забудуть...». Власне, йдеться про традицію, започатковану 1903 року.

Захід до відкриття пам'ятника Іванові Котляревському Опанас Сластіон назвав «Першою українською художньою виставкою». Другою стала всеукраїнська виставка «Вік», присвячена століттю цієї події. На третій було представлено 111 творів 80 митців, з-поміж яких відомі художники Феодосій Гуменюк, Володимир Колесников, Віктор Брикулець, Едуард Бельський, а також живописці, графіки, майстри декоратив-

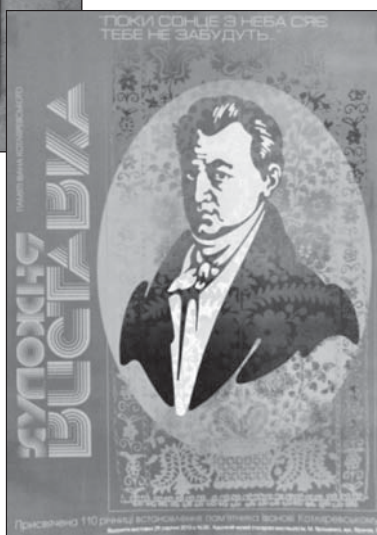
Видатні діячі української культури, які взяли участь у відкритті пам'ятника І. П. Котляревському. Нижній ряд (зліва направо): М. Коцюбинський, Леся Українка, Г. Хоткевич; верхній ряд: В. Стефаник, Олена Пчілка, М. Старицький, В. Самійленко, 1903

ного мистецтва з Києва, Полтави, Сум, Одеси, Севастополя, Луганська, Донецька, Миргород, Кременчука. Учасників виставки привітали заступник голови Полтавської обласної ради Володимир Онищенко, ректор Полтавського національного педагогічного університету Микола Степаненко, перший заступник голови Національної спілки художників України Костянтин Чернявський, голова Полтавської обласної організації Національної спілки художників України Юрій Самойленко. На святі виступив народний оркестр «Мамай» Полтавської обласної філармонії (керівник Микола Жорновий).

Ювілею пам'ятника Іванові Котляревському була приурочена й ретроспективна виставка «Історія однієї фотографії» в Полтавському краєзнавчому музеї, яка діяла з 30 липня по 10 жовтня. Її тематичним стрижнем стала світлина полтавського фотохудожника Михайла Фрідентеля з фіксацією

відкриття пам'ятника 12 вересня (30 серпня за ст. ст.) 1903 року. Саме вона об'єднала рідкісні музейні експонати з фондів колекцій трьох провідних музеїв міста – Полтавського краєзнавчого, Полтавського художнього (Галереї мистецтв) імені Миколи Ярошенка та Полтавського літературно-меморіального музею І. П. Котляревського. Експозицію виставки склали твори художників – організаторів і учасників I Всеукраїнської виставки з нагоди зна-

менної події Іллі Галкіна, Володимира Казанцева, Івана Цисса, Василя Волкова, Григорія Мясоедова, Івана Мясоедова, скульптурні роботи автора бронзового погруддя письменника і барельєфів його на пам'ятнику Леоніда Позена («Старець», «Український селянин»). Атмосферу тієї доби відтворювали старовинні поштові листівки, газета «Полтавський вестник» від 31 серпня 1903 року з матеріалом про визначну подію,

предмети побуту, як-от різьблені меблі, виготовлені в земських майстернях, посуд, зокрема декоративні вази, тарелі, чарки, підсвічники,

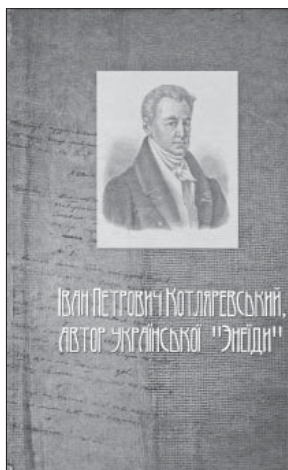
Учасники урочистої ходи до пам'ятника І. П. Котляревському, 30 серпня 2013 р.

гасова лампа, настільний годинник, чайний посуд, деталі одягу (хустки, краватки, спідниця, кофта) тощо. Краєзнавчий музей представив комплекс предметів, пов'язаний із діяльністю

полтавських фотохудожників Михайла Фриденделя і Йосипа Хмелевського – світлини («Полтавські загальноосвітні вчительські курси», 1911 р., «Полтавське духовне училище», 1915 р.) і спорядження фотомайстра. Художнім вивершенням експозиції стала музейна інсталяція «Куточок полтавського фотоательє початку ХХ століття». У межах виставки працював ретровідеосалон, у якому демонструвалися фільми полтавських авторів Людмили Нестулі та Алли Гусак. «Виставка однієї фотографії» користалася неабиякою популярністю: протягом двох із половиною місяців її відвідало понад 2000 осіб. Тож пошуки полтавськими музейниками нових форм виставкової роботи виявилися успішними і перспективними.

30 серпня на могилі Івана Котляревського архієпископ Полтавський і Кременчуцький Федір відслужив літію на вічну пам'ять письменника. Учасники врочистої ходи – полтавська інтелігенція й духовенство

– поклали квіти до місця упокоєння великого земляка та до його пам'ятника.

Того ж дня у виставковій залі Духовно-культурного центру імені

преподобного Паїсія Величковського Свято-Успенського кафедрального собору відкрилася виставка «Іван Петрович Котляревський. Сторінки історії», на якій було представлено фотоматеріали, документи початку ХХ століття із приватних збірок полтавських колекціонерів Євгена Аничина, Олексія Петренка та Олега Денисенка. З-поміж них – оригінальне запрошення до Будинку Івана Котляревського на святкування відкриття пам'ятника, світлини й поштові листівки, на яких зображені портрети письменника, а також пов'язані з ним визначні місця – хата на тлі Успенського собору, могила, пам'ятник, школа його імені тощо. У рамках відкриття виставки презентували репринтне видання книжки Івана Стешенка «Іван Петрович Котляревський, автор української „Енеїди“»

(Полтава : ТОВ «АСМІ», 2013. – 92 с.). Автор проекту Євген Аничин та Олексій Петренко зауважили, що ця монографія вийшла у світ не тільки для пошанування першого нашого класика, але й для ознайомлення широкого загалу з постаттю видатного крайнина – громадського, політичного і культурного діяча, письменника, літературознавця, педагога, першого міністра освіти України Івана Стешенка, котрий зробив немалий внесок у вітчизняне котляревськознавство.

Упродовж 1–17 вересня в літературній частині Полтавського літературно-меморіального музею І. П. Котляревського діяла виставка нових надходжень за матеріалами фондової збірки, а в садібі – етнографічна виставка «Українські старожитності» на основі приватної збірки колекціонера Віталія Закладного.

5 вересня у виставковій залі Полтавського літературно-меморіального музею І. П. Котляревського відкрилася Всеукраїнська художня виставка. Свої роботи на ній репрезентували митці з Полтави, Севастополя, Дніпропетровська, Луганська, Запоріжжя, Миргорода.

Із нагоди 100-річчя відкриття пам'ятника першому класикові нової української літератури була заснована дитяча літературна премія імені І. П. Котляревського «Голоси Енеєвих нащадків» за кращий гумористично-сатиричний твір. Її мета – популяризація творчості митця, а також підтримка талановитих школярів, розвиток крайового письменства. 11 вересня біля

пам'ятника Іванові Котляревському відбулася церемонія нагородження лауреатів 2013 року. Вона розпочалася «Молитвою за Україну» Миколи Лисенка на слова Олександра Кониського у виконанні камерного хору «Гілея». Учасників зібрання привітали міський голова Полтави Олександр Мамай, ректор Полтавського національного педагогічного університету, доктор філологічних наук, професор Микола Степаненко. Сцену з «Наталки Полтавки» виконали актори Полтавського академічного обласного українського музично-драматичного театру імені М. В. Гоголя – заслужений артист України Олег Шеремет (Возний), актор Віталій Крапіва (Виборний), солісти театру Надія Карпова (Наталка) та Артур Редько (Петро).

Лауреатами премії «Голоси Енеєвих нащадків» цьогоріч стали Ігор Гудз – учень 5-го класу Полтавської гімназії № 31, Анастасія Черкаська – учениця 10-го класу Полтавської спеціалізованої школи № 29; Яна Гриценко – учениця 7-го класу Полтавської гімназії № 17, перемогла в конкурсі учениця 10-го класу Полтавського спеціалізованого багатoproфільного ліцею № 1 імені І. П. Котляревського Жанна Сіркович.

Увечері в Полтавському академічному обласному українському музично-драматичному театрі імені М. В. Гоголя відбулося вручення Полтавської обласної премії імені І. П. Котляревського. Заснована 2007 року з нагоди відзначення 55-річчя Полтавського літературно-меморіального музею І. П. Котляревського та наближення визначної дати – 250 років від дня народження письменника, вона вже має

свою історію і традиції. Премією нагороджуються жителі області, які своєю професійною та громадською діяльністю сприяють розвитку української літературної мови, театрального мистецтва, української класичної і сучасної музики. Лауреатами обласної премії імені І. П. Котляревського у 2013 році стали: в номінації «Театральна діяльність» – Юрій Попов, народний артист України, провідний артист Полтавського академічного обласного українського музично-драматичного театру імені М. В. Гоголя, та Микола Щокін, ляльковод Полтавського академічного обласного театру ляльок; у номінації «Слово» – Олена Діденко,

На відкритті III Всеукраїнської художньої виставки

художній керівник Кременчуцького міського палацу культури, автор, режисер, сценарист і ведуча культурно-мистецьких заходів; у номінації «Музично-пісенна творчість» – Анатолій Корольов, викладач Лучанської дитячої школи естетичного виховання Лохвицького району; в номінації «Поетичний твір» – Юлія Манойленко (Новоселецька), член Національної спілки письменників України і літоб'єднання імені О. Донченка, науковий співробітник Лубенського краєзнавчого музею, та Ярослава Городницька, заступник директора з навчально-виховної роботи Великобудичанської ЗОШ I–III ступенів Диканського району; в номінації «Сучасна проза» – Костянтин Бобрищев, член Міжнародної асоціації письменників і публіцистів; у номінації «Медіапроект» – авторський колектив документального телевізійного фільму «Усе в тобі» Полтавської ОДТРК «Лтава» про творчість Григорія Сковороди (Людмила Нестуля – автор сценарію і режисер; Наталія Святцева – оператор-постановник; Микола Янко – оператор; Вадим Ануфрієв – інженер відеомонтажу); в номінації «Подія року» – ав-

торський колектив працівників Полтавського краєзнавчого музею за створення виставки «На шляху до ноосфери», присвяченої 150-річчю Володимира Вернадського (Світлана Кигим, заслужений працівник культури України, завідувач науково-дослідного експозиційного відділу природи, Валерій Побоків, художник, завідувач відділу реставрації; Тамара Кондратенко, головний зберігач фондів). Почесною грамотою обласної ради були відзначені номінанти премії – Тарас Худін, Григорій Плиска, Валерій Татаринів, Олена Сімініченко та Ганна Грибан. Вітаючи лауреатів премії, голова Полтавської обласної ради Іван Момот підкреслив значущість їхнього доробку в культурному поступі краю.

12 листопада виповнилося 175 років із дня смерті Івана Котляревського. Уже багато літ працівники та друзі Полтавського літературно-меморіального музею поминають письменника спільною молитвою в храмі, під дзвони якого він народився, чесно жив і упокоївся, щоб досягти безсмертя. Тож 10 листопада у Свято-Успенському кафедральному соборі архієпископ Полтавський і Кременчуцький Федір відслужив літію за царство небесне раба Божого Івана. Також владику освятив хрест, який буде встановлено на могилі письменника.

Майора Котляревського поховали за православним звичаєм, тож перший надгробок, зведений турботами поетового друга й сусіда П. Стебліна-Камінського, вивершувався позо-

Леонід Позен та художник Василь Волков вготували новий пам'ятник – гранітний обеліск, прикрашений бронзовим барельєфом поета в лавровому вінку, а на заокругленій верхівці – невеликий хрест. Утім, 1934 року, в період боротьби з релігією та церквою, монумент зазнав істотних змін: православний хрест із нього зняли і зробили пірамідальну верхівку. Відтак сьогодні відновлення оригінального вигляду цього пам'ятника на могилі видатного краянця видається не тільки доцільним з історико-культурної точки зору, але й виступає виявом християнського милосердя. Такими міркуваннями керувався голова Благодійного товариства Свято-Успенського кафедрального собору Сергій Козлов. З його ініціативи фахівці з Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка виконали креслення хреста і верхньої частини надгробка. Колишні вони будуть встановлені на могилі митця. А доти виготовлений за пожертви членів Благодійного товариства хрест зберігатиметься в храмі, поки не будуть зібрані кошти на виготовлення верхівки пам'ятника. Усі, хто бажає, можуть приєднатися до цієї добродійної справи.

21 листопада в Полтавському літературно-меморіальному музеї письменника відбувся круглий стіл «Полтавський часопростір Івана Котляревського». Предметом розмови філологів, краєзнавців, музейних працівників, учителів-словесників було сучасне осмислення творчості митця в культурному контексті Полтавщини. Котляревськознавчі студії зосе-

Могила І. П. Котляревського (сучасний вигляд)

лоченим хрестом. Улітку 1900 року на кошти Полтавського губернського земства скульптор

реджувалися на трьох тематичних напрямках: «Життя і творчість І. П. Котляревського: нові інтерпретаційні прочитання», «Іван Котляревський та українська культура XIX–XXI cc.» та «І. П. Котляревському присвячується». Так, авторка цього допису розглянула синкретизм стилю Івана Котляревського як тенденцію перехідної доби національного письменства від риторизму до поезики художньої модальності; к. філол. н., доцент, завідувач кафедри української літератури Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка Віра Мелешко прокоментувала особливості наукового прочитання творчості автора «Енеїди» Іваном Стешенком. Полтавські музейники поділилися унікальним краєзнавчим фактажем

про добу Івана Котляревського та пов'язані з ним пам'ятні події. Зокрема, провідний науковий співробітник Полтавського літературно-меморіального музею В. Г. Короленка Людмила Ольховська прокоментувала статтю Володимира Короленка «Котляревський і Мазепа»; провідний науковий співробітник Полтавського

літературно-меморіального музею Панаса Мирного Вікторія Пащенко висвітлила маловідомі факти про участь полтавських письменників і громадських діячів у відкритті пам'ятника Іванові Котляревському; заступник директора з наукової роботи Полтавського художнього музею (Галереї мистецтв) імені Миколи Ярошенка Світлана Боцарова акцентувала увагу на значенні Всеукраїнських художніх виставок 1903, 2003, 2013 років у розвитку українського образотворчого мистецтва; заступник директора з наукової роботи Державного історико-культурного заповідника «Поле Полтавської битви» Людмила Шендрик представила сучасну інтерпретацію постаті Василя

Капніста як сучасника Івана Котляревського. На основі ретельної архівної роботи історик і краєзнавець Юрій Гужва репрезентував постать маловідомого полтавського дослідника генеалогії роду Котляревських Віктора Мигалія. Людмила Власенко (учений секретар Полтавської обласної універсальної наукової бібліотеки імені І. П. Котляревського) перелічила котляревськознавчі студії, представлені в депозитарії бібліотеки, і запросила вчених до його поповнення. Директор Центру охорони та досліджень пам'яток археології управління культури Полтавської облдержадміністрації, к. і. н. Олександр Супруненко ознайомив присутніх з археологічними знахідками кінця XVIII – першої третини XIX ст. у Полтаві. Учениця Полтавського міського багатопрофільного ліцею № 1 імені І. П. Котляревського Анна Безкоровайна виступила з інформацією про пам'ятники письменників у світі. Завідувач експозиційного науково-дослідного відділу історії пізнього середньовіччя та нової історії Полтавського краєзнавчого музею Ганна Барська схарактеризувала особливості організації та втілення в життя міжмузейного виставкового проекту «Історія однієї фотографії». Наукові співробіт-

ники Полтавського літературно-меморіального музею І. П. Котляревського поділилися дослідженнями в царині котляревськознавства. Так, відомостями про останній рік життя письменника поділилася провідний науковий співробітник Євгенія Стороха, про неопубліковані матеріали з його архіву розповіла науковий співробітник

Лариса Лобінцева, деталі відкриття пам'ятника в Полтаві висвітлила старший науковий співробітник Валентина Скриль. Тож можна з певністю сказати, що круглий стіл не тільки згуртував фахівців різних галузей довкола проблеми сучасної інтерпретації творчості митця, але й відродив *традицію Котляревських читань* як цікавої й ефективної форми наукового спілкування.

Його ім'я для нас, полтавців, – не абстрактна, «пройдена» завдяки шкільній хрестоматії сторінка вітчизняного красного письменства, а органічна, близька, зрозуміла, рідна постать. Ми не звемо його Учителем, хоч і знаємо, що він такі місієно врятував українців від культурної німоти, торував шлях суто естетичним чинникам у літературі. Ми просто йдемо – за ним і до нього: мандруємо в дім його душі на Івановій горі, у буянні квіту і зела, у хаті й криниці, у соборних дзвонах шукаючи природності й вічності; мудруємо й мислимо в його, більше ніж піввіку невіддільному від нього ошатному будинку – Полтавському літературно-меморіальному музеї І. П. Котляревського; журимося разом із калиною на його могилі; вдивляємося в його бронзове обличчя і пишаємося славними співвітчизниками, котрі «добре, мужнє, сміливе діло вчинили», спорудивши перший у світі пам'ятник своєму першому класикові.

Література

1. Вайль П. Гений места / П. Вайль. – М. : «АСТ», 2012. – 448 с.
2. Зеров М. Українське письменство / Зеров М.; упоряд. М. Сулима; післям. М. Москаленка. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003. – 1300 с.
3. Орлова Л. Через сто літ він дивиться на нас / Л. Орлова, А. Тюнін // Рідний край. Науковий, публіцистичний, художньо-літературний альманах. – 2003. – № 2 (9). – С.147-148.
4. Ротач П. Иван Котляревський у листуванні / П. Ротач. – Опішне : Видавництво Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному «Українське народознавство», 1994. – 312 с.

Дмитро Щеній

ВІД МОРЯ ДО МОРЯ: ПЕРША МІЖНАРОДНА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ «ОБРАЗ ОДЕСИ В СЛОВ'ЯНСЬКИХ ЛІТЕРАТУРАХ»

«Образ Одеси в слов'янських літературах» – так називалася конференція, що відбулася в Південній Пальмірі 12–13 вересня 2013 року завдяки об'єднанню науково-творчих зусиль Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, його філологічного факультету й кафедри української літератури, філологічного факультету університету міста Білосток (Польща), його кафедри філологічних досліджень Захід-Схід, а також Одеського літературного музею.

Безумовно, цим форумом тривалий час жила вся Одеса, а численних учасників конференції напередодні й під час її проведення зичливі господарі знайомили з визначними пам'ятками міста, організували відвідини музеїв, картинних галерей, оперного театру тощо, чим захопили поважних гостей, зробили їхню фахову комунікацію небуденною, естетично наснаженою.

Робота поважного зібрання була організована на базі Одеського літературного музею. Із теплим вітальним словом звернулися до присутніх професор Наталя Малютіна (ОНУ імені І. І. Мечникова), професор Ярослав Лавський (Польща), представники Одеської міськради, ректорату ОНУ, декан філологічного факуль-

тету Є. І. Черноіваненко, директор Літературного музею Тетяна Ліптуга та ін.

На пленарному засіданні професор Богдан Бурдзей (Торунь, Польща) виголосив доповідь «Одеса у творчості польських письменників 1794–1914 років», професор Марія Литовська (Єкатеринбург, Росія) – доповідь «Дві Одеси Валентина Катаєва». «Одеса у сприйнятті репортерів. Одеса трансфер. Репортажі з-над Чорного моря» – такою була доповідь професора Єви Навроцької й доктора Магдалени Городецької (Гданськ, Поль-

ща), в якій аналізувалися два тексти: «Вічний шлях» Карла Гоусса й «Одеса-трансфер» Ніколетти Єсіненцу. Чималу увагу привернув виступ із темою «„Голлівуд на березі Чорного моря” в інтерпретації митців епохи Розстріляного Відродження» доцента ОНУ Валентини Саєнко, в якому обґрунтовувався сенс метафорично сформульованої аналогії Одеси як кінематографічної столиці й духовного осередку (одного з-поміж трьох – Харків, Київ, Одеса) у 20-х роках ХХ ст. із видатним центром світової кіноінду-

стрії – «Голлівудом», а через це витлумачення нашого міста образом (топосом), що втілював широкий спектр культурного і національного Відродження не тільки Півдня, але й усієї України.

«Образ Одеси в автобіографічній прозі Паустовського: міфологія, документ, утопія (погляд із позицій антропології літератури)» – таку промову виголосила професор Наталя Полтавцева (Москва, Росія), висвітливши, зокрема, образ простору як міфологічний «геній місця» й фахово розглянувши романтизацію та епізацію в «Повісті про життя» К. Паустовського тощо. Тему К. Паустовського продовжила науковець Олена Яворська (Одеса, Україна) доповіддю «Реальність та вигадка в автобіографічних книгах К. Паустовського», «Початок невідомого сто-

ліття" і „Час великих очікувань”, у якій досліджувала розбіжності тексту автобіографічних повістей автора з його реальною біографією та історичними подіями.

Вияскравити «Образ Одеси в українській історичній романістиці» зумів доцент ОНУ Василь Полтавчук, при цьому звернувши увагу на визначення віку Одеси (понад 600 років!), проаналізувавши авторські концепції образу Одеси, засоби їх втілення, відзначивши традиційне та поемічне в романних версіях письменників.

Доволі цікавою була й доповідь професора Гадеуша Сухарски (Слупськ, Польща) «Одеса у творчій візії Я. Івашкевича» – висвітлення долі одного з видатних польських письменників ХХ ст., який народився й виріс в Україні, провів тут понад два десятиліття, навчався в Єлисаветграді й Києві, а влітку 1918 року побував у Одесі, сповнений бажання зустрітись з родичем і композитором К. Шимановським (теж уродженцем України). Однак саме тоді Одеса потрапила під німецьку окупацію... Ці події Я. Івашкевич відобразить у «Книзі моїх спогадів», «Зустрічах із Шимановським», епопеї «Слава і честь». Постать цього літератора виринула і з доповіді професора Марії Ольшевської (Варшава, Польща) – «Образ Одеси в «Sławie i chwale» Ярослава Івашкевича».

Із промовою «Одеса Генріха Сенкевича» виступила професор Іоланта Штагельска (Білосток, Польща), «Краків – Чернігів – Одеса. Контroversії долі Михайла Жука на тлі культурної історії ХХ ст.» – висвітлював професор Ярослав Поліщук (Київ, Україна), увагу до «Топоса міста в поезії одеських шістдесятників» привернула професор Тетяна Мейзерська (Київ, Україна), а доцент ОНУ Надія Сподарець розповіла присутнім про «Одеський топос у дослідженнях краєзнавців» тощо.

Пересвідчуємося, що базисом для більшості виступів була історія Одеси взагалі та одеський текст зокрема, сформований літературними творами, а також історично й ментально

обумовлені картини одеського світу. Пошук типологічного алгоритму спонукає до висновку: автори схильні до ідентифікації літературного профілю Одеси в типологічному форматі.

Не менш змістовними були доповіді й на трьох секційних засіданнях, які працювали за тематичними напрямками – «Літературні образи Одеси в слов'янському письменстві», «Образ Одеси в уяві подорожуючих: тексти і контексти», «Культурологічні міфи Одеси – Одеса як культурний палімпсест».

У першій – найбільшій – секції прозвучали доповіді: професора Валентини Мусій (ОНУ) – «Сторінки літературного життя Одеси першої половини ХІХ ст.»; доктора Малгожата Бурта (Вседельце, Польща) – «Адам Міцкевич – одеський імпровізатор?»; магістра Катерини Степанець (ОНУ) – «Одеса в спогадах Лесі Українки»; доцента Людмили Мосто-

вої (ОНУ) – «Одеський мотив у сценічній долі Марка Кропивницького»; професора Тетяни Свєрбілової (Київ, Україна) – «Одеський текст у творчості І. Микитенка: повість «Уркагани» (1928) і п'єса «Кадри» («Світить нам, зорі!») (1930)». Творчості цього письменника присвятила доповідь і доцент Людмила Скорина (Чер-

ОБРАЗ ОДЕСИ В СЛОВ'ЯНСЬКИХ ЛІТЕРАТУРАХ

Перша Міжнародна наукова конференція

12-13 вересня 2013 року

каси, Україна) – «Одеса як «текст» у творчості Івана Микитенка».

Доцент Олена Ткачук (ОНУ) в доповіді «Одеса в житті і творчості українських прозаїків ХІХ ст.» розглянула низку аспектів, пов'язаних із приїздом в Одесу, лікуванням,

відпочинком тут, епістолярними діалогами з одеситами і, власне, змалюванням Одеси у творах Т. Шевченка, М. Гоголя, І. Нечуя-Левицького, М. Коцюбинського та ін. Старший викладач Галина Білик (Полтава, Україна) у доповіді «Образ моря в поезії українських неокласиків» проаналізувала поетичну мариністику М. Зерова, М. Драй-Хмари, М. Рильського, П. Филиповича, Ю. Клена, розкривши концептуально-текстове навантаження та засоби авторського конструювання цього традиційного в культурі художнього знака. Доповіді професора Олени Войцевої (Одеса) «Концепт моря в ліриці Івана Рядченка» і доцента ОНУ Ольги Казанової «Художні особливості світовідчуття одесита в ліриці Івана Рядченка» порушили питання лінгво-концептологічного дослідження номінативного поля концепту «море» в художній картині світу поета та основні мотиви поезій, які пов'язані із баченням і своєрідним сприйняттям рідного міста. Темі творчості одеського письменника Д. Шупти були присвячені доповіді доцента ОНУ Любові Ісаєнко – «Від топосу до образу Одеси в поезії Д. Шупти», у якій об'єктом дослідження стала презентована на конференції збірка лірики митця «Око Курячого Бога»; доцента Володимира Сподарця (Одеса, Україна) – «Духовний модус художнього світу Дмитра Шупти» та ін.

Старший викладач Ольга Беньковська (ОНУ) виголосила доповідь «Рецепція Одеси у творчості О. Пушкіна та І. Буніна», а дослідниця Лілія Мельниченко (Одеса) розповіла про «Образ Одеси у творчості В. Висоцького». Професор Фелікс Томашевски (Гданськ, Польща) виголосив доповідь «Ісаак Бабель у листах Густава Херлінга-Грудзінського, наголошуючи, що ці майстри писали мемуари і вони не оминули Одеси та ін.

У *другій і третій секціях* велике зацікавлення викликали доповіді: «Творчі подорожі до Одеси за лекціями Станіслава Пшибишевського» професора Ханни Ратушної (Торунь, Польща), «Прогулянки Одесою: семантика і прагматика» (на матеріалі фільмів Кіри Муратової «Короткі зустрічі» та Сергія Соловйова «Пряма спадкоємиця»), виголошена Лілією Немченко (Єкатеринбург, Росія), «Метелики зупинок Міцкевича: міркування у день від'їзду» професора Гражини Томашевски (Гданськ, Польща), «Одеса і бунт потьомкінців...» професора Ельжбети Фліс-Черняк (Люблін, Польща), «Одеса в фотографії. Очима архітектора» магістра Мартіна Пільха (Гданськ, Польща), «Від

захоплення до політики...» професора Даніеля Калиновського (Слупськ, Польща), «Лінгвокреативність мовлення одеситів» доцента Вікторії Горбань (Одеса), «Спогади одесита 1894–1916 років Євгена Янішевського» професора Мирослави Олдаковскої-Куфель (Краків, Польща), «Образ культурного простору міста в публіцистичних працях одеського письменства початку ХХ ст.» кандидата філологічних наук Ірини Нечиталюк (ОНУ) та ін.

Доповідь «Заздравный кубок Одессы – Айвазовському» професора Валентини Науменко (Москва, Росія) представила аспірантка ОНУ Ганна Костенко. Про «Одесу в драмі Тадеуша Міціньскі „Князь Потьомкін”» розповіла магістр Олена Нелєпко (Гродно, Білорусь). Доцент Агнешка Бук (Жешув, Польща) висвітлила питання про «Сфери рецепції топосу Одеси в німецькій колективній свідомості»; науковець Олена Налбантова (Велико-Тирново, Болгарія) говорила про «Одесу і тему відчуження в болгарській літературі від 40-х – до 80-х років ХІХ ст.»; професор Аделя Куїк-Калиновски в доповіді «Від моря до моря. Кашубські культурні мандрівки до Чорного моря» зауважила, що Станіслав Янке першим переклав кашубською «Кримські сонети» Адама Міцкевича; доцент ОНУ, завідувач кафедри української літератури Оксана Шупта-В'язовська в доповіді «Одеса на перехресті міфів: «Танжер» Івана Козленка», з'ясовуючи художню ідеологію аналізованого твору, зупинилася на зіставленні «українського», «єврейсько-російськомовного» та «імперського» міфів Одеси; «Образ Одеси у віршах на мольберті (поетичний погляд художників другої хвилі одеського авангарду)» став предметом виступу професора ОНУ Наталі Малютіної, привернувши увагу слухачів цікавими міжмистецькими зв'язками тощо.

Якість репрезентованих на конференції матеріалів надзвичайно високого наукового рівня, а інтерес і широке коло окресленого дослідниками літературного контексту Одеси підтверджує правильність задуму організаторів цього міжнародного форуму і його серйозні перспективи на майбутнє. Але вже сьогодні Перша міжнародна наукова конференція «Образ Одеси в слов'янських літературах» удалася, ставши важливою подією в культурному й науковому житті не тільки самої Одеси, а й України та Європи.

НАШІ АВТОРИ

АЗЬОМОВ Віктор – учитель української мови та літератури Степанівської ЗОШ І–ІІІ ступенів Олександрівського району Донецької області.

АНИЧИН Євген – художник, краєзнавець, колекціонер (м. Полтава).

БАЙРАК Ярема (Харитон Бородай, 1913–1944) – український письменник, журналіст.

БЕЗОТОСНИЙ Микола – кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії, психології та педагогіки Полтавської державної аграрної академії.

БІЛИК Галина – старший викладач кафедри української літератури Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

БІЛОУСЬКО Олександр – директор Центру дослідження Полтавщини Полтавської обласної ради.

БОГДАНОВА Марина – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури та компаративістики Інституту філології та соціальних комунікацій Бердянського державного педагогічного університету.

БОРЦОВА Аліна – письменниця, член Національної спілки письменників України (м. Полтава).

ВЕРТІЙ Олексій – доктор філологічних наук, провідний науковий співробітник Інституту франкознавства Львівського національного університету імені Івана Франка.

ВИШНЕВСЬКА Галина – кандидат філологічних наук, доцент (м. Київ).

ВОВЧЕНКО Сергій – композитор, музикант, старший викладач кафедри музики Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

ВОЛОШИН Юрій – доктор історичних наук, професор кафедри історії України Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

ГАЛАУР Світлана – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

ГОРБАТЮК Василь – письменник, член Національної спілки письменників України, директор Хмельницького обласного літературного музею.

ГОРОДНИЦЬКА Ярослава – заступник директора з навчально-виховної роботи Великобудищанської ЗОШ І–ІІІ ступенів Диканського району Полтавської області, заслужений учитель України.

ДЕНИСЕНКО Віктор – історик, директор Шевченківської ЗОШ І–ІІІ ступенів Решетилівської районної ради Полтавської області.

ДИБА Алла – науковий співробітник відділу рукописних фондів і текстології Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України, член Національної спілки письменників України (літоб'єднання “Радосинь”).

ДИЧКО Іван – кандидат фізико-математичних наук, письменник, критик, член Полтавської спілки літераторів.

ДІПТАН Ірина – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

КАРПЕНКО Володимир (Влад Землянин) – письменник, член Національної спілки письменників України (м. Полтава).

КОВТУН Альбіна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри історії та культури української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

КОНАК Станіслав – поет, журналіст, член Національної спілки письменників України, Національної спілки журналістів України (м. Одеса).

КОРНЄВА Людмила – кандидат філологічних наук, доцент кафедри загального і слов'янського мовознавства та іноземних мов Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

КОРОВЧЕНКО Світлана – студентка 5 курсу філологічного факультету Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.

ЛУНЬОВА Тетяна – кандидат філологічних наук, письменниця, видавець (м. Полтава).

ЛУЧИЦЬКА Марина – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри англійської філології та кафедри практики германських мов Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

МЕЛЕШКО Віра – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української літератури Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

МИХАЙЛИН Ігор – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри журналістики Харківського національного університету імені В. Каразіна, член Національної спілки письменників України, літературний критик.

ПЕДЧЕНКО Світлана – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

ПИЛИПЧУК Ольга – письменниця, журналістка, член Національної спілки журналістів України, Спілки літераторів «Славутич» (м. Кременчук) та Полтавської спілки літераторів.

ПОДРИГА Володимир – кандидат філологічних наук, літературознавець.

ПОПОВСЬКИЙ Анатолій – доктор філологічних наук, професор кафедри мовної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

ПУСТОВІТ Тарас – історик-архівіст, заступник директора Державного архіву Полтавської області.

ПУШКО Олександр – поет, студент 4 курсу медичного факультету Вищого державного навчального закладу України «Українська медична стоматологічна академія».

РЕВЕГУК Віктор – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

РИК Сергій – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, проректор з наукової роботи ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

РОМАНЮК Павло – українсько-румунський поет, прозаїк, перекладач, член Спілки письменників Румунії та Національної спілки письменників України, педагог, науковець, громадський діяч (Вишня Рівня, Румунія).

РОТАЧ Алла – філолог, краєзнавець (м. Полтава).

РЯБЧУК Микола – письменник, політолог, науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України, віце-президент Українського центру Міжнародного ПЕН-клубу.

САЄНКО Валентина – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

САМСОНЕНКО Микита – аспірант кафедри китайської, корейської та японської філології Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

САРАПИН Віта – кандидат філологічних наук, доцент кафедри педагогіки, культурології та історії ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі».

СЕЛЕЦЬКИЙ Микола – журналіст, член Національної спілки журналістів України, Національної спілки письменників України (м. Полтава).

СОЛОГУБ Любов – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української мови Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

СТЕПАНЕНКО Микола – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови, ректор Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

СТЕПАНЕНКО Ніна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри філологічних дисциплін Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

ТАНАНА Раїса – завідувач відділу «Історія Шевченкової могили» при Шевченківському національному заповіднику (м. Канев), заслужений працівник культури України.

ЦІЛУЙКО Іван – поет, перекладач, краєзнавець, книгознавець (Гадяцький район Полтавської обл.).

ШЕБЕЛИСТ Сергій – кандидат наук із соціальних комунікацій, старший викладач кафедри журналістики Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

ШКУРКА Михайло – кандидат економічних наук, краєзнавець (м. Київ).

ШАКІН Микола – письменник, художник, краєзнавець, науковець, громадський діяч, меценат (м. Харків).

ЩЕПІЙ Дмитро – журналіст, член Національної спілки журналістів України (м. Одеса).

CONTENTS

POETRY

<i>Pavlo Romanuk</i>	3
<i>Stanislav Konak</i>	8
<i>Olha Pylypchuk</i>	13
<i>Ivan Tsiluiko</i>	17

PROSE

<i>Tetiana Luniova</i> . Ukrainian house in the style of Warhol.....	20
Syllogism of Brodsky.....	21
Silversmith master.....	21
Copenhagen Mermaid.....	22
Something about gold.....	22
<i>Mykola Shakin</i> . Mole the gardener. <i>Tale</i>	23
<i>Volodymyr Karpenko</i> . Arrest. <i>An excerpt from the novel «Amba»</i>	25
<i>Alina Borschova</i> . Scent.....	33
Lionka.....	35
Bug-eyed hat.....	36
Lombard.....	37

PRESENTATION

<i>Vasyl Horbatuk</i> . Yarema Bairak – a poet from Bairak.....	39
<i>Yarema Bairak (Charyton Boroday)</i> . Poetry.....	44
Prose.....	50

PUBLICISM

<i>Halyna Vysbnevska</i> . The main Song Ukraine.....	53
<i>Mykola Riabchuk</i> . Lexicon of a nationalist. <i>Three essays on identity</i>	55
<i>Oleksii Vertii</i> . On the ways of strengthening of our independence.....	59
<i>Mykola Bezotosnyi</i> . The national idea as the basis of consolidation of Ukrainian society nowadays.....	69
<i>Ivan Dychko</i> . Noosphere and Biosphere: Problems of coexistence. <i>To the 150th anniversary of Vernadskyi's birthday</i>	73

IN HONOUR TO UKRAINE

<i>Vira Meleshko</i> . Facets of the creative world of Mykola Stepanenko.....	76
---	----

LINGUISTICS

<i>Anatolii Popovskiy</i> . Sacral world of Oles Gonchar.....	80
<i>Albina Kovtun</i> . Semantic capabilities of religious vocabulary in the works by Oles Gonchar.....	85
<i>Halyna Vysbnevska</i> . Astral nouns <i>star</i> and <i>starlet</i> in the Ukrainian language.....	90
<i>Ludmyla Korneva, Lubov Solobub</i> . «An implicit word»: the problem of internal speech in the story by Leonid Brazov «Escape from under the investigation».....	96

LITERARY CRITICISM

<i>Maryna Bohdanova</i> . Specific features of image modelling of the protagonist Valentii Bosakovskiy in historical novel by Bogdan Lepky «Krutizh».....	102
<i>Maryna Luchytska</i> . Manifestations of the author's identity in the great narrative prose by Yevhen Hutsalo.....	106
<i>Serhii Ryck</i> . The phenomenon of faith in the philosophical writings of Hryhorii Skovoroda.....	115
<i>Mykyta Samsonenko</i> . Diachronic process of haikai poetry: the phenomenon of modern North American haik and classical Japanese haik.....	120
<i>Valentyna Saienko</i> . The concept of «mirror» in dramaturgy by Mykola Kulish.....	124

DIALOGUE

<i>Halyna Bilyk</i> . Immensity and perceptibility of literary activities of professor Myhailo Naienko. <i>To the 75th birthday anniversary</i>	130
<i>Ihor Mykhailyn</i> . Poet in optics of his time. <i>Conversation with Ivan Perepeliak</i>	141

ART CRITISISM	
<i>Ivan Dychko</i> . The family of the talented people.....	148
<i>Myhailo Shkurka</i> . Lebedynske Summer in the life and work of Sergei Rachmaninov. <i>To the 140th birthday anniversary and to the 120th anniversary of his time spent on Lebedynske region</i>	151
SHEVCHENKO – 200 YEARS	
<i>Serhii Shebelist</i> . The monument to Taras Shevchenko in Poltava: monumental revelation of Ivan Kavaleridze.....	159
<i>Victor Revebuk</i> . Shevchenkiana by Myhailo Havrylo.....	161
IN «NATIVE LAND» ABOUT «NATIVE LAND»	
<i>Nina Stepanenko</i> . «...Ploughman on the field of our language» (magazine «Native land» about «...an endowed figure of Kulish»).....	170
PAGES OF HISTORY	
<i>Iryna Diptan</i> . «Treaties and Regulations...» 5 (16) April 1710: controversial readings.....	175
IN MEMORIAM	
<i>Svitlana Korovchenko</i> . Last house on the cliff (The longest way home of Ihor Kachurovskyi.....	189
<i>Alla Rotach</i> . Peter Rotach about the poem «Stalin in Hell» by Vasyl Onufrienko.....	194
<i>Viktor Denysenko</i> . Museum to Academician Volodymyr Pashchenko.....	196
<i>Halyna Bilyk</i> . Turtledove flew away.....	199
PAGES OF UPCOMING BOOK	
<i>Mykola Stepanenko</i> . Another page of future encyclopedia «Poltavika».....	200
«NATIVE LAND» AND NATIVE PEOPLE	
<i>Yevhen Anychyn</i> . From the history of the glorious noble Steblin-Kaminski.....	205
<i>Victor Aziomov</i> . In measuring of national values (The attempt to perform hermeneutic analysis of the play «Natalka Poltavka» by I. P. Kotliarevskyi).....	206
<i>Mykola Seletskyi</i> . We got acquainted with Lesia Stepovychka thanks to Oles Honchar.....	216
ANNIVERSARY DATES	
<i>Raiisa Tanana</i> . O. O. Andriyevskyi – V. G. Korolenko's congener in prison. <i>On the 160th anniversary of V. G. Korolenko's birthday</i>	219
<i>Volodymyr Podryba</i> . «Sliver of Shevchenko and Kulish times». <i>Strokes to Natalka Poltavka literary portrait to mark the 95th anniversary of the death</i>	223
<i>Yaroslava Horodnytska</i> . Fascinated by the beauty of words. <i>On the 100th anniversary of Mykola Poidemenko's birthday</i>	229
REVIEWS	
<i>Spiritual and artistic studies. Book Review: Stepanenko M. I. Literary and artistic Poltava : directory / M. I. Stepanenko. – Gadyach : Publish house «Gadyach», 2013. – 500 p.</i>	234
<i>Svitlana Pedchenko, Svitlana Halaur</i> . Boundless expanse of soul and talent «Afternoon Notes» Professor M. Stepanenko. <i>Book Review: Stepanenko M. I. Thoughts aloud and about himself / M. I. Stepanenko. – Poltava : Ent. Shevchenko R. V., 2013. – 412 p.</i>	235
<i>Alla Dyba</i> . Steshenko saxifrage in the light of Poltava identity by Hryoriy Tytarenko.....	240
<i>Oleksandr Pushko</i> . «Somewhere between sunset and sunrise». <i>Reflections on the collection: Trykasb N. Vertical / Natalia Trykasb. – Poltava : Ent. Shevchenko R. V., 2009. – 72 p.</i>	245
<i>Halyna Bilyk</i> . Target focus – the fate and lifespan of Peter Rotach. <i>Book Review: Antypovych A. P. Rotach : «I have been completely destroyed several times, and reserected by the love to Ukraine» / A. Antipovich. – Poltava : FOP Govorov S., 2013. – 268 p.</i>	247
SCIENTIFIC AND CULTURAL CHRONICLE	
<i>Vita Sarapyn</i> . Genius of the city. 110 th anniversary of the inauguration of the monument to Ivan Kotliarevskyi in Poltava.....	252
<i>Dmytro Schepiy</i> . From the sea to the sea: The first International Conference «The image of Odessa in Slavic literatures».....	260
AUTHORS	263
CONTENTS.....	265

